

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Murat Bardakçı

İttihadçı'nın Sandığı

İttihad ve Terakki liderlerinin özel arşivlerindeki yayınlanmamış belgeler ile Atatürk ve İnönü dönemlerinde Ermeni gayrimenkulleri konusunda alınmış bazı kararlar.

TÜRKİYE \$ BANKASI

MURAT BARDAKÇI
İTTİHADÇI'NIN SANDIĞI

© MURAT BARDAKÇI
© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2013
Sertifika No: 29619

Kapak, kitap tasarımı ve dizini:
UFUK TOSUNOĞLU

1. Basım: Nisan 2014, İstanbul

ISBN 978-605-332-110-1 (CİLTLİ)
ISBN 978-605-332-111-8 (KARTON KAPAKLI)

Baskı:
YAYLACIK MATBAACILIK
Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi No:12/197-203
Topkapı İstanbul
Tel: (0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

*Ön kapak fotoğrafı: Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı
yıllarında Almanya'da imal edilmiş dipçikli tabanca ile ateş
ediyor. Arka kapak fotoğrafları: Talât ve İsmail Canbulat
Beyler 1913'te bir Alman uçağında (üstte); Cemal Paşa'nın
cenazesi 22 Temmuz 1922'de Tiflis'te morgda (altta). Arka
kapakta (üstte) İttihat ve Terakki'nin arması, sırta da
İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmîsi'nin mührü yer alıyor.
Arma, iç sayfalarda vinyet olarak kullanılmıştır.*

© Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik veya elektronik metodlarla veya ileride icat edilecek sistemlerle hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez, yeniden satış amacıyla fotokopi de dahil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar veya kitapta yer alan belgelerle fotoğrafların bilimsel-akademik yayınlarda kullanılması, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

© All rights reserved. No part of this publication may be transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system now known or to be invented, without permission in writing from the writer, except by a reviewer who wishes to quote brief passages for inclusion in a magazine, newspaper, or broadcast or academic publication.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulturlar.com.tr

Murat Bardakçı

İttihadçı'nın Sandığı

*İttihad ve Terakki liderlerinin özel
arşivlerindeki yayınlanmamış belgeler ile
Atatürk ve İnönü dönemlerinde Ermeni
gayrimenkulleri konusunda
alınmış bazı kararlar.*

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

*“İttihad ve Terakki’nin ne olduğunu
ben de pek bilmiyorum ama idaresi
pek müşkil birşey!”*
Talât Paşa¹

Türk siyasi tarihinin imparatorluk ve cumhuriyet dönemlerinde İttihad ve Terakki kadar etki yapmış, tartışılmış ve tartışması hâlâ devam etmekte olan bir başka siyasi parti yoktur.

İttihad ve Terakki’nin 1918’de yani günümüzden 95 sene önce hukuken, 87 sene önce 1926’da yaşanan İzmir suikasti dâvâlarının ardından liderlerinden bazılarının idamı ile de fiilen tarihe intikal etmiş olmasına rağmen, *İttihadçı zihniyet* kavramının bugün hâlâ tartışma mevzuu edilmesi, bu etkinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Bu kitapta, Osmanlı İmparatorluğu’nun son on senesine tek başına hâkim olan İttihad ve Terakki’nin lider kadrosuna, bu kadro ile temasta bulunmuş o dönem siyaseti ile edebiyat dünyasının, basınının ve idarecilerinin önde gelenlerine ait 220 adet belge yer alıyor.

Bu belgelerin kitabın ilk bölümünde yer alan 19 adedi, Ermeniler tarafından katledilen bazı Türk devlet görevlilerine Ermeni mallarının tahsisi ile ilgilidir ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri’nde muhafaza edilmektedir.

Arşiv evrakının ardından bir kısmı özel arşivimde bulunan, bazılarını da İttihadçı ailelerden temin ettiğim 198 adet belge gelmektedir. Bu belgelere, Süleyman Nazif tarafından yazıldığı düşünülen ve bugün temini zor olan *Boş Herif* risâlesinin tam metni ile Refik Halid’in şimdiye kadar tamamı düzgün şekilde yayınlanmamış iki, Faliş Rıfkı’nın da bir makalesini ilâve ettim ve belgelerle diğer metinlerin sayısı 220’ye çıktı.

İttihadçı’nın Sandığı, temelini İttihad ve Terakki mensuplarının hususî arşivlerinde bulunan evrakın teşkil ettiği bir üçlemenin ikinci cildi oluyor. *Tri-logie*’nin ilk cildi 2008’de yayınladığım *Talât Paşa’nın Evrak-ı Metrûkesi*,² ikincisi elinizdeki bu kitap, diğeri de yakında yayınlayacağım “*Enver*”dir.

Bu kitapta Enver ve Talât Paşalar’a ait evrakın az sayıda olması okuyucunun dikkatini çekebilir.

Talât Paşa’nın hususî arşivinin bir bölümünü, özellikle de 1915 tehciri ile alakalı evrakı 2008’de zaten yayınlamıştım. Enver Paşa’ya ait olan, Paşa’nın

¹ Muhiddin Birgen, “*İttihad ve Terakki’de On Sene*”, Son Posta, 16 Ekim 1936.

² “*Talât Paşa’nın Evrak-ı Metrûkesi*”, Everest Yayınları, İstanbul 2008.

ailesi tarafından şimdiye kadar titizlikle muhafaza edilen ve yüzlerce belgeden meydana gelen hususî arşivinin tamamına ve İttihadçı liderlerin dünya savaşı sonrasında gittikleri sürgünlerdeki siyasi yazışmalara “Enver”de yer vereceğim için belgelerin ayrı kitaplara dağılarak bölünmesini istemedim ve bu yüzden bu kitaba dahil etmedim.

Bizde tarihçilerimizin özel arşivlere maalesef gerektiği kadar önem vermeleri meselesinden, devlet adamlarının ailelerinin kendilerinde bulunan evraka genellikle sahip çıkmamalarından veya çeşitli endişeler sebebi ile bazı belgelerin ortadan kaldırılması hususlarından *Talât Paşa’nın Evrak-ı Metrûkesi*’nin önsözünde de bahsettiğim için burada bu konuda fazla bir söz etmeyecek, sadece bir düşüncemi tekrarlamakla yetineceğim:

Türkiye’nin İkinci Meşrutiyet sonrası tarihi yazılmak istendiğinde resmi arşivlerde bulunabilecek belgelerin, gazete ve dergi koleksiyonları ile yayınlanmış hatıraların yanı sıra o dönemde rol oynamış kişilerin bugüne gelebilen hususî arşivlerine ulaşılması mecburiyeti vardır. Hadiselerin hangi şartlar ve etkiler altında cereyan ettikleri konusunda resmî belgelerde yahut hatıralarda gerekli izahat bulunmayabilir, geçmiş dönemin iktidar sahipleri de bu konularda ayrıntı vermemiş olabilirler ve bilinmezlik bulutunun bir kısmının olsun dağılması, ancak özel arşivler sayesinde mümkündür.

Kitapta her belgenin metninden önce o belge ile ilgili kısa açıklamalar verdim, belgelerin içerikleri konusunda herhangi bir yorum yapmadım, yorumu okuyucuya bıraktım ama yine de dikkat çekmek maksadı ile az da olsa bazı yerlerde kısa açıklamalarda bulundum..

Talât Paşa’nın Evrak-ı Metrûkesi’nde de aynı şekilde hareket etmiş, yani neşrettiğim belgeler hakkında yorumda bulunmamıştım ama kitapla ilgili olarak yapılan bazı tenkidlerde “*Tarihçilik sadece belge yayıncılığından ibaret değildir, yayınlanan belgenin yorumlanması da gerektirir*” şeklinde tuhaf eleştirilere maruz kalmıştım.

Bu eleştirileri yapanlar, okuduklarını anlamaktan âciz kişiler değil idiler. Dolayısı ile ortada bir yanlış anlama, anlamama yahut anlayamama meselesi değil, sadece bir *kedi-ciğer* hadisesi yatmaktaydı! Mesele, 1915 tehciri hakkında senelerden buyana *taraf olarak* yazıp konuşanların bu konudaki en önemli belgelere, yani tehcirin mimarının evrakına ulaşamamaları bir tarafa, bu evrakın mevcudiyetinden bile haberdar bulunmamalarıydı ve eleştirilerinin asıl sebebi Ermeni meselesinin en önemli kaynaklarından birini teşkil eden Talât Paşa belgelerinin *kendilerinden olmayan* bir başkası tarafından yayınlanmasını hazmedememelerinden ibaretti!

Okuyucu, İttihad ve Terakki mensuplarının hususî evrakının yanına Er-

meni malları hakkında Devlet Arşivleri'nde bulunan bazı belgeleri niçin ilâve ettiğimi merak edebilir...

Hiçbir araştırmaya dayanmayan, masa başında sırf söylemiş olmak için sarfedilen sözlerin ve ideolojik maksatlarla ortaya atılan bazı iddiaların doğru olmadığını belgeli şekilde göstermek için...

Ermeni meselesi tartışmalarını takip edenlerin malûmudur: Son senelerde ortaya Mustafa Kemal Paşa'nın tehcire karşı olduğu, tehcir kararını veren ve uygulayan İttihadçılar'dan nefret ettiği, bu işe karışmış kimseleri devlette görevlendirmede, tehcire uğrayan Ermeniler'i mağdur olarak gördüğü ve tehcirin sorumluları hakkında ağır ifadeler kullandığı yolunda birtakım iddialar atıldı, hattâ Paşa'nın ağzından hiçbir zaman verilmemiş ve yayınlanmamış hayali mülâkatlar bile uyduruldu.³

Mustafa Kemal'in Adana'da 1923 Mart'ında Türk Ocağı binasında verilen çayda Adana Esnaf Cemiyeti Hey'et-i İdare Reisi Ahmed Remzi Bey'in konuşmasından sonra yaptığı cevabî konuşmada söylediklerinin üzerinde ise pek durulmamış, hattâ şu sözlerinin yayınlanmasından adeta kaçınılmıştır:

"...Şüphesiz, haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. Ermeniler'in bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türkler'indir. Bu memleket tarihinde Türk idi, o halde Türk'tür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır (şiddetli alkışlar). Gerçi bu güzel memleket kadim asırlardan beri çok kerre ecnebî istilâlarına maruz kalmıştı. An-asıl Türk ve Turanî olan bu ülkeleri İranîler zaptetmişlerdi. Sonra bu İranîler'i mağlûp eden İskender'in eline düşmüştü. Onun ölümüyle memâlik taksim edildiği zaman Adana kıt'ası da Sîlfelîlerde kalmıştı. Bir aralık buraya Mısırlılar yerleşmiş, sonra Romalılar istilâ etmiş, sonra Şarkî Roma yani Bizanslılar eline geçmiş, daha sonra Araplar gelip Bizanslılar'ı koğmuşlar, en nihayet Asya'nın göbeğinden tamamen kaynayan Türkler soyundan ırkdaşlar buraya gelerek memleketi hayât-ı sâbika ve asliyesine iade ettiler (alkışlar). Memleket en nihayet yine sahib-i aslisinin elinde takarrür etti. Ermeniler vesâirenin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir. Arkadaşlar, bu memleketin halkı üzerinde kimsenin hak ve salâhiyeti olmadığı gibi, bu memleketi hârice muhtaç ettirmemek de size terettüp eden bir vazifedir..."⁴

Ermeni tehciri sırasında tehcir ile ilgili dairelerde vazifeli olan çok sayıda bürokrat, Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı senelerinde devlette önemli görevler almış, hattâ Osmanlı dönemindeki görevlerinden daha yüksek makamlara gelmişlerdir.

Bu bürokratlardan sadece ikisini hatırlatayım: Atatürk döneminin 11 sene boyunca güçlü Dahiliye Vekili olan Şükrü Kaya, 1914 Kasım'ından 1916

³ Bu gerçek dışı iddialar konusunda ilk etraflı araştırmayı Dr. Şenol Kantarcı yaptı: "Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-ı Orfî ile Ermeni Teroristleri Tarafından Şehid Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgi", Ermeni Araştırmaları, Sayı 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002.

⁴ "Hâkimiyeti Millîye", 3 Şaban 1341, 21 Mart 1339-1923 Çarşamba, 2. sayfadaki "Bizi harbe sevkederlerse sakın telâş etmeyiniz" başlığının altında.

Mart'ına kadar, yani Ermeni patirtısının zirveye çıkıp tehcirin uygulandığı günlerde, İçişleri Bakanlığı'nın iskânlar konusundaki en önemli birimlerinden olan "*Muhacirîn ve İskan-ı Aşâir*" müdürü olmuş, müdürlüğün genel müdürlüğe yükseltilerek isminin "*Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umûmiyesi*" olmasından sonra da kısa bir müddet genel müdürlük yapmıştı.⁵ 1935'ten, yani Atatürk'ün son üç senesinden 1946'ya kadar 11 yıl meclis başkanlığını yapan ve 1938'in 10-11 Kasım günleri cumhurbaşkanı vekili olan Abdülhalik Renda, Ermeni ayaklanmaları sırasında Bitlis, tehcir sonrasında da Halep Valisi olmuş; 29 Nisan 1917'de Dahiliye Müsteşarlığı'na getirilmiş, ardından yine vali olarak Halep'e tayin edilmişti.

Liste, daha da uzatılabilir...

İttihadçı'nın Sandığı aslında bir yıkılışın ve hüznün hikâyesidir. Kitapta yer alan mektuplardan bazıları imparatorluğun son devrine damgasını vurmuş kişilere iktidarda bulundukları dönemde menfaat maksadıyla ne şekilde ve ne maksatlarla yaklaşıldığını göstermesinin yanı sıra, lider kadronun savaş sonrasındaki faaliyetlerini, temaslarını ve hattâ uğradıkları şaşkınlıkları da göstermektedir.

İttihadçılar, özel yazışmalarından da görüldüğü gibi, savaş sonrasında tuhaf bir hâlet-i ruhiye içerisine girmişlerdir: Hiçbiri geçmişte hata edip etmediklerini düşünmemekte ve on yıl boyunca tek hâkimi oldukları Türkiye'nin dünya savaşında yenildiğinin, üstelik ciddî ve son derece ağır bir bozguna uğradığının farkında değil gibidirler. Bu farkında olmamazlıkları yenilgiyi geçici görüp kabullenmek istememelerinden veya memleketi düştüğü vaziyetten kurtarmanın yine sadece kendileri ile mümkün olduğuna inanmalarından yahut başka düşüncelerden, meselâ mağlûbiyetin getirdiği büyük ve ağır şaşkınlıktan kaynaklanıyor olabilir.

Bu yüzdendir ki, bir-iki sene öncesine kadar yaşanan kanlı savaşta karşı cephelelerde oldukları düşmanlarla mütarekeden sonra temastan çekinmemekte ve terketmek zorunda kaldıkları Türkiye'de birşeyler yapabilme hülyası içerisinde bulunmaktadırlar. Meselâ, Enver Paşa Berlin'de her millettten yetkililer ile buluşup gelecek hakkında fikir teatisinde bulunmaktadır. Cemal Paşa savaş suçlusu olarak tutuklanmaktan çekinmeden gerçek adı ile gittiği Paris'te Fransa'nın üst seviyedeki idarecileri ve yüksek rütbeli askerleri ile temaslar yapmakta; Cavid Bey, İsmail Canbulat ve diğer önemli isimler de müttefik politikacılar ile sık sık biraraya gelmektedir.

Sürgündeki İttihadçılar, kendilerine yönelik tehditleri ve tehlikeleri de umursamaz bir kadercilik içerisindeyler. Müttefikler tarafından tutuklanma yahut Ermeni teroristlerin hedefi olma endişesi yüzünden gerçi artık isimlerini ve hattâ sakallarını ve bıyıklarını da keserek görüntülerini bile değiştirmişlerdir ama en basit emniyet tedbirlerini almaktan uzak gibidirler. Meselâ,

5 Volkan Marttin, "*Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine*", Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2, No: 5, Aralık 2011, sah: 22.

savaş sonrasında gittiği Berlin’de Ali Sâî takma adı ile yaşamakta olan Talât Paşa’ya gönderilen ve bir kısmı önde gelen İttihadçılar tarafından yazılan mektuplarla kartpostalların adres kısımlarına *Herrn Ali Sâî Bey* yahut *Ekselâns Talaat Pasha* yazılması ya inanılmaz bir fütursuzluğun yahut keskin bir kaderciliğin eseridir.

Meselenin daha da tuhaf tarafı, sürgündeki İttihadçılar’ın Ermeniler’in suikast hazırlıklarını işitmiş ve ölüm listeleri hazırladıklarını da haber almış olmalarına rağmen ciddi tedbirlere ihtiyaç duymamalarıdır.

1922’de Fransa’da bulunan Cavid Bey, o günlerde İtalya’da yaşayan İsmail Canbulat’a gönderdiği mektuplarının bazılarında bu listelerden bahsetmektedir:

“...Komiserle görüştim. Bunu sana mahrem olarak yazıyorum, kimseye bahsetme. Liste meselesi muhakkaktır. Gördüğüm evraka nazaran şüpheyi mahal kalmamıştır. Ben dahi olunca artık haricte kimse kalmadığını da anlarsın. Burası listedeki esâmîyi bilmiyor. Takyîd, fırsat, ötesi Allah’a kalmış. Olacak olur” (15 Nisan 1922 tarihli mektup).

“...Polis müdür muavini sana yeni birşey öğretmemiş. İsimlerimizin listede dahil olduğunda hiç şüphemiz yoktu. Madem ki Jak’ın müdür muaviniyle bu derece hususîyeti vardır, listeyi elde etmeye gayret etsin. Sonra bir Fransız dostumuz vasıtasıyla bu listeyi Paris’teki liste ile mukayese ettiririz. Bundan da listelerin aynı isimleri muhtevi olup olmadığını ve binaenaleyh derece-i ciddiyetini anlamış oluruz. Bunu ihmal etme. Jak’la olmazsa diğer bir vasıta ile bunu elde etmeye gayret et. Şahsî takayyüdatın dediğiniz gibi, bu meselede pek tesiri yoktur. Fakat umûmî tedâbirâtın faidesi inkâr edilemez, neşriyât gibi” (25 Nisan 1922 tarihli mektup).

“...Mâhud listeyi elde etmeye gayret et, hattâ üç pusulanın suretlerini. Bu muhtelif pusulalardan mânâ çıkarmak mümkündür. Bilhassa, Paris’teki liste elde edilip karşılaştırılırsa polis müdür muavininin bu işin mahrem tutulmasını arzu etmesi mânâsız, bilmeyen yok çünkü. Bizim isimlerimiz listede olup da zikrettiğiniz diğer isimlerin, bilhassa ikisinin bulunmaması hemen gayr-i mümkündür diyeceğim. İstanbul gazetelerinin birinde vaktiyle bir siyah listeden bahsetmiş olduğunu ben de hatırlıyorum. Fakat isim var mıydı, yok muydu pek aklımda değil. Bu listeler Jak vasıtasıyla alınamaz ise, belki Osman Nizâmî vasıtasıyla elde edilebilir. Vakit’in son nüshalarının birinde Amerika muhabininin bir mektubu vardı. Bu mektupta Amerika Ermenilerinin şimdiki siyasetleri, Türkiye ricâlini imha etmek olduğu açıkça söyleniyordu. Hattâ, zannederim ki Mustafa Kemal için de bir imâ vardı” (28 Nisan tarihli mektup).

İttihadçılar üstelik, bir ara ölüm listelerinin hakikaten vârolabileceğine de inanmamış, hattâ tehcir döneminin sadrazamı Said Halim Paşa’nın Roma’da katledilmesinin sorumluluğunu Paşa’nın ailevi ve siyasî meseleler yüzünden

aralarının açık olduğu Mısır'ın son hıdîvi Hıdiv Abbas Hilmi Paşa cephesinde aramışlardır.⁶

Bütün bunların ötesinde, lider kadronun Talât Paşa'nın haricinde nerede ise tamamı günün birinde Türkiye'ye tekrar dönüşün ve İttihadçılığı herşeye yeniden hâkim kılmanın hayâli içerisinde.

Enver Paşa'nın memlekete dönmeyi düşünmediği bir an bile yoktur ve bu hayalini Berlin'de bulunan hanımı Naciye Sultan'a Moskova'dan ve Batum'dan yazdığı mektuplarda sık sık ifade etmektedir:

"...Tabî, Türkiye sulhü olunca ihtimal tekrar memlekete gideceğiz veya herhalde birarada bulunacak bir yer intihâb edeceğiz (12 Mart 1921 tarihli mektubundan)"

"...Anadolu'dan gelen haberler iyi değil. Zannedersem, Rumlar bizim orduyu çekilmeye mecbur etmişler. Meclis Ankara'dan Sivas'a gidiyor. Ordu da Kastamonu-Ankara hattına çekiliyormuş. Eğer ordu muharebe neticesi çekilmiş ise memlekete yeni bir ruh vermek için belki de Anadolu'ya yakında geçmek lâzım gelecek (2 Nisan 1921 tarihli mektubundan)"

"...Ben bir damad-ı hazreti şehriârî ve Osmanlı ordu ve donanması başkumandanı, memlekete yardım olmak ve düşmüş canımıza karşı bütün âlem-i İslâm'ı ayaklandırmak üzere bu eski çarlar payitahtında o zamanın dilencilerinden imdat diliyorum (9 Temmuz 1921 tarihli mektubundan)"

*"...Mustafa Kemal Paşa bir beyannâme neşretmiş bununla kendisini Meclis'e başkumandan tayin ettirmiş ve sonuna kadar harbe devam edecekti. Bu hal, işin herhalde iyi olduğunu böyle vesâitle evvelâ kabahati yine kendisinden evvel kumandanlık edene atarak işin içinden kurtulmasının çaresini bulduğunu gösteriyor. Bunun üzerine bende behemehâl memlekete giderek vaziyeti takviye etmek ve olmazsa bari karınca-kararınca yardım etmek fikri galip geliyor. Bakalım ne olacak? (15 Ağustos 1921 tarihli mektubundan)"*⁷

Türkiye'ye dönme ve iktidara yeniden hâkim olabilme hayalleri hakkında bir örnek daha: Partinin güçlü isimlerinden olan Dr. Nâzım Bey, sabık Mâliye Nâzırı Cavid Bey'e 1922'de *"...Memleketini kurtaracak yegâne çarenin İttihad ve Terakki'nin ihyâsında olduğuna kanî olduğum için ve bugün bu yolda bir adım atmak ihtimalini bâîd gördüğüm için sabırsızlık hastalığına bile müptelâ-*

⁶ Cavid Bey'in İsmail Canbulat'a yazdığı 29 Ekim 1921 tarihli mektuptan. Mektup, bu kitaptaki 100 numaralı belgedir.

⁷ Enver Paşa'nın bu ve diğer bütün mektuplarının tam metinleri, yakında Paşa hakkında yayınlayacağım kitapta yeracaktır.

yım. Kuzum Cavid Beyciğim, bu İttihad ve Terakki'yi unutmayın. Ferd ne kadar zeki, ne kadar kavî olursa olsun yine bir ferttir. Moskova'daki tecrübemden de anladım ki bir teşkilâta istinâd etmeyen fertlere ne kadar dâhî olurlarsa olsunlar, modern olan cemiyet-i beşeriye metelik vermiyor. İttihad ve Terakki'nin isminde ise zaten büyük bir kuvve-i câzibe mevcuttur⁸ diye yazmaktadır.

Memlekte dönüş hayâline kapılmayan ve fırsat çıktığı zaman istifade etmek üzere bir köşeye çekilerek bekleme yanlısı olan tek bir kişi vardır: Talât Paşa...

1918'in 1 Kasım gecesi İstanbul'dan bir Alman torpidosu ile gizlice ayrılıp gurbetlerinin ilk durağı olan Kırım'ın Gözleve limanına doğru yola çıkan İttihad ve Terakki'nin liderlerinden ve önde gelenlerinden yedi kişi, yolculuk boyunca istikbalî konuşmuşlardır. Enver Paşa'ya göre Rusya'ya gidilerek Ruslar ile anlaşmak, sonra Türkistan'ı ayaklandırmak, Kafkaslar'da mücadeleye devam etmek, Allah'ın takdiri ile zafer için çalışmak ama muvaffak olamadıkları takdirde de bu yolda can vermek gerekmektedir, ancak Talât Paşa'nın fikri başkadır:

“Siyasî hayatımız artık sona ermiştir, milletin kini ve gazabı üzerimizdedir. En kısa yoldan Avrupa'ya gidip bir köşeye çekilmemiz, hiçbir işe kalkışmadan hadiseleri takip etmemiz lâzımdır. Bir fırsat çıktığı takdirde o fırsattan tabii ki istifade edebiliriz. Ama bugün yapmamız gereken iş senlik-benlik kaygularını bir tarafa bırakarak köşeye çekilmekten ibarettir. Biz milletimizi kurtarmaya çalıştık, dolayısı ile vicdanlarımıza karşı mahkûm değiliz fakat talih bizlere yâr olmadı. Dolayısı ile artık vazifemizi başkalarına devretmemiz lâzımdır”⁹

Enver Paşa'nın haricindeki yolcuların tamamı Talât Paşa'nın fikrine iştirak edecek ama daha sonra hepsi siyasî yahut askerî faaliyetlerde bulunacaklar, üstelik aralarında anlaşmazlıklar çıkacak, partinin bir zamanlar askerî kanadına hâkim olan Enver Paşa'nın Cemal Paşa ve sivil tarafın liderliğini yapan Talât Paşa ile sürüşmesi ise bir türlü halledilemeyecektir.

Buna rağmen gurbet yolculuğu sırasında işlere karışmamak ve beklemek görüşünü ortaya atan Talât Paşa da sonraki günlerde kendi tavsiyelerinin aksini yapacak ve Avrupa'da temaslara başlayacaktır.¹⁰

İttihadçılar'ın çöküşten kurtarıp ayağa kaldırmak için çaba gösterdikleri imparatorluk Kafkasya'dan Ortadoğu'ya, Afrika çöllerinden Balkanlar'a uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Bize bugün dünyanın dört bir tarafın-

⁸ Bu kitaptaki 43 numaralı belgeden.

⁹ Emir Şekib Arslan'ın, Lothrop Stoddard'ın “Hâdıru'l-Âlemi'l İslâmî”sinde yeralan “Eş-Şehid Enver Bâsâ ve Rufakauhû”sundan tercüme eden: Aziz Akpınarlı, “Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları”, Samsun 1952, sah: 8-9.

¹⁰ Benim Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi'nin “Muhtelif Belgeler” başlıklı 3. bölümüne, özellikle 152.-162. sayfaları arasına bakınız.

daki uzak diyarları ve bambaşka iklimleri hatırlatan Trablus, Mekke ve Selânik gibi beldeler, o devrin nesli için zamanımızın İzmir'i, Konya'sı yahut Diyarbakır'ı misâli imparatorluğun birbirinden pek farkı olmayan görev yerleridir ama memleket koyu bir istibdadın hâkim olduğu yarı sömürge halindedir.

Falih Rıfka, bu geniş coğrafyanın o zamanın nesli için neler ifade ettiğini *"Zeytindağı"*nın girişinde çok güzel anlatır:

"Bizden Belgrad'ı aldıkları zaman, düşman murahhasları Niş kasabasını da istemişlerdi, Osmanlı delegesi ayağa kalkarak:

- Ne hâcet dedi, İstanbul'u da size verelim.

Babalarımız için Niş, İstanbul'a o kadar yakındı. Biz eğer Vardar'ı, Trablus'u, Girid'i ve Medine'yi bırakırsak, Türk milleti yaşayamaz zannediyorduk.

*Çocuklarımızın Avrupa'sı, Marmara ve Meriç'te bitiyor..."*¹¹

Türkiye'nin 19. asrın ikinci yarısından itibaren gündemini işgal eden ve en hayati mesele olarak görülen Girit tartışmaları devam ettiği sırada, devlet Balkanlar'da kendi teb'ası ile silâhlı bir mücadele içerisindeydi...

Balkanlar'da ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinin ilhamı ile yine o bölgede doğan İttihadçılık herşeyden önce bir *ruhtur*; bu ruhun kendine mahsûs özellikleri, hayalleri, hülyaları ve hırsları vardır. Öyle ki, 1900'lerin ilk senelelerinde büyük ümidlerle başlayan ama 1918'de çok daha büyük bir hüsrarla biten maceranın kahramanı olan genç kurmayların herbirinin hayatı birer romanı andırır ve hepsinin en başta gelen ortak özellikleri, Sultan Abdülhamid'e duydukları ve hayatlarının son ânına kadar devam eden büyük nefrettir. İlerki senelerde siyasî bir parti halini alacak, yani İttihad ve Terakki Fırkası'na dönüşecek olan Türk subayların Balkanlar'daki özgürlük hareketlerinin temelinde de zaten Abdülhamid istibdadına son verme arzusu vardır ve memleketin ancak bu şekilde, yani hürriyetin gelmesi ile kurtulabileceğine inanılmaktadır.

Abdülhamid nefretinin ne derece geniş boyutta olduğu, Enver Paşa'nın hatıralarından da açık şekilde anlaşılmaktadır:

"...Soba başında toplandığımız istirahat zamanlarında hükümetin aczinden, idâre-i mutlakanın, hassaten Sultan Hamid'in fenalığından bahsederdik. Fakat bunlar söz olarak kalır, yalnız fikirde ufak bir intibah hâsıl ederdi..."

"...Bu sırada, hakikaten, zalim idarenin tesirini bütün milletin anlamağa başlamış olduğunu hissettim ve bundan sonra idâre-i zâlîme-i Hamidî'ye karşı zihnimde hâsıl olan intibah derece-i kemâle gelmişti. Bu hâin herif istese bir anda her şeyi yapar; memleketi bahtiyar eder, etrafındaki alçakları dağıtır, hem memleket, millet bahtiyar olur, hem kendisi diyordum. Fakat ben bu adamın senelerden beri kan içmeğe alışmış olduğunu ve insanın itiyâdından vazgeçemeyeceğini düşündükçe, şahsına karşı fevkalâde bir adâvet [hissediyordum] ve herhalde bunun vücudunun ortadan kalk-

¹¹ Falih Rıfka Atay, *"Zeytindağı"*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1938, sah: 6.

masının en selim bir çâre olacağını düşünüyordum...”

“...Sultan Hamid’in ve etrafındaki alçakların, böyle ehemmiyetsiz hususâtı i’zâm ederek birçok hanedanı mahvedişleri[ni] ve bununla beraber milleti bir girdâb-ı felâkete sürükleyişlerini bizzat görüşüm, bende bunlara karşı fevkalâde bir kin uyandırdı. Bundan sonra ara sıra, itimad ettiğim arkadaşlara bu zalim idareyi devirmek çârelerinden bahse başlamıştım. Fakat bunlar söz olarak kalıyordu...”

“...Çünkü mâdûn mâfevkine itaat etmezse mâfevkler dâima mâdûnun gönlünü alarak iş gördürmeğe, dolayısıyla onun keyfine tâbî olmağa mecbur idi. Mâfevkine karşı gelen zabite birşey yapamadığı gibi, mâfevkler de iktidarsız ve ma’tûh olduklarından mâdûnlarını kendilerine itaat ettirecek hâsse kalmamıştı. Bu hâlin devamı memleketin mahvı demekti. Buna sebep ise, idare-i Hamidiyye idi. Fiilen mâlûl ve iktidarsız olmasından sarf-ı nazar, sakat olan bir miralayın fırkaca tekaüdü yazıldığı halde; İstanbul’a gönderilecek birkaç yüz altın ve oradaki bir dostun himayesiyle, biraz sonra ‘kudemâ-yı ümerâ-yı askeriyyedendir’ diye mirivalık fermanı geliyordu. Bu hal herkesde ifâ-yı vazife hususunda bir kesel uyandırıyor. Bunun için İstanbul’un sūstimâlâtına nihayet vermek, binâenaleyh bu keyfi idâre-i mutlaka yerine bir idâre-i meşrûta ikame etmek lâzım geldiğine ve bundan başka her teşebbüsün neticesiz kalacağına karar vermiştim...”

“...Maamâfih, hamîyyetli Osmanlılar’ın herhalde gayret ederek idâre-i merkezîyeyi islâh edeceğini ve Sultan Hamid’in bu hususta pek kabahatli olduğunu söylemişim. Bu vakit ise henüz hiçbir teşebbüsât yoktu. Maamafih, bende olduğu gibi herkeste fikirler başkalaşmıştı. Vatanın gittikçe girdâb-ı felâkete yaklaşmakta olduğunu herkes anlıyordu...”

“...Kendi kendime, milletin benim gibi bir en hakîr hizmetçisine gösterdiği muhabbeti görünce, ‘Sultan Hamid iyilik etmek isteseydi kendisine ne yapılmazdı?’ diye düşündüm...”

“...Süavi merhûmun istibdâd duvarına çaktığı çivi, benim tırmanmama yardım edecekti....”¹²

Aynı nefret sadece genç askerlerde değil, İslâmî çevrenin önde gelen isimlerinde, meselâ Mehmed Âkif’te de vardır ve Âkif, Yıldız’daki baykuş dediği Sultan Abdülhamid’in Yıldız Camii’ndeki bir Cuma selâmlığından ağır ifadelerle bahseder:

“...Ortalık şöyle fena, böyle müzebzeb işler / Âh o Yıldız’daki

¹² Enver Paşa’nın ifadelerini, torunu Osman Mayatepek’te bulunan hatrâtın elyazması nüshasının değişik yerlerinden naklettım. Metinde geçen *Süavi merhum*, ilk Jöntürklerden olan ve 20 Mayıs 1878’de devrik Sultan Beşinci Murad’ı yeniden tahta çıkarmak için düzenlediği Çırağan başkınında Beşiktaş Muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa tarafından kafası sopa ile parçalanarak öldürülen gazeteci Ali Süavi’dir. Enver Paşa gençlik yıllarında Libya’da İtalyan işgaline karşı mücadele ederken Süavi, dünya savaşı sonrasında gittiği sürgününde de yine Ali Süavi’nin ilhamı ile Ali isimlerini kullanacaktır.

baykuş ölüvermezse eğer / Âkıbet çok kötü ...”¹³

“...Dedi: Çoktan beridir vardı benim bir derdim: / Gideyim, zâlimi ikaz edeyim, isterdim. / O, bizim câmi uzaktır, gelemes, mâni ne? / Giderim ben, diyerek, vardım onun camiine. / Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid, / Koca şevketli Hakikat bunu etmezdim ümid. / Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız; / O silâhşörler, o al fesli herifler sayısız. / Neye mâlolmada seyret, herifin bir namazı: / Sâde altmış bin adam kaldı namazsız en azı! / Hele tebzâri aşan masrafı, dersin, sorma. / Gördüğüm maskaralık gitti de artık zoruma, / Dedim ki: “Bunca zamandır nedir bu gizlenmek? / Biraz da meydana çıksan da hasbihâl etsek. / Adam mı, cin mi nesin? Yok ne bir gören; ne eden; / Ya çünkü saklanıyorsun bucak bucak bizden. / Değil mi saklanıyorsun, demek ki: Korkudasın; / Ya çünkü korkan adamlar, gerek ki saklansın. / Değil mi korkudasın var kabâhatin mutlak!..” / Bir de baktım, canavarlar pusulardan çıkarak, / Koşular, tekmeye kuvvet kimi, dipçikle kimi, / Serdiler her tarafından delinen postekimi / //”¹⁴

¹³ Mehmed Âkif, “Safahat”, Altıncı Kitap: “Âsım”, İkinci tab’ı, İstanbul 1347-1928, sah: 69.

¹⁴ “Safahat”, aynı baskı, sah: 91-92.

Abdülhamid hakkında kaleme alınmış olan görebildiğim en ağır şiir, Üsküdar Rifai Âsitanesi Şeyhi Hüsnü Efendi’ye (1879-1952) aittir:

Nâle-i dil sû-ı ümmet nağme-i çeng ü rebâb
Hûn-ı mazlûmân-ı millet kevser-i rengin müzâb
Bir şerîrin keyfiçün dünya ve mâfihâ harâb
Bir belâdan bin belâ icad eden hain yezid
Âdemiyet, milk ü millet düşmanı Abdülhamid

Bendegân-ı hâs-ı devlet bir alay aç eşkiyâ
Durmayıp hiç gasb u garet işleri subh u mesâ
Hem soyarlar hem söverler bir de isterler dua
Bir belâdan bin belâ icad eden hain yezid
Âdemiyet, milk ü millet düşmanı Abdülhamid

Türkiye’de bütün tarikatlerin ve tekkelerin musiki literatüründe yeralan “Hiç bulunmaz akrânı” mısraı ile başlayan Hicaz makamındaki ilâhının bestecisi olan ve “Sarı Hüsnü Efendi” diye bilinen Hüsnü Ceyhun Sarier, İstanbul’da doğdu. Hıfzını genç yaşlarında tamamladı, İkinci Abdülhamid idaresinin muhaliflerinden oldu, hattâ Şehzade Camii’nin Vefa’ya giden yoldaki kapısına idare aleyhinde bir kâğıt yapıştırmaya cesaret etti. Daha sonra İttihadçılar’ın arasında girdi, Avrupa’dan gelen gazeteleri alıp dağıtmak görevini üstlendi, yakalandı, Yıldız’da yapılan muhakemesinden sonra Sinop zindanına gönderildi ve İstanbul’a 1908’de Meşrutîyet’in yeniden ilânından sonra dönebildi.

Sinop’ta Arap Şeyh adında rejim muhalifi bir Rifai şeyhi ile tanışmasının ardından bu tarikate katıldı, kendini tasavvufa verdi, siyaset ile alakasını sona erdirdi

31 Mart ayaklanmasında isyancılar tarafından öldürülmek üzere olan iki subayı kurtarması üzerine Hareket Ordusu Kumandanlığı’ndan takdirname aldı, Üsküdar Rifai Âsitanesi şeyhliğinin yanı sıra Meclis-i Meşâyih’in tekkeler müfettişliğini yaptı. Hüsnü Efendi, Yunus Emre hakkında Türkiye’de yapılan ilk çalışmalardan birinin de sahibi idi.

Yukarıda yeralan ve İttihad ve Terakki tarafından “Jöntürk Marşı” olarak kabul edilen bu şiiri yeni harflerle ilk defa Abdülbaki Gölpınarlı, Hüsnü Ceyhun’un vefatı münasebeti ile yazdığı yazıda yayınlamıştır: “Aramızdan Ayrılanlar: Hüsnü Ceyhun”, Vatan Gazetesi, 29 aralık 1952, sah: 4.

Ama, memlekete geniş bir hürriyet havası teneffüs ettirebilme hayalleri içerisinde başlayan İttihadçı hareket, başaramadı... Şevket Süreyya'nın ifadesi ile *"İstibdada karşı ayaklandı fakat getirdiği de bir nevi istibdat oldu"*¹⁵ ve dünya savaşı ile gelen büyük bozgun, 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilânı ile doğan bütün ümitleri yerle bir etti.

Bu kitabın konusu İttihad ve Terakki'nin tarihi olmadığı için başarısızlığın sebeplerini burada değerlendirecek yahut yorumlayacak değilim ama şu kadarını söylemekle iktifa edeceğim: Kafkasya'da, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da hâlen yaşanan huzursuzlukların temelinde, İttihad ve Terakki'nin hayallerini kendi hataları yüzünden hakikate geçirememiş olması, başlattığı işi bitirememesi, yani başarısızlığı vardır.

İttihad ve Terakki aslında asker demektir, gücü askere dayanır, ordunun desteğinin olmadığı bir İttihad ve Terakki sadece hiçten ibarettir ve teşkilâtın altından askerî kanat çekildiği anda İttihadçı yapıdan geriye birşey kalmaz.

Bu askerlerden olan o devir kurmaylarının önemli bir ismi, Enver Paşa'nın bir yaş küçük amcası Kuttulâmâre Kahramanı Halil Paşa (Kut), ölümünden on sene sonra, 1967'de yayınlanan hatıralarında kendisinin ve bütün İttihadçılar'ın hayalleri ile ihtiraslarını samimi bir şekilde anlatır:

"...Şimdi artık hem hür bir vatanda serbest vatandaş, hem de bütün bu hatıraları yaşayan bir eski askerim. O hatıralar ki, mektepten, Abdülhamid mahkemelerinden başlar. Makedonya'ya, Tunus'a, Trablusgarb'a, İran'a, Kafkasya'ya, Irak'a, Dağıstan'a, Türkistan'a, Gürcistan'a, Rusya'ya, Moskova'ya, Avrupa'ya kadar uzanır. Bazen bakarım, bunlar bir hayata sığmayacak şeyler gibi görünür. Ama, sığdı işte. Ve ben bunların hepsini yaşadım. ...Ümit, heyecan, karar gücü, ihtiras ve hayat ufkumuzun genişliği sınırsızdı. Hayatımın bu akışından memnunum.

*...Ben şimdi bütün bu hatıralar yığını arasında âdetâ bir türbedar gibiyim. Ve geriye baktığım zaman görüyorum ki, yalnız dalgalı, hareketli bir şahsî hayatın değil; dalgalı, hareketli, ihtiraslı ve hayâl ufuklarına sınır tanımayan bir değerli ve üstün neslin de son temsilcisi gibiyim"*¹⁶

İttihad ve Terakki'nin hataları ve sevapları ile tarihe intikalinin üzerinden nerede ise bir asır geçti...

Bu partinin politikası, kararları ve aldığı tedbirleri, meselâ tehcir uygulaması yüzünden mensuplarını bu kadar sene sonra insafsızca suçlamak ne kadar lüzumsuz bir iş ise, aynı konularla övünmek de o derece abestir. Sevelim yahut sevmeyelim, hayran olalım yahut nefret hissedelim, İttihad ve Terakki bu memleketin tarihinde silinmeyecek izler bırakmış önemli bir mü-

¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *"Suyu Arayan Adam"*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, sah: 283.

¹⁶ *"Son Osmanlı Paşası Halil Paşa'nın Hatıraları"*, Yayınlayan: Şevket Süreyya Aydemir, Akşam Gazetesi, 29 Aralık 1967.

essesedir. Dolayısı ile mevcudiyeti, kararları, hatıraları, iyilikleri ve fenalıkları, yani herşeyi ile bize aittir; geçmişimizin parçasıdır, redd veya baştâci etmemiz mümkün değildir, ortada sadece bir kabullenme mecburiyeti vardır ve yapılması gereken, İttihad ve Terakki'nin tarihi konusunda teşkilât, cemiyet ve siyasi parti dönemlerini hâlâ tam olarak ortaya koyamamış olan araştırmalara yeni ve doyurucu çalışmaları ilâve etmektir.

Yukarıda da söyledim: Bu kitap İttihad ve Terakki'nin tarihi değildir, bu siyasi örgütün ne olduğunu anlatmak maksadı ile de yazılmamıştır ve seneler boyunca topladığım İttihad ve Terakki ile alakalı evrak arasından yaptığım bir seçkiden ibarettir.

Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi'nde uyguladığım metodu burada da tatbik ettim, belgelerin yorumuna girmedim, yorumu okuyucuya bıraktım. Okuyucunun belgelerde isimleri geçenlerin kim olduklarını zaten bildiğini peşinen kabul ettiğim için bazı belgelerden önce kısa açıklamalar verdim, anlaşılması zor olabilecek bazı cümleleri dipnotlarla anlaşılır hâle getirdim ve mektuplarda isimleri geçen yabancıların tesbit edebildiklerimin kim olduklarını da notlarda gösterdim.

Eski harflerin okunması en güç olan yazı çeşidi *rik'a*, yani elyazısıdır. Resmî belgelerin dışında kalan ve şahıslara ait olan elyazılarının tamamı birbirinden farklıdır ve bu, o devirde yazabilen kişi sayısı kadar rik'anın mevcut olması demektir. Hele, elyazısı ile yazılmış batı dillerindeki kelimelerin ve yabancı isimlerin okunabilmesi zorluktan da öte bir dert gibidir ve tamamının okunabilmesi pek mümkün olmaz.

Aynı sıkıntılar, bu kitapta yeralan belgelerde de yaşandı, bazı mektuplarda, özellikle de Cavid Bey'in eskilerin tabiri ile *salıangoz izi* gibi olan elyazısını eksiksiz okuyabilmek mümkün olmadı. Matbu belgelerde de kimi yerler fena basılmış, kâğıtlar zamanla aşınmış yahut delinmişti ve bunlarda da bazı kelimelerin okunması imkânsızdı.

Okuyamadığım kelimeleri [...] şeklinde gösterdim, yazılması unutulmuş olan ama metinde yer alması gerektiğine inandığım kelimeler ile çekim eklerini de yine köşeli parantezlerin içerisinde yazdım, yabancı dildeki isimlerin okuyamadıklarımın hemen yanına da (?) şeklini koydum.

Belgelerin üzerindeki Hicrî ve 1917 Mart'ından önceki Rumî tarihlerin Milâdî karşılıkları, o belge ile ilgili açıklamada yahut orijinal tarihin yanında yer almaktadır.

Kitaptaki belgeleri temin ettiklerimin başında gelen Sadrazam Talât Paşa'nın rahmetli refikası Hayriye Talât Hanım'ın hatırasına, torunu Ayşegül

Bafralı'ya, Enver Paşa'nın torunları Osman Mayatepek ile Arzu Enver Eroğan'a, İttihad ve Terakki'nin Merkez-i Umûmî üyesi ve İzmir Valisi Rahmi Bey'in torunu Melekşah Arslan'a, Faruk Kardıçalı'ya, yıllar önce Mâliye Nâzırı Cavid Bey'in evrakına ulaşmamı sağlayan Tülin Ayanlar'a, İttihad ve Terakki'nin kâtib-i umûmîsi Midhat Şükrü Bey'in Malta mektuplarını hediye etme nezaketini gösteren Ayşe Mekik'e, Jöntürkler'den olan büyükbabaları İttihadçı Emin Efendi'nin Sultan Abdülhamid zamanında tutuklanıp Fizan'a sürgüne gönderilmesi ile alâkalı istintak evrakını vererek Sultan Abdülhamid döneminde yapılmış bir sorgunun resmî tutanağının ilk defa bu kitapta yayınlanmasını sağlayan Emin ve Refik Çölaşan kardeşlere, Hayriye Talât Hanım'a ait Almanca yazışmaları tercüme eden Buket Gongu'ya, arşivimdeki İttihadçı evrakının çilesini benimle beraber çeken Dr. Erhan Afyoncu'ya ve metnin mukabelesini yaptığımız genç hukukçu Süreyya Bursa'ya teşekkür ederken, İttihad ve Terakki konusunun büyük üstadı ve dostlarının arasındaki lâkâbı ile *Son İttihadçı* olan, kitabın yayınlanmasını heyecanla bekleyen ama görmeye ömrü yetmeyen ve 2012'nin 17 Ekim'inde hayata veda eden Erol Şadi Erdinç'in hatırasını da muhabbet ile yâdediyorum.

*Murat Bardakçı
Ekim 2013,
Teşvikiye*

İçindekiler

1.
Ermeni mallarının tahsîsi
25

2.
Maliye Nâzırı Cavid Bey'in evrakı
57

3.
Kürt Şerif Paşa'nın mektupları
267

4.
Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın evrakı
309

5.
İzmir Valisi Rahmi Bey'in evrakı
359

6.
İttihad ve Terakki'nin kâtib-i umûmîlerinden
Midhat Şükrü Bey'in Malta mektupları
395

7.
Müteferrik belgeler
409

Dizin
479

İttihad ve Terakki albümü

Belgelerin fihristi

1.

ATATÜRK VE İNÖNÜ DÖNEMLERİNDE, 1915 TEHCİRİNİN ARDINDAN SAHİPSİZ KALAN ERMENİ MALLARINDAN BAZILARININ ERMENİLERİN ÖLDÜRDÜĞÜ TÜRK YETKİLİLERİN AİLELERİNE TAHSİSİ VE BU AİLELERE MAAŞ BAĞLANMASI

1.	Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in ailesine maaş bağlanması.	32
2.	Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın eşine maaş bağlanması	35
3.	Ermeniler'in öldürdüğü devlet adamlarının ailelerine verilecek tazminat hakkında kanun tasarısı.	36
4.	Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in ailesine bir apartman ve bir ev verilmesi.	37
5.	Ermeniler'in öldürdüğü Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in ailesine ev verilmesi.	38
6.	Ermeniler'in öldürdüğü kişilerin ailelerine verilecek gayrimenkullerde uygulanacak hisse taksimatı.	39
7.	Ermeniler'in öldürdüğü Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ile Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in ailelerine verilecek malların tesbiti.	41
8.	Ermeniler'in öldürdüğü Ankara Valisi Dr. Reşid Bey'in ailesine bir dükkân verilmesi.	43
9.	Ermeniler'in öldürdüğü Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın ailesine bir dükkân ve bir arsa verilmesi.	44
10.	Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından öldürülen yâveri Nusret Bey'in vârislerine gayrimenkul verilmesi.	45
11.	Ermeniler'in öldürdüğü Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in vârislerine bir hanın hisselerinin tahsisi.	46
12.	Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından öldürülen yâveri Süreyya Bey'in vârislerine İstanbul'daki bir apartmanın bazı hisselerinin verilmesi.	49
13.	Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın kızkardeşine bazı dükkânların verilmesi.	50
14.	Ermeniler'in öldürdüğü Ankara Valisi Dr. Reşid Bey'in ailesine bir ev ve dükkân verilmesi.	51
15.	Ermeniler'in öldürdüğü Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in ailesine 5000 liralık gayrimenkul verilmesi.	52
16.	Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın hanımına 3500 liralık gayrimenkul verilmesi.	53
17.	Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın hanımına Ermeniler'in Selânik Bankası'ndaki hisselerinden verilmesi.	54
18.	Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın hanımına verilecek yeni binanın fiyat takdiri.	55
19.	Ermeniler'in öldürdüğü Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in ailesine yeniden gayrimenkul verilmesi.	56

2.

MALİYE NÂZIRI CAVİD BEY'İN EVRAKI

20-21.	Mahmud Şevket Paşa'nın Cavid Bey'e mektupları.	59

*Şair, yazar ve gazetecilerin
yardım talebi ve teşekkür mektupları*

22.	Mevlânzade Rifat'ın Cavid Bey'den yardım talebi mektubu.	71
23.	Menemenlizâde Rifat Bey'in Cavid Bey'den banka kredisi talebi mektubu.	72
24.	Ebuzziya Tevfik'in Sultan Abdülhamid'den aldığı maaşın makbuzu.	73
25-26.	Ebuzziya Tevfik'in Sultan Abdülhamid'e mektupları.	74
27-28.	Ebuzziya Tevfik'in Cavid Bey'den yardım talebi mektupları.	76
29.	Ahmed Haşim'in Cavid Bey'e maaşından şikâyet mektubu.	78
30.	Abdülhak Hâmid'in Cavid Bey'den yardım talebi mektubu.	79
31.	Fazıl Ahmed'in Cavid Bey'e mektubu.	80
32.	Akagündüz'ün hanımının Cavid Bey'in hanımından yardım talebi mektubu.	81
33.	Ali Kemal'in Cavid Bey'den yardım talebi mektubu.	83
34.	Celâl Nuri'nin Cavid Bey'e gazete çıkarma teklifi.	85
35-36.	Abdurahman Şeref Bey'in Cavid Bey'e mektupları.	88
37.	Ankara Meclisi'nin Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Bey'in Cavid Bey'e mektubu.	90
38.	Tevfik Rüşdü Bey'in Cavid Bey'e mektubu.	91
39.	Cavid Bey'den şiirle para talebi.	92
40.	Cavid Bey'e yazılan bir şikâyet ve iş talebi mektubu.	94
41.	Sabık Sadrazam Kâmil Paşa'nın Talât Paşa'ya mektubu.	96
42-43.	Dr. Nâzım Bey'in Cavid Bey'e Moskova'dan yazdığı mektuplar.	98
44-46.	Moskova'daki Osmanlı Sefareti'nde Cavid Bey'e yazılan raporlar.	118
47-64.	Halide Edib'in (Adıvar) Cavid Bey'e mektupları.	125
65.	Lozan Türk Kongresi'nin bildirisi.	147
66.	Lozan Türk Kongresi'nin telgrafları.	149
67.	Lozan Türk Kongresi'nin nizamnâmesi.	150
68-85.	Harun Aliçe'nin Cavid Bey'e mektupları.	151
86-88.	Paris İslami Enformasyon Bürosu'ndan İsmail Derviş'in Cavid Bey'e mektupları.	183
89.	Kırım Tatarları'nın temsilcisi Cafer Seydahmed'in Cavid Bey'e mektubu.	188
90.	Calust Gülsenkyan'ın Cavid Bey'e mektubu.	190
91-118.	Cavid Bey'in İsmail Canbulat'a mektupları.	192
119.	Cavid Bey'in Lozan Konferansı hakkında bilgi notu.	246
120-123.	İsmail Canbulat'ın Cavid Bey'e mektupları.	249
124.	İsmail Canbulat'ın Galib Kemâli Bey'e mektubu.	257
125.	Hüseyin Câhid Bey'in Cavid Bey'e mektubu.	258
126-129.	Hüseyin Câhid Bey'in İsmail Canbulat'a mektupları.	260

3.

KÜRT ŞERİF PAŞA'NIN MEKTUPLARI

130.	Kürt Şerif Paşa'nın Lord Curzon'a mektubu.	271
131.	Kürt Şerif Paşa'nın İngiltere'ye vaad mektubu.	275
132.	Kürt Şerif Paşa'nın Mebûsân Meclisi'ne telgrafı.	277

133-150.	Kürt Şerif Paşa'nın Cavid Bey'e mektupları.....	278
151.	Kürt Şerif Paşa'nın bir Kürt siyasetçiye mektubu.	305

4.

BAHRİYE NÂZIRI CEMAL PAŞA'NIN EVRAKI

152.	Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya mektubu.....	311
153-163.	Cemal Paşa'nın, yâveri İsmet Bey'e mektupları.	316
164.	Cemal Paşa'nın Afgan Emîri Amanullah Han'a mektubu.	337
165.	Cemal Paşa'nın Fethi Bey'e (Okyar) mektubu.	344
166-167.	Cemal Paşa'nın hanımı Seniye Cemal'in Cavid Bey'e mektupları.	345
168.	Cemal Paşa'nın yâveri İsmet Bey'in, Enver Paşa'nın mücadele arkadaşı Dr. Bedri Bey'e mektubu.	348
169.	Cemal Paşa'nın ailesine yardım için Afgan Emîri Amanullah Han'a yazılan mektup.....	351
170.	Cemal Paşa'nın maiyetindekilerden Haydar Taşan'ın Paşa'nın yâveri İsmet Bey'e mektubu.	353
171-172.	Ali Fethi Bey'in (Okyar) Cemal Paşa'ya mektubu.	355

5.

İZMİR VALİSİ RAHİMİ BEY'İN EVRAKI

*Rahmi Bey'in oğlu Alparslan'ın Çerkes Edhem
tarafından kaçırılması ile ilgili yazışmalar*

173.	Rahmi Bey'in, kayınpederi Hüseyin Hüsnü Paşa'ya telgrafı.	364
174.	Rahmi Bey'in, ailesine telgrafı.	364
175.	Alparslan'ın, fidyесinin ödenmesi için ailesine gönderdiği not.....	365
176.	Rahmi Bey'e bilgi için gönderilen telgraf.....	365
177.	Köylü gazetesi muhabiri Nesim Bey'in telgrafı.....	366
178.	İzmir Valisi Nureddin Paşa'nın telgrafı.....	366
179.	Mehmed Ali Aybar'ın Alparslan'a mektubu.	367
180.	Çerkes Edhem'in Rahmi Bey'in hanımına mektubu.....	368
181.	Çerkes Edhem'in mahkûmiyet kararı.	369
182.	Alparslan'ın kurtarılması için Rahmi Bey'e sunulan bir proje.....	370
183.	İttihad ve Terakki Merkez-i Umûmîsi'nden Rahmi Bey'e Selânik talimatı.	372

*Birinci Dünya Savaşı'nın
İzmir'i ile ilgili belgeler*

184.	İngiliz amiral Rosslyn Wemyss'in Rahmi Bey'e ultiमतı.	374
185.	İzmir Metropoliti Hrisostomos'un Rahmi Bey'e mektubu.	376
186.	İzmir'deki Fransız diplomat Colomies'nin Rahmi Bey'e mektubu.	378
187.	İzmir'deki İngiliz Kolonisi'nin Rahmi Bey'e mektubu.....	379
188.	İzmir'deki müttefik ülke vatandaşlarının Rahmi Bey'e mektubu.....	380
189.	Rahmi Bey'in Londra'daki İngiliz Büyükelçisi Kont Granville'e mektubu.	381
190.	İngiltere'nin, Rahmi Bey'e darbe yaparak Türkiye'yi savaştan çekme teklifi.....	382

*Rahmi Bey'in
Malta yazışmaları*

191.	Rahmi Bey'in Malta'dan hanımına gönderdiği 5 adet kart.....	385
192.	Rahmi Bey'in Malta'dan oğlu Alparslan'a gönderdiği 20 adet kart.	387
193.	Rahmi Bey'in Rusya'dan hanımına gönderdiği mektup.....	393

6.

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN KÂTİB-İ UMÛMÎLERİNDEN
MİDHAT ŞÜKRÜ BEY'İN MALTA MEKTUPLARI

194.	Midhat Şükrü Bey'in Malta'dan hanımına gönderdiği 18 adet mektup.	394
195.	Midhat Şükrü Bey'in hanımının Malta'daki eşine yazdığı iki adet mektup.....	407

7.

MÜTEFERRİK BELGELEER

196.	Bahriye Nâzırı Hasan Râmi Paşa'nın Sultan Abdülhamid' e teşekkür mektubu.....	411
197.	İttihad ve Terakki'nin Hasan Râmi Paşa'ya gönderdiği imzasız tehdit mektubu.	412
198.	Hasan Râmi Paşa'nın İttihad ve Terakkiye'ye gönderdiği istifaneme.	413
199-200.	İsmail Canbulat'ın Talât Paşa'ya mektupları.....	414
201.	İsmail Canbulat'ın İstanbul Şehreminiliği'nden istifa mektubu.	417
202.	Ali Fethi Bey'in (Okyar) Talât Paşa'ya nikâhı ile ilgili rica mektubu....	418
203.	Talât Paşa'nın eşi Hayriye Talât Hanım'ın Alman yetkililer ile yazışmaları.	419
204-205.	Ankara Valisi Ali Mazhar Bey'in Talât Paşa'ya mektupları.	424
206.	Talât Paşa'ya sunulan hilâfet risâlesi.	427
207.	İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 5 Eylül 1324 Kongresi bildirisi.	436
208.	Hüseyin Câhid Bey'in hapishaneden akrabasına yazdığı mektup.	439
209.	İttihad ve Terakki için yazılan sahibi meçhul hiciv.....	441
210.	Jurnalci Yüzbaşı Mehmed Tevfik Efendi'nin sorgu zaptı.	444
211.	Enver Paşa'dan Talât Paşa'ya Gazze'nin kaybını bildiren telgraf.	448
212.	Enver Paşa'dan Talât Paşa'ya Şerif Hüseyin'in isyanı hakkında telgraf.....	450
213.	Sultan Reşad'ın, Sadrazam Said Halim Paşa'ya verdiği murahhaslık belgesi.....	452
214.	Hafız Hakkı Paşa'nın hatıralarından Birinci Dünya Savaşı'na girişimiz.	453
215.	Refik Hâlid'in "Efendiler Nereye?" başlıklı makalesi.	455
216.	Refik Hâlid'in "Topuna Hoş-âmedi" başlıklı makalesi.	458
217.	Falih Rıfkı'nın "Şehid Cemal Paşa" başlıklı makalesi.	460
218.	"Boş Herif" risâlesi.	460
219.	Şekib Arslan'ın Enver Paşa'ya mektubu.....	464
220.	Enver Paşa'nın, hanımı Naciye Sultan'a Orta Asya'dan gönderdiği son mektup.	471 478

1.

ATATÜRK VE İNÖNÜ DÖNEMLERİNDE,
1915 TEHCİRİNİN ARDINDAN SAHİPSİZ KALAN
ERMENİ MALLARINDAN BAZILARININ
ERMENİLER'İN ÖLDÜRDÜĞÜ
TÜRK YETKİLİLERİN AİLELERİNE TAHSİSİ
VE BU AİLELERE MAAŞ BAĞLANMASI

Bu bölümde yeralan 19 adet belge, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunmaktadır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve ardından gelen işgal, imparatorluğun dünya savaşı senelerindeki bazı sivil ve asker idarecileri için oldukça sıkıntılı geçti. Tevfik Paşa'nın ve daha sonra Damad Ferid Paşa'nın sadrazamlıkları zamanında tutuklamalar ve yargılamalar yapıldı, İttihad ve Terakki'nin memleketi terketmemiş olan çok sayıda mensubu ile tehcir sırasında görevde bulunan bazı mülki idareciler çeşitli mahkemelere ve özel şekilde teşkil edilen divan-ı harplere çıkartıldılar, İttihadçıların bazıları da İngilizler tarafından tutuklandı ve savaş suçlusu olarak Malta'ya sevkedildi.

Yargılamalar neticesinde çok sayıda hapis ve gıyabi idamın yanısıra beraat kararları da verildi ancak üç kişi, Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekili Kemal Bey ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ile Erzincanlı otelci ve Erzincan Jandarma Dairesi yazıcısı Hafız Abdullah Avni Bey, Nemrud Mustafa Paşa'nın başkanlığındaki divan-ı harbin verdiği karar üzerine idam edildiler.

Kemal ve Nusret Beyler, daha sonra Ankara Meclisi tarafından "milli şehid" ilân edileceklerdi.

İttihad ve Terakki'nin savaştan hemen sonra Türkiye'yi terkederek Avrupa'ya giden önemli isimleri, Talât, Said Halim ve Cemal Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir ile Cemal Azmi Beyler ile Azerbaycan'ın Dışişleri Bakanı Fatali Han Hoyski ve İçişleri Bakanı Behbud Han Cevanşir de, Ermeniler tarafından girilen ve Yunan mitolojisinin intikam tanrısı Nemésis'in isminin verildiği bir operasyon çerçevesinde 1920 Haziran'ı ile 1922 Temmuz'u arasında katledildiler.

Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkarttığı, 1922'den 1940'a kadar uygulanan ve aşağıda tam metinleri yeralan kanun ve karamameler, bütün bu cinayetlerin neticesi idi.¹⁷

İlk kararname 27 Temmuz 1922'de çıkartıldı ve görev bölgesinde tehcire tabi olan Ermeniler'e kötü muamele edip mallarını gasbetmekle suçlanan ve Nemrud Mustafa Paşa'nın başkanlığındaki divan-ı harp tarafından idama mahkûm edilerek cezası 10 Nisan 1919'da İstanbul'da infaz edilen Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekili Kemal Bey'in geride bıraktığı eşi ile iki kızına hüdâmât-ı vataniye tertibinden maaş bağlandı. Hükûmet, Kemal Bey'in ailesine sonraki senelerde Ermeniler'den kalan bazı gayrimenkuller de verecekti.

¹⁷ Bu konuda şimdiye kadar belgelere dayalı iki araştırma yapıldı: Dr. Şenol Kantarcı, *"Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-i Örfî ile Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgî"* (Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002) ve Dr. Erdal Açıkses, *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptığı Yardımlar"* (Ermeni Araştırmaları, Sayı 6, Yaz 2002). Son araştırmanın değiştirilmiş şekli, daha sonra *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptıkları Yardımlar"* başlığı ile Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde de yayınlanmıştır (sayı: 55, cild: XIX, Mart 2003).

Bu konudaki belgelerden dördü, ilk defa Dr. Kantarcı'nın yukarıda künyesini verdiği *gim* makalesinde yayınlanmıştır; diğer belgeler ise ilk defa bu kitapta yayınlanmaktadır.

Aynı senenin 1 Ağustos'unda İttihad ve Terakkî'nin önde gelen isimlerinden olan ve mütarekeden itibaren Türkiye dışında bulunan, İstiklâl Savaşı sırasında memlekete girmeleri yasaklanan Dr. Nâzım'ın, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın ve Küçük Talât Beyler'in Türkiye'ye serbestçe dönebilmelerine izin veren bir kararname çıkartıldı.¹⁸ Bu iznin verilmesinde, sürgündeki bazı İttihadçı liderlerin Ermeniler tarafından ardarda katledilmiş olmalarının ve her an saldırıya uğramaları ihtimaline karşı tedbir alma düşüncesinin de büyük ihtimalle rolü vardı.

Önemli kararlardan biri 13 Nisan 1924'te alındı ve Meclis'in kabul ettiği "*Müteaddit Zevâta Hıdemât-ı Vataniye Tertibi'nden Maaş Tahsisi Hakkında*" isimli ve 481 numaralı kanunla 81 kişiye vatani hizmet tertibinden maaş bağlandı.¹⁹ Listede, aldıkları vatani hizmet aylığı Osmanlı

18 1726 numaralı kararnamenin metni şöyledir: "12 Mart 337 tarihli ve 331 numaralı ve 24 Mart 337 tarihli ve 904 numaralı kararlara zeyldir: Halil Paşa ile Doktor Nâzım ve Talât Beyler'in memlekete girmemeleri hakkındaki kararın ref'i, İcra Vekâlleri Hey'eti'nin 1 Ağustos 338 tarihindeki icimâında takarrür etmiştir" (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 5.23..2.).

19 "*Müteaddit Zevâta Hıdemât-ı Vataniye Tertibi'nden Maaş Tahsisi Hakkında*" başlıklı ve 481 numaralı kanunun metni şöyledir:

"BİRİNCİ MADDE: İsimleri merbut cedvelde gösterilen seksen bir zâta hıdzalarında muharrer mikdar ve şûrûta tevfikân hıdemât-ı vataniye tertibinden şehri cem'an 698,5 lira tahsis edilmiştir.

İKİNCİ MADDE: İşbu kanun 1340 senesi Mart'ından itibaren meriyûl'ı-crâdır.

ÜÇÜNCÜ MADDE: İşbu kanunun icrasına Mâliye Vekâli memurdur (9 Ramazan 1342 ve 13 Nisan 1340)"

Metnin altında "Osmanlı İmparatorluğu zamanında hıdemât-ı vataniyeden muhassas maaşları kat' olunanlardan eliyevm yeniden maaş tahsisi kabul edilenler" başlığı altında vatani hizmet aylığı ödenecek olanların isimleri ile alacakları maaşın miktarı kuruş olarak şu şekilde gösterilmiştir:

"Abdûlezel Paşa hafidesi Naciye Hanım (400), Adliye Nâzım merhûm Refik Bey'in ikinci haremi Müveddet Hanım (1500), Bahriye yüzbaşlarından merhûm Fethi Bey'in pederi Abdurrahman Efendi (1000), Tayyareci Nuri Bey'in validesi Seher Hanım (1000), Abdûlezel Paşa hafidesi Fatma Hanım (400), şehiden vefat eden binbaşı Muhtar Bey hemşiresi Binnaz Hanım (1500), Midhat Paşa kerimesi Fatma Memduha Hanım (900), Gazi Osman Paşa haremi Fatma Hanım (2500), Babüâli vak'asında şehit edilen harbiye nâzır-ı esbâkı Nâzım Paşa kerimesi Atiye Hanım (1800), Midhat Paşa kerimesi Mesrûre Hanım (900), merhûm Niyazi Bey zevcesi Feride Hanım (1000), merhûm Niyazi Bey hemşiresi Lûtfiye Hanım (1000), mahdumu Midhat Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), mahdumu Süleyman Asım Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), Sadr-ı esbâk merhûm Mahmut Şevket Paşa zevcesi Dîlşad Hanım (erâmîl maaşı almak şartıyla 6250), Üçüncü Ordu Kumandanı İsmail Hakkı Paşa validesi Habibe Hanım (erâmîl maaşı almak şartıyla 4000), esbâk Diyarbakır Valisi Reşid Bey merhûmun haremi Mazlume Hanım (2000), mahdumu Şinasi Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 600), mahdumu Cehrî Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 600), mahdumu Cezmi Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 600), kerimesi Fikret Hanım (teehhûlüne kadar 600), kerimesi İsmet Hanım (teehhûlüne kadar 600), Şeyhülislâm Hayri Efendi merhûmun zevcesi Munise Hanım (2000), mâlûl mahdumu Hakkı Bey (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), mahdumu Suad Bey (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Münib Bey (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), şehid yüzbaşı Yörük Selim Bey'in zevcesi Hikmet Hanım (1000), kerimesi Melâhat Hanım (teehhûlüne kadar 500), kerimesi Zafer Hanım (teehhûlüne kadar 500), Ömer Naci Bey merhûmun zevcesi Emine Adeviye Hanım (1000), kerimesi Müzeyyen Hanım (teehhûlüne kadar 500), mahdumu Arif Bey (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), Irak şeyhül'î-meşâyîhi Acemî Paşa (5000), merhûm Mehmed Ali Bey'in zevcesi Belkas Hanım (400), kerimesi Fatma

Devleti'nin son zamanlarında kesilmiş olan bazı isimler de bulunuyordu.

20 Aralık 1925'te çıkartılan bir başka kararname ile İttihad ve Terakki'nin liderlerinden olan eski sadrazam Talât Paşa'nın *infisâlinde* şehâdetine yani 8 Ekim 1918'de istifasından Berlin'de 15 Mart 1921 günü bir Ermeni tarafından katline kadar olan birikmiş mâzûliyet maaşlarının vârislerine ödenmesine karar verildi.

Asıl önemli uygulama, Meclis'in 31 Mayıs 1926'da kabul ettiği 882 numaralı "*Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehîd Edilen veya bu Uğurda Suver-i Muhtelif'e İle Duğâr-ı Gadr Olan Ricâlin Ailelerine Verilecek Emlâk ve Arazi Hakkında*" başlıklı dört maddelik kanun oldu.

882 numaralı kanun, İttihad ve Terakki'nin Ermeniler tarafından şehîd edilen önde gelen mensuplarının ve tehcir sırasındaki uygulamalarından dolayı haksız şekilde suçlanarak idam edilen devlet görevlilerinin geride bıraktıkları ve bakmakla mükellef oldukları aile üyelerine Türkiye'yi terketmiş olan Ermeniler'e ait mallardan 20 bin lira kaymetinde gayrimenkul verilmesini öngörüyordu.

Kanun metninde Ermeniler tarafından öldürüldükleri yahut ölüm-lerine Ermeniler sebep oldukları için ailelerine firârî Ermeniler'in mülk-leri verilecek 12 kişilik bir liste bulunuyordu. Listede Sadrazam Talât Paşa, Bahriye Nâzırı Cemal Paşa, Trabzon'un eski valisi Cemal Azmi Bey, İttihad ve Terakki'nin lider kadrosundan Bahaeddin Şakir Bey, Cemal

Mihriban Hanım (teehhülüne kadar 100), mahdumu Mehmet Bahaeddin Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 400), sabık Meclis-i Mebusan Reisi Reşad Hikmet Bey'in mahdumu Ahmed Reşad Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), mahdumu Ömer Fuad Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), Gümüşhane Mebusu şehîd Ziya Bey'in zevcesi (500), mahdumu Enver Efendi (yirmi yaşlarını ikmâl edinceye kadar 500), kerimesi Muammer Hanım (teehhülüne kadar 500), kerimesi Yedigâr Hanım (teehhülüne kadar 500), Maraş ulûm-ı riyaziye mualim-i sâbık Hayrullah Efendi zevcesi Ayşe Hanım (500), mahdumu Celâleddin Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Kemaleddin Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), esbâk Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi zevcesi Fatma Hanım (500), kerimesi Fatma İffet Hanım (teehhülüne kadar 500), kerimesi Ayşe Ferihan Hanım (teehhülüne kadar 500), mahdumu Alâeddin Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Ahmed Ertuğrul Bey (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Bekir Gündüz Efendi (mektepe tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), Denizli mebus-ı sâbık Hakkı Behiç Bey (2500), Denizli komiseri Hamdi Bey zevcesi Fevziye Hanım (500), kerimesi Perihan Hanım (teehhülüne kadar 500), mahdumu Cengiz Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), validesi Firdes Hanım (500), Mustafa Necip Bey validesi (500), hemsiresi (500), Suşehri'nde idam edilmiş olan yüzbaşı Nuri Bey'in zevcesi (500), çocuğu (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), kızı (teehhülüne kadar 500), Muş Mutasarrıfı merhûm Servet Bey'in zevcesi (1000), mahdumu Kâmuran Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Orhan Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), kerimesi Neriman Hanım (teehhülüne kadar 500), Akdağmadeni Kaymakamı şehîd Tahir Bey zevcesi Memnune Hanım (200), kerimesi Mührünnisa Hanım (teehhülüne kadar 200), kerimesi Nilüfer Hanım (teehhülüne kadar 200), kerimesi Tahire Hanım (teehhülüne kadar 200), mahdumu Ertuğrul Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 200), Karamağara nahiyesi müdiri Tuvfik Bey zevcesi Hafize Hanım (500), kerimesi Didar Hanım (teehhülüne kadar 400), kerimesi Ayşe Hanım (teehhülüne kadar 400), mahdumu Hâmi Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 400), mahdumu Nâdir Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 400), mahdumu İrfan Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 400), Urfa Mutasarrıfı merhûm Nusret Bey'in zevcesi (1000), mahdumu Tânk Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Mazlum Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Müntekim Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500) (TBMM Zabıt Ceridesi, Cild: 8, sah: 658, 675-676, 720-721).*

Paşa'nın yâveri Süreyya Bey, Cemal Paşa'nın diğer yâveri Nusret Bey, Sadrazam Said Halim Paşa, Muş Mutasarrıfı Servet Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Ankara Valisi Doktor Reşid Bey ile 29 Temmuz 1920'de İstanbul'da idam edilen Erzincanlı otelci ve Erzincan Jandarma Dairesi yazıcısı Hafız Abdullah Avni Bey vardı.²⁰

Malların dağıtımında gözönüne alınan en önemli husus, ailelere temlik edilecek gayrimenkullerin tehcire tabi tutulan veya tehcir sırasında hayatlarını kaybeden yahut akıbetlerinden haber alınmayan Ermeniler'e değil, Türkiye'den firar eden, daha sonra dönmeyen ve mülklerini talep etmeyen Ermeniler'in *metrük*, yani geride bıraktıkları mallardan olması idi.

Kanunda belirlenen 12 kişinin ailelerine verilecek gayrimenkullerin temlikinden önce, yirmişer bin liralık mülklerin belirlenmesine çalışıldı. Bu kaymete sahip gayrimenkullerin bazı ailelere devir muameleleri hemen yapıldı. Ancak, kaymeti 20 bin liraya tam olarak tekabül eden tek parça mülklerin bulunmasında zorlukla karşılaşıldığı için, daha kıymetli gayrimenkullerden hisse verilmesi mecburiyeti sözkonusu oldu; uygulanacak esasları belirlemek için 5 Mart 1927'de bir başka kararname çıktı. Ermeniler tarafından şehid edilen 12 kişinin ailelerine memleketi terketmiş Ermeniler'e ait gayrimenkullerden 20 bin liralık mülk verilmesi

²⁰ *Sadrazam Talât Paşa*: İttihad ve Terakki'nin son sadrazamı, 15 Mart 1921'de Berlin'de Sogomon Tehliryan adındaki bir Ermeni tarafından katledildi.

Bahriye Nâzım Cemal Paşa: 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te Ermeni intikam örgütü Némésis'in açıklamasına göre Bedros Bogosyan ve Srepan Cagigyan adındaki Ermeniler tarafından katledildi. Suikastın aslında Ruslar tarafından mı düzenlendiği yoksa Ermeni örgütlerinin işi mi olduğu meselesi hâlâ tartışılıyor.

Cemal Azmi Bey: İttihad ve Terakki'nin milletvekili, Bursa ve Trabzon valisi. 17 Nisan 1922'de Berlin'de Arşavir Şiragyan adındaki Ermeni tarafından katledildi. Dr. Bahaeddin Şakir Bey de onunla beraber öldürüldü.

Dr. Bahaeddin Şakir Bey: İttihad ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın idarecilerinden. 17 Nisan 1922'de Berlin'de Aram Yerganyan adındaki Ermeni tarafından öldürüldü. Cemal Azmi Bey de onunla beraber katledildi.

Süreyya Bey ve Nusret Beyler: Cemal Paşa'nın yâverleri. Tiflis'te 21 Temmuz 1922'de Paşa ile beraber katledildiler.

Said Halim Paşa: Mısır Prensi ve İttihad ve Terakki'nin sadrazamlarından. İngilizler tarafından Malta'ya gönderilenler arasındaydı, serbest bırakılmasından sonra Roma'da 5 Aralık 1921 günü Arşavir Şiragyan adındaki Ermeni tarafından öldürüldü.

Kemal Bey: Tehcir sırasında Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekili. İstanbul'da başkanlığını Nemrud Mustafa Paşa'nın yaptığı divan-ı harpte Ermeniler'e kötü muamele etmekle suçlandı, idama mahkûm edildi ve karar 10 Nisan 1919'da İstanbul'da infaz edildi..

Nusret Bey: Tehcirde Urfa Mutasarrıfı. Nemrud Mustafa Paşa'nın başkanlık ettiği divan-ı harbin verdiği karar ile 5 Ağustos 1920'de İstanbul'da idam edildi.

Servet Bey: Tehcir sırasında Muş Mutasarrıfı olan Servet Bey içtiği zehirli bir kahve ile hayatını kaybetmiş ve zehirin kahveye Ermeniler tarafından konduğu duyurulmuştu.

Doktor Reşid Bey: Tehcir sırasında Diyarbakır valisi. Hakkında Ermeniler tarafından ortaya atılan suçlamalar üzerine tutuklandı ve yargılanmak üzere Bekiraga Bölüğü'ne kapatıldı, 25 Ocak 1919'da kaçtı, Beşiktaş'ta bir evde saklandı ve polisin yaptığı bir baskın sırasında yakalanacağını anlayanca 6 Şubat 1919'günü Fulya'da tabancası ile intihar etti.

Hafız Abdullah Avni Bey: Erzincanlı otelci ve Erzincan Jandarma Dairesi yazıcısı. Nemrud Mustafa Paşa'nın başkanlığındaki divan-ı harbin kararı ile 29 Temmuz 1920'de İstanbul'da idam edildi. Arşivde, Hafız Abdullah Avni Bey'in ailesine verilen mülk ile ilgili belgelere rastlayamadım.

uygulamasının tamamlanması senelerce devam etti ve 1926'da çıkartılan kanunun hükümleri tam olarak ancak 1940'ta, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı sırasında yerine getirilebildi. Mülklerin değerlerinin değişik şekilde hesaplanması sebebi ile yapılan bir talep de, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmediği için uygulamaya konmadı.²¹

Aşağıda, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde bulunan bu konudaki 19 adet belgenin tam metinleri yer alıyor.

²¹ "Fırarî Aram Fındıklıyan'dan metruk ve Evkaf İdaresi'ne müdevver 61 ve 63 numaralı nâtamam apartmanın Ermeni komiteleri tarafından şehid edilen Talât Paşa'nın ailesi Hayriye Harun'a temlikî" konusunda 7 Aralık 1927'de hazırlanan 5924 numaralı kararname metninin altında "Karar, Cumhurbaşkanu tarafından kabul edilmemiştir. Bilgi dökümden alınmıştır" ibaresi vardır (BCA, fon kodu; 30..18.1, yer no: 27.67..13).

**BOĞAZLIYAN KAYMAKAMI KEMAL
BEY'İN AİLESİNE MAAŞ BAĞLANMASI
KONUSUNDAKİ YAZIŞMALAR
(24-27 Temmuz 1922)**

İcra Vekilleri Hey'eti Riyâset-i Celîlesi'ne

İdare-i Umûmiye Müdiriyeti

Aded

1323

15046

Hülâsa:

Boğazlıyan Kaymakam-ı sâbıkı maslûb
Kemal Bey'in eytâm ve erâmiline hıdemât-ı
vataniye tertibinden maaş tahsisine dair

Boğazlıyan Kaymakamı iken
Yozgad Mutasarrıflığı vekâletinde
bulunan Kemal Bey'in tehcîr
muamelâtından dolayı İstanbul
Dîvân-ı Harb-i Örfisi'nce salben
idam edilerek dört yaşında bulunan
mahdumu Adnan ile bîkes ve emr-i
iâsece muztarr kaldıklarından bahis
ile temin-i idareleri için fevkalâde
maaş tahsisine dair zevcesi
Hadice Hanım tarafından verilen
istidâname üzerine icra kılınan
tahkikat ve tedkikat neticesinde
müteveffâ-yı mûmâileyh vezâif-i
resmîye-i devlette sebbeden mecmû
hidemât-ı fi'liyesinin doksan bir ay
beş günden ibaret olduğu musaddak
tercûme-i hal varakasından
anlaşılmış ve memurîn-i mûkiyenin tekaüdüne dair olan kanunun
yirmi altıncı maddesi mûcibince mûmâileyhin hizmeti on seneye bâliğ
olmasına göre ancak maaşı nisbetinde üç aylığının ikramiye olarak
itası lâzım gelip bu sebeple on seneden dün olan hizmetinin kanunen
tahsis-i maaşa mûsait olmamasından, ailesine şimdiye kadar bir
tafaftan maaş tahsis edilmediği anlaşılmıştır. Mûmâileyhin ailesine
fevkalâde maaş tahsisi hakkındaki talep, müteveffânın İstanbul

Hükümeti'nden verilmiş olan talimat üzerine daire-i kazâsı dahilinde icra etmekte olduğu tehcir muamelâtından dolayı İstanbul Divân-ı Harb-i Örfisi'nden sâdır olan hüküm üzerine salben idam edilerek eytâmının bîkes ve mağdur bırakılmış olmasındandır. Binaenaleyh bu bâbdaki kararname müsveddesi leffen takdim kılınmıştır efendim. 24 Temmuz 38.

*Dahiliye Vekâleti
Vekili*

KARARNAME

MADDE 1: Boğazlıyan kazâsı kaymakam-ı sâbıkı Kemal Bey'in zevcesi Hadice Hanım ile mahdumu Adnan Efendi'ye muvâsât tertibinden bin kuruş tahsis edilmiştir.

MADDE 2: İşbu karamnamenin icrasına Mâliye Vekâleti memurdur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Hey'eti Riyâseti
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
Aded: 6/1079

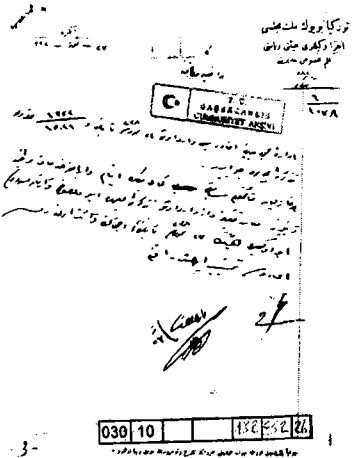
030 10 132 52 26

Ankara, 27 Temmuz 338 (1922)

Dahiliye Vekâleti'ne

İdare-i Umûmiye Müdüriyeti ifâdatıyla vârid olan 24 Temmuz 338 tarihli ve 1323/10046 tezkire-i aliyyeleri cevabıdır:

Boğazlıyan Kaymakam-ı sâbıkı Kemal Bey'in eytâm ve erâmiline hıdemât-ı vataniye tertibinden maaş tahsisine dair vârid olan tezkire-i âlileri ile melfûf kararname müsveddesi İcra Vekilleri Hey'eti'nin 27 Temmuz 337 tarihli ictimânda kıraat olunarak iadesi tensib edilmiştir efendim.

Kalem-i Mahsûs Müdiriyyeti
Aded: 2916

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

3

ERMENİLER TARAFINDAN KATLEDİLEN
DEVLET ADAMLARINA BAZI ERMENİ
MALLARININ VERİLMESİ HAKKINDA KANUN

(31 Mayıs 1926)

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehid edilen veya
bu uğurda suver-i muhtelifle ile duçar-ı gadr olan
ricâlin ailelerine verilecek emlak ve arazi
hakkında kanun

(Resmî Ceride ile neşir ve ilânı: 27/V1/1926 - Sayı : 405)

No. 882

BİRİNCİ MADDE - Ermeni suikast komiteleri tarafından şehid edilen veya bu uğurda suver-i muhtelifede ifnâ-yı hayat eden merbut cedvelde isimleri muharrer ricâlden her birinin, nafakası üzerine vâcip iken terkettiği efrâd-ı ailesi mecmûuna, İcra Vekilleri Hey'eti kararı ile yirmi bin liraya kadar kıymette Ermeniler'den metrûk emvâl-i gayrimenkule mütesâviyen taksim edilerek temlik ve efrâd-ı aileden her birinin hissesine isabet eden mikdar için meccânen tapu senedi itâ olunur. İşbu suretle verilecek emvâl-i gayrimenkule on sene müddetle satılamaz.

İKİNCİ MADDE - Birinci madde mücibince verilecek emvâl-i gayrimenkule bedelleri emvâl-i metrûke hâsılatından mahsup olunur.

ÜÇÜNCÜ MADDE - İşbu kanun neşiri tarihinden muteberdir.

DÖRDÜNCÜ MADDE - İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Hey'eti memurdur.

31 mayıs 1926

Ermeni suikast komiteleri
tarafından şehid edilen ricâl

Talât Paşa.

Cemal Paşa.

Cemal Azmi Bey.

Bahaeddin Şakir Bey

Cemal Paşanın yâveri Süreyya Bey.

Cemal Paşanın yâveri Nusret Bey.

Said Halim Paşa.

Muş Mutasarrıfı Servet Bey.

Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey.

Muhakemesinin hîn-i cereyanında firar ve intihar eden Doktor Reşid Bey.

Erzincanlı Hafız Abdullah Bey.

5

İTTİHAD VE TERAKİ'NİN REİSLERİNDEN
DR. BAHAEDDİN ŞAKİR BEY'İN AİLESİNE VERİLECEK
GAYRİMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

(13 Şubat 1927)

BAŞVEKÂLET

Kalem-i Mahsûs Müdiriyyeti

Aded: 4716

Kararname

Ermeni emvâl-i metrûkesinden olup mâliyece vaziyet olunarak bilâhare Evkaf'a devredilen ve İstanbul Vilâyeti İdare Hey'eti'nce on yedi bin beş yüz altmış yedi lira kıymet takdir edildiği anlaşılan Şişli'de Kır Sokağı'nda atık üç ve cedid bir numaralı hânenin 11 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun mücibince Ermeni suikast komiteleri tarafından şehid edilen ricâlden Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in hîn-i vefatında nafakası ile mükellef bulunduğu zevcesi Cenân Hanım ile oğlu Alp ve Mehmed Celâsın Beyler nâmına temlikî, Evkaf Müdiriyyet-i Umûmiyesi'nin 23 Kânunsânî 927 tarih ve 9/31453 numaralı tezkiresi ile vukû bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'eti'nin 13 Şubat 927 tarihli ictimânda tasvip ve kabul olunmuştur. 13 Şubat 927.

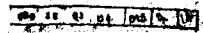
REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a record or note related to the decision.

Handwritten signatures and stamps, including a large signature and several smaller ones, indicating official approval or recording.

6

**VERİLECEK GAYRİMENKULLERİN
BEDELLERİ HAKKINDAKİ DÜZENLEME İLE
İLGİLİ KARARNAME**
(5 Mart 1927)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Başvekelet Müsteşarlığı
Aded: 4846

Kararname

Evkaf Müdiriyet-i Umûmiyesi'nden yazılan 15 Kânunsani 927 tarih ve 4/31006 numaralı tezkerede Ermeni suikast komiteleri tarafından şehid edilen ricâl ailelerine yirmi beş bin lira kıymetinde emvâl-i gayrimenkule itâsı 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun iktizasından bulunduğu halde bu sebeple müracaat eden ricâl-i mümâileyhim ailelerinden bazılarının tâlip oldukları emvâlin yirmi bin liradan fazla kıymette bulunması hasebiyle sarâhat-i kanuniyeye nazaran bunların aynen kendilerine itâsına imkân görülememiş ise de bazıları ara yerdeki farkı tensib edilecek şekilde tediye edeceklerini beyân eylemelerine ve evkafa ait herhangi bir gayrimenkulün satışı da emvâl-i devlet gibi müzayede ve ihale hakkındaki kanuna tâbi bulunduğuna göre talep ettikleri emvâlin bilâmüzayede verilmesine imkân olmayıp ancak kanun dairesinde müzayedeye çıkarılarak neticede üzerlerine kalırsa bedel-i ihaleden yirmi bin lirası tenzîl edilerek üst tarafının nakden istifası suretiyle taleplerinin tervici mümkün olduğundan bervech-i meşruh muamele ifâsına müsaade itâsı teklif edilmiş ve ledü't-tevdî Mâliye Vekâlet-i Celîlesi'nden yazılan 19 Şubat 927 tarih ve 1256 numaralı tezkeride; ricâl-i mümâileyhim ailelerine fazla-i bedeli bilâmüzayede taraflarından tesviye edilmek üzere yirmi bin liradan fazla kıymette emlâk itâsına cevâz-ı kanunî görülemeyip yalnız üç ailenin birleşme suretiyle beherine kanunen itâsı lâzım gelen yirmişer bin liradan ibaret hisselerini tecavüz etmemek şartıyla kıymetleri bu dereceye bâliğ olan apartman ve han gibi emlâkin iki veya üç şehîd ailesine temlikî câiz olduğu

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a continuation of the official record or a related document. The text is written in a cursive style and includes various administrative markings and signatures.

ve řu halde yirmi bin liralık emlâk almaya kanunen hâiz-i salâhiyet olan üç şehîd ailesine altmış bin lira kıymetli emlâkın iadesinde mahzur olmadığı mütalâa kılınmıştır.

Keyfiyet, İcra Vekilleri Hey'eti'nin 5 Mart 927 tarihli ictimânda tezekkür edilerek Mâliye Vekâlet-i Celîlesi'nin mütalâası vechiyle muamele ifâsında mahzur olmadığına karar verilmiştir. 5 Mart 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

temliki, Evkaf Müdüriyet-i Ummiyesi'nin 18 Mayıs 927 ve 8 Haziran 927 tarih ve 35263/56, 35948/67 numaralı tezkereleri ile vuku bulan teklifi zerine İcra Veklleri Hey'eti'nin 15 Haziran 927 tarihli ictimnda tasvip ve kabul olunmuştur. 15 Haziran 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

8

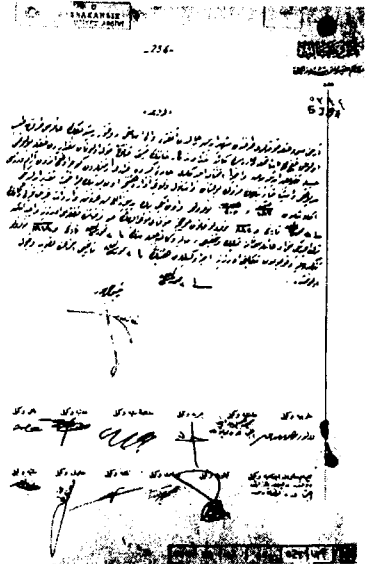
ANKARA VALİSİ DOKTOR REŞİD BEY'İN
AİLESİNE VERİLECEK GAYRİMENKULLER
HAKKINDA KARARNAME

(3 Temmuz 1927)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Başvekâlet Kalem-i Mahsûs
Müdüriyeti
Aded: 5394

Kararname

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehid edilen ricâlden Ankara vali-i sâbıkı Doktor Reşid Bey'in ailesi tarafından talep olunan Kılıç Ali Paşa Mahalle ve Caddesi'nde kâin Hüdavendigâr Hanı'nın kıymeti kanunen kabul olunan miktardan fazla bulunması hasebiyle tefviz edilememiş ve âhuren intihâb edildikleri cadde-i kebirde firârî Ermeniler'den Köçeoğlu Andon Aram veresesi Serpuhi ve Eşina kadınlardan metrûk bulunan ve İstanbul Vilâyeti İdare Hey'eti'nce on beş bin lira kıymet takdir edildiği anlaşılan atık 187 cedid 205 numaralı ve on iki bin yüz elli beş kuruluş vâridât-ı gayr-i sâfiyeli dükkânın 31 Temmuz 923 tarih ve 882 numaralı kanun mûcibince müteveffâ-yı mûmâileyhin hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkeylediği efrâd-ı ailesi nâmına temlik ve tahsisi, Mâliye Vekâlet-i celîlesinin 3 Temmuz 927 tarih ve 8619 numaralı tezkeresi ile vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'eti'nin 3 Temmuz 927 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 3 Temmuz 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

**CEMAL PAŞA'NIN AİLESİNE
VERİLECEK GAYRİMENKULLER
HAKKINDA KARARNAME**
(30 Ağustos 1927)

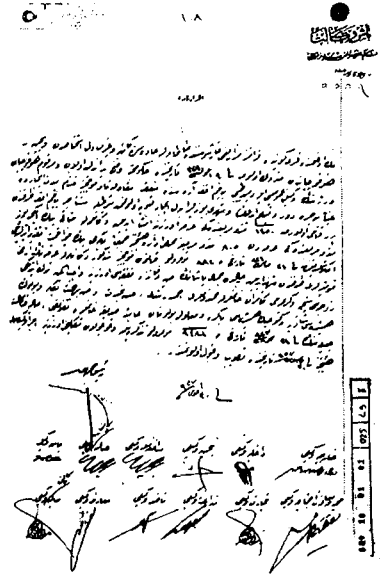
BAŞVEKÂLET

Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti
Aded: 5559

Kararname

Beyoğlu'nda, Feriköyü'nde, Fransız mezarlığı karşısında Tatavla Caddesi'nde kâin ve gayr-i mübâdil eşhâstan Viçen Hokuçyan'dan metrûk olup 19 Eylûl 339 tarihinde hükümetçe vaziyet edilmiş olan ve merhum Hokuçyan veresesinin vekil-i umûmîsi ile dış tabibi Bakim Efendi arasında mün'akid mukavelename mücibince hitâm-ı müddet-i icarda aynen mücire devir ve teslim edilmek ve şehri yüz lira bedel-i icar tesviye olunmak şartı ile müstecir Bakim Efendi tarafından birer katlı olarak 1450 metre murabbândaki arsa üzerine inşa edilen dükkânlarla mütebâkisinin 200 metre murabbândaki arsadan 805 metre murabbâ mahalli, idare hey'etince cem'an yirmi bin lira kıymet takdir edildiği anlaşıldığından 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun mücibince mezkûr dükkânlar ile arsanın Ermeni komiteleri tarafından şehid edilen ricâlden Cemal Paşa'nın hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkettiği zevcesi Seniye ve kerimleri Kâmrân Hanımlar ile mahdumları Ahmed Rüşdî, Hasan Necdet ve Hasan Behcet Beyler ve büyük hemşiresi Şaziye ve küçük hemşiresi Bâkire ve mâlûle bulunan Ayşe Sıdika Hanımlar'a tefvizi, Mâliye Vekâlet-i Celîlesi'nin 21 Temmuz 927 tarih ve 9481 numaralı tezkeresi ile vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'etince 30 Ağustos 927 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur. 30 Ağustos 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

10

CEMAL PAŞA'NIN YÂVERİ NUSRET BEY'İN
AİLESİNE VERİLECEK GAYRİMENKULLER
HAKKINDA KARARNAME

(30 Ağustos 1927)

BAŞVEKÂLET

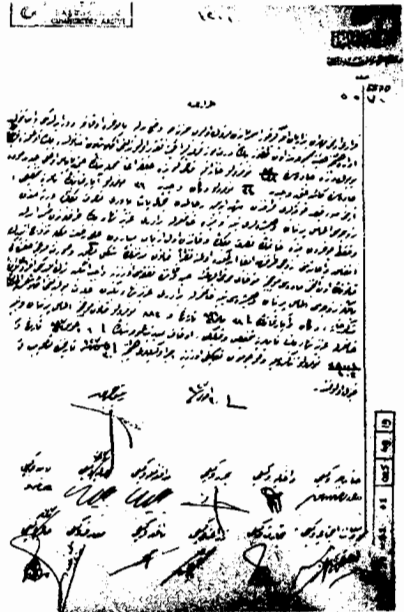
Kalem-i Mahsûs Mûdîriyeti

Aded

5570

Kararname

Firarî Ermeni Mihran Bezaryan ile Kırkor Esmeryan'dan metrûk olup hazinece vaziyetle bilâhare Evkaf'a devredildiği ve İstanbul İdare Hey'etince hey'et-i mecmûasına on dokuz bin dört yüz kırk lira kıymet takdir olunduğu anlaşılan İstanbul'da Beyoğlu'nda Feriköy Büyükdere Caddesi'nde 83/129 numaralı hane ile Kadıköy'ünde Caferağa Mahallesi'nin atik Papasoğlu cedid Moda Caddesi'nde kâin atik ve cedid 34 numaralı dükkân ve cedid 36 numaralı apartmanın nâmlarına tahsisi; Ermeni suikast komitaları tarafından şehid edilen ricâlden Cemal Paşa yâveri Nusret Bey'in veresesinden zevcesi Elmas Perînan ve hemşireleri Nebiye ve Münire Hanımlar ile biraderi Aziz Nihad Bey tarafından talep edilmiş ve fakat bunlardan Münire Hanım'ın Nusret Bey'in vefatından evvel erbâb-ı yesârdan Ali Rıfat Bey ile tezvic ederek infâk ve iâşesini zevci tarafından ifâ edilmekte olmasına nazaran Kanun-ı Medenî'nin Şekl-i Tatbik ve Suret-i Mer'iyeti Hakkındaki Kanun'un on altıncı maddesi mücibince müteveffâ-yı mûmâileyhin hin-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkeylediği efrâd-ı ailesinin yalnız yalnız zevcesi Elmas Perînan ve hemşiresi Nebiye Hanımlar ile biraderi Aziz Nihad Bey'den ibaret bulunduğu anlaşılmış olduğundan mezkûr hane, dükkân ve apartmanın 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun mücibince Elmas Perînân ve Nebiye Hanımlar ile Aziz Nihad Bey nâmlarına tahsis ve temlikî, Evkaf

Müdiriyet-i Umûmiyesi'nin 6 Ağustos 927 tarih ve 38004/102 numaralı tezkeresiyle vukû bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'eti'nce 30 Ağustos 927 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur. 30 Ağustos 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

11

URFA MUTASARRIFI NUSRET BEY'İN
AİLESİNE VERİLECEK GAYRİMENKULLER
HAKKINDA KARARNAME²³

(25 Aralık 1927)

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdiriyeti
Aded
5973

Kararname

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen Urfa mutasarrıf-ı sâbıkı Nusret Bey'in vârislerine verilmesi muktezi yirmi bin lira kaymetinde müstakil bir mülk bulunmadığı İstanbul vilâyetinin iş'arından anlaşılmasına mebni, Beyoğlu'nda Asmalı Mescid Mahallesi'nde Cadde-i Kebir'de kâin atık 264-264 ve on bir defa mükerrer 266 ve 266 ve cedid 212 numrolu yirmi üç bâb ma'oda dükkânı müştemil tevsî-i intikali ve yüz kırk bin kuruş vâridât-ı sâfiyeli Anzavur Hanı nâmıyla mârûf bir bâb apartmanda Bedros nâm şahıstan metrûk bulunan ve İstanbul Vilâyeti İdare Hey'eti'nce hey'et-i mecmûasına takdîr edilen elli bin liradan otuz iki hisse itibariyle

²³ Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ile beraber Bayezid'deki Bekırağa Bölüğü'ne kaptanların arasında bulunan Falih Rifka Atay, Nusret Bey'in son anlarını seneler sonra dokunaklı bir şekilde yazacaktır:

"...Nusret'i tekrar mahkemeye çağırıldılar. Patrikhane'den dört yeni kadın şahit getirilmişti. Nusret hâkimlerin karşısında iken, ezberlediklerini söyleyen kadınlara:

- Nusret Bey burada mı? Tanıyor musunuz? diye sorulunca kadınlar:

- Tanıyoruz ama, burada değil! cevabını vermeleri üzerine tekrar dışarıya çıkarmışlar, bir müddet sonra yerlerine dönerek:

- Nusret budur, diye göstermişlerdir.

Hükûmet düşmesi üzerine Mustafa Paşa aleyhine koğuşturma yapıldığı zaman bu çift tutanaklar meydana çıkmıştı.

Nusret kullanılmaktan kayış hâline gelen iskambil kâğıtları ile fal açarak ölümünü bekliyordu. Nihayet bir akşam locaya indirmek üzere aramızdan aldılar. Bize ağlayışlı bir sesle veda etti. Sanki hayattan kopup gittiğine değil de, dostlarından ayrıldığına yarıyordu. Kapıdan çıkarken pantolonunun yamasını gördüm.

Sabaha doğru koridorda süngülü muhafızların ayak seslerini duyduk. Nusret, sehpa-ya gidiyordu. İbrahim Fevzi karyolasının ucuna çıktı, ezan okumaya başladı.

Karısına ve çocuklarına bile gösterilmemişti. Göğsüne asılan yaftada "para çalmak için katıl yaptığı" söylenen Nusret'in yamalı pantolonu cebindeki cüzdanında yalnız bir kâğıt lira bulmuşlardı.

Sabahın ilk saatlerinde tevkifhane avlusundan, zavalı karısının çağlıkları geliyordu" (Falih Rifka Atay, "Çankaya. Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar Bütün Hayat Hikâyesi", İstanbul 1969, sah: 231).

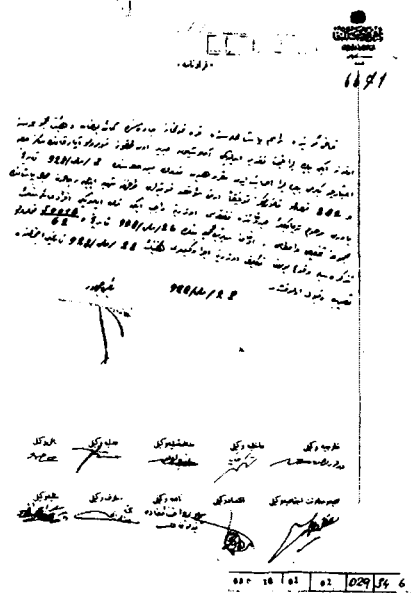
**CEMAL PAŞA'NIN YÂVERİ SÜREYYA BEY'İN
AİLESİNE VERİLECEK GAYRİMENKULLER
HAKKINDA KARARNAME**
(28 Mayıs 1928)

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdüriyeti
Aded
6671

Kararname

Kadıköy'ünde Râsim Paşa Mahallesi'nde Karakolhane Caddesi'nde kâin bulunan ve hey'et-i mecmûasına otuz iki bin lira kıymet takdîr edildiği anlaşılan cedid on dokuz numrolu apartmanın sekiz hisse itibariyle yirmi bin lira isabet eden Makruhi'den metrûk beş hissesinin 3 Mayıs 928 tarih ve 882 numrolu kanun hükmüne tevfiakan Ermeni suikast komiteleri tarafından şehid edilen ricâlden Cemal Paşa'nın yâveri merhum Süreyya Bey'in hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkeylediği efrâd-ı ailesinin mecmûuna tahsis ve itâsı, Evkaf Müdiriyyet-i Umûmiyesi'nin 26 Mayıs 928 tarih ve 50016/62 numrolu tezkeresi ile vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'eti'nin 28 Mayıs 928 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 28 Mayıs 928.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

13

**SADRAZAM TALÂT PAŞA'NIN AİLESİNE
İLÂVETEN VERİLECEK GAYRİMENKULLER
HAKKINDA KARARNAME**

(16 Eylül 1929)

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube: 1
Sayı: 8389

Kararname

31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanunla Ermeniler tarafından terkedilen mallardan 20.000 liralık emlak verilecek olan Şehit Talât Paşa zevcesi Hayriye Hanım müracaatla, Talât Paşa'nın yardımı muhtaç Kâmile Hanım nâmında bir hemşiresi bulunduğundan kendisine verilecek olan 10.000 liralık emlakın Kâmile Hanım'a verilmesini istediğini ve mümaileyhânın bu isteği İstanbul İdare Hey'eti'nce yapılan bir mazbata ile muvafık görüldüğü cihetle 10.000 lira kıymetinde bulunan Arap Hacı Mahallesi'nde 141 numaralı Göçe oğlu Avram'dan kalan Taşhan ve müştemilâtı dükkânların tefvizine karar verilmesini Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 14 Eylül 929 tarih ve 84 numaralı tezkeresi icra Vekilleri Hey'eti'nin 16 Eylül 929 tarihli toplanmasında okunarak tasvip ve kabul olunmuştur .

Tebliğ Çıkarışlar
İşleri
Müdürlüğü
Tarih: 16 Eylül 929

Kararname

Y. C. BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET MÜDÜRLÜĞÜ

31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanunla Ermeniler tarafından terkedilen mallardan 20.000 liralık emlak verilecek olan Şehit Talât Paşa zevcesi Hayriye Hanım müracaatla, Talât Paşa'nın yardımı muhtaç Kâmile Hanım nâmında bir hemşiresi bulunduğundan kendisine verilecek olan 10.000 liralık emlakın Kâmile Hanım'a verilmesini istediğini ve mümaileyhânın bu isteği İstanbul İdare Heyetince yapılan bir mazbata ile muvafık görüldüğü cihetle 10.000 lira kıymetinde bulunan Arap Hacı Mahallesi'nde 141 numaralı Göçe oğlu Avram'dan kalan Taşhan ve müştemilâtı dükkânların tefvizine karar verilmesini Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 14 Eylül 929 tarih ve 84 numaralı tezkeresi icra Vekilleri Hey'eti'nin 16 Eylül 929 tarihli toplanmasında okunarak tasvip ve kabul olunmuştur .

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanunla Ermeniler tarafından terkedilen mallardan 20.000 liralık emlak verilecek olan Şehit Talât Paşa zevcesi Hayriye Hanım müracaatla, Talât Paşa'nın yardımı muhtaç Kâmile Hanım nâmında bir hemşiresi bulunduğundan kendisine verilecek olan 10.000 liralık emlakın Kâmile Hanım'a verilmesini istediğini ve mümaileyhânın bu isteği İstanbul İdare Heyetince yapılan bir mazbata ile muvafık görüldüğü cihetle 10.000 lira kıymetinde bulunan Arap Hacı Mahallesi'nde 141 numaralı Göçe oğlu Avram'dan kalan Taşhan ve müştemilâtı dükkânların tefvizine karar verilmesini Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 14 Eylül 929 tarih ve 84 numaralı tezkeresi icra Vekilleri Hey'eti'nin 16 Eylül 929 tarihli toplanmasında okunarak tasvip ve kabul olunmuştur .

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

**URFA MUTASARRIFI NUSRET BEY'İN
AİLESİNE VERİLECEK GAYRİMENKULLER
HAKKINDA KARARNAME
(12 Şubat 1930)**

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube:
Sayı: 8870

Kararname

Ermeni suikast komitaları tarafından şehit edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in ailesine 822 numaralı kanun mücibince verilmesi iktiza eyleyen yirmi bin liralık emlakın onbeş bin liraya tekabül eden kısmı verilmiş olduğundan mütebâkâsinin de verilmesi mumaileyhin ailesi Hayriye Hanım tarafından istida edilmesi ve bunun üzerine Dahiliye Vekâleti'nden alınan 9/2/930 tarih ve 778/32 numaralı mütalâanamede taleb-i vâkiin İcra Vekilleri Hey'eti'nce bir karara rabtı teklif olunmuştur.

Keyfiyet, İcra Vekilleri Hey'eti'nin 12/2/930 tarihli ictimâında görü-
şülerek mütebâkî istihkakının
verilmesi kabul edilmiş ve
muamelesinin Evkaf Umum
Müdürlüğü'nce ifâsı tasvip
olunmuştur. 12/2/930.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

[illegible]

19

**SADRAZAM TALÂT PAŞA'NIN AİLESİNE VERİLEN GAYRİ-
MENKUL HİSSESİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİK VE İLÂVETEN
VERİLECEK GAYRİMENKUL HAKKINDA KARARNAME**

(19 Mart 1940)

T.C.

BAŞVEKÂLET

Kararlar Dairesi Müdürlüğü

Karar sayısı

2

13091

Kararname

25/5/939 tarih ve 2/11068 sayılı
kararnameye ektir:

882 Sayılı kanun mûcibince Ermeni emvâl-i metrûkesinden yirmi bin liralık emlâk verilecek olan Sadrazam merhum Talât (Paşa) zevcesi Hayriye'nin bu istihkakından kendi talep ve muvafakatile onbin liralık emlâkın Talât (Paşa) hemşiresi Kâmile'ye tefviz edildiği ve Hayriye'nin onbin liralık istihkakına karşılık 4621 liralık emlâk verilerek bakiyye 5379 lira istihkakı kaldığı cihetle geri kalacak kısmı için ayrıca gayrimenkul aranılarak tefvizine teşebbüs edilmek üzere Beyoğlu'nda Pangaltı'da Biyıklıyan Apartmanı denmekle mâruf binarın firai Ermeniler'den metrûken hazineye intikal etmiş olan 16 hissedeki 3 hissesinin 3500 lira bedel üzerinden mûmâileyhâ Hayriye'ye temlikî, Mâlîye Vekillîği'nin 11/3/940 tarih ve 4090 sayılı teklifi üzerine icra Vekilleri Hey'etince 19 Mart 1940 tarihinde kabul olunmuştur.

T. C.
HABERKAMP
JAMES EARL RAYNES HONOLULU
Kono 1961
13091

Karlsruhe

[illegible][illegible]

REİSİCUMHUR
İsmet İnönü

2.

MALİYE NÂZIRI
CAVİD BEY'İN EVRAKI

20

SADRAZAM MAHMUD ŞEVKET
PAŞA'NIN CAVİD BEYE MEKTUPLARI
(Nisan 1913)

İkinci Abdülhamid'in iktidar senelerinde kara ordusu ve uzun seneler Haliç'te tutulan donanma hareket kabiliyetini kaybetmiş, savaş gemileri çürüyüp perişan hâle gelmiş, 1897'deki Yunan ve 1912'deki Balkan Savaşları sırasında donanmanın Haliç'ten çıkmaya çalışması bile skandallara sebep olmuş, Ege'deki bazı adalarımız Yunan donanmasının işgaline uğramıştı.

İttihadçılar'ın 23 Ocak 1913'te yaptıkları Bâbîâli baskınının ardından Sadrazam ve Harbiye Nâzırı olan Mahmud Şevket Paşa, 1913 Nisan'ında borç görüşmeleri için Avrupa'da bulunan eski mâliye nâzırı Cavid Bey'e gönderdiği bu iki mektubunda donanmanın yanısıra kara ordusunun da baştan aşağı elden geçirilmesi gerektiğini söylüyor, "Osmanlı İmparatorluğu artık Yunan Donanması'nın zebûnu olamaz" diyor ve ordunun yenilenmesi için gerekli malzemelerin listesini veriyor.

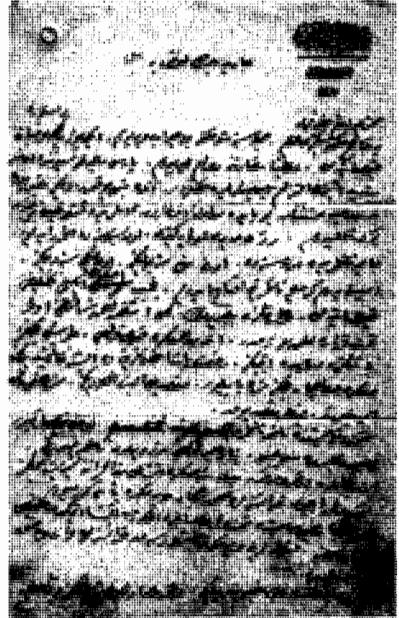
Paşa, bu mektupları yazmasından iki ay kadar sonra, 11 Haziran 1913'te bir suikaste kurban gidecektir.

Harbiye Nezareti
Tahrîrât Dairesi
Şifre Kalemi

Cavid Beyefendi'ye

Muhterem efendim hazretleri,
Birkaç mektubunuzu aldım.

Cümlesine şu mektubumla cevap veriyorum. İki yüz bin lira mestûre sarfiyâtını kabul ettik. Almanya sefaretine devam ediyorum. Paris Mâliye Komisyonu'nda Almanlar şediden bizi iltizâm edeceklerdir. Onlara şüphe yoktur. Diğer sefirlerle de -Rusya müstesna- bu bâbda müdâvele-i efkârdan, onları da teşvikten tergipten geri kalmıyorum. Reji müdiri oraya gitti. On beş senede ısrar ediyor. Mâliye Nâzırı da on senede. Ortasını bulunuz on iki sene deyiniz. Ümid ederim ki Mâliye Nâzırı'nı ikna ederim. Necib Asfar'ın ikinci teklifini kabul ettik ve tarafınıza bildirdik. Lâkin

istikrâz şerâitini evvelce taht-ı karara almak lâzımdır. Ondan sonra kabul-i kat'î. Bu işi yalnız başınıza deruhte etmeyiniz. Rıfat Paşa hazretlerini de işe karıştırınız. Sonra muhâcemât yalnız size yapılır. Maksadımı elbet anladınız. Sizi korumak istiyoruz. Başka maksad yok.

Şimendifer işinde Nâfia Nâzırı quantité négligeable²⁵ olmayı kabul etmiyor. Kaçtır mecliste söylüyor. Binaenaleyh kat'î söz vermeden Nâfia'ya sorunuz. Erzincan'dan Erzurum'a kadar yedi sene sonra inşası müzakerâtına girişeceğimiz şimendifer için Fransızlar'a hakk-ı rüçhan vermekte beis görmüyorum. Bu hakk-ı rüçhan, hîn-i hâcette şimendiferi hesabımıza olarak inşa etmekten tabîi bizi menedemez. Başkalarına vermeye kalkışırsak Fransızlar da varsın, hakk-ı rüçhan olsun.

Bir muhâvere esnasında Rusya sefirine dedim ki: "Erzurum'a on beş sene gelmemekliğimizi teklif ediyorsunuz. Bu iyi bir politika değildir. İşte ben size teklif ederim ki şimendiferleri siz inşa ediniz. Rusya kapitalistlerine de bizim emniyetimiz vardır". Sefir, Petersburg'a yazacağını söyledi. Fakat bir buçuk aydır hâlâ cevap vermedi.

Şimendifer meselesini burada kesiyorum.

Sefâin-i harbiye siparişâtını muzırr görüyorsunuz. Hakkınız var. Bu sipariş belki Paris Mâliye Komisyonu'nda sû-i tesir eder. Onun içindir ki ben onu hafî tutuyorum ve tutacağım. Şimdi Londra'dan bir fabrika müdürü gelmeyecek. Müzakerâtı burada Wier ile yapacağız. Kimse buna vâkif olamaz. Fakat ben bugün hazır birkaç gemi bulsam mübâyaa edeceğim. Buna ekmek kadar muhtacız. Osmanlı İmparatorluğu artık Yunan Donanması'nın zebûnu olamaz. Böyle diye diye nihayet şu felâkete düçar olduk. Eğer adam akıllı bir zırhlımız olsaydı denize hâkim olacak idik. O halde netice-i harp böyle olmayacak idi. Herhalde adaları, sevâhili ve Yanya cihetlerini muhafaza edebilecek idik. Kuvve-i bahriye tedarik etmemliğimize itiraz edeceklere düçar olduğumuz felâketi irâe etmek kâfidir. Ruslar ile, İngilizler ile rekabet edemeyeceğimizi dünya biliyor. Lâkin, Yunanlılar'dan geri kalmaklığımıza da dünya şaşar. Bir de biz sefâin-i harbiye tedarik edersek peşin para ile etmeyeceğiz. Borç ile alacağız. Bu hal parasızlığımızı bir kat daha ispat eder. Bundan dolayı bize tazminat itâsını yüklemek icap etmez. Bu borç da diğer borçlara inzimâm edeceğinden tazminattan kurtulmaya daha ziyade hak kazanırız.

Alacağımız gemileri İngilizler'in kumandasına vereceğimizden ve Almanların vaziyeti tamamen tebeddül ettiğinden bundan İngilizler'in kuşkulanmayacakları şüphesizdir. Geçen sefer İngiltere'ye müracaat etmiş ve bir iki gemi furuhtunu talep etmiş idik. O vakit satılık gemimiz yoktur dediler idi. Lâkin bu sefer müracaatımızı tekrar ettiğimizde bize iki gemi satmak istediler. Ne çare ki gemiler eski olduğundan bunları almak işimize gelmedi. Bu

²⁵ *quantité négligeable*: Fransızca, *önemsiz miktarda*. Küçük hisseye sahip olunmasının istenmediği kastediliyor.

da hakkımızda İngiliz politikasının tebeddül ettiğini ispat eder.

Müttefiklerin bu muharebede bizden aldıkları levâzımât-ı harbiye vesaire hakkında malûmat istiyorsunuz. Bu bâbda size malûmat-ı âtiyeyi veririm:

	<u>Lira-yı Osmani</u>
Beş yüz bin tüfenk, beheri üç buçuk liradan	1 750 000
Beher tüfenk için beş yüz fişenk hesabıyla, ikiyüz elli milyon fişenk (beher bini beş buçuk liradan)	1 375 000
700 kıt'a serî atışlı sahra ve cebel topu beheri 1500 liradan	1 050 000
1.100 cephanes arabası beheri 435 liradan	478 000
	4 653 000
Yirmi bin süvari ve topçu beygiri beheri 33 liradan	660 000
Kırk bin mekkârî hayvanı beheri yirmi liradan	800 000
On beş bin envâi araba beheri birbiri üstüne otuz liradan	450 000
700 toptan beheri için 500 mermi hesabıyla üç yüz elli bin mermi beheri iki buçuk liradan	875 000
	7 438 000
Nakli	7 438 000
Otuz bin büyük çadır beheri dört liradan	120 000
Depolarda terkolunan yüz bin takım elbise beher takım 6 liradan	600 000
Depolarda terkolunan erzak ve me'kulât kıymet-i mahmenesi	500 000
8.600 koşum takımı beheri birbiri üstüne (60) liradan	516 000
Edirne'de terkolunan top ve mühimmat vesaire kıymeti	2 500 555
	11 674 000
Yanya ve İşkodra'da terkolunan top ve mühimmat vesaire	500 000
Selânik'te terkolunan sahil toplarıyla cephanenin kıymeti	100 000
	12 274 000
Mebânî-i askeriye kıymet-i mahmenesi	3 500 000
	15 774 000

Görülüyor ki müttefikler bâ'de'l-muharebe kesb-i cesamet edeceği tabîi olan orduları için iktiza edecek levâzımât-ı harbiyeyi bizden bâligan-mâ-belâğ almışlardır. Bundan iyi tazminat mı olur. Biz isek bunları zâyî ettikten başka memleketimizi bittabîî müdafaa etmek için bu kadar sarfiyatta bulunmaya, şimdiye kadar askerden hâli olan Anadolu'da müceddeden emâkin-i askeriye inşa etmeye mecbur olacağız.

Ticaret, ziraat vesairece zarar ve ziyanımız bittabîî müttefiklerden aşağı değildir. Telef olan efrâdımız müttefiklere nisbeten hayli ziyadedir. Bunların eytâm ve erâmiline küllî miktarda maaş tahsisine

mecbur olacağız. Zaten şimdi 3,5 milyon lira eytâm ve erâmil ve tekaüd maaşı tediye ediyoruz.

*

Mâliye Nâzırı Beyefendi'ye yazdığınız bir mektupta, Rumeli'de lâğvedeceğimiz kolordular hakkında malûmat istemişsiniz. Şimdiye kadar Rumeli'de İstanbul dahi dahil olduğu halde yedi kolordu, üç müstakil fırka ve 18 redif fırkası var idi. Kolordulardan Selânik, Üsküp ve Manastır kolordularıyla İşkodra ve Yanya müstakil fırkaları ve 14 redif fırkası lâğvedilecektir. Bunların masârif-i seneviyesi ber vech-i müfredat âtide gösterilmiştir:

	<u>Lira-yı Osmani</u>
Selânik Kolordusu	480 000
Üsküp Kolordusu	380 000
Manastır Kolordusu	370 000
İşkodra Fırkası	180 000
Yanya Fırkası	160 000
	1 570 000
Lâğvolunacak hudut bölüklerinden	100 000
Lâğvolunacak redif fırkalarından	100 000
Kolordu ve fırkaların lâğvından dolayı merkez tasarrufâtı	130 000
	1 900 000

Harbiye Nezareti bütçesi 9 milyon lira olduğuna göre tasarruf-ı vâkî âzamî olarak iki milyon liradan ibâret olur.

Edirne Kolordusu Çanakkale'ye, Kırkkilise Kolordusu İzmir'e ve Tekfurdağı Kolordusu dahi Ankara'ya naklolunacak ve Kozan'a Müstakil Fırkası yerine Adana'da ve Trablusgarp Fırkası yerine de Diyarbakır'da bir redif teşkil edilecektir. Rusya'yı kuşkulandırmamak için Rusya hududunda şimdilik hiçbirsey yapılmayacaktır.

Ancak, Rusya hududunda ileride tezyîd ve tensik-i kuvâ-yı askeriye bir mesele-i hayatiye olduğundan, masârif-i askeriyemizi bu yüzden yine arttırmaya mecbur olacağız. Bundan başka İstanbul'u ve Tekfurdağı'nı, Çatalca ve Bolayır'ı tahkim ve müdafaa da lâzım olup buralarda tahkimat ilerledikçe kuvâ-yı askeriye dahi peyderpey tezyide mecburiyet hâsıl olacağı derkârdır.

Haritaya bakarsanız, memâlik-i Osmaniye'nin gövdesiyle kolları ve ayakları Asya'da ve yalnız başı Avrupa'da bulunacağını görürsünüz. Bu cesim vücudu yaşatmak için en ziyade başını takviye etmek, daha doğrusu şu büyük cüsseye demirden bir baş yapmak lâzım gelecektir. Şu demirden yapmak istediğimiz baş vesâit-i harbiye-i hâzıra ile takviye ve tahkim edilecek olursa dünyanın en metin ve kat'iyen gayr-i kabil-i tahayyür bir mevkii olabilecektir. Çatalca, Tekfurdağı, Bolayır, Gelibolu mevâkî-i mühimme-i askeriyesiyle Bahr-ı Sefid ve Siyah boğazlarını ihtivâ eden bu mevkii, şu dediğim vesâit-i harbiye ile

teçhiz için takriben on beş-on altı milyon lira sarfı lâzımdır. Bu mesele artık devlet için hayat ve memmat meselesi olacağı için, bu masrafı her nasıl olsa yapmaya mecbur olacağız. Avrupa yaşamaklığımızı istiyorsa bu masrafı ihtiyâr etmekliğimizi çok görmemelidir.

Osmanlı Hükümeti bir donanmaya dahi muhtaçtır. Bunsuz da yaşayamayacaktır. Bunun için de şimdilik dokuz-on milyon lira sarfetmeye mecburdur.

Şu verdiğim tafsîlât, bizim yaşamak için ne kadar masârif ihtiyârına mecbur kalacağımızı ve bu sebepten ne büyük mâlî müzayakalar çekeceğimizi kâfi derecede gösterir.

(Lâğvedeceğimiz ve teşkil eyleyeceğimiz kolordu ve redif fırkalar hakkında verdiğim malûmat şimdilik mahrem tutulmak münasiptir.) Donanma büyüdükçe masârif-i dâimesi de büyüyecek ve üç sene sonra bahriye bütçesi iki milyon lirayı aşacaktır.

Harbin bidâyetinden beri yaptığımız masârif-i harbiye hakkında müfredatlı bir cedvel tarafınıza gönderilecektir. Bunu ezberden yazamayacağım. Yalnız şimdiden şurasını bildireyim ki esnâ-yı harpte Avrupa'ya bir hayli mühimmat ve esliha da sipariş edilmiş ve bunların bir miktarı celb olunup kısm-ı âzamı henüz vürûd etmemiş ise de, kontratolar mün'akid olduğundan vürûd etmeyenlerin esmânı da masârif-i harbiye miyânında gösterilmek zarûridir.

Şimdi Rusya sefiri yanıma gelip şimendiferler meselesi için bizimle müzakerâta ibtidâr etmeyi teklif etti. Fransız sefiri de Beyrut şimendifer kumpanyasıyla Hicaz Demiryolu İdaresi beyninde tarifieden dolayı tahaddüs eden ihtilâfların halli için taraf-ı âlinize henüz talimat ve tafsîlât-ı lâzîmenin itâ olunmamış olduğundan bahsetti. Halbuki bu bâbda taraf-ı âlilerine tafsîlât verildiğini Nâfia'dan bana evvelce söylemişler idi.

Müttefikler Rumeli'de Ziraat Bankaları sandıklarında, emvâl sandıklarında ve askerî idarelerinde dahi bir hayli nukûda vaziyet ettiler. Bu da hayli bir yekûn tutar. Bundan mâada hükûmete ait birçok emvâl-i gayrimenkule ile çiftlikatı dahi zaptetmişlerdir. Bunlar da azîm bir yekûn teşkil eyleyler.

İşte, bugün bu kadar mal mat verebiliyorum. İcab ederse yine yazarım. Muvaffakiyetinize dua ederim efendim hazretleri.

*15 Nisan 329
(28 Nisan 1913)
Sadrazam
Mahmud Şevket*

Rıfat Paşa Hazretleri'nden bir mektup aldım. Suriye meselesini merak ediyor. Merak buyurmasınlar. İnşaallah birşey olmaz. Hüseyin Hilmi Paşa hazretleriyle muhabere ediyorum, müşâr nileyhi Suriye M fettişı yapmak arzusundayım, kabul buyururlar ise. Bu havadis  zerine Rıfat Paşa Hazretleri belki müsterih olurlar. Kendilerine mahs sen sel m ederim efendim.

Harbiye Nezareti
Tahrîrât Dairesi
Tahrîrât Kalemî

Paris'te
Cavid Beyefendi'ye

Muhterem efendim hazretleri,
İki üç gün evvel mufassal bir
mektup yazmış idim. Ondan sonra
iki mektubunuzu aldım. Onların
da cevabını ber-vech-i zir itâ
ediyorum:

Mösyö Kravfort arzu-yı âlileri
veçhile bundan birkaç gün evvel
hareket etti. Belki şimdi Paris'tedir.
Mösyö Salem'i celbettim. Mâliye
komisyonunun müzakerâtı
esnasında Paris'te bulunması
münasip olacağını söyledim.
Kabul etti. Masrafını vereceğimi
de anlattım. Ona mukabil birşey
söylemediğinden bunu da kabul
etti demektir. Masrafını oradan
tediye edebilirsiniz, edemezseniz
ne kadar vermek lâzım geleceğini
yazınız. Biz burada verirsek
mestüreden vermek icap eder
ki mestüremiz pek azdır. Siz
verirseniz daha iyi olur.

Rus ve Yunan muharebesinde tazminat-ı harbiye vesaireye dair
mâliyeden bir muhtıra istemişsiniz. Elbet gönderirler. Fakat ben de bildiğimi
yazayım. Rus muharebesinde hem tazminat verdik hem de üserâ-yı harbiye
masârifâtını tediye eyledik. Yunan muharebesinde yalnız Yunanistan dört
milyon lira tazminat verdi. Rus-Japon muharebesinde Ruslar tazminat
tediye etmediler ise de üserâ masârifi olarak 12 milyon lira raddesinde bir
meblâğ tediye ettiler. Tazminat-ı harbiye verilme dahi üserâ-yı harbiye
masârifini tediye zarûridir. Bundan kendimizi zannetmem ki kurtarabiliriz.
Bunun hesabı kolaydır. Bir nefer için şehri bir ile bir buçuk, seksen iki lira
hesap olunabilir. Zâbitânın istihkâkı malûmdur. Düvel-i müttefike üserâyı
kendi ordularında olan maaşâtı tediye ediyorlar. Bunun da hesabı kolaydır.
Kaç zabıt esir ettiklerini söylerler. Ona göre hesap olunur. Sulhten sonra
yapacağımız masârif-i askeriyeye ve bahriyeye sual ediyorsunuz. Bunu da size
ber-tafsîl bildireyim.

Evveleminde, Rumeli vâridât ve masârifat-ı umûmiyesinden bahsetmeyi

münasip görürüm. Rumeli'den 5-6 milyon raddesinde bir vâridât alıyor idik. İstanbul'dan mâadâ (yani Edirne, Kırkkilise, Tekfurdağı kolordularıyla Edirne vilâyetindeki redif fırkaları masârifi de dahil olduğu halde) umûm Rumeli'de üç milyon raddesinde bir masârif-i askeriyemiz vardı. Bunun iki milyona karîb miktarını Selânîk, Üskûp, Manastır, Yanya ve İşkodra vilâyetlerinde bulunan kıtaât masârifi teşkil ediyordu. Edirne vilâyetine bir milyon lira kadar kalıyordu ki bundan sonra dahi bunu yapmaya mecburuz. Vâkıa şimdi tasarrufa riayeten diğer vilâyetlerdeki kıta'âtı lâğvedilen ve bu yüzden geçen mektubumda dahi ber-tafsîl bildirdiğim veçhile iki milyona karîb bir tasarruf yapıyoruz. Fakat bu masraf hem muvakkattir ve hem de hakikatte iki milyon değildir.

Muvakkattir, çünkü ileride büyük bir kuvve-i askeriyeye mâlik olacak olan Balkan hükûmâtına karşı onlardan çok az kuvvet bulunduramayacağız. Onlar dokuz on milyon nüfustan ne kadar asker çıkarırlarsa biz de yirmi milyon nüfusumuzdan hiç olmazsa ol kadar asker çıkarmaya mecbur olacağız. Binaenaleyh bir iki sene sonra bugün lâğvettiğimiz kolordu ve fırkaları mâ-ziyâde teşkil edeceğiz. Tasarrufatımız tam iki milyon lira değildir. Çünkü lâğvettiğimiz kolordu ve fırkaların efrâdını vâkıa iâşe etmeyeceğiz. Ama onların zâbitânını tekaüd edemeyecek ve belki zâten noksan olan zabıt kadrolarımızı onlarla dolduracağız ve binaenaleyh onlar için yine masraf yapacağız ki bu masraf herhalde 700-800 bin lira raddesinde olacak ve binaenaleyh tasarruf-ı hakikîmiz bir milyon iki yüz bin liradan ibâret bulunacaktır. Halbuki muharebe yüzünden biz başka bir masrafa dücâr olacağız. O da muharebede şehid olanların ailelerine tahsis edeceğimiz maaşât ile zâbitân ve efrâddan alil ve mariz olanlara vereceğimiz bol bol tekaüd maaşâtıdır. Mâliye Nezareti bunu bir buçuk milyon lira tahmin ediyor.

Lâkin ben bu kadar tahmin etmiyorum. Bir milyon diyorum. (Burasını söylemekte biraz ihtiyatkâr davranmalıdır. Zira Balkanlılarda eytâm ve erâmil ve mütekâidîn maaşâtı tediyesine mecbur olacaklardır. Bura Rusya sefiri diğer süferâ ile bir muhâveresinde alınacak tazminatın mikdarı Balkan hükûmâtının bâde's-sulh tediyesine mecbur olacakları eytâm ve erâmil ve mütekâidîn maaşâtına tekâbül edecek bir miktarda olacaktır demiş imiş. Onun için bunu biraz küçülterek beş yüz bin lira olacağını söylerseniz daha ihtiyatkârâne hareket etmiş olursunuz. Sonra sizi kendi lisanınızla ilzam etmiş olurlar.)

Demek ki masârif-i askeriyeye ciddi bir tasarruf yapmış olmayacağız. Evvelce ne kadar masraf yapıyorsak yine o kadar para sarfına mecbur olacağız.

Rumeli'deki masârif-i mülkiye vesairemiz iki milyon üç yüz bin lira raddesindedir. Düyûn-ı Umûmiye'ye Rumeli'den verdiğimiz muhassasât da bir buçuk milyon lirayı tutuyor. Şu halde vâridât ile masraf beyrinde bir fark yok gibidir. Sulhten sonra mevcûdiyetimizin muhafazası İstanbul ve havâlisinin suret-i mükemmelede müdafaâ olunmasına vâbestedir. Anadolu'nun da müdafaası behemehal Yunan donanmasına fâik bir donanmaya mütevakkıftır. Yunanistan şimdiden birçok gemiler sipariş etmek istiyor. Biz de hemen sipariş vermeye mecburuz. [...] Paşa'nın üç diridnot, iki kruvazör ve üç keşşâf, dört tahtelbahir ve on torpido ve [...]

den mürekkebe olmak üzere tedarikine lüzum gösterdiği bir donanma için defaten dokuz milyon sarfına mecburuz. Yalnız bu donanma için bizim senevî masrafımız dokuz yüz bin Osmanlı lirası raddesinde olacaktır. Eski donanmamızın masârif-i hâzırası ise bir milyon iki yüz küsur bin liradan ibârettir ki bunu da kısmen yapmaya yine mecbur olacağız. Şu halde bâlâda dediğim donanmayı tedarik edince -ki üç senede tedariki kabil ve lâzımdır-, senevî masârifat-ı âdiye-i bahriyemiz dahi iki milyon lirayı bulacaktır.

Islahat için de birçok masârif-i zâide ihtiyârına mecburuz. Islahat yapmaz isek yaşayamayacağız. Bunun için evvelemirde birçok ecnebi mütehasşısırları getireceğiz ki bizce büyük bir masrafı müstelzim olacaktır. Bundan başka sulh mahkemeleri ve nevâhî teşkilâtı ile jandarmanın ıslah ve teksiri zımında dahi bir hayli masârif-i zâideye lüzum görülecektir.

Cihet-i askeriye gelince: Evvel-be-evvel İstanbul Çatalca, Tekfurdağı, Gelibolu ve boğazlarla İzmir'i tahkim etmek icap edecektir. Erzurum dahi bu miyânda ise de şimdilik bundan bahsetmek caiz değildir. Boğazlar için yapılacak masraf bundan iki sene evvel teşkil olunan komisyonca 12 milyon lira tahmin edilmiş idi. Bunu ben geçen mektupta 6 milyon farzettim. Ve onun için İstanbul ve havâlisi tahkimâtı için 15-16 milyon lira sarfı lâzım geleceğini söyledim.

Bu tahkimâtta maadâ bu defa mütteliklerin eline geçen levâzımat-ı harbiye vesairenin dahi tecdidi icap edecektir. Bundan maadâ askerimizi Anadolu'da iskân ve ikame etmeye mecbur olacağımızdan orada emâkin-i askeriye vücuda getirmek için de demek ki dört milyon lira masraf yapacağız.

Şu tādād ettiğim askerî ve bahrî masârif-i irâe etmek üzere tertib ettiğim cedvelin bir suretini aşağıya naklediyorum:

	<u>Lira-yı Osmanî</u>
Boğazların masârif-i tahkimiyesi	12.000.000
Çatalca tahkimâtı	4.000.000
İstanbul etrâfı (Çatalca'dan sonra ikinci hat	3.000.000
Tekfurdağı tahkimâtı	2.000.000
Gelibolu tahkimâtı	3.000.000
	24.000.000
İzmir tahkimâtı	3.000.000
	27.000.000
Nakil	27.000.000
Müfredâtını bâlâda tādād ettiğim donanma	9.000.000
Tersânenin ıslahı	2.000.000
Sevâhil muhâfazası	1.000.000
	39.000.000
600 bin kat elbise altışar liradan	3.600.000
500 bin tüfenk 3,5 liradan	1.750.000
700 kıt'a serî ateşli top beheri 1500 liradan	1.050.000
	47.780.000
Beher tûfenge bin fişenk hesabıyla 500 milyon	
fişenk beher bini 5,5 liradan	750.000

15 bin hayvan beheri 35 liradan	525.000
10 bin eyer beheri 10 liradan	100.000
10 bin kılıç beheri 2 liradan	20.000
2100 koşum takımı beheri 60 liradan	126.000
	51.301.000
90 kıt'a 15 santimetrelik obüs beheri 2300 liradan	257.000
Bunlara mahsûs koşum takımı	10.000
90 bin obüs mermisi beheri 6,5 liradan	585.000
Doksan kıta 10 santimetrelik obüs beheri 1300 liradan	117.000
	52.270.000
Bunlar için 90 bin mermi beheri 3 liradan	270.000
Dört yüz mitralyöz	150.000
Bunların beheri için yüz bin fişenk beher bini 5,5 liradan	2.200.000
Kıtaât-ı fenniye techizâtı	1.000.000
Levâzımat-ı sıhhiye	1.000.000
	56.890.000
Anadolu'da inşa olunacak emâkin-i cedide-i askeriye	4.000.000
	60.890.000

İşte, görüyorsunuz, pâyitahtımızla civarını muhafaza ve müdafaa ve ordumuzu hiç olmazsa eski haline ircâ etmek ve sevâhilimizi Yunanlıların tasallutâtından vikaye etmek için ba'de's-sulh fevkalâde olarak 60 milyon lirayı müteceviz bir masraf ihtiyârına mecburuz. Bu paraları bahren yaşayabilmek için yapacağız. Zira yapmayacak olursak, bu kere hiçbir sebep yok iken kışa doğru bahren fırsattan istifâde etmek için ilân-ı harp eden müttfiklere karşı kendimizi müdafaa edemeyeceğiz. Bir gün sellemehû's-selâm pâyitahtımıza doğru bir tenezzüh-i askerî icra edeceklerdir.

Bu masârifi hep bu Balkan Harbi'nden dolayı yapıyoruz. Evvelâ, Balkan Harbi neticesinde hâsıl olan vaziyet-i askeriye icap eden mahalleri behemehal tahkim etmek için bizi mecbur kılıyor. Sâniyen, yine Balkan Harbi neticesinde hâsıl olan vaziyet-i bahriyemizden dolayı behemehal bir donanma tedarikine mecburiyet tahassül ediyor. Sâlisen, yine Balkan Harbi'nde esliha ve levâzımat-ı harbiyece düçâr olduğumuz zayı'âtı telafi etmek lâzım geliyor. Başımıza bu kadar masraflar açan Balkan Harbi'nden sonra ya tazminat tediyesine mecbur olursak ne yapacağız?

Bahriyeliler beyninde bir ittifak mevcut olduğu haber alındı. Esbâbı taharrî edildi. Hükümet bahriyeye bakmamış. Sefâin-i harbiye vaktiyle sipariş edilmemiş. Bu yüzden muharebe-i hâzırada şeref-i askerîyeleri pâyâmâl olmuş. Binaenaleyh artık bu teşeyyüb ve ihmali hazmetmeyeceklerinden münasip bir zamanda yani bâde's-sulh İstanbul önünde bir nümâyış icra ile hükûmeti sefâin-i harbiye sipariş etmeye mecbur etmek niyetinde imişler.

Şimdi bu suretle başlayan bir hareketin neticesi bazı telkinât yüzünden

kolaylıkla başka bir renk de hâsıl etmek de güç olmadığı malûmdur. İşte hükûmet buralarını da bugün nazar-ı dikkate almak mecburiyetinde bulunuyor.

330 senesi bütçesini hesap ile meşgulüm. Yüzde dört resm-i gümrükten hâsıl olacak vâridât ile patent rûsumunu dahi vâridâta ilâve edeceğiz. Mâliye Komisyonu müzakerâtı esnâsında bunları bir sağlam kazığa bağlamak lâzımdır. Vâkâa sefaretlar esasen patent rûsumunu kabul ettiler. Fakat birçok mütâlebâtta bulundular ki şimdi bunu tedkik ile iştigal ediyoruz. Kuveyt meselesinin tesviyesinden sonra İngiltere yüzde dördü kabule muvafakat edecektir. O halde yalnız Ruslar, Amerikalılar kalıyorlar. Fransızlar geçen sene muhalefet etmeyeceklerini beyân etmiş idiler zannederim. Belki bu sene yine dönerler. Buralarını arzdan maksadım yüzde dört ile patent resmi nasıl olsa kabul ettirilecektir. Mâliye Komisyonu müzakerâtının neticesinde serbestî-i iktisadîyemiz tamâmen istihsal olunursa şikk-ı bâlâda tâdâd ettiğim masârifâtı ihtiyârdan hiçbir zarar görmeyiz. Üserâ-yı harbiye masârifini de bol bol tediye edebiliriz. Bâkî ihtirâm efendim hazretleri. Fî 18 Nisan sene 329 (1 Mayıs 1913).

*Sadrâzam
Mahmud Şevket*

Mahrem

Haşiye- Necib Askar'dan yüz milyon frank ve rejiden dahi bir milyon lira alır isek bu seneyi çıkarabiliriz. O halde büyük istikrâzı bu sene yapmaya hacet kalmaz. Yüzde dört gümrük ile patent resmini kabul ettirirsek 330 senesinde tevâzûn-i mâlî hâsıl olacağını ümîd ediyorum. Mâliye Nâzırı'nun bana tevdi ettiği bir hesapta mezkûr iki resmin kabulü halinde bile altı yedi milyon açığımız olacağı gösteriliyor ise de kendi yaptığım tedkikat ve hesabât neticesinde tevâzûn hâsıl olacağına ümidim berkemâldir. Fakat bunu kimseye söylemiyorum. Birkaç ay sonra böyle bir bütçede ilân ederse büyük istikrâzı pek müsait şerâit ile aktedebileceğiz.

Müdafaanızda bâlâda verdiğim erkamdan bahs edecek olursanız tafsîlâta girişmeyiniz. Bizce mahremdir. Yalnız İstanbul ve havâlisinin ve boğazların tahkimi için şu kadar, donanma için bu kadar ve Balkan müttefiklerinin bizden igtinâm ettikleri esliha ve levâzımât-ı harbiye yerine diğerlerini tedarik için şu kadar, emâkin-i askeriye için bu kadar lâzımdır diyebilirsiniz.

Niçin yine çok asker besleyeceksiniz diyenlere karşı şu yolda müdafaâ edebilirsiniz:

Bulgarlar'ın muharebeden evvel nüfusu dört milyon idi. Buna mukabil Bulgarlar 57 bin kişi silâh altında bulunduruyor ve takriben 50 milyon frank sarfediyor idiler. Dört milyon nüfustan 57 bin asker alırsa 25 milyon nüfustan 356 bin kişi silâh altına almak icap eder. Halbuki Bulgaristan küçük bir memlekettir ve turuk-ı nakliye-i mükemmeleye mâliktir. Bizim

memleketimiz ise gâyet vâsîdir, mevânî'-i azîme-i tabîiye ile yekdiğerinden ayrılmıştır. Vesâit-i nakliye-i mükemmeleye gayr-i mâliktir. Asayıştan mahrumdur. Şu ahvâl içinde bizim bâlâdaki teşebbüsten ve binaenaleyh 356 bin kişiden ziyade asker beslemekliğimiz icap eder. Halbuki biz 250 bin kişi beslemekte idik. Sulhten sonra Bulgaristan nüfusu 6 milyon olacak ve binaenaleyh dâimî ordusu dahi o nisbette tezâyüd eyleyecektir. Masârif-i dâime-i sâbıkamız kuvve-i mevcûdemizle mukâyese edilirse Bulgaristan'dan ziyade masraf yaptığımız görölür. Vâsî olan memâlikimizde zabt u rabt muhafaza için, Balkan hükûmâtının tecavüzâtına karşı koymak için yine büyük bir ordu beslemek icap edecektir. Bu sefer nüfusumuz 20 milyonu bulacağından askerimizi o kadar nüfustan alacağız. Bâlâdaki nisbeti muhâfaza edecek olursak 20 milyon nüfustan 285 bin kişi silâh altında bulundurmaklığımız icap eder ki biz daimî ordumuzu bundan çok aşağıya tenzil edeceğiz.

Sâir Balkan hükûmâtının ordularından zannederim ki bahse hacet kalmayacaktır. Fakat onlarda da netice budur. Maamafih isterseniz ona dair de size malûmat veririm.

22

MEVLÂNZADE RIFAT BEY'İN²⁶
CAVİD BEY'DEN YARDIM
TALEBİ MEKTUBU
(9 Nisan 1923)

Köstence, 9 Nisan 1923

Huzur-ı tenâum-ı a'zamîlerine,

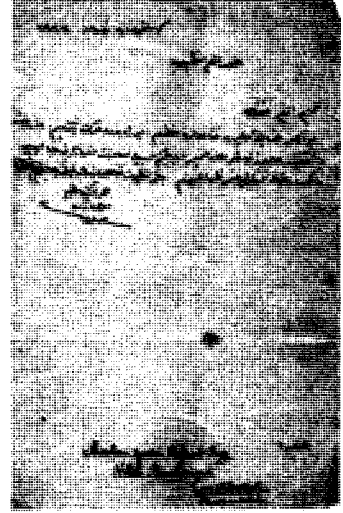
Muhterem efendim hazretleri,

Bu aralık müzayaka-i mâliyeden fena halde mustaribim. Buradan da hareket niyetindeyim. İnsaniyet ve şahsiyet-i âlilerine karşı olan samimi merbutiyetim hasebiyle muavenet-i mün'imânelerini rica ediyor ve inkisâr-ı hayâle uğramayacağımı ümid ediyorum. Bâkî, ta'zimât-ı hâlisânemin kabulünü rica eylerim efendim hazretleri.

Her emrinize mutî'
Mevlânzade
M. Rifat

Adres:

Mevlanzadé Rifaat Bey
Hotel Boulevard
Constanza
Roumanie

²⁶ Mevlânzade Rifat Bey (1860'lar-1930) Türk basınının en muhalif, en tartışmalı, en ilginç ama hayatının ilk dönemleri hakkında en az bilgiye sahip olunan yazarlarından-
dır. İkinci Meşrutiyet öncesinde 12 sene Yemen'de sürgün olarak kaldı, 1908 Aralık'ında
yayınlanmaya başladığı Serbesti Gazetesi ile İttihad ve Terakki'nin en sert muhaliflerin-
den oldu, 31 Mart hadisesinden sonra Mısır'a kaçtı, oradan Avrupa'ya geçti, bir ara
İstanbul'a döndü, Bursa'ya sürgüne gönderildi, yeniden Avrupa'ya kaçtı. Mütareke'den
sonra döndüğü İstanbul'da Radikal Avam Fırkası'nı kurup politikacı oldu, Kürdistan
Teâlî ve İngiliz Muhipler Cemiyetleri'ne katıldı ve büyük zaferden sonra birdaha dönme-
mek üzere Türkiye'yi terketti. 150'likler listesine alındı, Romanya'da, İtalya'da, Yunanis-
tan'da ve Suriye'de yaşadı. Senelerce muhalefet ve hakaret ettiği İttihad ve Terakki'nin
önemli isimlerinden Cavid Bey'den bu mektubu ile maddî yardım talebinde bulunması,
8 Eylül 1930'da Halep'de ölen Mevlânzade'nin kişiliğini açık şekilde göstermektedir.

23

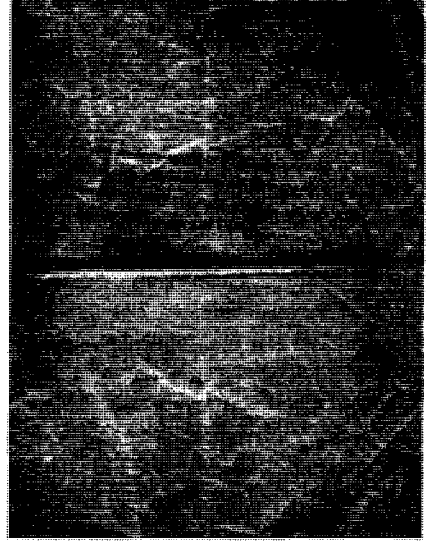
MENEMENLİZÂDE RIFAT BEY'İN²⁷
CAVİD BEY'E KREDİ TALEBİ MEKTUBU
(10 Ocak 1918)

Muhterem beyim efendim,

Boğazıma kadar müteferrik borca battım. Satıp savmakla bunların tediyesi değil, ihtiyâcât-ı yevmiyenin tedârîki bile kabil olamıyor. Acaba sizin bankadan bin lira kadar bir para almaklığım mümkün olur mu? Ayda kırk lira verebilirim ve bu kırk lirayı her ay doğrudan doğruya Âyân muhasebesinden bankaya verdiririm. Bankanın usul-i müttehîzesine esâsen ve külliyyen mugayir değil ise lûtuf buyuracağınıza emînim efendim beyim.

10 Kânunsânî 334 (10 Ocak 1918)

Rıfat

²⁷ Üç defa mâliye nâzırlığı yapan ve Meclis-i Âyân reisliğinde bulunan Menemenlizâde Mehmed Rıfat Bey (1856-1932), Namık Kemal'in kızı Feride Hanım ile evli idi. Rıfat Bey'in oğlu Numan Menemencioğlu (1893-1958), cumhuriyet döneminin dışişleri bakanlarındandır.

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN²⁸
SULTAN ABDÜLHAMİD'DEN
ALDIĞI AYLIKLARIN MAKBUZU
(Mart-Nisan 1882)

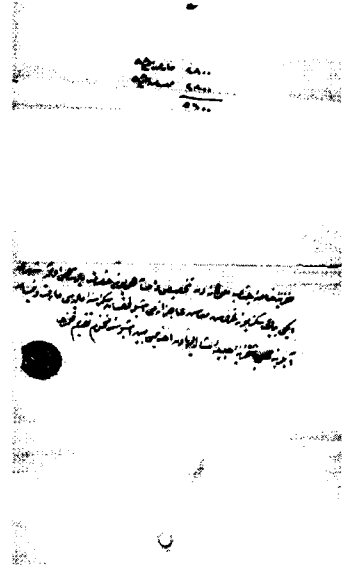
2800 Mart 98

2800 Nisan 98

5600

Hazine-i hassa-i cenâb-ı mülûkânedden tahsis ve ihsân-ı hümâyûn-ı hazret-i pâdişâhî olan şehri iki bin sekiz yüz kuruş maaş-ı âcizânemi işbu doksan sekiz sene-i mâliyesi Mart ve Nisan aylarına mahsûben hazîne-i celile-i müşârûnileyhâdan ahzımı mübeyyin işbu sened-i mahtûm takdîm kılındı.

(Mühür)
Ebuzziya Tevfik

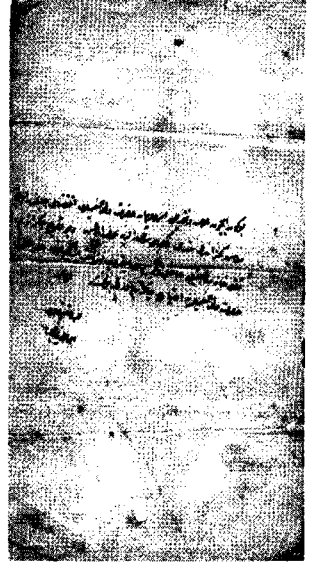
²⁸ Ebuzziya Tevfik Bey (1849-1913) gazeteciliğinin, kitap yazarlığının ve takvimciliğinin yanısıra matbaacılığı ve yayıncılığı ile de basın tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir.

İkinci Abdülhamid döneminde defalarca tutuklanan ve sürgüne gönderilen Ebuzziya Tevfik'in hükümdardan aylık almanın yanısıra maddî yardım da gördüğünü gösteren bu belgeler, birkaç defa kredi talebinde bulunmuş olduğu Cavid Bey'in evrakı arasından çıktı.

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN
SULTAN ABDÜLHAMİD'E
TEŞEKKÜR MEKTUBU

Bugün için arz ve takdimi emr ü fermân-ı
hazret-i veliyyülniâmîlerinin iktiza-yı celilinden
olan maaş-ı kemterânemin senedi hâkipây-i
şâhânelerine arzedilmiş ve bu tasdi'-i çâkerânem
nakl-i hâne münasebetiyle hâsıl olan bir
müzayakadan neş'et ettiği cihetle afüvv-i âli-i
hazret-i veliyyülniâmîlerine ihtiyâc-ı çâkerânem
derkâr bulmuştur. Fermân.

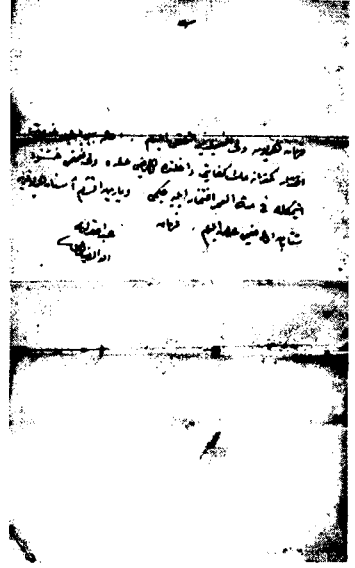
*Abd-i hakirleri
Ebuzziya Tevfik*

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN
SULTAN ABDÜLHAMİD'E
MEKTUBU

Fermân-ı hümâyûn-ı veliyyülniâmîlerini telâkki eyledim. İhâle buyurulacak hizmet iktidar-ı kemterânemin kifâyeti dahilinde olduğu halde velinimetimi hoşnud etmekle fi müddetü'l-ömr iftihar eyleyeceğimi ve yarın akşam âsitân-ı hümâyunlarına şitâbân olacağımı arzeylerim. Fermân.

*Abd-i hakîrleri
Ebuzziya Tevfik*

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN
CAVİD BEY'DEN KREDİ
TALEBİ MEKTUBU
(6 Eylül 1910)

MATBAA-YI EBUZZİYA * KOSTANTİNİYYE - DİVANYOLU

Beyim efendim,

Avrupa'ya azîmetinizden evvel verilen karar elbette hatırlınızdadır. Hattâ, nezaretlerden miktarı kararlaştırılan meblâğı nâtik defterde "Ben bulunmadığım zaman Talât Bey tarafından yapılacaktır" ibâresiyle bir de şerhiniz ve zîrinde imzanız vardır.

Tabû, zamân-ı gaybubetinizde gazeteyi çıkarttığım için Talât Bey'e de müracaat etmedim. Hattâ, çıkarmış olsa idim bile müracaattan bir faide göremezdim. Çünkü arkadaşınızda benim işimle doğrudan doğruya meşgul olacak bir his de bulamadım. Her ne ise.

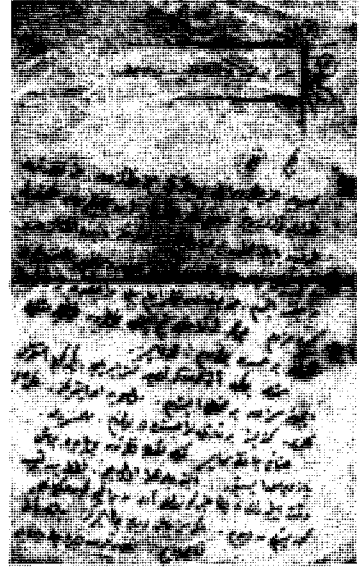
Şimdi bugün altı gündür ki Tasvir neşrediliyor. Geçen gün istikraz için sizden bir muhtıra istedim. Ruso'ya emrettiniz, lâkin hâlâ gelmedi. Kendisine bir kartla müracaatta bulundum, önemsemedi.

Osmanlı Bankası ise, kendi nokta-i nazarından bu bâbda birşey yazdırmak istiyor. Elbette bād-ı hevâ olmayacak. Fakat ben tayin-i vakt etmeyerek bana haber gönderilen adama "Bir iki gün sonra gelir görüşürüm" dedim. Eğer siz bir şey verecek iseniz, bari onu kaçırmayayım. Nezaretten verilecek parayı müzakere için bana bir gün tayin buyursanız da şu işi bitirsek. Çünkü, senedini irâe edeceğim vechile Mösyö Salem'in himmetiyle Selânik Bankası'ndan istikraz ettiğim 300 liranın zaman-ı tediyesi takarrüb etti. İlk taksitini veremeyecek bir halde bulunursam, ilk taahhüdümü ifâ edememekle tahassül edecek bâr-ı hicâbın altında ezilirim.

Sizin gibi büyük işlerle meşgul olan bir âdemi bu kadar küçük bir şey için iz'âc etmek bana pek güç geliyor. Fakat bana karşı gösterdiğiniz himâyet-i rahîmâneye mağrur olarak bir daha müracaat ediyorum. Artık ilerisini siz bilirsiniz. Eğer bu sefer de gazeteyi intihara mecbur edecek olursanız cümlenize bir "Yuf borusu" çekerek iftirâkta muztar kalacağım. Bâkî bakaa-yı ihlâs ederim. 1 Ramazan 328 Pazartesi.

Ebuzziya Tevfik.

Cevabın lûtfen matbaaya irsâli.

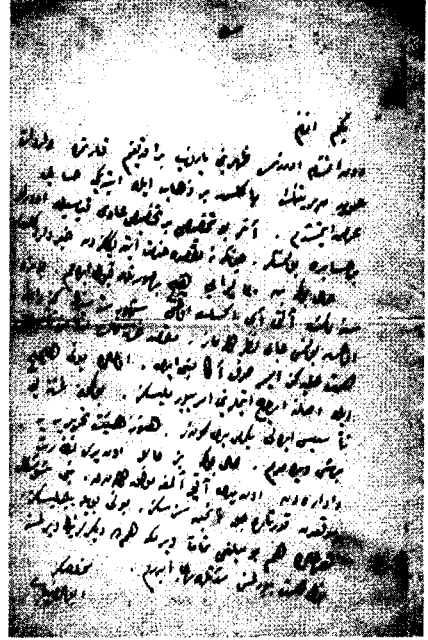

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN
CAVİD BEY'DEN KREDİ
TALEBİ MEKTUBU

Beyim efendim,

Dün akşam üzeri zahrını yazıp bıraktığım kartımda Vâridât-ı Umûmiye Müdiriyeti'nin yanlış bir zehâb ile ettiği hesabı arz etmiştim. Onlar bu tahsisi bir tahsis-i âdi kıyasıyla o türlü bir hesapta bulunmuşlar. Çünkü ne maksada hizmet ettiğinizden haberdar değildirler.

Halbuki ben 30 lirayı hiçbir suretle kabul edemem. Bunda senenin altı ay eksik olması şuhûr-ı sittesinin güzêrân olmuş bulunması câ-yi nazar olamaz. Maksad, gazetenin devamını temindir. Himmet-i aliyeniz ise sırf ona mebnî idi . O halde bunu tashih ile aslına ircâ etmelerini emir buyurmalısınız. Bugün gazeteyi tesis edeli yirmi yedi gündür, henüz hey'et-i tahrîriyeye birşey veremedim. Halbuki biz hâlâ on yedi [gündür] nezaret ve idareden on yedi akçe almaya muvaffak olamadık. Beni şu müşkil mevkiden kurtaracak ancak sizsiniz. Bunu böyle bilmelisiniz. Herhalde hem bu meblâğı tamamen vermeye hem de diğerlerinin verilmesine bezl-i himmet buyurulmasını şiddetle rica ederim.

Muhlîsiniz
Ebuzziya Tevfik

AHMED HAŞİM'İN
CAVİD BEY'E MAAŞINDAN
ŞİKÂYET MEKTUBU
(25 Ekim 1922)

Efendim hazretleri,

Falih Rıfkı Bey vasıtası ile zât-ı devletlerine olan müracaatım ve taraf-ı âlilerinden müdiriyet-i umûmiye nezdinde vâkı olan teşebbüs neticesinde maaşımın akallı ve âzamî maaş hududu arasında tayin edileceğine dair Mösyö Grasse tarafından verilen vaade rağmen şimdi öğreniyorum ki tavgzım münasebetiyle âcizlerine tahsis edilen maaş-ı aslı, bin beş yüz kuruştur.

Bu suretle iki seneden beri yevmiye suretiyle yedi bin kuruş almakta iken ve Fransızca müsabakada birinci, Türkçe müsabakada da birinci olarak çıkmaklığuma rağmen bundan böyle maaş olarak altı bin kuruş alacağım.

Düyûn-ı Umûmiye, şimdiye kadar âcizlerinin derecesinde olanlara lâyık gördüğü maaşı değil çocuklara ve müptedilere tensib ettiği maaşla âcizlerini istihdam ediyor.

Bugüne kadar boyacı olarak istihdam ettiği bir Rus'u tensikat münasebetiyle [?] imtihansız olarak âzamî maaşla tavgz etmiştir. Yabancı bir Rus'a tanıdığı hakkı bu Osmanlı idaresi bir Türk'e tanımıyor.

Zât-ı âlilerine karşı icrası taahhüd edilen vaadin infaz edilmediğini bildirmek üzere bu mektubu yazmaya cesaret ediyorum. Aff-ı devletlerini istihâm ederim efendim hazretleri. 25 Teşrînevvil 338.

Pul şubesinde
Ahmed Hâşim

30

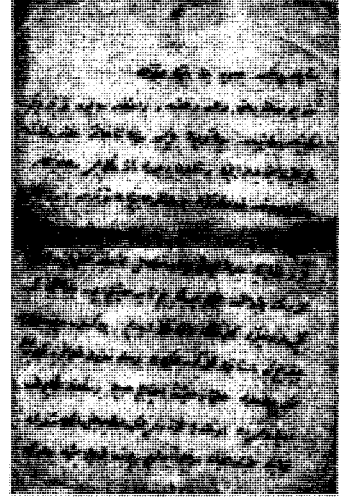
ABDÜLHAK HÂMİD'İN CAVİD BEY'DEN
BORÇ TALEBİ MEKTUBU

(12 Nisan 1914)

Şâyân-ı perestîş Cavid Beyefendi
Hazretleri'ne,

Siz bu devlet ve milleti müthiş bir illetten,
bir ihtikar-ı mâliden kurtardınız. Tanıyan
tanımayan, büyük küçük herkes sizin
senâhânunuz, meftûn ve minnetdarınızdır.

Eğer hey'et-i ictimâiyemiz içinde bir şairin
vücudu zâid değil ise, dehâ-yı sehhâr ve fazl u
irfân-ı halaskârânenizle bu Abdülhak Hâmid'i
de kurtarmak isteyeceğinizden eminim. Zaten
Brüksel'den infisâlimi o birkaç müzevvir
ve müfsid ve müfteriden başka bütün
mütefekkirinin bâdî-i hayreti olan infisâlimi
teessüfle telâkki eden kâfile-i muhteremenin
pişvâlîğine tenezzül ederek benim temin-i
mâişetim için Bâbiâlî'ye kadar gitmiş
olduğunuzu kemâl-i minnetle daima tahattur
ederim. Brüksel'den medy'un olarak çıktığım gibi, İstanbul'a geldikten sonra
da bir sene mâzul kaldığımdan tehvîn-i hal mümkün olamadı. Mânen ve
mâişeten ihtiyacım hasebiyle bir sefaretle kayırlamak istedimse de, onun da
her nedense mümkün olamayacağı anlaşıldı. Nihayet, hey'et-i âyana idhâl
edildim. Bundan dolayı şüphe yok ki bir tesellî-i ma'nevîye nâil oldum. Fakat
âyan maaşıyla hem taayyüş hem de tesviye-i düyûn kabil olamayacağını
görüyorum. Yani borcumu verecek olursam taayyüş edemeyeceğim ve
taayyüş edecek olursam da borcumu veremeyeceğim. O borçlar ise gittikçe
haysiyet-şiken ve binaenaleyh mânen de tâkat-esken bir şekl ü suret
kesbettiğinden ya münasip bir sefarete veya muvakkat bir memuriyete
izâm veyahud müessesât-ı mâliyeden birisinde istihdam veyahud âyan
maaşından bir mikdârının mâh-be-mâh bâ-tevkîf tediyeye edilmek üzere dört-
beşyüz lira istikrâz tarikiyle olsun imdâdına yetişmenizi istirham etmek
için zât-ı devletinize müracaat eylemeyi çoktan beri düşünmekte isem de
cesaret edemiyorum. Binaenaleyh bu arızamla ihticâb ederek huzurunuzda
çıkyorum. Suver-i erba'-i ma'ruzadan herhangi biri muvafık ve mümkün ise
veyahud hiçbirisi bile mümkün ve muvafık değil ise, [.....] buyurmayacağınızı
bildiğimden re'y ü irâde ve mütalâa-i mün'imânenizin iş'arını Celâl Sahir
biraderimize ihale buyurmanızı rica ederim muazzez ve muhterem efendimiz
hazretleri. 30 Mayıs 1914.

Bende
Abdülhak Hâmid

ŞAİR FAZIL AHMED BEY'İN²⁹
CAVİD BEY'E YARANMA
MEKTUBU

12 Temmuz

Beyefendi hazretleri,

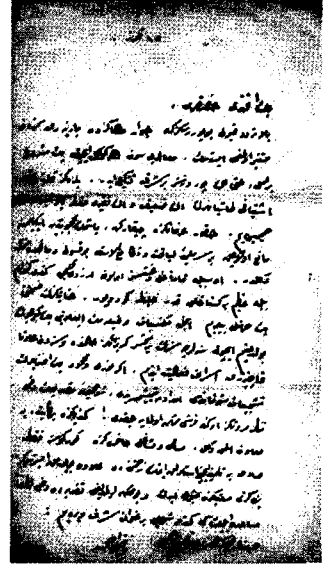
Bilâ tereddüt kabul buyurursunuz ki civâr-ı dehânızda barınarak sizden müstenîr olmayı istemek, meâlîyi seven her gönül için pek meşrû bir emel, hattâ en pürüzsüz bir şeref teşkîl eder.

Bendeniz kalbinde şu iştîyâkı taşıyanların en zayıf ve en fakîri fakat bilâ-şüphe en samimisiiyim. Huzûr-ı irfânınıza çıkarken, başımın mahcubiyetten eğilmesine mânî olacak bir sermaye-i liyakat ve zekâ maalesef yoksul bir dimağda mümkün değildir. O sebeple tamamen gıll u gışsız olan arzu-yı kalbimi kendi gözlerim bile azım bir küstahlık kadar galiz görüyor. İnâyetinizin fûshatını pek hürmetle bilirim. Ancak müktesebât-ı vazîamın eb'âdını pek küçük bulduğum için senelerce sizin bir mütehassîr girizânınız halinde ve sizden âdetâ kaçınarak isrâf-ı faaliyet ettim. Eğer Nuri ve Mahmud Beyefendiler'in teşciât-ı müşfikânesi imdadıma yetişmese idi, şu sahife-i tasdiin dahi nazar-ı mürüvvetiniz önüne ferşi mümkün olmayacaktı!

Kendinize bir kâtip, bir muavin almak değil; mesâi ve meşâgil-i hâzranınıza görgüsüz fakat sâdık bir tilmîz için üstadlık etmek zahmetini de ilâve buyurmak isterseniz bendenizi maiyetinize kabul ederek ve bu mümkün olmadığı takdirde dahi lûtfen müsaade eyleyin ki, kendime şöyle bir unvân-ı şeref vereyim:

Hürmetkârlığınızla cidden mübâhî:

Fazıl Ahmed

²⁹ Fecr-i Âticiler'den şair, yazar ve heccâv Fazıl Ahmed Aykaç (1884-1967). Mektubun üzerinde tarih yoktur.

AKA GÜNDÜZ'ÜN³⁰ HANIMININ
CAVİD BEY'İN HANIMINDAN³¹
YARDIM TALEBİ MEKTUBU
(1920'ler)

Makam-ı aliyeye

Pek muhterem hanımefendi!

Birbirimize her ne kadar yabancı isek de, hemşehrilik dolayısıyla gıyaben sizleri mâaile tanyoruz. Zevcim Akagündüz'ün Anadolu'da bulunması hasebi ile iki aydan fazla kendisinden haber alamamamız bizleri pek fena bir safhada bıraktı.

Burada yakından kimsemizin bulunmaması ıztırârın ve mahcubiyet-i fevkalâde içinde sizin şefkat-i insaniyenize ilticaya mecbur kaldık. Ben ve çocuğum Doğan, yatakta hasta bulunuyoruz, muâlecâtımızı tedârikten âciz kaldık. Akagündüz'ün Malta'da bulunduğu

³⁰ Mektup, Cavid Bey'in 1920'li senelerde Düyûn-ı Umûmiye'de idarecilik yaptığı sırada yazılmıştır.

Asıl adı *Enis Avni* olan gazeteci, romancı ve şair (1886-1958) Aka Gündüz, hanımının bu mektubunun üzerinden birkaç sene geçtikten sonra, 1926'da, Cavid Bey'in Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan ve idamla neticelenen yargılanmasındaki duruşmalardan birinin ardından "*İbretengiz Sahne*" başlığı altında şunları yazacaktır:

"...Yalnız, Cavid, herhangi bir cezaya çarptırılsa, bu ceza yalnız kendi şahsına münhasır olmayacaktır. Cavid ile beraber Cavidizm ve Cavidistler de mazarrat-ı ka edemeyecek bir vaziyete irca edilmiş olacaklardır... Cavidizm demek, her milletten insanların Türkiye aleyhtarlığı demektir. Cavidist demek, kendi efendileri memleketin başına yenden musallat oluncaya kadar memleketi sermaye, sanat, dost, iş sokmamak; vatanı asayişsiz, devleti kontrolsüz gösterenler demektir. İşte bunu bilen Cavid, maddesini iştirince parmaklığı yaslandı. Herkes çıktı, Cahid ile yalnız kaldılar. Memurlar kendisini dışarıya davet ettikleri halde iştirimiyor, dalgın dalgın düşünüyordu. Nihayet Cahid dayanamadı, sağ elinin işaret parmağı ile dürttü, dışarıya çıkmasını söyledi. Yirmi beş seneden beri Cavid aynı şahadet parmağı ile Cahid'e ölümü işaret etmişti." (24 Ağustos 1926 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nden nakleden: Târik Zafer Tunaya, "*Türkiye'de Siyasal Partiler*", cild: III, "*İttihad ve Terakki*", Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, sah: 600).

³¹ Cavid Bey'in eşi Aliye Hanım, tam ismi ile Aliye Şöhret Melek Nazlıyar Hüseyin (1909-1976) önce Sultan Abdülhamid'in oğullarından Şehzade Burhaneddin Efendi (1885-1949) ile evlendi, Şehzade Mehmed Fahreddin (1911-1968) ve Şehzade Osman Ertuğrul (1912-2009)'u dünyaya getirdi, 1919'da boşandı, ikinci evliliğini 1921'de Cavid Bey ile yaptı ve bu evlilikten de tek çocukları Şiar ("*Yalçın*", 1924-2010) doğdu. Cavid Bey, İzmir suikasti suçlaması ile tutuklanmasından sonra kapatıldığı Amkara Hapishanesi'nde her gün kaleme aldığı ve daha sonra "*Zindandan Aliye'ye Mektuplar*" ismi ile kitaplaştırılıp birkaç baskı yapan mektupları Aliye Hanım'a yazmış ama mektupları Aliye Hanım'a Cavid Bey'in idamından çok sonra ve toplu halde verilmişti.

sırada Nişantaş Ahmed Bey Sokağı'nda bulunan üç evimizin kâmilten terhin edilip bugün taht-ı hacze alındığından acıklı bir halde kaldık. Ankara'ya müteaddit telgraflar çektirdim. Henüz daha cevap alamadık. Büyüklüğünüze doğruca iltica ediyoruz. İmkânı varsa birkaç günlük iâşemize medâr olacak cüz'î bir muavenet-i nakdiye kabil ise bilâhare tediye edilmek üzere nezd-i aliyyenize hemşirem hanımı gönderdim. Bu bâbdaki kusurumuzu nazar-ı afv ve merhametle görmenizi rica eder, bilvesile [.....] ihtirâmâtımızı lûtfen kabul buyurunuz efendim.

*Selânikli muharrire
Akagündüz'ün zevcesi*

33

ALİ KEMAL'İN³² CAVİD BEY'DEN
BORÇ TALEBİ MEKTUBU
(18 Ağustos 1910)

Cavid Beyefendi,

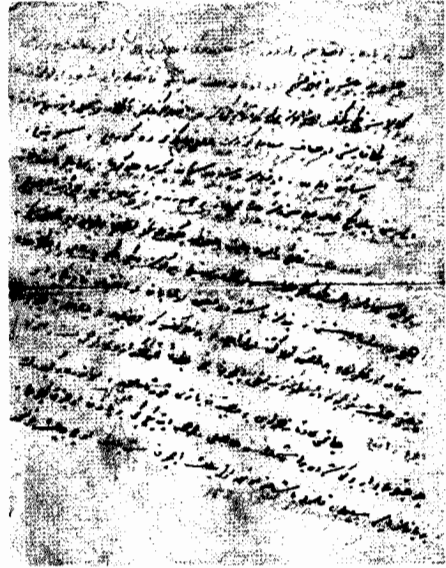
Kemâlât-ı fikriyenizi ibtidâdan beri âsârınızdan, efâlinizden anlar, tebcil ederdim; dün bana karşı evsâf-ı muamelenizden uluvv-i kalbinizi de gördüm, sevindim.

Bu sâika ile de uzun müddet düşündükten sonra bir derece küstâhâne olduğunu bildiğim halde yine sizden pek mahremâne bir surette istirham etmeye cür'et ediyorum:

Kayınvâlidemin melfuf mektuplarını lûtfen mütalâa ile anlarsınız. Birçok seneden beri çektiklerimin sevk-i zarurisiyle bugün iki ciğerpâremi İngiltere'de hiçbir medâr-ı mâişeti, benden başka da muîni olmayan o ihtiyar kadınla beraber sokak ortalarında bırakmak felâketine uğradım. Bir felâket ki ecnebilere, bilhassa İngilizler'e karşı haysiyet-i kavmiyeme de dokunduğu için bence cidden tahammül-güdâzır.

Hayatımı âdeta zehirleyen bu musibetten yakamı kurtarmak, Londra'ya giderek çocuklarımla beraber bir köşede yerleşmek, hâsılı arzettiğim gibi bir yandan o cüz'î gelirimle, bir yandan ise sa'y ile, kalemimle yaşamaya muvaffak olabilmek için şimdilik üç bin frank kadar bir paraya ihtiyacım vardır. Dersaadet'teki emlakimden biri meselâ vekâleti bey' ü ferânı Selim Hüsnü'ye tevdi eylediğim o ufak mülk satılınca faiziyle beraber tesviye olunmak üzere emrinizle, lutf-ı vesâdetinizle bildiklerinizden bir sarraf bu meblâğı bana ikrâz etse şu dakikada yeniden hayat bulur, size ömrüm oldukça minnetdar kalırım.

İki sene evvel ben İkdâm'da iken felekzede bir arkadaşım benden böyle bir hizmet istemişti, istediğine de derhal mazhar olmuştu. Ahmed Cevdet Bey gibi en samimi refiklerimden bu devr-i musibet hayatımda yaman bir

³² İzmir'te 6 Kasım 1922'de linç edilen gazeteci Ali Kemal'in İngiltere'de 1903'te Wilfred Brun isimli İngiliz hanım ile yaptığı ilk evliliğinden olan ve mektubunda sözünü ettiği "ciğerpâre"lerden biri Londra'nın şimdiki belediye başkanı Boris Johnson'un adını daha sonra "Osman Wilfred Johnson" yapan büyükbabası Osman Kemal; diğeri de Osman Kemal'in kızkardeşi Selma'dır.

bîgânelik gördüğüm için, bu lutfu sizin gibi pek uzaktan tanıdığım fakat kalben ve fikren pek ziyade necib bir zâtdan istirham eyliyorum.

Mümkün ise mes'ûlümü is'âf ediniz, değilse bedbahti-i hayatıma yanmaktan ve bu tasdî'-i garîb için affınızı dilemekten maâda elimden ne gelir? Bâkî arz-ı minnet ve ihtirâm eylerim, efendim. 5 Ağustos 1910.

Ali Kemal

152 Boulevard Montparnasse

34

CELÂL NURİ BEY'İN³³ ÇIKARTMAK
İSTEDİĞİ GAZETE İÇİN
CAVİD BEY'DEN YARDIM TALEBİ

(26 Şubat 1912)

Nâfia nâzır-ı esbâkı
Cavid Beyefendi Hazretleri'ne

Efendimiz hazretleri,

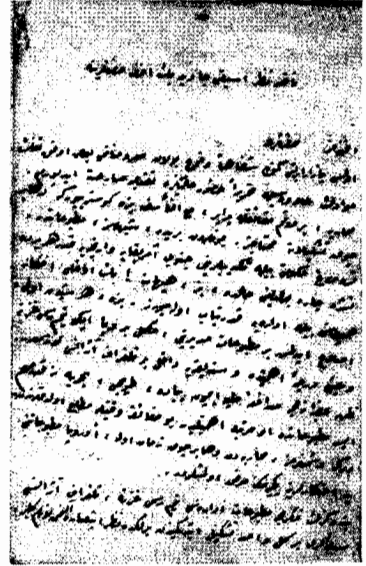
Evvelsi pazartesi günü şifâhen vuku bulan mâruzâtımı bazı ufak-tefek mevâddın ilâvesi ile tahrîren huzûr-ı âlinize takdime müsarâat ediyorum.

Muharebe, birtakım hakaikle beraber, maateessûf bize gösteriyor ki daha birçok teşkilâta muhtacız. Bunlardan biri de, şüphesiz matbuattır. Karadağ Hükûmeti bile tekziplerini Cenubî Amerika'ya varıncaya kadar her yerde neşre çare bulduğu halde, biz heyhât! Beyoğlu efkâr-ı umûmiyesini bile idareye kudretyâb olamıyoruz. Bize herşeyden evvel ıslah edilmiş bir matbuat müdiriyeti, mükemmel bir veya iki nîm-resmî gazete ve aynı derece-i ehemmiyette ve sendikaya dahil bir telgraf ajansı lâzımdır. Zann-ı âcizânemce müdafaa-i millîye için piyade, topçu, bahriye ne kadar mühim ise, matbuat da o mertebe ehemmiyetlidir. Bu hakaike vaktiyle muttali olduklarından ki, düşmanlarımız muharebeden daha birçok zaman evvel Avrupa matbuatını yed-i ihtikârlarına geçirmeye muvaffak olmuşlardır.

Bendenizin fikrimce matbuat idaresi nîm-resmî gazete, telgraf ajansı meseleleri bir küll-i vâhid teşkil ettiğinden birlikte nazar-ı ibtisâre alınmak lâzım gelir.

Matbuat-ı ecnebiye müdiri Rauf Bey -ki devletimizin gayet zeki ve gayûr bir memurudur- matbuat idaresinin tanzîm ve tensikini âmirleri olan Rifat Paşa, Âsım Bey, Noradunkyan Efendi'ye arzetmiş idi. Bu zevâtın Rifat Paşa ve Âsım Bey'in hüsnüniyetinden zerrece şüphe edilemez. Fakat teessûf olunur ki hariciye nezareti makamını işgal eden bu üç zât gavâil-i malûme neticesi olarak Rauf Bey'in raporunu -ki bu raporu nâzırlar tasvip ve takdîr etmişlerdi- mevki-i file vaz'edecek derecede vakte mâlik olamamışlardır.

³³ Yazı hayatına İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra başlayan; Âti, İleri, Yılmaz ve Edebiyât-ı Umûmiye gibi gazeteler ve dergiler çıkartan, edebiyattan sosyolojiye ve hukuka kadar değişik alanlarda yazan, cumhuriyet döneminde bazı devrimlere öncülük etmeye çalışıp destek veren gazeteci ve hikâyeci Celâl Nuri İleri (1877-1938).

Şurasını da ayrıca arz edeyim ki, her üç nâzır bir işi Avrupâi bir kat'iyet ile hüsn-i neticeye isâl için lâzım gelen şîme-i takibe pek o kadar mâlik değil idiler. Bu kerre Rauf Bey âmir-i lâhiki Said Halim Paşa Hazretleri'ne bir diğer rapor daha takdim ediyor ki, bunu inşaallah müşârûnileyh hazretleri mevki-i tatbîke koymaya muvaffak olurlar. Bu raporun tervîc-i ahkâmı mülk ve millete bir hizmet olacağından, bu hususta nazar-ı dikkat-i aliyyenizi celbe cür'et ederim. Matbuat idaresinin işi yolunda olmaması neticesi devlet günâgün zararlar giriftâr olduğu gibi, Fransız lisanında münteşir ve hükûmetin nazariyat ve efkârını tervice ve onu müdafaaaya sâi bir gazete bulunmaması birçok zararlar tevli'd etmektedir. "Jön Türk" Gazetesi nîm-resmî vâsîta-i neşriye rolünü hüsn-i ifâya kabiliyet peydâ edecek bir halde idi. Teessûf olunur ki, geçen sene taraf-ı âcizânemden vukû bulan beyânât nazar-ı dikkate alınmayarak bu gazete hükûmet için elden çıktı gitti ve bugün diğer Fransız gazeteleri gibi menâfi-i milliyemizden ziyade kesesini en çok açanların menâfiine çalışacak bir derekeye düştü. Beyoğlu'nda her hükûmetin, her müessese-i milliyenin vasîta-ı neşriyesi vardır. Yalnız devletimizin bir gazetesi yoktur. Rusya'nın da bugünlerde Beyoğlu'nda bir gazete tesîs edeceği söyleniyor. Gündelik Türkçe gazeteler de elyevm devletler ve şirketler tarafından avlanmaktadır. Bunlardan birinin İtalyan, diğerinin İngiliz bankalarından birine satıldığını temin edebilirim. "Tanin" Gazetesi vâkıa pek mühim bir gazete ise de, onun rolü fikrimce nîm-resmî olmaktan ziyade münakaşa gazetesi olmaktır. Böyle bir gazetenin de matbuat teşkilâtında pek ziyade lüzumu olduğu vâreste-i kayd-ı tezkârdır. Türkçe matbuat arasında fırkaların değil, hükûmetin menâfi-i aliyyesini tervic edecek bir gazetenin bulunmaması cidden câ-yi nazardır.

Eğer menâfi-i hükûmeti müdafaa ve efkâr-ı ecânibi tashih ile buradaki enternasyonal karilerin tensvîr-i efkârı ve Türkçe bilmeyen Osmanlılar'ın o mülevves levanten gazetelerden kurtarılması lâzım ise, derhal bir Fransızca gazete tesîsi taht-ı vücûbdadır. Bu gazetenin programı bir cümle ile ifade olunabilir: Fırka ihtilâfâtından ve şahsiyat gürültülerinden bâid olarak münhasıran hükûmeti ve onun nokta-i nazarını müdafaa, tekziplerin derc ve Avrupa efkâr-ı umûmiyesini, göndereceği meccânî nüshalarla işlerimize âgâh etmek.

Zannedirim ki hükûmetin efkâr u ârâsına mâkes olabilecek ve daimî surette "editorial" makalâtı matbuat idaresinin murâkabesinden geçecek olan bir gazete, hüsn-i irâde şartıyla Beyoğlu matbuat-ı müzahrefesini az vakitte mahveder. Bugün en çok okunan "Stamboul", "La Turquie" ve "Jeune Turc" o zaman şimdiki "Levant Herald" ve "Moniteur Orientale"nin bulunduğu dereke-i nisyâna düşer.

Tekrar edelim: Bu gayeye vusûl için iki şey lâzımdır; hükûmetin ilhâmâtı ve müzâhereti, gazetenin güzel bir surette idaresi.

Bir Fransız gazetesi, İstanbul'da ancak iki türlü vâridatla yaşayabilir: Meşru servet, gayrimeşru servet. Hükûmetten tahsisât almayan bir gazete diğer hükûmetlerden veya şirketlerden para dilenmeye mecbur olur, çünkü burada Fransızca okuyan karilerin adedi pek az olduğundan, satışın hadd-i âzamisi beş bini geçmez. Onun için behemehâl bir gazetenin hükûmetin müzâharetine mazhariyeti taht-ı vücûbdadır.

Fakat böyle bir gazete aynı zamanda Türkçe olarak da neşredilecek

olursa, Türk karîlerinin adedi bi'n-nisbe ziyâde olduğundan, tesisinden bir müddet sonra masrafını kavrayacağı tabiidir. Maateessüf "Hakk" Gazetesi hüsn-i idare edilmediğinden elhâletülhâzihi hükümet gazetesiz kalmış ve "Hakk" için ihtiyâr olunan masraflar hebâ olmuştur. Hükümetin nokta-i nazarını takip eden hem efkâr-ı umûmiyeyi irşâd, hem de birçok erbâb-ı kalemi tatmin ile tarîk-i nâhemvâra gitmelerine mâni olabilirdi. Fikr-i takipten uzak bulunmak ve işi hüsnüniyetlerinden emîn bulunduğumuz ve fakat gazetecilikteki maharetlerini teslim etmediğimiz zevâta "Hakk"ın teslimi onun zevâlini mücib olmuştur.

Tertip ettiğim program ve plân mücibince Fransızca gazete için mâhiyye takriben dört yüz lira lâzımdır. Bu gazete bir de Türkçe nüsha neşredilecek olur ise masraf, kezâlik mâhiyye, sekiz yüz liraya bâliğ olur. Hükümetin ilhâmâtı ve müdiriyyetin ciddiyeti ve Matbuat İdaresi'nin nezareti ile her iki gazete günde vasatı on beş bin nüsha satabilir ise bütçede tevâzun hâsıl olur ve hattâ biraz da kâr kalır. Fakat bu gayeye vüsûl için lâakal sekiz ay lâzımdır. Yani hükümet sekiz ay gazeteyi veya gazeteleri suhbet-i nakdiyesi altında dahi bulundurmamalıdır. Bunun için de her idarenin verdiği ilân bedelâtının daha güzel bir surette idaresi ile bundan bir mühim kısmının bu gazeteye tahsisi ve bütçe açığının da dahiliye ve hariciye tahsisât-ı gayr-i alenîyesince temini lâzımdır. Tekrar ediyorum: Gazete güzel idare olunur, anarşîye -"Hakk"da olduğu gibi- mahal verilmez ise iki-üç ay sonra hükümetin fedâkârlığı pek o kadar azım bir yekûn teşkil etmeyecektir. Ve belki bilâhare ilânât-ı resmîyenin meccânen geçebilmesi, Fransızca gazete nüshalarından dört-beş yüzünün Avrupa ricâl ve mahâfiline bilâücret gönderilmesi çâreleri bulunabilir. Hüsn-i idare şartıyla bu mümkündür.

Bununla mütevâziyen "ajans" işinin de tesviyesi taht-ı vücûbdadır. Şimdiki gibi "Agence Ottoman" müsbet değil menfi iş görecektir yani buradan Avrupa'ya telgraf çekeceğine yalnız oradan telgraf alacak ise buna asla lüzum yoktur. Bâbîâlî efkâr ve nazariyatını değil, meşrû tekzibnamelerini bile Avrupa matbuatına bildiremiyor. Halbuki bütün Balkan hükûmâtı bu hususta lâzım gelen tedâbire tevessül etmişlerdir.

Gazetelerin programı, plânı, bütçe lâyhaları tarafımdan yapılmıştır. Bu hususta arz-ı hizmetle işin -vaadiniz mücibince- dâvâ vekillîğini kabul ve lâzım gelen teşebbüsâta tevessül buyurmanızı istirhâm ve bu vesile ile de arz ve takdîm-i ta'zîmât ve tahmidât ederim efendimiz hazretleri. 13 Şubat 1328.

Celâl Nuri

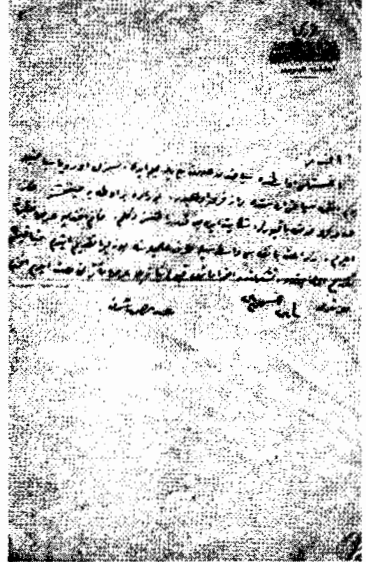
ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN³⁴
CAVİD BEY'E MEKTUPLARI
(1923-1924)

Türkiye
Büyük Millet Meclisi
Âzâsına Mahsûstur

Efendimiz,

Ağustos evâsında seyahatten avdet buyurulacak idi. Sizin Avrupa seyahati ile bizim Ankara seyahati arasında biraz fark olmalıdır. Burada bir odaya sığınmışız. Hâne sahibeleri hizmetime bakıyorlar. Şikâyet edecek kadar rahatsız değilim. Hanımefendiye arz-ı tâzimât eylerim. Ziraat Bankası vasıtası ile taraf-ı âlilerine yüz lira takdim ettim. Mütebâkisi de takdim olunacaktır. Teşekkürât ve ihtirâmâtının kabulü niyâzı ile arz-ı teessür-ü muhâleset eylerim efendim hazretleri. 26 Ağustos 39 (26 Ağustos 1923).

Abdurrahman Şeref

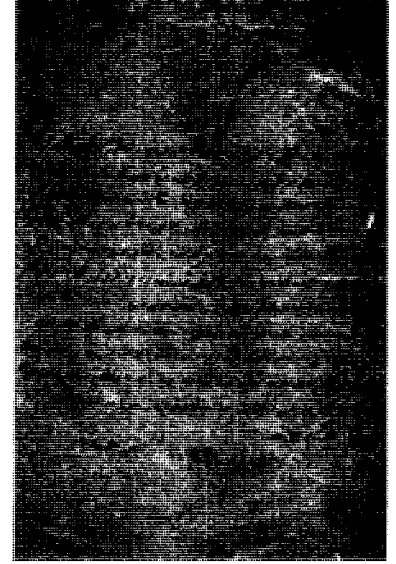

³⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun son vak'anüvisi ve Ankara Meclisi'nin ikinci devresindeki İstanbul milletvekili Abdurrahman Şeref (1858-1924).

Türkiye
Büyük Millet Meclisi
Âzâsına Mahsûstur

Arz-ı muhlisleridir,
Selâm ve kelâmdan ve ta'zîm ve
ihtirâmdan başka şâyân-ı arz ve tezkâr
birşey yoktur.

Burada havalar ittıradsız gidiyor. On
gün zarfında iki defa kar yağdı. Bereket
versin arkasından lodos yağmuru
yetiştirip karları eritti. Şikâyet edecek
mertebede soğuk yok. Ama çamur her
tûrlü tasavvurun fevkindedir. Çamura
batmamak için keklik gibi taştan taş
sekmek sıkıntısından abd-i âciz kendimde
bir hunnâk-ı sadrî mukaddimâtı
hissetmeye başladım. Süleyman Numan
Paşa'nın hekimciliği kadar bizde de varlık
vardır ha! Bir şey ile mütesellî oluyoruz
ki, çamurlar kuruyunca toza mûnkâlîp
olurmuş! Dîde-i intizârımız hep yeni
belediye kanununun icraâtına mûn'atıftır.
Ramazan'da meclis tatil olursa bilistifâde
yine İstanbul'a gelmek niyetindeyim. O vakit bizzat şerefyâb olmak üzere
şimdiden hanımefendi hazretlerine ta'zîmât-ı fâikamın ve yârân-ı bâsafâya
selâm ve ihtirâmlarımın arz ve iblâğ buyurulmasını rica eder ve istibka-yı
teveccühât-ı âlileri ile mübarek gözlerinizden öperim efendim hazretleri.

Ankara, 27 Şubat 340 (1924)
Abdurrahman Şeref

37

ANKARA MECLİSİ'NİN KASTAMONU
MİLLETVEKİLİ HASAN FEHMİ BEY'İN³⁵
CAVİD BEY'E MEKTUBU
(12 Eylül 1923)

3. 9. 923

Huzûr'a,

Fazilet, belâgat, icâz, insâniyeti zât u sıfatında temsil eden efendim hazretleri,

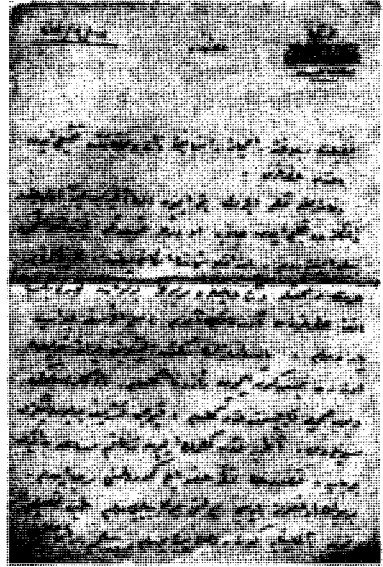
Vefasızlığıma hükmetmek, benim için en ağır bir ceza olacaktır. Zâtınızda tecelli eden cazibe o derece kavidir ki, uzaklaşmak bile istesem, uzaklaşmanın imkânı yoktur.

Lâyezâl bir hürmet ve muhabbetle zât-ı âlinize merbut bulunan Nuri Beyefendi Hazretleri'nden adresinizi aldım, maalesef cevap yazamadım. Yavrularımızın mektep işlerini yoluna koymak üzere beş gün için me'zûnen geldim. Öğleden sonra Düyûn-ı Umûmiye kapısına kadar geldim, kapıcı teşrif buyurduğunuzu söyledi. Ada'ya kadar gelmek için zamanın müsaade etmedi, bu bâbda kusurumun nazar-ı aff ile görülmesini rica ederim.

Büyük oğlumuz Edib'i yolunu bulabilsem tıp tahsili için Almanya'ya göndermek istiyorum. Bilmem, re'y-i âlileri ne merkezdedir? Muavenet-i âlîni daima zâhir-i ittihâz ettiğimi arzederim.

Nuri Beyefendi ile de şerefyâb olamadım. Yavrularım hürmetle ellerinizden öperler. Refika ve kerimem, hanımefendiye arz-ı ta'zimât eylerler. Cumartesi treni ile avdet etmek niyatindeyim. Lâyetezelzel hürmetlerimi takdim ile iktisâb-ı feyz eylerim efendim.

*Kastamonu Mebusu
Hasan Fehmi*

³⁵ Acara muhacirlerinden olan ve Malta sürgünleri arasında bulunan Hasan Fehmi Bey (1875-1933)'in mektubunda sözünü ettiği oğlu Edib (Prof. Dr. Edip Tümerkan) İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde sonraki senelerde Histoloji ve Embriyoloji profesörü olmuş, 1939'da Afganistan'da vefat etmiştir.

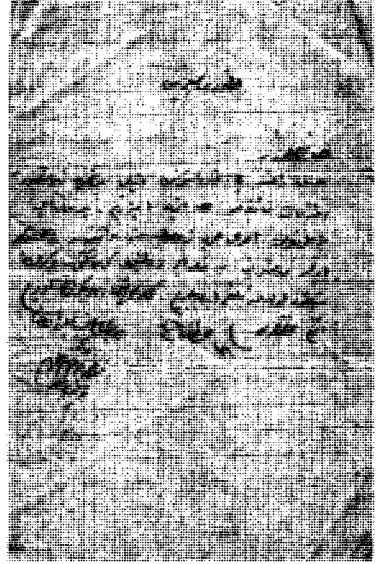
TEVFİK RÜŞDÜ BEY'İN ³⁶
CAVİD BEY'E MEKTUBU
(18 Haziran 1920)

Huzur-ı sâmillerine

Arz-ı mahsüstur,

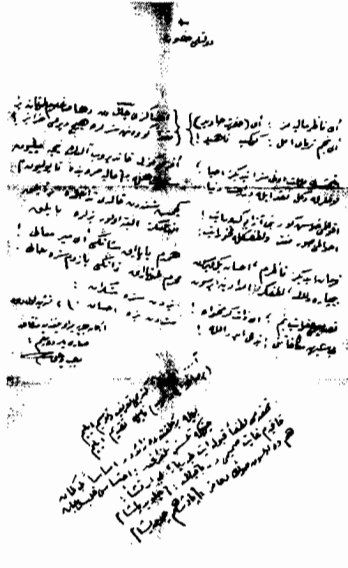
Hüseyin Ragıp Bey kardaşımızın İtalya seyahatinden bilistifâde ihtirâmât-ı fâikamı arz etmek istedim. Mîr-i mümâileyh, bu tarafların ahvâl-i umûmiye ve hususîyesine vâkıftır. Her türlü evâmîr-i devletlerini mîr-i mümâileyh vasıtası ile gerek mektup ve gerek şifre olarak tebellûğ edebilirim. Kemâl-i hürmetle ellerinizden öperim efendim hazretleri. 18 Haziran 36.

*Büyük Millet Meclisi âzasından
Doktor Tevfik Rüşdü*

³⁶ İttihad ve Terakkî'nin Selânik ve İzmir teşkilâtlarında görev alan, 1923'ten 1939'a kadar İzmir Milletvekiliği ve 1925 ile 1938 arasında kesintisiz şekilde Dışişleri Bakanlığı yapan Tevfik Rüşdü Aras (1883-1972).

EMEKLİ BİR SUBAYIN
CAVİD BEY'DEN ŞİİRLE
MADDÎ YARDIM TALEBİ
(15 Ekim 1914)

Devletli huzûra

Ey nâzır-ı maliyyemiz: Ey “Hazret-i Câvid”
Ey necm-i sûreyyâ-yı emel: Kevkeb-i nâhid!

İmzanızı “çek”ten daha sağlam tutarız biz
Nakden güvenen sizlere hiç der mi harâbız?

Bitmişti bu millet, onu siz ettiniz ihyâ;
Lâflarla değil, nakd ile dir râhat-ı dünya.

Efrençi güzel kandırıp aldın nice milyon
Sensin hele: “mâliyye hurûbunda Napolyon”

Akvâlimi hoş gör, beni âzâd-ı kûdûr et!
Ahvâlimi sor minnet ü lûtfunla fuhûr et!

Geçmiş seneden kaldı tedâhülde bir aylık
İn'âmınız elbette olur bizlere baylık

Fermân ediniz Nâzırım, İhsan Bey'e versin
Bîcâre dilin lûtfunuz imdâdına ersin

Hemdem yaparak şânını ey mîr-i meâlî!
Mahrem tutarak zâtını yazdım size hâlî!

Tasdiimi affet benim ey zât-ı kerem-hâh!
Bî-şüphe mükâfâtını ibzâl eder Allah!

Bizden size şükran:
Sizden bize ihsan.

2 Teşrînevvel 330
Erkân-ı harbiye miralaylığından
mütekaid
Sarıyer'de mukîm
Recep Vahyî

A... Unuttum; kendimi ta'rîf ü tevsîm eyleyim
"Bir sağır erkân-ı harb" nâmiyle takdîm eyleyim

Böyle bir külfet de zâiddir esâsen bî-gümân
Çünkü telsiz telgraftır: İhtisâs-ı kalb ü cân

Tuhfemi lûtfen kabul et bî-riyâ, bî-irtişâ:
Kafiyem gayet samîmidir bakın: "Cavid Paşa"
Hem de olsun son duâmız: "Padişâhım çok yaşa"

BİR İTTİHADÇI'NIN CAVİD BEY'E YAZDIĞI ŞİKÂyet VE İŞ TALEBİ MEKTUBU

(Haziran 1913)

Cavid Bey'e üzerinde "*M. Béha Bey*" anteti ile Galata'daki Union Han'da faaliyet gösteren bir şirketin adresinin bulunduğu bir kâğıda yazılarak gönderilen mektubun sonundaki *M. Béha* ismi ile alakasız imza okunamadığı için, kim tarafından kaleme alındığını bilemiyoruz.

Mektubun sahibi, İttihadçılar'ın Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin mensuplarına daha sert davranması gerektiğini söylüyor, ticarî işlerinin iyi olmamasından şikâyet ediyor ve Cemil (Topuzlu) Paşa'nın yerine İstanbul Belediye Başkanlığı'na kendisinin getirilmesini istiyor.

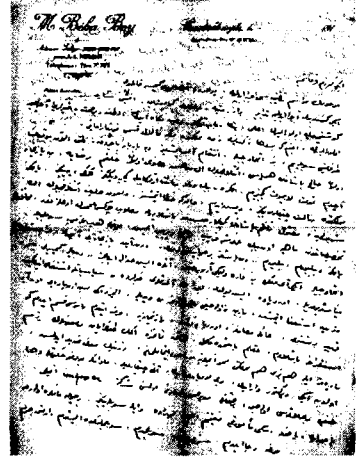
Sonraki satırlarda geçen "*el'an mevkuf olan Salih Paşa'nın hempası*" ifadesinden ilk cümlede sözü edilen merasimin 11 Haziran 1913'te suikaste uğrayan sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın cenaze töreni olduğu anlaşılıyor. Sultan Abdülhamid dönemi sadrazamlarından Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu ve Sultan Abdülmecid'in torunu Münire Sultan'ın kocası Damad Salih Paşa, Mahmud Şevket Paşa suikastine katıldığı gerekçesi ile 23 Haziran 1913'te idam edilmişti.

İki gözüm kardeşim,

Merhumun merasim-i tedfiniyesi icra edildi. Yollarda ağlamadık kimse kalmadı.

İki günden beri icra edilen tedâbir biraz "[.....]"³⁷ olduğumuzu gösteriyor. İşî şayet gevşetmeyecek olur isek, âlâ; yine bâb-ı tevekküle nasb-ı nigâh ederek "lütuf ve merhamet" kapılarını açacak olur isek, eminim ki bir daha ne kendimizi, ne de memleketten bakiye kalan kısmı kurtaramayız.

Doğrusunu söyleyeyim, biz İttihadçılar, "İntikam almak istemeyiz" diye bar bar bağırdık. Hattâ, *el'an mevkuf olan Salih Paşa'nın hempası*, İtilâfçılar'ın en müthiş uzvu olan halefîm Rıza'ya "Ben yazıhane açtım, kuvvet-i lâyetmut geçinirim. Elinize bin türlü denâet-i irtikâbla geçirdiğiniz ekmeği yiyiniz, yalnız memlekette rezalet çıkarmayınız" demiş idim. Halbuki hata etmişiz. Mel'un herif, İtilâfçılar'ın en şerirlerine maktul Nâzım Paşa'nın kilercisinden başlayarak maslub Çerkes Mehmed'in oğluna kadar muhafaza tahsisâtından mâhiye on bin kuruşa karîb bir meblâğ veriyor imiş. Bunları hep Azmi'ye söylediler. Yalnız "Biliyorum, biliyorum"dan

³⁷ Burada, eski harflerle yazılmış Fransızca bir kelime var.

başka bir cevap alamadı[k]. Dört aydır yazıhaneyi açtık, müracaat edenlere “İttihadçılar iki ay sonra yine fare deliği arayacaklar. Onlara iş havale edilmez” dediler, kimseyi yanımıza yanaştırmadılar. Avrupa’da iş bulduk, buradan aldıkları haberlerde “Siyasiyâtla iştigal ettiğinden rejimden istifa etmiştir. Yarın ne olacağı belli olmaz” dediler. Elimizdeki beş-on parayı on aya karib bir müddetten beri aile mesârifine, Avrupa’ya firara, yazıhaneye sarfettim. Namusuma kasem ederim ki istikraza başladım. Aklım başımda değil. Artık kanımıza eklemek doğrayan mel’unların bizim paramız ile hem bizi hem memleketi mahvetmelerine müsaade etmemeliyiz. Reji’nin müddeti temdid edilmiş. Evvelden iki direktör var idi, biri Lumbardo idi, onu çıkardılar. Madem ki bu defa hükümetle daha sıkı bir alâkası olacak, bir Osmanlı müdir-i umûmî olmasını şirkete “imposer” etmeli. Ya buraya yahut eski memuriyetime tayinim için orada Weil’e³⁸ söyleyiniz. Birçok nâmlara olarak bunu rica ederim. Şimdiye kadar söylemedim, söylememek de istedim. Artık sabrım kalmadı. Tahammülüm tükendi. Yahut Prens’e, Âdil’e ve Talât’a yazınız. Pek mevkiinde kalmak istemeyen Cemil Paşa’nın yerine tayin etsinler. Gözleri de gece gündüz çalışacak, hırsızlık etmeyecek bir şehremini görsün. Artık ihsanlarla, kirpilerle, tilkilerle geçirecek vaktimiz kalmadı. Her şeyi menaje edecek zaman değil. Zâhiren yüzümüze gülecek, bâtinen kuyumuzu kazacak heriflerin yüzünden çektiğimiz yeter. Rica ederim kardeşim istirhâmâtımı ciddiyetle telâkki ederek icabının icrasına bakıver. Neticeye muntazırım. Kemâl-i iştiyakla gözlerinden öperim.

*Kardeşin
(İmza okunamadı)*

³⁸ İsmi bu kitapta yeralan diğer belgelerde de sık geçen Victor Weil, İttihad ve Terakki iktidarı tarafından ileride Osmanlı Bankası’nın yerini alması düşüncesi ile 1917’de kurulan ve 1927’de İş Bankası’na devredilen İtibâr-ı Millî Bankası’nın Avusturyalı genel müdürüdür.

SABIK SADRAZAM KÂMİL PAŞA'NIN
SADRAZAM HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'DAN
PARA TALEBİ MEKTUBU

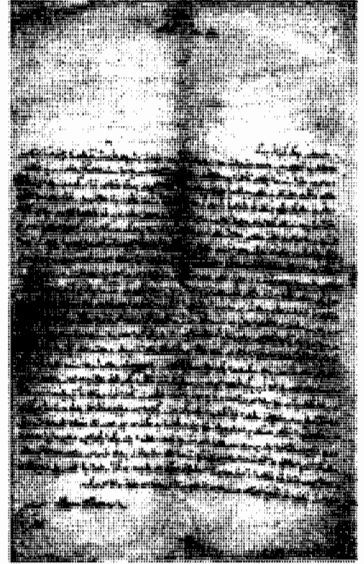
(1 Ekim 1909)

13 Şubat 1909'da istifa eden sabık sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa (1833-1913), 30 bin kuruş tutan birikmiş mâzuliyet maaşlarının bütçenin müsait olmaması sebebi ile hâlâ ödenmemiş olduğunu hatırlatarak Rusya ile Avusturya'dan nakit para geldiğini söylüyor ve alacağını ödenmesini istiyor. Hüseyin Hilmi Paşa, mektubu Mâliye Nâzırı Cavid Bey'e havale etmiştir.

Makam-ı Sâmi-i Sadaretpenâhi'ye

Mârûz-ı çâker-i kemînelerdir ki,

Âcizlerine tahsis buyurulan mâzuliyet maaşının muahharen bilâ-insaf beş bin kuruşa tenzili târihine kadar işlemiş olan mikdarından ifâsı teehhür eden otuz bin kuruşun tesviyesi istidâ-yı kemterî üzerine lûtfen Mâliye Nâzırı hazretlerine tavsiye buyurulmuş olduğu halde bunun için bir karşılık tedârîki sözüyle iş uzatılmakta olup halbuki buna başka karşılık aramaya ne hâcet. Âhîren müddet-i memûriyet-i âcizide rûfekânın muvafakatlarına iktiran eden mesâi-i kemterânemle husûle gelen ve bunca masârif-i fevkalâdeye karşılık olan mebâliğ-i külliyyeden cüz'iyâtta olan bakiye-i maaş-ı âcizinin tesviyesi mümkünattan idûğû derkârdır. Gerçi malûmu ilâm kabîlinden olsa da mücerred nâzır beyefendi hazretlerinin luhûk-ı vukûfu için tezkârı icap ediyor ki Avusturya Devleti Bosna ve Hersek'in kendi memâlikine ilhâkı kararını bize kabul ettirmek sadedinde ve bir para tâvizât-ı nakdiye vermemek azminde Devlet-i Aliyye'nin zaafına ve müttefikî olan Almanya'nın kuvvetine istinâd etmekte ve diğer düvel-i muazzama ise emr-i vâkiyi tasdikten başka ne yapabileceklerini serd ile cebren istirdâd-ı hukuk vazifesi Devlet-i Aliyye'ye ait bir madde olduğunu işrâb eylemekte oldukları halde taraf-ı âcizîden aylarca edilen müdafaa ve isti'mâl olunan vesâit-i müessire-i mahsûsa neticesinde Avusturya Devleti diğer menâfi-i iktisadîye ve siyasiye ile beraber iki buçuk milyon lira itâsına mecbur edildiği gibi ilân-ı istiklâl eden Bulgaristan'a karşı bulunduğumuz hal ve mevki icâbınca bunun dahi düvel-i muazzamanın tensibiyle Devlet-i

Aliyye'ye ifâsına mükellef olduğu muâvaza-i nakdiyeyi seksen iki milyon franktan ziyadeye çıkarmamak iddiasında musırr ve bunu bile vermemek kasdıyla muharebeye girişmek için vesile tahaddüsüne muntazır iken taraf-ı âciziden muharebe vukûuna meydan verilmemekle beraber nihayetü'l-emir Londra'ya yazılan kat'î bir telgrafnamenin tesiriyle Rusya Devleti muhâfaza-i sulh ve müsâlemete tavassutla ahiren talep eylediğimiz yüz yirmi beş milyon frangı Bulgaristan için kendisi vermeyi taahhüd etmekle meseleye ol veçhile nihayet verilmiş idüğünden bu suretle fazla olarak alınan kırk üç milyon frank ile ber-vech-i mârûz Avusturya'nın itâ eylediği iki buçuk milyon lira hâsılat-ı mesâi-i kemterânem olduğu vâzihâttan olmağın cüz'iyâttan olan otuz bin kuruş maaş-ı âcizânemin itâsı için başka karşılık aramaya hâcet olmadığı cihetle bu bâbda bir karar-ı savâb ittihâzıyla Mâliye Nezaret-i Aliyyesi'ne tebligât-ı mukteziye icrası müsted'âdır. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 20 Ramazan sene 327 - 18 Eylûl sene 325.

*Sadr-ı Esbâk
Kâmil*

DOKTOR NÂZİM BEY'İN
CAVİD BEY'E MEKTUPLARI
(1922)

Enver Paşa ile beraber Almanya'dan Moskova'ya, Batum'a ve Orta Asya'ya giden Doktor Nâzım Bey (1870-1926), Rusya'dan çıkartılmasından sonra Almanya'ya dönüşünde yazdığı bu iki mektubunda Enver ve Cemal Paşalar'ın Rusya'daki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler veriyor, Sovyet Devrimi'nin sosyal hayattaki etkilerinin analizini yapıyor ve İttihad ve Terakki'nin geleceği ile ilgili düşüncelerini, daha doğrusu İttihad-çılığın mutlaka devam etmesi yolundaki fikirlerini naklediyor.

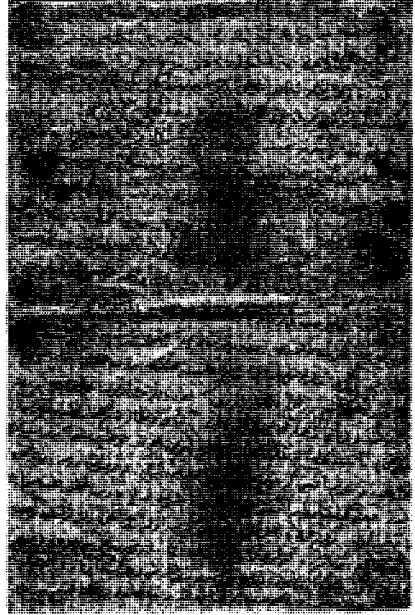
Doktor Nâzım'ın "Hamdi" nâm-ı müsteârî ile yazdığı bu mektuplar, İttihad ve Terakki'nin liderlerine ait görebildiğim belgelerin muhteva bakımından en zenginlerindendir.

Azîzim Cavid Bey,

*****01'da

bulunduğunuz zaman Moskova'dan size gönderdiğim mektuptan sonra misyonumuzun vaziyeti kesb-i nezâket ettiği için size mektup yazmada devam edemedim.

Geçen senenin nihayetine kadar Sovyet hükûmeti "Asya-yı Fustâ Frontu"ndan gelen malûmata istinâden Ali Bey'in³⁹ muhalefetine inanmıyordu. Bu frontta Sovyet vekili bulunan Tavarış Soris'in (sâbık Afgan sefiri) bizzat rivayetine göre bu zât Ali Bey'in gaybubetinden tam iki ay sonra, o zamanlar Avrupa'da bulunan dostu Cemal Paşa'dan gelen bir mektup üzerine ancak gözleri açılmış. O vakte kadar merkeze gönderdiği raporlarda "kanaat-i siyasîyesine pek güzel vâkıf olduğu Cemal Paşa'nın dostu ve refik-i mesâîsi bulunduğu için Enver Paşa'nın da Sovyet Hükûmeti'ne karşı muhalif bir vaziyet alması ihtimâli olmadığını" iddia etmiş. Ve bu suretle hükûmet-i merkeziyeyi uzun müddet tereddüt içinde bırakmıştır. Soris'in gözden düşmesi ve geri çağrılmasını intâc eden bu gafletten sonra Sovyet hükûmeti tedâbir-i askeriye ittihâzına başlamış ve bu cümleden olmak üzere, o zamanlar mer'î olan usul ve cihetle,

³⁹ Enver Paşa'nın nâm-ı müsteârî.

ordu arasına propagandacılarını sevk ederek Asya-yı Vustâ'da Türkler arasında bir "mürteciler hükûmeti" tesisine çalışan Ali Bey'e karşı harbe teşvik için konferanslara, bizim misyonumuza karşı da adem-i emniyetini gösteren tarassudâta başlamış idi. Bu tarassudât Rusya'dan ihrâcımıza kadar vakit vakit devam etmiş hattâ misyonumuza mensup Salih Çavuş dokuz hafta hapishanede yatırılmış idi. Merhûm Cemal Paşa Moskova'ya avdet etmemiş olsa idi, cümlemizin tevkîfine ve açlıktan ya hastahaneye veya mezara getirileceğimize şüphe yok idi (Rusya'da mahbus olanlara yevmiye üç yüz gram siyah ekmek ile darı çorbasından başka birşey verilmediğinden ve yanlarında para da bırakılmadığından akraba veya ehîbbâsı tarafından gıda itibarıyla muavenet görmeyen mahbûsünün bu gıda ile temdid-i hayat edememeleri tabîdir. Bizim akrabamız olmadığı gibi ehîbbamızdan olmaları lâzım gelen sefaret erkânı ise Ankara'nın hışmına uğramamak için bize dest-i muavenetlerini uzatmaya cesaret edemeyecekleri muhakkak idi).

Merhûmun Moskova'ya avdeti, Afgan'da Cemal Paşa misyonu zâbitânının Afgan Emîri'nin ısrârına rağmen talim ve terbiyelerine memur oldukları nümune alayları ile beraber Rus hududuna gitmek istemeyişleri ve bizim de correct hareketimiz bizi mahbûsiyet felâketinden kurtardı. Nihayet Mayıs evâsıtına doğru yani Cemal Paşa'nın Moskova'ya vusûlünden birkaç gün sonra "misyonumuza nihayet verildiği için Rusya'da ikametimizi temdide mahal olmayacağı" hem Halil Paşa'ya hem de bana ayrı ayrı ihtar edildi. Yani huduttan harice çıkarılacağımız bir lisân-ı nezâketle anlatıldı. Bu ihtardan birkaç gün evvel de hariciye vekili Karahan, Cemal Paşa'ya "Cemal Paşa misyonunun Ali Bey'in ve Afgan hükûmetinin aldıkları vaziyet dolayısıyla Rus Sovyet Hükûmeti'nden bundan böyle bir muavenet, teşrik-i mesâi gibi bir muameleye intizâr etmemesi lâzım geleceği" söylenmiş idi. Merhûm bizim hepimizin Anadolu'ya gitmemiz için çok uğraştı ve Afganlılar Sovyet hükûmetine gücenip Moskova'yı terk eden Ali Fuad Paşa'nın yerine bıraktığı Zeki Bey delâletiyle Ankara hükûmetinin müsaadesini istihsâle teşebbüs etti. Ali Bey'in Sovyet hükûmetine karşı muhalif vaziyete girişmesinden evvel Ankara'nın cümlemizin Rus hududundan harice intikâlimiz için Ruslar nezdinde iki defa teşebbüste bulunduğunu ve o zamanlar muvaffak olamadığını bildiğim için bu ihraç meselesinde Ankara'nın medhali bulunduğu zâhib ve bundan dolayı Cemal Paşa'nın Ankara nezdindeki teşebbüsünden bir netice çıkmayacağına kanî idim. Merhûmun teşebbüsü tabiatıyla adem-i muvaffakiyetle neticelendi. Biz de (yedi kişiden ibâret misyonumuz) "Tevekkeltü alâllah" diyerek yola çıktık ve sâlimen istediğimiz yere geldik. Seyahatimiz için Sovyet hükûmetinden ümidimizin fevkinde lûtf ve insaniyet gördük. Bundan dolayı kendi hesabıma ben Sovyet hükûmetine minnetdarım. Misyonumuzda bulunan dört zabitin pasaportları yoktu. Bu arkadaşlar Anadolu sefaretine müracaatla pasaport istediler. "Sinn-i askeride bulunanlara Avrupa'ya seyahat için pasaport verilmemesi Ankara'nın emri iktizasındandır" dendi, bu talebimiz reddedildi. Halbuki bir gün evvel otuz yaşlarında bir Türk'e Almanya için pasaport verildiğini biliyorduk. Ben, Zeki Bey'e "Pekalâ, bu efendiler Türkiye'ye gideceklerdir. Buna da bir kulb takamayacak

mısın?” dedim ise de bu da bir netice vermedi. Sovyet hükümetinin teshilâtı ve Moskova Alman Konsolosu ile muarefem sayesinde bu arkadaşların seyahati temin edilebildi. Yalnız, konsolos sefaretimizin zabıt arkadaşlarımıza pasaport vermeden imtinâ edişine hayretini saklayamadı. “A birader, Anadolu hükümetinin sizi kendisine muhalif addettiğini biliyorum. Bizim hükümetimize de muhalif Almanlar, hattâ komünist olanlar çoktur. Bunların hangisi bize müracaat etse ve Alman olduklarına dair bir vesika-i resmiye gösterecekler biz derhal kendilerinin seyahati için lâzım olan muameleyi yapmaya mecburuz. Çünkü muhalif bulunmak demek Almanlıktan çıkmak demek olduğunu [olmadığını] pek güzel biliyoruz. Bu tarz hareket her millet-i mütemeddînenin kabul ettiği ve riâyete mecbur bulunduğu kavâid-i medeniyedir” dedi ve beni cidden cevaptan âciz bir vaziyete koydu. Eğer Sarı Sultanımız’ın dört saat süren ve Moskova’da herkesi güldüren nutk-ı belîğleri veçhile Ankara’nın kabul ettiği tarz-ı hükümet en nihayet bütün medenî milletlerin kabulüne mecbur olacakları en iyi, en mantıkî, en medenî ve modern bir şekli hükümet ise ve böyle keyfî hükümlerle idare-i hükümet etmek bu tekâmülün neticesi ise vay medeniyetin başına gelenlere!

Merhûm Cemal Paşa Moskova’da iki ay kadar bir tereddüt devresi geçirdi. Ali Bey’in ihdâs ettiği vaziyet zavallının bütün plânlarını altüst etti. Cemal Paşa plânının esasını Ruslar’ın yardımıyla İngilizler’e Hindistan’da bir darbe indirmek idi. Bu darbeye güzergâh ve nokta-i istinâd vazifesi görececek olan Afgan ise Ali Bey’in nâ-be-mevsim hareketine müzâhir bir vaziyete girmiş olduğundan dolayı Sovyet Hükümeti’nin adem-i emniyet hattâ husûmeti câlib bir vaziyete girmiş idi. Cemal Paşa bu vaziyet karşısında şaşırarak kalmış. Nihayet Mustafa Kemal ile anlaşıp ona göre bir hatt-ı hareket tâyin etmek lüzumunu hissetmiş bulunuyordu. Bunun için Ankara’ya gitmek ihtimalini görüyor idi. Lâkin huduttan çevrilirim korkusuyla buna da bir türlü cesaret edemiyor idi. Nihayet [.....] ile harekete, yani evvelâ yanında bulunan İsmet Bey’i talimât-ı mahsûsa ile Ankara’ya göndermeye kendisi de diğer maiyeti ile gelecek cevaba intizâren Tiflis’te beklemeye, Ankara’ya gitmek için zemini müsait görmezse Tiflis’ten Kars’a gidip orada makine başında Mustafa Kemal’e izah vermeye ve kendisinden talimat almaya karar vermiş ve bizden beş gün sonra Moskova’yı terketmek üzere pasaport muamelelerini yaptırmaya başlamış idi. Halil Paşa Tiflis’ten, bilhassa oradan Erivan tarîki ile Kars’a gitmenin hayatı için pek tehlikeli olduğunu ihtar etmiş idi. “Yalnız değilim, ihtiyatı da elden bırakmam” cevabını vermiş idi. Sonradan haber aldığımıza göre Moskova’da pasaport muamelesiyle de meşgul olan “ÇEKA”da memur bulunan bir Ermeni, Cemal Paşa’nın Tiflis’e gideceğini anlayınca bir gün evvel veya aynı tren ile Tiflis’e gidiyor. Oradaki Daşnaksaganlar’a malûmat veriyor ve malûm olan vak’a-i

müessife husûle geliyor.

Cemal Paşa'nın yanında bulunan zevât şunlar idi:

1-Nusret Bey, (Bahriye erkân-ı harbiye yüzbaşılardan), Mardinli, uzun müddet Cemal Paşa'ya yâverlik etmiş.

2-Anadolu'nun geçen sene Cemal Paşa'ya gönderdiği genç zabıt Süreyya Bey (mütেকaidinden Naci Paşa'nın oğlu).

3-Salih Çavuş

4-Ali Çavuş

Gazetelerin Cemal Paşa ile beraber şehîd olan iki zâtı yâver olarak işaret etmesi üzerine Nusret Bey ile Süreyya Bey'in öldürüldüklerine hükmetmek lâzım gelir. Nusret Bey bu sene içinde evlenmiş zeki bir zabıt idi. İngiltere'ye tahsile gönderilenler içinde birincilikle çıktığını rivayet ediyorlar. Allah cümlesine gani gani rahmet eylesin.

Cemal Paşa Ermeni meselesinde alâkadar olmayan ve hattâ Suriye'de muhacirini fazla himaye etmekle bazı arkadaşları tarafından itham edilen bir recül-i hükümet idi. Demek ki taâkub eden bu hayatta Ermeni meselesi bir vesile oluyor. Maksadın, Türk'ün kıymetli ve işgüzar unsurunu mahvetmek olduğu anlaşılıyor. Ben bu katilde de İngiliz parmağı görüyorum ve Türk vatanına nâfi olabilecek bütün erkân-ı ittihâdın gözlerini dört açması ihtiyacı duyuyorum. Yalnız "defence" vaziyetinde kalmayı kâfi görmüyorum. Fakat her düşündüğümü de yazmayı zâid ve hattâ muzırr telâkki ettiğim için sükûtu tercih ediyorum.

Cemal Paşa her insan gibi tabîi kusursuz değil idi. Zeki, faal ve bilhassa organizatör idi. Ben her dedikoduya rağmen Cemal Paşa'ya karşı dostluğumda, muhabbetimde sadık kalmış idim. Şehâdetini işittiğim zaman kalbim sızladı, hem merhûm, hem de kendim için acıdım.

Cemal Paşa Tiflis'te ikametini temdid etmemeli, bâhusus [.....] kalmalı idi. Halbuki merhûm, Sovyet hükûmetinin ve maiyetinin himayesine çok itimad ediyor idi. Tiflis bir Gürcü yatağı olmadan ziyade bir Ermeni merkezidir. Biz de Ali Bey ile Tiflis'te kaldık. Lâkin orada bulunduğumuzdan kimsenin haberi yok idi. Ali Bey ile Tiflis'te kaldığımız bir gün Ermeni büyük kilisesini de ziyaret etmiş, Ali Bey kilisenin taşlığı üzerinde kalmış, ben de kilisenin içerisine girerek on dakika kadar Ermeniler'in, Yahudiler'in ibadetlerine müşâbih gürültülü âyine iştirak bile etmiş idim. Ali Bey Ermeniler için elbette Cemal Paşa'dan ziyade arzu edilen bir şikâr idi. Lâkin haberleri olmayınca tabîi bir zararları dokunamadı.

Ali Bey'in harekâtının neticeleri hakkında sarîh bir malûmatım yoktur. Ali Bey, Moskova'da bulunduğumuz zaman Sovyet hükûmeti muavenetiyle bir iş yapmak kabil olamayacağına kanaat getirmiş ve bu kanaatini bana tekraren söylemiş idi. "Sovyet bizim şahıslarımızı ortaya sürerek İngilizler'e karşı şantaj yapıyor" diyor idi. Ali Bey'in herkes gibi mezâyâ ve nevâkısı vardır. Eğer mütehassısların dediği gibi her iş ve

harekâtımızı idare eden “circonvolution”lar⁴⁰ yekdiğerinin zararına neşv ü nemâ bulurlarsa Ali Bey’in herkese nasib olmayan bazı mezâyâsına mukabil “atrophie”⁴¹ olmuş sirkonvolüsyonları da vardır. Ben, Ali Bey’in mezâyâsını hatırlamak ve kusurlarını saçmak hususunu da düşmanlarına bırakmak isterim. Ali Bey’in mezâyâsı içinde en ziyade nazar-ı dikkatimi celbeden iki şey vardır. Biri cesareti, diğeri faaliyeti. Uzun düşündüğünü hemen hiç görmedim desem, yalan söylememiş olurum. Paris’te Ahmed Rıza ile beraber çalıştığım zaman bu zâtın abdesthanede çok kaldığı nazar-ı dikkatimi celbetmiş idi. Kendi itirafına göre mîr-i mûmâileyh en mühim mesâili orada düşünüyor, hattâ bu teemmülden husûle gelen kararları not etmek için duvara asılı bir de kurşun kalemı bulundurmuş. Ali Bey’e dikkat ettim, abdesthanede de çok kaldığını görmedim. Batum’da gizli olarak kaldığımız bir buçuk ayın yirmi beş gününü bir vagonun kompartımanında, yirmi gün kadarını da bir odada beraber geçirdik. Bu zâtın bir dakika boş kaldığını görmedim. Başını yastığa dayar dayamaz uyur, yatağından kalkar kalkmaz bir işle meşgul olur. İşsiz kalınca sultan efendisine rapor suretindeki mektuplarını imlâ ile uğraşır durur idi. Bu kadar faal yaratılmış bir insan için Moskova’da aylarca işsiz kalmanın ne kadar müz’ic olduğunu teemmül edin. Ali Bey bu işsizliğe nihayet vermek için daha Moskova’da iken Asya-yı Vustâ’ya geçip Ruslar ile üç seneden beri hâl-i mücâdelede bulunan “Basmacı” nâmı altındaki ihtilâlcilerin başına geçmeyi düşünüyor idi. Lâkin, Ruslar’ın kendisinin o havâliye gitmesine rıza göstermeyeceklerine de kanî idi. İşleri hakkında “Cemal Paşa ile görüşmek bahanesiyle Afgan hududuna gitmek istersem Ruslar ne derler?” diye sordu. Ben, Ruslar’ın misafiri iken muhâlif vaziyete geçmeyi mertliğe lâik görmediğim, bir de Basmacılar’ın vaziyetini bilmediğim için Ali Bey’in re’y-i hoduyula hareket etmesinin taraftarı olmadığımndan Cemal Paşa ile görüşmek ve ondan sonra bir karar almak hususunu muvafık gördüm. Hemen o gün Çiçerin’in yanına giderek, Cemal Paşa’ya Afgan hududunda mülâki olmak için Kâbil’e telgraf çekilmesini rica ettik. Birkaç gün sonra Yunanlılar’ın taarruzunu ve Kuvâ-yı Milliye’nin hezimetini kabul ettikten sonra ric’ati haberi gelince bu sefer de Ali Bey, Vustâ Asya’yı bir tarafa bırakarak Anadolu’ya gitmeyi tercih etti. Mutadî olduğu veçhile hemen bir ictimâ, bir karar, iki saat sonra da Batum’a hareket. Size evvelce yazdığım üzere Cemal Paşa ile Buhara’da görüşmek üzere ben Batum’u terkettim. Sakarya muvaffakiyeti üzerine Anadolu’ya geçmeyi münasip bulmayan Ali Bey de Cemal Paşa ile görüşmek vesilesiyle o sırada Batum’a gelen Çerkes Sami ve ihtiyat mülâzimi Muhyiddin Bey ile birlikte Buhara’ya hareket ederler. Birkaç gün Buhara’da kalırlar. Bizimle telgrafla olan muhaberesinde Afganistan’a gideceğini yazıyordu. Biz bunun mânâsını anladık. Telgrafla hemen Moskova’ya avdetini istedikse de kâr etmedi. Cemal Paşa’nın Avrupa’ya gelmek üzere Moskova’yı terketmesinden bir iki gün evvel Enver Paşa’dan bana gelen bir mektupta o ayın zannedersem Teşrînevvel’in on sekizine kadar benim ve bütûn

⁴⁰ *circonvolution*: Fransızca *beyin kıvrımları*.

⁴¹ *atrophie*: Fransızca *güçsüzlük, körelme, gücünü kaybetme*.

arkadaşlarımızın Rus toprağını terketmekliğimiz lâzım geldiğini bir ordu emirnamesi gibi bildiriyordu. Halbuki kendisi Teşrinevvel'in dokuzunda Buhara şehrini terkederek malûm olan harekete teşebbüs etmiş. Mektup da benim elime zannederim on ikisinde geldi idi. Bittabî bizim için hep birlikte Rusya'yı terketmek imkânı yok idi. Allah'a mütevekkil olarak ahvâle intizâra karar verdik. Cemal Paşa hareket etti. Ben de muhâlefete geçen ve Rus misafirperverliğine nâhoş bir surette mukabele eden Ali Bey'in yerine misyonun başında olmak üzere Moskova'da kalmaya karar verdim.

Ali Bey, Buharalılar'ın ihtilâl gününe müsâdif Teşrinevvel'in dokuzunda Buhara'da ahaliye bir nutuk verdikten sonra üç zabıt ve sekiz kadar milis askeriyle şehri terkeder. Bir gün sonra bir Sovyet bölüğünün bulunduğu kasabaya varır. Alâ-rivayetin orada yedinde bulunan mandatı göstererek tehlikeyi atlatır.

Buhara'dan merkez ittihâz ettiği Şenbe⁴² vilâyetine sekiz yüz kilometreden fazla bir mesafe olduğu için uzun seyahati iki hafta kadar sürer. Esnâ-yı râhta o havâli kabâilinden en cesur bulunan (ismini hatırlayamıyorum) bir yere gelirler. Enver'in sakalı olmadığından ve Buhara'da sakalı olmayan bir adam Müslüman addedilmediğinden Ali Merdan'a⁴³ bu kabile rüesâsı Enver'i tevkif ederler. Enver kim olduğunu müşkilât ile anlatarak kurtulur ve sonraları Enver'in en büyük muhafızları bu kabile olur. Enver, Ruslar'a karşı muhalefesinde Pamir dağlarının garb mâilesini merkez ittihâz etmiştir. Bu havâlide bulunan ahali cengâver imiş. Silâhları, Sovyet hükûmetinin Emir'e karşı hareket esnasında İngilizler tarafından verilen son sistem on bin tüfenk, bir de Türkistan'a ait Fergana vilâyetinin Basmacıları'dır. Asya-yı Vustâ'da Ruslar'a karşı en ziyade mukavemet eden bu Ferganalılardır. 35-40 bin kadar silâh çıkarabiliyorlarmış. Enver'in ilk vâsıl olduğu Pamir etekleri ile Fergana arasında gayet yüksek dağlar bulunduğundan Enver aylar geçtikten sonra Fergana ile muvâsalat peydâ edebilmiş imiş. Bunlardan başka Vustâ Asya'da cesaretine itimad edilebilecek Türkmenler vardır. Bunlar da Bahr-ı Hazar'dan tâ Afgan'ın şimal vilâyetine kadar olan vâsî sâhalara yayılmışlardır. 2 milyon kadar tahmin ediliyor. Hat boyunda bulunan Buharalılar, Türkistanlılar ticaret ve ziraatla meşgul olduklarından cesareten mahrumdurlar. Cesur olanları firar edip Fergana yiğitlerine iltihak etmişler imiş. "Basmacı" harekâtı bu havâlide yani Buhara, Hive ve Türkistan'ın Fergana vilâyetinde zaten tevessü etmiş idi. Bunları tevhid edecek bir reis lâzım idi. Şimdi, Basmacılar reislerini buldular. Enver bir taraftan iki mekteb-i harbiye açmış, diğer taraftan da silâh ve mühimmat tedârik etmek için Afgan'ı nokta-i istinâd haline koymak istemiş. Ve alâ-rivayetin muvaffak olmuş imiş. Çünkü bizim Moskova'yı terketmemizden birkaç gün evvel Karahan, Afgan'a bir ültimatom gönderdiğini söylemiş idi. Sonra, Berlin Hariciye Nezareti'nde de bu ültimatomun Afganlılar tarafından reddedildiğini işitmiş idim. Sovyet'in Afgan'a verdiği ültimatom üç maddeyi muhtevi idi:

⁴² Duşenbe demek istiyor.

⁴³ Burada *bağlı* mânâsına gelebilecek bir kelime olması lâzım, yazılmamış.

- 1-Afgan, Buhara sefirini geri çağırarak,
- 2-Hududa gönderdiği askeri geri çekecek,
- 3-Hiçbir Afganlı Ali Bey hareketine iştirak etmeyecek

Ali Bey'in bu hareketi Ruslar'ı fevkalâde sıktı. Ruslar garbte harp olmazsa Asya-yı Vustâ'ya büyük kuvvet ayırabilirler. Lâkin saha gayet vâsi olduğundan başka merkeze rabteden şimendifer de tek hatlıdır ve bozuktur. Kabiliyet nasılsa azdır. Bunun için büyük kuvvet sevk etmek pek müşkildir. Sâniyen, Enver Ruslar'a muntazam harp yapmayacaktır. Çetecilik edecek ve Ruslar'ın bu zengin topraklardan istifade etmelerini menedecektir.

Ben, Bahr-ı Hazar'da Türkistan iskelesi olan Krasnovodsk'tan şimendiferle Çarçuy, Buhara, Semerkand ve Taşkent güzergâhını dolandım. Çarçuy'dan Taşkent'e kadar şimendiferle devam eden iki günlük ihtimal ki bin kilometreyi müteceviz güzergâhı hep bahçe halinde gördüm. [.....]'in sahile yakın olan kısmı bile yoktur. Zengin değildir. Fergana ise gördüğüm yerlerden daha zengin ve bir milyonu müteceviz nüfusa mâlik imiş.

İklim: İklim-i hârreden olduğu halde her yerden sular aktığını ve bir karış toprağın boş kalmadığını hayretle gördüm. Bu arazi nüfus itibarıyla meşbû' imiş. Rusya, Buhara ve Türkistan'a muhtaçtır. Pamuğu, ipeği, meyveyi, bilhassa çekirdekli ve çekirdeksiz üzümü buradan getiriyor. Esasen, komünizm şiddetli merkezîyet mesleğinin taraftarı olduğu için bu zengin vilâyetlerin, eyâletlerin Rusya'dan ayrılmasına komünistler hiçbir veçhile razı olamazlar. Hattâ bu eyaletlerden mahrum kalırlarsa sanayi-i mevâdd-ı ibtidâiyeden mahrum kalacağı için bu eyaletlerin istiklâlini komünizmin iflâsı demek olduğunu söylüyorlar. İşte bu esbâbtan dolayı Enver'in hareketinden son derece nâhoşturlar.

Biz kendilerine meselenin dostâne halline tavassut için teklifte bulunduk. Ruslar bu havâlide imtiyâzât veremeyecekleri için bittabî bu teklifimizi reddettiler ve "Herşey top-tüfeğe" kalmıştır dediler. Bu mesele pek top-tüfeke halli kolay birşey olmadığını da bildiklerinden bizim Moskova'yı terketmemizden birkaç gün evvel Buhara'dan gelen Komiser Petris, halkı Enver'den ayırmak için âtideki tedâbire müracaata karar verdiklerini söylüyordu:

1- Halkın adem-i memnuniyetini celbeden komünistleri, bilhassa Yatar komünistleri Buhara'dan çağırarak. "Türkler'in en ziyade husûmetle baktıkları bu komünist Tatarlar'dır".

2- Ahalinin adem-i memnuniyetini celbeden pejmürde asker yerine Sovyet'in en muntazam askerini göndermek ve herşeyi altın para ile almak.

3- Her sınıf halka hakk-ı intihâb vermek ve her suretle her sınıf halkın hükûmete iştiraki serbestisini kabul etmek ve Buhara kanun-ı esasisinde buna göre tâdilât-ı lâzime yapmak.

4- Buhara'yı gerek dahili ve gerek harici ticaretinde serbest bırakmak. Yani Buharalılar mallarını Rusya dahilinde ve haricinde merkezî ticaret komiserliğinin vesâtatına müracaat etmeden satabilmesine müsaade etmek.

İşte bu gibi müsâadât ile ihtilâlden beri malını bilâ bedel komünistlere

kaptıran, ticaretinde serbest bulunmayan ve komünist prensiplerinden bizâr olan halkı memnun etmek suretiyle Ali Bey harekâtından uzaklaştırmak. Ali Bey'i o havâlide "populaire" yapmak için de bundan iyi tedbir olamazdı. Fakat aksi takdirde de herkes hayatını, ırzını kurtarmak için Ali Bey'e iltihak edebilir. Nitekim tarik-i leyyin iltizâm edildiği halde bile halk fevc fevc Ali Bey'e iltihak ediyormuş. Velhâsıl, Ali Bey harekâtı bütün Rus İslâmlar'ı için fevkalâde müstahsen bir hareket olmak üzere kabul ediliyor. Cemal Paşa merhûm Tiflis'e hareketinden on gün evvel bu hareketin İngilizler için faydalı ve Müslûmanlar için muzırr olacağı İzvestiya gazetesinde yazıldığı için Moskova münevverleri arasında bile tenkide uğramış idi. Rus münevverlerinden en yüksek mevkide bulunan bir zât, Ali Bey'in hareketini tenkid eden Halil Paşa'ya "Paşam, Ali Bey hareketinin âlem-i İslâm'a ne kadar zararı olsa yine komünistlerin verdiği zarardan fazla olamaz" dediğini kulağımla işittim. Şimdi Hive komiserlik vazifesini gören Tavarış Gobner, Ali Bey'in hareketini üç asırlık Rus ve Türk mücâdelesinin devamı şeklinde gösteriyordu. Komünistler bu harekete bu mânâyı vermekle ihtimal ki ordunun Ali Bey'e karşı şiddetli muharebe etmelerini temin etmek istiyorlardı. Bütün komünist rüesâsı Gobner fikrinde ise Ali Bey'in hareketinden en evvel müteneffiz olacak Anadolu'dur. Bu cihetle de Ali Bey'in hareketi pek nâ-be-mevsim olmuştur. Allah neticesini hayırlı eylesin diyelim. Başka elimizden ne gelir?

Ali Bey, Afgan'da mülteci Buhara Emîri'nin bütün Buhara milis sipahilerine gönderdiği tâimim ile Buhara Emâreti üzerindeki hukukunu Ali Bey'e terketmiş olduğundan Ali Bey bugün Buhara'nın meşrû emiridir. İmzası da şudur. "Dâmâd-ı Halife-i İslâm, Emir-i Buhara ve Leşker-i İslâm Enver". Allah mübarek eylesin, anası iyi kalpli imiş, dediği gibi oğlu padişah oldu.

Enver bugün Asya-yı Vustâ Türklük âleminde mühim bir rol oynadığı için bu hareketin mebbeine ve buna taallâk eden sergüzeştlerini bertafsil yazarak başınızı ağrıtmaya cesaret ettim. İnsanlar fânî olduğu için bu hakikatlerin nisyâna mahkûm olmasına gönlüm razı olmadı. Uzun oldu, affedersiniz. Hem yalnızlık hem de ihtiyarlık. Bilhassa bir seneden beri geçirdiğim ve el'an geçirmekte olduğum üzüntüler, matemler beni biraz da bunalttı. Talât'ın, Said Paşa'nın, nihayet Cemal Paşa'nın şehâdetleri kalbimde derin izler bıraktı. Ölümünden kaçmak değil ona yakalanmak isterim ve bilhassa ânî olan ölümü câna minnet bilirim. Bununla beraber hiçbir menfaat mukabilinde olmayarak bütün ömrümce hâdimi olmak istediğim anavatanıma ayak basamamak kararı, bilhassa bu kararda eski fırka arkadaşlarımin imzası bulunması gönlümü silinmez, unutulmaz elemelerle doldurdu. Bununla beraber nâ-ümmîd olduğumu zannetmeyin. Memleketini kurtaracak yegâne çarenin İttihad ve Terakki'nin ihyâsında olduğuna kanî olduğum için ve bugün bu yolda bir adım atmak ihtimalini bâid gördüğüm için sabırsızlık hastalığına bile müptelâyım.

Kuzum Cavid Beyciğim, bu İttihad ve Terakki'yi unutmayın. Ferd ne kadar zeki, ne kadar kavi olursa olsun yine bir ferttir. Moskova'daki tecrübemden de anladım ki bir teşkilâta istinâd etmeyen fertlere ne kadar dâhî olurlarsa olsunlar, modern olan cemiyet-i beşeriye metelik vermiyor.

İttihad ve Terakki'nin isminde ise zaten büyük bir kuvve-i câzibe mevcuttur. Sovyet hükûmeti Buhara'nın en zeki, en namuslu bir nâzırını, Abdülkadir Muhyiddin'i Moskova'ya çağırıyor. "Ali Bey hangi kuvvete, hangi teşkilâta istinâd ederek bu işe teşebbüs etti?" diyor. Nâzır, "Bütün Asya-yı Vustâ'da mevcut olan İttihad ve Terakki teşkilâtına" cevabını veriyor. Cemal Paşa, "Tunus'ta istiklâl için yapılan kıymıldama kabilinden bir harekete bilmem hangi Fransız gazetecisi İttihad ve Terakki tahrikatı nâminin veriyormuş" diyordu. Asya'da "İttihad ve Terakki"den mazlum İslâm Müslümanlar'nın istiklâli mânâsı anlaşılıyor. Böyle bir his tevlid eden ismi fedâ etmeyelim. İngilizler'in darülfünunları gibi, programları zamanın ihtiyâcına göre değiştirelim. Fakat o binayı yıkmayalım. Ben İstanbul'u terketmezden evvel de bu fikirde idim. Lâkin, merhûm Talât Paşa'ya ve diğer arkadaşlara dinletmek imkânı olmadı. Hattâ, Cahid Bey bile "İttihad ve Terakki artık mefsuhtur" fikrini ortaya attı idi. Muharebeyi kaybetmek elemelerimizi bu derece ileriye sevketti idi. Demek ki ânî teessürler altında verilen hükümler doğru değilmiş. Yarın sulh olunca milletin istinâd edeceği kuvvet İttihad ve Terakki'den başka ne olabilir? Bunu her gün her saat düşünmek, memleketin hürriyetini isteyen her bir evlâdı için bence farzdır.

Yahu, bu sulh ne vakit gelecek, ben bulunduğum vaziyette ekseriya haftalarca hiçbir lisandan bir gazete okuyamıyorum. Siz ise sulh meselemizde biteviye bir rol oynayan ecnebilerle daimî temastasınız. Sulh ne zaman ve ne şerâit altında olabilecek? Hiç olmazsa şerâit-i sulhiyenin aşağı yukarı esas noktalarına vâkıfsınız. Bu hususta beni tenvîr ederseniz minnetdarınız olurum.

Rusya'nın geçirdiği inkılâplar ve bunların en göze çarpan noktaları hakkında gördüklerimi yazmak isterdim. Lâkin o kadar uzun yazdım ki başınızı ağrıtırım korkusuyla birşey yazmadım iki gözüm.

8 Ağustos 1922

Hamdi

Azizim Cavid Bey,

Bundan takriben on gün evvel gönderdiğim bir mektup bilmem elinize vardı mı? Orada size Rus ahvâline dair müşâhedât ve mesmuâtım hakkında izâhât vereceğimi yazmıştım. Sözümü tutmak için şu mektubumu karalıyorum.

Rus asilzâdeleri işretle, metreslerle ve güzel atlarla zevk ve safâda iken üdebâ ve şuarâsı âlâm-ı beşeri tasvir ile meşgul iken Marks'ın şâkirdleri esâretten henüz tamâmıyla kurtulmamış köylülerle bilhassa yeni doğan, fakat büyük adımlarla çoğalan sanayi amelesi arasına tohm-ı ihtilâli saçmakta geceli gündüzlü çalışmakta imiş. Harb-i umûmîden birkaç ay evvel bir Rus mebusunun Fransızca neşrolunan bir kitabında Bolşevikler'in bir sene zarfında Rusya dahilinde tevzi

ettikleri evrâk-ı ihtilâliyenin adedini yirmi beş milyon, Menşevikler'inkini de yirmi altı milyon olarak gösterdiğini hayret ve takdirle görmüş idim. Harbin adem-i muvaffakiyet ve pek büyük zâyîât ile devamı ve sarayın Almanya ile mutasavver sulha meyyâl bulunması üzerine milliyetperver Ruslar'ın inzimâm ve muavenetiyle başlarında Kerenski bulunan sosyalistler ihtilâl bayrağını açarak çarlığı devirmişler ve muhtelit bir hükümet teşkil etmişler. Avâm ve hattâ burjuvaların bir kısmı şahsî idareden ve saray entrikalarının netice-i tabiyesi olan sû-i idareden kurtulduk diye şenlik yapmışlar. Kerenski Hükûmeti'nin harbe devam taraftarı ve halkın ise harpten bezmiş usanmış bulunması "Lenin" ve taraftarlarına güzel bir vesile vermiş. Bunlar bilhassa sekiz alay Litvanyalı ihtilâlcı askeriye istinâd ile ve "kahrolsun harp" sadâsıyla Kerenski'yi devirdikten sonra Çarlık Rusyası'nda komünizm esası üzerine bir cumhuriyet tesisine muvaffak olurlar. İşte bu andan itibaren Rusya'da cahil amele kuvvetine müstenid bir kısım "intellectuel" in diktatörlüğü teessüs etmiş bulunuyor ve Kerenski ihtilâliyle yapılan katl ve gaaret bu sefer daha büyük bir şiddetle belki de tarih-i ünemde bir misli görülmemiş surette o zengin Rusya'yı baştan aşağı herc ü merc ederek duruyor.

"Harp olmasaydı çarlığı devirmek imkânı var mıydı?" diye komünistlerin nâfiz olanlarından birkaçına sordum, hepsinden bilâ tereddüt "Hayır" cevabını aldım. İhtilâlin mebdeinde taraftarları mahdûd olan komünistlerin hal-i hâzırda da Rusya'da taraftarı çok değildir. Esasen amele ve bilhassa köylüler arasında vâsî teşkilâta ve taraftara mâlik olan parti komünistler olmayıp Sosyalist Revolüsyonerler Partisi. Komünistlerin kendi itiraflarına göre amelenin ancak yüzde üçü partiye dahil, köylünün ise binde biri bile hükümet-i hâzıraya taraftar değildir. İhtilâlin başında yapılan intihâbâtta

ekseriyet sosyalist revolüsyonerlere teveccüh ettiği içindir ki komünistler “Assamble Constituante”ı dağıtmak mecburiyetini hissetmişler ve o andan itibaren Marks’ın bu iki sınıf şâkirdleri yekdiğerinin kanlı bıçak düşmanı kesilmişler. Komünistlerin hâlihazırda en ziyade korktukları bu sosyalist revolüsyonerlerdir. Çarlık taraftarlarından veya Milyukov’un partisi Kadetler gibi milletperver ve demokratlardan hiçbir endişeleri yoktur. Esasen bu iki son sınıf Rus arasında teşkilât yapmaya muktedir adamların bir kısmı harice kaçmış, dahilde kalanların cerbezeli olanları da ya öldürülmüş yahut hapse atılmış ve bunlara karşı o derece bî-rahîmâne hareket edilmiş ki kimsede kıvıldamak mecâli kalmamış. Denikin ve Vrangeli gibi harekât-ı muhâlefetkârânelerin temelini hakikatte sosyalist revolüsyonerler kurmuşlar. Alâ-rivayetin kendileri harbi idare edecek mütehassısa mâlik olmadıkları için Rus ordusunun eski zâbitânını kumanda için davet etmişler. Başlarında Denikin ve Vrangeli gibi kumandanlar bulunan bu hey’et-i zâbitân hareket-i ihtilâliyenin idaresini ellerine alınca işgal ettikleri yerlerde halk nazarında çarlık idaresini ihtar eden eski hükümet adamlarını iş başına geçirmek hatasını irtikab etmişler ve bu hata neticesi olarak sosyalist revolüsyonerlerin en büyük kuvvetini teşkil eden köylüler Bolşevikler’i eski idareyi ihtar eden bu yeni mütehassıslara tercih ederek Denikin ve Vrangeli’ye arkalarını çevirmişler. Yeni bir şehir zaptolununca çiçeklerle karşılanan Denikin veya Vrangeli orduları biraz sonra halk tarafından nazar-ı husûmetle görülmek âdet olmuş. İşte o zamanlar askerlikçe pek zaif olan komünistlerin inanır bu kadar muavenetine nâil olan isimleri mezkûr kumandanların ordularına galebesinin sırrı bunda imiş.

Hükûmeti ellerine geçirdikleri zaman adedleri yirmi bine varmayan komünistlerin sosyalist revolüsyonerlerin milyonları geçen tarafdârânına mukabil mevkie hâkim olarak kalmalarının esbâbını komünistlerin teşkilâtının kuvvetinde ve kanaatlerinin merbûtiyetlerinde aramak lâzım. Vâkıa sosyalist revolüsyonerler de kanaat ve iman hususunda komünistlerden aşağı kalır insanlar değil. Meselâ Moskova’yı terketmemizden biraz evvel sosyalist revolüsyonerlerin “S. R.”lerin rüesâsının başlayan muhakemelerinde reis-i mahkeme müttehem bulunanların ne gibi cürüm ile itham edildiklerini söylediği zaman bunlar şu yolda mukabele ediyorlar: “Biz size karşı değil partimize ve vicdânımıza karşı müttehemiz. Çünkü sizi devirip idareyi ele almak için lâzım olan cerbezeyi gösteremedik. Sizin hepinizi mahvedemedik. Lâkin bu ümidimizi de kaybettik sanmayın. Behemehal sizi ifnâ edecek ve partimizi yerinize geçireceğiz...”. Bu sözleri söyleyen adamlar komünistlerin rüesâsından birkaçını öldürmüş ve komünizm tarz-ı idaresine karşı tertîbât-ı cinayetkârâne ile müttehem bulunmuş iken ve komünistlerin kendilerine muhâlefet edenlere karşı hiç de şakaları olmadıklarını bilir iken mahkemede istîmâl ettikleri lisan hep bu yolda merdâne ve cesûrâne! Ben bu ifadeleri mütercimden dinler iken Ziya Bey isminde bir İzmirli’nin vaktiyle bana mütârekeyi müteâkip Seyyid Bey’e İzmirli’lerin “İttihadçı mısın Seyyid Bey?” sualine karşı mir-i müşârüleyhin tereddüt ve sükûnet ettiğini hikâye etmesini hatırlattı idi. O Seyyid Bey ki İttihad ve Terakki namzedi olarak mebus olmuş Meclis-i Mebusan’da İttihad Fırkası’nın reisliğini yapmış yine o İttihad ve Terakki’nin Meclis-i Umûmisi’ne âzâ olarak girmiş ve mensup olduğu parti tarafından Meclis-i Âyân’a da son

lütuf olarak idhâl edilmiş yani dört defa katmerli İttihadçı olmuş. Demek ki biz iman sahibi adamlar değiliz. Devr-i ikbâlde mensup olduğumuz fırkayı ve benimsediğimiz programı devr-i idbârda ayak ucuyla tepiyoruz!

İşte azîzim S.R.'ler de bu kadar imanlı adamlar oldukları halde komünizm terörü karşısında ipin ucunu ellerinden kaçırmışlar. Bugün mağlûp ve âciz bir mevkîe düşmüşler. Komünistler ise idareyi ellerine geçirince hiçbir noktada tekâsül göstermeyerek mütemâdiyen çalışmışlar ve kuvvetlenmişler. Vâkıa başlangıçta S.R.'lerin hayli darbelerine mârûz kalmışlar. Birkaç kıymetli rüesâyı kaybetmişler. Hattâ Lenin bile az kalsın bu darbelerden birinin kurbanı oluyormuş.

Lenin'in şahsına da S.R.'lerden bir Musevi kızı tarafından atentat⁴⁴ vukû bulması üzerine komünistler en nüfuzlu şahıslarını kurban vermemek için hatıra gelmeyen ihtiyatları almaya başlamışlar. Adeta bunları Kremlin Sarayı'na hapsetmişler Moskova şehrini ikiye ayıran Moskova nehrinin bir sahiline dayanan Kremlin Sarayı müştemilâtının etrafında geniş bir hendek ve kale suru gibi bir duvar. Bu hendek üzerinde bir köprü. Köprü'nün iki başında nöbetçiler, şehir cihetinde karakol. Kremlin'de sâkin olan rüesâdan birini görmek istiyor musunuz? Bin türlü takayyüdata riâyete mecbursunuz. Evvelâ karakoldaki memura müracaatla mandanızı (hüviyet varakası) gösterecek ve kiminle zâire ve zikir olduğunu söyleyeceksiniz. Bu memur derhal o zâta telefonla bu isimde bir zâiri bekleyip beklemediğini ve istemezseniz beklemeye müsaade edip etmemek lâzım geldiğini soracak. Müsait cevap alırsa mandanızı alıkoyup size bir pusula verecek. Ancak bu pusulayı göstererek müteaddid karakollardan geçebileceksiniz. Komünistlerin biraz ileri gelenlerinden herhangi birine başka bir dairede de görüşmek isterseniz bile buna müşâbih birtakım tedbirler karşısında kalırsınız. Ben komünist müteneffizânının hayatlarının ve rejimlerinin devamı için müracaat ettikleri ihtiyatlar kadar dünyanın hiçbir partisinde ve hükûmetinde böyle tedbir ve ihtiyatlara tesâdüf etmedim. O derece ki insan bu adamların lûgat kitaplarında "tekâsül" kelimesinin tayyedildiğine hükmedeceği geliyor.

Bittabî komünistler mevkî-i iktidara gelince adedlerini de mütemâdiyen arttırmışlar. Hattâ biraz da fazla ileri gitmiş olacaklar ki geçen sene bir tasfiye ameliyesi yaparak mevcutlarının nısfından fazlasını harice atmışlar. Altı-yedi yüz binden iki yüz seksen bine inmişler ve bu tasfiyeden sonra daha ziyade kuvvetlenmişler. Gürcistan'da komünist adedinin birdenbire tezayüdü üzerine Lenin'in "Bu tezayüde sevinmek değil ağlamak lâzımdır" dediğini yakınında bulunanlardan birinden işitmiş idim. Yalnız, Yodaniç, Petersburg'a takarrüb ettiği zaman partiye adam kabul etmekte pek müşkülpesent olmamışlar. Böyle tehlikeli bir zamanda komünistliğe girmek istemesini namzedin komünistlik hakkındaki imanının kuvvetine atfetmişler. Yoksa uzun tedkik ve müşahededen geçirmeden kimseyi partiye almamak müttehas usullerindendir.

Bugün Rusya'da komünizm var mıdır? Bu suali komünistlerin hangisine sorsanız size "Hayır, yoktur" cevabını verir. Böyle olduğu halde akidelerine

⁴⁴ *attentat*: Fransızca *suikast*. Dr. Nâzım, Fanni Kaplan adındaki Musevi kızın Moskova'da 30 Ağustos 1918 günü Lenin'e karşı giriştiği başarısız suikast teşebbüsünü kastediıyor.

bu derece irtibat ve disiplinlerine mutaassıbâne riâyet nereden geliyor?

Komünistlerin komünizmin birçok esbâbtan dolayı, bugün Rusya'da kabil-i tatbik olmadığına ve tatbikinde ısrâr edildiği takdirde kaht u gılânın gelecek sene daha şiddetli olacağına ve Rusya'ya daha başka birtakım âfetler geleceğine kanî bulundukları için Lenin'in bizzat teşebbüsüyle ihdâs ve tatbikine başlanılan "nouvelle politique economique"e rıza göstermişlerdir. Bu neticeye varmak için aylarca aşağıdan yukarı komünizm teşkilâtının bütün tabakâtında müzakereler cereyân etmiş, reyler toplanmış ve o suretle rızâ-yı ekseriyetle bu tahavvüle karar verilmiş. Parti disiplinine ve kanaat meselesine fevkalâde ehemmiyet veren komünistler verdikleri kararın esbâbını bütün esbâb ve ledünniyâtıyla efrâd-ı fırkanın umûmuna anlatmaya da tekâsül göstermezler. Ve evvelce en büyük merkezi Comité Centrale'de verilen bir kararı ajanları, konferansçıları vesâatıyla her komünist nazarında kararın aşağıdan yukarı müzakereler ve serbest kanaatler neticesi olduğunu göstermek için hiçbir hususta zerre kadar terâhiyi kabul etmezler. Meselâ, Enver Paşa harekâtına karşı harbetmek lâzım değil mi? Hemen propagandacılar ve konferansçılar sevk edilmesi tensib edilen alaylar ve fırkalar arasına gönderilir. Bunlar asker arasına bu harbin lüzumuna dair mantıkî edille ile askeri iknâ ettikten sonra askere de "Bu sefere iştirak etmek ister misiniz?" suali sorulur. "Evet" cevabı alınca "Harp Komiserliği'nin fikri de bu merkezdedir" denir ve o kıtaât Enver Paşa aleyhine harbe gönderilir. O kıtaâtın sevkı evvelce komiserlikçe mukarrer iken neferler ve zâbitân bu sefere kendi ihtihâd ve arzularıyla gidiyorlarmış itikâdında bulunurlar. Bittabî şevk ile, iman ile harbederler. İşte bu gibi tedbirlerde zerre kadar tekâsül göstermemek ve her yapılına daha doğrusu yapılacak olan şeyi delâil-i mantikiyesi ile efrâda anlatmak sayesindedir ki komünizm tatbikâtı büyük bir miktarda Rusya'dan kalktığı halde pek az komünistin imanına ve partisine olan sadâkat ve merbûtiyetine halel târi olmuştur. Lenin başta olmak üzere partinin müteneffizânı bu rücû' keyfiyetinin edille ile mecburi ve fakat muvakkat olduğunu partiye anlatmış ve Japonlar'ın Port Arthur'u cebren alamayınca muhasara suretiyle, yani sabır ile aldığı makam-ı teşbihte zikretmiş ve komünistler ile köylü arasında köprü vazifesi göreceği anlaşılmıştır. Bizim Türk komünistlerden Muallim Giridli Ahmed Cevad, yoldaşlara bu ric'at keyfiyetini yelkenli gemilerin volta yaparken geri gitmesine teşbih ediyordu. Velhâsıl komünistler rejim hususunu yapacakları her mühim tahavvülleri partinin gazetelerinde müzakere etmeden tatbik meydanına getirmemeyi fayda ittihâz etmişlerdir. Cenova konferansına murahhaslar göndermezden evvel komünistlerin Ruslar'ın Avrupa ile anlaşmada hangi konsesyonları yapacaklarını müzakere etmişler ve onları tesbit etmişlerdi. Bundan ilerisine gitmek murahhasların elinde değildi. Nitekim de öyle oldu.

Bu gibi politik ekonomik üzerine Rusya'da pek büyük bir tahavvül husûle geldi. İhtilâlin en birinci gâyesi bilhassa her nev'i speculationu ortadan kaldırmak iken bu yeni rejimin tatbikine başlandıktan sonra Rusya baştan aşağı bir "ispekülasyon" sâhası oldu. Tıpkı harb-i umûmî zamanında haricle ve kısmen dahil ile ahz u itâyâ imkân kalmadığı zaman nasıl İstanbul'daki tüccârlar bir malı yedi sekiz elden geçirmek suretiyle kâr ve kesblerini temine çalışıyor idi iseler şimdi de Rusya'da bu hal bütün netâyic-i

muzırrasıyla hükümfermâ. Bundan dolayı hayat birdüziye pahalılaşmada. Buna rağmen spekülasyon sayesinde kolaylıkla büyük miktarda para kazananlar da olduğu için ve hiç kimsenin elindeki paranın bir gün cebren elinden alınmayacağına itimadı olmadığı için israf da o nisbette çok. Geçen sene Moskova'ya vardığımız zaman bütün dükkânlar, mağazalar, kahveler kapalı; tiyatrolar, konserler, şimendiferler, tramvaylar bād-ı havâ. Herkes hükümetin memuru addedildiği için yiyeceğini, giyeceğini hükümetten tayin suretinde alır. Eski elbise ile yırtık ayakkabı ile çorapsız, baldırı çıplak gezmek erkek ve kadın için moda iken bir seneden beri bir sūr'at-i fevkalâde ile herşey inkılâptan evvelki tarz-ı hayata avdet ediyor. Dükkânlar, mağazalar, kahvehaneler, lokantalar, kabareler açılıyor. En güzel moda elbiseleri, kürkleri, mücevherât, camekânları tezyin ediyor. Vaktiyle [.....] larda sade giyinmek, mücevherât taşımamak âdet iken şimdi yeni rejimin doğurduğu yeni "burji"lerin gayet mükellef tuvaletlerle, mücevherât ile herkesin nazar-ı dikkatini celbettiği söyleniyor. Züğürt kalanların "Eski hal ne iyi idi. İnsanlar yekdiğerine benziyordu. Yırtık yamalı elbise ile heryere gitmek mümkün idi!" diye teessüf ettikleri işitiliyor. Bonboncu dükkânlarında fondü (dört yüz gram) iki milyona (bir altın rubleden fazla) bonbon almak için insan saatlerce sıra beklemek mecburiyetinde. Tiyatrolarda meselâ büyük operada bir locanın fiyatı otuz milyon ruble (on beş-on altı altın ruble), bir "fauteuil d'orchestre" üç dört milyon iken yer bulmak için bir hafta evvel gişeye gitmek veya komisyonculara biletin bedel-i hakikisinden fazla para vermeyince yer bulmak gayr-i mümkün. Bittabü nöbetçiler komünistlerin pek solda bulunanlarını (kendi tâbirlerinde âsâbı kuvvetli olmayanlarını) sinirlendirmiyor değil fakat Port Artur'da olduğu gibi kalenin sabır ile zaptedileceğine de iknâ edilmiş ve başka tarz ile idare-i maslahat mümkün olmadığına da aklı ermiş bulunduğundan sesini çıkaramıyor, çıkarır ise parti disiplinine muhalif hareket etmiş olur. Port Artur'u zannedirim Japonlar muhasara ile bir sene geçmeden zaptettiler idi. Bakalım komünistler komünizm kalesini zapta kaç senede kabil olacaklar. Bazı akıllı komünistlerden "Marks'ın arzu ettiği komünizmi harfi harfine tatbik edemezsek de herhalde insanları o derece sola getireceklerine bu tahavvülden bu inkılâptan her suretle beşeriyet müstefid olacaktır" diye kalben mütesellî olanlarına da tesâdüf ettim. Bu ifade bedbinliğe yakın bir mânâyı ifade ederse de imanın tamamıyla zâil olduğu fikrini de veremez.

Bir komünist için hükümeti elden kaçırmanın parti efrâdı için ne akîbet tevli edeceğini tahmin etmemek mümkün değildir. Kuvâ-yı Milliye'nin tesisinde Ermeni meselesinin en mühim rol oynadığını bilen Türkler bu kadar kan döken komünistlerin herçibâdâbad hükümete dört el ile sarılacağını tahminde güçlük çekmezler. Bununla beraber komünistlerde akîde aşkını, iman kuvvetini inkâr etmek de doğru olamaz. Yirmi iki yaşlarında bir Rus kızının bir gün pek müteessir olduğunu gören bir dostum bir gün evvel biraderinin Petersburg'da bir irtica komitesine iştirakinden dolayı idamına dair aldığı haber-i müessifeye atfeder, teselliye gelir. Kız "Hayır dostum, teessürüm bundan değildir. Biraderim böyle bir cürmü irtikab etmişse cezasını bulmuş demektir. Bundan teselliye ihtiyacım yoktur. Benim teessürüm başka esbâbtan dolayıdır" der ve izah eder: "Ben komünist partisine kabul edilmiş idim. Her komüniste olduğu gibi bana da muhtelif

suallere cevap vermek için bir “questionnaire” geldi. Bu suallerden birine verdiğim cevapta Allah’a mütekîd olduğumu yazdım. Bunun üzerine partide kalamayacağım ve bu kayıttan kurtulduktan sonra ancak partiye yine kabul edilebileceğim bildirildi. İşte teessürüm bundandır” der. Yirmi bir yaşlarında bir Türk komünisti bana “Ben ne kadar habîs ve alçak bir adamım ki Enver’i elimle öldüremedim. Öldürse idim şimdi partimin başına böyle bir felâket gelmez idi” dedi. Bir insan için Rusya’da yaşayınca komünistlerin müntesibi arasında büyük bir enthousiasme⁴⁵ uyandırmaya ve temas edilen komünistlerden birçoğunun hakikaten iman sahibi olduklarına kanaat getirmemek mümkün değildir.

Moskova’da “Komintern” denilen (“komiserya enternasyonal”den muhaffef olacak) bir müessese vardır. Dünyanın üçüncü enternasyonale kabul olunmuş her milletten burada vekiller bulundurduğu gibi açtığı mekteplerde yüzlerce, belki binlerce muhtelif millet gençleri dünya ihtilâlinin ve komünizmin husûl ve teessüsü için terbiye görüyor. Rus hükûmeti komünizmin yalnız Rusya’da değil bütün dünyada tesîsi için bu uğurda milyonlar, milyarlar sarfediyor. Rusya’nın mühim bir serveti bu uğurda feda ediliyor. Bu mesâinin istikbalde vereceği neticeler de komünist efrâdının kuvâ-yı mânevîyesini tezyîde hizmet ediyor. Bu müesseseyi yakından görünce insan İngilizler’in Ruslar ile yaptıkları ticaret mukâvelesine Ruslar’ın başka memleketlerde propaganda yapmalarını bendini koymalarına güleceği geliyor. Fransızlar daha zeki bir millet olduğu için Cenova’daki konferansta “Komintern”in lâğvını ileri sürdüklerini takdir ile okudum. Çünkü bu müessese her milletten binlerce adam yetiştirdikten sonra Ruslar’ın başka memleketlerde propaganda yapmalarına ihtiyaç bırakmaz ki.

Komünizm, beynelmilelliği esas olarak kabul ettiği için Moskova komünizm partisinde hattâ hükûmetinde bile nâfiz olabilmek için Rus olmak lâzım gelmiyor. Rusya’da komünizmin nıgehbanı “ÇEKA”dır, yani zabita-i hafîye (şimdi bunun ismi Avrupalılar’ı aldatmak için zabita-i siyasiye olmuştur. Lâkin hakikatte ne eşhâsı, ne de metod değişmemiştir). Rusya’da bu ÇEKA’dan korkmayan bir ferd yoktur. Bunun da başında bulunan zât Rus değil bir Litvanyalıdır. Kezâ, Rusya’da diktatörlüğünün icra konseyini teşkil eden üç zâttan ikisi Rus değildir. Biri Gürcü, diğeri de Yahudi’dir. Esasen, komünizm partisinde en nâfiz ve en çok adette bulunanlar Yahudiler’dir. Museviler çarlık devrinde birçok hukuk-ı medeniyeden mahrum ve bihakkın mağdûr vaziyette bulundukları için ihtilâlcilikte herkesten ileri gitmişler. Bundan başka bir Yahudi’nin bir mekteb-i âliye girebilmesi fevkalâde zekâyâ mâlik olmasına mütevakkıf bulunduğu için tahsîl-i âliyi görüp de tabiatıyla ihtilâlcî olan Museviler intisab ettikleri cemiyât-ı hafîyede teferrûd etmişler. İhtilâl Rusya’da komünistleri hükûmete getirince mantıkî olarak Yahudiler en büyük mevkileri işgal etmişler nitekim. S.R.’ler arasında da Rusya’nın kısm-ı âzamı Yahudiler’dendir. Bugün Rusya’da yalnız büyük mevkiler değil memuriyetlerin ekserisi Yahudiler’in elindedir. Ben hariciye ile dahiliye komiserliklerini tanırım, öyle daireler vardır ki bütün memurîni içinde yüzde beş Rus göremezsiniz. Batum’dan çıkıp Buhara, Özbekistan tarikiyle Moskova’ya avdet edinceye

⁴⁵ enthousiasme: Fransızca *şevk, heyecan*.

kadar ne kadar komiser ile temas ettimse yalnız Tiflis'teki ⁴⁶ (Ermeni milletinden) müstesna, umûmunun Musevi olduğunu hayretle gördüm. Tahran'da mühim bir vazife ile uzun müddet bulunan bir Rus bana "Şarklılar Yahudiler'i sevmediği için şarka memur kurye olarak Yahudi gönderilmemesi Hariciye Nezareti'nce mukarrer iken Tahran'da bulunduğum bir seneye yakın müddet zarfında gelen kuryelerin içinde Yahudi olmayan bir ferde tesâdüf etmedim" dedi. Moskova'da Ruslar arasında söylenen bir hikâye vardır. Bir gün bir Yahudi eski dostlarından bir milletdaşına tesâdüf ediyor, ne işle meşgul olduğunu soruyor. Beriki cevâben yeni açılan bir dairede memur olduğunu söylüyor. Müdürin, muavenâtın, diğer memurların isimlerini sayarken bir Rus ismi geçiyor. Evvelki Yahudi Rus ismini işitince "Allah Allah bu Ruslar da her yere burunlarını sokacaklar mı?" diyor!

Misyon arkadaşlarımdan biri Taşkent'de bulunduğum zaman garip olduğu kadar mânidâr bir vak'a'ya tesâdüf etmiş. Taşkent istasyonunda beyaz sakallı ihtiyar bir Rus bir Yahudi'nin yakasını yakalamış, yüksek sesle "Bire Yahudi, biz size çarlık zamanlarında kötülük ve haksızlık etmedik değil, lâkin siz de bizden bunların intikâmını aldınız. Hem de lüzumundan fazla aldınız. Allah aşkına artık elverir..." diye bağırdığını işitmiş.

İnkılâptan sonra Ukraynalılar arasında pek popüler olmuş ve şeref kazanmış [.....] bir Yahudi mâşukasına yahut karısına hitaben "...Sen merak etme, Ruslar çalışacak biz yiyeceğiz" meâlinde demiş. Kezâ, Moskova duvarlarında hemen her yerde "Öldür Yahudi'yi, kurtar Rusya'yı" ibaresi görülmüş.

Bir komünist Tatar gencine Yahudiler'in en mühim memuriyetleri işgal ettiklerini söylediğim zaman kemâl-i inkıyâd ile "Evet onlar bizden zeki oldukları için tabîi en mühim mevkiler onlara yakışır. Biz de onlar gibi ziyalı olursak o vakit biz de işgal ederiz" dedi. Rus olan her komünist de böyle düşünüyör ve Yahudiler'in Rusya'da hâkim olmasını tabîi görüyor. Yahudiler'de de bir kanaat var ki komünist hükûmeti ellerinden kaçırırlarsa Rusya'da bir tek Yahudi canını kurtaramayacak. Partide, Yahudiler alâ-rivayetin iki mislini teşkil ettiklerine göre bu son kanaat de partinin zaafa düçâr olmamasına hizmet eden esbâbtan biri oluyor.

Rusya'da bugün hükûmet eden parti komünist yani beynelmilelciler ve bilhassa Yahudiler olunca acaba bu cesîm ülkede yaşayan otuz milyona karib Türk bu idareden bî-terafîlik muamelesini görüyor mu? İşte bir sual ki Rusya'da kaldığım bir seneyi mütecaviz zamanda her zaman zihnimi işgal etti. Bu suali hem komünistlere hem de Türkler'e sordum. Aldığım cevaplar yekdiğerine tamamiyle zıd çıktı. Komünistler "Bizce millet farkı yoktur ki Türkler'e Müslûmanlar'a ayrı ayrı muamelede bulunalım" dediler. Müslûmanlar da aksini iddia ettiler ve delil olmak üzere birçok defalar bilhassa açlığa mahkâm mıntukalarda ölenlerin en ziyade Müslûmanlar'ın olduğunu zikrettiler. Filhakika açlığa mahkâm mıntukalarda Müslûmanlar'ın Ruslar'dan ziyade telefât verdiklerini gazetelerine ve rakamlarla komünistler de itiraf ettiler. (Volga havâlisinde olan ve hicret eden Ruslar'ın adedi yüzde altmış iken Tatarlar'ınki yüzde yetmiş beş. Tatarlar'ın kendi rivayetlerine göre bu zavallıların beş milyondan üç milyonu vefat etmiş. Keza Kırım'da

⁴⁶ Burada bir isim yazılı, okunamadı.

da ölümlerin ekseriyet-i azimesi Müslümanlar imiş). Müslümanlar'ın aklıktan fazla miktarda ölmelerine başlıca iki sebep var: Moskova havâlisini yaşatmak ve bu sayede komünistliği devam ettirebilmek için geçen sene hükümet zahire ve hayvan cem'i için vilâyâtı fazla tazyik etmiş. Ruslar hâkim bir millet olarak yaşamış bulundukları için memurların tazyikine mukâvemet edebilmişler. Birçok şeylerini saklayabilmişler. Zavallı Tatarlar'ın başlarına musallat olan bilhassa Tatar komünistleri, merkezin teveccühünü celbedebilmek için milletdaşlarına yapmadık cefa ve tazyik bırakmamışlar. Ahaliyi soymuşlar soğana döndürmüşler. İkinci sebep de komünistlerin kullandıkları memurların (üç milyon tahmin ediliyor) Rus ve tabiatıyla milliyetperver olmalarıdır.

Bunlar bittabûi heryerde ve herşeyde Ruslar'ı iltizâm ve himâye ediyorlar. Komünistlerin bu kadar büyük bir kitleyi bu kadar vâsî bir sahada tamamiyle kontrol etmeleri pek güçtür. Benim temas ettiğim yüksek tabakadaki komünistlerde millet hissini duymadım. Bunlarda el ile tutulacak kadar bir tarafgirlik hissi var ise, o da amele sınıfına karşı olan zaafıdır.

Marks'ın nazariyâtına göre hareket eden komünistler adalet ve hakkı bizim anladığımız gibi anlamıyorlar. Biz onlar nazarında Fransız ihtilâlinin kokmuş ve demodé nazariyâtıyla âmil birtakım eski kafalı adamlarız. Bunlar nazarında bütün hak, amelenin. Bu sebeple ihtilâl olur olmaz burjiya (bourgeois) en güzel apartmanlardan ve konaklardan hiçbirşey almamak şartıyla çıkarılmış, sokağa atılmış, yerine amele konmuş. Meselâ Moskova'da saray gibi müteaddid konakları olan bir aile tanırım ki oturduğu evi elinden almışlar nasılsa lütfen kendisine bodrum katında küçük bir odaya sığınmasına müsaade etmişler. Bir gün bizim tercümanımız Reşid Kaplan Bey bizim oturduğumuz mükellef konağın kapısı önünde asık çehreli fakat pejmürde giyinmiş bir kadına tesâdüf eder. Kadın, Reşid Bey'e "Bu konakta oturan misyon reisini görmek mümkün müdür?" der. Reşid Bey de "Mümkün ama bu adam Rusça bilmez. Bir söyleyeceğiniz varsa bana söyleyiniz, ben ona anlatırım".

- Bu konağın sahibi benim, oturacak yerim yoktur. İşittim ki böyle konakları işgal eden misyonlar bir odasını sahiplerine veriyorlarmış. Bu misyon da lütfen bana bir oda veremez mi, bunu anlamak için geldim.

Reşid Bey bu komisyonun diğer komisyonlar gibi kira ile oturmadığını yalnız beş-altı odasını parasız işgal ettiğini, kendisi bir oda işgal etmek isterse behemehal "büro bien" denilen resmî merkeze müracaat etmesi lâzım geldiğini anlatır. Kadıncağız da büro bienin bu lütfu yapmayacağına emîn olduğu için mahzun mahzun önüne bakarak muhteşem konağın önünden ayrılır.

Bir amele ile bir dâvanız oldu mu mutlaka amele hak kazanacaktır. Ben Moskova'da iken gazete sütunlarına geçecek kadar bir skandal oldu: Moskova sularını tevzi eden büyük ve gayet mühim bir fabrikanın mühendisi inkılâptan sonra da komünistlere arz-ı hizmet ediyor. Bu nazik işi tedvir edecek başka adamları olmadığı için komünistler bu hizmeti nâcâr ve hattâ memnuniyetle kabul ederler. Mühendis ber-vech-i kadim işine devam vaziyetinde bulunan memur ve ameleye kemâfissâbık hüsn-i muâmelede devam eder. Heryerde olduğu gibi bu fabrikayı kontrol eden komünist

müfettişlerden zavallı mühendis o kadar fecî muamele ve tahkir görmüş ki artık hayatına tak demiş, intihar etmiş. Zannedersiniz ki bu intihara sebebiyet veren adamlar ceza gördüler. Hâşâ, ölen burji olmayıp da bir tavarîş yani komünist olsa idi o vakit bittabû netice başka türlü olacak idi.

Vâkıa, herşeyde olduğu gibi bu hâlet-i rûhiyede de az çok değişiklik olduğu hissediliyor. Yeni politik ekonominin tatbikinden sonra "intellectuele"lerin kıymeti takdir olunmaya başlıyor. Evvelce burji kelimesi en büyük şahıs addedilir, herkese tavarîş denirdi. Şimdi tavarîş kelimesini yalnız devâir-i resmîyede işitirsiniz. Nitekim üçüncü enternasyonal marşını yalnız resmî günlerde işittiğiniz gibi.

Tarz-ı idare sağa doğru gittikçe insanın tüylerini ürperten şiddetli zulûmler de de (bazılarının dediği veçhile çarlık zulmünün aksülâmelleri, intikamları da) tahaffûf ediyor. İnsan hayatına bir dereceye kadar kıymet veriliyor. Bir adam cahil üç bahriyeli neferin keyfiyle bir-iki saat içinde idama hüküm ve hemen hükm-i idam icra ediliyor. Ciddî ve umûmî mobilisation ortadan kaldırıldı. Moskova'ya yeni gittiğimiz zaman bize hizmet için verilen kadınların içinde on altı on yedi yaşlarında tıp fakültesi profesörlerinden birinin kızı vardı. Meşhur Tolstoy ailesinden gayet asil ve zeki, eli yaşlarında tanıdığım bir kadın inkılâbın ikinci senesi mobilize edilerek üç ay kadar bir müddet yırtık papuçlarla hemen aç denecek bir halde Moskova ile Petersburg arasındaki şimendiferin karlarını temizlemekle meşgul ve nihayet hasta olmuş. Yine asil ve büyük muharrirlerden birinin zevcesini tanırım ki hapishanede kocasının idam edildiğini işittiği zaman bittabû gözyaşlarını tutamamış, bunu gören hapishane hey'eti bir lisân-ı küstâhâne ile "Burji ne ağılıyorsun, kocanı kaybettinse burada bu kadar erkek var. Hangimizi istersen koca olarak intihâb edebilirsin" demiş. Kezâ, Vrangl'in Moskova'ya doğru ilerlemesi üzerine Vostok'un şimalinde ismini hatırlayamadığım bir şehirde maznûn veya hafif cezalarla mahkûm olarak mevkuf üç bin kadar mahpusun geri alınması icap etmiş. Fakat tahliye az-çok zahmetli olacağından bu üç bin burjiyi umûmen idam ederek tahliye zahmetinden kurtulmuşlar. Vrangl'i kovduktan sonra Kırım'a giren ordu evvelce afv-ı umûmî bahşetmiş iken meşhûr Macar komünisti Komiser Bela Kun'un tensib ve emriyle yetmiş bin Rus burjisini dağlarla mücâvir bir yere cem' ederek mitralyözlerle idam ediyormuş. İnsan bu gibi vekayi-i feciâyı saymakla bitiremez. Şimdi bu gibi fevkalâde şeyleri kulağınız işitmiyor. Hayat-ı beşere kıymet ve bilhassa teknisyenlere mevki veriliyor, veriliyor da insan tamamıyla müsterih ve emîn olarak uyuyabiliyor mu? Hâşâ, hiç kimse hiçbir yerde henüz ne hayatından ne de servetinden tamamıyla emîn değildir. Hele açlık dolayısıyla geçen kış Rusya baştan aşağı vekayi-i fecia ile mâlâmâl idi. Moskova'da bile maskeli insanların geceleri hattâ gündüzleri bile yaptıkları cinâyetler o kadar çoğalmıştı ki hükûmet âdî bir sirkat maksadıyla evlere taarruz edenlere derhal idam cezasını tatbik mecbur oldu ve bu suretle bir dereceye kadar vekayii önü alınabildi.

Bazı şehirlerde haydutlar duvarlara "Saat sekizden sonra şehirlere hâkim biziz" diye ilânlar yapıştırmış. Sokakta soyulanlara bir daha soyulmamak için taharrî zahmetini icap ettirmesin diye "soyulmuştur" ibareli vesika vermek usulünün tatbik olunduğu şehirler dahi var idi. Şehirler böyle olunca kırlarda köylerde neler olup biteceğini siz tasavvur ediniz. Moskova

civarındaki köylüler hayvânâtını çalmak için avlularına haydutlar geldiği zaman canlarını muhafaza kaygısıyla odalarından başlarını bile çıkarmazlarmış.

Biz, Taşkent'den şimendiferle Moskova'ya gelirken haydutlar tarafından öldürülmek korkusuyla beraberimizde bulunan sefir-i Suiss ve rüfekasının uyumadıkları geceler oldu.

Bu vekayie karşı hükümet ne yapıyor? Komünistler âdi haydutluk şeklinde olan vukuata diğer memleketlerde verildiği kadar ehemmiyet vermiyorlar. Verseler de Rusya o kadar vâsi ve fakir ve zaruret o kadar çok ki, bu vekayiî önünü almak için milyonlarca asker, trilyonlarca para sarfetmek lâzım. Buna da hâlihazırdaki hükümetin iktidarı gayrimüsait. Komünistler yalnız siyasi bir şekilde tahaddüs eden harekâta ve vekayie ehemmiyet veriyorlar ve bunun için her türlü fedâkârlığı göze alıyorlar ve bastırmaya muvaffak oluyorlar. Bastırdıktan sonra da vay o harekete iştirak ve yardım eden ahalinin başına gelenlere. Kafkasya'nın şimalinde bulunan Don Kazakları'nın bu yüzden anaları ağlamış.

Yukarıda tâdâd edilen vekayi ile komünistler hükümetten ıskat edilebilir mi? Bence kat'iyen edilemez. Evvelâ komünistler gittikçe kuvvetleniyorlar. Bunun en güzel bir delili kiliselerde zî-kıymet eşyânın gasbına karar vermeleri ve bu eşyâyı alırken Ruslarca mukaddes ikonların, muazzezâtın yerlere atılması ve çiğnenmesi. İki sene Rusya'da bugün görülen vekayiî ekseriyet-i azimesi âdi şekâvet maksadıyla ve yekdiğerinden müteferrik bir surette yapılıyor, böyle hareketlerin Bolşevikler'i iskata kadar varamayacağı bizim memleketimizdeki vekayi ile müsbet. Bundan başka Rus milletinde bugün büyük bir organizasyon başına geçip ahaliyi müttehiden sevkedecek bir adam sağ bırakılmamış. Rus ahalisine gelince: O da bugün karnını doyurma[k]dan başka birşey düşünmüyor. Komünistleri seviyor mu? Hâşâ, el-hâletül'- hâzihi, Rusya'da iki yüz seksen bin komünistten ve Yahudiler'in bir kısmından başka komünistleri seven hattâ isteyen bir ferd yoktur. Komünistler de bunu müterif. Bu vaziyet muntazam bir teşkilâtın ahalinin pek cüz'î bir kısmını teşkil etmiş olsa dahi "masse"ı idare edebildiğini gösteriyor. Ahalinin bu hükümete karşı nefretini göstermek için âdetâ protesto makamında, komünizmin yıkmak istediği kiliseye yaklaşmasından başka bir tezâhürde bulunduğu yoktur. Zenginlerinin rivayetlerine göre Moskova kiliseleri şimdiye kadar bu kadar çok bilhassa kibar halk tarafından fréquente edildiği görülmemiş imiş. Hattâ bazen âyinler kilisenin yanında ve meydanlarda yapılıyor. Ben görmedim, görenlerin rivayetlerine göre yine âyinler esnasında halkın ağladığı dahi oluyormuş. İhtimal ki nefret ettiği bu idareden bir Rus'un tahammül bile edemediği bu felâketli anlardan kurtulmak için semâdan, Meryemana'dan daha bilmem neden imdad bekliyor! Milliyetperver bir Rus'un o büyük zengin ve muhteşem Rusya'nın bu halini görmek kadar acı birşey tasavvur olunabilir mi? Vaziyet-i hâzıra vatanperver Ruslar için, bilhassa kibar sınıfı için o kadar elîmdir ki benim gibi vatanı için her fedâkârlığı göze aldırان bir Türk asırlardan beri milletin bî-gayr-i hakkın Rus darbesine maruz kaldığını ve bu darbelerin bilhassa bugün maddî ve mânevî en ziyade ezilen bu sınıf Ruslar'ın ecdâdından ve kendilerinden geldiğini bildiğim halde yine bunlara acımamaklığım mümkün olmadı.

İnkılâb olduğu zaman komünistler Moskova'nın en büyük kilisesinin kapısına "din insanların afyonudur" levhasını asmışlar. Bu afyon şimdi kibar intellectuel sınıfın yegâne medâr-ı tesellisi oluyor ve sabahtan akşama kadar Moskova'da bulunan bir adamın çan sadâsından başı şişiyor.

Azizim Cavid Bey, size asır-dide Türk düşmanı bir milletin şahidi olduğum ve yazabildiğim ıstırâbâtının belki binde birini kaydetmekle iktifâ ediyorum. Bununla beraber mektubumun başınızı ağrıtabilecek kadar uzadığını da görüyorum. Bunları belki vesâtâtinizle bazı hayâlperest gençlerin kulağına gider ve vatanımın böyle bir tecrübeye saha olmamasına hizmet eder mülâhazasıyla yazdım. Bu ikinci uzun yazılarımla da başınızı ağrıttığımı anlarsam Rusya'da yaşayan Müslümanlar'ın vaziyetini ve istikbalini Rusya'da maârif, hükümetin tarz-ı idaresi ve istikbalde alması melhûz şekli, komünistlerin en ziyade ehemmiyet verdikleri production meselesini, Türkiye'nin Bolşevikler'e karşı takip etmesi lâzım gelen siyaset gibi mesâil hakkında da birkaç sahife yazıp göndermek isterim. Sonra Bolşevikler'in birçok mezâyâsını, taklide değer prensipleri de yok değildir. Bunlar hakkında da müşâhedâtımı yazmak niyetindeyim. Moskova'da bulunduğum zaman veya buraya avdetimden sonra elime geçen gazetelerde Rusya ahvâline dair yazılan şeylerin ekseriyâ hata ile veya tarafgirâne fikirlerle yazıldığını gördüm. Sizin başınızı ağrıtan bu satırlar bence sevdiğim bir zât ile hasbihal yerine geçen bir tatlı meşguliyet yerine geçmiştir. Ne kadar yalnız ve ne kadar sıkıntılı zamanlar geçirdiğimi düşünürseniz bu tasdiâtımdan dolayı beni mazur görürsünüz azizim.

16 Ağustos 1922

Hamdi

44

PETERSBURG'DAKİ OSMANLI SEFÂRETİ'NDEN CAVİD BEY'E GÖNDERİLMİŞ ÜÇ ADET İHBAR VE ŞİKÂYET MEKTUBU

(1913)

Petersburg'daki Osmanlı Sefareti'nde görevli İttihadçı bir diplomat tarafından Cavid Bey'e gönderilen bu mektupların altlarındaki imzayı okuyamadım. Petersburg'daki Osmanlı Büyükelçisi Turhan Hüsnü Paşa'nın şikâyet edildiği mektuplarda Rusya'daki Müslümanlar'ın bir savaş durumunda Ruslar'a karşı ayaklanmalarının sağlanması için çalışmalar yapılması gerektiği de ifade ediliyor.

Petersburg
10 Kânunsânî 327

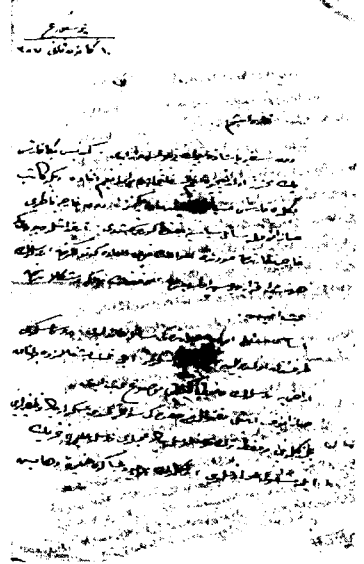
Kardeşim!

Dün sefir paşada büyük bir telâş var idi. Kendisi bana karşı pek muhteriz olduğu için benim sefarethanede bulunmadığım esnada diğer kâtip beylere karşı hissiyatını açmaktan çekinmez. Dün Hariciye Nâzırı Sazanof'la mesâil-i siyasiye hakkında görüşmüştü. Arkadaşlar diyordu ki Hariciye Nezareti'nden avdetinde ahvâlin fevkalâde kötülüğünden, Ruslar'ın herşeye karar vermiş olduğundan, mevkiinin tehlike ve müşkilâtından bahsetmiş.

Esas mesele Urmiye civarındaki mesâile aittir. Rus askeri tarafından öldürülen iki [.....] askerimiz ile taht-ı işgalimizde bulunan araziye Ruslar'ın duhûlü keyfiyeti mevzubahis idi.

Sazanof, Ermeni maktullerimiz hakkındaki suale kendi askerlerinin vazifelerini bildiklerini ve fakat Türk konsoloslarının Acemler'i Ruslar aleyhine tahrik ile meşgul olduklarını, Türkler'in mevcut asâkire zamîmeten daha beş tabur göndermiş olduklarını, Trablusgarb meselesi ve Makedonya ve Arnavutluk'ta ihtilâl zuhûru ihtimalleri mevcut iken bir de Urmiye meselesi dolayısıyla Ruslar ile harbetmek niyetinde olup olmadığımızı, artık bu Urmiye civarına ait meseleye bir nihayet verilmesi lâzım geldiğini kendisine mahsûs sert bir lisânla beyân etmiş.

Sefirin Hariciye Nâzırı'nı gördüğü günler sefarethaneye avdet eder etmez İstanbul'a telgrafla müzakerât hakkında beyân-ı malûmat etmesi mesleği iktizasındandır. Fakat dünkü gibi şiddetli bir muameleye mârûz kaldığı zaman lâ-akal yirmi dört saat kadar telgrafın irsâlini tehir etmesi keyfiyeti

bence şâyân-ı tedkıktir. Evet her iki hükümetin münâsebâtını hâd bir hâle koymamak için yazılacak telgrafları epeyce düşündükten sonra kaleme almak makbul olabilirse de işbu tehîrden maksat büsbütün başka olursa her zaman o maksada nüfûz etmek mecbûrî ve elzem bir şekil alır. Bugün sefir Turhan Paşa İstanbul'dan aldığı bir telgraf, bir talimat üzerine Hariciye Nâzırını görüp tebligâtta bulunmak için ne kadar çok düşünmeye, sözlerini tartmaya mecbur ise, Sazanof'tan aldığı cevabı veya münakaşa neticesini kendi hükümetimize bildirmek için de o derece düşünmeye, hakikati ekseriyâ birtakım karışık cümleler içerisinde örtmeye çalışıyor. Bugün bu adam mesleğini, düşündüğünü saklamıyor, açıktan açığa söylüyor. Diyor ki Türkiye'ye avdete mecbur kalırsam yani kendisini azledilerse İstanbul'da yaşamak mümkün değilmiş. Çünkü âyâna dahil olsa bile alacağı yüz lira ailesini geçindirmezmiş. Halbuki kendi mevkiine göz dikenler o kadar çok imiş ki ufacak bir sebep kendisinin azline sebep olacağı için yazacağı telgraflar ve muharrerâtta ancak bu ihtimâli düşünerek icap ederse hakikati mümkün mertebe gizlemek veya örtmek mecburiyetinde imiş. Bazen benimle öyle münakaşalar vukû bulmuştur ki herhangi bir meselenin kendi istihbaratı ve hissiyatını aynen İstanbul'a bildirilmesi fikrinde olduğumu dermiyân ettiğim halde alenen "Sen beni mahv mı etmek istersin, ben bunu yazamam" diyecek kadar kendisinde cesaret görüyordu. İşte bu ahvâl-i rûhiye mevkiinden ayrılmamak, fakat bir mes'ûliyet de mârûz kalmamak için hükümetimizi vaziyetten, Ruslar'ın bizim hakkımızdaki niyetlerinden tamamı tamamına haberdar etmemek için bir müessir oluyor. İtalyanlar tarafından ilân-ı harp vukû bulduğu sıralarda sefir me'zûnen Petersburg'dan müfârakate ve fakat İstanbul tarikiyle Avrupa kaplıcalarına gitmeye karar vermişti. Hükümetimizi ve Osmanlı milletini aldatmak için sefirdeki kabiliyete bakınız ki derhal o zaman Hariciye Nâzır vekiline telgrafla müracaat ederek İstanbul'a gideceğinden kendisine Odesa'ya kadar bir vagon-ı mahsûs verilmesini rica etti. Hiçbir sefirin yapmadığı bir âdiliğe tenezzül İstanbul'a karşı bir tesir yapmak ve kendi müracaat etmediği halde Ruslar'ın kendiliklerinden böyle bir nezâkette bulunmuş olduklarını ve bu da kendisinin Rusya'daki mevki-i mahsûsundan ileri geldiğini iddia etmek içindi. Nitekim, Odesa'dan Petersburg'a avdetinde İstanbul'a gidemediği için yapamadığını, sefarethanede bize karşı makam-ı tefâhurda kullanıyordu. Fakat biz hakikate vâkıf olmuştuk. Tabiidir ki, böyle bir sefirin ne Rusya hükümeti nezdinde, ne de meslekdaşları arasında bir itibarı olamaz. Sonra, Hariciye Nâzırına müracaat edip de bir mesele-i siyasiyeden bahsolunursa şüphesiz buna karşı her türlü şedid lisanı kullanırlar. Bu ise mahzâ mevkiünden ayrılmamak için Ruslar'ın arzusuna hizmet etmiş olur. Sazanof gibi bir Moskof'un, Türk düşmanının Çarıkof vasıtasıyla İstanbul'da söylemek istemediğini sefirimiz vasıtasıyla söyletir. Sefir ise mes'ûliyet dolayısıyla İstanbul'a karşı yazacağı şeyleri bildiği şekle soktukten ve rengini değiştirdikten sonra kaleme alıyor. Bence böyle sefirleriniz mevcut oldukça siyasetimiz asla değişmez ve illa seri kararlar ister. İhtiramlar kardaşım.

(İmza okunamadı)

Cavid Bey,

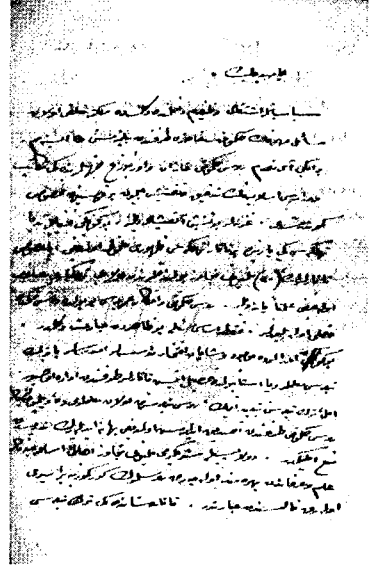
Siyasetle iştiğal vazifem dahilinde değilse de memleketime taallûku olan mesâil-i mühimmenin hükümet-i hâzıra tarafından bilinmemesini de istemem.

Bir-iki ay mukaddem Rus hükümeti Kazan ve Orenburg cihetlerindeki mekâtib ve medâris-i İslâmiye'nin tedkik ve teftişi için bir komisyon-ı mahsûs göndermişti. Gazeteler bu teşebbüsü alkışladılar. Bugünkü Finlandiya tehlikesi gibi yarın da bir Tatar tehlikesi zuhûru melhuz olduğu, bâhusus Tatarlar'ın (20) milyonu mütecaviz bulunduklarından dolayı tehlikeleri muzâaf olacağını alenen yazdılar. Rus hükümeti ve efkâr-ı umûmiyesi bu yolda düşünmekte haklı olabilirler. Fakat esas mesele bu zâhirden ibâret değildir.

Bugün oralarda mevcut ve yaşayan iftihâr müesseseler, medreseler ya Türk teb'ası muallimler veya İstanbul'da tahsil etmiş Tatarlar tarafından idare olunuyor. Emel, Türk teb'asını teb'id etmek, Rus teb'asından olan muallimleri de diplomalarının Rus hükümeti tarafından tasdik edilmemiş olduğu bahane edilerek tedristen men' eylemektir. Dolayısıyla şu yirmi milyonu mütecaviz ahali-i İslâmiye'nin ilim ve irfândan behremend olamayarak Ruslar'ın körükörüne bir esiri olarak kalmasından ibârettir. Tataristan'daki Türk teb'ası muallimlerin adedi Kırım şibh-i cezîresindekilere nisbeten zannedersem azdır. Hattâ Kırım'dakiler yerli denecek derecede pek uzun senelerden beri orada tavattun etmiş, aile sahibi olmuşlardır. Bunlar da tedrisâtın men' olundular. Hattâ ara sıra sefarethaneye vuku bulan müracaatları zannedersem neticesiz, tesirsiz kalıyor.

Rus hükümetinin teşebbûsâtı bununla bitmiyor. Türk muallimleri tarafından idare olunan mekâtipten birkaçı bu hafta Tataristan'da kapatıldığı misillü Kafkasya'ya da bir hey'et gönderildi. Bu hey'etin icraâtı da şüphesiz aynı suretle neticelenecektir. Benim nazar-ı dikkatimi celbeden, yüzlerce Türk teb'asının hukukunun muhafazası kabil olup olamayacağını anlamaktır. Bunca ahali-i İslâmiye'nin zulmet-i cehalet içerisinde kalmaları ihtimal ki bizi bir teşebbûse sevkedemez. Fakat kendi hukukumuzun müdafaasına siyaset-i hâzıra acaba mânî midir?

İkincisi: Urmiye civârında faalâne ve mütecavizâne bir politika takip etmekte olduğumuz bura gazetelerinde her gün tekrar olunuyor. Hattâ son günlerde eski zabıtların Genç Türk ve daha doğrusu İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensup zabıtan tarafından tebdil edilmekte oldukları ve Acemler ile hüsn-i münâsebâtın tesisine çalışıldığı ehemmiyetle zikrolunuyor.

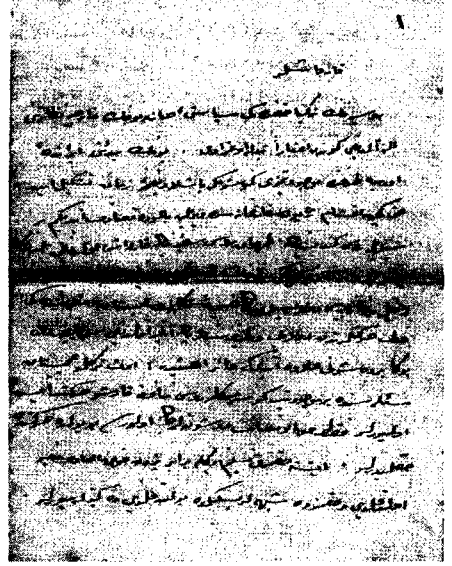
Bunu Sazanof da makam-ı şikâyetle söyledi. Hariciye Nâzın'ndan gelen bir emir üzerine sefir paşa da gazetelerle tekzip etti. Fakat netice ne oldu? Hükümet tarafından gazetelere verilen bir sirküler Urmiye ve civarındaki ajansın iş'arât-ı telgrafiyesinin, sefaretin tekzibine rağmen doğru olduğunu ve hattâ tebdil edilen ve bunların yerine gelen eski ve yeni zâbitânın esâmisini de bildiriyordu. Gerçi zâbitânın tebdili onların iddiası misillü bir mânâyı ifham edeceği ispat olunamazsa da efkâr-ı umûmiye bunun inceden inceye tedkik ile sirkülerin mantığa muvafık olup olmadığını araştırmaz. Aynen kabul eder ve sefaret de müşkil bir mevkide kalmış olur. Gerçi sirküler resmî değilse de hükümet tarafından verildiğinde şüphe yoktur.

Bu mesâil dolayısıyla hatırıma birşey geliyor. Burada bir ajans tesis etmek. Bu vazifeyi ifa edecek pek değerli ve kabiliyetli bir zât var. O da bizim sefaret tercümanı Polonyalı Mösyö Lineviç'tir. Kendisi, Reç gazetesinin muharrirlerindenidir. O yolda tekzibleri vezâif-i sâiresi meyânında ifa eder. Sefaretin veremeyeceği cevapları serbestçe yazar. Hem matlûb istihsâl olunur, hem de sefarethane müşkilâttan kurtulur. Rusya ile Türkiye arasındaki münâsebat-ı hâzıra o derece yekdiğerine merbûttur ki -bu ciheti bizden ziyade sizler bilirsiniz- böyle bir ajans pek büyük menâfi temin eder. Menâfiimize olmak üzere her iki tarafa ait haberler yekdiğerine naklolunur. Bence sükût, aleyhimizdeki isnâdâta karşı ya pek az müdafaada bulunmak veya hiçbirşey söylememek mazarrat ika' ediyor. Mesele ihdâsa, münâkaşaya meydan vermeyelim fikrinde olanlar hiçbir zaman haklı olduklarını ispat edemezler. Her zaman zararlı çıkan biziz ve bu da maateessüf devam edecektir. Masrafı pek çok olmayacak olan ajans hakkında bir daha nazar-ı dikkatini celb ile arz-ı ihtirâm eylerim kardaşım.

(İmza okunamadı)

Kardaşlar,

Rusya'nın Türkiye hakkındaki siyaseti, Sazanof'un Hariciye Nezareti'ni eline aldığı günden itibaren tebeddüle uğradı. Bunun mebdetini İran'da, Urmiye tarafında mevcüdiyetimizi göstermeye başladığımız zaman teşkil eder. Hattâ geçen akşam Japon sefarethanesinde verilen baloda tesâdüf ettiğim bir sivil Rus, kendisinin Tahran Rus sefirinin kardeşi olduğunu bildirmekle beraber kardeşinin bugünkü mevkiinin pek müşkil olduğunu, Acemistan ahvâl-i dahiliye ve hariciyesi dolayısıyla ve buna zamîmeten Türkler'in Acemistan meselesindeki hatt-ı hareketlerinden dolayı vazifesinin pek ağır olduğunu söylüyordu. Buna bir de şunu ilâve etti ki haiz-i ehemmiyettir: Evet Türkler Acemistan meselesinde bir mevcüdiyet göstermekle Rus menâfine karşı hareket etmiş olmuyorlar, fakat hakkü'l-insâf düşünülecek olursa bu yolda harekette haklıdırlar. İşte hakkımızı teslim etmekle beraber bizden fevkalâde muğber olduklarını ve hakkımızda şüpheler beslemekte bulunduklarını da gizlemiyorlar.

Ben öyle zannediyorum ki Ruslar asırlardan beri Türkler hakkında tatbik ettikleri siyaseti yeniden ele aldılar. Fakat bunu doğrudan doğruya tatbik edemiyorlar. Çünkü Japon seferinden sonra orduda vukûa gelen inhitât-ı maddî ve mânevî henüz tamamiyle bertaraf edilemedi. Noksanları çoktur. Balkan umûrunda da henüz ne gibi bir meslek takip edecekleri kat'î surette taayyün etmemiş gibidir, bulanıkçadır. Potsdam mülâkâtı zannolunduğuna göre hep bu şüpheleri izâle ile Türkler ve Asyalılar hakkında serbestçe hareket kabiliyetini istihsâl için idi.

Türkler'in parlak istikbali İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanlar'ı ürkütmekte olduğu gibi yalnız kalan Alman unsurunun ne dereceye kadar bize muavenet-i maddîyede bulunacağı malûm değildir. Pek pratik bir siyaset takip eden Almanlar; Ruslar ve diğer hükümetler tarafından ikna olunabilirler ise pek yalnız kalmaklığımız muhtemeldir. Almanlar'ın muavenetinden emîn olsak bile bunu hesaba katmadan yalnız başına ne yolda hareket edebileceğimizi düşünmek, ona göre ittihâz-ı tedâbir etmek lâzımdır.

İşte, bâlâdaki mârûzâtan maksadım ordu ve donanmamızın terakkisi hususunda fevkalâde çalışmakla beraber Ruslar'a karşı bilvâsita Kafkasya'daki milyonlarca Müslümanlar'ı kullanabilmek tedâbirinin

ittihâzından ibârettir. Emîn olmalıyız ki Türkiye'nin bugünkü Müslümanlar'ı, son ihtilâllerde görüldüğü misillü hükümet ve idare-i hâzıraya müşkilât ihdas edebiliyor. Fakat Kafkasyalılar bizi bizden ziyade seviyorlar ve bize olan merbûtiyetleri ayrıdır. Zavallılar bin türlü yoksuzluk, vesâitsizlik, tehdit ve kahr altında çalışmaktan çekinmiyorlar. Fakat pek intizâmsız bir say! Her biri bir türlü çalışıyor, kimi çok, kimi az çalışıyor. Ruslar'ın Türkler'e bir taarruzu halinde kıyâm edecekleri şüphesizdir. Fakat muntazam bir teşkilâta mâlik olmadıklarından, yekdiğerine, hattâ herbiri kendi komşusuna bile yabancı olarak yaşadıklarından bunların münferiden vuku bulacak kıyımları neticesiz kalacak, hem biz pek mühim bir kuvvetten istifâde etmemiş olacağız ve hem de onlar bize karşı besledikleri muhabbetin hiç yere kurbanı olup gidecekler.

Buna kat'iyen kanîyim ki Bulgarlar'ın Makedonya'da yaptıklarının yüz mislini Kafkasya Müslümanlar'ı Kafkasya'da Ruslar'a karşı yapabileceklerdir.

Bu suretle hem kendi hürriyetlerini istihsâl edebilecekler ve hem de ya Ruslar'ın bize karşı taarruzlarının önünü kat'iyen alacaklar veyahut Ruslar o yolda bir taarruza cesaret ederlerse onları perişan edebileceklerdir. Fakat bu kuvvetten hakkıyla istifâde edebilmek için şimdiden bir teşkilât yapıp bunları yekdiğerine birleştirmek ve ihtiyâcâtını tedarik ve ikmal etmek ve bir müddet bu tecrübeyi yapıp semere elde ettikten sonra Ermeniler ve sair milletlerle ittihâd ettirip pek yakın bir istikbale hazırlanmak lâzımdır. Denilebilir ki Ruslar'ı zerre kadar şüphelendirecek ahvâlden tevakkî etmek lâzımdır. Menfaatimiz bunu muktezidir. Bu fikir pek doğrudur. Fakat tatbikatta semeresizdir. Çünkü Ruslar bizim memleketimizdeki terakkimizden memnun değildir. Şüpheler içerisinde buhranlar geçiriyor. Nitekim Türkistan Çini'ne giden ulemeden biri vasıtasıyla zât-ı şahâne nâmına gönderilen Kur'ân-ı Kerîmler'in transit suretiyle geçmesinde müşkilât gösteriyorlar. Sandıkları açıp evrâk-ı muzırta bulunup bulunmadığını tedkik etmek istiyorlar. Bakü'ye konsolos tayini hakkındaki teşebbüsümüze cevap vermiyorlar. Oraya bir Türk konsolos tayinini istemiyorlar. Geçen sene pasaport yüzünden teb'amızı tard edeceklerini makam-ı tehditte söyledikleri halde İstanbul'dan Rus sefaretine teslim olunup buraya gönderilen pasaportlar el'an ashâbına teslim olunmuyor. Halbuki Rusya'da pasaportsuz bulunmak âdetâ tehlikelidir. Zabıta o anda insana hayatından bıktırarak eziyetler eder. Bir de ahîren Tiflis Başşehbenderi Cafer Bey'in Tiflis'e avdet etmemesi için resmen müracaat ediyorlar. Kendisinin ahali-i İslâmiye'yi Rus hükümeti aleyhine teşvik etmekte olduğunu iddia ediyorlar. İşte bunlar hep geçirdikleri buhran neticesi açık gözle gördükleri rüya, tahayyülât eseridir. Hele zavallı Rus Müslümanlar'ının çektikleri büsbütün başkadır. Bugün işittim ki Kazan taraflarında bulunan bir maarif komisyonu -Petersburg'dan gönderilmişti- bazı mollaların, imamların Osmanlı İlane-i Bahriyesi nâmına ahaliden para topladıkları için ellerindeki beratları hükümet tarafından istirdad olunmuş. Bunlar hep vesîle. Şüphem yoktur ki bu mollaların şahıslarını, isimlerini bilmediğim halde Tatar kavminin nisbeten akıllılarından, biraz tahsil görmüş olanlarından bulundukları için ihtimal ki medreselerde çocukların tahsil ve terbiyelerine usul-i cedîd üzere ehemmiyet veriyorlar. Bu ise Ruslar'ın

işine gelmiyor. Çünkü emel Müslümanlar'ın cehalet ve zulmet içerisinde yaşamalarıdır. Bunu temin için ise filiz veren başakları kökünden koparmak istiyorlar. Ötede, Dağıstan ahalisinin çektiği kahr ve zulüm tâdâda gelmez. Geçen gün Müdafaa-i Milliye Komisyonu'nda suret-i hususiyede Kafkasya şimendiferlerinin inşası lüzumunu iddia eden Harbiye Nâzırı komisyonda mevcut bir Müslüman mebusunun önünde Türkler'in Anadolu cihetindeki çalışmalarından, Kafkas Müslümanları'nın ve bilhassa Dağıstan Müslümanları'nın Türkler'e karşı beslemekte oldukları muhabbetten alenen bahsettiğini işittim. Hem de tuhaftır ki Rus mebuslarından birkaçı Vilâdi Kafkas'ı Tiflis'e rabtedecek olan bu hattın her istenildiği anda Dağıstan Müslümanları tarafından suhûletle tahrib olunabileceğini, binaenaleyh Harbiye Nâzırı'nın zan ve iddiası gibi Türkler ile ihtilâf ânında bu şimendiferden istifâde kabil olamayacağını söylemiş.

İşte bu münâkaşalar bizi ikaz etmeli. Filhakika, Kafkas şimendiferlerini icabı halinde mühim nukatından tahrib etmek, ahali-i İslâmiye'yi bir usul, program dahilinde sevk ve idare edebilecek surette şimdiden ihzâr etmek, bunların silâh, cephe gibi noksanını ikmal etmek, gerek Karadeniz limanlarından, gerekse Acemistan tarikiyle nevâhi-i cedîdeden Bakû cihetlerine doğru bir ittisâl peydâ etmek elzemdir. Bunları bugün düşünmekle yeni birşey yapmıyorum. Biz ne kadar bıkayıt kalırsak kalalım Kafkasya Müslümanları, icabı halinde Ruslar'a karşı isyan edecek. Fakat zavallılar geçen Rus seferinde olduğu gibi Rus Kazakları tarafından ezilecek, biz de bu pek mühim kuvvetten istifâde edemeyeceğiz. Çünkü her ferdi ayrı ayrı cesur, fedâkâr olan bu ahaliyi muntazaman sevk ve idare edecek teşkilât yoktur. Bunu yapmak lâzımdır.

Netice olarak derim ki, mükerrer ateşli kısa veya uzun Mannlicher, Steyr gibi tüfenkler, cephe ve kasaturasıyla beraber Trabzon veya civarındaki iskelelerden birinde ve Acemistan tarikiyle sevkolunacaklar için Bayezid'in cenubundaki hudut civârında bir mahalde iddihâr edilmesi lâzımdır. Bunun ne suretle Kafkasya'ya idhâli lâzım geleceğini, bu iddihâr keyfiyetini müteâkip düşünüyoruz. Kafkasya'daki teşkilât için teşebbüsât vardır. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Kafkasya'dan genç hocalar ve leyli mekâtib için birkaç çocuk göndersek bilâ tereddüt kabul olunurlar mı? Bu cihet mühimdir. Çünkü ahaliyi teşkilâta rabt etmek için en eslem tariktir. Bir de Kafkasya Müslümanları'ndan Petersburg'da tahsilde bulunan talebeler miyânında fukarası da vardır. Umûm talebeler senede bir defa Petersburg'da verdikleri bir balo ile bu fukara talebelerin idarelerini temine çalışıyorlar. Bunlara verilmek üzere senevi (200) lira tahsis mümkün müdür? Bugün düşündüklerim bundan ibârettir. Emîn bir vasıta ile cevap verirseniz minnetdarınız olurum. Umûm kardaşlara arz-ı ihtirâm eylerim.

(İmza okunamadı)

HALİDE EDİB'İN (ADIVAR) CAVİD BEY'E MEKTUPLARI (1909 -1921)

İttihad ve Terakki'nin iktidar yıllarında Türkçü ve Turancı akımlara alâka duyan Halide Edib partinin lider kadrosundan özellikle Ziya Gökalp, Cavid Bey ve Cemal Paşa ile yakın dostluk tesis etmişti.

1917'de Bahriye Nâzırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın davetiyle Türk kız mekteplerinin umûmî müfettişi olarak bu okulları yeniden düzenlemek maksadıyla Beyrut'a ve Şam'a giden Halide Edib, buralarda birkaç yeni okul ve bir de dârü'l-eytam açtı, 1918'de İstanbul'a döndü, Dârü'l-fünûn'da Garp Edebiyatı dersleri vermeye başladı ve daha sonra eşi Adnan Bey (Adivar) ile beraber, Milli Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya geçti.

Halide Edib, Cavid Bey'e dünya savaşı öncesinden itibaren gönderdiği bu mektuplarda İstanbul'daki faaliyetlerinden ve daha sonra Suriye'deki çalışmalarından söz etmekte, Ankara'dan yazdıklarında ise müstakbel başkentin o günlerdeki vaziyetini aksettirmektedir.

Muhterem Cavid Beyefendi,

Lis Fray'in⁴⁷ daveti üzerine temmuzun haftasına doğru Londra'ya müteveccihen hareket edeceğim. Gitmeden evvel sizinle birçok mesâil için görüşmek isterdim. En mühimi veda etmek olmakla beraber bir sürü de kardeş angaryası olacak. Fakat yola çıkanlara tıpkı ölenler gibi birşey reddedilmeyeceğini bildiğimden zamandan istifade ediyorum. Pazar günü Büyükkada'ya Salım Hüsnü Bey'e geleceğim. Sizce muvafık saati bildirirseniz Macide Hanım beni evinize getirmek zahmetini ihtiyâr edeceğinden eminim.

Londra'da sizin için siyasî ne yapabilirsem son derece memnuniyetle çalışırım. Bu hususta da beni biraz irşad edersiniz değil mi? İhtiram ve kardeşlikle.

Halide Edib

H.E.

قلم حیدر علی آغا
لیس فرای
تاریخ ۱۳۲۸
روز شنبه ۱۳۲۸
ساعت ۱۲:۰۰
مکتوب
برای
آقای
حیدر علی آغا
در
لندن
تاریخ ۱۳۲۸
روز شنبه ۱۳۲۸
ساعت ۱۲:۰۰

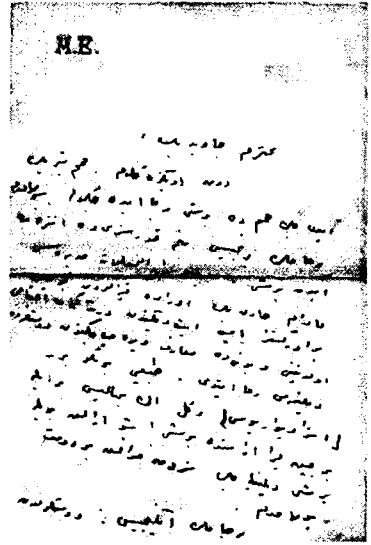
⁴⁷ Halide Edib'in mektubunda eski harflerle *Lis Fray* şeklinde yazdığı kişi Quaker, yani "tütreyenler" mezhebine mensup önemli bir İngiliz ailesinin kızı olan eğitimci ve sosyal aktivist Isabel Fry (1869-1958)'dır. Halide Edib, mektubunda sözünü ettiği davetin ve İngiltere seyahatinin ayrıntılarını hatıralarında anlatmaktadır ("*Memoirs of Halide Edib*", The Century Co., New York 1926, sah: 292). Hatıralardan, üzerinde tarih bulunmayan mektubun 1909 ilkbaharının sonunda yazıldığı anlaşılıyor.

Muhterem Cavid Bey,

Dün evinize geldim. Hem tebrik edecek hem de birşey rica edecektim, bulamadım. Ricamın birincisi benim kadar sizi de enterese eden birşey. Leyli Darülmuallimât Müdiresi Madam Sadık Bey, orada kızlardan küçük bir orkestra yapmak istediğinden dört kemana ihtiyacı olduğunu ve bunu da maarif vermeyeceğinden devletlerinden dilenmemi rica etti. Tabî bunlar birer "Stradivarius" değil, en pahalısı bir ile bir buçuk lira arasında birşey. İşbu aralık böyle birşey dilenecek sizden muvafık bir dost bulamadım.

Ricamın ikincisi: Dostlarımdan sanâyi'i nefîse mütehassısı bir Amerikalı kadın, Topkapı Sarayları'nın çinileri ile meşhur bir harem dairesi varmış. Bunu şimdi herkese gösteriyorlarmış. Bunu görmek için kendisine müsaade almanızı rica ediyorum. Nâzırlığınızdan şimendiferler müdebdeb yollar, bulvarlar istifâdesi çıkıncaya kadar şimdilik bu küçük şeylerle iktifâ ediyoruz.

Tebrikat, ihtirâmât ve peşin teşekkürât.

Halide Edib
Fazlıpaşa
5 Şubat 1327
(18 Şubat 1911)

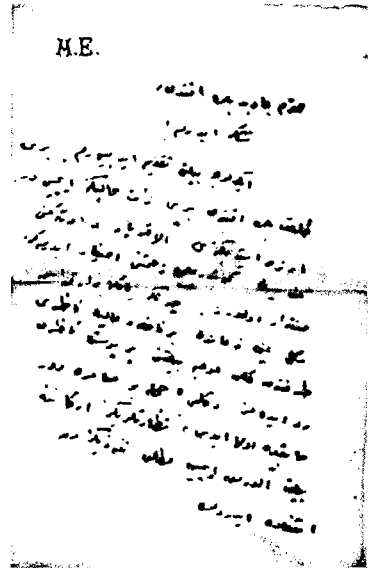
49

Muhterem Cavid Beyefendi,
Teşekkür ederim!

İki loca bileti takdim ediyorum. Biri Talât Beyefendi, biri zât-ı âliniz içindir. Arzu ettiğinizi alıkoyar ve ötekini kendisine göndermek zahmetini ihtiyâr ederseniz minnetdar oluruz. Çünkü yalnız bir arkadaş değil aynı zamanda bir Nâfia ve Mâliye Nâzırı tarafından gelen loca biletini bir posta nâzırı reddedemez değil mi? Hele bu müsamere devr-i sâbıkta ola idi nezaretleriniz erkânına bilet aldırma için mutlak nüfuzunuzdan istifâde ederdik.

İttihad Mektebi için birkaç kişi ile görüştüm. Şimdilik yegâne gitmek isteyen birkaç senedir muavinem olan ve pedagoji derslerimi tedkik etmiş olan Naciye Hanım isminde genç, zeki ve çalışkan bir hanımdır. Çalışmaktan yorulmaz olduğunu ispat etmiş, Selânikli olduğunu da söylemek kâfidir. Feyziye Mektebi İdaresi zaten benden evvel kendisine müracaat etmişti. Naciye gidecek olursa kendisini bu yaz ben az daha hazırlayacağım gibi ileride de daima mümkün olduğu kadar muavenet edeceğim. Naciye Hanım mektebin kontrato ve sair resmî, gayriresmî muamelesini tevkiil etti. Mektep nâmına hareket eden zât-ı âliniz idiniz. Herhalde pek kolay uyuşacağımıza eminim. Başkası ise de yine tavassutunuzu rica edeceğim.

İhtiram ve kardeşlikle.

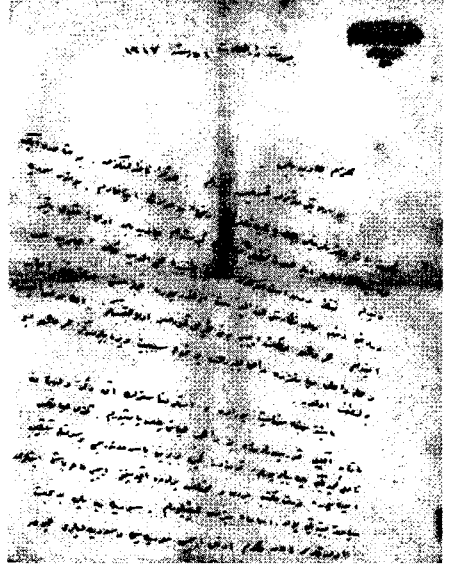
Halide Edib
Burgaz, 22 Haziran 1328
(5 Temmuz 1912)

Beyrut, Dârûl-Muallimât,
1 Mart 1917⁴⁸

Muhterem Cavid Bey,

Evvelâ yeni senenizi tebrik

ederim, sonra da nâzırlığınızı. Ben Şam'da iken Talât Paşa Hazretleri'nin Cemal Paşa'ya telgrafına rağmen bu havadise inanmadım. Bütün Suriye vilâyetleri valileri ile suret-i kat'iyede mübâhaseye giriştim, "Cavid Bey olmaz, kabul etmez" dedim. Fakat dün İstanbul'dan gelen bir Tanin'de Muhiddin Bey'in "Cavid Bey dördüncü defa Mâliye Nezareti sandalyesine oturuyor" cümlesini okuyunca iman ettim. Herhalde memleket için bunu hayırlı görmüş olacaksınız. Allah muvaffak etsin ve hele dahili siyasetimizde daha liberal bir tahavvüle sebebiyet verebilirseniz herhalde bu bir lûtuftur olur.

İşte ben de nihayet burada bir eski manastırın Akdeniz ve Lübnan'a bakan açık koridorlarında bir rahibe hayatı yaşıyorum. Kendi hayatımın nasıl geçtiğini pek bilmiyorum. Gündüz, gece, birbirini baş döndürücü bir sür'atle takip ediyor. Dört mektep birden ve muhtelif yerlerde açtığımız için masabaşı işleri, seyahat bittiği yok. Esasen biterse sıkılıyorum. Suriye'ye pek bedbaht oldukları zaman geldim. Onun için Suriye'yi ve Suriyelileri çok seviyorum. Esasen ben bu kadar ince, bu kadar kusursuz güzel bir memleket görmedim. Güzel insanların, sevgili insanların gözleri gibi akşamları ufuklar, dağlar, denizler, insanın kalbini ağlatıyor. Esasen bu memleket bugünlerde hep insanı ağlatacak gibi. Eleminde o kadar derin ve ezilmiş bir şey var. Bilhassa Ermeniler, Cemal Paşa'nın aziz başına Allah'la beraber yemin eden sırf burada yaşamak hakkını bulan bir sürü bedbaht Ermeni var. Mektebe bağlı bir binada da birçok var. Çöllerde ot yiyerek karınları şiştikten sonra kimi anasını, kimi babasını, birçokları da çocuklarını kaybettikten sonra buraya düşmüşler. Daha doğrusu, Cemal Paşa getirtmiş. Belediye biraz yiyecek veriyor oturuyorlar. [.....] bu bedbahtlarla hemen birbirimizi sevdik. Çocuklarıyla, kadınlarıyla ayrıca meşgul oluyorum. Küçüklerine bir sınıf açtık, okutuyoruz. Rusya Türkleri'nden beraber getirdiğim bir küçük muallime bu melek gibi fedâkâr ve muhabbetli aralarında çalışıyor. Dışarıdan anası açlıktan ölen, babası yanında öldürülen on iki yaşında bir Ermeni kızı geldi, iltica etti. Mahzun büyük gözleriyle etrafımda dolaşıyor, lüzumlu lüzumsuz elimi

⁴⁸ Bu mektubu *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrukeleri*'nde yayınlamıştım (sah: 149), diğer mektuplarla bütünlüğü bozmamak için bu kitaba da aldım.

öpüp ağlıyor. Bahçede bir facia daha var! Oğlunu yanında öldürürlerken birdenbire dilini kaybeden bir bedbaht, öteki oğlunu ve ailesini nereye attıklarını bilemiyor. Ayakları çıplak, gözleri elem içinde, mütemadiyen işaretle felâketini haykırıyor. Bazen geceleri çocuğu ölen bir kadın gibi, başı elleri içinde döğünüyor, döğünüyor. Gündüzleri yazı yazarken bazen hıçkırdığını işitiyorum. Pencereye koşuyorum, aşağıda bahçede ellerini sallıyor, oğlunun kalbinden kurşun geçerken çıkan sesi göklere uluyor, söylüyor. İşte bunlardan binlerce, yüzlerce var. Yetimhaneler hayatta bir şeyin telâfi edemeyeceği şeyi kaybetmiş yarı aç bedbaht çocuklarla dolu. Ermeniler bana diyorlar ki, “Senin Suriye’ye gelmeni iki aydır uykumuz kaçarak bekledik. Bizim için bir şey yap. Dünyada bir Cemal Paşa, bir seni severiz”. Ben ne yapabilirim. Her gittiğim yerde bana mutlak sefalet manzaralarını gösterip ağlıyorlar. Şam’da beni bir saat eski dar sokaklarda dolaştırdıktan sonra götürdükleri bir yerde kadın, erkek söylediler, söylediler ve birdenbire çok metin görünen bir erkek başını kollarının arasına alarak yüksek sesle ağlamaya başladı. Bu hep böyle! İşte yeni kabine bu emsalsiz zulüm ve cinayetin hiç olmazsa netâyicini tahfif edemez mi? Şimdi bugün yaşayanlara insan hakkı veremez mi? Ben kendi hayatımla bu fena ve çirkin şeyi ödeyebilsem öderdim. Fakat benim hayatım nedir ki?! Hiç, hem de pek gülünç ve küçük bir hiç!

Artık tamamen öğrendim ve inkıyâd ettim ki, hayatta insan yalnızdır. Sevdiği ve sevildiği insanlar birer geçici hayâldir. Bunu sâkin düşündüm, hayatı olduğu gibi kabul ettim fakat oğullarımı büyüünceye kadar, kendilerine sahip oluncaya kadar kuvvetli ve itimad edeceğim bir yere bırakabileceğimi hissetmek istiyorum ve bunu pek ciddi surette düşünüyorum.

İşte şimdi bu kadar! Siz ne yapıyorsunuz? Sizin de hayatınızı da hemen ezber bilirim klüp, nezaret, ev, Beyoğlu madamlarına ziyaret! Şişli hanımları ile yârenlik! Değil mi? Bazen otomobille kar altında beyâbân ve vahşi yerlerden geçerken İstanbul birdenbire gözümün önünden geçiyor. Bu İstanbul hayatı teferruatını düşünüyorum. Çok uzun düşünmüyorum. Bakkal defteri gibi bir defterim var, hemen çıkarıp mekteplerin birine ait eşya listesi yapmaya uğraşıyorum.

Düşünüyorum ki insanın ruhunu hiçbir elem, hiçbir şey mağlûp edememeli! Öldürse, kırsa, ezse, parçalasa, kanları arasından kuvvetli, nâmağlûp bakmalı!

Bu son seneler harici ve şahsî hepimiz ne ateşli, ne hummalı, ne kasırgalı bir hayat yaşıyoruz. Daha ne kadar yaşayacağız, kim bilir!

Şimdi biraz mehtab var. Manastırın hurma ağaçlı bahçesinde bir sürü kurbaga ötüyor. Ben de bu kadar uzun ve sıkıntılı şeyleri bizim kabinemizde bir nâzıra niçin yazıyorum diye düşünüyorum. Bilmem, göndermeli mi? Şam’dan gelirken sansürlenmiş bir sürü zarf getirdim, bana böyle hezeyan yaptırıyor. Bon nûi.⁴⁹

Halide Edib

⁴⁹ Fransızca *iyi geceler* demek olan *bonne nuit*.

Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Hey'et-i Temsiliyesi

Muhterem Cavid Bey,

İstanbul işgali feciasını tabîi haber aldınız.

Ben ve Adnan azım tehlikeler ve müşkilâtlar içinde buraya geldik. Oldukça iyi arkadaşlar var. Herhalde her türlü müşkilâta rağmen burada çok kavi bir iman muhiti var. Ben propaganda şubesini kurdum, çalışıyorum. İstanbul'un para ve tezvîr çalışması doğrudan doğruya açık bir İngiliz taarruzu olmazsa muvaffak olamayacaklardır. Vaziyet on-onbeş gün sonra daha tavazzuh edecektir. Bu hafta büyük bir meclis açılıp Anadolu'nun idaresini kendi vekilleri vasıtasıyla (esir halife ve esir Türk hükümeti tahlis edilinceye kadar) ele alacaklardır. Şarttaki temas kavî ve mühim esaslara bağlanmaya çalışılıyor. Size onbeş gün sonra daha açık ve sarahatle yazabileceğim. İşgalden beri burada çıkan gazeteler ile Şeyh Kıdvâi'ye⁵⁰ yazdığım bir mektubu size ahvâl hakkında tafsilat verir diye gönderiyorum. Doktor Nihad vasıtasıyla kendisine de aslını gönderdim. Meclisin mahiyeti (teşrîi ve icrayı beraber ve vekilleri vasıtasıyla idare-i umûr eder) bunun hakkında bütün evrak ikinci posta ile gelecektir.

Fransızlar bir taraftan İngilizler'i tasvip etmez görünüyör, bir taraftan Adana'da her türlü fecâyî yapıyorlar. Ermeni fecâyî tamamen uydurulmuştur. Amerika matbuatı iyileşti fakat onun müsbet bir tesiri yok. İtalyanlar çekiliyorlar. Sizde ne gibi havadisler varsa Antalya'da Moralizâde Hâlid Bey vasıtasıyla doğrudan doğruya bana yazarsınız. Yakında sizden malûmat alırsam çok memnun olacağım. Çünkü bu mektubumun elinize geçtiğini bilemiyorum.

Meveddetle.

Halide Edib
19 Nisan 1920

Kıdvâi'ye mektubu ister tercüme, ister aynen, İngilizce ister kısmen, ister tamamen bastırmak kabil olursa Almanya'da bastırınız.

⁵⁰ Hindistan Hilâfet Hareketi'nin önde gelen isimlerinden olan Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvâi (1878-1937). Hindistan'ın şimdi Uttar Pradeş eyaletine bağlı olan Gaida kasabasında doğdu. İngiltere'de hukuk okudu, Londra'da avukatlık yaptı, birkaç defa İstanbul'a gelip İkinci Abdülhamid'den madalya aldı ve sonraki senelerde İttihad ve Terakki'nin liderleriyle hilâfet konusunda müzakerelerde bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından memleketine dönerek Hindistan Hilâfet Hareketi'ne katılan Kıdvâi, Osmanlı hilâfetinin lehinde faaliyetlerde bulundu ve savaştan mağlûp çıkan Osmanlı Devleti'nin adil bir muamele görmesi gerektiği tezini yaymaya çalıştı. Eserlerinden bazıları Türkçe'ye de tercüme edilmiş, Sırât-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergilerinde makaleleri de yayınlanmıştı (Azmi Özcan, "Kıdvâi" maddesi, İslâm Ansiklopedisi (DİA), 25/395-396).

25/4/35⁵¹

Muhterem Cavid Bey ,
Size bir kurye ile Türkiye Halk
Hükümeti'nin Büyük Millet Meclisi
zabıtlarını Mustafa Kemal Paşa'nın nutkuyla
gönderiyorum. Kuvvetli ve canlı kısımlarını
Fransız matbuatında kullanınız.

Kuvâ-yı Milliye'nin mevkii kuvvet
kesbilmektedir. Marmara havzasındaki
Anzavur harekâtı tamamen temizlenmiştir.
Anadolu ortasında İngiliz parasıyla yapmak
istedikleri irtica harekâtı (padişahı siper ve
âlet diye kullanarak) esasen ehemmiyetsiz
olduğu gibi o da temizlenmek üzeredir.

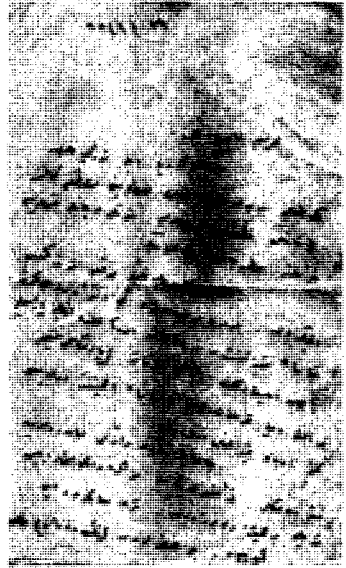
İtalyanlar bizden bir adamı Sanremo'ya
götürecekler. Fransızlar nâmına müzakere ve
anlaşma için küçük bir hey'et de buradadır.
Şark mesâili de iyi gidiyor. Bu zabıtlardan
(nutukta var) mutlak Kıdvâ'ye yani Hindliler'e verdiriniz. Padişahın
İngilizler'in tazyiki altında hepimizi bâgî addedip katlimize ferman veren
fetvasına karşı umûm Anadolu müftülerinin fetvasını gönderiyorum. Bunu
da hemen tercüme ettirip Hindliler'e ve Avrupa'da ilânını temin ediniz.

Zabıtlardan büyük efendiye, Sviçre'den Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bir
nüsha gönderiniz.

Size yakında inşaallah daha iyi havadisler veririm ümidiyle ellerinizi
doktorla müştereken sıkır, sizden Antalya'da Moralizâde Halid Bey
vasıtasıyla veyahut İstanbul'da Nakibe Hanım vasıtasıyla uzun mektup
bekliyorum.

Halide Edib

Ahmed Rıza Beyefendi'ye de bir nüsha gönderir, en samimi
hürmetlerimizi de lûtfen kendisine söylersiniz.

⁵¹ Mektubun üzerinde "25.4.32 (1919)" tarihi bulunuyor, ancak Halide Edib 18-26 Nisan 1920'de faaliyet gösteren San Remo Konferansı'nın çalışmalarına başlayacağından sözettğine göre, mektubu 1920 ilkbaharının başında yazmış olmalı.

3 Mayıs Ankara
(1920)

Muhterem Cavid Bey,

Size yine bu posta ile yazıyorum.

Meclisin teşekkülüne, bir halk hükümetinin mevcut olduğuna dair mektubumu almış olacaksınız. Hey'et-i icraiyesini ve hey'et-i teşriyesini nefsinde cem eden meclis icra hey'eti bugün intihâb ediyor (Muvakkat bir icra hey'eti intihâb edilmişti). Dahildeki işler iyi gidiyor. Ferid Paşa ve İngilizler'in padişah, fetva oyunuyla vücuda gelen Bolu-Düzce civarı Çerkes isyanı basılıyor. Vaziyete milliyetperverler bu hafta tamamen hâkimdirler denilebilir. Şark'ta Türk Kızıları Bakû'ye girdiklerini tabî biliyorsunuz. Fransızlar anlaşmak için salâhiyettar bir hey'et gönderiyorlar.

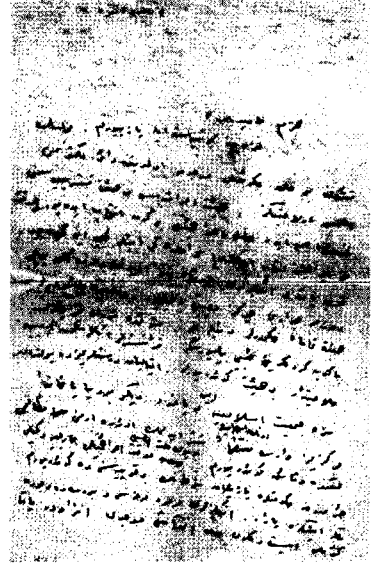
İtalyan dostlarımız da yolundadır. Size Cemiyet-i İslâmiye için veyahut diğer propaganda merkezimiz varsa onun vasıtasıyla muntazaman neşredilmek üzere Ermeni mezâlîmi hakkında vesaik gönderiyorum. Büyük Millet Meclisi Muvakkat İcra Hey'eti'nin Hariciye Vekili tarafından hükûmetlere yazılan notanın bir kopyasını da gönderiyorum. Belki işinize yarar. İngilizler'in Marmara murahhası ve Bursa'da vücuda getirmek istedikleri iğtişâş mucidi Anzavur Paşa ve maiyeti müthiş bir hezimete dūçar oldular.

Buradan henüz hareket eden Şikago Tribün gazetesi muhabiri Paris nüshasına birçok enteresan şeyler yazacaktır zannındayım. Takip ederseniz iyi olur.

Hürmet ve meveddetle.

Halide Edib

Sizden henüz bir mektup alamadım. Bilmem İtalyanlar'ın gayriresmî olarak bizden Sanremo'ya adam götürmek istediklerini yazdım mı?

Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Hey'et-i Temsiliyesi

Muhterem Cavid Bey!

Şimdiye kadar gönderdiğim mektuplara cevap alamadığımdan sizin elinize geçmiş olmasına emin bulunmuyorum. Buradaki son vekayi Anzavur [.....]sının tâ Çanakkale'ye kadar tamamen temizlenmiş olmasıdır. Orada İngilizler bizim kuvvetlere pek nazik davrandıkları gibi (sahilde) geçen hafta anlaşmak istediklerini, Ankara ile temasa geçmek istediklerini söylemişlerdir. Kilikya'da vaziyet çok iyidir. Maraş, Urfa'dan sonra Ayıntab da millî kuvvetler eline düşmüştür. Orada yine bir kıtâl yaygarası koparacaklardır. Fakat, Ayıntab'da asıl kıtale evvelâ mârûz kalan bizim ahalidir. Size son telgrafımın aynısını gönderiyorum. Erkân-ı harbiyeden suretini aldım.

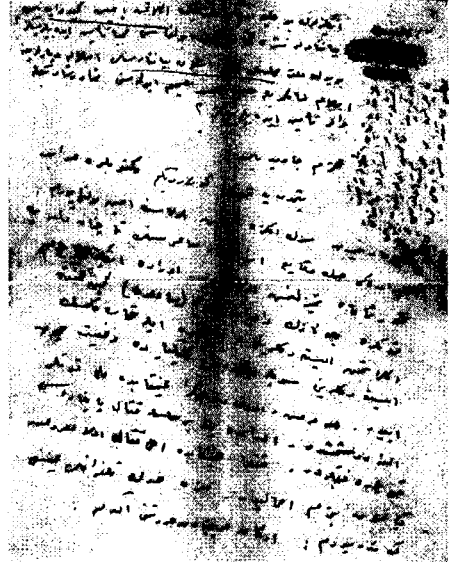
Miralay Norman kumandasındaki kuvvetler Kuvâ-yı Milliye'nin tazyikine tahammül edemeyerek terk-i mevzi' eyleyerek geri çekilmişlerdir.

Bunu propaganda olarak kullanırsınız diye gönderiyorum. Cemiyet-i İslâmiye'ye Nihad Reşad Bey'e verebilirsiniz. Dahilde Adapazarı ile Düzce arasında (Düzce merkez) uyanan Çerkes isyanı padişah [.....] ve Düzce'ye kadar bastırılmıştır. Bütün kuvvetler Düzce üstündedirler. Kuvvetli bir darbe vuracaklarına intizâr ediyoruz. İzmit'e gelen Süleyman Şefik kuvvetleri bize iltihaka karar verdikleri İngilizlerce anlaşıldığından silâhları alınmış tel örgü içine konmuştur. Şark, en ümîdvâr kısmını teşkil ediyor. Gelecek mektupta bunun hakkında mufassal yazmaya çalışacağım.

Fransız hey'eti geldi, bizi anlaşılmaya mütemayil bulunca imza salâhiyetini haiz diğer bir hey'eti göndermeye gitti. Bu hafta içinde Ankara içinde bulunacağız.

4 Mayıs 1336 (1920)

1- Ayıntab'ın hemen cenubundaki Kurbanbaba tepesi dün Kuvâ-yı Milliye tarafından bi'l-hücum zaptedilmiştir. Düşman tarafından esaslı bir surette tahkim edilen bu tepede birçok makineler ve otomatik tüfenklerle yüz kadar muhafız vardı. Hücum baskın tarzında yapılmış, koleje firar etmek isteyen düşman kısmen Kurbanbaba tepesinde yakayı ele vermiş, teslim olmayan

bir zabıt ile kırk nefer maktul düşmüştür. Otomatik tüfenk, cephane ve bomba iğtinâm edilmiştir. Şehir dahilindeki düşman kolej binalarıyla eytamhane ve Ermeni mahallelerine tehassun etmiştir. Şehir tarafımızdan muhasaradadır.

2- Şehirde hâkim noktalarda bulunan Fransızlar her gün İslâm mahallâtına bi't-tahsis camilere ateş ediyor. Birçok masum İslâm'ın şehâdetine sebebiyet veriyorlar. Geceleri Ermeniler gazlar, paçavra ve bomba ile İslâm hânelerini yakıyorlar. Müdafaa-i nefis için Çınarlı Camii'ne tehassun eden İslâmlar'a camiin kubbesi delinerek içine bomba atmak suretiyle hücum edilmiştir.

3- Şehrin etrafındaki hâkim nukatı işgal eden İngilizler'in bu halife oyununu Hindliler'e anlatmak için Kıdvâi'nin beyannameler neşri gibi teşebbüslerde bulunmasını acaba temin edebilir misiniz? Büyük Millet Meclisi'nin âlem-i İslâm'a beyânnamesinin İslâm diyarlarına İslâm lisanlarıyla tâmin edilmesini Nihad Reşad Bey ile beraber temin edebilir misiniz?

İzzet Paşa'yı İngilizler tevkif etmişlerdir. Fransızlar'ın teminâtı üzerine kalmış olduğundan bunun ne çirkin bir hareket olduğunu Fransız matbuatında neşretmek acaba kabil mi?

Azizim Cavid Bey,

18 Teşrînevvel ile 29 Teşrînsânî tarihli mektubunuzu 8 Kânunevvel akşamı ikisini beraber aldım. Tabî ben siyasetle dostlarımı unutmuş değilim. Birinci mektubu getiren dostunuz mektubu bir aydan fazla cebinde taşımıştır.

Size cevap vermek için Mösyö Weil'i de görmeyi bekledim. Dün akşam gördüm.

Gelelim İstanbul'daki vaziyete:

Ferid Paşa kâbusu gittikten sonra azıcık nefes aldık. Fakat hemen İngiliz entrikası hiçbir zaman olmadığı gibi başladı. İntihâbâtı İttihadçı intihâbâtı gibi göstermek, teferrik ve tâlik etmek. İngiltere Çerkes, Kürd dayanıp bir iğtişâş çıkarmak için gayriresmî adamlar, başında papaz Frew, İngiltere'nin resmî vesâitini kullandılar durdular. Vesâikin ekseriyeti elimize geçtiğinden birçok felâketin önü alındı. Tabî, o tertibatlarını haber aldığımızı biliyorlar. Şimdi belki tamamen başka tertibat yapacaklar.

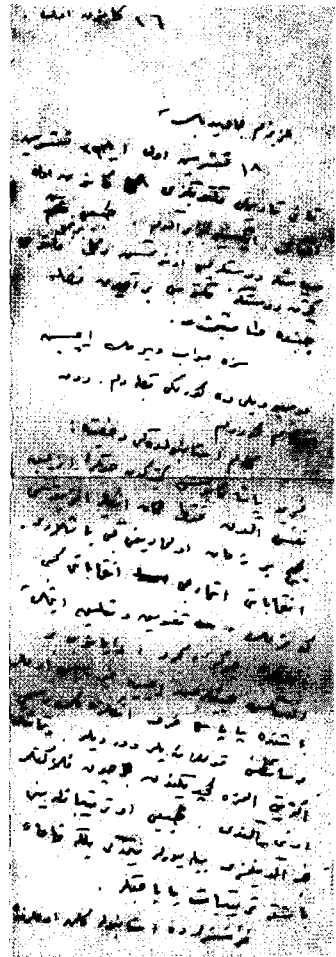
Fransızlar'da, İstanbul'a gelen adamlarında büyük bir şüphe ve anlaşıma arzusu var. Bilhassa Amiral de pek hususî surette kuvvetleri tedkik ediyor, pek cazip, insaniyetkâr, geniş düşünceli bir ihtiyar. Fakat, Fransızlar'ın Adana ve civarındaki icraâtı çok çirkin, hisler gayet gergin.

Amerika gazetelerde bize kaybolmuş görünüyor. Fakat burada salâhiyettar olanlar eskisinden çok ümidvâr görünüyorlar. Sebebini anlayamıyorum.

Muvakkat bir zaman için o kadar muhtelif millet ve memleketler politikası birbirinden ayrı ve kat'î bir neticeye yürümüyor ki, siyasi âfetten bir istikamet istihracı şimdilik gayr-i kabil gibi. Yalnız Almanlar'ın son plânı tabî İngiltere'ye Fransa'yı daha çok bağlayacak. Biz ne olacağız?

İngiltere ile Ferid Paşa arasında sıkı bir muahede metnini bizinkiler buldular. Size bir kopyasını göndereceğim.

Kuvâ-yı Milliye'nin dücâr-ı zaaf olduğu doğru değildir. Evveliden ne ise yine odur. Ve Anadolu'yu ben kendimizden daha vâzih ve dediğini bilir

⁵² Damad Ferid Paşa'nın sadareten 18 Ekim 1920'de ayrıldığı, Halide Edib'in sözünü ettiği Londra Konferansı'nın da 13 Şubat 1921'de toplandığı gözönüne alınacak olursa, mektubun üzerindeki 16 Kânunevvel tarihi, 1920'nin 16 Aralık'ı olmalı.

buluyorum. Bizim dünya Arab Hacı gibi.

Meclis toplanınca ahvâl biraz daha vuzûh kesbedeceğini zannediyorum.

Anadolu az daha beni de mebus yapıyordu. Konya'da Beyşehir bana rey vermesi o kadar garip birşey değil mi?

Mösyö Weil pek hayırhah. Mösyö Klemanso'nun bizim için söylediklerinden filân bahsediyor. Fakat vâzih birşey söylemiyor. On beş gün sonra gidecekmiş, gitmeden gelip beni görecek. O zaman biraz daha vâzih olur ümîdindeyim.

Adnan'ın İstanbul mebusu olmak ihtimali var. Meclis'te kuvvetli ve milli bir blok yaptırmak için çalışacağız. Tâ ki milli meselelerde kuvvetli ve müttehid görünelim.

Size kat'î birşey söyleyememekten çok müteessifim. Fakat etraf hep karanlık. Yeni birşey olur olmaz yazacağım. İnşallah bu Londra Konferansı ortaya daha kat'î birşey atacak.

Au revoir ve samimi selâmlar.

Adnan'dan hürmet ve muhabbetler!

Halide Edib

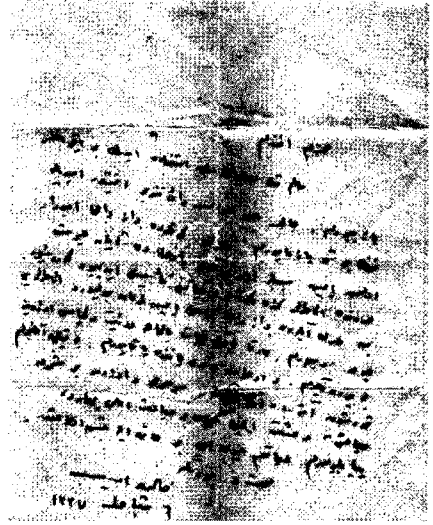
56

Muhterem efendim,

Salim Beyler oraya gelmesinden istifâde ederek bir iki satır yazıyorum. Câmî Bey sizi daima tenvîr etmiştir ümîdiyle fazla birşey yazmıyorum. Son günlerde biraz daha ümîdvâr olmak için sebepler olduğu gibi dahilde de şâyân-ı hayret surette Anadolu kendi hükümetini ve hayatını tesîs ediyor görünüyor. Ben son aylarda biraz daha gezmek için zaman buluyor ve Anadolu'yu çok seviyorum. Adeta eski hayat bilhassa medeniyet dünyası üzerine bir perde çektim. Bir odada bir köy yanında yaşıyorum. Başlıca eğlencem kurşun atıp at binmektir. Serseri ve uzun bir şark seyahati, vahşet içine giden bir seyahat.

İlkbaharda yapabilirsem hayatım çok iyi bir hâtîme ile bitmiş olacaktır.

Muhabbet ve meveddetle.

Halide Edib
6 Şubat 1337 (1921)

Muhterem Cavid Bey.

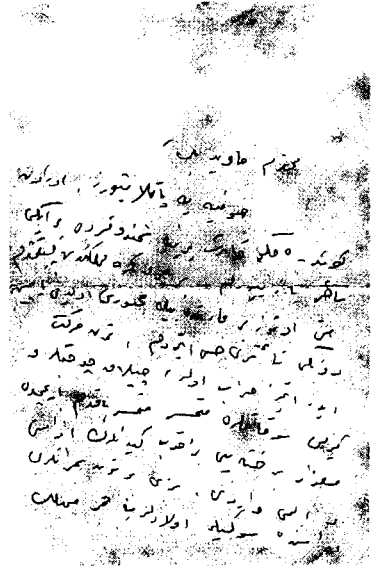
Sofya'ya yaklaşıyoruz, oradan göndereceğim kart yerine şimendiferde bir iki satır yazıyorum. Birçok kere memleketten çıkmıştım. Hattâ otuz bir Mart'ta bile mecburî olduğu için dünkü teessürü hissetmedim. Tren hareket eder etmez harab evler, çıplak çocuklar ve kirli sokaklara mütehassir mütehassir baktım. İçimde muazzaz bir hastayı bırakıp gidenlerin ezası ve elemi vardı. Sizi bütün buhranları arasında sevgili evlâdlarına her mühlik şeyi yapan bu kıymetli hastanın başında müteellim, mûnis görüp bıraktığımdan tabî en çok sizin mevkiinizde olmak istedim. Zaten, İttihadçı kardeşlerimizin bir buhranda gösterdikleri sabır, sükûnet ve şefak-ı teslimiyet o kadar bana onları sevdirdi ki, Çeribaşı Talât Bey'le bile daima müşterek kalacak bir sevgili idealimiz var hissini duyuyorum. Eğer sevgili memleketimize pek fazla zarar gelmezse bu buhranlar ve müşkilâtlar onların ruharına, ideallerine başka metanet ve başka bir vefa ve fedâkârlık verecektir. Ve bu vesile ile de memleket yerine menfaat sevenler aramızdan gider değil mi?

Sıhhatim ve vücudum için sükûnet ve şifa ararken bütün kabiliyet-i hayatı ve duygusu ile her dakika sizin müşkilât ve fedâkâr [.....] müşterek bir kardeş olduğumu unutmayınız. Bulgaristan'ın mamur, zengin, çalışkan yüreğinden geçerken, toprağımıza ve Türk kardeşlerimize dua ederek gidiyorum.

Bütün kardeşlik ve dostlukla.

Halide Edib

Hâmiş: Trenin hareketiyle yazı ne acayib oluyor.

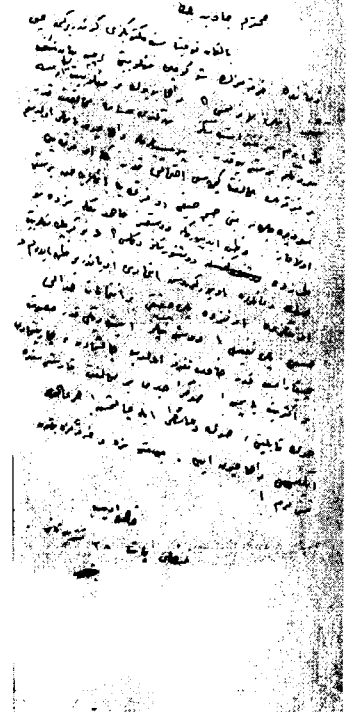
Muhterem Cavid Bey,

Balkan Komitesi'ne mektubunuzu

gönderirken aynı zamanda fırkamızın şu küçük mağlûbiyeti için beyân-ı teessûf etmek lâzım mı? Daha büyük bir mağlûbiyet bile olsa zannetmem siz teessûf isteyeziniz. Ben kendi hesabıma muhalefet kadar sevdiğim birşey yoktur. Prensipleriyle daha çok bağlı olduğum bir fırkanın muhalefete geçmesi ihtimali kadar bana o fırkayı sevdirecek, beni sımsıkı o fırkaya bağlayacak birşey olamaz. Ve zannediyorum ki dostumuz Cahid Bey ile siz de bu tarzda düşünüyorsunuz değil mi? Ve bir küçük mağlûbiyet son zamanlarda uyur görünen ittihâdî uyandırır zannederim ve önünüzde, önümüzde pek hakiki bir intihâbât cidâli hissi pek nefis! Düşününüz istediği kadar mebus çıkarmış [.....] kadar sahib-i nüfûz olup, çalışmadan, çarpışmadan bir ekseriyet yapmak! Sonra ciddi bir muhalefet karşısında son kabiliyeti, son vesâiti ile çalışmak. Herhalde ikincisi daha çok iyi. Size ve fırkanıza bütün temennilerim!

Halide Edib

Fazlpaşa, 28 Teşrînsânî

60

Muhterem Cavid Bey,
İstifsârınıza teşekkür ederim.

Dostların kalbinde tuttuğumuz yerin büyüklüğünü anlamak için arada ölüm tehlikesi bile pek fena değil. Şimdilik yeniden hayata dönmüş gibiyim ve pek çabuk iyileşiyorum.

Cahid Bey pazartesi günü Berlin'e müteveccihen hareket ediyor. Bir rivayetten Avrupa'nın, bir rivayetten sizin hasretinize dayanamadı. Her ne ise ikisini de tatmîn edebilecek.

Ümid ederiz ki artık siz de işinizi çabuk bitirir, dostlarınızın yanına dönersiniz. Meveddet ve kardeşlikle.

Halide Edib
15 Teşrînsânî

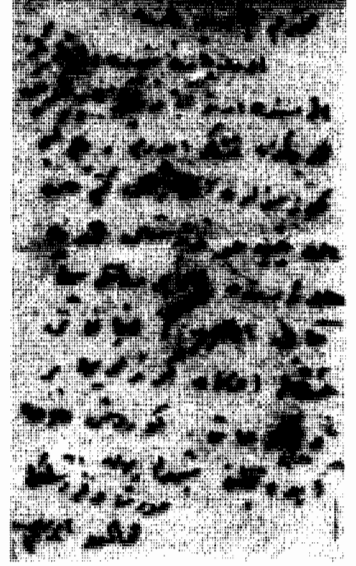
61

Muhterem Cavid Bey,

Avrupa'da beni de dostlarınız arasında
unutmadığınıza, zarif hediyenize teşekkür
ederim. Benim gibi gözsüzlere gözlük
getirmek en yakın bir dostun hediye
üzerinden bilhassa düşünmesi ile kabil olur.
Hayâlâtı fazla olan gözlerime bir diplomat
görüşü ilâve edeceğine şüphem yok.

Meveddet ve kardeşlikle.

Halide Edib

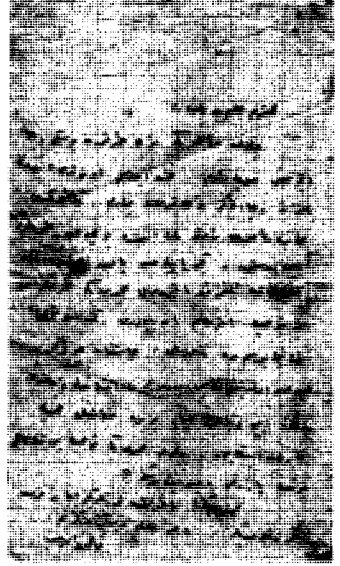
62

Muhterem Cavid Bey,

Celâl Sahir Bey'e size tarafımdan birşey rica etmesini söylemiştim. Zannedersem unuttu, ben de bizzat rica etmeyi daha kolay buldum. Kadıköy Muhabere Memuru Raşid Bey isminde bir çocuk -akrabaları dostumuzdur- yeni yapılacak yahut yapılmakta olan teşkilâtta Telgraf Başmüdiri Hamdi Bey'e tarafınızdan bir tavsiye istirhâm ediyordu. Kendisini şahsen tanımıyorsam da namuslu, çalışkan, zeki bir çocuk olduğunu temin ediyorlar. İstanbul dahilinde Boğaziçi veyahut civar bir yere maaşının zammıyla [.....] istiyor. Bilemem, Hamdi Bey'e tavsiyeyi şifâhen mi yoksa yazarak mı yapmak istiyorsunuz?

Görüyorsunuz ya nâzırlıktan kurtuldunuz ama bizlerden kurtulamadınız. İhtiramlarım ve peşin teşekkürâtım.

Halide Edib

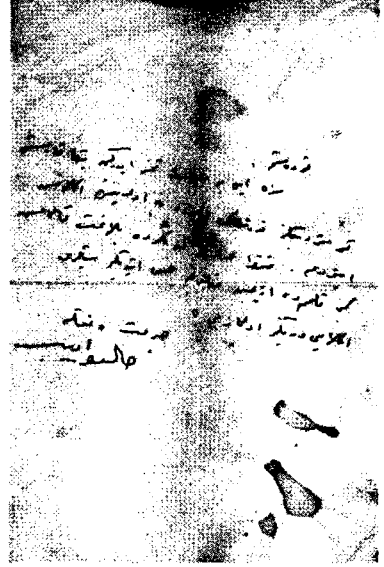
63

Kardeşim,

Size iyi bir seyahat temenni ederken bana karşı gösterdiğiniz kardeşliğin hayatımda ne olduğunu anlatmak isterdim. Fakat son günlerde belâgat kalmamış gibi kalemim de ezilmiş, [.....] hissettiğim şeyleri anlayıveriniz olmaz mı?

Hürmet ve minnetle.

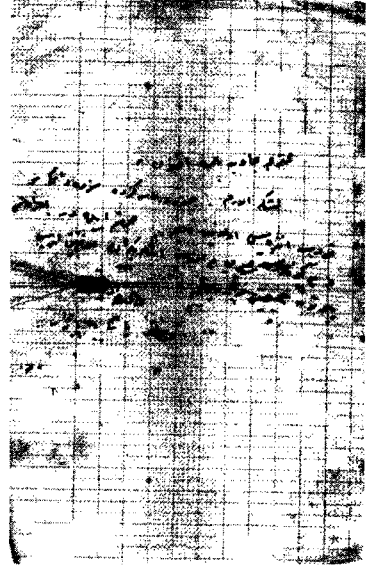
Halide Edib

64

Muhterem Cavid Beyefendi,
Teşekkür ederim. Sordurmasanız da
sizde daima bir kardeş enteresi olduğuna
eminim. Sıhhatim iyidir. İhtirâmâtımı
ve bugünlerde çok ve uzun işlerinizin
muvaffakiyeti için bütün samimiyetimi
gönderirim.

*Halide Edib
Fazlıpaşa*

*Lozan Türk Yurdu ile Türk Kongresi'ne ait
bazı belgeler ve Harun Aliçe'nin
Cavid Bey'e mektupları*

İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra yaygınlaşan Türkçülük düşüncesi çerçevesinde Türkiye'de bazı Avrupa memleketlerinde Türkçü cemiyetlerin teşkiline başlandı. Lozan'da 1909'da kurulan "Lozan Osmanlı Kütüphanesi" isimli cemiyet 1911'in sonlarına doğru tasfiye edildi ve bu şehirdeki Türk öğrenciler tarafından "Lozan Türk Yurdu" adında bir başka cemiyet kuruldu.

Ancak, cemiyetin tüzüğünde siyaset ile uğraşma yasağı bulunduğu için, üyeler "Lozan Türk Kongresi" isimli bir başka kuruluş ve bu kuruluş için de bir "büro" tesis etmişler ve siyasi faaliyetler bu büro vasıtası ile yapılmıştı.

12 sene boyunca faaliyet gösteren Lozan Türk Yurdu, üyelerinden bazılarının Türkiye'ye dönmeleri üzerine son toplantısını 1923 Temmuz'unda yaptı ve faaliyetine son verdi.

Lozan'ın yanısıra Cenevre, Nöşatel ve Paris'te de kurulan Türk Yurdları üyelerinin fikri gelişmesini sağlamak maksadıyla dersler, toplantılar ve konferanslar düzenlemenin ve Rusya'daki Türk gruplardan gelen öğrenciler ile temaslar kurmanın yanısıra faaliyette bulundukları senelerde Türkiye'nin Avrupa'daki bir çeşit tanıtım bürosu gibi çalışmışlar; özellikle de Lozan Türk Yurdu ile Lozan Türk Kongresi, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'nın görüşlerinin batı dünyasına iletilmesi konusunda da çaba göstermişti.

Aşağıda, Lozan Türk Yurdu ile Lozan Türk Kongresi'ne ait kongre çağrısı, nizamname ve bazı yabancı devlet adamları ile kuruluşlara gönderilen mesajların yanısıra Lozan'daki cemiyetin en faal mensuplarından olan ve bir ara başkanlığını da yapan ve Harun Aliçe'nin sâbık Mâliye Nâzırı Cavid Bey'e gönderdiği mektuplar yer alıyor. Aliçe'nin yazdıkları, Avrupa'daki bazı İttihadçılar'ın faaliyetleri hakkında bilgi vermesinin yanısıra, Lozan'daki gençlerin Milli Mücadele'nin haklılığı ve Avrupa'da tanıtımı meselesini samimi şekilde üslenmiş olduklarını da açıkça göstermektedir.

Mektupları yazan Harun Aliçe, İsviçre'deki milliyetçi gençlerin lideri konumunda bulunan ve Milli Mücadele'nin haklılığının Avrupa'da duyurulması için büyük çabalar gösteren bir gençti ama hakkında şimdiye kadar hiçbir araştırma yapılmadı, Lozan'da 16 Kasım 1925'te vefat etti.

Cavid Bey, vefatından önce Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan İzmir mebusluğuna namzet gösterilen (Nevsâl-i Milli, 1341, sah: 341) Harun Aliçe'nin vefatından şöyle bahsedecektir:

"...Bugün hastahane köşesinde pek az kimse tarafından bilinerek ölen bu vatandaş milli bir cenaze alayına, senin doğduğun gün ölen Ziya Gökalp kadar layıktı. Fakat henüz siyaset çarkına girmediği için memleketimizin büyükleri onu böyle bir şerefe layık görmek şöyle dursun, belki hatırını sormayı bile düşünmemişlerdir" (Cavid Bey, "Şiar'ın Defteri", yayına hazırlayan: Şiar Yalçın, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, sah: 25)

65

LOZAN TÜRK YURDU'NUN ÜÇÜNCÜ
TÜRK KONGRESİ DAVETNAMESİ

(Nisan 1921)

Lozan, Nisan 1921

Türk kardeşler,
Lozan Türk Yurdu 1921 senesi
10 Mayıs'ında Lozan'da toplanacak
Üçüncü Türk Kongresi'ne cümle
milletdaşları davet ediyor.

1919 senesi 17 Mayıs'ında bütün
Türklük âlemi tarihinin en elim
dakikalarını yaşarken, vatanından
uzak kalan gençliğin milletlerin
azraili olan nevmîdiye kurban
olmamasını temin için Lozan Türk
Yurdu ilk umûmî Türk Kongresi'nin
tertibini elzem addetmişti.

Bin yerinden yaralı, vatanın
yarın imdadına koşmak emeliyle
Avrupa'nın ötesinde berisinde bilgi
avına atılmış Türklük ekseriyetle
yurdun şu samimi davetine iştirak ederek mazi ve hal için konuşmuş,
dertleşmişti. Sabah akşam toplanan bu dernek bir hafta sürdü ve milli, dinî,
iktisadî, ictimâî bütün mesâil-i hayatiyemizi mehmâemken tedkik ile bir eser
vücûda getirdi.

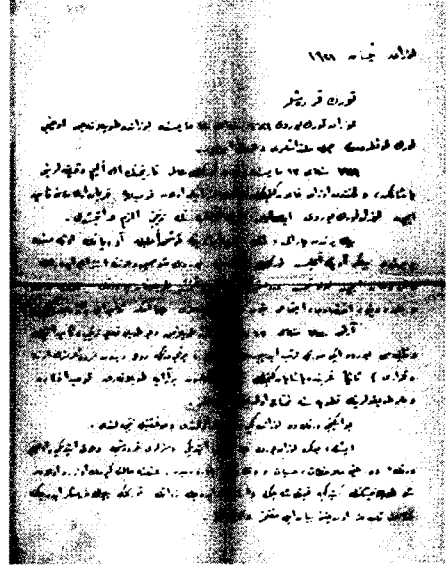
Artık 1920 senesi 17 Mayıs'ında tekrar toplanmak ve bu toplanmayı
tertib ve temin etmek vazifesi burada iki suretle terettüb ediyordu:

Evvelâ, birinci derneğe ruh veren kardeşlerimizin arzu ve kararı; sâniyen
gurbette yaşayan gençliğin yılda bir kere olsun bir araya toplanarak tevhid-i
efkâr ve milli duygularının takviyesine muhtaç olduğuna kanaatimiz.

Bu ikinci dernek de Lozan'da geçen sene aktolundu ve muvaffakiyetle
neticelendi.

İşte bu kere Lozan Yurdu'nun tertib ettiği ve sizleri kardeşçe davet ettiği
üçüncü "dernek" de aynı mülâhazat, hissiyât ve vezâifin yavrusudur. An'âne
haline girmek üzere olan şu toplanışların gittikçe kıymetleşeceğine ve iştirak
edecek zevâtın Türklüğe büyük hizmetler edeceğine kanaat-i tâmmemiz
olduğunu beyân ile müftechir ve mahzuzuz.

Türk'ün tarihini bilen, ruhunu tanıyan, kanını taşıyan, o doğru ve
namuslu milletin hürriyetine ne kadar muhtaç ve lâıyk olduğundan hiçbir
zaman şüphelenmediği gibi uzun tarihimizin telkinâtının doğruluğunu
da ahvâl-i hâzıra bütün cihâna ispat etti. Milletlerin hayatında esas olan

kuvvetin yani birliğin bizde de ve hem ne mertebe mevcut olduğunu gösterdi.

Fakat âlemin, en ufak kuvvetten ne büyük neticeler elde ettiğini unutmayalım. Büyük kuvvetimizin hakkı daima yenilmiş olan milletimize vaad ettiği refahı temin için birlikte çalışmak fırsatlarını kaçırmayalım.

PROGRAM

1-Lozan Kongresi “daimî bürosunun” bir senelik faaliyeti hakkındaki raporun istimâmını müteâkib, derneğin müzakerâtına girebilecek binlerce mevzuu dört mühim fasıla ayırdık:

2- Mefkûre.

3- Mesâil-i iktisadiye.

4- Mesâil-i ictimâiye.

5- Teşkilât-ı idariye. Bu dört fasılla alâkadar olan (ticaret, zirâat, sanayi, Türk millî ticaretinin inkişâfı, berri ve bahri vesâit-i nakliyemizin inkişâfı, muvâzene-i ticâriyemiz ve kambiyonun şer’î ve nizâmî teşkilât, merkeziyet veya adem-i merkeziyet, memleketimizde şimdiye kadar niçin yalnız siyasi fırkalar yetişti de, siyaset haricinde yetişemedi? Bize niçin ihtilâf-ı siyasi, husûmet-i siyasiyeye daima müncer olageldi? Basiret-i ictimâiye, ecnebi memleketlerinde Türklüğü tanıtmak çareleri, ilh...) gibi mesâilî tedkik ile gerek dernekte münakaşaya gireceklerle, gerek lâyiha suretinde yollayacaklara şimdiden teşekkürlerimizi takdim ve önümüzdeki 17 Mayıs sabahı saat dokuz buçukta Grand Theatre de Lausanne salonunda buluşmamızı temenni ederiz, kardeşler.

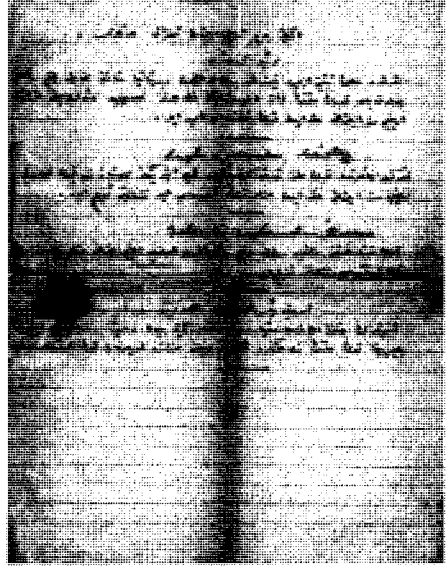
*Lozan Türk Yurdu
Turc Yourdou Lausanne*

66

İngilizce'ye tercüme olunan telgraf suretleri

Lloyd George'a,
Şarkta sulhun tesbiti için
kıymetdar bir amil olan ve Britanya
menâfiine muhalif hiçbir emeli
bulunmayan Türk milletinin zât-ı
asîlânelerinin müzâheretine nâil
olacağını Lozan'da üçüncü sene
ictimâını akteden Türk Kongresi
ümîd eder.

Anglo-Ottoman Society:
Felâketli zamanlarında Türk
milletine karşı göstermekte devam
ettiğiniz dostane faaliyetten dolayı
üçüncü sene ictimâını akteden Lozan
Türk Kongresi, amik minnetdarlığını
takkîm eder.

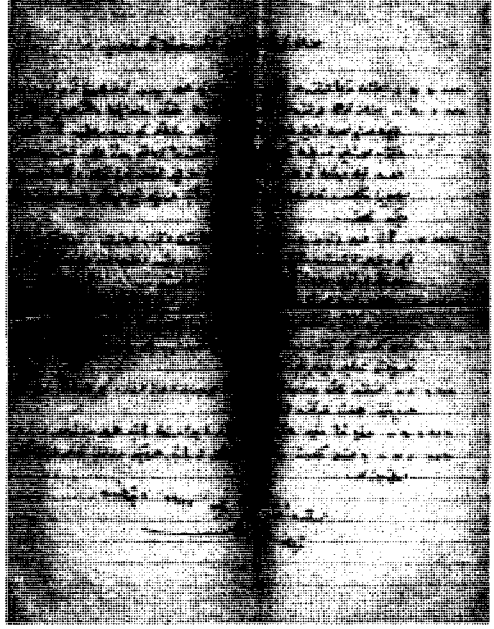
Islamic Information Bureau:
Türk milletinin hukukunu müdafaaya mâtuf devam-ı neşriyâtınızdan
dolayı üçüncü ictimâını akteden Lozan Türk Kongresi minnetdarlığını
takkîm eder.

Amerika Reisicumhuru Harding'e:
Ekalliyetlerin hukukuna en vâsî mikyasta hürmeti vazife bilen ve
hürriyet ve mevcûdiyeti için çırpınan Türk milletinin müzâheretinize mazhar
olacağını Lozan'da toplanan Türk Kongresi ümîd eder.

Lozan Türk Kongresi Daimî Bürosu'nun
Nizamnamesidir

Madde 1: Lozan Türk Kongresi Daimî Bürosu bir kâtib-i umûmî ve bir de kasadardan terekküb eder.

Madde 2: Lozan Türk Kongresi Daimî Bürosu milletimizin hukukunu müdafaa etmek, milletimizi garba tanıtmak için lâzım gelen neşriyâtı icra ve iktiza eden mehafil ve zevâtla temasta bulunur. Kâtib-i umûmî intihâb olunduğu tarihten diğer ictimâa kadar kongrenin vekâletini haiz olup kongrece esas olarak kabul olunan kaidelere muhalif olmamak şartıyla kongre nâmına hareket etmekte salâhiyet-i kâmileye mâliktir. Kasadar hesapları tutmak ve kâtib-i umûminin tâyin edeceği yerlere sarfiyat icra etmekle mükelleftir.

Madde 3: Kâtib-i umûmî ve kasadar her sene kongre tarafından intihâb olunur. Kongrenin iki ictimâi arasında kâtib-i umûmîlikte veya kasadarlıkta inhilâl vâki olursa diğer münasip bir zâtın intihâbı Lozan Türk Yurdu'na havale olunmuştur.

Madde 4: Lozan Türk Kongresi Daimî Bürosu, her sene ictimâ eden Türk Kongresi'ne karşı mes'ul-i müstakil bir müessesedir. Bununla beraber kongrenin iki ictimâi arasında lüzum gördüğü takdirde Lozan Yurdu intihâb edeceği bir komisyon vâsıtasıyla büronun hesabâtını tedkik edebilir.

Madde 5: Kongre Daimî Bürosu'nun vâridâtı verilen îanelerdir. Bu vâridâtın da, sarfiyatın da hesabâtını her sene kongre tedkik eder.

Madde 6: Sarfiyatın müfid ve meşrû surette icrasından kâtib-i umûmî mes'uldür.

Madde 7: Bilfiil hükümet memuru olanlar ne kâtib-i umûmîliğe ve ne de kasadarlığa intihâb olunamazlar.

Kongrenin 17 Mayıs 1921 ictimâında kabul olundu.

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 1 Ağustos 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,
24 Temmuz tarihli

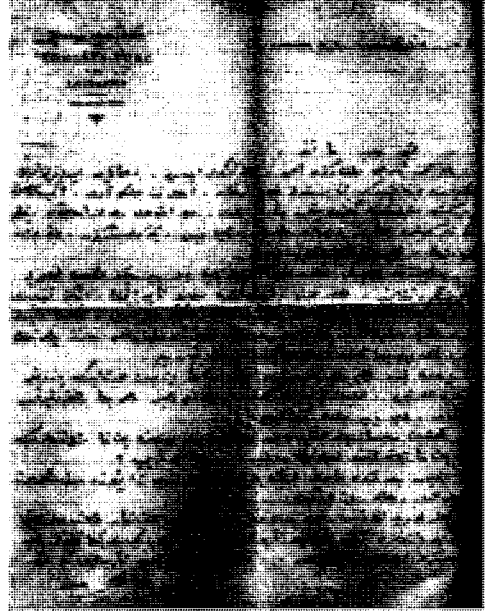
lütufnemenizi aldım. Çok
teşekkürler ederim. Biz en
ziyade ümidlerimizi kuvve-i
askeriyemize ibtina ettirirken
fena bir sukût-ı hayâle
uğradık. Ahvâl fena bir şekil
aldı. Afyonkarahisar-Eskişehir
şimendiferinin elimizden
çıkması cidden fena oldu. Sulh
ihtimalleri daha uzaklaştı.
Bakalım âti neler gösterecek.
Ben burada matbuata bir tebliğ
verdim. Belki görmüşsünüzdür,
bunu burada tasnî ettik. Hiçbir
haber almak imkânı yok.

Budapeşte'de çıkarılması
mutasavver olan mecmua için
vaad buyurduğunuz lûtuftan dolayı pek müteşekkir ve minnetdarız.
Henüz lâzım ve zarûrî olan sermayeyi temin etmedik. Ettiğimiz
takdirde irsâlâtın ne zaman başlayacağını ayrıca arzedeceğiz. El'ân
muhaberât devam ediyor. Risâlenin âtisine gelince, şöyle düşündük:
Böyle bir mecmua vücut bulur ve altı ay devam ederse muavenet
bulmak kolay olur. Elde edilecek aboneler de hiç olmazsa yarı
masrafını kapatabilir.

Paris'ten biz de hiçbir haber alamıyoruz. Doktor Reşad'ın İtalya'dan
avdet ederken yazdığı bir mektubu almıştım. O zamandan beri birşey
gelmedi. Sâbık İzmir valisi Rahmi Bey bir haftadan beri Lozan'dadır.
Galiba yarın buradan hareket ediyor.

Talât Paşa merhûmun riyâseti altında icra-yı faaliyet eden Berlin
bürosunun Paşa'nın şehâdetinden sonra Enver Paşa'nın riyâseti
altında toplandığı söyleniyor. Bu rivayet doğru mudur?

İtalya'da bazı askerî memurlar tarafından yapılmakta olan
mübâyâât işlerinde su-i isti'mâlât yapıldığı tekrar ve musırrâne rivayet
edilmektedir.

Fransa Hariciye Nezareti'nde Mösyö Berthelot'nun⁵³ şark işlerinde bilhassa İngilizler'e mûmâşaatkâr harekâtta bulunduğu ve Fransa ile itilâfımızı tehîre çalıştığı teyyüd etmektedir. Bu noktaya Bekir Sami Bey'in nazar-ı dikkatini celb buyursanız iyi olur zannederim. İhtirâmlarımı bu vesile ile de te'yid eylerim. Beyim efendim.

Aliçeoğlu

⁵³ Fransa'da BirinciDünya Savaşı sonrasının önemli diplomatlarından olan ve 1920'de hariciye müsteşarlığına getirilen Philippe Berthelot (1866-1934).

Bureau Permanent
du Congrès Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 25 Ağustos 1921

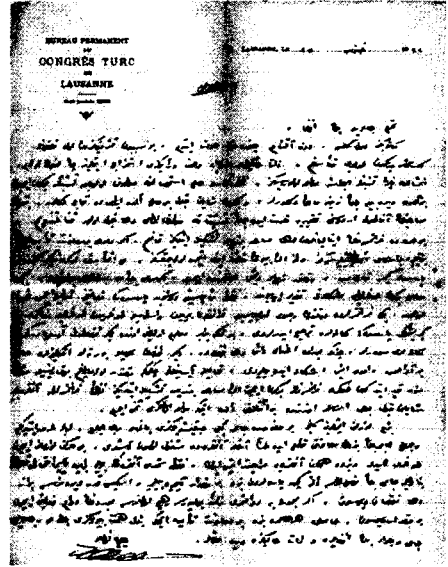
Hususi

Muhterem Cavid Beyefendi,

Mektubunuz dün gelmiş, dün akşam Cenevre'den avdet ettim. Bu sebepten teşrifinizden evvel telgrafla görüşemediğimden dolayı müteessifim. Zât-ı âlinizi Roma'ya davet ve re'yinizi istihrac etmelerine pek memnun oldum. İnşaaallah hayırlı teşebbüsler icrasına muvaffak olursunuz. Zannıma göre sulh istihsaline mâtûf olacak teşebbüsle bugün için bir semere verebilecek zemine mâlik değildirler ve bugün şâyân-ı kabul bir sulh elde edilmesi de kabil değildir. Bütün mesâinin Anadolu Ordusu'nu takviyeye hizmet edecek teşebbüsâta mâtûf olması daha hayırlı olur kanaatindeyim.

Bu sırada Fransa'nın İtalyanlar'dan daha müsâit bir zemin teşkil ettiğine kaniim. Eğer maddî bir muavenet temin edebilecek bir netice, bir esas elde edebilirsiniz vatana en büyük hizmeti ifa etmiş olacaksınız. Maateessûf öğrendiğime göre Paris'te kimse kalmamış, Doktor Nihad, Vichy sularında imiş. Bekir Sami Bey de Roma'da bulunuyor. Bekir Sami Bey'in uğradığı müşkilâtı takdir ediyoruz. Fakat me'yûsiyete düşüp Paris'teki faaliyetini tatil eylemesi zararlı olur. Belki, Fransızlar da Doktor'un [.....] dolayısıyla Franklin-Bouillon vasıtasıyla doğrudan doğruya müzakereye girişmeyi Paris'teki mükâlemelere tercih ederlerdi. Bununla beraber malûm olduğu üzere diğer nukattan Avrupa'daki mükâlemeleri severler, çünkü burada itidal daima daha fazladır. Diğer taraftan Mösyö Berthelot İngilizler'e mâil bir adammış, o da işi işkâl edebilirdi. Tamamiyle aydınlığa çekmeye muktedir olmadığım bu karışık malûmatı size kayd ettikten sonra Fransa'nın bugün için en müsait bir zemin teşkil ettiğine nazaran Fransızlar ile Ankara'ca şâyân-ı kabul bazı esaslar üzerinde bir itilâf elde etmeye muvaffak olmanızı temenni eylerim.

Bizim Lozan işlerine gelince bu hususta Câmi Bey'i sıkıştırmanızı bilhassa rica eylerim. Evvelce arzettiğim veçhile Câmi Bey bize muaveneti kat' ederek artık Ankara da meşgul olsun demişti. Bu hareketi o zaman

için doğru idi ve biz de hemen Ankara'ya müracaat etmiş idik. Fakat şimdi Ankara'nın böyle bir iş yapması ihtimali kalmadı. Binaenaleyh Câmî Bey nasıl olsa eline geçen paralardan bize bir miktar ayırabilir. Eskisi kadar veremezse biraz daha noksan versin. Eğer mecmuaya devamımızı zaid buluyorsa hiç olmazsa büronun devam-ı faaliyeti için bir miktar versin. Hâsılı herhalde bize bir muavenet temin etmeye bezl-i himmet buyurmanızı bilhassa rica eylerim. Câmî ve Cevad Beyefendilere ve zât-ı âlinize derin hürmetler.

Aliçeoğlu

Permanent Bureau
of the Turkish Congress
of Lausanne
Box: 2580

Lausanne, 25 Kânunsânî 1922

Muhterem Cavid Beyefendi,
16 Kânunsânî tarihli

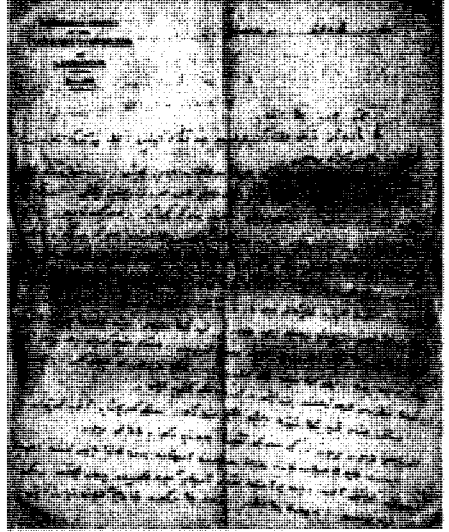
lûtuftamenizden dolayı çok
teşekkürler ederim. Cevap
vermekteki tehhürümden dolayı da
afv buyurmanızı rica eylerim.

Paris'te Ahmed Rıza Bey'i
gördüm. Bana olan soğukluğunu da
izaleye çalıştım. Roma Kongresi'nin
zabıtları için bana gücünmüş,
zabıtları kendisine vermeye mecbur
olduğum halde Mahmud Muhtar
Paşa'ya vermişim. Halbuki ben
zabıtları Muhtar Paşa'ya vermedim.
Size vermiştim. Siz de Câmi Bey'e
geçmiştiniz. Câmi Bey'de kaldılar.

Binaenaleyh mütalâa edilmek üzere size verdiğimi ve siz de bâde'l-mütalâa
kendisine verilmek üzere Câmi Bey'e verdiğinizizi ve ağleb-i ihtimâlê göre
Câmi Bey'in kendisine zabıtları iadeyi nasılsa unuttuğunu ve aramış olsaydı
bittabû vereceğini söyledim. Anadolu'ya karşı o da biraz muğber. Fransız
itilâfını geçen sene Roma'da hazırladığı halde Anadolu'nun kabul etmediğini
söylüyor. Şimdi işlere karışmamaya meyli var. Bir kitap hazırlamakla
meşgul. Hristiyanlar'a fena muamele ettiğimize dair olan ithamâtı reddetmek
için yazıyor. Ferid Bey'in refikası Müfide Hanım'ı pek yakından tanıyormuş.
Müfide Hanım Paris'te iken Ahmed Rıza Bey kendisine vekillik ediyormuş.
Halbuki, Müfide kendisini daha ziyaret etmemiş idi. Bunu bana imâ etti.
Ertesi gün Müfide Hanım'ı gönderdim. Bir İngiliz gazete muhabiri kendisine
gelmiş, Paris'te bir Türk kongresi toplanacağından bahsetmiş, o da bittabû
tekzib eylemiş.

Doktor Reşad, Ferid Bey'in tayininden bittabû hiç memnun değil. Mustafa
Kemal Paşa'ya atıp tutuyor. "Enverizm yapıyor" diyor. Bekir Sami Bey'i
takliden "Ca câzib değil. Da dâfi" diyor.

Paris'te Halil Halid Bey de var. Bu zât Mısırlılar'dan Amerika'da
propaganda yapmak üzere elli bin İsviçre francı almış, parayı aldıktan sonra
Amerika'ya gideceği yerde Paris'e yerleşmiş ve mükemmel yaşıyormuş. Bu
havadis pek mevsûk. Bu hal pek müstekreh. Binaenaleyh, kendisini ziyaret
etmedim.

Ahmed Rüstem Bey, İsviçre'ye geldi. Esad Fuad Bey nezdinde ikamet ediyormuş.

İstanbul'da teşekkül eden grup faydadan ziyade zarar verebilir. Esasen şark meselesinin müzakere olunduğu şu sırada grubun teşekkülü şerâit-i sulhiye üzerinde hayırlı bir tesir yapamayacak ve İngiliz hükümetini yeniden muzır ümüdlere düşürecektir.

Fransızlar'ın konferans aleyhinde olmaları fena olmayacak. Çünkü hep konferanslarda ekalliyette kalıyorlar.

Te'yid-i ihtirâmât eylerim beyefendi.

Aliçeoğlu

71

Lozan, 2 Temmuz 1922

Muhterem Cavid Beyefendi,
Karlsbad'dan gönderdiğiniz
lütufnamenizi aldım, çok teşekkürler
ederim. Manton'da size bahsettiğim
talimatın verildiği muhakkaktır.
Paris'te galiba söylemek istemediler.
Çünkü müsbet hiçbir netice, şâyân-ı
zıkr bir muvaffakiyet elde edilemiyor.

Sizden, İstanbul'a ait ricalarım:

1- Paris'te İzzet Paşa tarafından
vaad olunan paraların biran evvel
irsaline lütuf ve himmet buyurmanızı
bilhassa rica eylerim.

2- Hüseyin Suad Bey'in
mahdumu Safvet Bey iyi bir talebe
olduğu halde şerâit-i hâzıra dahilinde
tahsiline devamı mümkün değildir.

Gayr-i kâfi bir para alıyor. Kredi ile
ve mahrumiyet içinde yaşıyor. Bazı işlerine ben kefalet ettim. Fakat bu hal
uzun devam edemez. Bu şerâit altında çalışması cidden şâyân-ı takdirdir.
Herhangi nezaretten olursa olsun kendisine muavenet kabilinden usulen
verilen taahhüd ve kefalet mukabilinde iki sene için ayda iki yüz frank temin
ettirebilerseniz Safvet hakkında büyük bir lütuf yapmış olacağınız gibi vatana
hayırlı bir evlâdın mükemmel olarak erişmesine de hizmet etmiş olacaksınız.
Tahsilinin çoğu bitti, azı kaldı. Bir buçuk senede ikmâl edeceğini ümîd
ediyor. İhtiyaten iki sene temin-i muavenet edilirse ikmâl-i tahsili taht-ı
temine alınmış olur. Bu bâbda mümkün olan şeyleri icrada himmetinizi diriğ
buyurmayacağınızı ümîd eylerim.

İstanbul'da sansür bulunduğu için muhabere pek serbest olamayacak.

Hanımefendiye ve size ihtirâmâtımı bu vesile ile de te'yid eylerim
beyefendi.

Aliçoğlu

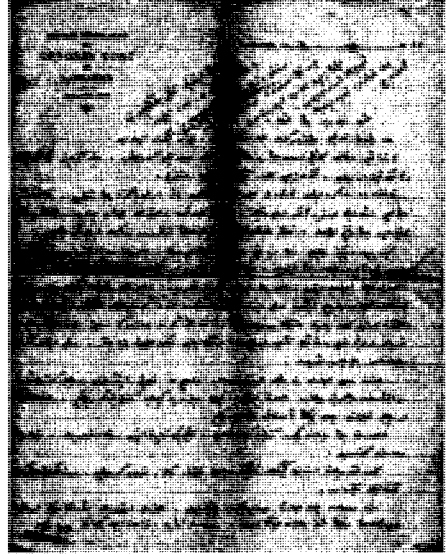
Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 6 Mayıs 1921

Büromuzun işlerini muntazam bir teşkilâta bağlamak istiyorum. Büro için müstakil bir nizamname hazırlıyorum. Paranın sarfındaki kontrolü daha kolay ve daha esaslı bir surette temin etmek için büroya ayrı bir kasadar tâyin edilmesini arzu ediyorum. Bunu kongreye tasdik ettirmek emelindeyim.

Muhterem Cavid Beyefendi,
28 Nisan tarihli lütufnamenizi avdetimde buldum. Çok teşekkürler ederim. Arkadaşım Doktor Kâzım Esad Bey, Bern'e gidip sefir Cevad Bey ile görüşmüş. Sefir kendisine vesâiki vermiş. Vesâiki kıymetdar buldum. Neşri için hemen tanzim ve tasnifiyle meşgulüm.

Kongrede müzakere edilmesi faydalı olan mevzulara dair iş'ârâtınıza pek minnetdarım. Bugünün en mühim meselelerini ortaya atmış oluyorsunuz. Buraya avdetimde davetiyeleri yazılmış buldum. Henüz programı tedkik edecek vaktim olmadı. Fakat hatırlattığınız mevzuların kongrede müzakere edileceği tabiidir.

Tahmin buyurduğunuz veçhile Roma seyahatim büyük bir semere vermedi. Câmî Bey de Ankara'dan müşteki. O da haber alamadığından bahsediyor. Maamafih fazla ihmal edildiğimizi ve verilebilecek bazı haberlerin ihmal edildiğini izah ettim. Câmî Bey Ankara'nın bu husustaki ihmalinden fazla müşteki. Böyle devam ederse sa'yimize yardım etmekte devam edemeyeceğini de vârid-i ihtimal görmemizi ihtar etti. Hâsılı, işimize lâzım gelen ciddiyet ve intizamı veremedik. Kanaatime göre buradaki sa'yimiz sarf olunan paraya nisbetle oldukça mühim bir fayda temin ediyor. Bununla beraber mümkün olanı yapacağız. Devam edilmesi arzu olunmazsa yapacak birşey yok.

Cenevre Rum Muhibleri beni bulmak üzere Roma'ya "mühim" tavsiye ettikleri bir recul göndermişler. Maateessüf "recül" beni bulmadan avdet

ettim. Bugün Cenevre'ye gidip kendilerini görecekim ve lede'l-iktiza o recule telgrafla Câmi Bey'in adresini bildirecekim.

Ahmed Rıza Bey Paris'e geçmiş, kendisini göremedim. Rüstem Bey'i ziyaret ettim. Makalesini verdi. Makaleyi dün size gönderdim.

Mahmud Muhtar Paşa İstanbul'a gitmeye tahmininiz veçhile taraftar değil. Mütereddid görünüyor. Bir müddet sonra ahvâle göre hareket etmek niyetindedir.

Size Roma'dan çok havadis veremeyecekim. Bir şeyler yok. Hindli Ensârî bir arkadaşıyla orada idi. Galib Kemali Bey onların şerefine bir çay ziyafeti verdi.

Bu vesile ile te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

Lozan, 16 Teşrînsânî 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,
10 Teşrînsânî tarihli
lütufnamenizi aldım. Çok
teşekkürler ederim.

Gazetemizi hazırlamakla
meşgulüz. İnşallah ayın yirmisinde
matbaaya verebileceğiz. Doktor
Nihad Reşad Bey'den yeni bir
mektup aldım. Paris'e gitmemi
tekrar talep ediyor. Yılbaşında
çok züğürt olmazsam belki Paris'e
kadar giderim. Hem Paris'i görür
hem de onunla görüşürüm. O
zamana kadar Ferid ve Hüseyin
Ragıp Beyler de gelirler.

İngilizler'in Ankara
İtilâfnamesi'ne karşı serdettikleri
itirazlar hakkında da el'an gayet
fena fikirler beslediklerini ispat
ediyor. Nasıl Yunan'ı aleyhimizde
harekete mecbur ediyorlarsa, Fransa'yı da aynen mevkîe vaz' etmek
istiyorlar.

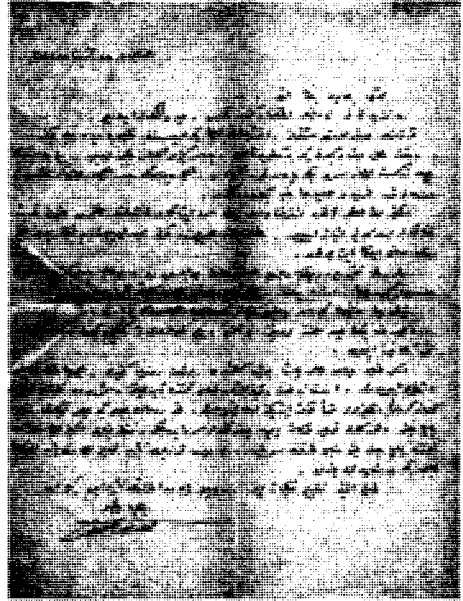
Davidof'a tahmin buyurduğunuz veçhile lâzım gelen cevabı verdim.
Maamafih Paris'e gitti. Oradan Londra'ya gidecek. Orada Bulgar sigarası
satmaya çalışacağını zannediyorum.

Feyzi Bey Münih'ten gelirse bittabû kendisine mümkün olan her suhûleti
yaparım.

Ahmed Rıza Bey'in çok hasta olduğunu haber aldım. Bilmem doğru mu?
Kendisine bugün bir mektup yazıp temennî-i âfiyet eyledim.

Eski Hıdiv Abbas Hilmi Paşa buraya gelmişti. Buradan Roma'ya gitti.
Aleyhdarları kendisini itham ediyorlar. İstanbul'dan İngilizler'in rızası
tahtında ayrıldığını ve şimdi de zâhiren nasyonalist gözükerek İngilizler ile
müttehiden hareket ettiğini iddia ediyorlar. Hattâ, Roma'da Câmi Bey'e bazı
teklifat yapacağı ve Türkler ile tevhîd-i harekât için bazı fikirleri serdedeceği
ve fakat bunları İngilizler'in malûmatı tahtında yapacağı aynı menabî'
tarafından söyleniyor. Bu dedikoduları te'yid kabil olmamakla beraber
ihtiyaten Câmi Bey'e bu şâyiaları yazdım.

Hanımefendiye takdîm-i tâzîmât eyler ve bu vesile ile de ihtirâmâtımı
te'yid eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congrès Turc
de Lausanne
Case postale 2580

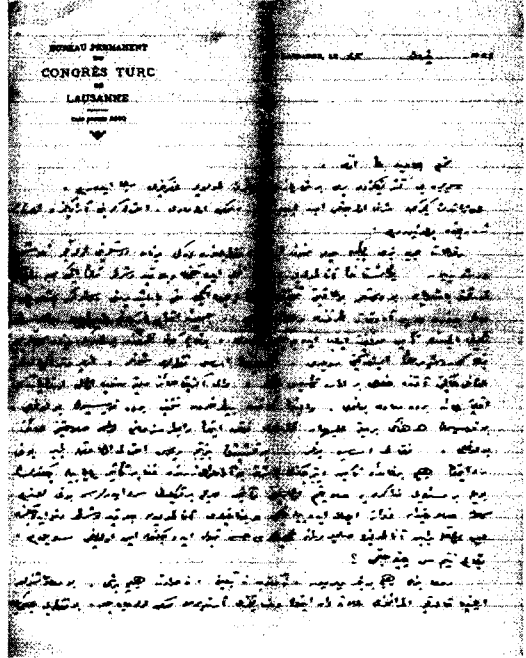
Lausanne, le 15 Nisan 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,
İsviçre'yi teşrifinizden

beri birşey yazamadığımdan
dolayı afvınızı rica ederim.
Lozan'dan geçerken müşerref
olacağımı ümid ediyordum.
Mümkün olamadı. İhtimal ki
beni aradınız, o sırada Zürih'te
bulunuyordum.

Vukuat-ı harbiye bizi
bittabü çok memnun ediyor.
Fakat Cenevre'deki Yunan
dostlarımız oldukça telâşa
düşürüyor. Yunanistan'ın
Anadolu'yu büsbütün tahliye
edeceğinden ve bilâ kayd
u şart terketmeye mecbur
olacağından korkmaya
başlayan bu dostlar bu
akıbeti tahfif etmek için iki

milleti barıştırmayı düşünmeye başladılar. Dün Cenevre'de bir avukat
tarafından davet edildim. Cemiyet-i Akvam erkânı vâsıtasıyla bir tavassut
teklif edilmesinin temin-i muvaffakiyet edip edemeyeceğini sordu. Birkaç
gün zarfında buradaki Yunan dostlarıyla bizi görüştürmek istediğini söyledi.
Teklifinin esas noktaları şunlar: İzmir ve Trakya'da Osmanlı hâkimiyeti
altında hususî bir idare tesis edilmeli, vali ekseriyeti hâiz millete mensup
olmalı, onun yanında ekalliyete ait bir de muavin bulunmalı. Valinin
fevkinde bi-taraflardan müntahab bir de komisyon bulunmalı. Bu komisyon
herhangi bir milliyete aleyhdar kararları nakzetmek ve icrasına mâni
olmak salâhiyetini haiz bulunmalı. Nukat-ı esâsiye bunlar. Bu teşebbüsün
bir netice vermesi ihtimali olmamakla beraber bunu reddetmek hiçbir
fayda temin etmeyeceğinden başka bu adamlar üzerinde fena bir tesir
yapabileceğinden böyle bir meseleyi müzakereye salâhiyetim olmadığı ve
ancak sarıh bir teklif serdederlerse bunu lâzım gelen salâhiyettar zevâta isâl
edebileceğimi ve Yunanlılar'ı Anadolu'dan bilâ kayd u şart def' edeceğimize
emîn olmakla beraber Anadolu'nun sulhperverâne teklifleri hüsn-i kabul
edeceğinden emîn olduğumu söyledim. Bakalım neticesi çıkacak mı?

Roma bize hiçbir haber vermiyor. Ne mektup, ne tebliğ, ne havâdis hiçbirşey. Bu malûmatsızlık içinde kaldıkça etrafımızı alâkadar etmek ve faaliyetimizi artırmak mümkün olamayacak. Bu noktayı Câmî Bey'e yazdım. Hiçbir cevap alamadım. Yoksa Roma da aynı halde mi? Burada matbuata tebliğ edilebilecek haftada hiç olmazsa iki telgraf alabilsek o zaman alâkadarları celbetmeye muvaffak olabileceğiz. Bu hususları ariz ve amîk görüşmek üzere önümüzdeki hafta Roma'ya kadar gitmek niyetindeyim. Evrakımı ihzâr ediyorum. Roma için bir emriniz varsa lûtfen yazınız.

İngilizce mecmuamız ayda bir defa intişar ediyor. Malî işlerimiz hakkında bazı fikirler ve malûmatı lutfederseniz menbâ gösterilmeksizin mecmuaya dercederiz.

Mahmud Muhtar Paşa iki güne kadar Münih'e müteveccihen buradan hareket edecek.

Hüseyn Suad Bey'in mahdumu Safvet Bey geçen gün yurda müracaat edip kendisine evvelce verdiğiniz iki yüz elli frank için amcası Cahid Bey'den bir haber aldığını ve bu habere göre Cahid Bey'in bu meseleyi sizinle halledeceğini ve binaenaleyh bu parayı tediye edecek halde olmayan Safvet Bey'in aradan çıkacağını söylemiş. Emriniz veçhile ben şimdiye kadar kendisine bu bâbda hiçbirşey söylememiştim. Bu defa kendiliğinden böyle bir müracaatta bulunmuş. Berây-ı malûmat arz ediyorum.

Malta'da kimlerin avdet edip etmediklerine dair henüz hiçbir malûmat alamadık.

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim, beyim efendim.

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

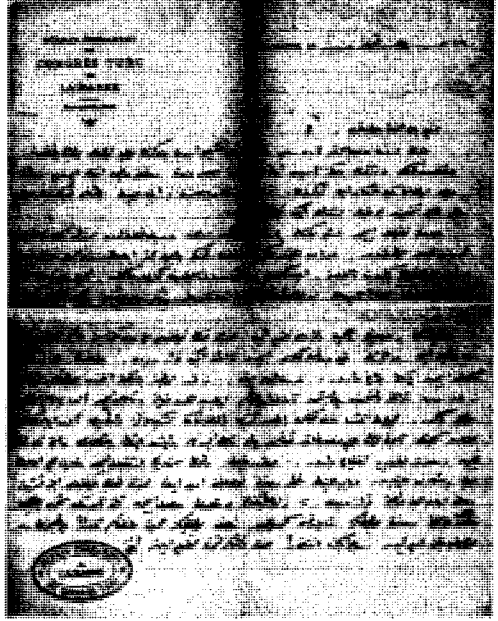
Lausanne, le 13 Temmuz 1921

Muhterem beyefendi
hazretleri,

Türk lisanına mensup milletler arasında râbta-i fiiliye teşkil edecek bir merkezin mevcut olmaması büyük bir noksandır. Bu noksanı ikmal ve müşterek bir merkez tesis edilmesi için arz-ı hizmet ve vakf-ı vücut etmek isteyen zevâtın mevcut olduğunu kemâl-i şükran ile öğrendik. Kırım'dan, Azerbaycan'dan, İdil boyundan ve Osmanlı Türkleri'nden bazı mühim ve âlim şahsiyetler bu hizmete iştirak etmeye karar vermişlerdir.

Masârifin taklîli için, işbu merkezin parası düşkün olan ve siyasi nüfuzlardan uzak olan Macaristan'da tesisi tasavvur olunmaktadır. Orada hey'et-i merkeziye tarafından Türkçe bir mecmua neşredilecek ve bu mecmua Türk lisanına mensup umûm milletlerin gençlerine, âlimlerine, ileri gelenlere ve müessesât-ı milliyelerine gönderilecektir. Mecmua gayet âlimâne ve vâkıfâne makâlâtı ihtivâ edecek ve bu milletleri yekdiğerine tanıtturmaya ve fikir vesairedeki birliği kuvvetleştirmeye çalışacaktır.

Bu yoldaki bir faaliyetin ehemmiyet ve lüzumunu takdir eden Lozan Türk Kongresi Bürosu kendisine vâkı olan müracaatı hüsn-i kabul ile bu işin kuvveden fiile gelmesi için vesâtat etmeye karar verdi. Bu tasavvurun kuvveden fiile gelmesi için yalnız bir mâni vardır. Kudret-i mâliyemiz yok. Ne kadar ucuz bir memleket intihâb olunursa olunsun ne kadar sade şerâit dahilinde çalışmak arzu edilirse edilsin hemen faaliyete başlamak için elde bir sermaye-i nakdiye mevcut değildir. Mecmuanın intişarından sonra bilhassa Türkiye Darülfünunu'ndaki teşkilâtımız vasıtasıyla elde edileceği tabû olan külliyyetli abonelerin umûm masârifâtı örtmesi pek me'mûl ise de bidâyette işin başlaması ve altı ay idaresi için bin muavenet-i nakdiyeye ihtiyaç vardır. Bu kadar hayırlı ve Türk milletlerinin istikbali için gayet mühim olan böyle bir meselede milliyetperver erbâb-ı hamiyetin mazhar-ı

muaveneti olacağını ümid eden Lozan Türk Kongresi işe teşebbüs ve bazı erbâb-ı hamiyete müracaata karar verdi ve zât-ı âlinizin bu maksadın husûlû için altı ay müddetle şehri elli frank muavenette bulunmanız şâyân-ı temenni görüldü.

Muttasîf bulunduğunuz hamiyet ve fezâile iğtirâren bu talebimizin red olunmayacağını ümid eder ve cevabınıza intizâren hürmet ve teşekkürâtımızı takdîm ederiz efendim.

*Bureau Permanent du
Congres Turc de Lausanne
(Lozan Türk Kongresi
Daimi Bürosu)*

Cenova, 30 Nisan 1922

Muhterem Cavid Beyefendi,
Cenova'ya vâsıl olduğum zaman size bir kart göndermiştim. Safvet Bey ay başında adresinizin tebeddül eyleyeceğini söylemişti. Henüz eski adreste misiniz yoksa yeni bir yere mi naklettiniz? Berlin'deki menfur kıtâle ne dersiniz? Bu herifler tarîk-i cinâyette teşcî' edilmektedirler.

Celâleddin Arif Bey burada, konferansı takip ediyor. Takip edeceği hatt-ı harekette ekseriya tereddüt gösteriyor. Ruslar ile sıkı teması Fransızlar'ı ürkütüyor. Ankara'dan şimdiye kadar hiçbir talimat almadı, herşeyi kendiliğinden yapıyor. Sorduğu şeylere de cevap alamıyor. Buraya gelmesi de öyle olmuş. Ankara'dan böyle bir emir almadan gelmiş. Herhalde geldiği iyi oldu. Hiç olmazsa gazetecilerle temas ediyor. İngilizler temastan ihtirâz ediyorlar. Birçok yerlere vâki olan teşebbüslerimiz mukâvemete tesâdüf eylemektedirler. Lloyd George konferansa tamamiyle hâkim. Fransızlar'ı Ankara'da düşürdü. Ruslar ve Almanlar'ı kanadının altına aldı. Buradan Manton yakın olduğu için bir veya iki gün için ziyaretinize gelmeyi tasavvur eylemekteyim. Fakat adresinizi tebdil ve nakl-i hâne eyliyorsunuz, belki güç olacaktır.

İhtirâmâtımı bu vesile ile de te'yid eylerim beyim efendim.

Burada adresim:
H. Alitcha.
19. Via Corsica
Genes

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congrès Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 10 Haziran 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,
7 Haziran mektubunuzu aldım.

Çok teşekkürler ederim. Câmî Bey'den kısa bir mektup geldi. Biraz rahatsızlık geçirilmiş. Roma'dan başka bir zâttan aldığım mektuba göre orada Bekir Sami Bey'in vusûlüne intizâr ediliyormuş.

Pek heyecanlı bir devir geçiriyoruz. Bakalım nasıl olacak. İngilizler biraz ağır davranıyorlar. Ümid ederim ki Anadolu'dakiler bu fırsattan istifade edeceklerdir. Taş basma ile Türkçe birkaç sahifelik küçük bir tez yazıp Büyük Millet Meclis âzâlarına göndermeyi hatırımdan geçiriyorum. Ne dersiniz?

Böyle birşey yapayım mı? Mahmud Muhtar Paşa'dan bir mektup aldım. O da tarz-ı hareketi pek fena buluyor. Enver Paşa'nın mütedil fikirler dermeyân etmesine çok memnun oldum. Seyyid Ahmed Bey geçen hafta Berlin'de idi. Gerek bu ve gerek sair yazdıklarınıza aynısını söylüyor.

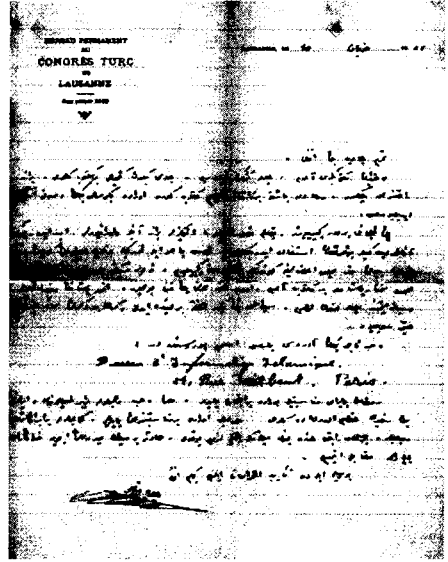
Ahmed Naci Bey'in adresi Paris İslâm Bürosu'ndadır:

Bureau d'Information Islamique, 24 Rue Taitbout, Paris.

Ramazan Bayramı münasebetiyle burada bir ictimâ yaptık. Mısırlı, Arap ve Acemler ile beraber toplandık, İran'ın Bern Sefiri İzâmü'd-devle de geldi. Mısırlılar orada bir münasebetsizlik yaptılar. Kemâîler ile beraber olmadıklarını söylediler. Bir Müslüman ictimâında bunu söylemeye hiç lüzum yoktu. Hadiseye meydan vermemek için fedâkârlık yaparak mukabele etmedim.

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçoğlu

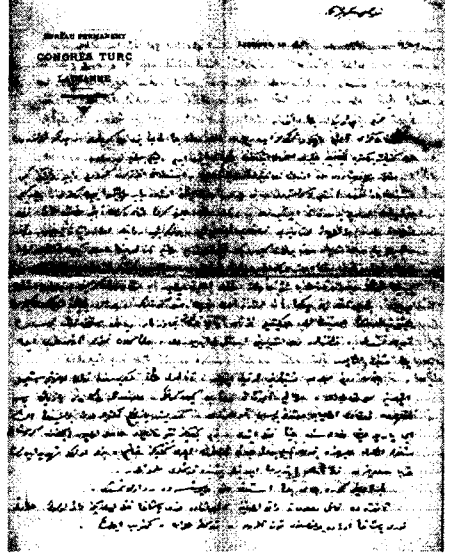
Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 25 Mayıs 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,
Lûtuftamenizi aldım, çok
teşekkürler ederim. Ahmed Rıza
Bey galiba bize de gücendi, çünkü
kongreden evvel kendisine bir
mektup yazmış ve bizi ihmal
ettiğinden şikâyet etmiş idim. Hiç
cevap vermedi.

Doktor Nihad Reşad'dan da uzun
zamandan beri mektup almadım.
İstifasını gazetelerde gördüm.
Buyurduğunuz gibi istifada fazla
isti'câl gösterdi. Beni Paris'e davet
etmesi orada beraber çalışmak için
değildi. Bildiğim bir sebepten dolayı
bir mülâkatı istiyordu. Doktor Reşad
aleyhinde gerek Osmanlı ve gerek ecnebi mehâfilinde daima fazla ithamâtı
var. Bu ithamâta öteden beri kulaklarımı tıkıyorum. Bununla beraber
rivayetler ısrar ve sebat ediyor. Doktor Reşad'ın yerine daha şâyân-ı hürmet
bir zât gelirse belki hayırlı olur. Maamafih Anadolu'nun ahvâli yeniden
karanlık olmaya başladı. Galiba bundan bir sene evvelki hâle ric'at ediyorlar.
Son gelen Ankara gazetelerinde Afganistan sefir-i kebirinin muvâsalat ve
mülâkatlarından başka hâdisâta atf-ı ehemmiyet edilmiyor. Makalelerin
ekserisini bu mevzu işgal ediyor. Bakalım artık "çökmek!" üzere olan garba
mümessil göndermeye ve buralarda çalışmaya lüzum görecekler mi? Hey'et-i
murahasamızın avdetinden evvel Hâkimiyet-i Milliye gazetesi İtalyanlar'a
karşı tecavüzkar veyahut istihfâfkâr bir lisan kullanmıştı. Fransızlar'a daha
şedidini isti'mâl ediyordu. Son gelen nüshalar artık garb ile pek meşgul
olmuyor.

Cenevre Rum Muhibleri teşebbüslerini tevkiif ettiler. Anadolu harekât-ı
askeriyesinde tevakkuf olunca isti'câl etmelerine mahal kalmadı. Maamafih
Avukat Voarin geçen günkü "La Suisse"e yazdığı en iyi parçalarını
makalesinde aynen nakletti. Bizim beklediğimiz netice az çok hâsıl oluyor
demektir. Kürdistan'la meşgul olmaları aleyhimize kullanılabilecek delail
aramalarından ileri geldiğine kaniim. Bizi onunla tehdit ederek garb
hududumuzda fedâkârlık ettirmek ümidinin peşinde koşmaları melhuzdur.

Haber aldığıma göre Câmî Bey istifasını vermişse de reddolunmuştur.

Ankara'da kanlı müsademât vâkî olduğuna ve o esnada Nuri Paşa'nın katledildiğine dair olan havadise Nuri Paşa'nın orada bulunmamasından kuvvet alarak "Mütevekkil a'lâllah" tekzib eyledik.

Kongremizin müzakerâtı üç gün devam etti. Gazetelere verdiğimiz compte rendu'nun bir suretini leffen takdim ediyorum. Bazı gazeteler tarafından neşrolundu. Gönderdiğimiz telgrafların da birer suretini ve daimi büro için kongre tarafından tasdik olunan nizamnamenin de bir suretini leffediyorum. Kongrenin ilk günü öğleden sonra Anadolu'da düşen şühedâ ruhuna bir de mevlîd-i şerif okuduk. Sefir Cevad Bey, ataşemiliter Halil, Ahmed Cevdet, Ahmed İhsan Beyler iştirak ettiler. Zürih, Cenevre ve Neuchatel talebeleri tarafından da murahhaslar geldi. Alınan başlıca kararlar şunlardır:

Orada adem-i merkezîyete çalışmak, kadınların kıyafet ve tekemmüllerinde polisin bîtaraf kalması, idare-i hükûmet ve tanzim-i kavâninde dinin tesirini izâle ve yalnız milletin menâfiini nazar-ı itibara almak, köy mekteplerinin mücedded bir hâle ifrâğı ve bunun için bazı ameli tedâbir, köylünün terfi-i hal esbâbı, yolların her ihtiyaçtan evvel nazar-ı itibara alınması ve bu nukata ait teferruât. [.....] meselesi yarım gün kadar bir zaman kongreyi meşgul etti. Bir netice elde edilemedi. Gelecek seneye bırakıldı. Avrupa'daki talebenin yeknesak bir teşkilâta tâbî olması ve İsviçre haricindekilerin de birleşmesi ve her sene bir de talebe kongresi yapılması Zürih murahhası tarafından teklif ve bir lâyiha ile izah olunarak bu bâbda kongremizin müzâheretini talep etti. Kongre, Zürih "Türkiye" Cemiyeti'nin bu teşebbüsüne müzâheret etmeyi kâtib-i umûmîsine havale etti. Bundan başka bir komisyon tarafından daimi büronun hesapları tedkik olundu.

Cenevre Salib-i Ahmer Merkezi'nden bir mektup aldık. Anadolu ile tesîs-i muhabere etmesi için vesatâtımızı istiyor. Mektubu Câmî Bey'e tebliğ ettim. Hayırlı olan şu teşebbüs bakalım bir netice verebilecek mi?

Anadolu'dan para gelmediği takdirde önümüzdeki temmuzdan sonra faaliyetimize yardım etmesi kabil olamayacağını bu defa Câmî Bey söylemişti. Mecmuamızı kapatmaya mecbur olursak pek müteessif olacağız. Faaliyetimizde devamımızı temin için Câmî Bey nezdinde bize müzâheret etmenizi bilhassa rica ederim.

Almanya'da "Lîvâ-i İslâm" nâmında Türkçe ve Acemce bir gazete çıkıyor ve İttihad-ı İslâm dâvâsını müdafaa ediyor, gördünüz mü?

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçoğlu

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 2 Haziran 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

29 Mayıs lûtuftamenizi kemâl-i şükrân ile aldım. Câmi Bey'e vâkî olan vesâyanızdan dolayı pek minnetdarım. Câmi Bey'den mektup almak imkânı yok.

Anadolu havadisleri hepimizi endişenâk ediyor. Yeni teşekkül eden hükümet içinde bazı tanıdıklarım var. Avrupaca tanınmış olup olmadıklarına bendeniz çok ehemmiyet vermiyorum. Fakat takip etmekte oldukları yol bize endişeler ilka ediyor. Eğer İngiltere ile doğrudan doğruya hal-i harbe girerlerse içinden çıkılmaz bir bataklığa dalmış olacaklar. Halbuki işin o neticeye doğru gittiği görülüyor. Pek müteessirim.

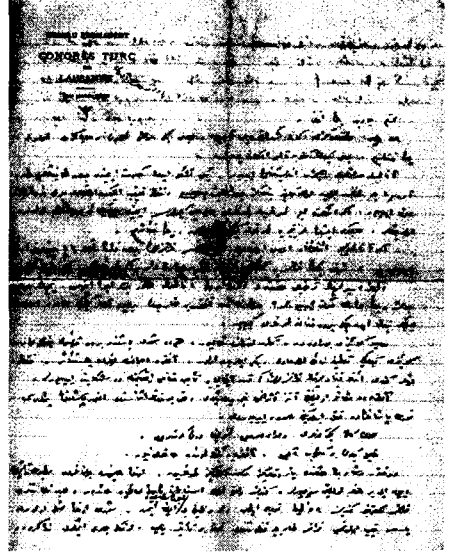
Eğer Anadoluca itilâfname esâs itibarıyla kabul olunsaydı Fransızlar'ın bazı fedakârlıklar yapacaklarını ümid ediyorum. Şeref Bey'in Fransa'ya gelmekte olduğuna dair bir havadis var. Eğer doğru ise belki hayırlı olur. İngiliz esirlerinin terhisi hakkındaki itilâfnameden Anadolu henüz birşey icra etmemiş, niçin böyle boşa dikvârî hareket ediyorlar? Son zamanda Ankara'ya hariçten birçok adamlar gittiği halde ahvâlin iyiliğe tebeddül edeceği yerde fenalığa doğru gidiyor.

Mösyö Quizi (?) buradadır. Tekrar, Lozan'da kalıyor. Hem de şimdi başında bir de consul general var. Quizi (?) beklediği taltife nâil olamadı. Belki ileride olur. Ankara ahvâlinde onlar da pek müteessir. Fakat onlar kendi itilâfnamelerinin Fransızlarınki kadar İtalya'ya temin-i menâfi etmediğinden de şikâyet ediyorlar. Ankara'da mukatele olduğunu Atina Ajansı haber vermişti. Hattâ bu mukatele esnasında Enver Paşa'nın biraderi Nuri Paşa'nın da katledildiği ilâve ediyordu.

Son gelen Yeni Günler'i ve Lîvâ-i İslâm nüshalarını dün gönderdim.

Halil Bey'den bir mektup aldım. Ankara'ya gitmek üzere hazırlanıyor.

Doktor Reşad Bey hakkında yazdıklarınız ve gördükleriniz doğrudur. Onun aleyhinde bulunanlar da matbuat işleri için iyi bir unsur olduğunu söylüyorlar. Kendisine vâkî olan isnâdât kâmilten maziye aittir. Harp

zamanında Fransa hükümetince kendisine bir vazife tevdi edilmiş ve o vazifeyi ücret mukabilinde ifa etmiş. Şimdi onun mümessil olarak Paris'e tayin olunması Fransa Hariciye Nezareti'nde tuhaf bir tesir yapmış. Onunla ciddi işleri müzakerede tereddüt göstermeye kadar varılıyormuş. Doktor Reşad'ın Paris'e tayini Ankara hükümetinin adem-i ciddiyetine isnâd ediliyormuş. Bu ihtisâsât Fransa Hariciye Nezareti'ne merbût bir zâttan dinlenildi. Bu havâdisin doğru olması yüzde doksan dokuzdur. Maamafih Doktor Reşad ciddi ve corect harekâtıyla Fransa hariciyesindeki fena nazarlara tashih edebilir. Öyle olmasını da temenni ederim. Cerbezesi, cidâleti vardır. Bu evsâf birçok fevâid temin edebilir.

Ahmed Rıza Bey'in hâlen iki hükümeti tevhid ile meşgul olmasını artık zâid görüyorum.

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

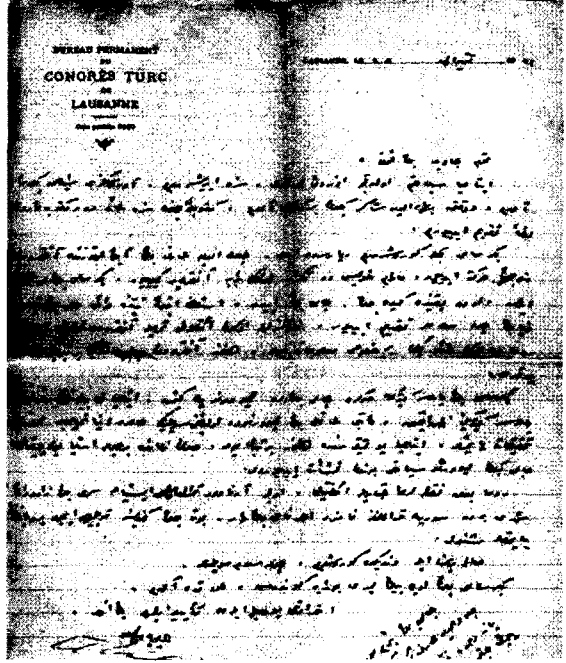
Lausanne, le 28
Teşrînevvel 1921

Muhterem Cavid
Beyefendi,
İtalya seyahatim
oldukça uzun oldu. Size
erişemedim. Adresinizi
Seyyid Ahmed Bey'den
aldım. Doktor Bahaeddin
Şakir Bey'den bir mektup
aldım. Mektubun içinde
size ait de bir mektup
vardı. Leffen takdim
ediyorum.

Bekir Sami Bey ile
görüşemedim, Paris'te
idi. Celâleddin Arif Bey
de otuzunda Ankara'ya
müteveccihen hareket
ediyor. Madam Golis (?)
de tekrar onunla beraber
Ankara'ya gidiyor. Bekir Sami Bey de davet edilmiş, o da yakında gidecek.
Câmi Bey iyidir. İstifa etmek niyetinde daima musırr bulunuyor. Ziya Bey
de çok selâmlar takdim ediyor. Fransızlar ile olan itilâf tamamıyla Ankara'da
olduğu için Roma'da buna dair yeni bir hususî malûmat yok. Henüz
Ankara'dan bu bâbda hiçbir tebligat yoktu.

Bekir Sami Bey Paris'e gittikten sonra Câmi Bey de Livorno'ya gitmiş.
İtalya Hariciye Nezareti onun da Paris'e gittiğini zannetmiş, kâtibi Âkil
Bey Livorno'da olduğunu söylediği halde inanmayıp mahallinde tahkikat
yapmışlar. İtalya politikasında henüz bir tebeddül yok. Son zamanda birçok
eşya yola çıkarılmış. Câmi Bey'in Livorno seyahati bundan neş'et ediyordu.

Roma bazı noktaları itibarıyla eklentili. Evvelce Arnavud Kralı olmak
isteyen Sırrı Beyzâde vardı. Şimdi bir de Suriye Krallığı'na namzet Ahmed
Nâmi Bey⁵⁴ var. Bu tâcın kendisine tevcihi için propaganda yapmakla

⁵⁴ Ahmed Nami Bey (1872-1973), İkinci Abdülhamid'in kızlarından Ayşe Sultan'ın ilk eşi idi. 1911'de evlendiği sultandan 10 yıl sonra ayrıldı ve memleketi olan Lübnan'a yerleşti. Suriye'nin önce hükümet, sonra devlet başkanlığına seçildi. Sultan Vahideddin'in Şam'daki Sultan Selim Camii'nin avlusuna defnedilmesini Ahmed Nami Bey sağladı.

meşgul.

Salih Paşa ile Venedik'te görüştüm. Çok selâm söyledi. Bekir Sami Bey üç bin lira buraya göndermiş. Avdetimde aldım.

İhtirâmâtımı bu vesile ile de te'yid eylerim beyefendi.

Aliçeoğlu

Câmi Bey bizim büro için Ankara'ya Celâleddin Arif Bey ile tekrar bir mektup yazdı. Fakat bakalım bir netice çıkacak mı?

Bureau Permanent
du Congrès Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 12 Ağustos 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

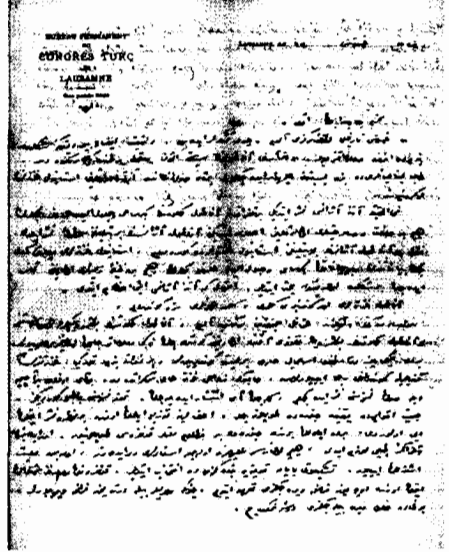
11 Ağustos tarihli lütufnamenizi

aldım. Çok teşekkürler ederim. Vaziyet izah buyurduğunuz şekildedir. Bizim de fazla malûmatımız yok. Maateessüf Anadolu'nun siyaseti el-ân makul bir tarza girememektedir. Galiba İtalyanlar'ı da bize büsbütün aleyhdar edecekler. Biz de son zamanda Ankara havadislerini İstanbul gazetelerinden öğreniyoruz.

Filhakika Atina Ajansı neşrettiği bir telgrafta Anadolu hükûmetinin Bekir Sami ve Celâleddin Arif Beyler'in hiçbir sıfat ve salâhiyetleri olmadıklarını ilân ettiğini Anadolu Ajansı'nın bir tebliğine atfen neşreyledi. Fakat, Anadolu Ajansı'nın bu tebliğini İstanbul gazetelerinde göremedim. İstanbul gazeteleri Yusuf Kemal Bey'in beyânâtından ve bu beyânâtın Bekir Sami ve Celâleddin Arif Beylerin hiçbir vazife-i resmîyeleri olmadığını tazammun edecek bir şekilde olduğundan bahsettiler. İhtimal ki Atina Ajansı işi izâm etti.

Anadolu gazeteleri on günden beri gelmedi, gelmiş olanları size gönderdim.

Londra'daki İngiliz Osmanlı Cemiyeti'nden bir mektup aldım. Anadolu hükûmetinin Bolşevikler ile olan münasebetini ve Anadolu hükûmetinin Bolşevik nüfuzu altında olmadığını gösterecek ne gibi malûmata mâlik olduğumuzu soruyorlar. Bir de iki yüzden fazla esamîyi havi bir liste gönderiyoruz. Bu zevât bizim Türkiye gazetemizin kendilerine gönderilmesini rica ediyorlarmış. Halbuki zavallı gazete hal-i sekerâttadır. Bu ay ufak bir açık ile son nüshasını neşredeceğim. Gelecek ay intişar edemeyecek. Temmuz nüshasını bittabî gördünüz. Cemiyet-i Akvâm da yakında Cenevre'de toplanacak. Âzâlarına tevzi eylemek üzere bir muhtıra neşretmek iyi olurdu. Bir de Eylûl'ün birinde Cenevre'de bir Mazlum Milletler Kongresi toplanıyor. Oraya bizim de iştirakimiz tabî lâzım idi. Hiç olmazsa aleyhimize olacak isnâdları reddederiz. On beş millet iştirak ediyor. Teşkilâtı yapan komiteye bendenizi de intihâb ettiler. Kongrenin masârifine iştirak etmek

üzere üç yüz frank vereceğimizi taahhüd ettim. Çünkü Mısırlılar bile dört yüz frank veriyorlar. Bunu da nasıl verebileceğimizi düşünmekteyim.

Câmi Bey esasen vazife-i resmîyesinden çekilmeyi de düşünmekte olduğundan bahisle Ankara'dan para istememizi ve artık kendisinin bu işle meşgul olmayacağını ve hesapları devredeceğini bildirmişti. Halbuki vukuat-ı âhireden sonra ne bizim Ankara'dan yardım görmemize ihtimal kaldı ne de Câmi Bey'in vazife-i resmîyesini terketmesi doğru olur. Binaenaleyh kendisine tekrar müracaat ettim. Mektubu yazalı on beş gün oluyor. Henüz cevap alamadım. Bugün tekrar yazıyorum. İsviçre matbuatı tebliğlerimizi neşretmekte alısmaya başladı. Şimdi herşeyi terketmek pek hayırlı olmayacak. Câmi Bey'e yazdığınız zaman zât-ı âliniz de bu müracaatımızı müdafaa buyurursanız pek minnetdar olacağım.

Yunan mezâlimini tahkike memur komisyona iştirak eden Cenevre Salib-i Ahmer murahhası Salib-i Ahmer resmî mecmuasının son nüshasında raporunu neşretti, çok iyidir.

Suriyeliler Cenevre'de muntazam bir büro tesis ettiler. İngilizler'den teşvik ve tergîb gördükleri zannediliyor.

İsviçre'ye avdetiniz bizi sevindirdi. [.....] ile Lozan arasında her ne kadar mesafe uzun olsa da daha ziyade bir yakınlık hissediliyor.

İhtirâmâtımı bu vesile ile de te'yid eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

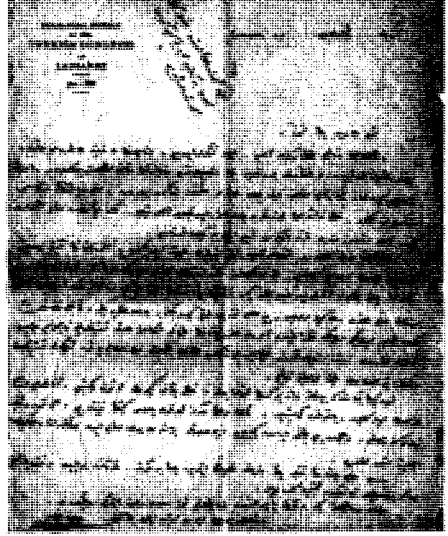
Reşid Safvet Bey'in Fransızca İstanbul gazetesinde beyânâtı var. İstanbul gazetesini bu beyânâtı başmakale yapmış. Reşid Safvet Bey, Roma Kongresi'ni ve faaliyetini müdafaa ediyor. Anadolu murahhasları Avrupa'ya geldikleri zaman zemini hazırlanmış bulduklarını ve Fransızlar ve İtalyanlar ile yapılan itilâfların bu kongre sayesinde vücut bulduğunu söylüyor. Bu meyânda kendisini de kongrenin kâtib-i umûmîsi olarak takdim ediyor.

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Size gönderilmek üzere Halil Bey'den
gelen bir mektubu ayrıca geçen gün
göndermişim.

Lausanne, 12 Kânunevvel 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,
8 Kânunevvel tarihli lütufnamenizi
aldım. Çok teşekkürler ederim.
İtalya'nın vaziyet-i hâzırası
hakkında buyurduklarınız
doğrudur. Maateessüf bu vaziyet
bizi zayıflatmakta ve Fransa'nın
mevkiini müşkilleştirmektedir.
Esasen Anadolu'ya giden zât yani
İtalya murahhası sırf bazı hadiseler
hakkında müzakere ediyormuş.
Sulh veya itilâf meselesi mevzubahis
değilmiş. Fakat Fransızlar'ın tuttukları
yolda ısrar edecekleri anlaşılıyor. Eğer
Poincare mevki-i iktidara gelirse Alman
meselesine mukabil şarkı İngilizler'e
teslim edebileceğinden korkarım.

Cemal Paşa Münih'e gelmiş. Müttehassıslar alıp Afganistan'a avdet
edecekmiş. Enver Paşa'nın teşebbüsü ne mahiyette olursa olsun nâ-be-
mevsim buluyorum. Osmanlı ülkesine ait teşebbüsleri fayda vermekten
başka zararlı olacaktır. Meselâ, Enver Paşa bugün Anadolu'da iş başına
geçse Kostantin'in Yunanistan'a icra ettiği fena tesir kadar işlerimizi
müşkilleştirecektir. O zaman sulh akdi daha güç olacak ve beynelmilel fena
bir vaziyete gireceğiz. Bu mülahazaya mebni ve dahili nifâkın bugün tevliid
edeceği mehâlikî nazar-ı itibara alarak Enver Paşa'nın Osmanlı ülkesine
ait teşebbüslerini nâ-be-mevsim buluyorum. Anadolu idaresi ne kadar
şâyân-ı arzu olmayan bir şekilde olursa olsun sulh oluncaya kadar tehlikeli
teşebbüslerden sarf-ı nazar etmemizin daha hayırlı olduğuna kanüim.

Ferid Bey'in Temps'daki beyânâtı biraz yüksek tonlu idi. Fakat bir
ay geçmeden o ton değişir. Anadolu'dan her gelen öyle geliyor. Bilâhare
değişiyor. Kânunevvel'in sonuna doğru Paris'e gitmek niyetindeyim. Hem
Ferid ve Ragıb beylerle görüşür ve hem de yılbaşını Paris'te geçiririm. Bu

suretle bir seneden beri devam eden Doktor'un davetlerine de icâbet etmiş olurum.

Said Halim Paşa'nın katli cidden insanı isyan ettirecek bir hareket. Gazetemize bu bâbda bir fıkra yazacağım. Çünkü bu herifler katillikte teşci' gördüler.

General Vrangeli'nin yeni bir hareket yapmak üzere zabıtlarına taht-ı silâha davet ettiğı söylenmektedir.

Hürmetlerimi bu vesile ile de te'yid eylerim beyefendi.

Aliçoğlu

Bureau Permanent
du Congrès Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Cenevre, le 9 Eylül 1921

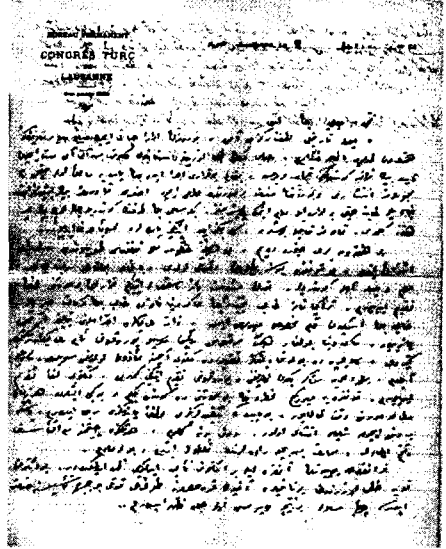
Muhterem Cavid Beyefendi,
5 Eylül tarihli lütufnamenizi

aldım. Büromuzun idame-i hayatı için dirîğ buyurmadığınız himmetlerden dolayı bilhassa minnetdarım. Cevad Bey'in talebi üzerine İstanbul hükümeti beş altı ay müddet için ayda bin frank göndermeye karar vermiş. Bakalım bu kararı icra edecek paraya mâlik olacak mı? Mecmuamız intişarı ve büronun zayıf bir surette devamı için asgari kadromuz binbeşyüz franktır. Binaenaleyh gayet sıkı bir idare ile devam etmeye çalışacağız. Bekir Sami Bey tarafından gönderilecek üç bin lira henüz gelmedi.

Kasamız tamamiyle boştur. Geleceğini ümid ettiğimiz paralara mahsuben sarfediyoruz.

Bir haftadan beri Cenevre'deyim. Bu hafta Hukuk-ı Mîlel Kongresi toplandı. Oraya iştirak ettim. Bu kongre bu sene kalabalık ve kuvvetli oldu. Bilhassa, Bulgarlar ve İtalyanlar mühim ve çok adamlar gönderdiler. Türk meselesine dair istihsâl ettiğim kararların bir suretini leffen takdim ediyorum. Trakya nâmına Galib Bahtiyar Bey, Makedonya nâmına da Galib Bey vekâlet verdiler. Galib Bey eskiden kalem-i mahsûs müdiri imiş. Zât-ı âlinize ihtirâmlarını tebliğ etmemi yazıyor. Makedonya Bulgar hey'et-i murahasası reisi Mösyö Yorukof nâm-ı âlinize bir mektup getirdi. İsviçre'de bulunmadığınız takdirde mektubu açmaya mezun olduğumu söyledi. Binaenaleyh açtım. Bahaeddin Şakir Bey'den olduğunu ve Yorukof'u takdim ettiğini gördüm. Mektubu leffen takdim ediyorum. Kongreye verdiğim muhtıranın bir suretini de göndereceğim. Bu gibi işlerde her zaman mütalâa sormaya vakit kalmıyor. Bu bâbdaki tenkidlerinizi lütfen zamanızı rica ederim. Başka bir defa için şâyân-ı imtisâl olur. Dûn Bern'e geldim. Hotelinize çıkmaya maateessüf vaktim olmadı. Saat beşbuçuk raddelerinde telefon ettim. Bulamadım.

Franklin Buillon'un Ankara ile bir itilâf temin eylediği zannedilmektedir. Bu itilâf, Konya hattı üzerinden Yunanlılar'a Afyonkarahisarı'na doğru

kuvvetli bir cephe tesîsine hizmet ederse pek mesud bir netice vermiş olacak zannederim.

Şark'ta devam eden harbe karşı gösterdiği lakaydıyı ihtar etmek üzere Cemiyet-i Akvâm'a karşı küçük bir kâğıt tab' ve tevzi etmek fikrindeyiz. Gayet kısa yazmak ve muhaberenin devamından Yunanlılar'ın mes'ul olduğunu göstermek ve Societe de Nation'un Yunanistan'ı yola getirmeye çalışması lâzım geldiğini söylemek fikrindeyim. Neler söylenmesi faydalı olabilir? Mütalâanızı bildirirseniz minnetdar olurum.

Salîb-i Ahmer murahhasası raporunu broşür halinde tab' ettik.

Matbaaya olan borcumuzu tediye muvaffak olursam Tevekkeltü Alâllah, mecmuanın Eylül nüshasını da neşredeceğim.

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

etrafında bulunanlar çok güzel intihâb edilmiştir denilemez. Bittabû aklı daha ziyade erenler ve kendisine sûri değil, hakikatte menâfi-i memleket nâmına merbût olanlar etrâfını almış olsaydı işler daha çok güzel ilerlerdi.

Te'yîd-i ihtirâmât eylerim beyefendi.

Aliçoğlu

Bureau Permanent
du Congrès Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 19 Nisan 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,
17 Nisan tarihli lûtnamenizi
aldım. Çok teşekkürler ederim.

Yunanlılar'ın Afyonkarahisarı
cephesinde altı bin esir aldıklarına
dair olan havâdisin doğru olmadığı
muhakkak. Mahmud Muhtar Paşa
da bunun doğru olmasına ihtimal
vermiyor. Binaenaleyh ilâ nihâye
haber beklemekten ise bugün
gazetelere bir tekzip veriyorum.

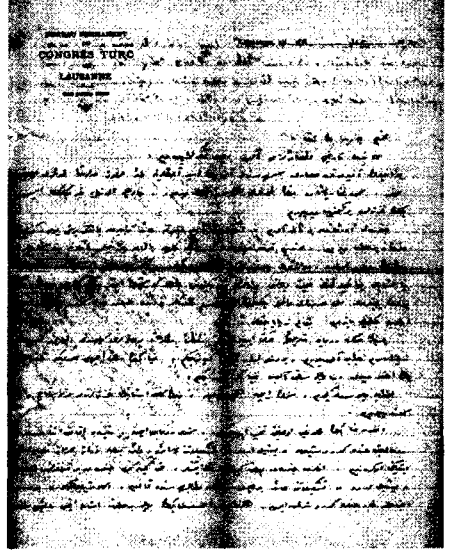
Cenevreli avukattan bir kâğıt
aldım. Ekalliyetlerin temin-i
hukukuna ait tedâbirden başka
birşey yok. Kendisine mültefitâne bir
cevap verdim. Londra Konferansı'nda
da görüldüğü veçhile bilhassa

Yunanlılar itilâfa yanaşmadılar. Mes'uliyet onlara muhavveldir. Bu araziyi
bilâ-kayd u şart terkedeceklerdir. Eğer böyle olmasını istemiyorsa itilâfa
yanaşmayan Yunanlılar tarafına nasihat vermesini ve onları bize getirmesini
ve onlar görüşmek ister ve girdikleri mühlik ve fena yoldan çıkarak millî
hudutları dahiline çekilmek isterlerse Türkler nezdinde hüsn-i kabul
göreceklerine emîn olabileceklerini yazdım. Bakalım ne yapacaklar?

Yarıdan sonra Roma'ya müteveccihen hareket ediyorum. Muntazaman
matbuât pusulaları geliyordu. Onlar da kesildi. Ne yazarsam cevap
alamıyorum. Bir defa oraya kadar gideceğim. Ziya Bey'in saati için
Hamdi Bey'e telefon ettim. Pekalâ dedi. Binaenaleyh saati alıp Ziya Bey'e
getireceğim.

Lozan Palas'tan geçtim, sizin için hiçbirşey yok. Son gelen İstanbul
gazetelerinden size birkaç tane gönderiyorum.

Ahmed Rıza Bey'in dargın olduğunu tahmin ediyorum. Şimdi Roma'da
immiş. Nice'te ikameti esnasında Roma ictimâında görüşülen "Yeşil Ordu"
teşkilâtına ve saireye dair bazı zevâta mahremâne tevdi'-i esrâr ettiğini
öğrendim. Onlar da Cenevre'de bazı kimselere nakletmişler. Hattâ geçen
gün Cenevre'de bir konferans vermiştim. "Yeşil Ordu" teşkilâtına ait birçok
sualler muvâcehesinde kaldım. Anlaşıldığına göre bu mesele ictimâlar
haricinde görüşülmüş imiş. Her ne ise Ahmed Rıza Bey'in böyle bir

havâdis işâ'a etmesi bittabû muvafık değildi. Reşid Safvet Bey İstanbul'a gitmiş. Information'da intişar eden makaleden haberim yok. Tahkik edeceğim. Yalnız, Rüstem Bey'in Islamic News'de bir makalesi var. Hey'et-i murahasayı tenkid ediyor. O nüshayı size dün göndermiştim. Londra Müslüman Bürosu'nun müdirine bir mektup yazdım. Aramızda yapılması caiz olabilen bu gibi münâkaşâtın Avrupa'da matbuâta aksettirilmesinden tevellüd edebilecek mahzurlara nazar-ı dikkatini celbettim.

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

Mahmud Muhtar Paşa bugün Münih'e hareket edecekti. Suret-i hususîyede söylendiğine göre İstanbul'a davet edilmiş. Fakat, İstanbul'un zaafını nazar-ı dikkate alarak mütereddid görünüyor. Lozan Türk Kongresi iki seneden beri 17 Mayıs'ta toplanıyordu. Bu teamülü bozmayarak bu sene kemâfi's-sâbık 17 Mayıs'a kongreyi davet etmemize Lozan Türk Yurdu karar verdi. Kongrenin programına ne gibi mevâddın konulmasını muvafık buluyorsunuz? Bilhassa gençliği alâkadar edecek hangi mesâil münakaşa edilmelidir? Bu bâbda fikrinizi yazarsanız minnetdar olurum. Hareketimden sonra gelecek mektuplarımı Doktor Kâzım Esad Bey açacaktır. Binaenaleyh avdetimden evvel mütalâanızı bildirirseniz pek iyi olur.

İSMAİL Dervîş'in CAVİD BEY'E MEKTUPLARI (1920)

İsmail Dervîş, Şerif Paşa'nın başkanlığını yaptığı, Dr. Nihad Reşad (Belger)'in fahri sekreter ve Londra'da yaşayan Mirza Haşım İsfahânî'nin de muhasip olarak yer aldığı Paris'teki İslâmi Enformasyon Bürosu'nun komite üyesi idi.

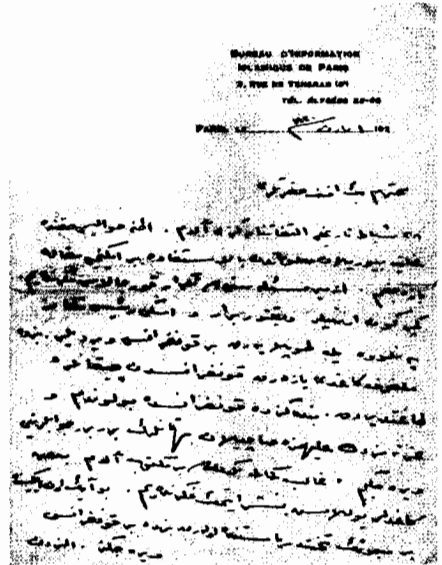
Şerif Paşa'nın Cavid Bey'e gönderdiği evrak arasında bulunan bir belgede büronun başta gelen kuruluş maksadı "...Hilâfetin, Osmanlı Hanedanı'nın ve İslâmiyet'in lehinde propaganda yapmak" olarak gösteriliyor ve Paşa, aşağıda 133 ile 150 numaralar arasında yer alan mektuplarının çeşitli yerlerinde büro hakkında bilgiler veriyor.

1 Şubat 1920'de faaliyete geçen Paris İslâmi Enformasyon Bürosu, Şerif Paşa'nın Kürtçü hüviyetinden vazgeçmeye karar verdiği günlerde teşkil edilmiştir.

Bureau d'Information
Islamique de Paris
3. Rue de Teheran (8e)
Tel. Elysees 35-69

Paris, le 1 Mart 1920

Muhterem Beyefendi hazretleri,
28 Şubat tarihli iltifatnamenizi aldım. Adana havâlisi hakkında inayet buyurulan malûmattan bilistifâde bir ikinci makale yazacağım. İzmir meselesini de tekrar kurcalamak fikrindeyim. Geçen gün Ermeniler, Victor Berard ve eski reis-i nuzzâr Painlevé'yi toplayarak bir konferans verdiler. Biz de melfuf kâğıdı yazarak konferanstan çıkanlara dağıttırdık. Bendeniz de konferansta bulundum ve gazetemizde aleyhimize saçılan bûhtanların birer birer cevaplarını vereceğim. Galib Kemalî Bey'den bir mektup aldım. Bazı kâğıtlar yollamış. Neşretmek fikrindeyim. Bu ayın on ikisinde bir mebusun taht-ı riyâsetinde olarak biz de bir konferans vereceğiz. Elimizden geldiği kadar

alışıyoruz. Fakat kanaat-ı kat'iyye-i âcizânem řu merkezdedir ki dünyanın řu son iğrençlikleri karşısında kuvvet-i bâzdan başka vasıta-i halâs kalmamıştır. Onu da teşkilât-ı milliye elhamdülillâh temin ediyor. Ancak endişem bizde alelekser olduğu gibi bu iyiliklerin fena taraflarının bi'n-netice galebe etmesi ihtimalidir. Buna da mânî olmak için İstanbul'da istediğini bilen ve yapabilen azimkâr bir hkmetin teşkilidir. O İngiliz donanmaları veya topları hezeyân-ı mutlakdan ibâret kalır. Bâki te'yid-i ihtirâmât eylerim muhterem efendim hazretleri.

İsmail Derviş

Lozan ve Cenevre'deki Türk cemiyetlerine gazetemizden birkaç nüsha yolladım. Eğer te'lifât-ı cedîdeleri varsa bittabi işimize yarar.

**Bureau d'Information
Islamique de Paris
3. Rue de Teheran(8e)
Tel. Elysees 35-69**

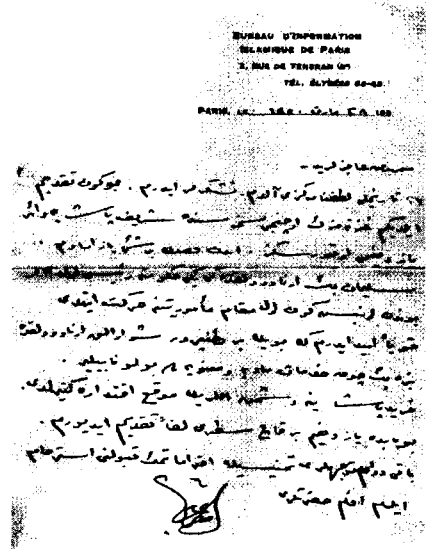
Paris, le 28 Mart 1920

Mârûz-ı âcizleridir,
26 tarihli lûtuftamenizi aldım.

Teşekkürler ederim. Bugün takdim eylediğim gazetemizin üçüncü nüshasında Şerif Paşa'ya dair yazdığımı okursunuz. Ondan fazla birşey yazamadım. Süleyman Bey⁵⁵ Arnavutluk'taki yeni hükümete reis oldu ve bundan on beş gün evvel makam-ı memuriyetine hareket etti. Kaviyyen ümid ederim ki böyle bir vatanperver şu aralık Arnavutluk'ta bize pek çok hidemât-ı maddiye ve maneviyede bulunabilir. Ferid Paşa yine düşman elleriyle mevki-i iktidara getirildi. Bu bâbda yazdığım birkaç satırı leffen takdim ediyorum.

Bâkî devâm-ı teveccühleri temennisiyle ihtirâmâtının kabulünü istirhâm eylerim efendim hazretleri.

İsmail Derviş

⁵⁵ Arnavutluk'ta 1920 senesinin Ocak-Kasım ayları arasında başbakanlık yapan Süleyman Delvina (1884-1932).

itimad ederek İngilizler'in aleyhinde bulunduk. Ama yanlış yaptık" filân diyerek nasyonalistlerin aleyhine idare-i kelâma başladı. Paşa'ya bu fikrin müvellidi ne olduğunu anlattım ve aynı zamanda da bu şerâit dairesinde Bureau Islamique idaresinin bütün mes'uliyetine iştirak edemeyeceğimi beyân ettim. Şimdilik yani Nihad Bey orada bulunduğu müddetçe makale yazmakla iktifa edeceğim. Binaenaleyh bundan böyle gazetenin ve komitenin mütalâât ve harekâtından mes'ul olmadığımı arza müsâraat eylerim.

Şerif Paşa yarın Vevey'e geliyor. Kendisiyle görüştüğünüzde lütfen bilmünasebe Nihad Bey'in sözüne kapılarak nasyonalistlerin aleyhine gazeteyi âlet etmekliğin tehlikesinden bahis buyurun. Galib Bey İstanbul'a gitti, geldi. İnşaallah orada iğfâl olunmamıştır. Fakat pek korkuyorum. Zannederim, Paşa benden fikirlerini biraz saklıyor. Herhalde emelim ne olduğunu biliyorsunuz. Hiçbir hırsım da yok, binaenaleyh kim ne derse desin. Bendeniz de yolumda sâbit-kademim. Bâkî takdîm-i ihtirâmât eylerim muhterem efendim hazretleri.

İsmail Derviş

89

KIRIM TATAR PARLAMENTOSU'NUN
TEMSİLCİSİ CAFER SEYDAHMED'İN
CAVİD BEY'E MEKTUBU

(25 Kasım 1921)

İmlası yer yer Kırım lehcesine kaçan mektubu yazan Cafer Seydahmed ("Kırmer", 1889-1960), Kırım'ın milliyetçi liderlerindendir. Kırım'da 1909'da bağımsızlık için faaliyet gösteren gizli "Vatan Cemiyeti"nin kurucularından oldu, 1917'de ilân edilen Kırım Halk Cumhuriyeti'nin Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlığı'nu yaptı, İttihad ve Terakki'nin ileri gelenleri ile ve özellikle de Enver Paşa ile temasta bulundu, Sovyet işgalinden sonra sürgündeki Kırım Tatar Parlamentosu'nun tam yetkili temsilcisi olarak İsviçre'yi merkez edindi ve Kırım'ın bağımsızlığı için faaliyet gösterdi, daha sonra Türkiye'ye yerleşti ve hayata 3 Nisan 1960'ta İstanbul'da veda etti.

Delegation

du

Parlement

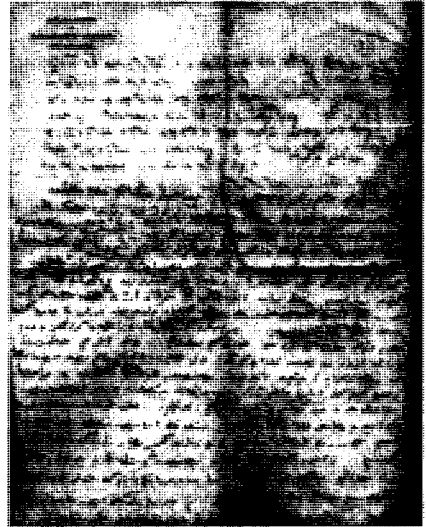
Tatare de Crimee

25 November sene 921

Huzur'a

Muazzez ve muhterem Cavid Bey,

Nâminıza dün gelen şu mektubu takdim vesilesinden bilistifâde arz-ı muhâlasat ve meveddet etmek ve bazı hususlarda istifsarda bulunmaya ictisâr ettim. Malûmunuz olduğu veçhile meselemizi ciddi bir surette herhangi bir noktaya istinâd ettirememekten ben fevkalâde sıkılıyor, muazzeb oluyorum. Anadolu'nun Fransızlar ile anlaşması meni yeniden ümidlendirdi. Acaba onların vesatât ve teveccühleriyle Fransızlar'ın bizim meseleye biraz daha ehemmiyet vermeleri yahut da âti hakkında memleketimizin halâsını tesis için ittihâz edilmesi lâzım gelen tedâbir hususunda kendileriyle anlaşmak mümkün olmaz mı? Bu ve sair bazı düşüncelerle

Anadolu'ya kadar da gitmeyi düşünüyorum. Fakat buradan Ankara'ya giderek şimdi de orada bulunmakta olan Cemal Bey'den Harun Bey'in aldığı mektupta hakkımda bazı soğuk fikirlerde bulunulduğundan oradan bana hassaten mektup yazmak imkânını görmediğini bildiriyor. Bu "bilâhare görüştüğümüzde dertleşip de güleceğiz" diye tasvir edilen hallerin ne olacağını Harun Bey ile düşündük. Bunun ancak benim Ali Bey ve sair zevâtla olan münasebetlerimden tevellüd ettiği fikrine kail olduk. İttihâdın bir kısm-ı mühiminin aleyhinde Anadolu'da fena ve ciddi bir cereyân açtıkları anlaşılıyor. Bu hususta Cemal Bey'in mektubunda da sarahat var. Vaziyet-i umûmiye gerek idare-i dahiliye ve gerek malî, iktisadî meselelerde bozuk olduğu da bildiriliyor. Suiistimâlin de ciddi ve geniş bir mikyâsa girdiği anlaşılıyor. Hakkımda tahaddüs eden bu hâlet-i ruhiyenin ne gibi esbâb ve avâmille tevellüd ettiğini bilmemekle beraber meselenin esâsının menbâından sarsılması emeliyle Harun Bey kardeşimiz vesatâtıyla Nâfia Nâzirliği'na geçmiş bulunan Rauf Bey'e bir telgraf gönderdim ve Ankara'ya gelmek niyetinde olduğumu bu husustaki nokta-i nazarını bildirmesini rica ettim. Bütün mevcûdiyetimle afvınızı temenni etmekle beraber şunu da arz etmek isterim ki Osmanlı hâdimleri muhâlefet-i siyasiyenin mânâsını anlamıyorlar. Benim Ali veya Veli Bey ile olan münâsebâtımı buralara götürmek ve merbûtiyet-i milliyemi bunların fevkinden ölçmeyi düşünmemek bence azim bir noksandır.

Türkiye'de fırka kavgalarına girişmekten ziyade men az-çok Türk mukadderâtıyla uğraşarak, bunu düşünerek hayatımı geçirmeyi daha hayırlı buluyor ve bu yoldan ayrılmıyorum... Sizde böyle arkadaşlar çok görülmediğinden mi, yoksa hırs-ı siyasiyle gözlerin tamamıyla bulutlanmış olduğundan mı neden ise benim hakkımda mühr-i tekfîr basılmış. Umûmî emellerimize zarar olmasa bunu sükûnetle geçerdim... Fakat ben neler düşünerek Anadolu'ya gitmek isterken böyle ricâl karşısında kaldığımdan fevkalâde müteessir oldum. Hareket edip etmemekte mütereddid bir halde kaldım. Pek büyük hürmet ve takdîr kadar da samimiyyet ve teveccühünüze imanla bu hususta sizi tasdî'e cûret ettim.

Buraya, Salârü'd-devle Bey taşındı. Cenevre'ye giderken kendisini sizin vesâtatınızla tanımuştım. Kendisiyle ne derece esaslı dertleşmek kabil olduğunu kestiremiyorum. Biraderiniz Kâzım Bey henüz avdet etmedi yahut da buradan daha geçmedi. Kemniç'e⁵⁶ muvâsalatından da bir haber yok. Sizin mektubu ya buradan geçerken veyahut Kemniç'e vardığında oraya göndereceğim. İstanbul'da bulunmakta olan kardeşim Hamdi de henüz gelmedi. Kendisini bugünlerde bekliyoruz. Ehemmiyetli haberler getirirse iş'ârda kusur etmem. Size tab' ettirdiğim kitabımdan takdim etmiştim. Bilmem daha almadınız mı? Herhalde tenkîdâtunuzdan istifâde etmek isterim.

Hulûsla refika-i muhteremeniz hanımefendi hazretlerini selâmlar, arz-ı hürmet ve meveddetle elinizi sıkarım.

Cafer Seydahmed

Kayınpederim de hassaten arz-ı ihtirâm ile sıhhat ve âfiyetinize dua eder.

⁵⁶ Almanya'nın Saksonya Eyaleti'ndeki Chemnitz şehri olabilir.

**CALUST GÜLBENKYAN'DAN
CAVİD BEY'E
(1 Aralık 1923)**

Osmanlı İmparatorluğu'nun Üsküdar doğumlu Ermeni vatandaşlarından olan ve tarihlere Turkish Petroleum Company ile diğer bazı petrol şirketlerindeki hisselerinden hareketle "Bay yüzde beş" olarak geçen Kalust Sarkis Gülbenkyan (1869-1955), bu mektubunda Cavid Bey'den İstanbul'da devletleştirilen bir gayrimenkulünü kurtarabilmesi için avukat tavsiyesinde bulunmasını rica ediyor ve Ermeni mülteciler için yapacağı çalışmalar hakkında bilgi veriyor.

27, Quai d'Orsay
Paris, 1 Aralık 1923

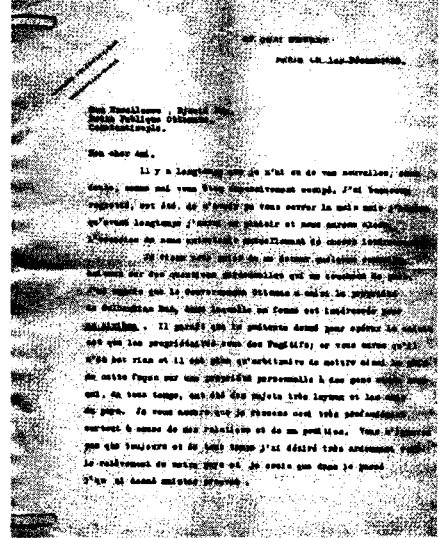
Ekselânsları, Cavid Bey,
Osmanlı Kamu Borçları (Düyük-ı
Umûmiye İdaresi)
İstanbul

Kıymetli dostum,

Uzun zaman var ki haberlerinizi alamadım. Hiç şüphesiz, siz de benim gibi fazlasıyla meşgulsünüz. Bu yaz ellerinizi sıkamamış olmaktan dolayı çok üzgünüm, temennim aradan fazla geçmeden bu zevke erişmemdir. O zaman enteresan mevzularda beraberce konuşma fırsatını da buluruz.

Sizden, beni yakinen alâkadar eden bazı şahsî meseleler hakkında dostane tavsiyelerde bulunmanızı rica edeceğim.

Osmanlı Hükümeti'nin, refikamın da altıda bir hissedarı olduğu Gülbenkyan Han'ın mülkiyetine el koyduğunu öğrenmiş bulunuyorum. Elkoymanın esbâb-ı mücibesi mâliklerinin firârı olması imiş. Halbuki böyle birşeyin sözkonusu olmadığını biliyorsunuz. Her zaman için ülkenin dostu ve son derecede sâdık teb'aları olan bizler gibi kişilerin şahsî bir mülküne bu şekilde elkonması keyfilğin de ötesindedir. Sizi temin ederim ki, bu durum özellikle de münasebetlerim ve vaziyetim sebebiyle beni oldukça derinden etkiliyor. Memleketimizin terakkisini görmeyi daima nasıl büyük bir iştiaqla arzuladığımı bilmez değilsiniz ve zannedersem geçmişte de bunun sayısız delillerini vermişimdir. Dolayısıyla almam gereken tedbirler konusunda beni değerli tavsiyelerinizle aydınlatır ve hizmetlerine ihtiyaç duymam

halinde kendisine başvurabileceğim çok yetenekli, çok dürüst ve makul bir avukat tavsiye etmek lûtfunda bulunursanız size sonsuza kadar minnetdar kalacağım. Şimdilik beklemek niyetindeyim, zira bizden çok daha büyük hisselerle sahip olan kuzenlerim, İsmail Bey ve Emin Bey isimlerindeki iki avukat vasıtasıyla resmen itirazda bulundular.

İzmir'de, Manisa civarındaki Müteveli'de bulunan mülkûme de aynı şekilde elkonduğunu, Ziraat Okulu'na dönüştürüldüğünü ve bu arada iki işletmecisinin öldürüldüğünü de öğrendim. Siz konunun tüm ayrıntılarını zaten bilmektesiniz. Esbâb-ı mucibe burada da yine temelsizdir.

Mâli gelecek pek tatminkâr görünmemekle birlikte İngiltere piyasasındaki bütün büyük emisyonlar prim yaptı. Ortada pekçok para dolaşiyor ama elde etmeyi bilmek lâzım. Osmanlı yatırımlarına karşı hissedilen bütün iyi niyetlerin baltalanmakta olmasından fevkalâde üzüntü duyuyorum. Bana öyle geliyor ki, İstanbul'da mâliyenin sanayi şovalyelerine hakiki mâliyecilerden daha ziyade kulak veriliyor.

Şu sıralarda ekonomi ve petrol hisselerinin konsolidasyonu konusunda bize ait Royal-Dutch-Shell şirketi ile İngiliz Hükümeti'nin ait şirketleri ile ilgili devâsâ projelerimiz var. Bu iş, zamanımızın en büyük mâli ve ekonomik konsolidasyonu olacak.

Size bazı açıklamalarda bulunmak istediğim bir mesele daha var. NEAR EAST RELIEF, Yunanistan'daki Ermeni mülteciler için bana başvurmuş, ben de onlara eğer teşkilât bu kişileri Kuzey Amerika, Güney Amerika veya Afrika gibi uzak memleketlere nakletmek isterse, mülteciler gönderilecekleri memleketlere ulaşır ulaşmaz iskâna ve istihdama tabi kılınmış olmaları şartıyla kullanmaları için evvelâ 50.000 dolar vermeyi teklif etmişim. Near East Relief teklifimi kabul etti. Bunu yapmakla, vatandaşlarıma karşı hayırlı bir teşebbüste bulunduğum ve aynı zamanda Osmanlı Hükümeti'nin düşüncelerine aykırı hareket etmediğim, böylelikle her iki tarafı da tatmin ettiğim kanaatinde idim. Sizin de bildiğiniz gibi, tasvip etmediğim siyasi meseleler hakkında hiçbir biçimde, asla taraf tutmadım. Bu taşkınlıkların hep hayâl ettiğim ve uğrunda çalışmaktan geri kalmadığım ekonomik gelişmeleri böylesine geciktirmiş olması ne kadar acı.

İyi haberlerinizi beklerken, en kalbi bağluluk hislerimi kabul etmenizi rica ederim kıymetli dostum.

C. S. Gülbenkian

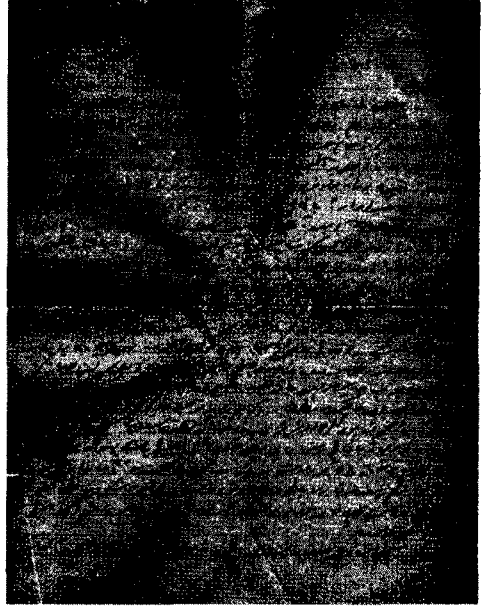
CAVİD BEY'İN İSMAİL
CANBULAT'A MEKTUPLARI
(1921-1924)

Gurten Kulm - Berne,
14 Eylül 1921

Azîzim!

Cahid'e ait olan mektubunuz şimdi geldi. Ben de kendisine mektup yazmak üzere idim. Hemen gönderdim. Malta'dakilerin kurtulmalarına tabîi memnun olacaktır. Rauf'la Vâsıf'ın çıkmamalarına canım sıkıldı. Midhat Şükrü de neden gelmedi? Bâri şu zavallı Süleyman Numan'ı da içlerine alsalardı ne olurdu!

Ben Roma'da iken bizimkiler Rigi'den inmiş. Şimdi burada bulunuyoruz. Cahid dört gün evvel Nis'e gitti. İlk gelen mektupta iyi haberler var!

Bakalım diğer mektuplarda ne göreceğiz? O civarlarda en iyi yer "Menton" imiş, havası Nis'inkinden daha iyi imiş. Orada oturmağa karar verdik, yalnız münasip ev bulunacak mı, bilmem. Cahid henüz pek تنها olduğunu, otellerin bile açılmadığını, bir gün evvel açılmış fakat henüz temizlenmemiş bir otelde küçük bir oda bulunduğunu yazıyor. O bulur bulmaz bize haber verecek. İbtida onun ailesini göndereceğim, sonra da biz gideceğiz. Teşrinevvel'in ilk haftasında ancak ben giderim. Âzâde için doktor (Menton) değişmekte zarar yok demiş. Fakat kışın bir iki ay dağ hayatını da tavsiye etmiş.

Refikayı da yarın Davos'daki doktor gelip muayene edecek ve şu üç dört ayda serbest hayatın bir tesir yapıp yapmadığına bakacak. Tabîi ona da kışın bir iki ay dağda geçirmek tavsiye edecektir mutlaka. Eğer böyle bir tavsiyede bulunursa Kânunsânî ibtidâlarında iki üç ay için buralara döneriz. -Faik [.....] İsviçre frankları için yazdım. Bakalım birşey yapabilecek mi?-

Salih Paşa burada, birkaç günden beri arada görüşüyoruz. Mahmud Bey gelmişti. Almanya'ya geçti. Enver, Nâzım bir müddetten beri Batum'da bulunuyorlarmış. Bahaeddin Şakir'den hukuk-ı akvâm konferansına gelen bir Bulgar bir mektup getirdi, Sofya'da imiş, Trakya işleriyle uğraşıyormuş.

Said Halim Paşa'nın çıkardığı fotoğraflar ne oldu? Gördüğünüz vakit alıp bana gönderir misin? Hanımefendiye söyle, Nuri Bey'den mektup aldım.

Pek melankolik olduğunu yazıyor. Bizim evin karşısında bir oda tutmuşlar. Oraya geçeceklermiş. Mustafa Kemal'in oturduğu ev mi acaba?

Bugünlük bu kadar. Refikamın hanımefendiye ve sana pek çok selâmı var. Ben de hanımefendiye ihtirâmlarımı takdim ederim.

Cavid

Hotel
Gurten-Kulm
Bei Bern

30 Eylül 1921

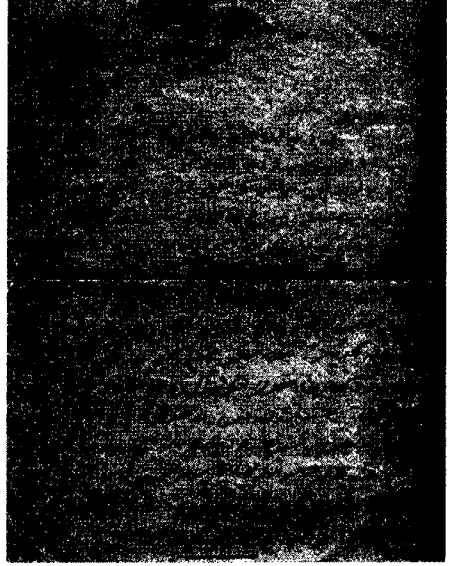
Azizim,

23 Eylül tarihli mektubunu aldım. Teşekkür ederim. İnşaallah, Fiuggi'de iyi bir kür yapabildiniz. Roma nasıl, acaba? Yine benim bulunduğum zamanki gibi sıcak mıdır? Apartman aramaktan bahsediyorsunuz. Sahile gitmek fikrinden sarf-ı nazar ettiniz gibi görüyorum. Roma'da apartman bulmak da o kadar müşkil birşeydir ki geçen kış Ziya Bey aylarca aramış da birşey bulamamıştı. Siz de kışın Nis'e gelsenize. Bu olmazsa, hiç olmazsa San Remo'ya geliniz. Belki sık sık görüşebiliriz.

Malta'dakilerden son haftalarda Cahid'e hiçbirşey gelmedi. Süleyman Numan muntazaman yazarken kesti. Anlaşılan müsaade etmiyorlar. Acaba zavalıların hiç çıkarmıyorlar mı? Protestolarını kim dinler. Midhad Şükrü'nün çıkacaklar meyânında olduğu için diğerlerine iltihak etmediğini Resuhi yazıyordu. Kaçanların çoğu Münih'te. Kemal buraya gelecekti birkaç gün için, fakat henüz bir haber yok. Biz yarın Gurten'i terk ediyoruz. Mevsime Hanım, Fransa'ya gitmezden evvel bir hafta kadar [.....] olmak için Ceneve'de yahud Nyon'da kalmak istiyor. Yarın refikalarıyla birlikte oraya gidecekler. Ben Bern'de kalacağım. Ayın onunda da büyük hanım, Mevsime Hanım ve Azâde, Menton'a gidecekler. Biz de belki ayın yirmisine doğru gideriz. Mektubun cevabını sefaret vasıtasıyla gönderirsin.

Legation de Turquie
Schlösslistrasse
Berne
(Pour Djavid Bey)

Cahid'den her gün [.....] mektup alıyorum. Malûmatın neticesini + yahut - işaretiyle bildiriyor. Bu defa aksilikler tevali etti durdu. Bir aralık nevmid olmağa başlamıştık. Şimdi düzelir gibi oluyor. Faik Nüzhet'ten hâlâ mektubun cevabını almadığım için sizin franklar hakkında bir [şey] yapıp

yapmadığını bilmiyorum. Hurşid Paşa'nın münasebetsizliğini dün Salih Paşa'ya bahsettim.

Harp mâateessüf yine neticesiz kaldı gibi görünüyor. Rumlar, Eskişehir hattında tutunabildiler. Şimdi yine uzun bir intizâr devresi geçecek. Bizimkiler Rumların karşısında ahz-ı mevki etmeye mecbur olurlarsa zavallılar şu yağmur mevsiminde oralarda nasıl barınabilecekler? Eskişehir'i de alabilselerdi ne kadar iyi olacaktı.

İngiliz gazetelerinin bazısında çok iyi makaleler vardı. Morning Post bir makalesinde bu harbin müsebbibi Lloyd George olduğunu, mütarekeden sonra Türkiye ile her hususta anlaşmadığından dolayı İngiltere'nin nâ-kabil-i afv bir hata irtikab ettiğini, devâm-ı teşvişin mes'uliyeti Türkler'e değil İngiliz ricâline ait bulunduğunu söylüyor. Times'da bile zararsız bir makale vardı. Bakalım, Gunaris⁵⁷ ne programla Londra'ya gidecek.

Baki, hanımefendiye ve size her ikimizin de hürmetleri ve selâmları.

Cavid

Fotoğrafları unut. Ziya Bey'i görürsen kundura bağlarının geldiğini söylersin lütfen.

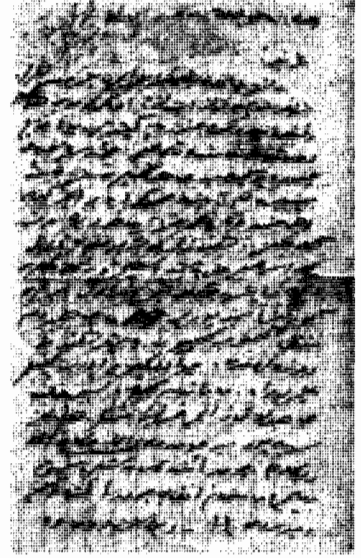
⁵⁷ Dimitrios Gunaris (1866-1922), Yunanistan'da 10 Mart 1915 ile 23 Ağustos 1915 ve 8 Nisan 1921 ile 6 Mayıs 1922 arasında iki defa başbakanlık yapan politikacı. İstiklâl Savaşı'nın zaferle neticelenmesi üzerine Yunanistan'da "Küçük Asya Bozgunu" denen yenilginin sorumlularından kabul edildi ve "Altılar Duruşması" olarak bilinen mahkeme birlikte yargılandığı diğer beş kişi ile beraber idama mahkûm edildi ve 28 Kasım 1922'de Atina'nın Goudi semtindeki kışlada kurşuna dizildi.

Bern, 9 Teşrînevvel 921

Mektubunuzu yine
sefarete yazınız

Azîzim!

2 Teşrînevvel tarihli mektubun için pek çok teşekkürler. Biz, Gurten'i terktettik. Evvelki gün Cahid Beyler refika ile birlikte Cenevre'ye gittiler. Ben üç dört gün sefarette kalacağım. Çarşamba sabahı Cenevre'ye gidip Cahid Beyleri trene bindireceğim. Biz de sonra ya bir iki gün daha Cenevre'de kalacağız yahud Bern'e geleceğiz. Henüz kararımız yok. Kemal Bey ile İsmail Hakkı Paşa, İsviçre'ye gelecekleri için Fransa'ya hareket etmezden evvel onları görmek istiyorum.

Cahid'den muntazaman mektup geliyor. İşler henüz düzelemedi. Cevad Bey'in biraderi [....] Bey burada. Meran'dan geldi. Nesîmî'nin, Cahid'in kazanç haberlerine muntazır olduğunu söylüyor. Birçok Meran hikâyeleri dinledim. Çok enteresan şeyler. Seni bilmem ama hanımefendiyi çok enterese ederdii!

Weil'in Roma'da kalmasına karar verdik. Kışın Roma hiç fena değildir. Şirket teşkili fikri muvafık. Yalnız bu incertitude devam ederken sermayedarlar bilmem ki kat'i bir angajmana giderler mi? Ben orada iken İtimâd-ı Millî Bankası ile Banca di Sconto arasında bir etüd şirketi teşkil edilmesini düşünmüş ve teklif etmişim. İstanbul'dan statüler yapıp geldiği halde Banca di Sconto bir aydan beri cevap vermedi ve bu vaziyet elli-altmış bin liralık bir işti!

Maltadakiler'in kurtulmaları meselesinin ne suretle halledildiğine, kiminle müzakere cereyan ettiğini dair malûmatınız varsa bana yazmanızı rica ederim. İngilizler Ankara'ya bir ajans mı gönderdiler acaba! Times bu itilâfa çok hiddetlendi. İngiltere'nin namus ve haysiyetini ihlâl eden bu kararın tebdilini taleb ediyor, gayet şiddetli yazılmış bir başmakaletide.

Acaba ne zaman avdet edecekler? Rauf ve Vâsıf Roma'da kalacaklar mı? Buna dair de izahat verirsен pek müteşekkîr olurum.

Senin para meselesi için Salih Paşa'ya söyledim. Hurşid Paşa'nın münasebetsiz kararından da bahsettim. Bundan maada Yâver Hikmet Bey'in defterine de kaydettirdim. Bilmem ki birşey yapabilecek mi? Salih Paşa, Floransa'da dört-beş gün kaldıktan sonra İstanbul'a gidecek. Roma'ya uğramayacak.

Burada havalara fevkalâde güzel. Teşrînevvel'de bilhassa yağmurlarıyla meşhur olan Bern'de, bu kadar güzel hava görülmediğini söylüyorlar. İhtimal ki Roma sıcaktır.

Ben gazetelerin hâlâ Roma'ya gelmesine çok hayret ettim. Ben Roma'dan avdet edeliden beri Nuri Bey'e üç dört defa gazeteler için yazdım, adres verdim. Söylemeyi unutmuş olacak. Nuri Bey işi bu!

Bâkî, gerek benim gerek refikamın her ikinize pek çok selâmları ve hürmetleri.

Cavid

Bern, 14 Teşrînevvêl

Azîzim!

Mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Cevabını da hemen veriyorum. Bu İsviçre'den yazılmış son mektup olacak. Yeni adresimizi biliyor musun? Evvelce yazmamış olmak ihtimâlîne mebnî buraya işaret ediyorum.

Djavid Bey
Ville Simone
Menton-Garavan
France

Ayn yirmisinde hareket ediyoruz. Bir-iki gün Lyon'da, bir iki gün Marsilya'da kalarak Menton'a gideceğiz. Mektubunu orada okurum.

Cahid'den muntazaman haber geliyor. Sistem teeyyüd ve tekemmül ediyormuş. Fakat henüz netice-i maddiye yok. Nesimî'nin sabırsızlıkla bu neticeye muntazır olduğunu Cemil Bey söylüyordu! Nesimî ile Halil Bey ibtidâ birlikte oturmak üzere bir ev tutacaklarmış. Sonra sarf-ı nazar etmişler. Halil Bey ayrı oturacakmış. Fakat henüz onlar da ev bulamamışlar. Meran'a buradan yolcular gitti. Refia Sultan, Damad Fuad Bey, Burhaneddin Efendi. Birinci ve ikincisi birkaç ay kalacaklarmış. Üçüncüsü de dört beş gün. Meran'da her gece tonbala oynayarak vakit geçiyormuş!

Mahmud Paşa'nın mektubunu leffen gönderdiğini söylüyorsun, çıkmadı. İstanbul'daki adres malûm ise oraya gönderemez misin?

Yeni evinizin numarasını bildirmediğin için bu mektubu yine Palas Otel'e gönderiyorum. Ümid ederim ki kaybolmaz. O otelin posta kısmı pek intizamsız ve adamları pek sersemdir.

Ben hâlâ Kemal Bey'i bekliyorum. Kat'i geleceğini yazdı. Eğer Roma'ya buraya gelmezden evvel giderse tabî görüşemeyiz.

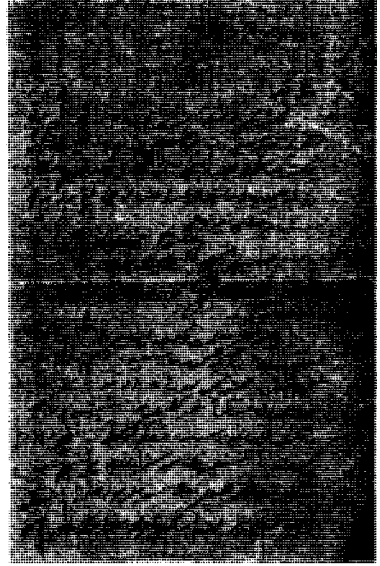
Said Halim Paşa'dan resimlerin alınacağına hiç ümidim yoktu zaten. Filimlerden sen çekersen alırız; başka türlü elde edilemeyecek.

Burada da havalar fevkalâde güzel. Böyle bir Teşrînevvêl ayı bilhassa Bern'de hiç görülmemiştir.

On gündür ki gökte bir bulut parçası bile yok. Bütün Avrupa bu halde galiba. Paris'te 164 seneden beri böyle bir Teşrînevvêl ayına tesadûf edilmemiş olduğunu Maten yazıyordu.

Sizi herhalde beş on gün için olsun Menton'da bekleyeceğiz. Biz gittikten biraz sonra hemen gelirsiniz. Hem dedikleri gibi işler için konuşuruz, hem de görüşmüş oluruz. Her halde sizi misafir edecek bir odamız vardır.

[.....]hofta çok parlak âlemler oluyormuş. Balolar, tuvaletler. Nuriye

Hanım orada bulunamadığına ne kadar teessüf etse azdır.

Malta'dakilerin çıkmış olduklarını zannediyorum. Gerek Avrupa gazetelerinde ve gerek İstanbul gazetelerinde okunan haberlere nazaran belki artık İnebolu'ya varmışlardır. Süleyman Nazif'in İnebolu'ya çıkarılmamasına ne dersin? Bunlar hepsi acaba orada mı kalacaklar? Öteye beriye mi dağıtılacaklar? Rauf'la, Vâsı'la görüşemediğimize çok teessüf ettim.

Şimdi Faik Nüzhet'ten bir mektup aldım. Sana ait olan fıkrayı aynen naklediyorum: "Canbulat Bey'in meselesini halletmek üzereyim". Bu fıkradan kendisinin icap edenlerle görüşmekte olduğu ve halletmek ümidini beslediği anlaşılıyor. Eğer ümitsiz birşey olsaydı böyle yazmazdı.

[.....] havadisleri gördüğümüz zaman naklederim. Nuriye Hanım o zamana kadar sabretsin... Bugünlük bu kadar. Her ikimizin pek çok selâmları ve hürmetleri.

Cavid

Ha, sahih! Az kaldı unutuyordum. Evvelki gün bahçede gezerken Abbas Paşa ile haremine tesadüf ettim. Tabii haremiyle görüşmedim. Kendisiyle birkaç dakika konuştum. Zürih'te imiş, şimdi Bern'e gelmiş. Daha beş on gün İsviçre'de dolaştıktan sonra yine İtalya'ya gidecekmiş. Burada kimseyi sefiri bile ziyaret etmemişti. Bana Roma'dan borçlu olduğu ziyaret için olacak ki sefarete bir kart göndermiş. Ben de otel otel dolaşıp nerede olduğunu öğrenerek bir kart bıraktım.

Grand Hotel de Russie
Geneve

Geneve, le 25 Teşrînevvel 921

Azîzim,

17 Teşrînevvel tarihli mektubunu aldım. Evvelce yazdığım gibi, biz Bern'i terkettik. Cahid'in ailesini cuma günü gönderdim. Biz de dün hareket edecektik. Fakat trende yer bulamadığımızdan biletleri yarın için almağa ve burada iki gün fazla kalmaya mecbur olduk. Artık Lyon'da, Marsilya'da tevakkuf etmeyeceğiz. İnşallah perşembe sabahı Menton'da olacağız.

Kemal Bey gelmedi. Kendisine verilmek üzere gönderdiğin mektubu iade ediyorum.

Dün akşam Reşid Sadi Bey, Bern'e gelmiş fakat kendisini göremedim. Dün, Cevad Bey bize gelmişti. Telefonda Reşid Sadi ile konuşmuş. Bekir Sami'nin Briand⁵⁸ tarafından Paris'e davet edildiğini söylemiş. Ben sizin verdiğiniz haberdan kimseye bahsetmemiştim şimdiye kadar. Acaba, Briand ne için davet etti? Herhalde, Ankara'ya ait bir mesele için olacak ama orada murahhasları görüşürken Bekir Sami Bey ile ne konuşacak? Belki, Briand, Gunaris ile olan mülakatından sonra buna lüzum görülmüştür. Maarif nâzır-ı esbâkı Şükrü Bey'in Afganistan sefaretine tâyin edilip gittiğini yahud gitmek üzere olduğunu Muslihiddin Âdil Bey naklediyordu. Fethi Bey de hamdolsun dahiliye nezaretine geçmiş. Kanunların asrı surette tatbikine dair de vilâyâta tâmim göndermiş!

Halil Beyler de [.....]'de fevkalâde bir villa tutmuşlar. Fakat yalnız oturacaklarmış. Şimdi zavallı pansiyonda kalıyormuş. Diğer havadisler de, Haim Efendi'nin taleb ettiği şeyler.

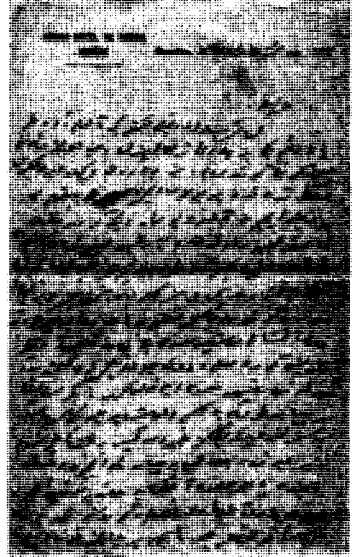
Senin işe dair İstanbul'dan bir haber aldın mı? Faik Nüzhet'i kimse görüp sormuş mu?

Burada iki gündür müthiş bir rüzgâr var. Cenevre'nin meşhur [.....]'i. Selânik'in Vardar'ı bunun yanında hiç kalıyor.

Yeni apartmanınızdan memnun musunuz? Ne olsa otel hayatından hem daha rahattır, hem daha ucuzdur.

Yakında, Menton'da görüşmeyi ümid ediyoruz. Her ikimizin hepinize selâmları ve hürmetleri.

Cavid

⁵⁸ Fransa'da on bir defa başbakanlığa gelen Aristide Briand (1862-1932).

Menton, 30 Teşrînevvel 1921

Azizim!

26 Teşrînevvel tarihli mektubunu buraya geldikten sonra aldım. Teşekkür ederim. Sen de arada benim İsviçre'den yazdığım son mektubu almış olacaksın. Üç günden beri buradayız. Hava güzel, mevki nefis, evimiz denize nâzır. Siz Malta'da denizden belki usanmışsınızdır. Fakat ben iki seneden beri deniz görmediğim için sahilde bulunduğuma çok memnunum. Evimiz fena değil. Noksanları var ama fer halde otel hayatına nisbetle ev hayatı iyi. Gelirseniz çok memnun olacağız. Confort temin edemezsek de her halde sizi misafir edecek bir odamız var.

Cahid zannettiğiniz gibi oyuna dalmış değil. İşler iyi gitmediği için bir müddet tatil etti. Tercüme ile meşgul yine. Bir gün Cahid ile Monte Carlo'ya gittim. Henüz mevsim hülûl etmemiş güya, fakat bütün masalar dolu idi. Bana hepsi de kaybediyor gibi geliyordu.

Bulunduğumuz yer İtalya'ya pek yakın. Fransız cihetinde en son mevki. Hattâ yaya bile bizim evden bir çeyrekte İtalya hududuna geliniyor.

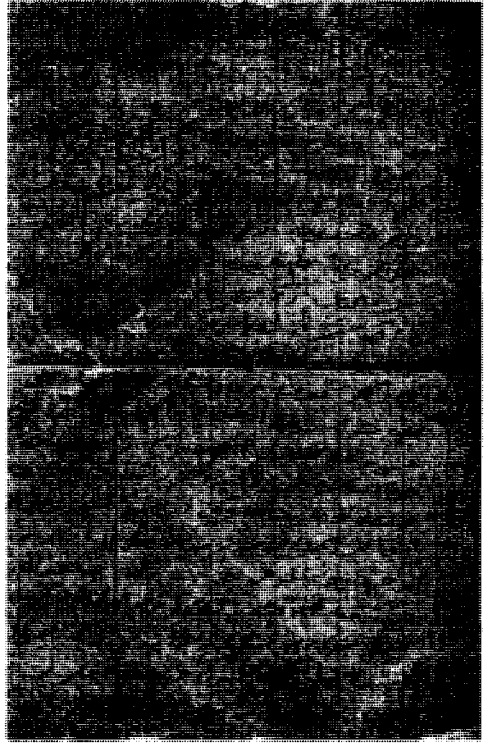
Türkler varmış ama hiçbirine rastgelmedik. Esasen bizden de çok uzaktadırlar. Hepsi Nis'te. Nis buraya şimendiferle bir buçuk saat. Mevcud Türkler'in hemen hiçbirinden hoşlanmam. Cahid geçen gün Kemal Midhat'a rastgelmiş. Sıkılmadan Cahid'in yanına gelip görüşmüş.

Cenevre'de [...] Bey'i birkaç kere gördüm. Zavallı, halılarını satmak için uğraşıp duruyordu. Fakat bu zamanda kim halı satın alır?

Gazetelerin neşriyatından Malta'dakilerin hareket ettikleri anlaşılıyor. Rauf'dan yeni bir haber aldın mı? Bunların doğrudan doğruya gitmeleri ne fena oldu. İtalya'ya uğrasalardı görüşseydik çok iyi olacaktı.

Hayriye Hanım da Bedri Bey'inkiler ile birlikte gelecekti. Gelmemiş. İstanbul'daki hanımlarla ikisi arasında da epey dedikodu başlamış. Mevcud eşyayı taksim etmekle uğraşıyorlardı. Hâlâ bitirememiş olacaklar ki gelemedi.

Salih Paşa'nın Mustafa Kemal'e yazdığı telgrafa yazdığın tarzda cevap geldiğini biliyordum. Kendisi İsviçre'de iken cevap gelmişti: "Teklifiniz,

menâfi-i hükümete muvafık görülmemiştir”.

Abbas Paşa bütün İsviçre’yi dolaşıyor galiba. Zürih’de, Bern’de, Lozan’da, Cenevre’de kendisine tesadüf ettiler. Şimdi de Thun’da bulunduğunu yazıyorsunuz. Bu mevsimde Thun’da cinler top oynar. Orada ne yapabilir? Biz bir gün Interlak’ına gittik, sıkıntıdan patladık. Oturacak bir çaycı dükkânı bile açık yok.

Enver Paşa ile Doktor Nâzım, Cemal Paşa ile görüşmek üzere Afgan hududuna gitmişlermiş.

Başka yazacak birşey hatırıma gelmiyor. Hepinize hepimizin selâmları ve hürmetleri.

Cavid

Menton, 4 Teşrinsâni 921

Azîzim,

Mektuplarımız yolda telâki etmiş olacaktır. Buraya gelince, aldığım mektubunuzun cevabını evvelce vermiştim. Şimdi, son mektubunuzun cevabını yazıyorum.

Bekir Sami Bey ile görüşmeyi çok arzu ediyordum. Câmi Bey bir hafta evvel Paris'ten avdet edeceğini yazdığından bu arzumu kendisine bildiremedim. Halbuki o tarihte hareket etmemiş olduğunu anladım. Ankara'ya gitmek havadisi sahih ise onu da gitmezden evvel göremediğime müteessifim.

Ankara ile Fransa arasında yapılan itilâfnamenin metnini Temps neşretti. Hudutlarda Londra'da verilen itilâfname ile bunun arasında bir fark yok gibi. En mühim nokta muntika ve nüfûz meselesinin itilâfnameye derci. Maateessüf *accord tri partite* bâkî. Mamafih bunun bize tasdik ettirilmemesi mühim bir kazançtır. İmtiyazlar hakkında gizli bir mukavele olup olmadığını anlamak istedim. Şimdilik maden imtiyazından başka birşey verilmemiş.

Yusuf Kemal'in Enver hakkında Ruslar'a vukû bulan teklifinden haberdar değildim. Eğer sahih ise Ankara'nın siyasî cereyânlara adem-i vukûfunun bir delili. Ruslar ellerindeki atout'ları⁵⁹ hiç feda ederler mi?

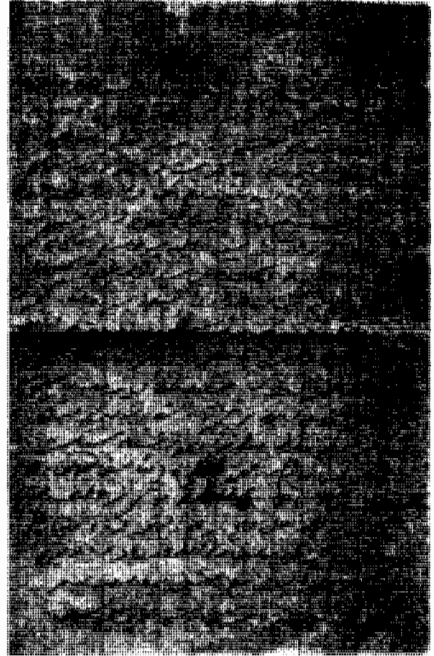
Ziya Bey'in Tulon'daki adresini bilseydim görüşürdüm. Evvelki gün İstanbul'dan gelen bizim aşçı Hasan Ağa'yı almak için Marsilya'ya gittim ve Tulon'dan geçtim. Madam ile nihayet nikâhlarının akdi pek iyi oldu. Nikâh nerede, otelde mi, sefarette mi yapıldı? Nikâhta Ziya Bey hazır bulunmadı mı?

Faik Nüzhet Bey'in İsviçre frankları için tekrar yazdım.

Rauf Bey'e yazdığınız mektubun nasıl bir tesir hâsıl edeceğine - kendisi [.....] orada - meraktayım. Roma'ya, Londra'ya, Washington'a sulh şerâitini tebliğ için hey'etler göndereceklermiş. Aslı var mı?

İstanbul'dan yeni bir haber yok. Said Halim Paşa kabinesine ait evrakın divan-ı temyize gönderildiğine dair Sabah'ta bir havadis vardı. Acaba İbrahim Bey hakkında verilen kararın diğer vükelâya teşmili için mi?

Bugünlerde, Hallaçyan bizi ziyarete gelecek galiba. Paris'te işlerini bitirmek üzere imiş ve İstanbul'a giderken buradan geçip bir-iki gün kalacağını yazıyordu.

⁵⁹ atout: Fransızca iskambil oyununda koz.

Türkler'den hâlâ kimseyi görmedik. Benim görüşebileceğim bir Semih Bey vardı, o da başlarına gelen bir felâketten dolayı evinden çıkmıyormuş. Reşid Mümtaz Paşa'nın bir kızı dört beş ay evvel Paris'te vefat etmişti, bir ikincisi de geçen hafta Nice'de yine veremden ölmüş. Bir aile için ne büyük felâket.

İstanbul'dan haber aldığım yok. Nuri Bey için merak ediyordum, fakat Hüseyin Ağa iyi olduğunu söyledi. Bugünlük bu kadar. Sizi bekliyoruz ve hanımefendiye hepimizin hürmetleri, selâmları ve meveddetleri.

Cavid

Menton, 19 Teşrînsânî 921

Azîzim,

4 Teşrînsânî tarihli

mektubunu almıştım. Arada gönderdiğim diğer mektubun cevabına intizâren bunun cevabını birkaç gün tehir etmiştim. Görüyorum ki sen de aynı suretle hareket edip bu cevabı bekliyorsun. Yahut benim o mektubumu almadın. Daha fazla muhaberesiz kalmamak için bunu yazıyorum.

Said Halim Paşa'nın verdiği resimleri aldım. Hiç fena olmamış. Şayet fenalık varsa kabahat bizim vaziyetlerimizde. Yoksa resimlerin alınışı ve yapılışı fevkalâde. Bilhassa teşekkür ettiğimi lütfen söyler misin?

Hayriye Hanım'ın geçen cumartesi günü Midhat Şükrü ile birlikte İstanbul'dan hareket edeceğini Celâl Sahir yazıyordu. Hareket etmişlerse şimdi artık Berlin'dedirler belki. Burada havalar iyi olmakta berdevam.

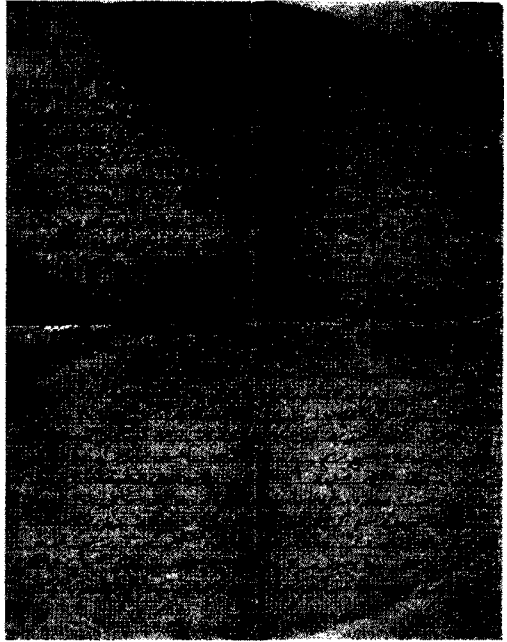
Hallaçyan, Paris'te işini bitirmiş. Roma tarikiyle İstanbul'a gidiyormuş. Bugün buraya geliyor. Bir yahut iki gün kalacak.

Cemal Paşa Moskova'ya gelmiş. Batum'da bulunanları da görüşmeye davet etmiş. Doktor Nâzım gitmiş. Cemal'in bilhassa Afgan'dan Moskova'ya gelip onları davet etmesi birkaç sebebe müstenid olmak lâzımdır. Fakat ne olduğunu bilmiyorum. Nâzım'dan bir mektup geldiyse de buna dair birşey söylemiyor. Mustafa Kemal'in Enver aleyhine uğraştığı son gelen İstanbul gazetelerinden anlaşılıyor. Bu gazetelerin yazdıklarına nazaran mektubundaki bazı izahat ile karşılaştırarak birşey çıkarabiliyorum.

Zavallı Kemal bidâyet mahkemesinde beraat etmiş. Kefaletle tahliye edilmiş, müddeiumûmî vazifeten istinaf ediyormuş. Fakat oradan da beraat edeceğini Münih'ten yazıyorlar.

Nuri Bey'den mektup aldım. Benim mahkûmiyet meselesinin halli bir mesele-i uzma olmuş. Uğraşan çok. Fakat bir netice yok. Şimdi artık kuvve-i karibeye geldi diyorsa da ben inanmıyorum. Bu defa da gyabî hükümdür, değişemez diye bir itiraz serdedeceklerdir. İbrahim Bey hakkındaki hüküm Said Halim Paşa'ya filân teşmil edildi miydi?

Hanımefendiye söyle, Sabiha Hanım'ın gününde çok kalabalık toplanıyormuş. Nuri Bey hazır bulunmuş. Kadınlar ve erkekler hakkında mühim mübâhasât cereyân etmiş. Meşhur Refika Hanım, Nuri Bey'in birçok

mütâlebâtına iştirak eylemiş. Âtîfet Hanım bilâkis Nuri Bey'e muârizmış. Sabiha Hanım'ın ne fikir serdettiğini bilmiyorum. Nuri Bey erkekleri daima haklı, kadınları ise daima haksız buluyormuş. İşte mühim bir İstanbul havadisi!

Fransa itilâfı hakkında ve İngiliz matbuâtının münâkaşâtını takip ettin mi? Oskan Efendi bana Londra'dan bütün gazetelerin kupürlerini gönderdiği için hepsini okudum. Aman ne kadar telâş ve bilhassa hayret etmişler! Fransızlar'ın cevaplarını verdikleri bu sabahki gazetelerde var. Şimdi bakalım Curzon bu cevap üzerine ne yapacak?.. Şu İngilizler ile de bir anlaşma olsa da dünya sükûna girse!

Bugünlük bu kadar. Hanımefendiye hürmetlerimiz, sana da hepimizin selâmları.

Cavid

Menton, 18 Kânunevvel 921

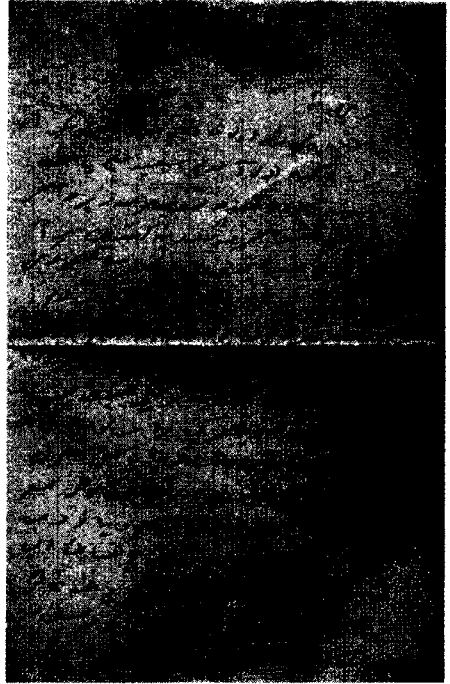
Azîzim,

9 Kânunevvel tarihli kısa bir mektubunu birkaç gün evvel aldım. Said Halim Paşa meselesi hakkında tafsilât verecek bir ikinci mektubun vürûduna intizâren cevabını te'hîr etmiştim. Bu mektubun gelmediğini görünce bunu yazmaya karar verdim. İtalyan gazetelerinde bu meseleye dair hiçbirşey görmüyorum. Yazmıyorlar mı, yazdırmıyorlar mı? Polisin taharriyatından bir netice çıktı mı? Mektubunda yazdığı gibi bir esâmi pusulasının bulunmuş olduğu doğru mu? Bu sualleri sormaya hâcet yok. Tabîi mevsuk olarak duyduğun şeyleri yazıp bildireceksin. Bu meselede insanı en ziyade izâb eden hiçbir gazetede bir kelime dahi esef görememek. Eğer bir Müslüman bir Hristiyan nâzırı öldürseydi neler neler yazarlardı.

Abbas Paşa'dan bu sabah bir telgraf aldım. İsmi işitmediğim bir yerden -Cemal Paşa Münih'te. Afgan'daki icraâtından görüştüklerine bahsediyor ve Enver ile Nâzım'ın aleyhinde bulunuyormuş. Rivayete nazaran birçok mütehassıslar alıp birlikte Afgan'a götürecekmış. Ben ve Cahid kendisinden kısa birer mektup aldık da teşebbüsâtına dair birşey yazmıyor-. Son gelen gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın nutku vardır. Okudun mu? Hey'et-i vekileye dair tanzim olunan bir kanun lâyihasını, kendi işine gelmediği için şiddetli bir surette tenkid etmiş. Nutuk birçok boş sözlerle dolu. Bazen İslâmizm'i, bazen Türkizm'i tenkid etmiş olan mecnunlara karşı da muahazât var. Okunacak ve saklanacak vesika.

Burada verilecek hiç havadis yok. Hayatımız yeknesak bir surette geçiyor. Şerif Paşa'dan başka kimse ile görüşmüyoruz gibi. Geçen de Şerif Paşa'nın evine çaya gitmiştik. Orada vaktiyle İstanbul sefaretinde bulunan şair Ârâmüddevle, Mirza Rıza Dâniş Han'a tesâdüf ettik. Evine davet etti. Bir gün de ailece ona çaya gittik. İsveçli bir karısı var. Güzel bir villa yaptırmış, Acem eşyalarıyla tefriş etmiş. Yaz-kış Monte Carlo'da oturuyorlarmış.

Hanımefendiye havadis: Zeki Paşa'nın kızı Saadet Hanım İsviçreli bir dişiçi ile evlenmiş. İkdâm sahibi Cevdet Bey'in kerimesi de Münihli bir Alman doktorla. Fakat bu ikincisi Müslüman olmuş. İstanbul'da dineler, çaylar, birbirinden parlak surette teâkub ediyormuş. Fakat İzzet Melih Bey'in ifadesine göre mevzubahis ve makall olacak ne bir hadise ne de bir

sima varmış. Son bir haber de Nuri Bey'in kendi ifadesine nazaran çok akıllı bir adam olması ve aklının herkes tarafından -mutlaka Sabiha Hanım müstesnadır- beğenilmesi.

Talât Paşa'nın validesinin vefat ettiğini gazete yazmış ama görmedim. Zavallı kadın keşke bir sene evvel ölseydi. Hayriye Hanım işleri hakkında birşey anlatmış mıydı?

Bugünlük bu kadar. Hepimizden ikinize de hürmetler ve selâmlar.

Cavid

100

Menton, 29 Kânunevvel 921

Azizim,

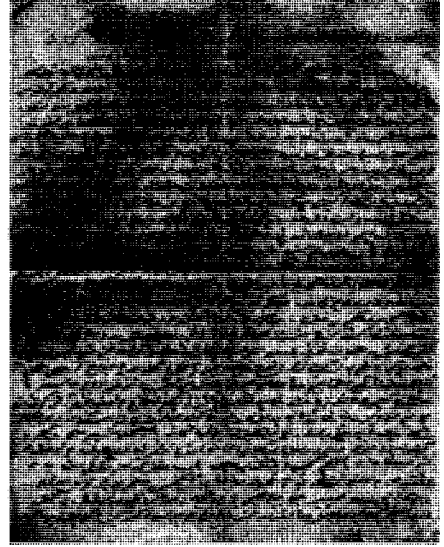
23 tarihli mektubun için teşekkür ederim. Said Halim Paşa meselesi hakkında verdiğin izahatı dikkatle okudum. Ben ne Bulgarlar'dan, ne de diğerlerinden şüphe etmiyorum. Bir Bulgar'ın Said Halim Paşa'yı öldürmesi için ne sebep olabilir? Hidiv'den şüphe edilmiş olmasına da aklım ermez. Hidiv şimdi neden böyle bir cinayet irtikab ettirsin? Said Halim Paşa kendisine iras-ı zarar edebilecek bir mevkide değildi. Mâzinin intikâmını almak için de böyle şey yaptırılmaz.

Davidof'u tanırım, mesleğini de bilirim. Onun şuradan buradan para vurmaktan, İngilizler'e de casusluk etmekten başka işi yoktur. Talât Paşa meselesinde de bir alâkası yakından ve uzaktan bulunduğuna kanî değilim. Bizim gazetelerin zavallı Said Halim Paşa için yazdıklarını okudun mu? Hele Ali Kemal'in, Refik Halid'in ve Yakub Kadri'nin!

Cemal Paşa'nın Berlin'de Enver'in aleyhinde bulunmuş olduğuna şüphe yok. Evinde misafir kalmış olduğu Cemal Azmi de Enver'in teşkil ettiği cemiyetin kasadarı imiş! Münih'te de her görüştüğüne Enver'in aleyhinde bahsedip duruyormuş. Fakat bunların en fenası İkdâm gazetesinde akşamdan naklen gördüğüm bir fıkra. Belki sen de görmüşsündür. Bunda, Enver'in Batum teşebbüsâtında kendisinin müşterek olmadığını, Enver'i bu meseleden vazgeçirmek için üç seneden beri sarfettiği mesâinin bir faydası olmadığını filân söylüyor. Halbuki Batum teşebbüsâtının aslı olmadığını Ankara tekzib ediyor. Hangi meseleden vazgeçirmek için üç sene Cemal Paşa çalışmış da muvaffak olamamış? Münih'tekilere Enver Paşa'nın bilâkis Bolşevikler aleyhinde bulunduğu, Türkistan'da bu yolda propaganda yaptığına ve bunun kendi teşebbüsâtına sekte vereceğinden şikâyet ediyormuş. Bu perhiz ne, turşu ne? Anlaşılır şey değil. Kendisine mevki verdirmek için Enver'in ve arkadaşlarının aleyhlerinde bulunmakta ne mânâ var? Hem kimi inandıracak?

Mustafa Kemal'in nutku şâyân-ı dikkatti. Bu defa tehlikeyi atlattı, ama bir ikincisinde bilmem böyle kolaylıkla işin içinden sıyrılabilecek mi? Çünkü dâvâsı çok sakat. Bereket versin ki bu hâlin devamından memnun olanlar çok da kendisine ekseriyet verdiler. Yalnız Enver değil, İttihad ve Terakki'ye ve harp zamanındaki siyasete de taşlar vardı.

Hayriye Hanım meselesi bir muamma. Herkes bir türlü nakil ve hikâye ediyor. Herhalde Berlin muhiti, Münih muhiti derken [...] pek ziyade

aleyhinde. Bu söylenen şeylerde ya bir hakikat var; yahut yok. Eğer yoksa bunların önüne geçmeli, varsa o zaman Hayriye Hanım'a ciddi vesâyâda bulunmalı. Tesir etmeyeceği görülürse kendisine biran evvel evlenmesini tavsiye etmeli. Bugün merhûmun refİKasıdır. Herhaliyle alâkadar olmak da Talât'ın dostlarına teveccüh eden bir vazifedir. Binaenaleyh Midhat'ın bir cümle ile meseleyi kesip atmasını muvafık görmem. Bu [...] ve kıyl ü kallere maruz kalmasındansa evlenmesi yüz bin kere her nokta-i nazardan iyidir.

Boya meselesinin kime ait olduğunu anlamamakta hakkım varmış. Gecelerce düşünmüş olsaydım yine bunun içinden çıkamazdım. Tuhaf şey. En akıllı kimselerin bazen bir çarpıklıkları oluyor.

Âzâde lor peyniri hakkındaki iş'arınızdan pek ziyade memnun oldu. On beş gün evvel olsaydı yalnız Âzâde değil ben de isteyecektim. O kadar çok severim ki geçen hafta bizim aşçı Hasan Ağa burada ona yamaklık eden ve Türkçe bilen İstanbullu bir Yahudi ile görüşmüş. Ona muhabbet etmiş. Civar köylerde bu peynir yapıyormuş. O vakitten beri muntazaman alıyoruz. Zahmetinize hacet kalmadı.

Ümîd tatil zamanını burada geçiriyor. Cebir, hendese, hikmet, kimya okuyormuş. Geçen gün ben Nuri Bey'e mektup yazıyordum. Ümîd yanıma geldi. Mektubun altına birkaç satır ilâve etti ve Nuri Bey'den cebir biliyor mu diye sordu. Bilmiyorsa nasıl bankalarda âzâ oluyormuş? Nuri Bey herşeyi birşey bilmeden oldu dedim ama bu bir türlü Ümîd'in aklına giremedi! Sabiha Hanım'dan hâlâ mektup almadım. Hayriye Hanım refİKama bir mektup yazmış.

Sabiha Hanım'ın İstanbul'a gidip kendisini ziyaret bile etmediğinden şikâyet ediyor. Buna çok şaşıtm. Hanımefendi bunu nasıl tefsir ediyorlar? Bu mektubu galiba yılbaşı günü alacaksın. Geçen sene yılbaşı gecesi pek parlak geçmişti. Hanımefendiye sor da sana anlatsın.

Hepimizden hepinize pek çok selâmlar ve meveddetler, hürmetler.

Cavid

101

Menton, 3 Şubat 922

Azîzim,

Mektubunu aldım. Rahatsızlığına esef ettim. Hamdolsun çabuk geçiştirdin. Fakat nüksetmemek için ihtiyat etmeli. Hakikaten bu senenin enfluanzası salgın olmakla beraber mühlik değil. Maamafih tutulmamak herhalde iyi.

Pasaportun vize edildiği haberi hepimizi memnun etti. Daha ne bekliyorsun? Bence üç nalla bir beygiri pasaport teşkil ederdi. O da hallolduktan sonra ahvâl-i âlemin ne göstereceğini beklemeye hiç lüzum yok. Hemen bu mektubu alır almaz kalkar gelirsin. Ya hanımefendiye? O karar veremedi mi?

Kendilerinin de birlikte gelmelerini hepimiz şiddetle arzu ve rica ediyoruz. Bu mektubu alınca hangi gün geleceğinize dair telgraf bekleyeceğiz. Havalara pek iyiydi. Dün sabah pardösüsüz çıktığım halde yine sıcaktan rahatsız oldum.

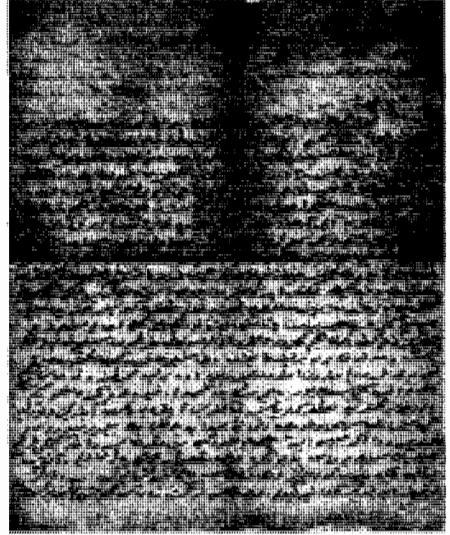
Necmeddin Molla dün Venedik'ten hareket edecek vapurla İstanbul'a gideceğini bana son mektubunda yazmıştı. Bundan dolayı Hayriye Hanım hakkında kendisine birşey yazmadım. Maamafih gitmemiş olsaydı da yazmayı düşünürdüm. Çünkü o da bu meselede Berlin'de bulunanlarla hemfikirdir ve hattâ onlardan daha müfrittir. Seniha Hanım ve Cemal Paşa bir müddetten beri Berlin'de imişler. Dün Seniha Hanım'dan gelen mektupta da Hayriye Hanım'dan uzun uzun bahis vardı. O da Berlin muhitinde kalmasını hiç arzu etmediğini söylüyor. Bilmem sana yazmış mıydım? Hayriye Hanım geçende Molla Bey'e yazdığı bir mektupta Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini Ankara'ya davet ettiğini ve oraya gidecek olursa her türlü masârifini temin edebileceğini bildiriyordu. Kendisi de eğer samimi ise bu suretle yaşamaktan ise dahile gitmeyi tercih ettiğini söylüyordu. Ben bu fikirde olmamakla beraber birşey yazmadım. Ankara'da Berlin'deki dedikoduların daha fazlası yapılacağında şüphe yoktur.

Enver'in tevkif edildiğini zannetmiyorum. Haremi bilâkis Türkistan'da reis-i hükûmetinde bulunduğunu söylüyormuş.

Cemal Paşa'nın Afgan'a avdet edeceğine dair hiçbir haber yok.

İstanbul'da Mahmud Muhtar Paşa sadrazam olacak diye epey gürültüler olmuş. Ali Kemal, Reşid, Fahreddin sık sık Mahmud Muhtar'la görüşmüşler. Londra'ya gitmesi mevzubahis olmuş. Fakat rivayete nazaran sonra bundan sarf-ı nazar edilmiş.

Ankara'nın Roma'da vekili dururken (velev ki infisâl etmiş olsun) Ferid'in

Paris'ten Bonomi'ye⁶⁰ müracaatını çok garip buldum. Hem mektubunda ne kadar da lüzumsuz tafsilât vardı!

Gazeteler, Bonomi'nin de çekileceğinden bahsediyorlar. Keşke tahakkuk etse. Bizim meselenin halli biraz uzar ama şu Torretta⁶¹ [.....]ı gitmiş olur. İtalyanlar muntika-i nüfûz meselesinde, İngilizler İzmir'in Lübnan tarzında bir idareye mâlikiyetinde ve Marmara'dan Rumlar'ın çıkmamasında ısrar edecek olurlarsa korkarım ki yine sulh yapılamayacak. Bu, Ankara hakkındaki endişelerimiz şimdiye kadar tahakkuk etmedi. İnşallah böyle devam eder. Paris'ten gelen haberler Fransızlar'ın şark siyasetlerini tebdil etmeyeceklerini gösteriyorsa da bilmem ki bu sözlere ne dereceye kadar itimad caizdir?

Said Halim Paşa'nın cenazesinin Sultan Mahmud türbesine defnedilmesine ve cenaze alayı için teşrifattan tezâkir-i resmîye yazılmasına şaşmadım. Aferin Tefvik Paşa'ya.

Benim meselenin halledildiğini galiba son mektubumda yazmıştım. Evrak, Dîvân-ı Âlî'ye takdîm edilmek üzere Bâbîâlî'ye gönderilmiş. İlâmın suretini henüz göndermediler. Karar hususî mi yoksa benimle birlikte mahkûm olanların kâffesine şâmil mi, bilmiyorum. Gazetelerde de birşey yazdırmadılar.

Yakında teşrifinize intizâr ve cümlemizden selâmlar.

Cavid

⁶⁰ Ivanoe Bonomi (1873-1951): İtalya'da 1921-1922 ve 1944-1945 arasında başbakanlık yapan politikacı.

⁶¹ İtalya'da 1921-1922 yılları arasında Ivanoe Bonomi hükûmetinin dışişleri bakanı olan Pietro Tomasi Della Torretta (1873-1962).

102

Menton, 18 Şubat 922

Azizim!

Floransa'dan avdetimde mektubunu buldum. Sana buradan gitmezden evvel de bir mektup yazmıştım. Tabîi, aldın.

Burada bulduğum mektubundaki izahata nazaran geledim. Floransa'da üç gün kalmadım. Maatteessüf, Kemal ile görüşemedim. Bana yazdığından ancak bir hafta sonra Viyana'dan Merano'ya gelmiş. Benim pasaportum bir hafta için azimet ve avdet [.....] fakat bekleyemedim. Avdette bir gün de San Remo'da kaldım. Refika da oraya geldi. Birlikte avdet ettik. İtalyan Rivası'nı da çok mâmur buldum. Floransa'yı ziyaret ettiğime de pek memnun oldum. Fakat epey zahmet ve masraf oldu. Artık Kemal ile görüşebilmek, kendisinin ya Fransa'ya yahud hududa gelmesine vâbeste. Şimdi Merano'da bulunuyor.

İşlerini henüz tesviye edip gelemediğinize müteessifiz. Maamafih kat'iyen geleceğinizi vaad ettiğiniz için şikâyet etmeyip bekliyoruz.

Burada havalar bermutad iyi. Floransa biraz soğuktu. Fakat orada da hava pek güzeldi. Roma'da kar görmek iyi bir mazhariyettir!

Midhat Şükrü İstanbul'a mı Anadolu'ya mı gidiyor? Hayriye Hanım hakkındaki sözler cidden mücib-i teessür ve teessüf. Kendisi refikama yazdığı mektupta daima Midhat Şükrü Bey'in haremiyle birlikte bulunduğunu yazdığı halde şimdi bu sözün de hakikat olmadığı anlaşılıyor. İstanbul'dan ve Ankara'dan gayri bir yere gitmeye razı olacağımı hiç zannetmiyorum.

Cemal Paşa'nın İstanbul gazetelerine [.....] Enver'e dair neşrettirdiği fıkârâtı hayret ve teessüfle okumuştum. Afgan meselesi bir muamma. Cahid'e yazdığı bir mektupta Afgan'a dair olan teşebbüsâtından filân bahsediyor.

Paris'ten aldığım haberlere nazaran Ferid kendisine iyi bir mevki yapamamış. Fransızlar pek müşteki imişler. Eğer gazetelerde kullandığı yüksek lisanı Poincaré gibi müteazzım bir racül-i siyasiye karşı da istîmâl etmişse büyük bir gaf yapmıştır. Yusuf Kemal'in seyahati de -hele beraberinde getirdiği meşâhir-i mütehassısıye ile- garip. Pâyitahtları gezip de ne yapacak? Ankara'dan çıkmazdan evvel de kendisine Avrupaca faidesi olacak mülâhazası ile! ittîfak-ı ârâ ile beyân-ı itimad edilmiş. Fakat diğer taraftan da Ruslar'a Yusuf Kemal'in bir mukavele akt ve imzasına mezun olmadığına dair teminat verilmiş!

Celâleddin Arif'in hâlâ gelmemesi tuhaf. Çephe ziyareti bu kadar uzun sürer mi? Câmi Bey ne yapıyor? Ankara'ya avdet edecek mi? Yoksa Bekir Sami Bey'in avdetine mi intizâr edecek?

Bekir Sami Bey yakında gelecek olursa kendisinden ahvâle dair iyi malûmat alırsız.

Said Halim Paşa'nın cenaze ve alayı tafsilâtını gazetelerde gördüm. Düyûn-ı Umûmiye komiseri Said Bey, gazetelerde olmayan bir hadiseyi naklediyor. Ali Kemal kadınlarla birlikte Bâbıâli Caddesi'ndeki binalardan birinden cenaze alayını seyrediyormuş. Sultânî talebeleri bunun farkına varmışlar ve aşağıdan yukarıya tükürerek kendisini tahkir etmişlermiş. Bugünlük bu kadar. Her ikinize de hepimizin selâmları vardır.

Cavid

103

Menton, 20 Şubat 922

Azizim!

17 Şubat tarihli mektubunu bugün aldım. Seyahatten avdette aldığım mektubunun cevabını da evvelki gün yazmıştım. İstanbul'dan gelen gazetelerde size ait hükmün de nakzedilmiş olduğunu gördüm. Bunun Divan-ı Harb-i Örfî'ye tebliğine lüzum var mı? Bu işe bakan Divan-ı Harp, şimdiki Divan-ı Harb-i Örfî değildir. Ne ise. Ne usul-i mahkemeye, ne merâsime artık akıl erdirmek kabil değil.

İnşaallah bu karar üzerine para meselesi de bir hal-i kat'îye iktirân eder.

Kemalî, tabî Meran'da olacak. Henüz kendisinden bir haber almadım.

Ümid'in resmi için benden İsviçre hududunda bir buçuk frank gümrük resmi almışlardı, o kadar. İtalyanlar hiçbirşey söylememişlerdi. Buranın usulünü bilmiyorum. Şüphesiz aynı tarzda birşey olacak.

İstanbul'dan gelen haberlere nazaran Mahmud Muhtar Paşa'nın kabine teşkil etmesi meselesi epey gürültüyü, münâkaşayı ve buhranı mücib olmuş. Kabinede Cemil Molla, Reşid Bey, Mustafa Arif, Avni Paşa ve Hüseyin Kazım Bey bulunacaklarmış. Fakat bunlar hep rivayet galiba. Necmeddin Molla'dan mektup gelecek olursa Mahmud Muhtar Paşa ile pek samimi görüştüğü cihetle belki mevsuk malûmat alırız.

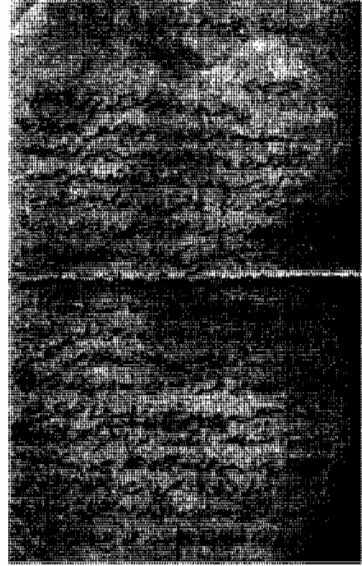
Hanımefendiye havadis: Sabiha Hanım çok arzu ediyorsa eğer, Mahmud Bey ile Seniha Hanım (İzzet Melih'in sâbık haremi) tiyatroda aynı locada bulunsunlar, İzzet Melih de bunu görsün! Bu bâbda konbinezonlar tertip edilmekte imiş.

Dün gece Nis'e karnaval seyrine gittik. Bunun medâyahini çok işitmiştim. Fakat bu kadar parlak ve eğlenceli birşey olduğunu tasavvur edemiyordum. Çok memnun kaldık.

Bugünlük bu kadar.

Pek çok selâm ve meveddet hepimizden.

Cavid

Menton, 28 Şubat 922

Azizim!

24 Şubat tarihli mektubunu dün sabah aldım. Cevabını da bu sabah yazıyorum.

Kemâli nihayet Roma'ya gelebildi demek. Ümid ederim ki pasaportunu yaptırmağa muvaffak olur ve burada uzun uzun görüşürüz. Sizinle beraber gelmesinde de hiç mahzur yoktur. Her ne kadar fazla odamız yoksa da evimizden yüz yüz elli metre ötede nefis bir otel var. Ona orada bir oda tutarız ve yemekleri beraber yeriz. Pasaportu yapılmadığı takdirde zarûri hudutta görüşülecektir. Ben geçende İtalya'dan gelirken bunu da tahkik ettim. Ventimille'de kötüce oteller var. Onların birinde kalmışlar. Oradan araba ile "Rocher Rouge" denilen mevkie kadar tamamen gelinemiyorsa da nihayete kadar araba yolu yoktur. Yolun bir kısmını yaya olarak yapmak üzere geliniyor. Biz de Rocher Rouge'a pasaportsuz gidebiliyoruz. Ventimil'e geldiği vakit telefonla görüşüp randevu almak da kabildir. Numaramız "Menton 355"tir.

Biz, Mayıs evâsıtına kadar burada kalacağız. Martın haftasında gelmeniz pek muvafık. Üç günden beri Seniha Hanım burada bizde. Üç gün sonra, yani cumartesi günü Nis'e sanatoryuma gidiyor. Biraz sanatoryumda kalacakmış... Gelecek haftadan itibaren oda sizin dispozisyonunuzda. Gelmezseniz kiralari tazmin ettiririz.

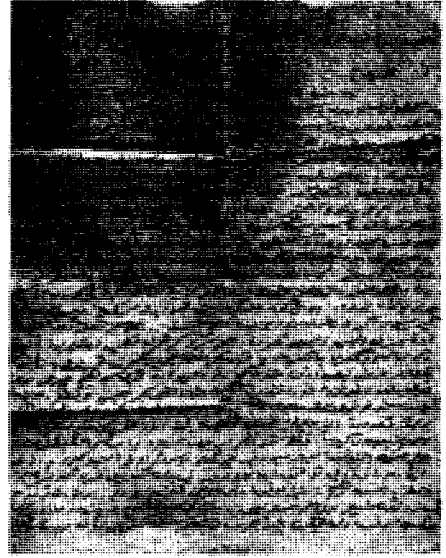
Ne gün geleceğinizi bir mektupla yahud telgrafla bildiriniz.

Tahsin'in de Berlin'de, Münih'te bulunan sair arkadaşları gibi Enver aleyhdarı olması hiç hayretimi mücib olmadı. Ahlâksız, karakterine hiç itimad etmediğim pis heriflerden biri de budur. [...] yukarıya çıkamayacak herifleri vali yapması zavallı Talât'ın en büyük kusuru, en büyük zaafı değil miydi?

Enver hakkındaki rivayetlerin mahiyeti anlaşılamadı gitti. Fakat şu nakledilen şeylerde bir esas-ı hakikat mevcut olacağına inanmak istemiyorum. Çünkü bu sözler evvelce işittiklerim - Enver'in efkârına dâir-epey tevâfuk ediyor.

Ferid'in tebdili haberi tekzib edildi. Fakat Paris'te hiçbirşeye muvaffak olamadığını zannediyorum. Öteden beriden yazdıkları şeyler bunu gösteriyor. Bakalım, Celâleddin Arif Roma'da daha fazla muvaffak olacak mı?

Bekir Sami Bey'in senin mektubunu Rauf'a vermemesi tuhaf. Mektubun muhteviyatına vâkıf idiyse belki orada gördüğü ahval ve şerâite nazaran vermemeyi münasip görmüştür. Geçen sene ben kendisiyle Adnan'a ve Eyüb

Sabri'ye mektup göndermiştim. Ankara'ya gidince bu mektupları mürsel-i ileyhlerine teslim etmeyerek yırtmayı münasip görmüştü. Raufun istifasının ahvâl-i sıhhiyeden olduğuna inanmak pek güçtü. Çünkü tayini ile infisali arasında geçen pek az müddet zarfında vaziyetin vahâmet kesbetmesi biraz müstaidi.

Celâleddin Arif'in birlikte gezdiği halde hakkında lehinde ve aleyhinde birçok şeyler söylerler. Hangisinin doğru olduğunu bilmiyorum. Bu çocuk Ankara'da mı idi yoksa İstanbul'dan mı alıp gitti?

Yusuf Kemal'in İstanbul'dan hareket ettiğini gazeteler yazdılar. Bankadaki hesaplarını da beraber getiriyormuş. Huzura kabul edilmesine de demeli? Şimdiye kadar İstanbul'dan geçen Ankara ricâlinin hiç biri saraya uğramamıştı. Nuri Bey'den gelen mektuba nazaran, hünkar İstanbul'da Yusuf Kemal'e karşı gösterilen hüsn-i kabulden ve Said Halim Paşa hakkında yapılan cenaze alayından pek ziyade gazaba gelmiş, bu hükümeti defedeceğini söylemiş.

Karnaval bugün bitiyorsa da Mart'ın 9'unda Bataille de fleurs⁶² var. Bu şayân-ı temâşâ birşeydir, bâri buna yetişiniz.

Mahmud Muhtar Paşa, İstanbul'da dostlarımdan biriyle görüşmesinde kendisinin Sabri Hoca, İsmail gibi erâzille teşrik-i mesâi edeceğine dair şâyî' olan rivayetleri suret-i kat'iyyede tekzib etmiş.

Nuri Bey'in rivayetine nazaran İngilizler, Sıraselvi ve Şişli taraflarında birçok evleri, apartmanları yeniden [.....] ⁶³ etmeye başlamışlar. Belki de başlayacak olan müzakerâta bu suretle icra-yı tesir etmek istiyorlar! Sanki bütün İstanbul'u [.....] etse Ankaralılar'ın umurunda!

Bugünlük bu kadar. Cümlemizin meveddetleri ve hürmetleri ve gelmenize intizârlar.

Cavid

⁶² Nice'de her şubat ayında yapılan karnaval sırasında düzenlenen geleneksel eğlenceler.

⁶³ Burada ve bundan sonra noktaların yeraldığı yerde eski harflerle Fransızca iki kelime yazılmış, okuyamadım.

Menton, 15 Nisan 922

Azizim,

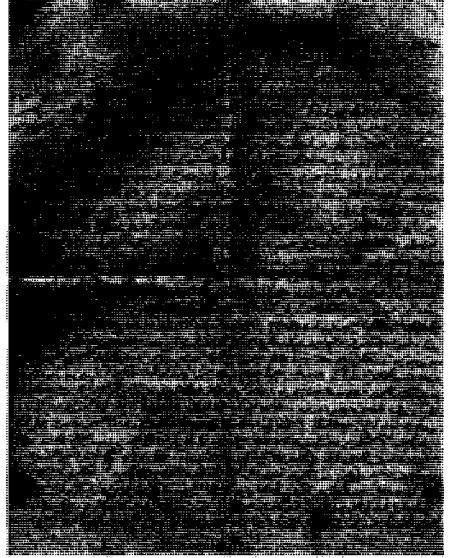
Mektubunu dün aldım. Bu defa geçen defanın aksine olarak mektup pek çabuk geldi.

Hanımefendinin rahatsızlığına pek esef ettik. Refika da kendisine cevap yazmak için ikinci mektubunu bekliyor. Neden bilmiyorum? Nuri Bey'in [.....]ne dair mühim tafsilat var. Mahmud Bey'in mektubunun iki sahifesi bununla dolu. Fakat refikam yazmamaklığım için yemin ettirdi. Kendisi yazacakmış. Ben de bilmecbûriye mutâvaat ediyorum.

Nuri Bey'e telgraf çektim ve cevabını da aldım. Ayın 22'sinde Weil ile birlikte İstanbul'dan hareket edecekmiş. Weil'den gelen mektup da bunu teyid ediyor, biz de bekliyoruz. Şimdi Roma'ya gelmeye kalksak 24 yahut 25'te burada bulunmaklığımız lâzım gelecek. Ancak iki üç gün sonra da orada bulunabileceğiz, pek az olacak. Bundan dolayı seyahati tâlik etmeye mecbur oluyoruz. Bâhusus, Nuri Bey postada mühim mektuplar olduğunu da telgrafında söylüyor. Düyûn-ı Umûmiye meselesine dair olmalı. Bu meselede son günlerde biraz müşkilât görünmüş olduğunu Weil yazıyor. Pek çok talipler varmış. Bunların kimi sadrazam, kimi başka makamlar kimisi "allié"ler tarafına teveccüh ediyormuş. Mâliye Nâzırı, Cahid için Weil'in yanında [.....]'a talimât-ı lâzımeyi vermiş olmakla beraber Weil biraz nevmîd görünüyor. Weil, maamafih son dakikaya kadar çalışmaktan feragat etmeyeceğini söylüyor. Eğer ben talip olacak olsam diğer namzetlerin hepsi suya düşecek. Binaenaleyh, Cahid için imkânsızlık görüldüğü takdirde benim kabul etmecliğimi ilâve ediyor. Düşündük, taşındık bu teveccûhe riayetden başka çare bulamadık. Halbuki ben bunu kat'iyen arzu etmiyordum. Weil'e yazdım, Cahid'in intihâbına muhalefetin nereden geldiğini ve ne suretle vukû bulabileceğini anlayamadığımı da ilâve ettim. Bakalım, ne olacak.

Cemal Paşa, Roma'ya gitmek istediğini bana Paris'te iken söylemişti. Fakat burada hiç bahsetmemişti. Dünkü Times'de gördüğüm bir telgrafta nazaran Enver mağlûp olmamış, bilâkis Ruslar'ın Türkistan ve Afganistan hududundaki karargâhlarını zabtetmiş. Tarafdarları günden güne artıyormuş. Bu telgrafta birçok Buhara ve Türkistanlılar'ın Afganistan'a gittikleri de var. Reviş-i ifadeden Enver'in Afganistan'da bulunmadığı, bilâkis mücadeleye devam ettiği anlaşılıyor.

Havalar siz burada bulunduğunuz zamanki gibi fena değilse de sabit, iyi de değil. Ekseriya sabah iyi oluyor, sonra kapanıyor. Bazen bunun aksi.

Bu sabahki gazeteler Bekir Sami, Süleyman ve Cavid Beyler'in Türk hey'eti olarak Ceneve'ye gittiklerini yazıyorlar! Mutlaka, Ceneve'de Süleyman Bey isminde biri olacak. O pek uydurma bir isme benzemiyor.

Câmi ne yapıyor? Şimdiye kadar Bekir Sami'nin gelmesini bekliyor diyorlardı. Şimdi Ankara'ya gidecek mi?

Celâleddin Arif'in Ceneve'ye gitmesini anlamadım. Ne yapacak? Belki, Ruslar ile temasa girecek.

Cahid resim meselesinden vazgeçti, ne olursa olsun diyor. Zaten para verecek halde de değil.

Ceneve'de konferans enteresan bir surette cereyan ediyor. Şimdiye kadar Ruslar'ın mevkileri sağlam, bilâkis Fransızlar'ınki zayıf. Çiçerin cenapları bizim davet edilmemekliğimizden dolayı pek müşteki. Enterviyölerinin birinde galiba boğazlar meselesi için "Biz bu hususta Türkiye ile olan muahedemizi biliriz yalnız" diyor.

İzzet Paşa, Paris'te İtalyan itilâfnamesini imza etmeyince hemen [.....] Karasu ile Dinari'yi Roma'ya göndermiş olacak. İyi olmuş ki İzzet Paşa Roma seyahatinden vazgeçmiş. Zannetmem ki, İstanbul'da da artık imza cihetine gitsin. Dünkü Temps da İtalyanlar'ın plânlarını ifşa etti.

Bekir Sami Bey'in bahsettiği suret-i tesviye zaten düşündüğümüz şeydi. Fakat bir şahsa niyabet vermeyi zannetmem ki yeni bir meclisi kabul etsin. Hem usul-i verâseti değiştirmek için de yeni bir kanun-ı esasi'ye ihtiyaç vardır, bu da kolay kolay geçmez fikrindeyim.

Senin meseleye gelince: Menâşe'ye yazmak kolaydır. Yakında tekrar konferans olacaksa Paris'te kendisiyle görüşmek daha iyi olur. Fakat sen ondan evvel [.....] Bey'in [.....] ne olduğunu anla. Bu zamana kadar tedkikat için gitmiş olan zevât da avdet ederler. Belki, Paris'te kendilerini de görmek mümkün olur. Mutlaka bu işe dahil olmayı arzu ettiğin takdirde zannetmem ki bir müşkile tesadûf edelim.

Ziya Bey'in vapuruna çok acıdım. Tabû, sigortalı idi. Gelen eşyadan hiç biri ne raki, ne pastırma, ne tütün beni alâkadar etmediğinden, sırf vapur için acımış oluyorum.

Komiserle görüştüm. Bunu sana mahrem olarak yazıyorum, kimseye bahsetme. Liste meselesi muhakkaktır. Gördüğüm evraka nazaran şüpheye mahal kalmamıştır. Ben dahi olunca artık hariçte kimse kalmadığını da anlarsın. Burası listedeki esâmîyi bilmiyor. Takyîd, fırsat, ötesi Allah'a kalmış. Olacak olur. Bugünlük bu kadar. Nuriye Hanım'a, Fatma Hanım'a ve sana hepimizden birçok selâm ve hürmet ve meveddet.

Cavid

Menton, 25 Nisan 922

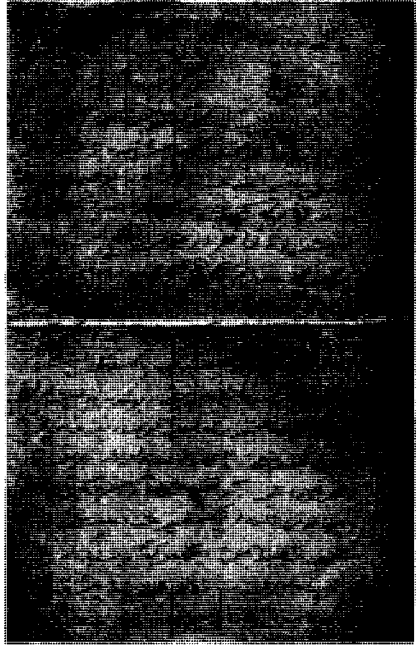
Azizim!

22 nisan tarihli mektubunu dün aldım. Bundan evvelki mektubunun cevabını vermiştim. Tabî, şimdiye kadar aldın. Polis müdür muavini sana yeni birşey öğretmemiş. İsimlerimizin listede dahil olduğunda hiç şüphemiz yoktu. Madem ki Jak'ın müdür muaviniyle bu derece hususiyeti vardır, listeyi elde etmeye gayret etsin. Sonra bir Fransız dostumuz vasıtasıyla bu listeyi Paris'teki liste ile mukayese ettiririz. Bundan da listelerin aynı isimleri muhtevi olup olmadığını ve binaenaleyh derece-i ciddiyetini anlamış oluruz. Bunu ihmal etme. Jak'la olmazsa diğer bir vasıta ile bunu elde etmeye gayret et. Şahsî takayyüdâtın dediğiniz gibi, bu meselede pek tesiri yoktur. Fakat umûmî tedâbirâtın faidesi inkâr edilemez, neşriyât gibi.

Harun Alice'ye yazdım. Bir iki gün içinde cevap alırım. Anadolu da birşey yapılmak gayr-i mümkün değildir. Belki, Roma'da da bazı gazeteler bu işe tavsit edilebilir. Berlin'den gelen havadise nazaran bu defa matbuât bizim lehimize imiş. Bütün Avrupa pâyitahtlarında hareketlerinin pek çirkin telâkkî edildiğini gören Ermeniler teennîye mecbur olurlar. Bazı Ermeniler vasıtasıyla da birşey yapmak mümkündür.

Biz mayısın on beşinde burayı terkedeceğiz. Daha evvel gitmeye maddeten de imkân yoktur. Nereye gideceğimizi henüz biz de bilmiyoruz. Münih'e, Berlin'e gitmek fikrinde zaten değildik. Roma'dan da sarf-ı nazar edeceğiz gibi. Belki, İsviçre'ye gidip Karlsbad zamanına kadar orada kalırız. Herhalde, nereye gitsek adresimizi kimseye bildirmeyeceğiz. Mektuplar için Bern sefaretî adresini veriyorum. Cevad Bey'e nerede bulunduğumuzu haber veririz, o bize gönderir. Senin mesele hakkında bundan evvelki mektubumda yazmıştım, ben Paris'te iken Menaşe'ye senden bahsetmiştim. Senin ismini duyunca şirkete almaktan pek memnun olacaklarını söylemişti. Yalnız, şirket Anadolu'da tedkikâtını ikmal etmeksizin yeni bir angajmana girip girmeyeceklerini bilmiyorum.

Madem ki yer değiştirmek arzusu da vardır, bir Paris seyahati zahmetini ihtiyâr et istersen. Melfûfen, Menaşe için de bir mektup gönderiyorum. Bankanın adresi hatırımda değilse de ehemmiyeti yok. Şöförler derhal götürürler. Telefon kitaplarında da adresi bulabilirsin. Bankada, Menaşe'nin ismini söyleyince seni bürosuna götürürler.

Nuri Bey'den hâlâ haber gelmedi. Paris'te bilmem kime (belki Bosyar) bir furnal ofisiyel nüshası göndermiş. Mebusun biri Hariciye Nâzırı'ndan Cemal Paşa'nın -gayet ağır kelimeler isti'mal ederek Fransa dahilinde yeri ancak hapisane olabilir diyerek- [.....] olup olmadığını sormuş. Hariciye nâzırı da tahrîri cevâbında "Türkiye Bahriye Nâzırı Cemal Paşa bir nâm-ı müsteâr ile Paris'e gelmişti. Şimdi Fransa toprağını terketmiştir" diyor.

Düÿûn-ı Umûmiye meselesi hakkında yeni bir haber yok. Yalnız, Bank [.....] administratör delegeşi [.....] ile [.....]'dan⁶⁴ dün mektup geldi. Her ikisi de benim namzet olmaklığını istemiyorlar. Bunlara da Weil'e yazdığımız tarzda cevap verdik. Başka bir havadisimiz de yok. Hepimizden pek çok hürmet ve meveddet ve selâm.

Cavid

⁶⁴ Burada eski harflerle yazılı olan Fransızca iki isim okunamadı.

Menton, 28 Nisan 922

Azîzim,

26 Nisan tarihli mektubunu bu sabah, dünkü tarihli ekspres mektubunu da şimdi aldım. Her ikisinin cevabını birden yazıp ekspres olarak göndereceğim. Pazar sabahı, olmazsa pazartesi günü mutlaka alırsın.

Refikam, hanımefendinin mektubuna pek [.....] ve teşekkür ediyor. Bakalım cevabını ne vakit yazar.

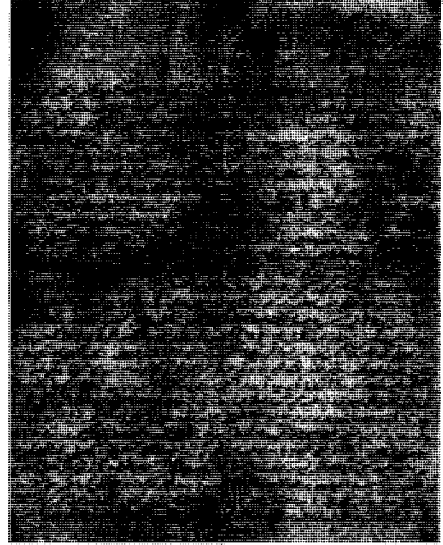
Celâleddin Arif'in yine gazetelerin birinde beyânâtı vardı. "Almanya ile aramızda birşey yok ama Rusya ve Türkiye [.....] Almanya [.....] bir [.....] olmasıyla aradaki ittihâd-ı menâfi gayr-i kabil-i inkârdır" diyor. Echo National gazetesi de Rusya-Almanya-Türkiye müştereken hareket ediyorlar iddiasına delil olmak üzere "Bir itiraf" serlevhasıyla bugünkü nüshasına bu fıkrayı dercetmiş. Celâleddin Arif Bey bilmem neden bu kadar enterviyö meraklısı. Kendisine sükûtu tavsiye eden kimse yok mu?

Düyûn-ı Umûmiye meselesi için yeni birşey yok. Weil'den mektup geldi tekrar. Fakat karar için İstağ(?)'ın İstanbul'a avdetini bekliyormuş. İstağ geçen cumartesi günü Paris'ten hareket ettiğinden, iki gün evvel İstanbul'a muvâsalat etmişti ve kararı da vermiştir. İkimizden birinin olacağı muhakkak gibi görünüyor. Yeni mâliye nâzırı -kimse- son dakikada bir münasebetsizlik etmez ise müntehiblerin kimler olduğunu da İstanbul'dan yazıyorlar. Reji grubu altı kişi, Osmanlı Bankası grubu sekiz kişi, bunların haricinde yine bahriye mirlivâlarından Hikmet Paşa ile sâbık hariciye mektupçusu Yusuf Ziya Bey varmış. Reji ve Osmanlı Bankası gruplarının yirmişerden 280 reyleri olduğuna göre ittifaka yakın bir ekseriyet onlarda demektir.

Anadolu'nun cevabı üzerine konferans toplanmayacak gibi görünüyorsa da Paris'ten gelen mevsuk malûmata nazaran, bu Ankara, Londra ve Rusya'yı suret-i gayriresmîyede istimzâc etme fikrinde imiş. Alacağı cevaplar [.....] olursa, kongre reisi davet edecekmiş. Nereye? Malûm değil. Pek vâzih olmayan bu habere nazaran İzmir'de birleşmek teklifi pek fazla kabul olmayacak gibi görünüyor.

Yine, Fransa Hükûmeti'nin aldığı haberlere nazaran Büyük Millet Meclisi'nde İzzet Paşa aleyhinde birçok sözler söylenmiş. Müfritler ancak Mustafa Kemal'in müdahalesi üzerine iskât edilmişlermiş.

Maâşâtten tenzilât icrasına dair olan kanun [.....] zât-ı şâhâne hakkında

da tatbik etmeyeceği, bunu sadrazam ve başkâtip evvelce padişaha kanunun kendisine kabil-i tatbik olmadığını arz etmişlermiş. Bundan dolayı padişah pek ziyade kızmış. [.....] kendisine müracaat eden hazine-i hassa müdirini de galiba terslemiş. Çekilmesi sebeplerinden biri de bu imiş.

Bekir Sami Bey'in bahsettiği iş, esas itibarıyla fena görülüyor. Fakat fikir vermek ve sermaye bulmak için tabii malûmat-ı vâzihaya ihtiyaç var. Madem ki her halde Paris'e gitmenize ihtiyaç vardır. buradan geçer ve iki gün kalırsınız. Eğer o vakte kadar Nuri Bey gelmemişse bir odamız var. Birlikte yatarsınız. Nuri Bey gelmişse yanımızdaki otelde size oda tutarız. Uzun uzun görüşürüz, belki hep birlikte Paris'e de gideriz. O zamana kadar Weil de Paris'te bulunacaktır. Bu iş için size yardım edebilir. Arazi meselesi hakkında belki Osmanlı Bankası ile birşey yapılabilir. Çünkü, banka ziraat şubesinde alâka var, yalnız şeklini bilemiyorum. Ben Paris'te iken bu sene 25 bin liralık pamuk tohumu göndermiş olduklarını söylüyorlardı.

Mâhud listeyi elde etmeye gayret et, hattâ üç pusulanın suretlerini. Bu muhtelif pusulalardan mânâ çıkarmak mümkündür. Bilhassa, Paris'teki liste elde edilip karşılaştırılırsa polis müdir muavininin bu işin mahrem tutulmasını arzu etmesi mânâsız, bilmeyen yok çünkü. Bizim isimlerimiz listede olup da zikrettiğiniz diğer isimlerin, bilhassa ikisinin bulunmaması hemen gayr-i mümkündür diyeceğim. İstanbul gazetelerinin birinde vaktiyle bir siyah listeden bahsetmiş olduğunu ben de hatırlıyorum. Fakat isim var mıydı, yok muydu pek aklımda değil. Bu listeler Jak vasıtasıyla alınamaz ise, belki Osman Nizâmî vasıtasıyla elde edilebilir. Vakit'in son nüshalarının birinde Amerika muhabirinin bir mektubu vardı. Bu mektupta Amerika Ermenilerinin şimdiki siyasetleri, Türkiye ricâlini imha etmek olduğu açıkça söyleniyordu. Hattâ, zannederim ki Mustafa Kemal için de bir imâ vardı. Sansür bir-iki satır tayyetmişti. Mektubun o fıkraları enteresandı. Bu meseleyi buraya geldiğiniz vakit konuşuruz. Buralarda şimdiye kadar [.....] birşeye rastgelmedik.

Bekir Sami Bey'e selâm, sana ve hanımefendiye ve Fatma Hanım'a hepimizden birçok selâm ve hürmet.

Cavid

Yevm-i hareketinizi yahud buraya zaman-ı muvâsalatınızı telgrafla bildirirsiniz değil mi!

Menton, 4 Mayıs 922

Azizim,

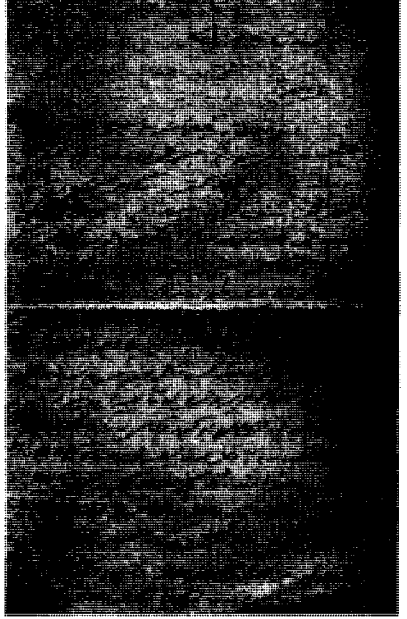
1 Mayıs tarihli mektubun şimdi geldi. Cevabını da hemen yazıyorum. Zarfı elime alınca hayret ettim; çünkü mektup değil, haberinizi müş'ir telgrafa intizâr ediyordum.

Bekir Sami Bey'in seyahati on gün sonraya tâlik etmesi, korkuyorum ki görüşmekliğimizi gayr-i mümkün kılmasın. Nuri Bey pazar günü İstanbul'dan hareket etmiş. Venedik tarikiyle geleceğine dair bir telgraf aldım. Venedik tarikinden kastı ne olduğunu pek iyi anlayamasam da mektubunda bir gün Venedik'te kalacağını söylemiş olduğu için o sözler bu projeyi teyid ediyor gibi telâkki ettim. Her halde bugün değilse yarın mutlaka burada olacaktır. Ayın on beşine kadar onu da burada alıkoyacağız elbette. Eğer, Bekir Sami Bey ile birlikte ayın onunda hareket edecek olursanız bizi yine burada bulursunuz. Pek mümkündür ki hep birlikte Paris'e gidelim. Biz, Haziran birde Karlsbad'a gitmeye karar verdik. Mayıs'ın on beşinden nihayetine kadar olan zamanı da neredede geçirelim diye düşünüyoruz. Burada diğer bir yere nakil ederek on beş gün kalmak [ihtimali] var. Paris'e gitmek var ki, refika bunu çok arzu ediyor. [.....] siz buraya gelerseniz zannederim ki Paris fikri galip gelir. Mektubumu alır almaz Bekir Sami Bey ile görüşüp kararınızı kat'î olarak bildiriniz. Biz on beş günümüzü Roma'da geçireceğiz, çünkü oradan Karlsbad'a gitmek çok uzun ve zahmetli.

Celâleddin Arif'in [.....]'daki mülâkatını okumamıştım. Bu diğerlerini gölgede bırakmış. Harun Aliçe, Cenevre'dedir. Celâleddin Arif'in Ankara'dan hiçbir talimat alma[diğini], kendi kendine hareket etmekte olduğunu, yazdığı şeylere bile cevap alamadığını yazıyor. Ruslar ile sıkı temas etmesi Fransızlar'ı ürkütmede imiş.

Düyûn-ı Umûmiye intihâbı ayın onundadır. Mamafih netice yarın Nuri Bey buraya gelince anlaşılacaktır. Çünkü, Weil bu meseleyi kat'î olarak halletmeksizden İstanbul'dan müfâreket etmeyecekti.

Anadolu'nun cevabını Fransızlar ve İtalyanlar hüsn-i telâkki etmişler. İngilizler ise şiddetle red taraftarı. Temps'in başmakalelerini tabîi okumuşsundur. İngiltere tehdide kadar varıyor. Fransız Hariciye Nezareti[nden] vukû bulan tebliğ-i resmîye nazaran -İngilizler tarafına-konferansın pek çabuk in'ikad edemeyeceğini Paris'ten yazıyorlar. Mustafa Kemal hey'et-i murahhasa riyasetini deruhte edecek olursa sulhun

aktedileceğine benim de itimadım var. Sâha-i siyasette muvaffakiyetle avdet arzusu kendisini orada anlaşılmaya sevkedecektir ve tabî şahsiyetiyle daha bazı şeyler de kurtarabilir.

Hacı Âdil Bey'den uzun müddetten beri mektup almadığım için merak ediyordum. Demek tebdil-i mevki etmiş. Belki adresini bildirmek istemiyor. Halil Bey niçin çiftliğine bir müddet için gitmiyor? En emin yer orası değil midir?

Sabahdaki "Hortlak" serlevhalı fıkra gözüme ilişmemişti. Cahid görmüş. Galiba [.....] gittiği günlere tesadüf ediyormuş.

Avrupa'daki Türkler'in vatana avdet etmeleri hakkında Fethi Bey'in Hâkimiyet-i Milliye muharririne beyânât vardı: "Memleket kapıları İttihad ruesâsının hepsine açıktır" diyordu. Bunun için meclise bir teklif yapılmasına ne lüzum var? Şimdiye kadar gidenler nasıl gitmiş iseler şimdiden sonrakiler de öylece gidebilirler.

Bugün burası ilk defa olarak bütün mânâsıyla yaz, rüzgâr da yok, deniz de sâkin. Belki artık böyle devam eder de sıcağından şikâyet başlarız.

Ankara'nın yeni mâliye vekiline ne dersin? Gümüşhane'de⁶⁵ reji katibi idi!

İstanbul'dan son günlerde bir havadis almadık. Yalnız, Haim Efendi'ye [dair] küçük, ehemmiyetsiz bir havadis var. İzzet Melih Bey on iki kişilik bir dine⁶⁶ vermiş. Mösyö Weil, Nuri Bey, Sabiha Hanım, Reji Müdürü ve madamı, tramvay müdürü ve madamı, Faik Nüzhet Bey bir de Mahmud Bey varmış. Hepsini iyi ama Mahmud Bey'i anlayamadım.

Cahid "Resmimden haber var mı?" diye soruyor.

İşte bugünlük de bu kadar. Hepimizden pek çok selâmlar ve hürmetler.

Cavid

⁶⁵ Ankara Hükümeti'nin ilk mâliye bakanlarından Hasan Fehmi Ataç (1879-1961).

⁶⁶ *diner*: Fransızca *akşam yemeği*.

Menton, 12 Mayıs 922

Azîzim,

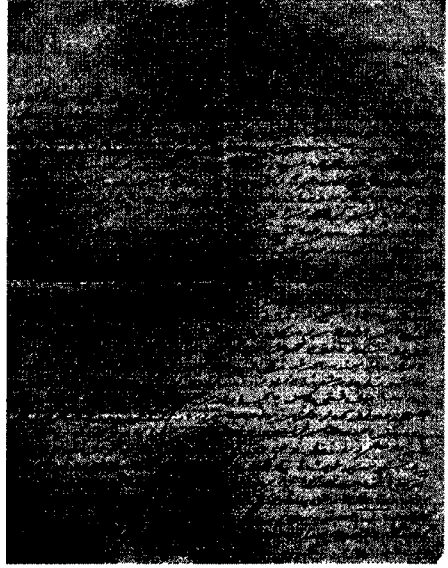
9 Mayıs tarihli mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Görüyorsun ki biz hâlâ buradayız ve Mayıs'ın on beşi dahi [.....] geldiği halde henüz bir karar veremedik. Bu halimize Nuri Bey bile gülüyor. Muhtelif projeler var. Bilmem hangisi tatbik edilecek. Cahid gidip on beş gün Peîra-Cava Dağı'nda oturmak ve sonra bizimle birlikte Karlsbad'a gitmek istiyordu. Evvelki gün haremiyle birlikte gidip dağı gördüler, beğenmediler. Bu proje silindi. Şimdi yine bu evde on beş gün fazla kalmak var, yahut karavan palasta oturmak. Nuri Bey Paris'e gitmesi için ısrar ediyor. Biz İsviçre'ye uğramak istiyoruz. Hülâsâ, aynı tereddüt. Bu mektubu yazıyorum. Ama kat'î bir karar vermeden göndermeyeceğim. Sen de daha Locarno'dan dönmemişindir zannederim.

Nuri Bey bugün Paris'e gidiyor. Buranın mevsimi zamanında geldiği için pek anlamadı galiba. Menâzır-ı tabîiyeden pek hoşlanmaz. Yalnız [.....] havalar çok iyi idi.

Bekir Sami Bey ile bu hesapça görüşemeyeceğiz demek oluyor. Şayet [.....] mahallî olarak son dakikaya Paris'e gidecek olursam, sana Roma'ya telgraf çekerim.

Cahid'in intihâbı takarrür etmişken Ankara hükûmeti tarafına Osmanlı Bankası nezdinde vukû bulan bir teşebbüs üzerine bundan sarf-ı nazar eylemek mecburiyeti hâsıl oldu. Biz bunun sebebini düşündük düşündük bulamadık. Cahid'in şahsına karşı bu husûmet neden? Bunu Fethi Bey'in yapmış olduğu zannediliyor. Sen ne dersin? Cahid, Mustafa Kemal'e mektup yazıp sordu. Eğer "İttihad rüesâsından kimseyi yapmayınız" demiş olsalardı ve bir namzet göstereceklerdi bu hareketlerine bir mânâ verilebilirdi. Fakat "Cahid Bey'in intihâbı Ankara hükûmet-i millîyesinin şiddetli protestosunu davet edecektir" tarzında bir telgrafa mânâ vermek müşkil. Meğer ki, intihâptan sonra benim için protesto etsinler! İntihâb icra edilmiş, ben de ittîfâk-ı ârâ ile intihâb olunmuşum. Gelen telgrafta ittîfak-ı ârâ ile denilmesine çok güldüm!

Nuriye Hanım refikaya yazdığı mektupta bu ay nihayetinde yanında İstanbul'a gideceğinizi söylüyor. Öyle mi? Bence bu pek muvafık. Sen Anadolu'ya gidecek olduktan sonra onun Roma'da kalmasında mânâ yok. Düyûn-ı Umûmiye meselesinin halli üzerine bizim Haziran'dan sonrası için verdiğimiz karar şu: Haziran'da Karlsbad. Cahid'in kızı için Temmuz'u,

Ağustos'u, Avusturya yahud İtalya'da yüksek bir yerde geçireceğiz. Eylül ibtidâda İstanbul'a geleceğiz. Eğer Temmuz ve Ağustos için arada ucuzca bir yer bulunursa yahud otel pek pahalı değilse biz Temmuz ibtidâda İstanbul'a gitmeyi (refika ve ben) düşünüyoruz. Bu kabil olmazsa Ağustos ortalarına doğru gideceğiz.

Harun Aliçe, Cenevre'de idi. İki gün gelip bizde kaldı. Epey havadis verdi. Yalnız, Ruslar ile anlaşılamamışlar. Belki şimdi bizim işi bitirmeye azmederler. Celâleddin Arif, Ankara'dan hâlâ bir talimat almamış. Yalnız, tereşşuh eden haberlere nazaran Ankara, gerek Paris gerek Roma mümessillerine İngiltere ile hususî surette -Fransa ile olduğu gibi- anlaşmak esbâbına tevessül etmelerine dair talimat vermiş. Mümessiller bunu yapabilirler mi? Burası meçhul.

Anadolu'ya davet hakkında Vakıf'ın yazdığı fıkranın aslı yoktur.

Şimdi telgrafın geldi. Locarno'dan Zürih'e gideceğine nazaran Abbas Paşa'yı Locarno'da bulamadığına hükmettim. Bu takdirde diğer üç günden evvel Roma'ya dönmeyeceksin.

Bâki pek çok selâmlar ve muhalâsatlar ve hürmetler hepimizden.

Cavid

Belki bu mektup Roma'ya gider de biz Paris'te görüşürüz. Bu da gayr-i mümkün değil.

Pazartesi, 15 Mayıs

Yarın Paris'e gidiyoruz. Şimdi ihtiyaten sana Zürih'e telgraf çekiyorum. Orada değilsen eğer, sana göndereceğim bu mektubu yarın Roma'da alırsın. Şayet Paris'e gelmeyecek olursan mektubun cevabını sefarete gönder.

S.E Nabi Bey. Ambassade de Turquie.
Rue Villejust- Paris (Pour Djavid Bey)

Ay nihayetine kadar oradayız. İstanbul'a gidip oradan mektup yazarsan onu da Bern sefiri Cevad Bey nâmına gönderirsin.

S.E. Cevad Bey, Ministre de Turquie
Schlösslistrasse. Berne (Pour Djavid Bey).

Karlsbad, 20 Haziran 922

Azîzim,

16 Haziran tarihli mektubunu bu sabah aldım. Paris'ten yazdığım son mektubun cevabı geciktiği için ve bir de hanımefendinin gelen kartta yalnız olarak banyolara gitmiş olduğunu gördüğümünden mutlaka Bekir Sami Bey ile birlikte Paris'e gittiğine hükmediyorum.

Bekir Sami Bey'in Paris'e gitmezden evvel Weil'e mektup yazıp izahat vermesi iyi oldu. Maamafih meselenin muhabere ile halledileceğine ihtimal verdim. Fransızlar ile birşey yapılamadığı halde küçükten işe başlamak hususunda verdiğiniz karar fena değil. Fabrika nasıl oluyor da masârif-i nakliye kendisine ait olmak üzere vagonların ve kamyonun iadesine razı oluyor? Bunu pek anlayamadım. Her halde çok iyi bir kombinezon.

Bekir Sami Bey'in şukkasından kat'iyen müteessir olmadım. Esasen müteessir olmak için bir sebep de yoktu. Sebep olsa bile, kendisine karşı dostluğum bu gibi şeylerin çok fevkinde olduğundan yine darılmadım. Ben onun lâtife teklifinde teklifine işte muvaffakiyet için ne düşündüğümü söylemekle ciddi olarak cevap verdim, o kadar.

Aynı altısında Napoli'den hareket edeceğinizi hanımefendi yazıyordu. İstanbul'da görüşeceğiz demek oluyor. Biz de aynı otuzunda buradan hareket edip Viyana ve Bükreş tarihiyle İstanbul'a gideceğiz. Bizden evvel İstanbul'da bulunacağımızı zannederim. Cahid de bizden dört beş gün sonra hareket edecektir ve onlar da aynı tariki ihtiyâr eyleyeceklerdir. Kemâlî'den şayet mektup gelmişse ve ehemmiyetli birşey varsa bana ekspres olarak yaz ki, gitmezden evvel mektubu alayım.

Nuri Bey'i birlikte getiremedik. Sebebi malûm: Parasızlık. Bizden bir hafta sonra o da Paris'i terketmiş. Şimdi artık İstanbul'da bulunuyor ve Menton-Paris menâkıbını tatlı tatlı hikâye ediyor.

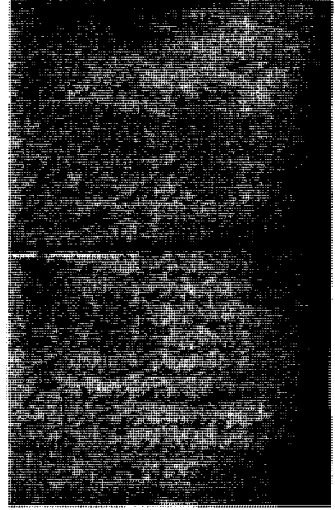
Aydede'nin bize ait makaleyi muhtevi nüshasını görmüştüm. Cevad Bey göndermişti.

Karlsbad pek monoton. âdetâ tatsız. [...] kür zamanı bitmiş diyoruz. Diyebilirim ki, Menton'dan daha yeknesak bir hayat. Bunun ne demek olduğunu kolayca anlarsın.

Seniha Hanım burada. Şerif Paşa ile haremi de var. Başka ne Türk, ne ecnebî hiçbir tanıdığa tesadûf etmedik. Mevsim dolayısıyla olacak ki henüz o kadar kalabalık da yok.

Dostlara selâm. Refikamın, Cahid'in ve Mevsume Hanım'ın selâmları var.

Cavid

İstanbul, 29 Teşrînsânî 922

Bekir Sami Bey'e
pek çok selâm.

Azîzim,

17 Temmuz tarihli mektubunu aldım. Galiba, Samsun'un soğukları seni çok korkutmuş olacak ki yazın sıcak ayları gözünde tütüyor.

Bekir Sami Bey ile burada üç-dört gün birlikte bulunduk ve birçok konuştuk. Tabî, bunların hepsini şu uzun gecelerde sizlere anlatmıştım. Burada birkaç gün çok soğuk oldu. Kar yağdı ve epey çok yağdı. İki gündür lodos ve yağmur. Fakat ev o kadar iyi ısınıyor ki, hiç şikâyetimiz yok. Evden fevkalâde memnunuz. Bu işte şansımız bize çok yardım etti. Her ne kadar bir sene için kiralamış isek de, sahibi Rum olmak hasebiyle gelecek sene de gelebileceğine pek ihtimal veremiyorum. Ne yapalım, gelirse çıkarız. Nuri Bey, yanımızda Münir Paşa'nın vini kiraladı. Bir haftadan beri oradadırlar. Ben henüz gidip görmedim evlerini. Onlar bize gelmedikleri için ben gitmiyorum.

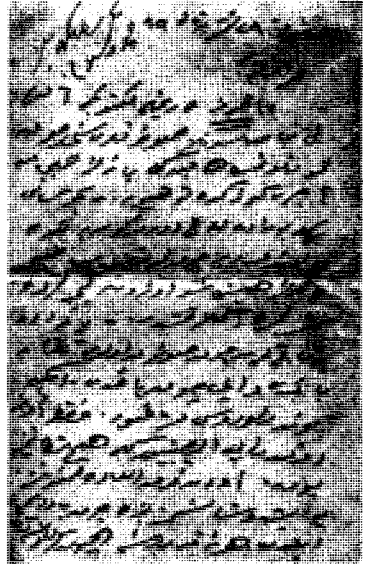
Enver Paşa'nın vefatına dair şâyialar var. Gûya Talât Paşa'nın hareminden bir mektup gelmiş. Bu mektupta şehâdetin teeyyüd ettiğini fakat Sultan'a bir türlü söyleyemedikleri yazılı imiş. Haberin Afganistan'dan Bedri Bey ile gelmiş olmasına nazaran doğru olmaması ihtimâli daha gâliptir. Çünkü Afgan'dan gelen haber lâakal iki aylıktır. Ben ise pek yakında Times nüshalarından birinde Enver Paşa'nın sağ olduğunu okudum.

Bunun doğrusunu Ruslar bilecekler. Eğer sahih olsaydı Ankara'nın haberdar olması iktiza ederdi.

Weil, âti hakkında pek emîn olmadığı cihetle tütün mübâyâasına lüzum görmemiş olduğunu söylüyordu.

Renin çok iyi çıkıyor. Hele konferans havadisini ondan iyi veren yok. Bıkmayıp, usanmayıp yazıyor. Konferans müzakerâtı iyi gitmiyor. Bugün onuncu gün. Hâlâ en küçük bir mesele hakkında bile karar veremedik. Ne Karaağaç, ne Garbî Trakya, ne Musul meseleleri halledildi. Boğaz meselesi hiç konuşulmadı bile. Bu gidişle Curzon'un zannettiği gibi noelde değil, şubatta bile [.....] akdi müşkil olacak.

Ermeniler'in yine teşebbüsât-ı cinâyetkârânede bulunmaya karar verdiklerine dair bugün Anadolu Ajansı'nın bir tebliği vardı. Hem pek vâzıh bir tebliğ. Tabî orada da görmüşsündür. Samsun'da Ermeni kalmış olacağını zannetmiyorum. Senin için endişe edilecek birşey yok. Zira burada mümkün olan ihtiyâtı yapıyoruz. Bu işte ihtiyâtın bir hükmü varsa! Bu

herifler hakikaten mecnun. Bir hafta evvel Cahid'den bu mesele hakkında bir telgraf gelmişti. İsmet Paşa'nın Avrupa kabinelerine müracaat ettiğini ve şayet Ermeniler tekrar Türk ricâlinden birini öldürecek olurlarsa Türkiye'deki Ermeniler için mes'uliyet kabul etmediğini bildirmiş olduğunu yazıyordu. Refet Paşa bu telgrafın neşrine müsaade etmemişti. Belki [.....] sonra eder.

Refika, [.....] Hanımefendi'ye mektup yazmak fikrinden vazgeçmemiş! Her ikinize çok selâm söylüyor. Hanımefendiye hürmetler.

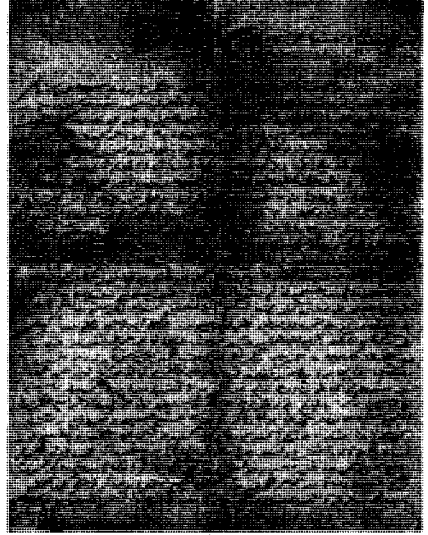
Cavid

112

Menton, 5 Kânunsâni 922

Azizim,

31 Kânunevvel tarihli mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Said Halim Paşa'nın katilini Bulgar yahut Hidiv mehâfilinde aramaya hâlâ aklım ermiyor. Hidiv Suriye'ye emir yahut hükümdar olmak istiyorsa Said Halim Paşa'yı neden kendisine rakip görsün? Said Halim Paşa'nın ne Suriye'de ne Türkiye'de taraftarı yoktu. Evvelce de yazdığım gibi bence mesele Ermeni meselesinden ibârettir. Ermeniler bu defa yakayı ele vermeksizin cinâyeti ika' edebildiler. Fransızlar'ın, Ankara tarafına tavsiye olunacak birini Suriye'ye emir tayin edeceklerine de hiç inanmam. Böyle bir adam bizzarûre Türk taraftarı olacağı cihetle Fransızlarca şüpheli görünür. Hidiv'e gelince: Ankara tavsiye etse dahi "Bolo"⁶⁷ vesaire işlerine dahi müdahalesi dolayısıyla Fransızlarca bir şahs-ı makbul olamaz.

Hayriye Hanım'ın Talât'tan naklen söylediği söz doğrudur. Buna ben de şahidim. Talât kaç kereler "Ben ölürsem arkadaşlarım aileme bakarlar" demişti. Bakalım Midhat'ın yazdığı mektuba ne cevap verecektir. Ben de geçen gün Hayriye Hanım'a bir mektup yazıp halini sordum.

Sabiha Hanım meselesi tuhaf. Hayriye Hanım refikama yazdığı mektupta Sabiha Hanım'ın kendisini hiç aramadığını söylediği halde nasıl oluyor da Nuriye Hanım'a görüşmüş olduğunu naklediyor, akıl erer şey değil.

Bilmem gazetelerde gördün mü? Divân-ı Temyiz-i Askerî'nin divân-ı harpler tarafından gıyâben verilen hükümleri de Harbiye Nâzırı'nın müracaat-ı tahririyesi üzerine temyizden rû'yet ve icap ederse nakzedeceğine dair bir kanun neşredildi. Benim mesele bu kanun üzerine bir neticeye iktirân edecekmiş diye yazıyorlar. Bakalım bu defa başka bir sebeple yine teehhüre uğramayacak mı?

Cemal Paşa hâlâ Münih'te birkaç günden beri ailesiyle birlikte Bad [....]'te imişler. Sonra kendisi Berlin'e gideceğini Cahid'e yazıyor.

Nuri Bey biraz rahatsız olmuş, harareti 37,5'a çıkmış, acaba ölecek miyim diye Mahmud Bey'i çağırıp dertleşmiş. Bunu hanımefendiye söyle de gülsün. Hiç hasta olmayan adamlar tuhaftır. Sıhhati hiç muhtel olmaz birşey gibi telâkki ederler. Bizim aşçı Hasan bir gece burada midesinden rahatsız olmuş, yahut soğuk almış. Hemen kendisini ölecek zannetmiş. Ertesi günü böyle pis havalı bir memleket görmediğinden, Balat'ın havası bile buradan daha iyi olduğundan bahsediyordu. Nuri Bey'inki ile aynı zihniyet.

herifler hakikaten mecnun. Bir hafta evvel Cahid'den bu mesele hakkında bir telgraf gelmişti. İsmet Paşa'nın Avrupa kabinelerine müracaat ettiğini ve şayet Ermeniler tekrar Türk ricâlinden birini öldürecek olurlarsa Türkiye'deki Ermeniler için mes'uliyet kabul etmediğini bildirmiş olduğunu yazıyordu. Refet Paşa bu telgrafın neşrine müsaade etmemişti. Belki [.....] sonra eder.

Refika, [.....] Hanımefendi'ye mektup yazmak fikrinden vazgeçmemiş! Her ikinize çok selâm söylüyor. Hanımefendiye hürmetler.

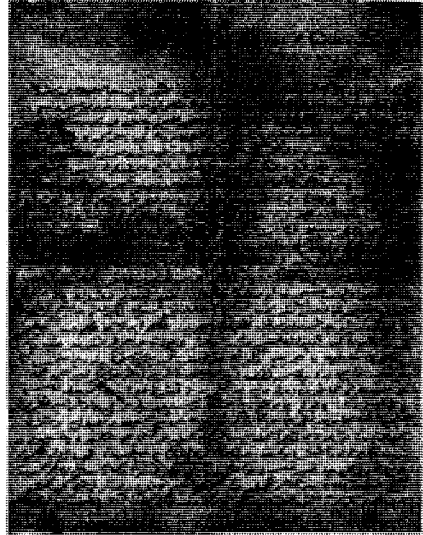
Cavid

112

Menton, 5 Kânunsânî 922

Azizim,

31 Kânunevvel tarihli mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Said Halim Paşa'nın katilini Bulgar yahut Hidiv mehâfilinde aramaya hâlâ aklım ermiyor. Hidiv Suriye'ye emir yahut hükümdar olmak istiyorsa Said Halim Paşa'yı neden kendisine rakip görsün? Said Halim Paşa'nın ne Suriye'de ne Türkiye'de taraftarı yoktu. Evvelce de yazdığım gibi bence mesele Ermeni meselesinden ibârettir. Ermeniler bu defa yakayı ele vermeksizin cinâyeti îka' edebildiler. Fransızlar'ın, Ankara tarafına tavsiye olunacak birini Suriye'ye emir tayin edeceklerine de hiç inanmam. Böyle bir adam bizzarûre Türk taraftarı olacağı cihetle Fransızlarca şüpheli görünür. Hidiv'e gelince: Ankara tavsiye etse dahi "Bolo"⁶⁷ vesaire işlerine dahi müdahalesi dolayısıyla Fransızlarca bir şahs-ı makbul olamaz.

Hayriye Hanım'ın Talât'tan naklen söylediği söz doğrudur. Buna ben de şahidim. Talât kaç kereler "Ben ölürsem arkadaşlarım aileme bakarlar" demişti. Bakalım Midhat'ın yazdığı mektuba ne cevap verecektir. Ben de geçen gün Hayriye Hanım'a bir mektup yazıp halini sordum.

Sabiha Hanım meselesi tuhaf. Hayriye Hanım refikama yazdığı mektupta Sabiha Hanım'ın kendisini hiç aramadığını söylediği halde nasıl oluyor da Nuriye Hanım'a görüşmüş olduğunu naklediyor, akıl erer şey değil.

Bilmem gazetelerde gördün mü? Divân-ı Temyiz-i Askerî'nin divân-ı harpler tarafından gıyâben verilen hükümleri de Harbiye Nâzırı'nın müracaat-ı tahrîriyesi üzerine temyizden rû'yet ve icap ederse nakzedeceğine dair bir kanun neşredildi. Benim mesele bu kanun üzerine bir neticeye iktirân edecekmiş diye yazıyorlar. Bakalım bu defa başka bir sebeple yine teehhüre uğramayacak mı?

Cemal Paşa hâlâ Münih'te birkaç günden beri ailesiyle birlikte Bad [.....]'te imişler. Sonra kendisi Berlin'e gideceğini Cahid'e yazıyor.

Nuri Bey biraz rahatsız olmuş, harareti 37,5'a çıkmış, acaba ölecek miyim diye Mahmud Bey'i çağırıp dertleşmiş. Bunu hanımefendiye söyle de gülsün. Hiç hasta olmayan adamlar tuhaftır. Sıhhati hiç muhtel olmaz birşey gibi telâkkî ederler. Bizim aşçı Hasan bir gece burada midesinden rahatsız olmuş, yahut soğuk almış. Hemen kendisini ölecek zannetmiş. Ertesi günü böyle pis havalı bir memleket görmediğinden, Balat'ın havası bile buradan daha iyi olduğundan bahsediyordu. Nuri Bey'inki ile aynı zihniyet.

Necmeddin Molla'nın ailesi İstanbul'dan avdet etmiş. Kendisi beş on gün sonra artık suret-i kat'îyyede İstanbul'a gitmeye karar vermiş.

Ankara'dan bir haber var mı? Rauf oradan kimseye birşey yazmadı mı?

Roma bu sene ne halde? Geçen sene bu aylarda ben orada idim. Her taraf Türkler ile dolu idi. Bu sene o kadar çok değil galiba. Sizin seyahat ne zaman? Daha bir karar vermediniz mi? Hep bekliyoruz. Bugünlük bu kadar. Bâkî hepimizden meveddet ve hürmet.

Cavid

113

Menton, 21 Kânunsânî 922

Azîzim,

Son mektubun epey geciktiği için hem merak ediyorduk hem de belki buraya gelmek üzere hazırlanıyorlar diyorduk. Hamdolsun rahatsız değilmişsiniz. Fakat seyahatinizin gayr-i muayyen bir tarihe tâlik edilmesinden hiç memnun olmadık. [...] Ümid'den henüz munkatî değildir.

Talât Paşa'nın hâtıratını Yeni Şark Gazetesi'ne Hayriye Hanım vermemiş. Kimbilir nereden elde edip neşre başlamışlar. Hayriye Hanım telgrafla bir avukata müracaat etmiş. Avukat tarafından yapılan

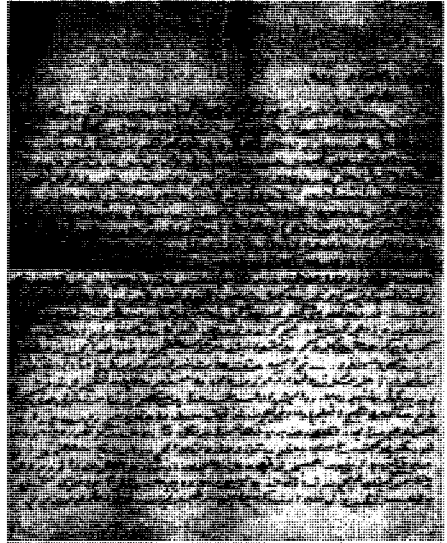
protesto üzerine gazete hâtıratın neşrinden sarf-ı nazar eylemiş. Tazminat ve de dâvâ ediyorlarmış. Yine Hayriye Hanım'ın Molla Bey'e yazdığına nazaran hâtıratı Almanca olarak kitap şeklinde tab' ettirmeye teşebbüs etmiş. Ben hâtıratı okumadım. Okuyanlar ecnebi bir lisana tercüme edilirse pek yavan olacağını söylediklerinden bundan sarf-ı nazar etmesini Hayriye Hanım'a yazdım. Fakat o bu eserin tab'ından mühim bir menfaat-i nakdiye tahsil edeceğini zanneylediği için ümid etmem ki fikrini değiştirsin. Hayriye Hanım, Molla Bey'e yazdığı mektupta halinden, zaruretinden, kendisiyle kimsenin meşgul olmadığından şikâyet ediyormuş. Refikama yazdığı mektupta da gece gündüz Midhat Şükrü'nün ailesiyle beraber olduğunu, başka kimse ile görüşmediğini ve görüşmek istemediğini söylüyor. Hülâsâ içinden çıkılır iş değil vesselâm.

Benim iş hakkında İstanbul'dan yeni bir haber almadım. Faik Nüzhet ayın sekizinde mi dokuzunda mı ne, meselenin divân-ı temyizce münâkaşa edileceğini yazıyordu. O iş olmuş bitmiş addediyor ve beni İstanbul'a çağırıyor idi. Bizim hâkimlere hiç emniyetim olmadığı için yine birşey çıkaracaklar diyorum.

Burada havalar çok iyi, hele dün bir yaz havası idi tamamen. İnsan gezmeye doyamıyordu. Nuri Bey'den mektup aldım. Maneviyatını düzeltmek için Avrupa seyahatine karar verdiğini yazıyor. Sabiha Hanım'ın da İzzet Melih'in evinde "Pek koket [...] Paris'e gitmek için tedarikât yapıyor" deyişine nazaran bu defaki teşebbüsü ciddi.

Nazire Hanım'ın evindeki çaylardan haberim yok. Fakat ihtimal veririm. Nazire Hanım her düdüğü çalmaya ehil olan kadınlardandır.

Şer'îye Vekili'nin beyannamesini tabû gördük. En hoşu Üsküdar kadınlarının nâmına Hüseyn Hâki Efendi'nin kerimesinin "Biz o yazdığınız kadınlardan değiliz" diye Ankara Şer'îye vekâletine telgraf çekmesi!

Ankara'nın da her işi tamam olmuş da İstanbul kadınlarının âdâb ve ahlâkıyla meşgul olması kalmış!

Rauf'un istifasına canım sıkıldı. Bu istifayı Refet Paşa'nınki de takip etti. Tabîi, sebeb-i istifa, hastalık. Sana yazdığım mektupta Refet tâyininden bahsediyor muydu? Times'ın ifadesine nazaran yeni tâyin olunan Diyarbekir mebusu Fevzi Bey ile (bu kim ise) İzmit Kumandanı Kâzım Paşa [.....] demişler. Enver meselesi hakkında aldığı mektupta buna dair enteresan birşey varsa yaz. Ankara'da İttihadçılar'a karşı fena bir fikir yoksa giden belli başlı İttihadçılar'ın neden herbiri bir tarafa çekilmeye mecbur oluyor?

Mustafa Kemal'in Ahmed Emin'e verdiği uzun enterviyöyü okudun mu? Hayatından uzun uzadıya bahsediyor. İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni ibtidâ Hürriyet Cemiyeti olarak kendisinin Suriye'de tesîs ettiğini ve Selânik'e muvakkaten geldiği vakit orada da bir şube açtığını ve sonra bu ismin Doktor Nâzım'ın talebiyle İttihad ve Terakkî'ye tahvîl olduğunu söylüyor. Bunun aslı var mı? Ben böyle birşey bilmiyorum. Bu enterviyöyü görmemişsen oku, enteresandır. Askerler siyasîyâta karışıyorlar diye cemiyet işlerinden uzak kalmış!

Başka yazacak birşey hatırıma gelmiyor. Hepimizden sana ve hanımefendiye selâmlar ve hürmetler.

Cavid

114

29 Kânunsânî 924

Azizim,

9, 13, 16 Kânunsânî tarihli

mektuplarını yahud tezkirelerini aldım. Hepsini için teşekkürler. Sırasıyla cevaplarını vereyim. Vehbi Bey'i Möşyö Berya(?)'ya bizzat tavsiye ettim. Rejinin muhafaza kısmında bir yere tâyin etmeyi vaad etti. Üç gün evvel bu vaadi Vehbi Bey'e söyledim ve kendisini Berya'ya gönderdim. Şimdiye kadar muhakkak tâyin edilmiştir.

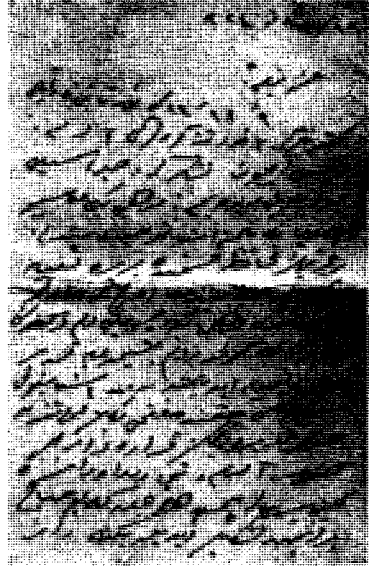
İstanbul meselesi hakkında Fethi Bey'in avdetinden sonra o verdiğiniz karara dair bir mektup aldım. Ticaret odasına da mektup yazmış olacak ki bu sabah bir encümen teşkil edildiğine dair oda başkitaletinden bir mektup aldım. Bu encümene sizin müracaat ettiğiniz zevâtın bazıları -Hasan Tahsin, Faik Nüzhet- idhâl işini galiba unutmuşlar. Şimdi bunlar için telefon edeceğim. İsimlerini işitmediğim adamları da idhâl itmişler. Ne ise, o kadar ehemmiyeti yok. Madem ki ticaretle meşguldürler, pratik fikirlerinden istifade ediniz.

Ankara'dan gelen bir zat, Nuriye Hanım'ın Şubat ibtidâda İstanbul'a geleceğini söylüyordu. Bekliyoruz. Gelsin de sonra birlikte Ankara'ya gideriz.,

Gazetecilerin İzmir'e gitmeleri teşebbüsünden bilmem haberdar mısınız? İhsan Bey müracaat etmiş. Mustafa Kemal Paşa'dan da baş muharrirlerin gitmeleri için cevap gelmiş. (Eğer orada bunu kimse bilmiyorsa yine gidecekleri zamana kadar mahrem kalsın.) Belki Cahid de gidecek. İhsan Bey bunu çok arzu ediyor.

Bütçeler için teşekkür ederim. Vâridât kısmını tedkik ettim. Düşündüklerimi yazıyorum. Masraf kısmı hakkında mütalâa beyân etmek müşkil. Pek hokkabaz çantasına döndü, yazar bozar tahtası gibi birşey. Yeni masraflar ilâve ediliyor. Hep borç içinde yediriliyor. Şimdi de şimendiferin mübâyaaşı için lâzım olan 4 milyon bütçede yedirilmiş. Bir kısmı imardan, bir kısmı iktisattan, bir kısmı nâfiadan kesilmiş. Bunlar kesilebilecek şeyler idiye bütçeye neden dolayı konarak beyhude yere masraf kabartılmış? Herkeste, yerli ve ecnebidde hâsıl olan tesir, bütçenin ciddiyetten ve samimiyetten çok uzak olduğudur.

İmar tahsisâtı çok azdır. Tahsisât-ı zâtiye azdır. Düyûn-ı Umûmî'ye konmamıştır. Diğer devâir, zannederim ki tahsisât-ı munzamaya arz-ı ihtiyaç edecektir. Masârıfı hâl-i aslîsiyle kabul ettiğimiz takdirde hükümet tarafına gösterilen sekiz milyon lira [.....] ve evrâkın fazla tahmininden nâşi lâakal beşmilyon lira ilâve etmek lâzımdır. Düyûn-ı Umûmîye'nin İstanbul vâridâtına vaziyet etmedikleri takdirde de bundan nâşi hükümetler eline

geçmeyecek olan üç ile dört milyon lirayı açığa ilâve etmek iktiza eder. İdare-i merkeziye masrafını bütçeye kohlarsa (4 milyon-bu masraf) yine açığa ilâve olunmak lâzımdır.

Borçlar için bütçeye birşey konmaması çok acayip bir muameledir ki, dünyanın bir yerinde görülmemiştir. Bütçeye koymak, tediyei istilzâm etmiş. Hükümet bu borcu ya frank ya Türk kâğıdı olarak tediye edecektir elbette. O halde iddiâsının en kendi lehimize olan şikkını olsun bütçeye idhâl etmek lâzım gelmez mi? Hakiki bütçe ancak böyle yapılabilir. Bütçesine borcunun takâsîtinı koymayan [.....] iflâs etmiş addolunur.

Hülâsâ hâlihazırdaki açık, vâridât noksânı, Düyûn-ı Umûmiye takâsîti (frank) İmar Vekâleti tahsisâtı noksânı, muhassasât-ı zâtîyede husûle gelecek noksân nazar-ı dikkate alınca, asgarî şüphesiz (30) milyondan aşağı olamaz. Buna karşı bütçeye konulup da yapılmayacak masraflar var: Ankara-Sivas hattı gibi, Erzurum Şeker Fabrikası gibi.

Müdâfaa-i Milliye ile sâir bütçeler hakkında beyân-ı mütalâa edebilmek ancak son zamların nasıl yedirilmiş olduğunu ve bütçede yapılan tenkisâtın hakiki mi yoksa iki üç ay sonra rücû' edebilecek [.....] tenkisât mı olduğunu bilmeye vâbestedir.

Bugünlük bu kadar. Hanımefendiye hürmetler. Refikamın da ikinize de çok selâmı var.

Cavid

EMLÂK VERGİSİ: Musakkafât ve arazi vergileri için bütçeye (6) milyon lira vaz' edilmiştir. Esbâb-ı mücibe mazbatasında, geçen senelerin tahsilât-ı hakikiyesi zikredilmeyerek Ağustos gayesine kadar malûm olan tahsisât esâs itibar olunmak üzere bu miktarın vaz' edildiği söyleniyor.

On beş seneden beri bütçelerde daima tahakkukât yalnız tahsilât-ı hakikiye esâs ittihâz olunmuştur. Gelecek senenin muhammenâtı olarak geçen birkaç senenin vasatı tahsilâtı esas ittihâz olunur ve ahvâl-i fevkalâdeye nazaran bu vasatı ya tezyîd ya tenkis olunur, yahud ekseriyâ hâliyle ibka edilirdi. Bu sayede daima muhammenâtın fazla tahsilât vukû bulurdu. Tahakkukât üzerine muhammenât tâyin olunursa tahsilât-ı hakikiyenin bütçeye konulan miktardan çok dün olacağı şüphesizdir. Vilâyetlerin hali, zarûret-i umûmiye nazar-ı dikkate alınırca lââkal yüzde 20-25 bakaya kalacağına hükmetmek iktiza eder. Bence emlâk vergisi muhammenâtında bir milyon lira kadar fazla vardır. Meğer ki hükümet 38 yahud 39 seneleri zarfında şimdiki vergi esâsı üzerine altı milyon tahsilât vukû bulduğunu söyleye.

TEMETTÜ VERGİSİ: Bütçe, tahakkukat esâsı üzerine vaz' edilmiştir. Mafâih bu sene zarfında İstanbul'da bir buçuk milyon lira tahsil edildiğinden İstanbul'un temettü vergisi de evvelce umûm memleketin yüzde 40-50'si raddesinde olduğundan bütçede rakam (2,5) milyon fazla görülmüştür. Eksik de değildir, çünkü İstanbul'da şimdi ecnebî temettü

vergisi mefkûd olduğundan nisbet belki yüzde altmış yetmişi bulmuştur.

HARİR KAZANÇLARI VERGİSİ: İstanbul'da 339 senesi zarfında yapılan tahakkukat tahsil edilmediği cihetle, 340'da bütçeye konulan miktarın istihsâli mümkündür (Bu verginin tarhında büyük haksızlıklar olduğu, şikâyetlerin temyiz hey'etince bilâtedkik reddedildiği söyleniyor).

HARİR VERGİSİ: Muvafık. Esbâb-ı mucibede söylenildiği gibi artık yalnız maaşât ve muayenât-ı mahsûsa olan bu verginin temettü vergisi meyânına idhâli münasip olur.

MUAFİYET-İ ASKERİYE VERGİSİ: İlk bütçeye 350 bin lira konulmuştu. Şimdi 1.850.000 liraya iblâğ ediliyor. Kur'a neferâtının mikdarını bilmiyorum. Eskiden kur'a efrâdından (müslümandan) bedel verenlerin nisbeti yüzde (8-10)'du. Gayrimüslimlerde bu nisbet daha yüksek olabilir. Fakat bedel miktarı 50 lira olduğu cihetle müslümanlardan bunu verecek olan çok azalmıştır. Hristiyan kur'a efrâdı da pek az olsa gerektir. Kur'a neferâtı 50 bin kişi ise belki bütçedeki mikdar istihsâl olunabilir. Bundan az ise bu muhammenâtan altı yedi yüz bin lira indirmek iktiza eder.

AĞNAM: Bizim şimdiki hudutlarımız dahilindeki vilâyetlerin ağnam resmi evvelce bir milyon 20 bin liraya bâliğ oluyordu. Şimdi resim beş misline iblâğ edildiğine, ahvâl ve şerât-i sâbika esasen mevcut olsaydı vâridât altı milyon olmak lâzım gelirdi. Halbuki o zaman meselâ Edirnenin (327) ağnam tahsilâtı 167 bin, Erzurum'un 62 bin, Adana'nın 126 bin, Ankara'nın 140 bin lira idi. Şimdiki hesapça Edirne 835 bin Erzurum'un 310 bin, Adana'nın 630 bin, Ankara'nın 700 bin lira ağnam resmi vermesi icap eder ki, birinci ikinci vilâyetlerde bunun nısfının, belki rub'unun bile mevcut olacağına ihtimal veremiyorum. Diğer vilâyetlerde de şüphesiz ağnamın miktarı çok azalmıştır. Bütçedeki 4,5 milyon bana fâhiş görünür. Bunda da kat'î birşey söylenememesi, 339 tahsilâtı hakkında birşey bilinmemesinden nâşidir.

ÂŞAR: Bu sene tohumluk geç ve az tevzî edildi. Zirâyât pek az oldu. Yirmi beş milyon lira hâsilata ihtimal veremiyorum.

TÜTÜN ÖSRÜ: Muvafık.

İPEK ÖSRÜ: Muvafık.

[.....]LER, MASÂRIF, VERGİ TEZKİRELERİ: Muvafık.

DAMGA RESMİ: Muvafık.

HAZİNE PULLARI: Bir fikrim yok. Acaba 38 veya 39'da ne tahsil edilmiş?

HARÇLAR, KAYDİYELER: Harçlar için 338 tahsilâtına nisbetle 150, kaydiyeler için de yine aynı tahsilâta nisbetle 200 bin lira fazla koymuşlar. Eğer 338 tahsilâtı miyânında İstanbul dahilse ne muâmelât-ı umûmiyede ne muamelât-ı intikâliyede tevessü' olmadığı -aksi var- cihetle bu fazlaları tayyetmek lâzımdır. İstanbul dahil değilse düşen vilâyât tahsilâtına İstanbul'un 338 tahsilâtına daha az bir miktar ilâve etmek muvafık-ı ihtiyât olur. Çünkü, sulhün akdi maateessüf beklenen keşâyışı hâsil etmeyecektir.

CEZÂ-YI NAKDÎLER: Neden dolayı 100 bin lira tezyid ediliyor? (Cezâ-yı nakdîlerin beş misli tezyid edildiğini, şimdi Düyûn-ı Umûmiye'ye vukû bulan bir tebliğde okudum. Bu halde bu tahmin muvafık olabilir).

MÜSKİRÂT: Bütçeye beş milyon lira konmuş! Kanuna da inhisâra dair bir madde vaz'ıyla iktifâ edilecekmiş ve anlaşıldığına göre devlet inhisârı yapılacakmış. Devlet değil, hattâ Düyûn-ı Umûmiye, hattâ şirket inhisârı yapılsa bile bunun organizasyonunu ikmâl etmek uzun zamana

mütevakkıftır.

İnhisar organizasyonu gayet güçtür. Bunu bizde bilen de yoktur. Sonra da [.....] fabrikaları, âlât ve edevâtı satın almak icap eder. Bunun için de mühim bir sermaye-i ibtidâiye ihtiyaç vardır. Bu para nereden bulunacak?

Müskirât inhisârı gibi mühim bir kanunun tanzimini hükûmete âdi bir nizamname ve talimât gibi terketmeye bilmem meclis nasıl muvafakat eder? Hülâsa, gerek kanun bütün teferruâtıyla meclisce müzakere olunsun, gerek bu salâhiyet hükûmete verilse gelecek sene zarfında inhisârın tatbiki ve beş milyon lira vâridât ahzı mümkün değildir. Doğrusu, bir taraftan inhisâr için hazırlanmak, diğer taraftan elde mevcûd kanunu tatbik etmektir. Müskirât inhisârı belki 341'de tatbik olunur ve Düyûn-ı Umûmiye müzakerâtı esnâsında bu en mühim bir atout olur. Bir an evvel eldeki kanunu tatbik edip iki-üç milyon lira vâridât almağa bakmalı. Her halde gelecek sene için (3) milyon liradan fazla vâridât alınmasına ihtimal veremiyorum. Bâhusus ki bir taraftan da mevcut müskirâtın imhası için emir veriliyor. (Stok)ların tahdidi uzun zamana vâbestedir, az müddet zarfında da hükûmet resimden mahrum kalacaktır. Yani bozulmuş, hristiyanların gitmesi dolayısıyla imâlât ihtimali de çok azalmıştır. Meyhanelerin kapanması ve şişe ile satılması da şüphesiz istihlâkâta tesir edecektir.

1918 Nisanı'nda Meclis-i Mebusan'dan geçen kanun gayet makul ve ilmi esâsa müstenittir. 1920'de bir kararname ile bu kanundaki resmin miktarı [.....] 3 misline iblâğ olunmuştur. Birinci kanun harp zamanında mevki-i mer'iyyete vaz' edilmiş bir kanun olduğu gibi ikinci kanun-ı muvakkat da İstanbul'un işgalinden evvel neşredilmiştir. Men'-i Müskirât Kanunu kalkınca bunların mer'i olması iktiza eder.

Düyûn-ı Umûmiyece yapılan hesabâta nazaran bu kanun tatbik olunursa senevi imal veya haricden idhâl edilecek:

11 milyon kilo şarap

1.700.000 kilo meşrubat-ı küûliye

6.500.000 kilo ispiroto

8.500.000 kilo bira

hesabı üzerinden 3.200.000 lira
vâridât almak kabildir

Buna bey'îye resmi olarak da 150-200 bin lira ilâve edilebilir.

REJİ: Hisse-i maktûa 1.363.000 lira. Reji temettûünden hazine ve Düyûn-ı Umûmiye hissesi 3 milyon lira.

Gerek hisse-i maktûa, gerek Düyûn-ı Umûmiye hissesi buraca Düyûn-ı Umûmiye idare-i merkeziyesi tarafından tahsil olunmaktadır.

(Damga, sayd-ı berri ve bahri hakkında da kısmen bu itiraz vardır. Çünkü bunların İstanbul'a ait vâridât Düyûn-ı Umûmiyece istifâ' olunmaktadır). Hükûmetin verdiği bütçede idare-i merkeziye masârıfı dahil değildir. Evvelâ bu vâridâtın tesviye olunan bu masârıfı bütçeye koymak iktiza eder.

Sâniyen, vâridât fazlası Düyûn-ı Umûmiyece mahfûz tutulmaktadır. Eğer hükûmet bu vâridâta da vaziyet etmeyecekse bunların devletin eline geçecek vâridâttan addedilmesi doğru olamaz. Buraca, Düyûn-ı Umûmiyece tahsil olunan miktar bütçe açığına ilâve olunmak iktiza eder.

Sâlisen, reji tahakkukundan hazine hissesi de hükûmetin eline geçecek

bir para değildir. Son tasfiye-i hesap neticesinde hükümet bu parayı almış, sarfetmiştir. Rejinin tahminine göre hükümet 341 senesinde de rejiden bir para almayacaktır. Hûlasâ bu 4,5 milyon devletin eline geçecek bir para değildir.

EVLÂD-I ŞÜHEDÂ: Hakkındaki tahminler doğrudur.

İMÂLÂT-I HARBÎYE: Var mı?

MESKÛKAT: Mübâdeleye mahsûs mikdardan fazla darbedilmelidir ki kâr bıraksın.

POSTA VE TELGRAF: Posta idaresi ibtidâ altı milyon teklif etmiş. Hükümet-i sâbika beş buçuğa indirmiş. Şimdi, İsmet Paşa bir milyon daha zammederek altı buçuk milyona çıkarıyor. Harb-i umûmiden, hattâ Balkan Harbi'nden evvel posta-telgraf vâridâtı 900 bin lira idi. Bunun 250 bin lirası bizden ayrılan yerlere aitti. Bu tenzil edilince 650 bin lira kalır. Bunun da 242 bin lirası İstanbul Başmüdiriyesi'ne, 97 bin lirası idare-i merkeziyeye, 300 bin lirası da diğer başmüdiriyetlere aitti.

Eylül, teşrînevvel, sâni, kânunevvel ayları zarfında İstanbul Başmüdiriyesi 500 bin lira tahsil etmiştir (ecnebi postaları bu zamanda mülga idi). Senede 1,5 milyon lira eder (Belki evvelce idare-i merkeziyeye geçirilen meblâğ şimdi Ankara hesabındadır). Böyle dahi olsa ⁶⁸

TÖNBEKİ BEY'İYESİ: 100 bin lira. Bunda bir yanlışlık olacak. Bu resmin hâsılatı birkaç bin lira raddesindedir. Tönbekiden alınan gümrük resmi de bu radde[ye] dahilse, o başka.

GÜMRÛK: Bu senenin hâsılatına nazaran 23,5 milyon lira fazla görülmüş, fakat muâmelâtta büyük bir durgunluk var. Avrupa'ya sipariş yapıldığı yok. Gelecek sene idhâlâtın aynı nisbette devam edeceği kestirilemez. İngiliz lirasının fiyatı hemen sabit bir derecede kalması, Avrupaya tediyat olmasından münbâistir.

FENERLER: Harpten evvel 80 bin lira idi. Şimdi bir misline iblâğ olunduğundan 400 bin lira olmak icap eder. Halbuki bugünkü hudutlarımız harpten evvelki hudutlar değildir; seyr-i sefâyn de eskisinden daha dün bir nisbettedir. Binâenaleyh bu da fâhiştir.

SAYD-I BERRÎ VE BAHRÎ: Bir milyon yüz bin lira. Muvafıktır. Her halde hâsılat bundan noksan olamaz.

TUZ: 6.000.000 lira. Lâakal bir milyon lirası fazladır. Evvelce sarfiyât-ı seneviye 110.000 tondur. Şimdi bundan dün olması iktiza eder. Bâhusus fiyatın 4 kuruşa iblâğı hem kaçakçılığı tezyîd edecek, hem istihlâkâtı. Zavallı köylü 4 kuruş verip nasıl tuz alacak?

Sarfiyât eski miktarda olsa hâsılat	110.000.000 kilo x 4 = 4.400.000
Düyûn-ı Umûmiye bütçesine vaz' edilen masârıf-ı imâliye ve nakliye	900.000
	5.300.000

olması lâzım gelir. Sarfiyat azalacağı cihetle hâsılatın 4,5 milyondan fazla olmasına ihtimal verilemez. Düyûn-ı Umûmiye tuz idaresinin fikrini daha

⁶⁸ Cavid Bey burada cümleyi tamamlamamış.

emin olmak için almak istedim. O da bunu teyid etti.

Eski nisbete nazaran İstanbul haricindeki hâsılatı 3 milyon farzetsek yine hâsılat beş milyona bile varamaz. Diğer bir suretle şöyle diyelim: Eskiden vâridât 650 bin lira idi. Eğer rûsûm sekiz milyona iblâğ edilmiş olsaydı şimdi altın esasına nazaran 5.200.000 alacaktık, eğer bize kalan hudutlar dahilindeki nüfus ve muamelât eski mikdarına mûsâvî olsaydı. Halbuki nüfusta da muamelâtta da büyük bir tenâkus var. Rûsûm da sekiz misline değil, beş misline iblâğ olunmuştur. Ecnebi [.....] bunları tazmin edemez.

EMLÂK SATIŞI: Bir sene zarfında 6-7 yüz bin liralık mülk satılmasına ihtimal verilemez. Kezâlik, yarım milyon liralık da eşya-yı menkûle satışına ihtimal verilemez.

DEMİRYOLLARININ HAZİNE HİSSESİ: Demiryollar hakkında takip olunacak siyasete vâbestedir.

HÂSILAT-I MÜTEFERRİKA: Neden evvelce 500 bin lira iken şimdi 1,5 milyon lira oluyor? Bunda mektep ücurâtı da dahil olsa gerek. Fakat ücretler bu nisbette tezyid edilmiş midir, bilmiyorum.

RÛSÛM-I İSTİHLÂKİYE: Sigara kâğıdı, miktar-ı muhammenden fazla olabilir. Çünkü, tekrar makul olan bandrol sistemine rücû' edilmiştir. Diğer istihlâkat rûsûmu da bu senenin hâsılatına nazaran doğru olabilir.

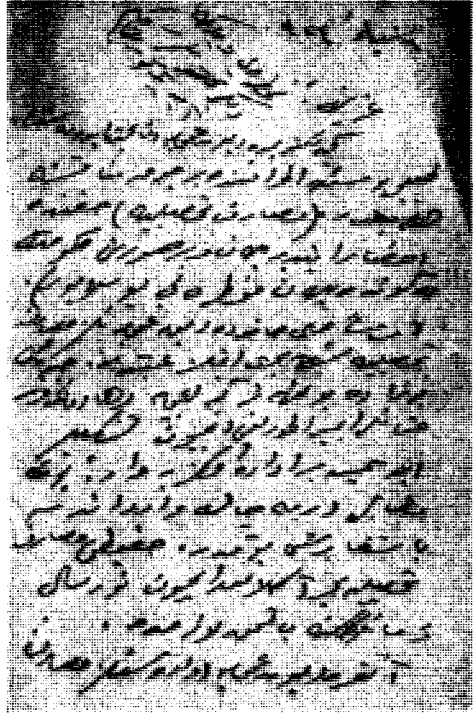
İKTİSÂD-I MİLLÎ BANKASI HİSSE SENEDÂTI FAİZİ: 50 bin lira. Banka faiz vermeyeceği için tayyî icap eder.

6 Şubat 924

Muhtırayı ve belki diğer mektupları ayrıca gönderirim.

Azîzim,

Geçen mektubumda Düyûn-ı Umûmiye'den bahsedememiştim. Tabî bu mesele etrâfında birçok münakaşa olacaktır. (masârif-i tahsiliye) hakkında ihzâr ettirilen ve bir sureti hükûmete de gönderilen muhtırayı yolluyorum. Esâsen hâlihazırda Düyûn-ı Umûmiye'nin masârif-i tahsiliyesinden bahsetmek abestir. Çünkü burada bütün Türkiye için, daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu için teşkil edilmiş bir idare-i merkeziye var. Buna mukabil derme çatma vâridâtın başka birşey yoktur. Hakîki masârif-i tahsiliyeyi anlamak için normal zamanlarınkine bakmak lâzımdır.

Ankara Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin masârfını vâridât-ı mahsûsa hâsılatıyla (vilâyetlerde tahsil olunan) mukâyese edecek olursak nisbetin yüzde otuzdan fazla olduğunu görürüz.

Düyûn-ı Umûmiye'de indirilecek masraf, lâğvedilecek memuriyet yok mudur? Şüphesiz ki vardır, fakat bunu şimdiden yapmak mânâsızdır. Mesâil-i muallâka halledilmeli, idareler birleşmeli. O zaman belki yüz-yüz elli memurun çıkartılması icap edecektir, maksadt kendiliğinden hâsıl olacaktır. Halbuki şimdi bütçe ile memurların çıkarılmasına, maaşların tenziline kalkışılacak olursa Muharrem Kararnamesi'nin madde-i mahsûsası mücibince hakeme gidilmesinden ve hakem kararı verilinceye kadar hâlihazırın idâme edilmesinden korkuyorum.

Böyle bir hal karşısında kanuna riayet edilmediğini görecektir hükûmetin daha şiddetli tedâbire mürâaat etmesi mümkündür. Bundan da vahim netâyic husûle gelebilir. Bundan dolayı bu sene için Düyûn-ı Umûmiye bütçesiyle oynanmamasını, eğer bu idarede meselâ yüz ve nihayet iki yüz bin lira tasarruf yapılmak isteniyorsa bütçenin bu mikdar bâde't-tenzîl toptan kabul olunmasını daha muvafık görüyorum. Abdülhâlik Bey bunu yaptırabilirse muhtemel mobilizasyonların önü alınmış olur. Çünkü denildiği gibi 700 bin lira indirilecek olursa meclisin ekseriyeti bunu kabul etmeyip hakeme gidecektir. Bu zamanda da bir hakem kararı alınmak her halde pek fena birşey olur.

Vaktim olursa Mustafa Hâlik Bey'e iki mektup yazacağım. Biri umûmiyetle Düyûn-ı Umûmiyeye ait, diğeri koyun tedârikâtı hakkında. Birincisini münasip görürsen kendisine verirsin. İkincisi sırf kendisinde kalmayıp diğerk arkadaşlarına da göstermeyeceğine emin isen, verirsin. Emin olmadığın takdirde şifahen söylersin. Bunu da münasip görmezsen hiç bahsetmezsin.

Çok selâm, hanımefendiye hürmetler.

Cavid

116

14 Mart 924

Azizim İsmail Bey,

4 Mart tarihli mektubunu aldım.

Teşekkür ederim. Maarif nâzır-ı esbâkı Şükrü Bey ile ve Tahsin Bey ile gönderdiğim mektupları almışsın. Fakat Mâliye Müfettişi Şükrü Bey ile de -ki şimdi muhâsebe-i umûmiye müdir-i umûmîsi olmuş- daha birinci [.....] hakkında, yani on beş yirmi gün evvel sana bir mektup göndermiştim. Bu mektubun içinde mâliye vekîli için de bir mektup vardı. Şükrü Bey İstanbul'a avdetinde mektubu sana vermiş olduğunu söylemişti. İhtimal ki bir vasıtaya müracaat etmiştir. Bu mektubun nâzırın eline geçmesini, hiç olmazsa yazdığım şeylerden haberdar olmasını çok arzu ederdim. Mevzubahis ettiğim ihtimal tahakkuk ediyor. Bugün mümessillerin Düyûn-ı Umûmiye meselesi hakkında tahrîri bir nota vereceklerini işittim (mahrem).

Lütfen, Şükrü Bey'e bahsettiğim mektubu ara.

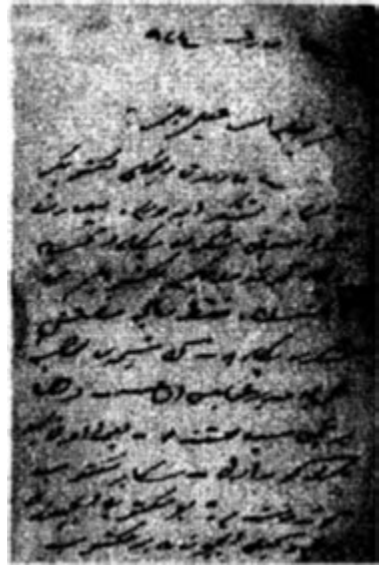
Temps Gazetesi'ni muntazaman okuyorsun. Fakat belki gözüne ilişmemiştir diye kupûr gönderiyorum.

Siz ne zaman geleceksiniz? Bugünlerde intizâr ediyorduk. Şimdi Venedik'ten bir telgraf aldım.

Refikanın dostlarından Belçikalı bir kadının zevci pazartesi günü geliyorlar. Beş-on gün kalacaklar. Maamafih, hanımefendiye de yer buluruz.

Sana mektup yazmayı ne vakittir istiyordum. Ne vasıta ile göndereceğimi bilmiyordum. Bereket versin Muhtar Bey geldi de onunla gönderiyorum.

Bugünlük bu kadar. Her ikimizden selâmlar, hanımefendiye de hürmetler, Fatma Hanım'a selâm.

Cavid

Azîzim,

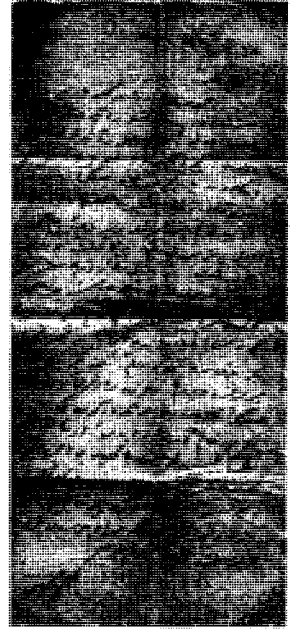
Bekir Sami Bey vedâyâ geldi. Bundan istifade ederek şu bir iki satırı yazıyorum. Hep iyiyiz. Vaz'-ı haml biraz zahmetlice oldu.⁶⁹ Gece ikide başlayan ağrılar öğleden yarım saat sonraya kadar sürdü. Fakat şimdi hepsi unutuldu. Nuriye Hanım beş gündür bizde, bilmem evin yerleşmesi ne halde? Buna vakit bulduğu yok galiba. Nuriye Hanım'ın zoruyla şeritler bile hazırlandı ve asıldı. Size bile göndermek istiyorlar. Bakalım Bekir Sami Bey bu zahmeti ihtiyâr edecek mi?

Mahmud Hayri Bey ve kardeşini gördüm. Kendilerine bir proje verdim. Alâkadarlarla görüştük. Sonra gelip beni tekrar görecekti.

Nuriye Hanım dün orada idi, onun ifadesine nazaran Hüseyin Tosun Bey gelip bu iş hakkında görüşecekmiş.

Sen buraya gelecek misin, yoksa Ankara'dan ayrılmak kabil olmayacak mı? Bize dair olan diğer haberleri Bekir Sami Bey'den alırsın. Arkadaşlara selâmlar.

Cavid

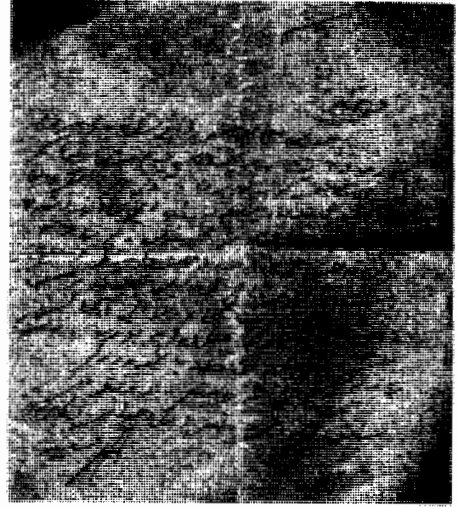
⁶⁹ Cavid Bey, oğlu Şiar'ın (1924-2010) doğumundan bahsediyor.

118

Perşembe⁷⁰

Azîzim,

Sana alelâcele şu birkaç satırı yazıyorum. Eğer dün akşamdan bilmiş olsaydım şifâhen Bekir Sami Bey ile haber gönderirdim. Kemali Bey, Ankara'dan avdet etti. Bir mühim mesele için arkadaşlarla müzakere etmek istiyor. Senin de burada bulunmaklığın lâbüddür. İlk vasıta ile İstanbul'a birkaç gün için gelmeni rica ediyoruz. Rıza Bey'i de beraber alman ricasını da buna ilâve ediyoruz. Bu mektubu yazarken Kemal, Cahid yanımdadırlar. Nuriye Hanım'a hürmetler. Refikamın selâmları var. Telgrafla cevap bekliyoruz.

Cavid

⁷⁰ Cavid Bey'in ifadesinden mektubun hangi tarihte yazıldığı ve İsmail Canbulat'ın o sırada nerede olduğu anlaşılmıyor. Mektup, İsmail Canbulat'a ticaret yapmak için gittiği Samsun'da bulunduğu sırada gönderilmiş olabilir ancak kapalı üslubu ve muhtevası bakımından enteresandır.

119

CAVİD BEY'İN LOZAN
KONFERANSI'NIN MÂLÎ KONULARINI
DEĞERLENDİRDİĞİ MEKTUP

(1923)

Cavid Bey, 1922 Kasım'ında başlayan Birinci Lozan Konferansı'na mali danışman olarak katılmış ama hey'et ile arasında çıkan anlaşmazlıklar ve Ankara'nın tepkisi üzerine danışmanlıktan ayrılmıştı.

İkinci konferansın 23 Nisan 1923'te başlamasından hemen sonra yazıldığı metninden farkedilen mektubun muhatabının kim olduğunu bilmiyoruz, ancak İngilizler tarafından Malta'ya sürülenler arasında bulunan ve hey'ette yeralan murahhaslardan birine gönderildiği anlaşıyor.

Azizim,

Hatırıma gelen üç dört noktayı melfuf kağıtlara koydum. Bu kağıtları kimseye vermezsin. Sen hıfzedersin, yalnız muhteviyâtını izah etmekle iktifa eylersin.

Eğer uzun müddet kalacaksanız avdetinizde belki burada bulunmayacağız. Biz Haziran ibtidâlarında Karlsbad'a gitmek fikrindeyiz.

Bekir Sami Bey ile bugün görüş[.....] zât orada bir müşkile tesadüf eder yahut Rauf Bey ile görüşmek için bir vasıtaya muhtaç olursa sana müracaat etmesini söyleyebilmekliğim muvafık olur mu?

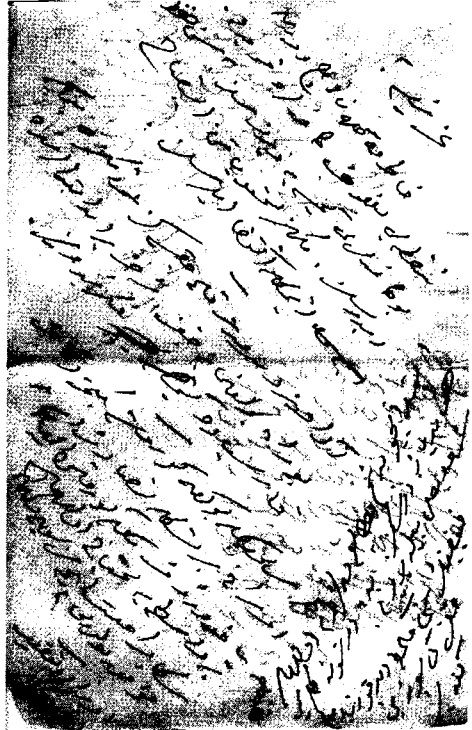
Orada takip edeceğiz.

İşler için benim mütalâam lâzım olursa tabîi hemen yaz dersiniz, ben de düşündüklerini size derhal bildiririm.

[.....]'in seni Malta'dan kurtarmam hakkındaki sözünü kendisine söyler yahut ismâ' ettirirsen pek memnun olurum. Bana nakleden de Celâl Bey'in damadı Nâzım'dır.

Ziya'ya çok selâm. İkinize de muvaffakiyet temenni ederim.

Cavid

Şirketlerle olacak müzakerâtı İstanbul'a nakledebilirsen memlekete büyük bir hizmet etmiş olursun. Böyle birşeyin ihtimali varsa bana da hemen yaz ki, müzakere başlayacağı vakit burada bulunmak için derhal hareket edeyim.

1. Hükümet tarafına tebliğ edilen muahede metnine merbut cedvelde muharrer %5 faizli hazine tahvilâtı (gümüş mübâyaası için) bakiyesi olan 931 bin liranın taksim olunacak düyün cedveline idhâline sebep yoktur. Bir taraftan İngilizler'den gemiler için tediye ettiğimiz mebâliği talep ediyoruz, diğer taraftan yine gemiler için bir borç kabul eylediğimizi gösteriyoruz. Bu borcun bir kısmı bizden ayrılan memleketlere ifraz edilecekse de bir kısmı da bizim uhdemize kalacaktır. Düyün-ı Umûmiye tarafından konferansa gönderilen cedvele bu borç idhâl edilmemiştir. Fakat bu da kâfi değildir. Ayrıca bir madde ile bu borcun mevcut olmadığı tespit edilmelidir. Yalnız, Balkanlılar ile akt-i muâhede edildiği tarihten harb-i umûmiye girdiğimiz zamana kadar bu borç için vukû bulan tediyaattan (o da İngiltere gemiler bedelini iadeye razı olmadığı takdirde) Balkanlılar'a hisse ayrılmasını talep edebiliriz.

2. Birinci konferansta devletler istikrâz-ı dahiliden Suriye, Irak'a isâbet eden hisseyi kabule mütemâyil idiler. Bu dört buçuk milyon lira eder. Son muahede metninde bu mesele mevzubahis edilmemişse de evrâk-ı naktiyenin taksimine muvafakat etmedikleri takdirde contre deposition olarak bunu dermeyân etmek muvafık olur.

3. Mübâdele-i nüfus meselesiyle iştilal edenler Rumeli'den gelecek müslûmanların orada terkedecekleri arazi ve emlakın bedeli, buradan giden veya gidecek olan Rumlar'ın terkettikleri ve edecekleri arazi ve emlakın bedelinden çok fazla olduğunu zannediyorlardı. Bundan dolayı aradaki farkın tesviyesi için Yunanlılar'ı sıkı bazı kayıt ve şûrût ile bağlamak düşünülmüş ve öyle yapılmıştı. Fakat, Yunan mehâfiliyle temasta bulunanlar, bilâkis Yunanlılar'ın bizden alacaklı kalacaklarını söylüyorlar. Maamafih bu takdirde, şerâit-i mevzûa bizim aleyhimize dönecektir. Bir rivayete nazaran Yunanistan tazminat vermemek hususunda ısrar edecekmiş. Muvaffak olmadığı takdirde de hicret eden Rumların mübâdele-i emlak neticesinde Türkiye'de kalacak olan matlublarını tazminat olarak bırakacakmış.

4. Almanya ve Avusturya-Macaristan'a olan borçlarımızdan bizi tebriye ediyorlar. Fakat muahededeki Avusturya-Macaristan ve Almanya kelimeleri yalnız devletlere racidir. Alman teb'asıyla Avusturya teb'asına olan borçlarımız bunda dahil değildir. Halbuki, harp zamanında Avusturya bankalarından yapılmış 240 milyon kronluk bir istikrâz var. Filhakika, kronun bugünkü fiyatına nazaran bunun hiçbir ehemmiyeti yoktur. Fakat yarın kron başka bir kıymet kesbedebilir. O zaman o kıymet üzerinden tediyeye mecbur oluruz. Kezalik, Krupp fabrikasına da borçluyuz.

Muahedenin bu [.....]ye dair olan maddesinin Avusturya-Macaristan, Almanya hükümetleriyle bankalarına ve mühimmat fabrikalarına olan düyûn şeklinde tashih edilmesi muvafık olur.

5. Kuponların hangi para ile tediye olunacağı meselesi bugünkü Temps'da mahrem kararname haricindeki borçların Fransız frangıyla tesviyesinin Fransızlarca kabul edilmiş olduğunu yazıyor. Bu belki doğrudur. Doğru olmasa bile bunu Fransız hâmilllerinden istihsâl etmek, bir bardak su içmek kadar kolay birşeydir. Esasen, Tevfik Paşa ve galiba Ferid Paşa hükümetleri zamanında bile mahsâben frank olarak tediâtı kabul etmişlerdi. Yalnız prensip meselesini halletmemişlerdi. Şimdi bunu da hallettiler.

Geride, Rumeli Demiryolu tahvilâtıyla Düyûn-ı muvahhade kalmıyor. Rumeli tahvilâtı için [.....] mevzubahis değildir. Bunlar o zaman frank olarak tesviye edilmiştir, şimdi de böyledir, yarın da böyle olacaktır. Düyûn-ı muvahhade miktarı 38 milyondur. Bunun %20'si Balkanlar'a [.....], %30'u Suriye ve Irak'a ayrılacak. Bize nihayet 20-21 milyon lira kalacaktır. Bunun da %4'ten faizi sekiz-dokuz yüz bin altın lira eder ki, kağıt olarak mukabili altı buçuk milyon liradır. Eğer bu meselede hesap göze alınacak kadar ısrar edilecekse, zannedildiği gibi otuz-kırk milyon lira değil altı-yedi milyon liralık olduğu malûm olmalıdır. Maamafih hâmillerden bunun için de bir vâde, bir müsaade-i muvakkate istihsâli muhâl değildir.

İSMAİL CANBULATIN
CAVİD BEY'E MEKTUPLARI
(1922)

9 Nisan 1922

Azizim,

Mütareke ve arkasından müsalâha olmak ihtimali ziyadeleşmekle beraber esasen politika ile adem-i iştilal hakkındaki fikrim ve bilhassa vaziyet-i hâzıra-i mâliyem bir an evvel bir işe başlamaklığıma icap ettiriyor. Binaenaleyh konuştuğumuz iş için lâzım gelen tavsiyede bulunmanı rica ederim. Menâşe'ye mi yazarsın, her ne lâzımsa yaparsın. Paris'e mi, Brüksel'e mi gidip görüşmek lâzım gelecektir? Onu bana yazarsan ben de gider görüşürüm. Belki, Paris'te konuşur iken de söylemişimdir. Vaziyetimin haysiyet-şiken olmaması şarttır. Diğer cihetlerde beş aşağı beş yukarı uzlaşabiliriz. Bu hey'et-i mâliye ile Rânâ Bey -İzmir telgraf başmüdür-i sâbıkı- muamelededir. Bilmem ki o cihetten bir mahzur tevliid eder mi?

Kemal dün akşam Roma'dan gitti. Bugün de Brindizi'ye hareket edecektir. İstanbul'da bir iki gün kalıp Anadolu'ya geçecektir. Karasu da beraber. Dinari ile Karasu zannederim İzzet Paşa'yı burada görmek üzere gelmişler. İtalya'ya menâfi-i iktisadiye temini ile uğraşıyorlar. Celâleddin Arif vaziyeti pek fena bir hâle koymuş. Bayağı, konsülta ile dargın bir hâle gelmiş.

Dün de lüzumsuz olarak Cenevre'ye gitti. Halbuki ne evvelki müracaata ve ne de kendisinin ahiren yaptığı müracaata bir cevâb-ı muvafık vermemişler. Bekir Sami geldi. İki defa görüştüm. Mustafa Kemal artık sulh yapmak fikrinde olduğunu söylüyor. Yusuf Kemal Avrupa'da iken onun da bulunmasını Ruslar arzu ettikleri için yolda çok vakit geçirmiş. Şimdi de lumbagosu var, yatıyor veya oturuyor, dışarı çıkamıyor. General Gauraud buraya geldi. Yunan murahhasları da geçip Cenevre'ye gittiler. Cahid Bey'e söylesen. Almanya'da Türkçe kitap bastırmak müthiş surette pahalı imiş. Evvelki akşam Mihri'yi gördük. Cahid Bey'in resminin dört bin liraya satılacağını söyledi. Ve kendisine daha iyisini yaparım dedi. Şimdilik öyle

bin lira filân alınamayacağı anlaşılıyor. Önümüzdeki cuma günü kendisine gideceğiz. Bakalım o zaman ne olacak.

Orada kimler var? Cevad Bey geldi mi? Nuri Bey geliyor mu? Buraya ne vakit gelebileceksiniz? Burada havalar biraz kapalı olmakla beraber kâfi derecede sıcak. Nuriye ve Fatma ile beraber cümlenize hürmetler ve meveddetler.

İsmail Canbulat

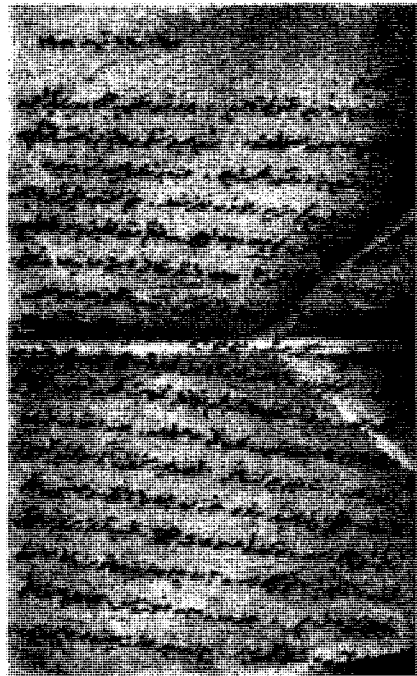
Polis komiseri ile görüştün mü?

121

Roma, 19 Nisan 1922

Azizim,

15 Nisan tarihli mektubunu aldım. Bu defa mektup hemen verildiği için bittabû çabuk vâsil olmuştur. Nuriye çok şükür romatizma rahatsızlığı geçirdi. Dün akşam yine doktor gelmişti. Ciddi bir tedavi için görüşüldü. Yazın banyoya lüzum gösteriyor. Onları konuştur. Hanımefendiye ikinci mektubunu yazmış. Binaenaleyh artık mektup gelecek demek oluyor. Hanımefendi lâtifeyi sevdikleri için yazıyorum. İnanalım mı? Dâinler vekâleti işi sarpa sarmış görünüyor. Benim evvelki tahminim doğru imiş. Fakat benim o tahminim de intihâbın şeklini bilmeyerek yapılmış bir tahmin idi. Görmüşsündür, Ali Kemal başmakalesinde -tâbir câiz ise- hakikatten bahsetmiş. Bugünlerde

Darülfünûn hadisâtı onu köpürtmüş olacaktır. Cemal Paşa'dan bir haberim yok. Buraya İstanbul Jandarma Umûm Kumandanı Kemal Paşa gelmiş idi. Onu bazıları Cemal Paşa ile karıştırmışlar da geldi zannı hâsıl olmuş. Bedri, Afgan'da tabiplik ediyormuş. Şaşılacak küstahlık. Avrupa'dan müstahzarât alarak oraya götürüyor ve orada hekim olmadığından bunları hastalara pek pahalı olarak satıyor ve bununla zengin oluyormuş. Ne güzel ıslahat hey'eti. Tabip götürmüyorlarmış. Çünkü kendi kazançlarına mâni oluyormuş. Para çalacaklarını düşünürdük ama bunu hatırıma getiremezdim. Cenevre'de Süleyman filân da yok. Celâleddin Arif, Âkil ile beraber gitti. Başka kimse yok. Bilmem nereden bu havâdis çıktı. Câmi ne için bilmem. Ali burada iken onun peşinde idi. Şimdi de Bekir Sami ile beraber gideceğine dair birşey işittiğim yok. Bekir Sami'yi tekrar gördüm. Fazlaca bedbin. Celâleddin Arif'in Cenevre'den bugün döneceğini yani Haziran'ın nihayetine kadar kalmayacağını burada refakatte bulunan Âgâh Bey'den işittim. Cenevre Konferansı'nda şimdi kıyamet koptu. Alman-Rus mukavelesi bütün işleri altüst etti. Bakalım Almanlar işin içinden çıkabilecekler mi? Zannedirim çıkamayacaklar. Almanya'da hakikatte hiçbir istiklâl yok. Rana Bey'in vaziyetini Sabri Bey'e [...] Berlin'e bir mektup yazdım. Belki o bilir, buradakilerden bunu öğrenmek kabil değil. Çünkü bilmiyorlar. Halbuki ben uzun müddet beklemek fikrinde değilim. Bu işe de teşebbüs edip olursa ne âlâ, olmaz ise Anadolu'ya geçmek ve orada bir iş aramak arzusundayım. Binaenaleyh tekrar düşün ve bana yaz. İster isen ben hemen Paris'e

gideyim, görüşeyim. Ve eğer bu işte Weil'in bir yardımı olabilir ise onun muvâsalatını müteâkip gideyim. Paris'te bir konferans filân olacağını bu sıralarda zannetmiyorum. Yoksa sen beni böyle avutup da sulhü beklemek ve siyasetle iştilal ettirmek plânını mı tatbik ediyorsun? Eğer böyle ise doğru değil. Hakikaten vaziyetim beter bir haldedir. Madamın oğlu Jak geldi. [.....] üzere kendilerine ait olan şeyleri getirmiş, onları kurtarmışlar. Ziya Bey oldukça sıkıştı. Elllerinde para yok. Sigortadan da bir müddetten beri para alamıyorlar.

Bu sabah gazetesinde Bahaeddin Şakir ile Cemal Azmi'nin vurulduğunu okudum ve müteessir oldum. Vaktiyle o liste meselesini madamın oğlu Jak söylemiş idi. Dün senin mektubun üzerine bir malûmat alırım fikriyle Jak vasıtasıyla polis müdir muavininden -Jak'ın evvelce görüştüğü adam- beraber bir mülâkat istedim. Dün veremedi, bugün Roma haricine gidiyormuş. Perşembe günü için verdi. Bakalım yarın gidip konuşacağım. İhtimal listeyi de görür ve daha tafsilat alırım. Çünkü Roma merkez olması dolayısıyla bittabî fazla malûmatları olacak. Manton gibi değil. Artık sizin için evi terketmek fırsattır. Ben orada iken Cahid Bey ile de konuştum. Orada takayyüde imkân yoktur. Ben hiçbir çare göremedim. Fazla mütevekkil olmakta mânâ yok. Siz buraya geleceksiniz. Cahid Beyler de bir tarafa çıkarlar, vesselâm. Yarın polis müdir muavininden birşeyler öğrenir isem yine yazarım. Nuriye ve Fatma ile beraber cümlenize selâmlar, hürmet ve meveddetler.

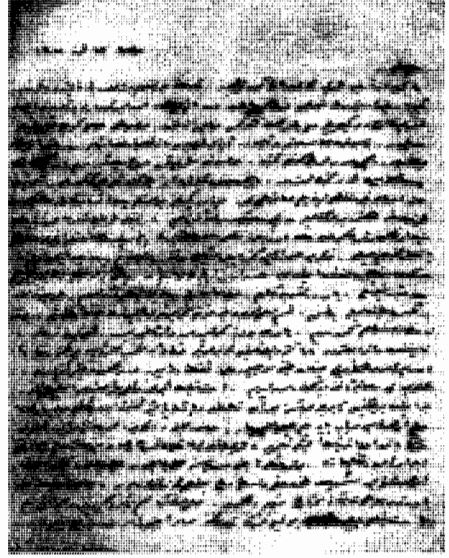
İsmail Canbulat

122

Samsun, 17 Temmuz 1922

Azizim,

3 Teşrînsânî tarihli mektubunu alalı birkaç gün oluyor. Bugünlerde buranın postaları da biraz karıştı. Bir taraftan giden Rum ve Ermeniler'i taşıyorlar. Fırtınalar da oldu. O da mâni oldu. On beş gün evvel bir ay müddetle isteyen serbest olarak gidebilir diye bir emir geldi. Herkes muhacerete kalktı. Samsun'un halini görmeli, herkes eşyasını satıyor. Kalanlar da yani Müslümanlar da alıyor. Aynalı dolaplar vesair kullandıkları eşyalar.. Bundan sonra kullanacaklar demek oluyor. Giresun'a üç günde gitti. Samsun'dan şimdiye kadar üç bin kadar Rum ve Ermeni gitti, daha yedi sekiz bin kadar gitmek üzeredir. İçeriden de gelenler var. Pek azı kalacak gibi görünüyor. Herşeylerini hattâ emvâl-i gayr-i menkûlelerini bile satabiliyorlar. Buradan gidenler bir suretle pek insaniyetkârâne muamele görüyorlar. Trabzon'dan henüz bir hareket yok.

Bekir Sami Bey'den bir telgraf aldım. İstanbul tarikiyle me'zûnen avdet ediyormuş. Benden evvel görüşeceksin. Ondan lâzım gelen malûmatı alırsın. Benim buradan daha nâkıs olan malûmatımı yazmaya lüzum yok. Fikrimi sorar iseniz yapılan şeyleri vakitsiz buluyorum. Bir de pek parlak olan askerî muvaffakiyeti -muhtelif işlerin hüsn-i idare edilememesi sebebiyle- siyasi bir muvaffakiyetle neticelendiremeyeceğimizden pek korkuyorum. Yâverden mektup aldım. Tavsiyen üzerine bin lira almış, teşekkür ederim. Tahvilâtların bir kısmı meydanda yok. Kısım-ı mühimi olan bu [...] tahvilâtları için de hâlâ uğraşıyor. Bu kadar namussuzluk görmedim. Yâver'in yüzüne gülüyormuş ve utanmıyormuş. Hey gidi insanlar. Kamyonlara dair fabrikadan 12 Teşrînevvil tarihli Bekir Sami Bey'e hitaben bir mektup gelmiş idi. Bu mektuba nazaran on beş gün sonra yola çıkaracağını söylüyordu. Fakat o vapur dün geldi ve birşey getirmedi. Mektubu Bekir Sami Bey'e Ankara'dan göndermiş idim. İstanbul'da iken lâzım gelen müracaatları bittabî yapar. Bu işin böyle gitmesi aylarca boşuna burada kalmamızı ve başka bir işe teşebbüs edememeliğimizi mücib oluyor. Sulh olur ise burada yapacağım çok iş var. Samsun limanı, elektriği, suyu, tramvay, telefon, sonra Bafra ormanlarının işletilmesi. Kızıl ve Yeşilirmaklar'ın kısmen olsun seyr-i sefâine sâlih bir hâle ifrağı ile oralarda nakliyat. Bütün bunlar ecnebi sermayesine muhtaç işlerdir. Weil veyahut diğerleri kılavuz olurlar ise şimdiden mütehassıslar vasıtasıyla bazılarının

tedkîki lâzımdır. Samsun şehrine ait iş uzun boylu tedkîkâta muhtaç şeyler değildir. Sulhu müteâkip hem tedkîk ve hem de birden icra olunabilir. İstanbul'da bu kabil teşebbüsâtta bulunmaya müsait ecnebiler var ise münasebete girebiliriz.

Reji idaresi hakkında gelecek mektubumla kısa bir hülâsa göndereceğim. Mufassal yazmak istemiyorum. Çünkü şimdiden malûm olması belki arzu edilmez. Tûtûn mübâyaaşı hakkında bana bir müracaat vâkî olmadı.

Reninler muntazaman geliyor. Cahid'in kitabını da aldım ve okudum bile. İyi eve yerleşmişsiniz diye ikimiz de memnun olduk. Güle güle oturunuz. Nuriye, hanımefendiden mektup bekliyor veyahut daha doğru tabirle beklemekte devam ediyor.

Yukarıda yazmayı unuttum: Gazetelerin buraya duhûlü için hey'et-i vekile kararı lâzım. Renin'e bir müsaade alınmadığından veyahut verilmediğinden gazeteler postahanelerde sansürce alıkonuluyor idi. Onun için Cahid Bey'e telgraf çektim, mutasarrıfa da söyledim. O da Ankara'ya yazdı. Müteâkiben cevap geldi, müsaade ettiler. Belki, Cahid Bey daha evvel Ankara'ya müracaat etmiş idi. Benim mektuplarım "sansür edilmiştir" damgası basılarak sansür edilmeksizin gidiyor. Fakat bana gelenlerin ekserisi sansürce buraca açılmış bulunuyor. Şâyân-ı ehemmiyet birşey değil ise de hatıra olmak üzere yazıyorum.

Başka yazacak birşey benim de hatırıma gelmiyor. Hanımefendiye ve sana Nuriye ile birlikte hürmetler ve selâmlar.

İsmail Canbulat

123

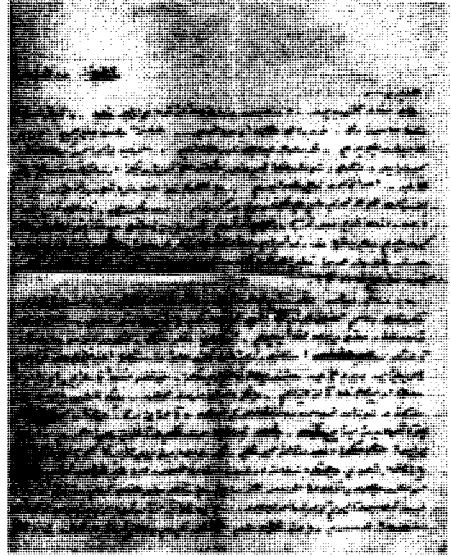
Çarşamba, 25 Teşrînevvel (Ekim) 922

Azîzim,

Hâlâ senden mektup yok. İstanbul'da meşguliyetin kesreti mânî oluyor galiba. Biz artık eve yerleştik, fakat Samsun'a değil. Nuriye daima şikâyet edip duruyor. Hakikaten, Samsun sıkılacak bir yer. Ama ne yapalım. Kamyonları bekliyorum. Bekir Sami Bey cumartesi günü hareket etti. Şimdilik bu iş için küçük bir şirket gibi birşey yaptım. İşlere başladıktan sonra adamakıllı bir şirket haline kalbedeceğiz. Ondan sonra da burada pek işim kalmıyor. Ahvâle göre tebdil-i mekân ederim.

Cahid Bey, Renin'i çıkarmaya başlamış, bir nüshasını gördüm. Perşembe günü gelecek Lloyd vapuruyla diğer nüshalarını da görürüm. Bir de bu gelen gazetelerde Anadolu'da harap yerleri imar etmek fikriyle bazı teşebbüsât okudum. Avrupa veya Amerikalı her bir şirketle bu hususta münasebete girebilirim. Böyle birşeye tesâdüf eder isen onları bana ve beni onlara tavsiye edersin. Bir de anlamak istiyorum. Chester projesini tâdilen tatbîk etme fikriyle gelen Chester grubu ciddi bir şey midir? Subhi Bey onlarla beraber Ankara'ya gitmiş, kuzum bunu da bana yaz.

Mâliye Vekâleti burada müdahhar. Emvâl-i metrûke yani Rumlar'dan kalan tütünler ile yüzde on beş olarak hükûmetin bir resm-i mahsûs olarak İslâmlar'dan aldığı tütünlerden mürekkep partiler Samsun'da satılıyor. Şimdi son kalan miktar hakkında bir pusula leffediyorum. Evvelkilerini Duhan Şirketi, [.....] ⁷¹ Bankası vesaire satın almışlar. İstanbul rejisinin tütüne hâlen ve istikbalen ihtiyacı olacağını zannediyorum. Eğer böyle ise Briye'yi çağırır, melfuf pusulayı kendisine verirsiniz. Seni fazla meşgul etmek için icap eden malûmatı o pusulanın altına yazdım. Yalnız işte sûr'at lâzımdır. Çünkü, [.....] Bankası ile Duhan Şirketi ve Nemlizâde Mahdumları da bu tütünleri -ki, sondur- almak istiyorlar. Hattâ, Nemlizâde Sıdkı Bey otomobil ile Ankara'ya bu iş için gitti. Diğerlerinin suret-i kat'îyyede almak istediklerini bilmiyorum. İstanbul Rejisi ihtimal ki sonra onlardan almaya mecbur kalır. Eğer bu işi yapmak istiyorlar ise bana hemen müsta'cel telgraf yazmalıdırlar ki pazarlığa başlayayım ve bu suretle başkasına devredilmesine imkân kalmasın. İsterler ise doğrudan doğruya reji veyahut gösterecekleri bir şahıs veya müessese nâmına mübâyââ ederim. O zaman bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere yüzde

⁷¹ Eski harflerle Fransızca bir banka ismi yazılmış, okunamadı.

beş komisyon alırım ki burada usul böyledir. İsterler ise burada kendi nâmuma mübâyââ ederek gösterecekleri şahıs veya müesseseye veyahut doğruca rejiye transfer ederim ve bittabû o esnada hükûmete de bedeli banka vasıtasıyla ödenir. İsterler ise buraya beni gönderirler. Burada lâzım gelen muamele kendi talimatları dairesinde yapılır. Herhalde işte sür'at lâzımdır. Bu tütünler rejinin eski eksperî Çakır'ın da dahil olduğu bir heyet vasıtasıyla ekspertize edilmiştir. Reji alacak olur ise bu adamı alınır iken de suret-i gayr-i resmîyede ben kullanabilirim. Pusulanın altına işaret ettiğim veçhile tütün miktarı azalmıştır ve Samsun-Bafra mahsulünün de tenâkusı dolayısıyla daha birkaç seneler bu vaziyet devam edecektir. Sulh olunca Reji İdare-i Umûmiyesi her taraf için ihtiyaç içerisinde kalacaktır zannediyorum. Rumlar'ın köylerinin yakılmış ve bir kısmının hicret ve tagayyüb etmiş ve bir kısmının şekâvet ederek şimdi de firâr etmekte olmaları hasebiyle senelerce bu tütüncü köylerin iş görmesi mümkün değildir. Bâhusus mevcut kalan Rumlar da giderse ki ben bunu pek me'mûl ediyorum. Yerlerine başkaları yerleştirilip yetiştirilinceye kadar zaman ister. Seni hususî işlerim için çok meşgul ediyorum. Fakat çaresiz bir haldeyim. Her tarafa başvurup bir iş yapmaya çalışıyorum. Eğer reji bu işi yapmak ister ise bana doğrudan doğruya yazarsan kendileriyle muhabereye giderim ve icap ederse İstanbul'a da gelebilirim. Fakat burada işe başlamadan İstanbul'a gitmek bittabû muvafık olamaz. Son günlere kadar ekiciler sâkin dururlar iken şimdi faaliyete geçtiler. Binaenaleyh ondan dolayı iş müsta'cel bir hâle geldi.

Nuriye, hanımefendiyeye ve size arz-ı hürmet ediyor. Daima, İstanbul'da geçen son günlerinden bahsediyor. Ben de hanımefendiyeye arz-ı hürmet ederim. Cahid'i görünce selâmımı söylersin. Bâki meveddet azizim.

İsmail

124

İSMAİL CANBULAT'TAN
GALİB KEMALÎ BEYE ⁷²

(17 Ekim 1921)

Roma, 17 Teşrînevvel (Ekim) 1921

Azîzim Kemali Bey,

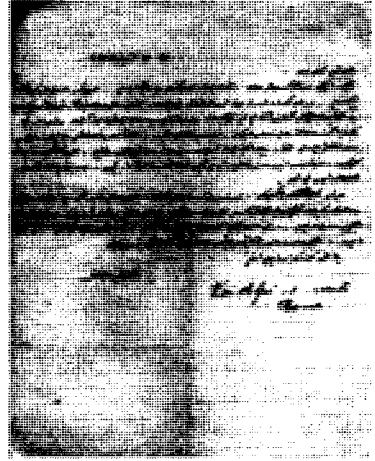
Giderken seninle görüşemedik. Tekrar buraya geleceksiniz diye bekliyordum. Hüsnü Bey'den İsviçre'ye gideceğinizi öğrendim. Evvelki gün de Jorj, yani Jozef Gazan beni buldu. Kendisini Hüsnü ve Midhat Beyler aramışlar fakat görüşememişler. Beni zannederek niye kendisini aradım diye beni gördü ve bu meyânda paraya muhtaç olduğundan bahis açtı ve şayet siz bana kendisine gönderilmek üzere para gönderir iseniz, Londra'ya hareket edeceğinden bıraktığı adrese yollamaklığımı rica etti. Londra'ya yollamaklığımı istediği miktar bin İngiliz lirasına karıptır. Ben de size yazacağımı vaad ettim. Hattâ müşârûnileyh Bern'den geçerek gitmeyi de düşündü ise de sizi takip ediyor gibi bir vaziyet almaktan ihtirâzen vazgeçti. Hâlâ bu adam dürüst görünüyor, herhalde iyi bir kaçakçı.

Buraya gelecek misiniz? Uzun boylu görüşmeden kaldık. Münih'tekiler hep seyahat etmek merakındalar ve Malta'dakilerin tahliye edileceğini haber alarak kendilerinin de bu hesaba dahil olduklarını zannediyorlar. Halbuki buraca bizde hiçbir malûmat yok. Mesele, İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Reisi Hâmid Bey ile bir İngiliz generali (galiba ismi Mark) arasında hallediliyor imiş. Herhalde on altının çıkması mübâdele keyfiyetini me'mûlûmüz gibi teshîl etti.

Bâkî, gözlerinizden öperim efendim.

İsmail Canbulat

Adres: 3, Via Alpi, Roma

⁷² Galib Kemâlî Bey ("Söylemezoğlu", 1873-1960), Osmanlı döneminde Atina, Moskova ve Stockholm elçiliklerinde bulunmuş, Sevres Anlaşması sırasında yaptığı ve Türkiye'nin uğradığı haksızlıkları anlatan bazı yayınları yüzünden Damad Ferid Paşa tarafından görevinden azledilmiş ve mütareke senelerinde bir ara Roma'da Osmanlı hükûmetinin gayriresmî temsilciliğinde bulunmuş, Ankara ile temasın sağlanmasında yardımcı olmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan Hüsnü Gere'de'nin kayınpederidir.

125

HÜSEYİN CAHİD BEY'İN
CAVİD BEY'E MALTA'DAN
GÖNDERDİĞİ MEKTUP

*Malta, 23 Kânunevvel
Perşembe
(23 Aralık 1920)⁷³*

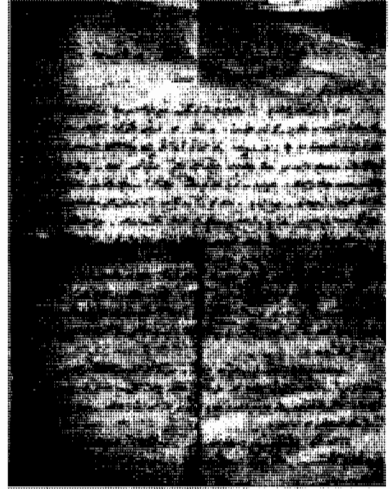
Cavidciğim!

Dün posta gününü unuttum!

Daha ziyade posta gününün muayyen olmaması bana dün mektup yazmayı unutturdu. Eğer hareket eminse bu mektubumu geç alacaksın. Ben senin 17 tarihli mektubunu da aldım. Evvelce de yazdığım gibi iki kişinin firarı meselesi bana bir zarar vermedi. Yalnız öteki arkadaşlar şehre çıkamıyorlar. Güya salı günü yine müsaade verileceğine dair bir ümidleri vardı. Fakat çıktılar mı çıkmadılar mı bilmem. Buraya

kimse gelmedi. Maamafih benim kışlaya girip çıkmama ses çıkarmıyorlar. Cumartesi günü gittiğim vakit kumandana verdiğim arzımın ne olduğunu söyledim. Valinin telgraf çektiğini temin etti. Hayret ettim. Vali iyi bir adama benziyor. Âzâde'nin sıhhati meselesi için İsviçre'ye gitmek mecburiyetinden bahsettiğim için vakit kaybolmaması mülâhazasıyla telgraf çekmiş olacak. Aynı mülâhaza-i insaniyetkârâneyi İstanbul'daki İngiliz memurundan hiç ümid etmiyorum. Bakalım ne zaman ve ne cevap gelir. Hayri Bey için de vali yine böyle telgrafla müracaat etmişti. Ancak on yedi günde cevap gelmişti. Hayri Bey için zannettiğin gibi hiç başka bir mülâhaza yoktur. Teşebbüs burada validen geldi. O da doktorların notundan. Çünkü, Süleyman Numan'ın kavlince Hayri Bey'in hastalığını evvelden bilmeyen, Hayri Bey'in bu hastalığa adapte olduğunu fark eden doktorlar o zaman bir buhran gelince kendisini hemen ölmek üzere zannediyorlarmış. Hattâ o derecede ki hastahanede iken yanında bizlerden birisinin bulunmasına lüzum gösterdilerdi. Her ne ise ufak bir ümidle biraz avunuyoruz. Şayet muvafık bir cevap gelirse bittabî sana telgraf [la haber] veririm. Valinin vasıtası ile buradan [.....].

Mihri'nin Roma'da olduğunu Nuriye Hanım da yazıyor. Onlar geldiğini

⁷³ Mektubun üzerinde yazıldığı sene yoktur, ancak Hüseyin Cahid'in ifadelerinden 1920'de yazıldığı anlaşılmaktadır. Metinde bahsedilen ve Malta'dan firar ettikleri söylenen iki kişi eski Adana, Ankara ve Van valisi Tahirpaşazâde Cevdet Tahir Bey (Cevdet Tahir Belbez, vefatı: 1955) ile Trabzon'daki tehcir ile suçlanan Serdarzade Mustafa Bey'dir.

söylemiş, ona da gitmemiş. Yine aynı perişan halde diyor. Aklından zoru olanların kurtulamayacakları bir hal. Mihri'den vefâsızlığa filân hiç taaccüb etmemeli. İnsan kalbinden birşey vermiş olur da mukabele görmezse o zaman müteessir olur. Mihri'ye ne verdik ki birşey beklemeye hakkımız olsun.

Âzâde'nin bulantıları apandisit filân değildir. Kadınlık belâsı ve kadın [.....] zahmeti. Maamafih benim en çok korkum göğsünden. Hafta sonu bir daha tartılacak. Bir kilo daha kazanacağını ümid ediyorum. Aliye Hanım'ın bana ne fena teveccühü var ayol! Ümid'in hocasının koca bir papas olduğunu anlamadın mı? Burada başka Fransızca için bir mektep yok ki ne yapayım? İngilizce'ye yahut İtalyanca'ya başlatmadım. Çünkü yarım kalmaya mahkûm bu dersler yalnız bir yorgunluk teşkil edecek. Beynindeki birkaç Fransızca'yı da şaşıracak. Ümid'in [.....] bildiğin halde! Yalnız boyu büyüyor. Bıyıkları bile çıktı. Fakat geçen gün traş ettirmiş!

Telgraflarda Yunanistan'a dair hiçbir havadis yok. Kral için İzmir'i, Edirne'yi bırakmak hakikaten ne kadar zor. Belki, Meclis-i Mebusan'a müracaatla birşey yapar. Eğer yapmak istiyorsa... Fakat farzedelim ki muharebeye devam etmek istesin. Ne yapabilecek?

Ben seni biraz bedbin gibi görüyorum. Acaba benim burada birşeyden haberim yok da onun için mi müsterihim? Çünkü, Rumlar bir halt edebilecek olsalar idi şimdiye kadar çoktan yaparlardı. Madem ki bizim kuvvetimizi Anadolu'nun genişliği ve yolsuzluğu teşkil ediyor, o halde ne kadar ilerleyebilir ve ilerlerse ne olur? Meğer ki Anadolu dahilen pek çürük, pek bozuk olsa da ufak bir rüzgârla tekerlenip gide[r]. Halbuki en müşkil zamanlarda pekalâ dayandılar. Herhalde buhranın fenasını atlattılar zannediyorum. Şu halde İtalyanlar'ın ve Fransızlar'ın [.....] edecek zaman olmadığından bahsetmelerini pek anlamıyorum. İngilizler kat'i bir adem-i imkân karşısında kalmadıkça o gururlarını ve kinlerini kabil değil yenmeyeceklerdir.

Roma'da ictimâ fikri pek muvafık. Fakat yazdığın isimler içinde Mahmud Muhtar'ı görünce hayret ettim. Bu murdar herif nereden çıktı? Neyi reprezante ediyor? Memleket nâmına, memleket için acaba ömründe bir dakika kalbi titremiş midir? Mâhiyeti ne? Bir paralık akı mı var, memleketle bir alâkası mı var? Kaç kerre tecrübe edilmiş ahlâksız, karaktersiz, egoist, haris-i câh heriften ne hayır umdunuz? Sonra yine başımıza bu işlerde çalışmış, hizmet etmiş bir vatanperver gibi çıkacak!

Roma'da belki iyi havadisler alabilirsin diye mektuplarını pek sabırsızlıkla bekliyorum. Roma hakikaten güzeldir. Bir gün kaldım ama sabahtan akşama kadar dolaştım. Mehtapta Kolize'ye gidilebiliyor mu, yoksa ayyaş korkusu var mı? Oradakilerden beni bilenlere selâm söyle. İzzet Melih'in sâbık haremi ile ne vakit teehhül? Aman fırsatı kaçırma! Hâ, Burhaneddin Efendi'yi Tefvîk Fikret'e benzetmene şaştım. Hiç anlamadım. Fakat müşâbehet neredel! Allahaismarladık. Yakında buluşmak temennisiyle! Gözlerinden öperim. Pek göreceğim geldi. Au revoir.

Said Halim Paşa'nın mektubunu bu cumartesi göndereceğim.

Cahid

126

HÜSEYİN CAHİD BEY'İN (YALÇIN)
İSMAİL CANBULAT'A MEKTUPLARI
(1921)

Gd Hotel & Bernerhof
Berne

23 Mayıs 1921

Aziz kardeşim,

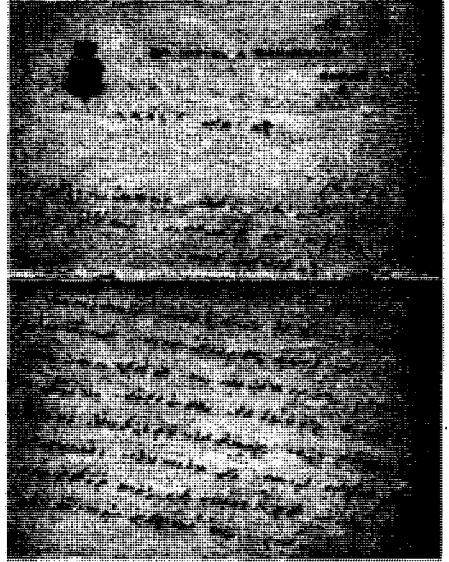
Pek çok rahatsız olmadan Bern'e geldik. Nuriye Hanım'ın dört yapraklı yoncaları Âzâde'ye uğur getirdi. Yolda hiç sarsılmadı. Bunun kerametini Nuriye Hanım'ın hediyesinden biliyor. Ne de güzel çiçek açtılar.

Ertesi günü Âzâde'yi hemen doktora götürdüm. Profesör Sami isminde bir ihtiyar. Cavid daha önce randevu aldırış. Uzun muayeneden sonra sağ tarafta zâtülcenp geçirmiş gibi bir hal bulunduğunu söyledi. Kalbi de biraz büyümüş buldu. Maamafih "Sanatoryuma hâcet yoktur" dedi. Hattâ, İsviçre'de ikamete bile mutlak

lüzum göstermeyerek maamafih faydalı olur mütalâasında bulundu. Bir de rontgen ile resim aldırmaı tavsiye etti. Resim çıkarılmak üzere teveccüh ettiği doktor bizi ancak üç gün sonra kabul edebildi. Resmi doğrudan doğruya ihtiyara yollayacağını söyledi. Bugüne kadar bekledim. İhtiyardan yeni bir randevu haberi gelmeyince bugün ben gittim. Resmin kendi bulduğu şeylerden başka fazla bir şey öğretmemiş olduğunu söyledi. Evvelce verdiği bir sinir ilacına devam etmemizi tavsiye etti. İstirahat ile iyi [.....]den başka hiçbirşeye lüzum yoktur dedi. Malta'da nasıl beslediğimizi hikâye etmiştim. Bu kadarını pek çok bulduğu için Âzâde'nin hoşuna gitti. Hemen Davos'a gitmeye hazırlanıyorduk. Bir müddet Bern civarlarında oturup İsviçre iklimine alışmak münasip olacağını söylediği için şimdi bu civarlarda bir ev arayacağım. Otel hayatı pek pahalı. Aylık kabil değil, yetişmeyecek. Bazı şeyler bilnisbe ucuz. Şüphe yok ki ev hayatı pek ehven gelecek.

Ümid için güzel bir memleket buldum. Lac Lemman'a nâzır bir köyde. Çocukluğuma avdet kabil olup da orada ben tahsil edebilse idim! Fakat sene sonu olduğu için mütereddîdim. Tatile bir ay kalmış.

Yarın değil öbür gün Âzâde'yi Zürih'e götürüp oradaki bir profesöre de muayene ettireceğim. Buradaki ihtiyar doktor pek meşhur ve büyük

bir adam imiş ama biraz ihtiyar diyorlar. Ne yapacağımızı, nereye yerleşeceğimizi sonra yine yazarım. Nice'e gitmek üzere pasaportumu vize etmek için Paris'ten emir geldi. Âzâde'nin doktorunu, Ümîd'in mektebini neticelendirdikten sonra biraz o taraflara doğru uzanmak fikrindeyim.

Burada bir çiftlik ilânı gördüm. Bizim para ile on beş bin liraya satılık. Demek ki İsviçre'de de çiftlik, daha doğrusu hayvan filân besleme kabil. Gelseniz ne iyi olur.

Bern pek güzel bir memleket. Evimin nezareti de iyi. Zaten İsviçre'nin neresi değil ki?

Bizim ikinci tertip arkadaşlar da çok fazla muğber gibi. Reuter Ajansı, İngiliz üserâsının salıverilmediğinden dolayı pek hiddetli. Şimdi kabine tebeddülü ile yeni nâzırlar başka bir karar verirlerse bilmem arkadaşların hali ne olur.

Nuriye Hanımefendi'ye arz-ı ihtirâm ederim. Fatma Hanımefendi'ye de. Senin de gözlerinden öperim kardeşim.

Mâsume'nin pek çok selâmları var. Çocuklar da arz-ı hürmet ederler.

Cahid

Hotel Gurten Kulm
Bei Bern

Bern, 29 Mayıs 1921

Azîz kardeşim,

Geçenki mektubumu bilmem aldınız mı? Tereddüt edişimin sebebi Madam [.....] ismini yazmayarak doğrudan doğruya mektubu senin ismine göndermesinden ileri geliyor. Eğer almamışsanız postacıdan sorabilirsiniz.

Âzâde'yi Zürih'e götürerek orada bir profesöre muayene ettirdim. Bu daha itminân- bahş, teminâtta bulundu. Bir müddet iklimi alıştırdıktan ve hattâ gölde banyo yaptırdıktan sonra Rigi'ye çıkarmayı, sanatoryuma gitmemegi, hattâ hastaların çok gittikleri Davos gibi yerlere uğramamayı tavsiye etti.

Şimdi iklimi alışmak üzere, Bern civârında, şehre yirmi dakika mesafede güzel bir tepede bir otelde oturuyoruz. Bir ay kaldıktan sonra doktor Âzâde'yi bir daha görerek dağlara gitmek üzere lâzım gelen [.....] bulunacak. Yerimiz çok güzel. Koca Bern şehri ayaklar altında. Otel bilnisbe pek ucuz. Adam başına on üç buçuk frank pansiyon. Bu fiyata herşey hattâ bir sabun ile banyo bile dahil. Harpten evvel böyle bir otelde bir pansiyon on franga zor bulunurdu. Yalnız bizlerin belimizi büken şey para [.....]tir.

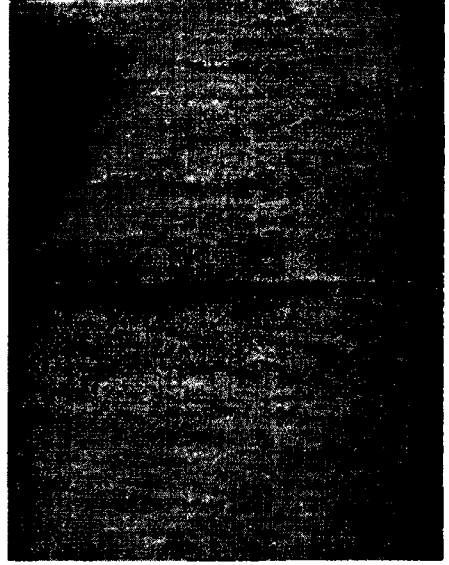
Burada gayet iyi bir kadın doktoru profesör var. Mâsume, Nuriye Hanım orada ameliyat için bir karar vermediyse gelip bir kere buna kendisini gösterse diyor. Roma'dan buraya gelmekte hiç güçlük yok. Napoli'de bir aktarma var ki hiç ehemmiyeti yok. Hattâ, Nuriye Hanım yalnız bile gelebilir. Mâsume kendisini istasyondan alır. Bizim eve gelirler. Biz dağ başında olmakla beraber yine şehir içinde gibiyiz. Çünkü fûniküler ve tramvay ile şehrin mesafesi yirmi dakikadır.

Ben yarın Nice'e gidiyorum. [.....]'nın vizesine Paris cevap-ı muvafakat verdi. Rahmi niçin işini beceremedi, hayretteyim. İnşallah Nice'den tatlı haberler veririm. Hava iyi. Müsait bulursam üç dört hafta kalacağım. [.....] masraf edersem bittabû çabuk dönerim.

Hepimizden pek çok selâm ve ihtirâmlar.

Gurten Kulm Hotel Berne

Cahid

Grand Hotel & Kurhaus

Rigi-Kaltbad

Direktion: J. Th. Rageth-Kienberger

Rigi, Kaltbad, 18 Ağustos 921

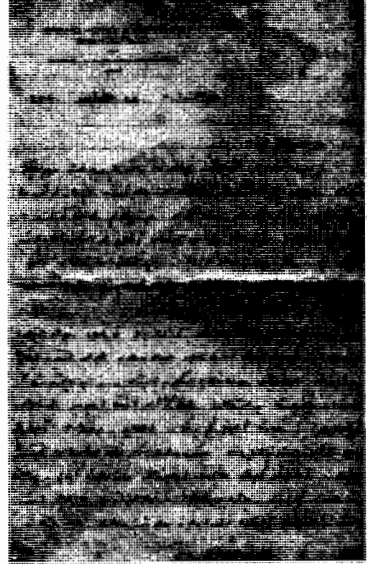
Aziz kardeşim,

Epeyce zamandan beri mektuplaşamaz olduk. Vâkıa haber verilecek mühim şeyler yoktur. Herhalde hiç olmazsa birbirimizin sıhhat ve âfiyetinden haberdar olmak da bir ihtiyaç. Nuriye Hanım'dan son mektubu Gurten Kulm Oteli'nde almış. Elhamdülillâh ameliyatı tehlikesizce geçirmiş olduğunu anlayarak sevinmiştik. Ondan sonra biz doktorların tavsiyesi üzerine Rigi Kaltbad'a geldik. Asıl Rigi Tepesi'ne çıkarken bir istasyon. İki otelden başka birşey yok fakat pek güzel bir yer. Âzâde'ye de pek iyi yaradı.

Biz çocukları burada bırakarak arada bir de Karlsbad seyahati yaptık, [...] ile gidip geldik. Karlsbad son derece kalabalık idi. Otellerde ve pansiyonlarda oda bulmak son derecede müşkil bir işti. Biz bir pansiyonda, Cavid bir pansiyonda yerleştik. Oda kiralari istisna edilirse Karlsbad pek ucuz. Adeta, Almanya gibi birşey. En iyi bir lokantada a la carte yemek şartıyla İstanbul parası seksen kuruştan fazla verilmiyordu. Bahşiş de içinde. Karlsbad'a giderken Münih'in ucuzluğuna dikkat ve hayret ettim. Yiyecekten maadâ giyecek vesaire de ucuz. Mevâdd-ı ibtidâiyyeyi hariçten o kadar zahmetle tedarik eden Almanlar'ın bu kadar ucuz mal yetiştirmeleri şâyân-ı hayret.

Size şimdiye kadar mektup yazmayışımın bir sebebi de adresinizi bilmemektir. Frascati'ye gittiler dediler. Orada birçok arkadaşın bulunduğunu biliyorum. Fakat adres meçhuldü. Nihayet Münih'e, Hacı Âdil Bey'e yazdım. Adresinizi ondan öğrendim. Fakat o da on on beş güne kadar Zaskani'yi terkedeceğinizi ve Cenova civarında bir yerde yerleşmek istediğinizi bildirdi. Herhalde ben bu mektubu Zaskani'ye göndereceğim. Tabî otele adresi bırakmışsınızdır.

Biz de kışın İsviçre'de oturmayacağız. Eylöl ortalarında Âzâde'yi doktora bir daha muayene ettireceğim. Müsaade ederse, bir lüzum-ı kat'î göstermezse -ki buna pek az ihtimal veriyorum- Fransa'ya, Nice'e gitmek tasavvurundayım. Oralarının güzel havasını anlatmaya hacet yok. Ucuzluğunu da kendim görmüştüm. Bir de bizim Malta'daki hulyaların pek

boş olmadığını bittecrûbe anladım. Binaenaleyh yaşamak üzere en münasip yerin Nice olduğuna hükmettim. İnşaallah sizi davet ederiz! Bilirsin ya, aramızda böyle bir davet bahsi vardı. Altı aylıklara tâlik edilmişti. Onların pek uzayacağı anlaşılıyor. O vakte kadar Malta'daki hulyalar tahakkuk ederse davet yine hazırdır.

Cavid de haremi ile birlikte bizimle beraber Nice'e gelecek. Hâ sahi, Ağustos'un on dördünde burada dağbaşında bir nikâh yaptık. Cavid'i evlendirdik. Kiminle diye bittabî sormayacaksınız.

Kabul edilip edilmeyecek mi düşünmeden Anadolu'ya bir iki ay için gitmek niyetinde idim. Fakat gazetede okuduğuma göre İnebolu'dan Ankara'ya yalnız araba (75) liradır. Demek ki gidip gelmek yalnız araba 200 lira tutacak. Buradan şimendifer ve vapur parası bittabî birkaç kat edecek. Orada iki ay yaşamak da masrafsız olmayacak. Bundan dolayı vazgeçmeye mecbur olduğum gibi seyahate imkân var mı? Onu da bilmiyorum. İtalyanlar politikalarını bütün bütün değiştirdiler gibi görünüyor.

Ne ümidlerle ben son muharebeyi beklerken ne fena bir netice oldu. Ne talihsiz memleket biliyor musun? Ta muharebeden beri herşey iyi gider gibi görünürken, netice yaklaştı, geldi zannolunurken hep bir aksilik zuhûr ediyor. Gerek memlekete gerek şahsımıza ait işlerde hep böyle oldu. Nasılsa bir patırtıya geldi de Malta'dan yakayı sıyırdık. Bizim zavallılar burada kaldılar. Artık beklesinler ki işler düzelecek, sulh olacak diye!

Nesimî, Karlsbad'a gelmek istemiyordu. Kendisine Karlsbad'dan Boston Otelî'ne mektup yazdım. Tafsîlât verdim. Miskin, bir cevap bile göndermedi. Hareminin geleceğini Hacı Âdil Bey haber veriyordu.

Mâsume, Nuriye Hanım'a hürmetler ve tehassürler takdim ediyor. Mektup yazamadığından dolayı afvını rica ediyor. Âzâde ellerinizden öpüyor.

Ben de Nuriye Hanım'a, Fatma Hanım'a arz-ı ihtirâm eder, senin gözlerinden öperim kardeşim efendim.

Cahid

28 Kânunevvel 1921

Aziz kardeşim,

Çoktandır mektuplaştığımız yok fakat Cavid'e gelen mektuplarınızdan haber alıyorum. Mektup zahmeti olmaksızın faydası husûle geliyor. Görüyorsun ya ne kadar ince hesaplara kalkılıyor! Müşterek hayatın o kadar silinmez izleri oluyor ki, bazen Malta'da geçirdiğimiz günleri bile arıyorum. Arkada kalan herşey hayâle hoş görünüyor. Hattâ, esâret hayatı bile olsa.

Burada artık mevsim başladı. Siz Roma'da soğukları hâlâ bekleyecek misiniz? Ümîd ile Suad'ın oğlu buradalar. Kânunsânî haftasında gidecekler.

Kânunsânî on beşine kadar. Cevad

Bey'in gelip gitmesi muhtemel olduğunu Cavid söylüyor. Şu halde hazırlanmaya başlarsanız o vakte kadar siz de ancak

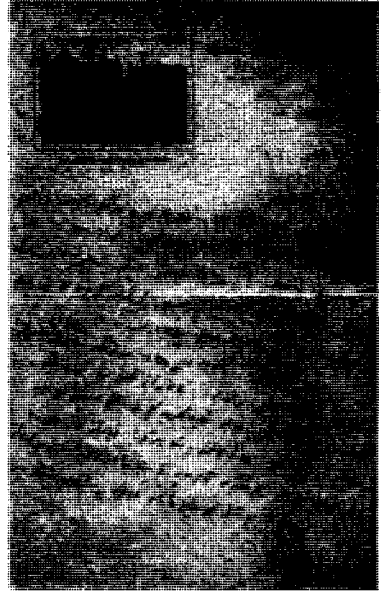
gelebilirsiniz. Geleceğinizi az çok karîb bir ihtimal ile bize bildirin ki, şayet -buraya- başka gelecek varsa onlara "şimdilik meşgul" cevabını verelim.

Ben birkaç gündür Monte Carlo'da yeni bir usul tecrübe ediyorum. Şimdiye kadar muvaffakiyet veriyor. Malta'da bahsettiğim usul pek mekanik idi. Dayanmak için büyük paraya ihtiyaç var, demek ki bizlere kabil-i tatbik değil. Fakat bu yeni düşündüğüm usule biraz da "zekâ" ilâve edilmek lâzım. İbrahim Bey'in mi'yâr-ı zekâsı, satrancı hatırıma geldi, yazarken güldüm.

Bir mes'ûliyet-i mânevîye kabul etmiş olmaksızın derim ki, gelirken yanında oyun için bin Fransız frangı bulunursa yanımda durur, bakar, görür, aklın keserse bir parça da sen oynarsın. Eğer o zamana kadar tecrübelerim hep muvaffakiyet temin ederse sana da kuvvet-i kalp gelmiş olur. Tecrübeler boşa çıkarsa bittabî teşebbüse bile mahal kalmaz.

Size burada yazacak birşey yok. Yazılabilecek şeyler ancak bir daha polis tevkifhanesine, Bekir Ağa'ya, Malta'ya düşüldüğü zaman anlatılacak hikâyeler. Ne düşelim, ne anlatalım değil mi?

Midhat'a Turgut adresine taahhütlü bir mektup yazdım, cevap vermedi. Acaba, Turgut adres mi değiştirdi? Rahmi'den bittabî haber yok. Salâh bile İstanbul'da imiş, ses çıkarmıyor. Nuriye Hanım'a, Fatma Hanım'a arz-ı ihtirâm eder, senin gözlerinden öperim. Mâsune ve Âzâde [.....] mektup yazacağını bilselerdi tabî pek çok selâm yollarlardı.

)

3.

KÜRT ŞERİF PAŞA'NIN MEKTUPLARI

Son dönem Osmanlı siyasetinin renkli ama karmaşık simalarından olan Şerif Paşa, 1865'te Üsküdar'da doğdu. Irak'ın Süleymaniye bölgesinden gelen ve imparatorlukta önemli vazifeler almış geniş bir Kürt ailesine mensuptu ve Hariciye Nâzırı Said Paşa'nın oğlu idi. Galatasaray Sultanisi'nde üç, Paris'teki Saint-Cyr askeri akademisinde de dört sene okudu. Bir ara İkinci Abdülhamid'in yâverliğini yaptı, 1898'de Stockholm Elçisi oldu ve on sene boyunca İsveç'te kaldı.

Paşa'nın adını duyurması, bu göreve tayin edilmesiyle başladı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunlarından Prenses Emine Halim ile evliydi ve kendisinin ve karısının serveti sayesinde Stockholm'de refah içerisinde, şatafatlı bir hayat sürüyordu. İsveç Kralı ile dostluk kurmuş, sarayın özel davetlerine katılır olmuştu. Stockholm kadınları tarafından çok yakışıklı bulunuyordu ve etrafında sosyete mensup bir hayranlar grubu vardı.

Şerif Paşa'ya, Fransızca bir de lâkap takılmıştı: "*Beau Şerif*", yani "*Güzel Şerif*"... Bu lâkap, Paşa'nın ileriki senelerde Türkiye aleyhine çalışmaya başlamasından sonra "*Boş Herif*"e dönecekti.

Paşa, hayatı boyunca herşeye muhalif oldu. Gün geldi, o zamana kadar savunduğu ne varsa hepsini reddedip başka fikirlere sarıldı, derken onlardan da bıktı, yeni düşüncelere kapıldı.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle İstanbul'a döndü, 1908'de Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı, Stockholm'de iken temas kurup desteklediği İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Pangaltı şube reisi oldu. Bir iddiaya göre Londra büyükelçiliğini istedi ama talebi kabul edilmeyince İttihadçılar'a kızdı, 31 Mart isyanının ardından Yıldız Sarayı'nda İttihadçılar hakkında yazdığı jurnaller de çıkınca İstanbul'dan ayrıldı, Paris'e yerleşip Islahat-ı Esâsiye-i Osmaniye Fırkası'nı kurdu ve üç dilde çıkarttığı Meşrutiyet isimli gazeteyi bedava olarak dağıttı ve muhalif risâleler yayınladı. İttihad ve Terakki muhaliflerini de yanına aldı, Osmanlı Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı destekledi ve bu arada İstanbul'da gıyabında idama mahkûm edildi.

Dünya savaşı senelerinde siyasi faaliyetine ara veren Paşa mütarekeden sonra Kürtçü oldu ve Paris'teki sulh konferansına Kürt delegesi olarak katıldı, Doğu Anadolu'nun Ermeni değil Kürt olduğunu iddia etti ve 22 Mart 1919'da konferansa bir harita ile bağımsız Kürt devleti talebini sundu.

Ancak, 20 Kasım 1919'da Ermeni delegesi Bogos Nubar Paşa ile "*Bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan'ın kurulması*" konusunda imzaladığı metin Ermeni ve Kürt tarafının yanısıra İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'dan ve Kürt teâli Cemiyeti'nden de tepki görünce, Şerif Paşa geri adım atmak zorunda kaldı. 21 Nisan 1921'de "*Kürtçülükten istifa ettiğini*" açıklayıp Monte Carlo'ya yerleşti, zamanını kumarda kazandıracak bir sistem icadına harcamaya başladı, oradan İtalya'ya giderek "*Villa Mon Keif*", yani "*Keyfim Villası*" ismini verdiği mâlikânesinde "*torunu*" diye tanıttığı ama Mısır'da yaşayan ailesinin "*torunu değil, sevgilisi*" olduğunu söyledikleri genç bir hanım ile beraber yaşadı.

Kürtçe bilmeyen ve yazışmalarında Türkçe yerine Fransızca'yı tercih eden Şerif Paşa'yı yakından tanıyanlar, kurulacak Kürdistan'ın kralı olup Musul'u başkent yapıp orada hükûm sürme hayâline kapıldığını söylerler. Ama oğlu olmamıştı, sadece iki kızı vardı, dolayısıyla kendisine bir veliahd tayin edebilmesi zordu fakat Paşa bunu da düşünmüştü; "*Tahtına senden sonra kim geçecek?*" diye soranlara kızlarından birinden

olan erkek torununu veliahdı yapacağını söylüyordu.

Şerif Paşa, hayatını 22 Aralık 1951'de Catanzaro'da noktaladı ve Kahire'ye götürülen cenazesi Şobra'da defnedildi.

Bu bölümde, Şerif Paşa'nın Paris Konferansı sırasında İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile İngiliz hey'etine verdiği talep ve temenni mektubu ile beraber Kürt devleti taleplerinin yarattığı tepki üzerine İstanbul'a, Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na çektiği telgraf ve Cavid Bey'e yazdığı mektuplar yer almaktadır.

Paşa'nın İngilizler'e hiçbir resmi yetkisi olmadan verdiği, hattâ olsa bile vermemesi gereken garantiler tam bir utanç vesikası hüviyetini taşımakta, Cavid Bey'e gönderdiği mektuplarında yazdıkları ise kendi kendine güç ve yetki vehmeden tuhaf bir zihniyetin garip davranışları olarak ortaya çıkmaktadır.

130

ŞERİF PAŞA'DAN İNGİLTERE
DIŞİŞLERİ BAKANI LORD CURZON'A
(18 Ocak 1920)

Kopya

Paris, 18 Ocak 1920

Ekselânsları Lord Curzon de Redteston,
Britanya Majesteleri'nin Dışişleri Bakanı,

vs., vs., vs.

Ritz Otel

Paris

Bakan beyefendi,

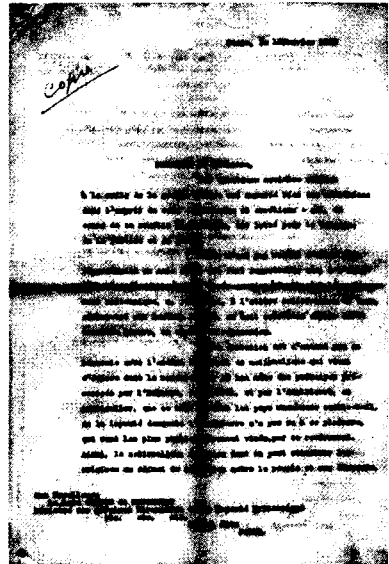
Büyük savaşın ardından ortaya çıkan sosyal meseleler, bu devâsâ çatışma boyunca adalet ve hakkın zaferi için mücadele etmiş olan Müslümanlar'ın ve Hristiyanlar'ın zihninde pekçok düşüncelere yolaçmıştır.

Bu meseleler etkilerini Asya'da da göstermekte gecikmemiştir ama Britanya Hükûmeti'nin muazzam imparatorluğu içerisindeki bütün teb'asının şimdiye kadar tam bir memnuniyetle teslim etmiş oldukları hayranlık uyandıran ikna ve adalet anlayışının yerini bu korkunç savaştan itibaren baskıcı bir yaklaşımın alması fevkalâde üzücüdür.

Bu gelişme, genel olarak İtilâf devletleri, özellikle de İngiltere tarafından desteklenen prensipler adına bütün dünyada filizlenen ateşli milliyetçilik hissiyle pek az uyum içinde olduğu gibi, bu değişiklik de esas itibariyle bağılıklarından İngiltere'nin şikâyet edemeyeceği Müslüman ülkelerin hedef alındıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, temeli halk ve idarecisi arasında kaynaşmanın bulunmayışına atfedilebilecek Mısır milliyetçiliği, gücünü kaybetmiş gibi görüldüğü bir anda geçmişte birbirine hasım olan iki unsurun birleşmesi neticesinde İngiltere'ye karşı sarsılmaz bir düşmanlık görüntüsü kazanarak yeniden güçlenmiş bulunmaktadır.

Bu görüş Londra'da o kadar revaçta görünmektedir ki, başkentte gerektiğinde bir itibar kaybı pahasına, Mısır halkına verilecek meşru tavizler gözden geçirilmektedir.

Aynı sebeplerle büyük bir Arap İmparatorluğu projesinden vazgeçilmek

istendiği anlaşılmakta; projenin etnik, coğrafi veya ictimâî açıdan hiçbir makul sebebi bulunmadığı düşünülmektedir.

Maksatlarına bağlı bulunan Müslüman entelektüeller, vazifelerinin şuuruna vâkıf olarak o muhteşem milliyetler prensibi ile halkların kendi geleceklerini tayin kuralının zafere ulaşmak için İtilâf devletleri tarafından temel kaide olarak ilân edilmesine rağmen, Müslümanlar'a uygulanmalarının söz konusu olduğu her defasında bir kenara atıldıklarını üzüntüyle görmektedirler. İzmir'in Yunanlar tarafından işgali, Hilâfet'in merkezi olan İstanbul'un ve bütünüyle Türk olan eski payitaht Edirne'nin Türkler'in elinden alınması tehdidi, Kafkaslar'dan Toroslar'a uzanan ve büyük çoğunluğu Kürt olup sayıları yine de Ermeniler'den fazla olan bir Türk azınlıkla beraber beş milyon nüfuslu Ermenistan'ın yaratılması kadar çarpıcı vak'alar inanç menşeli bir düşmanlığın delili olarak değerlendirilmektedir.

Dünya Müslümanlar'ı, İngiltere'nin kendilerine göstermiş olduğu yüzlerce senelik geleneksel, âdil ve hakkaniyetli yaklaşım karşısında hissettikleri en derin hayranlık ve en büyük şükran sebebi ile, İngiliz halkından ve onun hükümetinden -eğer neticesi dünyayı henüz sona ermiş olandan çok daha korkunç ve yakın bir çatışmaya maruz bırakacak entrikalardan etkilenmediler ise- doğu meselesinin adalet anlayışını ve hukuk prensibini gözönünde tutacak bir şekilde yeniden değerlendirilmesini ümit etmek hakkına sahiptirler. Bu noktadan bakıldığında, Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu ülkeler Osmanlı egemenliğinden dışlanamazlar; dışlanmaları Türkler'in kararlı bir direnişine yol açacak ve bu haksızlığın İslâm'a yönelik bir saldırı olduğunu düşünen dünyanın bütün diğer Müslüman halkları da mânen veya silâhlarıyla bu direnişe katılacaklardır. Müslümanlar'ın cihad ilân edildiği zaman Türkiye ile hiçbir dayanışma içerisinde görünmemiş olmaları sebebiyle böyle bir ihtimali gözardı etmek büyük ihtiyatsızlık olacaktır, hâlihazırdaki hadiseler şartları baştan sona değiştirmiştir; zira şu anda Türkiye'nin savaşa girmesinin bütün mes'uliyetini taşıyan bir avuç insanın yapmış olduğu hataların cezasını çekertmek üzere İslâm'ın itibarı bile yokedilmek istenmektedir.

Şark'ta şu anda haklı olarak İngiltere'nin 1915'te Türkiye'ye karşı değil, ülkelerini Almanya'ya tâbî kalmış oldukları için Türkiye'nin yöneticileri ile savaştığını ilân etmiş olduğu gözden kaçmamaktadır. Bugün, millî topraklar üzerindeki direniş hazırlıklarının Batı'da Türk millî hareketiyle hiçbir ortak yanı bulunmayan Rus bolşevizmine yönelik eğilimler olarak yorumlanması da şaşırtıcıdır.

Düşülen bu hata, direnişe kat'î kararlı olan ama kendisine savaş gereçleri sağlamak için gereken sınaî ve malî örgütlenmeden yoksun bulunan Türkiye'nin ihtiyaçlarını rahatça karşılayabilecek durumdaki komşusu Rusya'ya başvurmasından kaynaklanmaktadır. Türk milliyetçilerinin

Rusya ile bazı temel bağlantılara girmek mecburiyetinde kalmış olmaları mümkündür, Türkler'i bu saatten sonra yalnız bırakmak, onları bolşevizmin kollarına atılmaya zorlamak olacaktır. Halbuki, Moskova'da yakılan ateşi söndürmek için Ruslar'ın tarihî düşmanları olarak Türkler'den faydalanmak mümkündür.

Şu halde, Batı'yı tehdit eden korkunç tehlikeyi önlemek maksadıyla yapılacak en akıllıca iş, Türkiye'de gayet disiplinli ve Çanakkale'de büyük yeteneklerini kanıtlamış bir subaylar Hey'etiyle çevrelenmiş bir milyon kişilik bir orduyu teşkilâtlandırmaktır. Hattâ, yıkıcı yeni fikirlerin sosyal düzene sirayetine karşı İstanbul'da bütün milliyetlere karşı adalet anlayışıyla dolu ve gücünü iç mücadelelerden neş'et eden farklı unsurları genel bir itilâf içinde birleştirmek üzere harcayacak enerjik bir hükümet kurmak suretiyle de aşılabilir bir duvar inşa etmek kaçınılmaz olacaktır. Zira, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idarecilerinin hatâlarını bütün Jöntürkler'e teşmil etmek âdil değildir. Bugünkü gençliğin vatanperver duygularının temeli, Damad Ferid Paşa'nın yaptığı gibi, Halife-Sultan'ı dahili ve diplomatik entrikaların arenasına çekmek ister gibi görünmeden kamu işlerinden dışlamanın mümkün olamayacağı kadar asildir.

Güçlü ve yalnızca memleketin değil ama Avrupa'nın da güvenine sahip bir hükümet bugünkü anarşiyi bastırarak, milliyetçi hareketi düzenleyecek, kendini her türlü zararlı sirayetten koruyacak ve böylece de Türkiye'nin geleneksel dostlarına her türlü güveni telkin edecektir.

Memleketimin hürriyet dâvâsı için verdiğim mütevazî hizmetler sebebiyle şimdi bütün milliyetçi unsurlar, eskinin Jöntürkler'i, Araplar, Kürtler ve hattâ Ermeniler etrafında toplanmış ve beni maksatlarının sözcüsü olmam için seçmiş bulunmaktadırlar.

Kendi hesabıma, Türkiye'de iktidara gelebilmemi sağlayacak kanunî yolları benim için hazırlamakta olan dünkü amansız düşmanlarım tarafından bana bahşedilmek istenen şerefi, ancak üstlenmemi arzuladıkları ağır görevde başarılı olma şansım varsa kabul edebilirim.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivleri, her türlü şahsî menfaatten âzâde olan İngiliz muhibbi hissiyâtının ve Büyük Britanya'ya verdiğim hizmetlerin pek çok deliline şahitlik etmek üzere ortadadır.

Hâlihazırdaki ciddi şartlar altında en cesur kararlardan biri olan bu vazifeyi kabul etmekle kendi kendime koymuş olduğum şahsî fedâkârlıklar konusunda hiç hayâle kapılmıyorum. Majesteleri'nin Britanya Hükûmeti'nin manevî ve yarı resmî yardımıyla, insanlığa yapılacak bu en büyük iyilik konusunda başarıya ulaşmak için güçlü bir destek bulmak ümidindeyim.

Daha şimdiden, Türkiye'deki nüfusun dörtte üçünü temsil eden gruplar adına, Majesteleri'nin Hükûmeti'ne gelecekte ne benim yönetimim altında ve ne de daha sonra İngiliz aleyhtarı hiçbir propagandanın yapılmayacağını, Müslüman İngiliz sömürgelerinde hiçbir kışkırtmaya mahal verilmeyeceğinin

ve Türkiye'nin Panislâmcı hareketlere asla yönelmeyeceğinin en kat'î teminatını verebilirim.

Bu noktada, daha şimdiden, yarı resmî olarak ve çok geçmeden de resmen, en güvenli anlaşmaları yapmaya hazırım.

Majesteleri'nin Britanya Hükûmeti'ne menfaatten her zaman âzâde olan İngiliz muhibbi hissiyatımın en samimi ve açık delilini sunarken, bu büyük siyasi hadisede kendim için beklediğim yegâne mükâfatın İngiltere'nin menfaatleri ile her zaman dindar bir hissiyatla bağlı kaldığım ve İstanbul'un tartışılmaz bir şekilde hilâfetin ve onun siyasi idaresinin merkezi olduğu Türkiye'nin menfaatleri arasında sağlamayı amaçladığım anlaşmada yattığını Majesteleri'nin Hükûmeti'nden saklamam mümkün değildir.

Bu kayıtlar altında Suriye, Filistin, Hicaz ve Mezopotamya'ya, İstanbul ile dinî bağlantılarını muhafaza etmeleri şartıyla kendi geleceklerini tayin etme hakkını tanımakla görevliyim. Mekke ve Medine, Halife'nin dinî otoritesi altında kalırken, bir yandan da sivil bağımsızlıklarına sahip olacaklardır.

Kürdistan idarî özerkliğe sahip olacak, Ermenistan da sadece bir sınır düzenlemesiyle cumhuriyetini muhafaza edecektir.

Bütün azınlıkların haklarına saygı gösterilecektir.

Türkiye, Mısır ve Kıbrıs adası üzerindeki her türlü hakkından vazgeçecektir.

Buna karşılık bütün işgal orduları Osmanlı topraklarını, bu arada Türk İmparatorluğu'nun ayrılmaz parçası olan Adana vilâyetinin yanı sıra İzmir'i ve Edirne vilâyetini terketmek zorundadır.

Boğazlardan geçiş tamamen serbest olacaktır.

İmparatorluk siyasi bağımsızlığını muhafaza edecek, sadece mali bir denetimi kabul edecektir.

Bütün alanlardaki teşkilâtlanmayı yeniden düzenlemek üzere İtilâf devletlerinden ve tarafsızlardan uzmanlar talep edecektir.

Kapitülasyonlar geçmişteki şekilleriyle yeniden getirilecek, Türkiye'nin bütçesini dengelemesine imkân veren yegâne kaynağı teşkil eden gümrük harçları ve vergiler bunun tek istisnası olacaktır.

Ekselânslarına, müttefikler tarafından alınacak kararların bütün Doğu'da, Afrika'da ve Hindistan'da Hristiyan âlemin İslâm'a karşı gizli bir düşmanlık taşıdığı şeklindeki yanlış izlenimi yayacak şekilde olmayacağını kesin inancıyla, yüreğimde taşıdığım ve kendilerine iletmekle yükümlü bulunduğum hususları açıkça yazarken, insanlığa karşı görevimi yerine getirmiş olduğuma inanıyorum.

Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü istirham ederim.

Şerif

ŞERİF PAŞA'NIN
İNGİLTERE'YE VERDİĞİ
VAAD MEKTUBU
(Ocak 1920)

On yıllık siyasi mücadelesinin General Şerif Paşa'ya Müslüman âleminde olduğu kadar Avrupa'da da kazandırdığı saygınlık ve bugün geçmişteki siyasi hasımlarına bile telkin ettiği itimad sebebiyle Osmanlı'nın bütün unsurları, eskinin jöntürkleri, Araplar, Kürtler ve hattâ Ermeniler, Şerif Paşa'nın çevresinde toplanmışlar ve kendisini siyasi taleplerinin sözcüsü olarak seçmişlerdir.

Dünya savaşından sonra ortaya çıkan sosyal hadiselerin, bu devâsâ mücadelede temelde adalet ve hak adına mücadele edenlerin zihninde pek çok kaygılar yaratacağı inkâr edilemez.

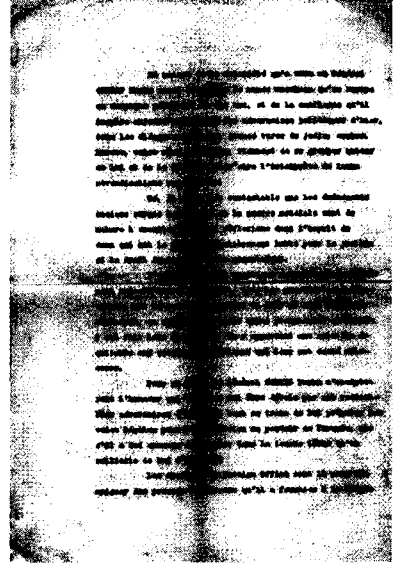
Diğer yandan bugün haklı olarak, Batı'nın bütün hükümetlerini meşgul eden sosyal meseleler tesirlerini Asya'da da göstermişlerdir. Oysa, bunları doğuran siyasi meselelere âdil bir çözüm getirilebilirse idi, gelişmelerini ortaya çıktıkları kadar hızlı bir şekilde durdurmak mümkün olabilirdi.

General Şerif Paşa, Türkiye'de iktidara gelmesi için gereken meşru yolları hazırlamakta olan dünkü güçlü düşmanları tarafından kendisine bahşedilen şerefi, kendi hesabına ancak üstlenmesi istenen ağır görevde başarıya ulaşma şansı olduğu takdirde kabul edecektir.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın arşivleri, onun her türlü şahsî menfaatten arınmış olan İngiliz muhibbi hissiyatının Büyük Britanya nezdindeki delillerine şahitlik etmek üzere ortadadır; yani kendisine yapılmış olan tekliflere sadece Majesteleri'nin Britanya Hükûmeti'nin manevî ve yarı resmî desteğinden emin olduğu takdirde cevap vermek kararındadır.

Ancak, daha şimdiden Türkiye'deki halkın dörtte üçünü temsil eden gruplar adına, gelecekte İngiliz aleyhtarı hiçbir propagandanın yapılmayacağı, ne kendi yönetimi altında ne de daha sonra İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinde hiçbir karışıklık çıkartılmayacağı ve Türkiye'nin Panislâmist hareketlere asla yönelmeyeceği konularında en kesin güvenceleri verebilir.

Bu noktada şimdiden yarı resmî ve çok geçmeden de resmî olarak en

güvenilir taahhütlerde bulunmaya hazırdır.

Böylece, Majesteleri'nin Britanya Hükümeti'ne menfaatten her zaman âzâde olan İngiliz muhibbi hissiyatının en parlak delilini sunarken bu büyük siyasi vak'ada kendisi için beklediği yegâne mükâfatın, her zaman dinî bir hisle bağlı kaldığı ve İstanbul'un tartışılmaz bir şekilde hilâfetin ve siyasi hükümetin merkezi olduğu Türkiye'ye hizmet etmek tutkusu olduğunu gizlememektedir.

Bu kayıtlar altında, Suriye ve Hicaz ve Mezopotamya'ya İstanbul ile dinî bağlarını muhafaza etmek şartıyla gelecekları hakkında karar verme hakkını tanımakla görevlidir.

Kürdistan idarî özerkliğine sahip olacaktır. Ermenistan, sınırların doğru olarak yeniden çizilmesiyle birlikte cumhuriyetini muhafaza edecektir.

Bütün azınlıkların haklarına saygı gösterilecektir.

Türkiye'nin Mısır ve Kıbrıs adası üzerindeki tüm hakları son bulacaktır.

Fransızlar, buna karşılık Türk İmparatorluğu'nun ayrılmaz parçası olan Adana vilâyetini terkedeceklerdir. İzmir ve Edirne vilâyetleri için de aynı şey geçerlidir.

Boğazlar tamamen serbest olacaktır.

İmparatorluk siyasi bağımsızlığını muhafaza edecek, sadece malî bir denetimi kabul edecektir.

İtilâf devletleri ile tarafsız devletlerden, idari yapının bütün alanlarını yeniden düzenlemek üzere uzmanlar istenecektir.

Kapitülasyonlar eski şekilleri ile yeniden tesis edilecek, Türkiye'nin bütçesini dengeleyebilmesine imkân veren tek kaynak olmaları nedeniyle sadece gümrük harçları ve vergiler bundan muaf tutulacaktır.

132

ŞERİF PAŞA'DAN MECLİS-İ
MEBÛSÂN BAŞKANLIĞI'NA

(Mart 1920)

Mebusan Meclisi
Başkanlığı'na,
İstanbul

Vatanseverliğimi defalarca ispat etmiş olduğum halde birkaç kötü niyetli kafanın Kürt-Ermeni uzlaşmasını gördükten sonra benim vatana ve imparatorluk tahtına ihanet edebileceğime inanmış olabilmeleri beni acı bir şekilde şaşırttı. STOP.

İmparatorluğun parçalanma projesinin Ermeni ve Yunan propagandasının neticesi olduğu bellidir. STOP.

Ateşkesin ardından ezici çoğunluğu Kürt olan bölgeler işgal alanı olmuşlardı ve zararlı spekülasyonların hedefi haline gelerek Ermeni boyunduruğu altına düşmekteydiler. STOP.

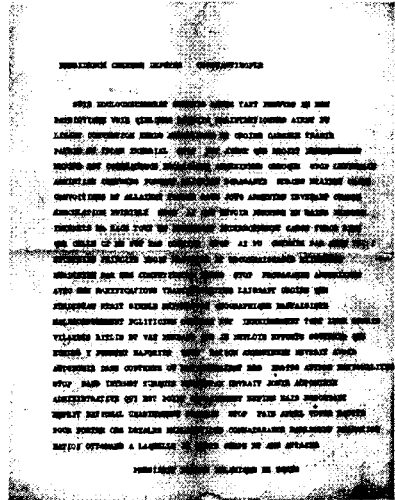
İrkımın menfaatini savunmayı ele almamın görevim olduğuna inandığım gibi, bana emanet edilmiş olmadığı halde, bir yandan da Türkler'in dâvâsını da savundum. STOP. Çoğunluk hakkı kuralının ve Kürdistan'ın varlığının, o toprakları sahiplenmek isteyenler tarafından da tanınmasını hukuken kabul ettirdim. STOP.

Ermeni propagandası, geleneksel uzantılarıyla Kürdistan'ın basit bir fantazik coğrafi terim olduğu düşüncesini yayıyordu ve maalesef Osmanlı politikacıları Bitlis ve Van vilâyetlerini Ermeniler'e sunarak son hatalarını yaparken, ben Kürtler'in buralarda çoğunluğu teşkil ettiği görüşünü desteklemek için çaba harcıyordum. STOP.

Ermeni milleti bu bölgelerde özerkliğe sahip olmadığı takdirde diğer milletlerin haklarını ayaklar altına alacaktı. STOP.

Türkiye'nin menfaati açısından, Kürdistan'ın imparatorluktan kopmak anlamına asla gelmeyen ama birlikte gelişen millî anlayışa cevap verecek idarî bir özerkliğe sahip olması gerekirdi. STOP.

Bu sâdikane açıklamaları, cismimle ve ruhumla bağlı olduğum Osmanlı milletinin tezahürü olan parlamentonun malûmatına arz ediyor, insâfınıza sesleniyorum.

Paris İslâm Bürosu Başkanı

133

ŞERİF PAŞA'NIN MALİYE
NÂZIRI CAVİD BEY'E
MEKTUPLARI
(1920 - 1924)

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 18 Ocak 1920

Sevgili dostum,
Bundan önceki iki
mektubum ve içerisinde
Information'un birkaç
sayısının bulunduğu paket
elinize geçti mi?

Konferanstaki
hava, birkaç kelime ile
şöyledir:74

İtalyanlar, geniş şekilde
ticaret yapabilmek için Türkiye'nin muhafazasına taraftardılar.

Fransızlar, eğer İngilizler'in etkisi altında kalmamış olsalar, bu görüşe meyledebileceklerdir.

Vahşi hayvanın Fransız politikasından çekilmesi, Fransa'yı, bu güzel ülkenin yüzlerce yıllık geleneksel çıkarlarıyla da uyuşan bir istikamete doğru itecektir.

Bay Berthelot da aynı şekilde bize düşman olacaktır, lâkin, bizimle konuştuğunda yine de pek öyle görünmemektedir.

İngiliz kabinesinde sadece Curzon, Balfour ve Churchill, bizim Avrupa'da tutulmamıza açıkça karşıdılar ve bizleri oradan kovmak için zorlu bir mücadele vermektedirler.

Lloyd George bu bakımdan çok daha uygun bir hissiyat içerisindeydi ve diğer meslekdaşlarıyla beraber yukarıda isimleri zikredilen üçlüye karşı mücadele etmektedir.

İstanbul, size daha önce de yazmış olduğum gibi Curzon'un, Balfour'un ve Churchill'in ısrarlarına rağmen bizde kalıyor. İzmir meselesi hususunda aslında düpedüz budalaca olan bir çözüm bulduklarına inanıyorlar. İzmir'i de bazı şartlarla bize bırakacaklar, lâkin buna karşılık Edirne'yi Yunanlılar'a

20, AVENUE DE L'ESPERANCE
F. WILKINSON 00-01
MARQUEE 10. 10 JANUARY 1971

Ken Clark was

AVES-VOUS RECU MES DERNIERS PRECE-
DENTES LETTRES AINSI QUE LE PAQUET CONTENANT
quelques numéros de l'Information.

Voici en quelques mots, l'espe-
ce de la Conférence.

Tout en quelques mots, l'essence
de la Conférence.

Les Italiens sont partisans du maintien de la Turquie pour faire largement du commerce avec elle.

Les Français, s'ils n'étaient pas influencés par les Anglais s'orientaient vers cette rue.

J'espère que la liquidation
de la politique française de l'animal fera
l'indispensable vers cette discipline compatible,
d'ailleurs, avec les intérêts traditionnels et
modernes de ce beau pays.

Monsieur Barthélot nous paraît également hostile, et cependant, il ne le paraît pas lorsque'il parle avec nous.

Le conseil des Ministres anglais, Lord
Paisford et Chamberlain sont seuls potentiellement
hostiles à notre position en Europe, et
ils font une guerre acharnée pour nous en
chasser.

Lloyd George est revenu à de meilleurs sentiments à cet égard, et avec ses anciens collègues tentent contre les trois autres une manœuvre.

[illegible]

Comment ces grands dirigeants de l'école ne pensent-ils pas que les élèves se perdent jamais et maintiennent à l'extrême les idées les plus vulgaires, et que ce sont toujours au sujet de l'acte personnel dans cet acte, et comment comptent-ils élever le feu que les conditions de la paix ont

⁷⁴ Paris'te 18 Ocak ile 21 Ocak günleri arasında toplanan ve Birinci Dünya Savaşı'nın mağlûpları ile yapılacak barış anlaşmalarının hazırlıklarının düzenlendiği konferansı kastediyor. Şerif Paşa, Kürt delegesi olarak katıldığı bu konferansta bağımsız bir Kürt devleti kurulması talebinde bulunmuştur.

vermeyi ve İstanbul'u Türkler'e bırakarak Çatalca'yı sınır yapmayı düşünüyorlar.

Dehâ sahibi bu büyük diplomatlar, Yunanlılar'ın Edirne'de Türkler ve Bulgarlar arasında asla tutunamayacaklarını ve bunun bölgede daimî bir mücadele konusu olacağını nasıl düşünemezler? Sulh şartlarının her yerde yakmış olduğu ateşi nasıl söndürecekler?

Türk meselesi, yaklaşık beş yahut altı hafta içinde konferans masasına gelecek. Orada şayet şimdiki hükümetin içerisinde bulunduğu şartlardan daha farklı bir şekilde temsil edilebildiğimiz takdirde, kendimizi çok daha iyi dinletebileceğiz.

Dün, Ağa Han ve Gadia Şeyhi Kidwai ile öğle yemeğinde idim ve meselelerimizi uzun boylu münakaşa ettim. Londra İslâm Komitesi'nden olan Şeyh, bana Türkiye'nin Hindliler'i hiçbir şekilde ilgilendiremeyeceğini, onlar için hilâfeti ve ayrıcalıklarını kurtarmanın sözkonusu olduğunu açıkça itiraf etti. Bazı Türkler'in, hilafetin Türkiye için gereksiz olduğunu öne sürmeye çalışarak, İslâm'ın şerefi olan bu düşünceyi Hindliler gibi desteklememiş olmalarından duyduğu üzüntüleri söyledi. Bu sözler, Prens Sabahattin'in ifadelerine doğrudan yapılmış bir atıftı. Ben de tabiatıyla Hindliler'in hilafet konusundaki düşüncelerini elimden geldiği kadar müdafaa ederek Müslüman ülkelerde olduğu kadar Türkiye'de de herkesin dini bakımından bu fikri desteklediğini söyledim. Yakın geçmişte yaptığımız düzenlemeler hakkında dikkatli bir şekilde verdiğim bilgilerden de fevkalâde memnun kaldılar ve Fransa'da en kısa zamanda Pierre Loti'nin idaresinde bir propaganda çalışması başlatmak üzere Hindistan'dan telgrafla iki milyonluk bir meblâğ getirtmek için bana söz verdiler.

Zavallı memleketimizin selâmeti için sarfettiğim gayretlerin iyi bir istikamet kazanmış olmasından dolayı memnunum.

Size, ilişkide Lord Curzon'un büyük bir özenle inceleteceğini vaad ederek kendisi için acilen kaleme almamı istediği bilgi notunun bir kopyasını gönderiyorum.⁷⁵ Bu notun muhteiyatının sizin ve aynı zamanda da saygıdeğer dostumuzun tasvibini alacağını umut ederim.

Cevabınızı beklerken kalpten hislerle elinizi sıkıyorum.

Şerif

⁷⁵ Şerif Paşa'nın sözünü ettiği mektup, bu kitaptaki 130 numaralı belgedir.

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 25 Ocak 1920

Sevgili dostum,
18 Şubat tarihli ilk
mektubunuzla önceki
gün elime geçen 22
tarihli mektubunuzu
sonsuz bir keyifle
aldım.

Paris'teki
teşebbüslerim
konusunda tam bir
mutabakat içerisinde
bulduğumuzu
görmekten dolayı son derece mutlu oldum.

Üzerinde anlaşılmadığımız tek nokta hakkında, size lâzım gelen
açıklamalarda bulunacağım.

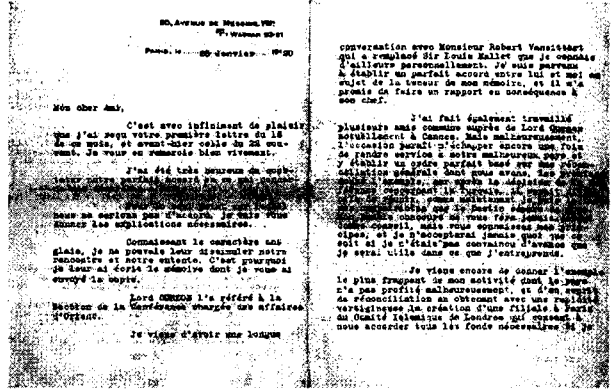
İngilizler'in karakterini bildiğim için, buluşmamızı ve uzlaşmamızı
onlardan gizleyemezdim. Bu sebep iledir ki, bir kopyasını da size
gönderdiğim bilgi notunu yazdım.

Lord Curzon, bunu Barış Konferansı'nın Doğu meselesiyle ilgili
komisyonuna havale etti.

Esasen şahsî olarak da tanıdığım Sir Louis Mallet'nin yerini alan Bay
Robert Vansittart ile uzun bir mülâkatımız oldu. Bilgi notumun muhteviyatı
hususunda kendisi ile aramda tam bir mutabakat sağlamaya muvaffak
oldum ve bana, şefine hitaben bu meâlde bir rapor hazırlamaya söz verdi.

Hâlihazırda, Cannes'da bulunan Lord Curzon'un nezdinde birçok ortak
dostumuzu da çalıştırdım. Ama ne yazık ki bahtsız memleketimize hizmet
etmek ve emsâlini ilk olarak bizim verdiğimiz umûmî bir barış üzerinde
temellenen kusursuz bir nizam kurmak fırsatı bana bir defa daha kaçırılmış
görülmektedir; zira Konferans'ın Türkiye ile ilgili kararından sonra, benim
bugün yapabildiğim gibi, kaderin bizden ayrı düşürdüğü vatandaşlarımızı
bir araya getirmek zor olacaktır. Benim mütevazı katkılarım tavsiye olarak
her zaman beraberinizde bulunacaktır ama prensiplerimi biliyorsunuz:
Teşebbüs ettiğim iş ile ilgili olarak faydalı olacağım hususunda önceden ikna
olmadığım takdirde hiçbir teklifi asla kabul etmeyeceğim.

Bir uzlaşma zihniyeti içerisinde, ödemeleri uhdeme alma mes'uliyetini
üstlendiğim takdirde bize gerekli her türlü fonları vermeye razı olan
Londra'daki İslâm Komitesi'nin bir şubesinin de Paris'te kurulmasını büyük
bir hızla sağlamak suretiyle faaliyetimin en çarpıcı ve de memleketin ne yazık
ki yararlanamadığı misallerden birini bir defa daha vermiş oldum. Böylece

her türlü harcamanın Konsey'in ekseriyeti tarafından tasvip edilmesi şartıyla bu teklifi kabul ettim.

Bütün güçleri tek bir blok halinde biraraya getirebilmek uğruna Ahmed Rıza Bey ile barışmaya da razı oldum; arkadaşınız ise Prens'e ve öteki Hindliler'e benimle şahsî bir meselesi olduğunu açıklamak suretiyle dar kafalı olduğunu bir kere daha doğruladı ama ben, meselenin halledilmesi için de Hindli Şeyh'in evinde buluşmaya onunla razı oldum.

Bütün bu olaylarda beni iyi niyetli davranmamakla suçlayamazsınız, lâkin geçmişteki son derece zeki hasımlarım ile "Boş Herif" diye adlandırmakta çok daha haklı olacağınız kişiler arasındaki farkı da kabul etmek zorundayım.

Damad Ferid Paşa'nın temsilcisi Reşad Halis Bey'in, eski şefine olan bağlılığı sebebi ile komitemize dahil olmayı reddetmesi üzerine yaptığı açıklamayı bir gazetede yayınlatacağım.

Kapitülasyonlar ve diğer konularla ilgili görüşmelerim sırasında bana işaret ettiğiniz istikamette konuşacağım.

Yaptıklarım konusunda dostumuzu da bilgilendirmek lütfunda bulunduğunuzu öğrenmek beni çok memnun etti. Umarım, gayretlerim onun tarafından da takdir edilir.

Komitemizin vücut bulmasından buyana bütün seyahat projelerim suya düşüyor. Bununla birlikte, dönme ümidiyle muallakta bırakmış olduğum bazı işlerimi halletmek için birkaç günlüğüne Monte Carlo'ya gitmek zorundayım.

Galib Bey Paris'e gelir gelmez sizin, sevgili dostumuz Galib Bey'in ve benim buluşmamız mecburî olacaktır. St. Moritz'de veya o civarlarda görüşebilir miyiz?

En kalbî bağlılık hislerimin samimi ifadesini kabul buyurmanızı rica ederim sevgili dostum.

Şerif

P.S. Komitemizin teşkilâtlandırılmasıyla vazifeli olarak Paris'te kalan Hind Şeyhi, biraz sonra bana öğle yemeğine gelecek.

Buraya gelmesinden önce, Ahmed Rıza Bey'in kendisine uzun bir ziyareti olmuş. Rıza Bey, işbirliğinin şartı olarak Komite'nin reisliğini istemiş, talebi Komite'nin diğer bütün üyelerini kızdırmış ve Hindliler'i de sinirlendirmiş.

Herkeste aynı derecede mevcut bulunmayan fedâkârlık anlayışı, çalışma arkadaşlarımızın tamamının Ahmed Rıza Bey'in emri altına girmelerine izin vermiyor; kendisi ancak sıradan bir üye olarak kabul edilebilir.

Uzlaşmacı anlayışımı bir defa daha ispat etmek üzere, Şeyh'e, Ahmed Rıza Bey'in reisliğini oylamaya koyma konusunda söz verdim, zira bir mecliste başkan tayin edilmez, seçilir.

Bununla birlikte, kanaatim, Ahmed Rıza Bey'in adaylığının hiçbir başarı şansı olmadığı yönündedir. Bunu önceden bildiğim için, Komite'nin kurucularına vücuda getirmeyi düşündüğümüz bizimki gibi küçük bir komite için reis seçmenin gereksiz olduğu görüşünü kabul ettirdim.

Türkler'in arasındaki uyumsuzluklardan fevkalâde rahatsız olan Hindliler, Paris'teki İslâmî enformasyon bürolarını Mısırlı, Suriyeli veya Türk olmayan başkalarına emanet etmek suretiyle teşkil etmeyi yine de

düşünüyorlar.

Düşüncesizce ortaya serilen bu başarısızlık, onca ciddi şartlar altında faydalı işler yapmanın yegâne fırsatı elimizden kaçtığı için daha da üzücüdür.

Dostumuzun demirden pençesinin etrafa çekidüzen vermek için burada bulunmayışı da fazlasıyla üzüntü vericidir.

Bütün bunların ardından, önümüzdeki 7 Şubat'ta Monte Carlo'ya gitmeyi düşünüyorum.

Şerif

Ferid Paşa'nın açıklamasında bahsi geçen İngiliz şahsiyetlerin görevlerini bana bildirmek lütfunda bulunur musunuz?

135

20, Avenue de Messine. VIIIe
Pth: Wagram 93-21

Paris, 2 Şubat 1920

Sevgili dostum,
Hindli şeyh⁷⁶
harikulâde ve nadir
görülür bir zekâyâ
sahip. Gaflar çiçeğinin
budalalığını ve
bönlüğünü çok iyi
kavrayıp tatminkâr bir
çözüm buldu.

Türkler'in, Türk olan
Halife'yi ve sadece hilâfeti müdafaa etmekle görevli Paris İslâm Bürosu'nun
kuruluşunu ellerinden kaçırmaları hakikaten yazık olacaktı.
İlişikte, sadece sizin bilginiz dahilinde olmak üzere, yeni düzenlememizin
bir kopyesini gönderiyorum. Burada o budaların ismi de yer almaktadır ama
bir kenarda tutulacaktır.

Bu meselenin çözümü için ne maharetler göstererek manevralar yaptığımı
size söylemem zaten gereksiz ve ümid ederim memnun kalacaksınız.

Dostunuz L. 'yi de gördüm. Kendisi bana pek çok yeni bilgiler verdi. Paris'e
yapacağınız gezi hususunda o da Bakanlıkla kat'iyetle aynı kanaattedir.
Ben kendi hesabıma bu durumdan üzüntü duydum, zira kendi faaliyetlerimi
talihsiz memleketimizin menfaati uğruna sizinki ile birleştirmekten büyük
bir memnuniyet hissedecektim.

Bu günlerde Bay Weil'in İstanbul'dan dönüşü bekleniyor. Türkiye'de olup
bitenler hakkında kendisinden taze haberler alacağımızı ümid ediyoruz.

Uzun bir zaman için Monte Carlo'ya dönme projemden vazgeçtim.
Birtakım hususî işlerimi halletmek için sadece birkaç günlüğüne gideceğim.

İngilizler'le yeniden uzun bir görüşmem oldu. Ayak sürüyorlar ama
akılcı gerekçeler karşısında gelişme gösteriyorlar. Onları şimdi çok iyi bir
yola sevk etmiş durumdayım. Teşekkür ettirdiğimiz İslâmî güç, İngilizler'i
daha olumlu yaklaşımlarda bulunma hususunda bize çok faydalı olacaktır.
Edirne'yi Müslüman bir vali ile Yunanistan'ın himayesi altına alma
projesinin asla mümkün olmadığını kendilerine anlattım, buna karşılık
Sultan'ın himayesinde Osmanlı teb'asından bir Yunan valinin idaresi
altındaki İzmir projesi herhangi bir engelle karşılaşmayacaktır.

Paris İslâmî Enformasyon Bürosu dünden itibaren faaliyete geçmiş

⁷⁶ Hindistan Hilâfet Hareketi'nin önde gelen isimlerinden Şeyh Müşir Hüseyin Kîd-vâ'î'yi kastediyor. Halide Edib'in bu kitapta 51 numarada yeralan mektubuna ve mektubun ilgili dipnotuna bakınız.

20, Avenue de Messine, VIIe
Pth: Wagram 93-21
Paris, le 2 Février 1920

Mon cher Ami,

Le cheikh hindli est d'une
intelligence surprenante et rare. Il a bien
compris l'importance et le succès de tout ce
que nous faisons pour trouver une solution
satisfaisante.

Il nous a fait part de son
avis sur le projet de nous faire
admettre dans le conseil de l'Union
des musulmans de France, ce qui est
tout à fait raisonnable.

Je vous remercie et vous prie
d'accepter mes vœux pour la réussite
de votre projet.

Je n'ai pas besoin de vous dire
combien j'ai apprécié votre lettre et votre
question, et j'espère que vous en serez
satisfait.

J'ai eu également votre ami L.

qui m'a donné beaucoup de renseignements intéressants
sur le mouvement de notre pays et la situation
au sujet de votre voyage à Paris. Pour ce qui
concerne mon activité à la tête de l'Union
des musulmans de France.

Mon cher Weil est allé avec nous pour
le questionnaire et en espère avoir des nouvelles
des Français de lui car ce qui se passe en
Turquie.

J'ai abandonné mon projet de présenter
pour longtemps à l'Union. J'y reviendrai
pour quelques jours, afin d'y faire quelques
affaires privées.

J'ai eu une longue conversation avec
mon ami L. et nous avons décidé de nous
occuper de la situation en France. Je lui
ai expliqué les raisons pour lesquelles nous
devons nous occuper de la situation en France
et la France même que nous devons
résoudre nous-même beaucoup à la fois
pour le bien de nos compatriotes. Je lui
ai expliqué que le projet de nous faire
admettre dans le conseil de l'Union des
musulmans de France est absolument impossible
pour nous-mêmes car nous sommes trop
petits pour cela. Nous devons nous occuper
de la situation en France et la France même
que nous devons résoudre nous-même beaucoup
à la fois pour le bien de nos compatriotes.

Le mouvement de l'Union des musulmans de
France fonctionne déjà depuis hier. Nous sommes

bulunmaktadır. Bir büro bulabilmek için gayret gösteriyoruz ama mekân konusunda büyük zorluklarla karşılaşmaktayız.

Sizden bugün yazdıklarımla ve daha önce yazmış olduklarımla ilgili olarak tafsîlâtlı haberler beklerken, en içten bağılılık duygularımı sunarım sevgili dostum.

Şerif

Size daha önce de söylemiş olduğum gibi, şimdilerde yeni kurulan büroda sağ kolum haline gelen Doktor Nihad Reşad Bey ile yakın ilişki içindeyim. İtimadımı yeniden kazanmıştır.

Sizin, dostunuzun, benim ve belki sekreterim Galib Bey'in,⁷⁷ bu ayın sonuna doğru uygun göreceğiniz bir yerde toplanmamız şart, zira belirsizlik içerisinde daha fazla yaşamak çocukluk olacak.

Cevabınızı beklerken gönülden duygularla elinizi sıkıyorum.

Şerif

⁷⁷ Galip Bey, daha sonra 1924'te sürgüne gönderilen ve Fransa'nın Nice kentine yerleşen Halife Abdülmecid Efendi'nin hususi kâtibi oldu. Halifenin torunlarından Neslişah Osmanoglu (1921-2012), Galip Bey'in Şerif Paşa ile beraber Monte Carlo kumarhanelerinde rulette kazandıracak bir sistem keşfine çalıştıklarını, Paşa'nın Nice'den Paris'e nakletmesi üzerine Nice'de kalarak Halife'nin hizmetine girdiğini ve 1930'ların başında kanserden vefat ettiğini anlatmıştı.

137

Paris, 24 Şubat 1920

Sevgili dostum,

Güneyde geçirdiğim on günlük gaybubetimin ardından dün Monte Carlo'dan döndüm. Bu ayın 5'i ile 13'üne ait olan nazik mektuplarınızı cevaplıyorum.

Prens Ağa Han ile Hindistan'a hareketinden önce görüşme fırsatım oldu. Kendisi Hilâfet'in haklarını desteklemek üzere kısa bir müddet sonra güçlü bir delegasyonla geri dönecek. İngiltere'deki bazı fanatik zihinlerdeki müthiş öfke ile Ermeni ve Yunan propagandalarının bunları ne derecede etkilemiş olduğunu gazeteleri okuduğunuzda anlamışsınızdır. Mütarekeden buyana İstanbul'da ardarda kurulan ve bu propagandalara yardımcı olan hükümetlerin ahmaklığını da unutmamak gerekir. Hâlihazırdaki tek ümidimiz, Hindistan'daki dindaşlarımızın memleketimizi kurtarmak için gösterecekleri enerjide mündemiçtir. Bu gücü elimizden kaçırmamış olmamızdan dolayı bilhassa memnuniyet duyuyorum ve onu daha da kuvvetlendirmeye çalışacağım.

Komite üyeleri listesinde bahsi geçen Salih Bey benim damadım değildir. Damadım hâlâ Mısır'da bulunuyor ve lâf aramızda, bir zamanlar 53 liraya satın almış olduğum toprakların feddanını⁷⁸ 500 liranın da üzerinde bir fiyata satmakla meşgul! Komite üyesi olan bu kişi, sefaretin arşiv memurudur. Süleyman Bey, Dahiliye Nezareti'nin sizin de tanıdığınız müdiridir. Dr. Refik Nevzat Bey, Türk sosyalizminin lideridir ve çok uzun zamandan beri Paris'te bulunmakta, hattâ burada hekimlik yapmaktadır. İnatçı bir hasmı olduğu dostunuz Ahmed Rıza Bey gibi kocaman bir kafası var, ama içinde beyin eksik.

Hindliler bizi maalesef oldukça iyi tanıyorlar. Büromuzda parti siyaseti güdülmemesi kuralı da, onlar tarafından önerildi.

Millerand kabinesi, selefiyle aynı politikayı takip ediyor ve Londra ile pazarlıklarında aynı siyasi dehâyı, M. Berthelot'yu kullanıyorlar. Allah yardımcıları olsun!

Zavallı Galib Bey, Bedî Bey'in hâlâ gelmemesi konusunda beni bilgilendirmek için durmadan telgraflar gönderiyor. Talimatlarının henüz ulaşmaması son derece üzücü. Türkiye'ye, hak taleplerini kabul ettirebilmesi için etkili bir şekilde yardım etmek üzere ellerimin arasında toplamış olduğum güçler her geçen gün işe yaramaz hale geliyor ve bu durumda,

Paris, 24 février 1920

Mon Cher Ami,

Après une absence d'une dizaine de jours dans la ville de Monte Carlo, je reviens à Paris.

J'ai eu l'honneur de m'entretenir avec vous pour les Indes, mais je n'ai pu vous en dire que ce que j'ai vu. Vous savez que j'ai été en Inde pendant un mois, et que j'ai vu de près les conditions de la situation. Je n'ai pu vous en dire que ce que j'ai vu. Vous savez que j'ai été en Inde pendant un mois, et que j'ai vu de près les conditions de la situation. Je n'ai pu vous en dire que ce que j'ai vu.

Salih Bey, qui est votre gendre, est en Inde. Il a été en Inde pendant un mois, et qu'il a vu de près les conditions de la situation. Je n'ai pu vous en dire que ce que j'ai vu. Vous savez que j'ai été en Inde pendant un mois, et que j'ai vu de près les conditions de la situation. Je n'ai pu vous en dire que ce que j'ai vu.

Millerand, qui est votre gendre, est en Inde. Il a été en Inde pendant un mois, et qu'il a vu de près les conditions de la situation. Je n'ai pu vous en dire que ce que j'ai vu.

Le Cabinet Millerand est en Inde. Il a été en Inde pendant un mois, et qu'il a vu de près les conditions de la situation. Je n'ai pu vous en dire que ce que j'ai vu.

Le Cabinet Millerand est en Inde. Il a été en Inde pendant un mois, et qu'il a vu de près les conditions de la situation. Je n'ai pu vous en dire que ce que j'ai vu. Vous savez que j'ai été en Inde pendant un mois, et que j'ai vu de près les conditions de la situation. Je n'ai pu vous en dire que ce que j'ai vu.

⁷⁸ Feddan, Mısır'da kullanılan ve 4200 metrekareye tekabül eden arazi ölçüsüdür.

sizlerin, ikinizin karşısında üstlenmiş olduğum angajmandan vazgeçmek zorunda kalmaktan endişe duyuyorum. Asla kopamayacağım prensiplerime nasıl bağlı bulunduğumu bilirsiniz. Faydalı olma fırsatının kaçmasından endişe ediyorum ve başka şahsi ihtirasım da olmadığı için, İstanbul'da sadrazam olmaktansa kendi evimde küçük bir vezir olmayı tercih ediyorum.

Galib Bey gelir gelmez, arzu ettiğiniz yerde onu size getireceğim. Mümkün olduğu kadar erken bir tarihte Paris'e dönmesi için kendisine bir telgraf çektim.

Görüşme yerine karar vermek üzere dostumuzla temas etmek lûtfunda bulunabilir misiniz?

Sevgili dostum, cevabınıza intizâr ederken en kalbî sadakat hislerime inanmanızı rica ederim.

Şerif

138

Paris, 11 Mart 1920
20 Avenue de Messine

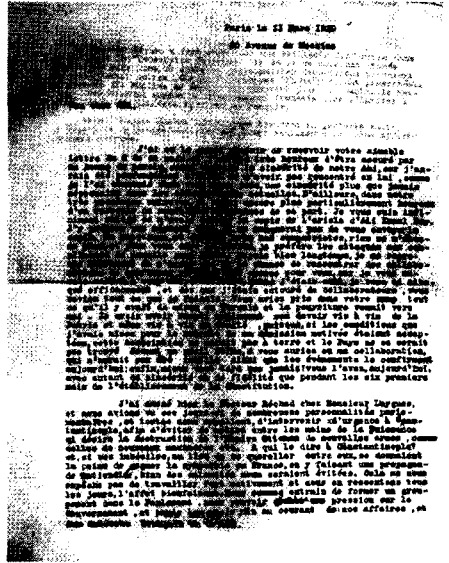
Sevgili dostum,

8 Mart tarihli nazik mektubunuzu büyük bir memnuniyetle aldım ve dostumuzun samimiyeti konusunda sizin gibi sözüne güvenilir bir kişinin teminatı beni çok mutlu etti. Zira evinizde sevinçle müşahade etmiş olduğum ve hâlihazırdaki şartlar altında her zamankinden daha lüzumlu olan samimiyeti kendisinde görememek beni derinden yaralayacaktı. Zaten, çok yakın bir gelecekteki görüşmemizde, onun tarafından yeni teminatlar almaktan bilhassa daha da mutlu olacağım.

Ali Kemal Bey'in makalesinin bir kopyasını gönderdiğiniz için size sonsuz teşekkürler ederim. Bir cevap hazırlıyorum ve tabii size de bir kopyasını göndereceğim. Siyasette, özellikle de vatandaşlarımızla beraberce yapılan siyasette artık hiçbirşey beni şaşırtmıyor. Doğrusunu isterseniz, hücumları böylesine yozlaşmış insanların sitayişlerine tercih ediyorum. Uzunca bir zamandır güvenilebilecek mesâi arkadaşlarına tesadüf etme şansına sahip olamadığım için kendimi suçluyorum. Bu, sizin açınızdan bir şans idi zira sizi şüphesiz yenmiş olurdum; zaten tek başıma bulunduğum bir sırada size sert şekilde hücum etmiştim fakat mesâi arkadaşları çevremi sardıklarında yaptıklarımın hepsini biliyordunuz. Türkiye'de iyi olanların tamamını kendi kampınıza almıştınız ve bana da pislikler geliyordu.

Vatana ve hattâ komiteye karşı vazifelerimi geniş şekilde yerine getirmiş olduğuma inanıyorum. Zira gerekçeli istifamı geri almak için ileri sürmüş olduğum şartlar kabul edilmiş olsaydı bu birlik yerle bir olmayacak ve vatan da böylesine bir uçurumun kenarında bulunmayacaktı, üstelik bugün hadiselerin de doğruladığı gibi fayda getirecek işbirliğimi de elde edecektiniz. Her ne ise, geç olsun da güç olmasın! Bu işbirliğini anayasanın yürürlüğe konmasından sonraki ilk altı ay boyunca gösterdiğim samimiyet ve sadakat ile aynı şekilde bugün elde ettiniz.

Doktor Reşad'ı dün Mösyö Lygues'e götürdüm. Bugünlerde çok sayıda parlamento üyesi ile mülakâtlarımız oldu ve hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını isteyen güçlerin eline, yeni katliamlar vesaire gibi yeni kozlar verilmemesi için bizden İstanbul nezdinde âcilen müdahalede bulunmamızı rica ettiler. İstanbul'da bunu kime söylemeli? Bu aptallar kendi aralarında kavga edeceklerine bir milli propaganda yürütmek suretiyle Fransa'da sempati kazanma zahmetine girecek olsalar birçok

felâketten kurtulmuş olacağız.

Bu vaziyet alabildiğine faal bir şekilde çalışmamızı engellemiyor ve her geçen gün bunun yapıcı etkisini hissediyoruz. Hükûmete baskı yapabilmek amacıyla, meselelerimizle hakkında ve Fransa'nın Doğu'daki çıkarları konusunda kendilerini bilgilendirdikten sonra, Parlamento'da bir gruplaşma teşkiline çalışıyoruz.

Doktor Reşad dün "Yeni Demokrasi" salonunda parlak bir konferans verdi. Bu ayın 24'ünde, Claude Farrère'in de aralarında bulunduğu çeşitli uzmanların söz alacakları bir konferans daha düzenlenecek; "filmler" gösterilecek; yüz binden fazla üyesi olan Fransız Mâlûl Gaziler Teşkilâtı da Türkiye'deki Fransız menfaatlerinin korunmasını sağlamak adına Fransız Hükûmeti nezdinde girişimde bulunacak.

Mektubumun sizi pek mükemmel bir durumda bulacağı ümidiyle en içten bağlılık duygularıma inanmanızı rica ederim sevgili dostum.

Şerif

139

Paris, 20 Mart 1920
20 Av. De Messine

Sevgili dostum,

15 Mart tarihli nazik mektubunuzu her zamanki gibi büyük zevkle aldım ve çok büyük bir alâka ile okudum.

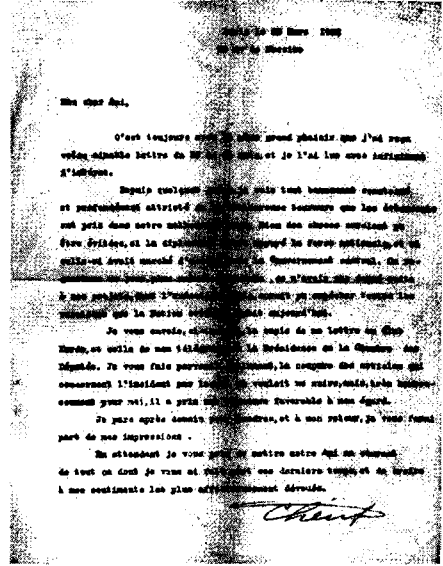
Birkaç günden buyana, talihsiz memleketimizdeki hadiselerin ıstırap verici şekle bürünmesi ile düpedüz şaşırılmış ve derinden hüzünlenmiş durumdayım. Diploması şayet milli gücü desteklemiş olsa idi ve bu güç merkezi hükümetle anlaşarak ilerlese idi, birçok şeyi önlemek mümkün olabilecekti. Projelerimizin devam ettirilememiş olmasından dolayı günün birinde çok daha acı şekilde pişmanlık hissedeceğiz. Zira, sadece o projelerin tatbiki bile Osmanlı milletinin bugün maruz kaldığı sıkıntıların tamamını engelleyebilirdi.

Size, ilişikte Kürt Klübü'ne yazdığım mektup ile Mebusan Meclisi Başkanlığı'na yolladığım telgrafın⁷⁹ birer kopyasını gönderiyorum. Size, beni mahvetmeyi amaçlamasına rağmen lehime dönmesi benim için büyük bir mutluluk olan hadise ile ilgili makalelerin kupürlerini de ulaştırıyorum.

Yarından sonra Londra'ya gidiyorum ve izlenimlerimi dönüşümde sizinle paylaşacağım.

Bu arada, son zamanlarda sizinle paylaştığım her mevzuda dostumuzu da bilgilendirmenizi ve en kalbi sadakat duygularıma itimad etmenizi rica ediyorum.

Şerif

⁷⁹ Şerif Paşa'nın sözünü ettiği mektup, bu kitaptaki 132 numaralı belgedir.

20, Avenue de Messine. VIIIe
 PTH: Wagram 93-21

Paris, 3 Nisan 1920

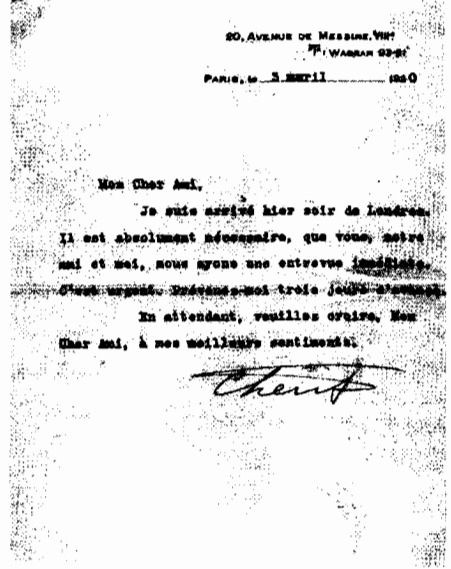
Sevgili dostum,

Londra'dan dün akşam geldim.

Sizin, dostumuzun ve benim mutlaka görüşmemiz gerekiyor. Âcildir. Beni üç gün öncesinden haberdar ediniz.

Cevabınızı beklerken, en iyi hislerimi arzederim sevgili dostum.

Şerif

141

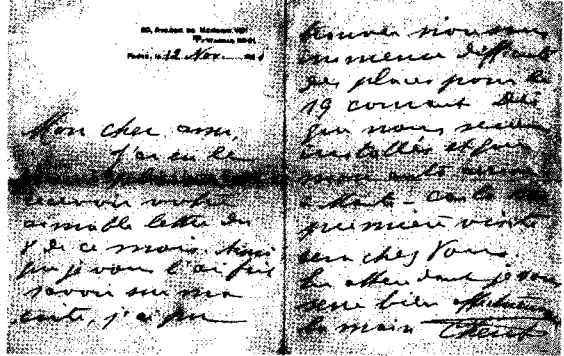
20, Avenue de Messine, VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 12 Kasım 1921

Sevgili dostum,
8 Kasım tarihli nazik mektubunuzu büyük bir keyifle aldım. Gönderdiğim kartta da bildirdiğim gibi, muazzam zorluklar bahasına, ayın 19'u için yer bulabildim. Yerleşir yerleşmez ve otomobilim de Monte Carlo'ya gelince ilk olarak sizi ziyaret edeceğim.

Elinizi, o güne kadar sevgi ile sıkıyorum.

Şerif

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 27 Nisan 1922

Sevgili dostum,

Son mektubumun ardından,
refikam gibi ben de karaciğerimden
rahatsızlandım ve hâlâ rahatsızım.

Dolayısıyla, gelecek 3 Haziran
günü Carlsbad'a gitmeye karar
verdik.

Orada sizinle ve emsâli olmayan
dostumuz Cahid Bey ile biraraya
gelme memnuniyetine erişmeyi ümid
ederim.

Bu ümidle, ellerinizi dostça
sıkıyorum.

Şerif

20, AVENUE DE MESSINE, VIIIe
P. WAGRAM 93-21

PARIS, le 27 Avril 1922

Mon cher ami,

Dépêlé ma dernière lettre,
j'ai souffert et je souffre encore du
foie identiquement à ma femme.

Nous sommes donc décidés
à partir le 3 Juin prochain pour Carlsbad.

J'espère que j'aurai la
joie de vous y rencontrer ainsi que l'in-
comparable ami Cahid Bey.

Dans cet espoir, je vous
serre bien amicalement la main.

Cherif

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 5 May 1922

Sevgili dostum,

Geçen ayın yirmi altısında yazmış olduğunuz nazik mektubunuz benim mektubum ile çakıştı ve Carlsbad'a gidiş tarihimizi şimdi öğrenmiş oldunuz. Hemen hemen sizin hareket edeceğiniz zamana tesadüf ediyor ve o lâtif kaplıca şehrinde beraber olacağımızı bilmek, benim için büyük bir sevinç vesilesi. Nitekim, yaptığımız düzenleme itibarıyla Haziran ve Temmuz ayları arasındaki ücret farkı, Hotel Impérial'in bize teklif ettiği fiyat ile neredeyse aynı.

Siyasî düşüncelerimizin birbirine ne kadar uyduğunu görmekten bir yandan memnunluk duyarken zaman zaman ürperiyor ve zavallı memleketimizin iyiliği için beraberce çalışmamış olmamızdan dolayı derin bir üzüntü duymaktan kendimi alamıyorum. Neden bu kadar talihsiz bir şekilde parçalandık? Ama, ne yazık ki komitedeki insanların hepsi de sizin donanımınıza ve hayranlık verici dürüstlüğünüze sahip değil idiler. Nihayetsiz hücumlarımın şahısları değil, sadece kuruluşun birliğini ilgilendirdiği düşüncesi ile teselli buluyorum.

Bütün bu yanlış anlamalara çare olmak üzere aklıma gelen bir fikri, buluşur buluşmaz sizinle paylaşacağım.

Bu arada, Carlsbad'a geliş tarihinizi bana bildirirseniz çok müteşekkirdir kalacağımı ifade eder, en kalbi bağlılık hislerimden emin olmanızı rica ederim sevgili dostum.

Şerif

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris 16 Eylül 1922

Sevgili dostum,
Ordularımızın büyük zaferlerin kazanılmasındaki sür'ati hakikaten şaşırtıcıdır ve tarihimizde şanlı bir sahifeyi işaret etmektedir. Mutluluktan ve sevinçten havalarda uçmaktayım. Sevgili dostum, hatırlayacaksınız, ben, zavallı memleketimizi bitkin vaziyetinden kurtarmak için Anadolu'da şekillenen vatanperver harekete bütün umutlarını bağlayan ilk kişi idim. Zaten her zaman olduğu gibi, her türlü şahsi kin duygusunu unutarak, bunu kupürünü ilişikte bulacağınız makalemde de ifade ettim. Yaptığım herşeyde sevgili vatanımın menfaatinden başkaca bir maksadı hedeflemedim. Sevincimi galiplerin yanında açıkça ifade etmeye cesaret edemiyorum, zira şahsi bir gaye peşinde koştuğumu düşüneceklerdir. Katılmadığım av partisinin şöleninde bulunmak gibi bir âdetim asla olmadı. Şartlar beni mahrum kaldığına göre, fırsattan yararlanma imkânı da şölene katılmış olanlarındır.

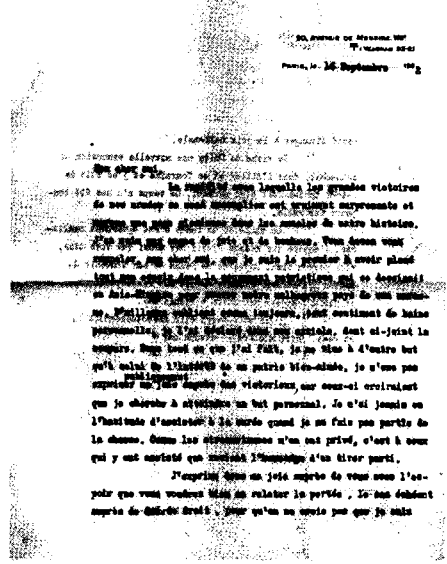
Dolayısıyla, millî sevince bigâne kaldığımın düşünülmemesi için, sevincimi derinliğini tamamen anlayacağınız ümidi ile sizin ve gerektiği takdirde de bilmeye hakkı olanların karşısında dile getiriyorum.

Allier ve Touraine'de otomobil ile yeni bir seyahat yaptım ve sağlıklı bir şekilde döndüm. Hava her zaman pek iyi değildi.

Refikamın sıhhati de düzeldi. Madam Cavid Bey'in ve zât-ı âlinizin de iyi olduğunuzu umarım. En derin saygılarımı gönderdiğim Madam Cavid Bey'in güzel hatırasına refikamın, benim kalbî hatıralarımı da lütfen Cahid Bey'e iletiniz.

Elinizi en kalbî hislerimle sıkıyor, samimi ve sadık dostunuz olarak kalıyorum.

Şerif

20 Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 4 Ekim 1922

Sevgili dostum,

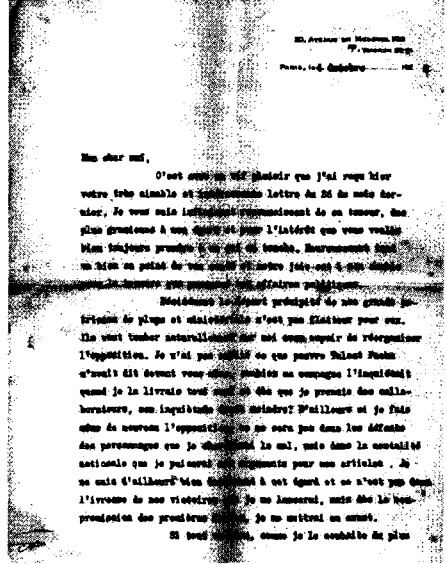
26 Eylül tarihli fevkalâde ilginç ve hoş mektubunuzu dün büyük bir sevinçle aldım. Hakkımdaki en iltifatkâr ifadelerle dolu muhteviyatı ve benimle alâkalı konular üzerinde göstermek lûtfunda bulunduğunuz dikkatten ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Sıhhat bakımından çok şükür herşey yolunda ve siyasi meselelerimizin girdiği istikametten dolayı da son derece sevinçliyiz.

Hükûmete yakın büyük vatanperver kalemşörlerin alelâcele gitmeleri, kendileri açısından hakikaten pek de iftihar edilecek bir iş olmadı. Tabii, muhalefeti yeniden teşkilâtlandırmak ümidiyle bana gelecekler. Zavallı Talât Paşa'nın sizin yanınızda bana söylediklerini unutmadım. Tek başıma verdiğim mücadele kadar kaygılanıyordu ve yanıma bazı yardımcıları aldığım zaman bu kaygısı daha mı az idi? Zaten yeniden muhalefet yapacak olursam, fenalıkları kişilerin kusurlarında aramayacak, yazılarımın esbâb-ı mücibesini millî anlayıştan devşireceğim. Bu bakımdan esasen pekçok belgeye sahibim ve ileriye zaferlerimizin sarhoşluğu ile atılmak yerine, ilk hatalar görünür görünmez öne çıkacağım.

Eğer herşey en yürekten bir şekilde temenni ettiğim üzere yolunda giderse, uzun seneler sürececek bir dünya seyahatine çıkmayı düşünüyorum ve şu sıralar bunun güzergâhını belirlemekle uğraşıyorum. Yapamazsam, gözetleme noktamda kalacağım.

Şimdiye kadar kendinize uygun bir ev bulamamış olmanız çok üzücü, konut bulma sorunu, yangınlar yüzünden, İstanbul'da çok daha zordur gibime geliyor. Abdurrahman Bey, benim konağımı 3700 liraya bir Ermeni okuluna kiraladı, ama ben, iyi bir teklif gelirse satmak istiyorum. Ezkaza tanıdığınız bir meraklı çıkarsa, beni bilgilendirmek lûtfunda bulunmanızı rica ederim.

Sevgili dostumuz Cahid Bey'in iyi olduğunu ve hakkında gazetelerde gördüğüm abuk sabuk rivayetlerin hiçbir temeli bulunmadığını öğrenmek beni çok mutlu etti. Yeniden gazetesinin başına geçeceğini ve kaleminin

yeniden kamuoyunu aydınlatacağını öğrenmekle sevinç duydum.

Cavid Bey Hanımefendi'ye en derin hürmetlerimi sunmak lûtfunda bulunmanız ricasıyla, kalbi hislerimle ellerinizi sıkarım.

Şerif

P.S. İlişikteki üç kupürden en küçük olanında, teşhisimin gerçekleşmiş olduğu bölümlerin altını dikkatinizi çekmek için bilhassa çizdim.

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 20 Ekim 1922

Sevgili dostum,

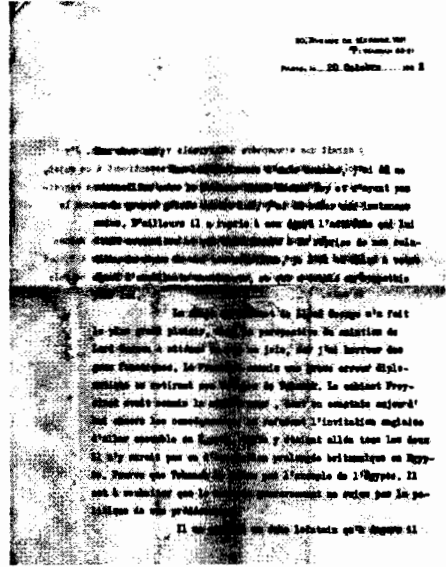
Ortak dostların ısrarları üzerine kendisi ile ciddi bir anlaşmazlığım olmadığı için dostça ısrarlara boyun eğerek Doktor Nihad Reşad Bey ile barışmak zorunda kaldım. Zaten onun da bana karşı her zamanki tavrını alması, münasebetlerimizin yeniden başlamasına katkıda bulunacaktır. Görüşmemiz sırasında kendisinin size karşı çok iyi hisler beslediğini gördüm ve bu da ona duyduğum sempatiyi artırdı.

Lloyd George kabinesinin düşmesi bana son derece keyif verdi ama Lord Curzon'un yerinde kalma ihtimali sevincimi bir nebze azalttı, zira fanatik insanlardan nefret ediyorum. Fransa, birliklerini Çanak'tan çekmek suretiyle büyük bir diplomatik hata yaptı. Freycinet kabinesi de, İngilizler'in Mısır'a beraberce girme davetini reddetmek suretiyle aynı hatayı yapmıştı ve bunun neticelerini bugün hâlâ görmekteyiz. Eğer ikisi de oraya birlikte gitselerdi, Mısır'daki İngiliz işgali uzamamış olacaktı. Mısır, Allah vere de Çanak için emsal olmasın. Yeni hükümetin sefelinin politikasını izlememesi temenniye şayandır.

Bana uzaktan gelen bir söylentiye göre, Ankara'da sizin hakkınızda menfi bir hava varmış. Bu konuda önseziye sahip bulunduğum için böyle bir söylentiye daha da fazla inanırım ama üzücü durumu değiştirmeye çalışmak gerekir. Bunu, sizinkinden ziyade milletin menfaatini düşünerek söylüyorum.

Madam Cavid Bey'e en derin hürmetlerimi ve Cahid Bey'e de dostluk hislerimi bildirmenizi rica ederken, sevgili dostum, size en gönülden selâmlarımı gönderiyorum.

Şerif

20 Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 10 Nisan 1923

Sevgili dostum,
1834 numaralı ve 12 Mart tarihli
İleri'de, Süleyman Nazif imzası ile
beni hedef alan bir makale gördüm.

Saldırıları beni etkilemiyor,
bunlara alıştım ama bu büyük
şairin düşüncesini ve kalemine yön
veren ve vatandaşlarımızın düşünce
yapısını yansıtan anlayış beni daha
bir hüzünlendiriyor.

Öncelikle, Allah ile böylesine bir
üslupla konuşmak bütün dinlerde
küfürdür, sonra cümlelerinde de
Bolşevik zihniyet dikkat çekmektedir.
Zengin bir insan vatani için neden
çalışmasın ve ülkesinin iyiliği için
neden malî fedâkârlıklarda bulunmasın? Zannediyor ki sadece yoksullar
zenginleşmek için çaba göstermek ve de bizlerin hamdolsun istifade ettiğimiz
ama onların kıskandıkları lüksü elde etmek mecburiyetindedirler.

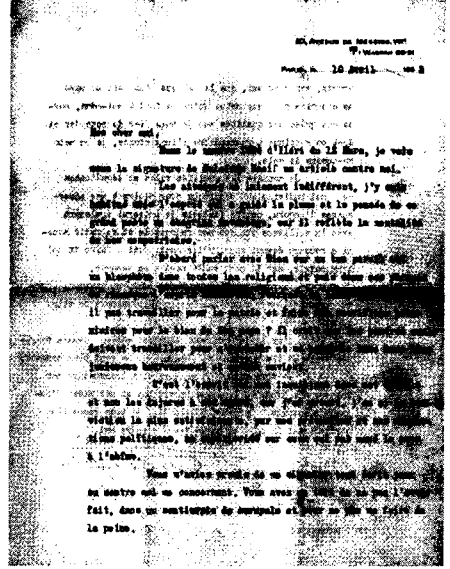
Bu makalede kaygı verici olan beni hedef alan küfürler değil, zihniyettir.
Zira memleketi uçuruma sürüklemiş olanlar karşısındaki üstünlüğümü
büyük siyasi öngörülerimle ve inançlarımla ispatladığuma olan kanaatim
tamdır.

Beni alâkadar eden lehte veya aleyhteki tüm yazıları bana haber vermeyi
vaad etmişsiniz. Bunu pişmanlık duygusu içinde ve beni üzmemek için
yapmamış olmakla hata ettiniz.

Sevgili dostum, emin olunuz ki memlekete revâ görülen kötülük, beni
şahsıma karşı yapılandan çok daha fazla elemlemektedir. Çünkü sahip
olmaktan gurur duyduğum ve yok saymaya devam ettikleri vasıflarım
sayesinde ben bunların üzerinde yeralıyorum.

Bana, Ankara'daki hasımlarıma hoş görünmek için saldıran o kişinin
aşağılık ve iğrenç vasıflarını bilmekteyim. Eğer vatanıma kötülük etmeye
devam edecek olurlarsa, hasretle yâdettiğim merhum ve korkunç
düşmanımın karşınızda kabul etmiş olduğu cesaretimle o hasımlarla
mücadele edeceğim, zira beni vatanımdan sadece ölüm ayırabilecektir.

Yarın, Monte Carlo'ya hareket ediyorum ve Paris'e döndüğümde sizden
ilginç bir mektup bulmayı ümid ediyorum. Refikamın eski sağlığına

kavuştuğunu ve bunun beni son derece mutlu kıldığını bildirmekten de sevinç duyuyorum.

Madam Cavid Bey'e derin hürmetlerimi ve Hüseyin Cahid Bey'e de en candan hatıralarımı iletmek lûtfunda bulunmanızı rica ederken, elinizi kalbî hislerimle sıkıyor ve samimi dostunuz olmaya devam ediyorum.

Şerif

20 Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 11 Ekim 1923

Sevgili dostum,
30 Eylül tarihli nazik
mektubunuzu aldım. Size bütün
kalbimle teşekkür ediyorum.

Sözkonusu kişi ile alâkalı
gözlemlerinizin ne kadar derin
olduğunu kabul etmekle beraber, o
kişinin bir budala gibi görünmesinin
aksine, mensubu olduğu ailenin
bütün fertlerinin üzerinde
bulunmasını ve kurnazlığını, zeki bir
adama sahip olmamız bakımından
menfaatimiz gereği buluyorum.

Avrupa'ya yapacağınız seyahatin
ertelenmiş olmasına son derece
üzüldüm, sizi yeniden görmek beni
pek memnun edecekti.

Bir aydan buyana, Nişantaşı'ndaki evimi 120.000 Türk Lirası karşılığında
satın almak isteyen bir müşteri bulmuş olan bir aracı ile pazarlık
halindeydim. Satışa razı olmuştum, ama Cumhuriyetçi ve Sovyetçi hükümet,
son anda milliyetçi duygularla mülklerin yabancılara satılamayacağını
öngören bir kanun çıkardı. Konağa talip olan bir Belçika şirketi idi. Bu işin
neticesiz kalması çok canımı sıktı.

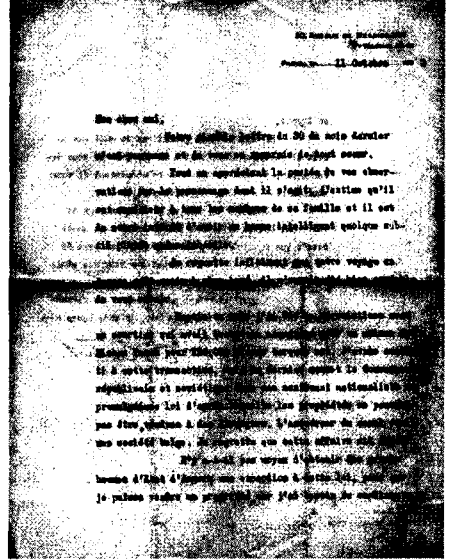
Mülkümü satabilmem için Ankara'daki büyük devlet adamları vasıtası ile
bu kanunda bir istisna sağlamanın yolu yok mudur? Zira, Mısır'da paraya
ihtiyacım var.

Eğer size hiçbir şekilde külfet olmayacak ise, ki bu işin sizi rahatsız
etmesine asla razı olamam, bana bu ayrıcalığı temin edebilirsiniz son derece
müteşekkîr kalacağım.

Makalelerinin vatanperver muhteşiyatları kadar sağduyulu olan
dostumuz Cahid Bey'in cesaretine giderek daha fazla hayranlık duyuyorum.
Bu takdire şâyân tutumundan dolayı bütün tebriklerimle beraber benim için
kendisinin gözlerinden öpünüz.

Madam Cavid Bey'e en derin hürmetlerimi sunmanızı rica ederek en kalbî
hislerimle ellerinizi sıkıyorum.

Şerif

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris 18 Kasım 1923

Sevgili dostum,

Sabırsızlıkla beklediğim 7 Kasım tarihli mektubunuz elime burada ulaştı ve muhteviyatı beni bir parça üzdü.

Hadiselerin doğruladığı vak'aları desteklemek üzere ortaya koyduğunuz düşüncelerin hepsi hiç şüphesiz doğrudur. Bunca zorlu tecrübelerden sonra, aynı tuzaklara bir daha düşeceğimi sanmıyorum.

Size gönderdiğim son mektubu yazmaya beni taşıdığım uzlaşma duygusu teşvik etti. Geçmişî unutmaman, vatani anarşiden kurtarmak maksadıyla çabaları birleştirmenin, ülkemin ve en meşru hakları tecavüze uğrayan imparatorluk ailesinin menfaatleri gereği olduğunu düşündüm.

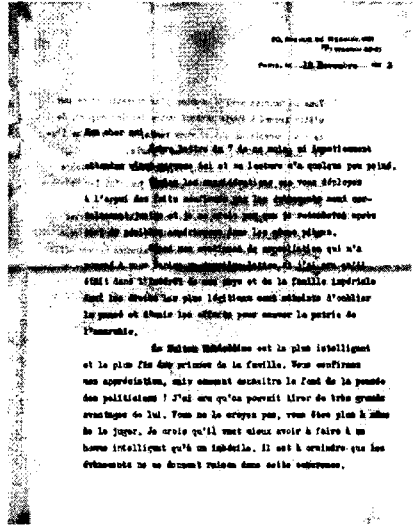
Sultan Vahideddin, hanedanın en zeki ve zarif hükümdarlarından biridir. Değerlendirmemi siz de doğruluyorsunuz ama politikacıların gerçek düşünceleri nasıl bilinebilir ki! Ben, Vahideddin'den büyük faydalar sağlanabileceğine inanmışım. Siz buna inanmadığınız gibi, üstelik onu yargılıyorsunuz. Bir budala yerine zeki bir adamla uğraşmanın daha iyi olduğunu zannediyor ve gelişmelerin bu olayda beni haklı çıkarmasından endişe ediyorum.

Son seyahatiniz sırasında Paris'te olamadığım için ne kadar üzüldüğümü bilemezsiniz. Mektubunuzda ümid verdiğiniz şekilde bu sonbaharda Paris'e geldiğiniz takdirde teselli bulacağım.

Burada sıklıkla takdirde 15 Ekim'de Monte Carlo'ya gideceğim ve 1 Kasım'a veya hattâ biraz daha geç bir tarihe kadar Monte Carlo'da kalacağım.⁸⁰

Madam Cavid Bey'e en derin hürmetlerimi sunmama izin vermek lütfunda bulunmanız ricasıyla, kalbî ve sarsılmaz dostluğumun samimiyetine güvenmenizi istirham ediyorum.

Şerif

⁸⁰ Mektup 18 Kasım'da yazılmış olduğuna göre bahsedilen seyahatin tarihinde hata var.

151

ŞERİF PAŞA'NIN
BİR KÜRT SİYASETÇİYE
MEKTUBU

(18 Mart 1920)

Kime yazıldığı belli olmayan bu mektubun, İstanbul'daki Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kurucularından ve idari kadrosundaki tek doktor olan Dr. Şükrü Mehmed ("Sekban", 1881-1960)'e gönderilmiş olduğunu tahmin ediyorum. Metinde geçen "Klûp", Kürdistan Teâlî Cemiyeti hakkında Fransa'da kullanılan ifadedir.

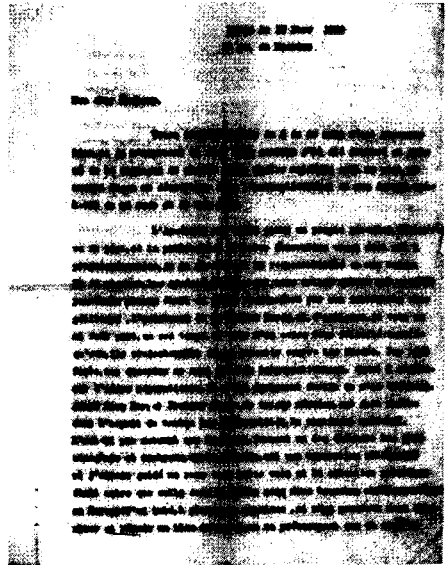
Paris, 18 Mart 1920
20 Av. de Messine

Sevgili doktor,

5 Mart tarihli nazik mektubunuzu dün aldım. Size, basında aleyhime sürdürülen kampanyanın beni ne kadar yaralayıp ıstırap verdiğini söylemek için acele ediyorum. Lâkin bütün bunlar ırkıma ve vatanıma karşı vazifemi yerine getirmememden beni hiçbir şekilde yıldıramayacaktır.

Ermeniler kaba, incelikten nasibini alamamış bir millet olarak bilinirler ve konvansiyonumuzun yayınlanması, bu yüzden hiç de iyi olmamıştır. Bununla beraber, hareketlerimin mes'uliyetini üstlenmekten endişe duymuyorum.

Konvansiyonu imzalarken, Ermeniler de, ben de bir art düşünceye sahiptik: Benim düşüncem, rakip entrikacılarımız vasıtası ile Kürt milletinin varlığını kabul ettirmek idi ve sizi zamanında bu konuda zaten bilgilendirmiştım, siz de beni bundan dolayı tebrik etmişsiniz. Ermeniler'in art düşüncesi ise Kürtler'e karşı kendilerini teminat altına almaktı. Hedeflerimiz, onların yüzünden uygunsuz bir tarzda açığa çıktı. Ayrılıkçı fikirler taşımakla suçlanmama gelince; buna karşı kendimi müdafaa etmem benim için aynı ölçüde kolaydır. Ahmed Rıza Bey ve Doktor Nâzım, milli duyguyu maalesef bütün milliyetlerin zihninde canlandırdılar. Araplar'dan sonra en mütecanis ve kalabalık unsurlardan birini oluşturan Kürtler'in milli bir hasrete sahip olmaları tabii değil midir? Avrupa'daki siyasî durum, eğer maalesef içinde bulunduğumuzdan farklı olsa idi, ırkıma ben de bu yolda rehberlik ederdim! Birçok defalar, her türlü şahsî rekabeti bir yana bırakarak sadece vatanın

geleceği ile alâkadar olmak suretiyle teşkilâtlanarak milli bir bloğu biraraya toplayıp toplayamayacağımız hususunda yoklamalar yaptım fakat maalesef ne o teşkilâtlanmayı, ne de gereken fedakârlığı tespit edebildim.

Avrupa, konferans masasının üzerine yüksek insanlık değerlerini koyduktan sonra, azgın bir emperyalizm sergiliyor; Ermeniler'in ve Yunanlar'ın yalan propagandalarına aldanarak Müslüman âlemine karşı kararlı bir Haçlı Seferi ilân ediyor.

Bugün, biz Kürtler için imparatorluğa sıkı sıkıya bağlı kalmakta mutlak bir mecburiyet görmekteyim, zira idarî ve siyâsî bakımlardan teşkilâtlanmamız kat'îyyen mümkün bulunmadığı için yabancı güçlerin açlıklarına yem oluruz. İçimizdeki anarşi, Ermeniler'in arasındaki anarşi ile boy ölçüşecek hale gelir. Zira, Ermeniler uzun sürecek bir milli hayata sahip olamayacaklar, iç mücadeleleri ve kendi aralarındaki kıskançlıklar neticesinde çabucak yıkılacaklardır.

Hatasız değilim, şahsî değerlendirmelerimde hataya düşebilirim ama bugün, ileriye sürdüğüm görüşlerimden eminim, kendi ırkım için bir tahribat vasıtası olamam ve vicdanıma uygun şeklin haricinde davranmam. Size söylemiş olduğum ve burada da tekrarladığım gibi, büyük bir siyâsî şoktan sakınabilmek için birlik halinde kalmamız gerekmektedir ama bu, millî varlığımızı teminat altına almak zorunda olmadığımız mânâsına da gelmez. İdarî muhtariyetimizi elde etmek mecburiyetindeyiz. Türkler hem kendilerinin hem de bizim menfaatlerimiz doğrultusunda bunu bizlerden esirgeyemezler. Bu konuda Türk siyaset adamlarıyla da zaten görüştüm ve bu mecburiyeti onların da anlamakta olduklarını memnuniyetle müşahade ettim.

Her türlü övünmeyi bir yana bırakarak söyleyecek olursam, Kürt dâvâsı ile meşgul olmak suretiyle ırkıma ve imparatorluğa hizmet etmiş olduğuma inanıyorum. Vicdanım bu konuda rahattır ve vicdan rahatlığının haricinde bir başka mükâfat da beklemediğim için, son derece huzur içerisindeyim. Bu kadar kutsal bir dâvâyı bezginlik yahut bıkkınlık yüzünden terke edecek kişilerden değilim, beni bu dâvâ ile uğraşma görev ve şerefinden sadece kuşku alıkoyabilir.

Naim Bey'in saldırıları beni son derece yaralarken, muhterem Seyyid Abdülkadir Efendi de Hâzım Bey'in yaptığı saldırılara herhalde üzülüyordur. Avrupa mahfillerinde beni itibarsız kılmak için Kürdistan'ın içlerinden gönderilen ve Türk basınında yeralan telgraf yağmurunu buradan görüyorum. Eğer birtakım yeni teşebbüslerle bu saldırılara engel olamayacaksanız, vaziyetim müdafaa edilemez hale gelecek ve gayretlerim de eskisi gibi tesirli olamayacaktır. Ermeniler galip gelecekler ve siz günün birinde, Kürt milletinin temennileri ve imparatorluğun menfaati doğrultusunda vatanperver görevlerimin ifasından affımı istemediğim için beni itham edeceksiniz. Her hâlükârda, benim yerimi alacak olan kişinin acilen tayini ırkımızın menfaati gereği olacaktır. Bundan dolayı hiçbir şekilde rahatsızlık hissetmeyeceğim hususunda size söz veriyorum, zira gayretlerim şahsî bir menfaatten kaynaklanmıyor. Ben bu görevde klübünüzün ve Süleymaniye'deki geçici hükûmetin reisi Şeyh Mahmut Efendi'nin yetkilendirmesi ile bulunuyorum. Naim Bey'in açıklamasına göre, diğer bazı özel kişilerden gelecek başka yetki belgeleri de gerekiyormuş.

Bana emanet edilmiş olan menfaatleri etkili bir şekilde müdafaa etmeye devam edebilmem için izlenecek yegâne yol konusunda aramızda muhtemel yanlış anlamaların olmaması için, Kürt Klübü'ne gönderdiğim telgrafın kopyasını ilâşikte size de gönderiyorum.

Seyyid Abdülkadir Efendi'ye şimdiye kadar bana şeref vermiş olan itimadından dolayı en canlı teşekkürlerimi iletirken, şahsına duyduğum büyük saygıdan emin olması hususunda da kendisine açıkça teminat verebilirsiniz. Size ve Kürt Klübü'nün bütün âzâlarına da teşekkürlerimi iletiyorum.

En derin dostluk hislerime inanmanızı rica ederim sevgili doktor.

Şerif

4.

BAHRİYE NÂZIRI
CEMAL PAŞA'NIN
MEKTUPLARI

CEMAL PAŞA'NIN
MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA
MEKTUBU⁸¹

(9 Temmuz 1922)

Baku-Tiflis yolunda, trende
9 Temmuz 1922 Pazartesi

بکر تقی پاشه
۹ تموز ۱۳۴۱

Sevgili kardaşım
Mustafa Kemal Paşa,
Bu mektubumu Tiflis'te

yazacaktım. Fakat bize
dediler ki, bu trenin Batum'a
muvasalatında İnebolu'yu
tutan bir İtalyan postası
varmış, onu kaçırırsan on
beş gün daha beklemek
icap edermiş. Bizim ise artık
kaybedilecek zamanımız
kalmadığı için İsmet'in Tiflis'te
kalmayarak doğruca Batum'a
geçmesini ve oradan ilk vapur
ile İnebolu'ya ulaşmasını tensib
ettim. Ve binaenaleyh bu
mektubumu da sallana sallana
trende yazmaya mecbur oldum. Sizin asker gözleriniz böyle yazılar okumaya
elbet alışkındır.

Şimdi iki gözüm, Vustâ Asya için, daha doğrusu bütün Müslüman
Asyası için bugünün en mühim meselesi, Enver'in Buhara'da teşebbüs
ettiği işlerdir. Enver, avantüriyelerin yapabilecekleri en son işi de yaptı.
Kendisini Buhara Emiri ilân etti ve buna bir şekli-i meşruiyeti vermek için
sabık Buhara Emiri de Enver nâmına terk-i saltanat etti. Buhara ulemâsı bu
emâretin meşruiyeti hakkında fetvâlar ısdâr ettiler. Binaenaleyh şimdi bizim
Enver, Buhara Emiri nâmı altında Buhara hükümet-i cumhuriyesi aleyhine
harbediyor. Sovyet Rusya hükümeti de Buhara cumhuriyet hükümetinin
müttefiki sıfatıyla ordusuyla o hükümete yardım ettiğinden, bittabî onlarla
Enver arasında muharebe ilân edilmiş bulunuyor. Vustâ Asya'daki İslâm
âlemi ile Rusya'daki İslâm âlemi, Enver'in bu teşebbüsü üzerine büyük bir
intibâha uğradılar. Herkes, Enver'in bu hareketinde haklı olduğunu teslim
ediyor. Mâhazâ bunun vakitsiz olduğunu da söyleyenler de az değil! Ben bu

بکر تقی پاشه کا پاشا

۱. البکر تقی پاشه یازمہ مقیم . خط پر ہم دیکھتے ہو تو یہ خط ہاتھ ہاتھ سے
۲. پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے .
۳. پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے .
۴. پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے .
۵. پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے .
۶. پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے .
۷. پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے .
۸. پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے .
۹. پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے .
۱۰. پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے . پاشا کی طرف سے لکھا گیا ہے .

⁸¹ Cemal Paşa, katledilmesinden 12 gün önce gönderdiği bu mektubunda *kardaşım* kelimesini İttihadçıların birbirlerine hitap şekli olan *kardaşım* biçiminde yazmaktadır.

mektubumu pek mufassal yazmak ve bütûn bu meseleyi gayet esaslı bir surette tasrih etmek isterdim. Fakat trende bu kadar mühim bir meseleyi tedkike mâtuf uzun yazılar yazmak kabil olamayacak zannediyorum.

Enver, teşebbüs ettiği bu hareketle Ruslar'a karşı da, Asya âlem-i İslâm'ına karşı da ilân etti ki, Ruslar Müslümanlar'ın âzâdîsi ve serbestîsi için birçok şeyler vaadettikleri halde bunların hiçbirini yapmadılar ve Müslümanlar için ihtilâlden başka çare kalmadı. Ve binaenaleyh onların başına geçti ve Ruslar'ın hoş geçinmek hakkındaki karar-ı kat'îyesine kendi öz vatanının Ruslar'dan ümid ettiği menâfi'-i maddiye ve mânevîyeye rağmen Sovyet Rusya aleyhine mücâhedeye karar verdi. İşte şimdi Enver, Vustâ Asya'da ve Afganistan'da böyle bir şahsiyet olmak üzere kabul olunuyor ve tebci ediliyor. Bu sözlerimi mübâlâğaya veyahut bir maksad-ı mahsûsa hamletmeyiniz, hakikat aynıyle böyledir ve böyle zamanlarda en sâlim kararlar verebilmek için hakikatleri aynen ortaya koymak şarttır.

Âdi şakilere, Çakırcalı Efe gibi basbayağı yol kesicilere velâyet isnâd edecek zihniyette bulunan kütle-i avâm, Enver Paşa gibi mücâhidin, İslâmiyet'in sergerdesi telâkki edilen bir zâtın gûya bütûn debdebe ve saltanatını, dârât ve haşemini terkederek dağların müşkil ve öldürücü hayatına razı olduğunu görür de onun hakkında neler tasavvur etmez? Binaenaleyh her kim bugün Enver'in aleyhine rey-i hod ile ve şahsen hareket ederse, Müslümanlar onun hareketini hoş görmeyeceklerdir. Acaba Enver bu hareketinde muvaffak olabilecek mi? Bence hayır, bin kerre hayır! Enver kat'îyyen muvaffak olamaz ve Enver'in teşebbüs ettiği hareket ne kadar çok mukavemet ederse, neticede dücâr olacağı harâbî o kadar şedid olacaktır. Enver'in bu teşebbüsünü o halde biz nasıl karşılamalıyız? Onu hiç gayr-i vâkî gibi telâkki ederek meskût geçiştirelim mi? Takbih ettiğimiz alenen söyleyelim mi? Bir parça ümmid-i muvaffakkiyet varsa, hiç olmazsa azıcık ve meselâ mânen teşvik edelim mi? Eğer, Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nden Anadolu için ve hattâ bütûn âlem-i İslâm için fevâid-i maddiye istihsâli emelinde isek, bittabû Enver hareketini sükût ile geçiştiremeyiz. Tarafdar veya aleyhdar olduğumuzu behemehâl ızhâr etmek mecburiyetindeyiz. Bunu yalnız Rusya hükûmetine karşı ağızdan kulağa tarzında söylemek de kifayet etmez. Behemehâl, alenen birşeyler söylemek lâzım. Zira bugün Rusya'da umûmîleştirilmek istenen fikir, "Bu hareketin Enver-Sovyet Rusya ihtilâfî değil, Rus-Türk asırdîde mücadelesinin yeniden başlanmasıdır" fikridir. Bizim yalnız resmî zevât lisanından arşivlerde kalacak surette edecek takbihâtımız, "taziya tut, tavşana kaç" kabilinde telâkki olunur. Hattâ, "ÇEKA"nın en mühim rüesâsından biri olan Peters, bana bilâ-tereddüd demişti ki: "Buhara'da ve Türkistan'daki eskâr-ı umûmiye Buhara işinin sizin tarafınızdan mahirâne bir surette ihzâr edildiği ve Enver Paşa'nın icra memuru olarak gönderildiği zeminindedir ve sizin Türkistan ve Buhara Müslüman âlemindeki nüfûz-ı mânevînin Enver Paşa'ninkinden çok yüksektir. Binaenaleyh sizin tarafınızdan Enver Paşa'nın teşebbüs(ünün) alenen takbih edilmemesi filhakika sizin de Enver Paşa harekâtında şârik olduğunuz hakkında bizde bir şüphe tevliid edebilir". İşte bu mütalâa üzerine idi ki, ben de İsmet Bey vasıtasıyla bir suretini size gönderdiğim enterviyöyü İzvestiya gazetesiyile neşrettirmeye mecbur olmuşum. Ruslar enterviyöyü benim yazdığım gibi neşretmediler

fakat fikr-i umûmî yine odur. Fakat iş bununla bitmez. Biz, Enver'e karşı gayet sarîh ve kat'î mevkimizi tayin etmeli ve onun hareketini tasvîp edip etmediğimizi açıkça söylemeliyiz. Afgan Emîri'ne yazdığım mektubun bir suretini size gönderiyorum. Ondan da istidlâl edersiniz ki, ben artık [.....] tamamiyle ızhâr ettim: "Enver Paşa hatâ-yı azîm-i siyâsî irtikâb etmiştir. Ona yapılacak muavenetlerden hiçbir netice ve muvaffakiyet çıkmaz. Enver, behemehâl mağlûp olacaktır. Mağlûbiyeti ne kadar şedîd bir mukavemet neticesinde zuhûra gelirse, âlem-i İslâm için hemân o kadar büyük olacaktır. Binaenaleyh, Enver'e yardım etmek bu hatâ-yı azîmin temâdisini istemek demektir" dedim ve bundan sizin de benimle hemfikir olduğunuzu ilâve etmekte tereddüd etmedim. Ben eminim ki, siz suret-i kat'îyyede benim fikrimdesiniz. Fakat yine eminim ki, Anadolu'da da bir kısım nâ[.....]lar, Enver hareketinde bir ulviyet tasavvur edeceklerdir. İşte onları tenvîr etmek ve Anadolu'nun Enver hareketi hakkındaki kanaat-i kat'îyyesini bütün cihâna ilân etmek, zannediyorum ki Vustâ Asya İslâm âleminin müdebbir-i vicdânı olması için iki seneden beri pek çok emekler ve himmetler sarfettiğim Anadolu Büyük Millet Meclisi Reis-i Âlisi için bir vazifedir.

Enver'in bu son hareketi neticesinde hiç şûphe yok ki hiç menzilesine inecektir. Fakat siz bütün âlem-i İslâm'ın minnetdârâne ve istirhamkârâne nazarlarının in'îtafgâhı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu zavallı Müslümanlar'a Enver'in şimdiki teşebbüsünün fenalıklarını şimdiden söylemek, onları merhametsizce cezalara dūçar olabilecekleri çılgınca teşebbüslerden tevakkîye davet etmek mecburiyetindesiniz. O zaman ne olur? Vustâ Asya milletlerinin halâsı mücâhedesini takip etmekte bulunan benim gibi arkadaşlarınız daha büyük bir kuvvet-i kalb ile mücâhedelerinde devam edebilirler ve o âlemi Ankara'nın lâyetegayyer bir peyki hâline getirmeye [.....] bulunurlar. En mühimi de, Rusya Sovyet Cumhuriyeti, Ankara'nın ve onun sayesinde bulunan âlem-i İslâm'ın kendisine hakikaten dost olduğunu görerek Anadolu'ya yaptığı muavenetleri mertebe-i âzamîye isâl eder.

Moskova'dan hareketimden bir gün evvel Karahan nezdine berây-ı vedâ gitmiş idim. Onlar benim sizinle ya şifâhen veya telli telgraf vasıtasıyla görüşmek üzere Türkiye'ye gitmek üzere olduğumu bildikleri için bana aynen şu sözleri söyledi:

- "Cemal Paşa, rica ederim, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne benim tarafımdan Rusya Hariciye Komiserliği nâmına iblâğ ediniz ki, Ali Fuad Paşa hadisesi haddizâtında elim bir hadise olmakla beraber Ankara hükûmeti ile Rus Sovyet Cumhuriyeti arasındaki dostluğa en ufak bir zarar iras edebilecek mahiyetten pek uzaktır. Her ne cereyan ederse etsin, bizimle Ankara hükûmeti arasında hiçbir suretle haleldar olmayacak samimi bir dostluk payidâr olacaktır. Buna, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri emin olsunlar. Zât-ı âlîniz, Ankara hükûmeti ile aramızdaki dostluğun en mühim âmillerinden biri olduğunuz için size çok müteşekkîrîz ve ümid ederiz ki Asya İslâm âlemi ile Rusya Sovyet Cumhuriyeti arasındaki münasebât-ı dostânenin takviyesine mâtuf olan mesâinîzde kemâkân devam edeceksiniz".

Hakikaten o gün Karahan'ın mükâlemâtında bilküllîye tehavvül vardı. İlki aydan beri birkaç defa gördüğüm Karahan'da o gün büyük bir tehavvül görüyordum. Aynı tehavvül Şark-ı Karîb Umûru Müdürü olan Postohof'ta da

görülyordu. O gün Karahan'ı görmüş olan Moskova sefaretı başkâtıbi Aziz Bey de, Karahan'ın ifâdâtında Türkiye hakkında büyük bir tehavvül-i fikrî mevcut olduğunu hissetmiş. Şimdi bundan bir netice çıkarsa, sizin Enver Paşa'nın son teşebbüsü hakkında ittihaz edeceğiniz vaziyetin resmen ve alenen ilânından başka birşey olamaz. İşte o zaman bir büyük fayda hâsil olacak ki, siz Rusya'dan birçok paralar, silâhlar, malzemeler talep ve istihsâl edebileceksiniz ve bu sayede bu senenin sonbaharı nihayetinde Yunanlılar'a bir hareket-i taaruzıye icrasına muvaffak olacaksınız.

Aman kardaşım! Gayrıdan gelecek vaadlerin hiçbirine itimad etmeyiniz. Size ancak Rusya'dan muavenet-i maddiye gelebilir. Yunanlılar'ı uzun müddet Eskişehir-Ankara hattında tutmak da câiz değil. Bunun için muhtac olduğunuz vesâiti Ruslar'dan isteyiniz. Eğer Moskova'da sizin ve Ruslar'ın itimad-ı kat'ıyesini kazanmış bir sefiriniz bulunursa, Ruslar'dan sizin için pek az zamanda mühim şeyler istihsâl etmek mümkün olur.

Mektubumda hiçbir intizam kalmadığını görüyorum fakat hey'et-i umûmiyesi düşüncelerimi size iblâğ edebiliyor.

Ben, şimdi de biraz İran'dan bahsedeceğim. İran, bugünün vaziyetine nazaran bizim pek büyük bir ehemmiyetle ayağımızı basabileceğimiz bir mevkidir. Orada İngiliz nüfuzu sallanıyor, Rus nüfuzu çıktı, giremiyor; yerliler bir şeye muktedir değiller. O halde işte Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kuvvet ve kudretle yerleşebileceği bir Müslüman memleket daha! Rica ederim, İran'a pek mühim bir sefir gönderiniz ve ona mühimce mikdarda para da veriniz. Moskova'daki sefiriniz vasıtasıyla Rus hükûmetiyle anlaşarak İran'da müşterek bir plân takibi suretiyle İngiliz nüfuzunu tard ve def' edebileceğinizi ve İran'ı artık müdahalât-ı hariciyeden siyanet edecek vechile tensik ve ıslah edebileceğinizi söyleyiniz ve onlardan da alacağınız vesâitle sefirinize terfîk edeceğiniz insanlar ve mütehassıslar vasıtasıyla İran'ı Afganistan gibi tensik ve ıslah ediniz. Bunlar kabil-i icradır ve pek çok mesâiye muktezi değildir. Yalnız pek güzel bir sefir intihâb ediniz ve ona salâhiyet-i vâsia veriniz. Afganistan, Moskova, İran, Bakü ve Tiflis sefirleriniz arasında pek samimi revâbit tesis ediniz. Onları bizzat şahsınızla idare ediniz, direktiflerinizi siz veriniz. Pek yakın bir zamanda öyle bir kitle husûle gelir ki...

Şimdi, söylediklerimi hülâsa edeyim:

1. Evvelâ, sizinle makine başında görüşmeye behemehal muhtacım. Binaenaleyh beni ya Kars'a veya Trabzon'a bizzat sizin davet etmenizi isterim. Bu benim Afganistan'da, Vustâ Asya'da ve Moskova'da mevkiimi fevkalâde takviye edecektir.

2. Enver'in hareketi hakkındaki kanaatinizi mübeyyin Afgan Emîri'ne benim vasıtamla bir mektup gönderiniz. Mektubu İsmet'e veriniz, bana getirsin.

3. Moskova'ya gayet faal, zeki ve Ruslar'ın tamamıyla itimadını hâiz birisini sefir gönderiniz. Ruslarla aranızda en ufak bir emâre-i ihtilâf gözükmemeli. Bu aralık Ruslar'dan çok şey koparmak mümkündür.

4. İran'a bir mükemmel hey'et-i sefaret gönderiniz. Bol malzeme-i takviye şarttır.

5. Enver'in hareket-i âhuresini tevbih eder tarzda bazı beyânatta bulununuz. Ben böyle düşünüyorum. Eğer sizin başka mütalâalarınız varsa,

Kars'ta makine başında görüştüğümüz zaman uzun uzadı beyân edersiniz. Mütalâalarımı başkaca yazarım ve ortaya bir hakikat çıkarınız.

Artık yazacak birşeyim kalmadı. Arkadaşların gözlerinden öperim. İsmet'in Ankara'ya muvasalatının ertesi günü Muhtar Bey vasıtasıyla göndereceğiniz telgrafa büyük bir sabırsızlıkla intizâr edeceğimi arz ederek gözlerinizi öperim kardaşım.

Ahmed Cemal

Nezaretim zamanında bahriye seryâveri olan Nusret Bey de beraberimdedir. Gerek o, gerek Süreyya ellerinizden öperler. Nusret de eğer Anadolu Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ordusu kadrosuna kaydedilirse, müteşekkîr olurum kardaşım.

İsmet Bey'in memuriyeti hakkında yapılan haksızlığın halledileceğine hiç şüphe etmiyorum.

153

CEMAL PAŞA'NIN, YÂVERİ
İSMET BEY'E MEKTUPLARI

(1922)

Cemal Paşa, yâverlerinden İsmet Bey'e yazdığı bu mektuplarda 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te katledilmesinden önce yaptığı son Avrupa seyahati sırasındaki temasları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Sultan Abdülhamid'in ilk sadrazamlarından İbrahim Edhem Paşa'nın soyundan gelen İsmet Bey ("Karadoğan", Ocak 1882-24 Aralık 1982), Fransa'da yaptığı ziraat mühendisliği tahsilini tamamlamasından hemen sonra Balkan Savaşı'na gönüllü olarak katıldı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Cemal Paşa'nın yâveri oldu, Suriye cephesinde bulundu, Kanal Harekâtı'nda çarpıştı, mütarekeden sonra Cemal Paşa ile memleket dışına gidip Avrupa'da ve Afganistan'da Paşa ile beraber çalıştı, Cemal Paşa'nın İsviçre'de yazdığı hatıralarını Fransızca'ya tercüme etti ve Paşa'nın Tiflis'te katledilmesinden sonra Milli Mücadele'ye katıldı.

Yakışıklılığı dolayısı ile yakınları arasında *Le Belle İsmet*, yani *Güzel İsmet* olarak bilinen İsmet Karadoğan, sonraki senelerde Düyyun-ı Umûmiye'de müfettişlik yaptı, İETT'de harekât dairesi reisi oldu ve Anadolu Ajansı'nın İstanbul Bölge Müdürlüğü'nde görev aldı. Kandilli'deki Ostorog Yalısı'nda vefat etti ve Küçüksu'daki aile mezarlığına defnedildi.

Cemal Paşa'nın en yakınlarından olan ve baba-oğul ilişkisi içerisinde bulunan İsmet Bey, Paşa'nın Avrupa'dan Moskova'ya dönüşünde Ruslar tarafından soğuk şekilde karşılandığını, Tiflis'e Mustafa Kemal Paşa ile buluşmak için Türkiye'ye geçmek maksadı ile gittiğini söylemekte ve suikastin Ruslar tarafından yapıldığına inanmaktadır ("*Şehid Cemal Paşa'nın Yâveri ile bir Mülâkat*", Yeni Gün, 9 Ağustos 1922 ve İsmet Karadoğan: "*Cemal Paşa'yı Ruslar Öldürmüştü*", Yakın Tarihimiz, cild: 2, sah: 36-38).

Paşa, mektuplarında sözünü ettiği Paris temaslarının ayrıntılarından Ankara'yı haberdar etmiş, hattâ Paris'te Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré ile Fransız hariciyesinin genel müdürlerinden Peretti ile yaptığı ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalıştığını ifade ettiği görüşmelerin zabıt suretlerini de Ankara'ya göndermiştir ("*Atatürk Belgeleri, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar*", Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1998, sah: 98-109).

Cemal Paşa, Avrupa'da geniş bir çevrede cereyan eden temaslarını anlattığı mektuplarında bütün yabancı isimleri eski harflerle yazmış olduğu için, isimlerden bazılarının okunmasında zorluk çıktı.

İsimlerin doğru şekillerini tesbit edebilmek için İsmet Bey'in bende bulunan Fransızca günlüklerine müracaat ettim ve birkaçını belirleyebildim. Ancak, günlüklerde bu isimlerin tamamı bulunmadığı için, bazılarının doğru şekilde okunmaları mümkün olamadı.

Cemal Paşa'nın mektuplarında geçen bu kişilerden belirleyebildiklerim şunlardır:

Théodore Tissier (1866-1944): Fransız hukukçu ve politikacı. Devlet Konseyi'nde uzun seneler üyelik ve başkan yardımcılığı yaptı, 16 Ocak 1921 ile 15 Ocak 1922 arasında da Aristide Briand hükûmetinde dışişleri konseyi müsteşarı oldu.

Aristide Briand (1862-1932): Fransız politikacı. 1906'dan 1929'a kadar çeşitli bakanlıklarda bulundu ve 1909 ile 1929 arasında 11 defa başbakanlık yaptı.

Henri Joseph Eugène Gouraud: (1867-1946): Fransız general. Afrika'da görev yaptıktan sonra Çanakkale'ye saldıran Fransız birliklerinin kumandanı oldu, muharebelerde bir kolunu kaybetmesine rağmen ordudan ayrılmadı. 1919'dan 1923'e kadar Ortadoğu'daki Fransız birliklerinin kumandanlığına ve Suriye'deki Fransız manda idaresinin başına getirildi. İstiklâl Harbi yıllarındaki Maraş ve Antep müdafaalarında geri çekilmeye mecbur edilen Fransız birliklerinin en tepesindeki komutan da General Gouraud idi.

Auguste Sarrour (1874-1968): Fransız albay. 1904 ile 1908 arasında Makedonya'daki Osmanlı jandarmasını yeniden organize etmekle görevli komisyonda görev yaptı, 1908 ile 1914 arasında da İstanbul'da aynı alanda faaliyet gösterdi. 1921'de İstanbul'daki Fransız elçiliğinin askeri ataşeliğine getirildi, Ankara Hükûmeti ile Franklin-Bouillon'un başkanlığındaki Fransız hey'eti arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması'nın görüşmelerinde Franklin-Bouillon'un yardımcılığını yaptı ve Mudanya Mütarekesi'ne de Fransız hey'etinin üyesi olarak katıldı.

Henry Franklin-Bouillon (1870-1937): 26 yıl boyunca milletvekilliği ve 1917'de bir ay devlet bakanlığı yapmış olan Fransız politikacı ve gazeteci. Aristide Briand hükûmetinin temsilcisi olarak Ankara'ya gitti, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yaptı ve 20 Ekim 1921'de Fransa adına Ankara Anlaşması'nı imzaladı.

Victor Weil (?-?): İstanbul'da reji müdürlüğü yapan, daha sonra İtibar-ı Milli Bankası'nın genel müdürlüğüne getirilen Avusturyalı mâliyeciyi. İttihad ve Terakî'nin lider kadrosunun en yakın dostlarından oldu.

Baron Friedrich Kress von Kressenstein (1870-1948): Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev yapan Alman general. Cemal Paşa'nın Suriye'deki birliklerine askeri mühendis olarak katıldı, sonra kurmay başkanlığına getirildi ve başarısızlıkla neticelenen Kanal Harekâtı'nda görev yaptı. 1917 Kasım'ında İngiliz generali Edmund Allenby'nin başlatığı saldırıya karşı koyamayarak birliklerini geri çekmek zorunda kalan von Kressenstein, Kafkasya'daki Alman birliğinin kumandanlığının ardından memleketine döndü ve 1929'da emekliye ayrıldı.

Edmond Lefebvre du Prey (1866-1955): 1909'dan 1927'ye kadar milletvekilliği, 1927 ile 1944 arasında da senatörlük yapan, 1921'den 1924'e kadar bakanlıklarda bulunan Fransız politikacı.

Georges Rémond (?-?): l'Illustration dergisinin savaş muhabiri. İtalyanlar'ın Libya'yı işgali sırasında Türk tarafını, Balkan Savaşı'nda yine Türk birliklerini ve Birinci Dünya Harbi'nde değişik cepheleleri takip etti ve bu konularda çeşitli kitaplar yazdı. Cemal Paşa ile Paşa'nın henüz albaylığı sırasında İstanbul muhafızı olduğu zaman tanışmıştı.

Charles Laurent (1856-1939): Fransız bürokrat ve 1920 ile 1923 arasında Berlin'deki Fransız büyükelçisi.

Meisser (?-?): İsviçre'nin Klosters kasabasındaki Klosters Otel'i'nin sahibi. 1922'de, Türkiye'nin Davos'taki fahrî konsolosu oldu.

Joseph Joffre (1852- 1931): Birinci Dünya Savaşı'ndaki Marne Muharebesi'nde Alman birliklerini yenilgiye uğratan Fransız generali.

Madam Grabowska: Mektuplarda ismi sık geçen bu hanımın, Sorbon Üniversitesi ile College de France'da hocalık yapan Polonyalı iranist ve hindolog Helena Willman-Grabowska (1870-1957) olduğunu tahmin ediyorum.

Louis Hubert Gonzalve Lyautey (1854-1934): Fransız marşalı ve Fransız akademisi üyesi. Fas'ta 1912 ile 1925 arasında ilk yerleşik Fran-

sız generali olarak görevde bulundu ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında kısa bir müddet Savaş Bakanlığı yaptı.

Raymond Poincaré (1860-1934): Çeşitli bakanlıklarda bulunan, defalarca başbakanlık ve 1913 ile 1920 arasında cumhurbaşkanlığı yapan Fransız politikacı. Lozan görüşmelerinin ilk turunda, Fransa'yı o temsil etmişti.

Maurice Bompard (1854-1935): Fransız diplomat ve devlet adamı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, beş sene boyunca Fransa'nın İstanbul büyükelçiliğini yaptı. Lozan görüşmelerine katılan Fransız hey'etinde Bompard da vardı.

Zürcher (?-?): Floransa'da 19. asırda Almanlar tarafından kurulan Sanat Tarihi Enstitüsü'nün (Kunsthistorisches Institut) mensuplarından olan Alman mimar. Birinci Dünya Savaşı sırasında geldiği İstanbul için bazı projeler çizmiş, Rumelihisarı'nın restorasyonu üzerinde de çalışmıştı.

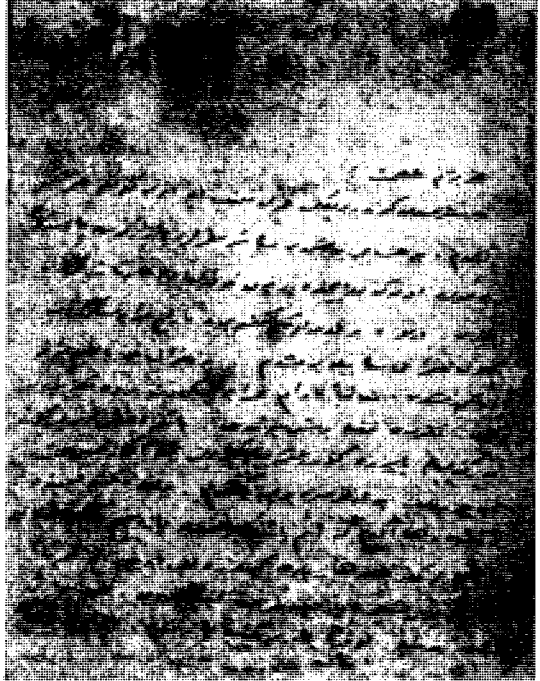
Cemal Paşa'nın mektuplarında bahisleri sık geçen ve hem mektuplarda, hem de İsmet Bey'in günlüklerinde isimleri Latin harfleri ile yazılmış olan iki kişinin, Lauffray ile Heloin'in yanısıra düzgün şekilde okunmalarında güçlük bulunan Şubliye, Konjerla, Luşör ve Dinişert'in kimler olduklarını ise tesbit edemedim. Yine mektuplarda geçen Zarhe'nin ise, Heidelberg Üniversitesi'nin milletlerarası hukuk profesörlerinden olduğu İsmet Bey'in günlüklerinden öğreniliyor.

Berlin, 12 Kânunsânî 922

Azizim İsmet,

Klosters'ten gönderdiğin son mektup ile ertesi günkü telgrafını aldım. Bu hesapca ben şimdi sana şu satırları yazarken sen Paris'tesin. Bu son on gün içinde birçok fevkalâde hadisât zuhûr etti. Evvelâ bundan evvelki mektupta Madam Grabowska'dan gelen telgrafi sana bildirmiştim. Bu telgraf beni bittabû meraka düşürmüştü. Mûteâkiben, Madam Grabowska'dan bir de mektup geldi. Mektupta fazla birşey yoktu. Yalnız âzamî on beş güne kadar kendisiyle Paris'te görüşebileceğimizden bahisle izhâr-ı meserret ediyordu.

Ben o sırada Berlin'e gelmiştim. Berlin'de kendisinden bir mektup daha aldım ki benim Partenkirchen'den yazdığım mektuba cevaptı. Bittabû bu mektupta daha ziyade gevezelik ediyor ve karîben Paris'te bana pek

çok şeyler yapacağından bahsediyordu. Ben, Partenkirchen'den Mösyö Lauffray'ye bir mektup yazmıştım. Madam Grabowska'nın mektubuyla aynı günde ondan da bir mektup aldım. Sarrou'nun kariben avdet edeceğinden bahsediyor ve senin pasaportun hakkında elinden geleni yapacağını bildiriyordu.

Bu mektup bana 10 Kânunsânî'de gelmişti. Aynı günde sabahleyin bizim hanım Münih'ten bana telefon etti. Sarrou'dan mektup geldiğini ve birlikte Paris'e gitmek üzere bir randevu istediğini bildirdi. Ertesi gün, yani dün öğleden sonra da Sarrou'nun mektubu yetişti. Fakat hanımın telefon ettiği günün 10 Kânunsânî akşamüzeri saat sekizde Otomobil Klüp'te von Kress ile beraber yemek yerken Cemal Azmi Bey'den bir telefon aldım. Paris'ten iki Fransız'ın benimle görüşmek üzere gelmiş olduğunu ve kendi evinde bana muntazır olduklarını bildirdi. Bir tanesinin telefona gelmesini söyledim. Mükâlemeden anladım ki bizim Lauffray'nin arkadaşlarından benim tanıdıklarından "Heloin"dir. Hemen o gece saat on buçukta onların bulunduğu Kaiserhoff Oteli'ne giderek kendilerini ziyaret ettim. Benim için Paris'ten suret-i mahsûsada gelen kim imiş bilir misin? Âyândan ve Briand'ın aziz ahibbâsından "Tissier"! Benim Londra'ya gönderdiğim mektubu Lauffray "Heloin"a göstermiş. O da Tissier'ye göstermiş. Tissier benimle görüşmenin pek âlâ olacağını anlayarak hemen Cannes'a gitmiş ve meseleyi Briand'a açmış. Briand benim fikirlerimin ne olduğunu anlamak için hemen Berlin'e gelmesini Tissier'den rica etmiş ve o da buraya gelmiş. Ertesi gün 11 Çarşamba günü için sabah saat 11'de bizim evde randevu verdim. Bütün sana söylediğim şeyleri kâmilten kendisine izah ettim ve bu işler için benim behemehal Afgan sefiri ile beraber Paris'e gitmekliğim lâzım olduğunu kendisine izah ettim. İzahatımı kemâl-i dikkatle dinledi. Noka-i nazarlarımı gayet mühim ve şâyân-ı iltifât gördü. Briand'ın dahi bunlara pek çok ehemmiyet vereceğinden bahsetti ve kendisinin şimdi benim fikirlerimi ve taleplerimi bir gramofon gibi Briand'a nakledeceğini ve onun muvafakati halinde Paris'e gideceğimi söyledi. Heloin da toplar ve tüfenkler hakkında bahislerde bulundu. Tissier'nin koyduğu şart bu mesâili kendisinden başka hiç kimse ile müzakere etmemekliğim ve bu işi münhasıran kendisine tahsis etmekliğim idi. Ben, Sarrou'dan başka hiç kimsenin bunlardan haberdar olamayacağını ve bu hususta itimad-ı kâmil beslemesini söyledim ve onun üzerine kendi ihtarını mücebince sana dün bir telgraf yazarak mektubuma intizâr etmeni bildirdim. Yarın, Tissier Paris'e avdet ediyor. Derakab benim Paris'e gelmekliğim hakkında Briand ile görüşerek bana telgrafla malûmat verecek ve bu hesaba göre ben nihayet on gün sonra Paris'e gelebileceğimi zannediyorum.

Sarrou'nun mektubuna da Lozan'da Lozan Palas'da yekdiğerimize mülâki olacağımızı Madam Grabowska vasıtasıyla bildirmiştim. Ben zannediyorum ki Sarrou'nun Paris'teki arkadaşlarının reisi Tissier'dir ve tam işin ortasında bulunuyoruz. Şimdi bu hesaba göre sen benden ikinci bir iş'ar alıncaya kadar işlere dair hiç kimse ile görüşme. Ben zannediyorum ki dört beş güne kadar bizim Paris seyahati meselesi hall-i kat'îye iktirân edecektir. Gördün ya, Herat'ta söylediğim şey işte taayyün ediyor. Bu işi Fransızlar ile yapmak meselesi aklıma gelince Allah bunun suhûletlerini derakab ihsan etti. Eşek Almanlar hâlâ hayvanlıklarında devam edip duruyorlar. Bana sûratle cevap

ver. Cevabını Madam Şefika Osman nâmına Berlin'e yaz. Mektubumu Tissier bizzat getirecektir. Kendisiyle görüşebilirsin. Şimdilik yazacak başka birşeyim yok. Bugün perşembe, hanım cumartesi günü buraya geliyor. Suret-i mahsûsada gözlerini öperim.

Madam Grabowska'nın adresi, 3 bis Clemant Marat'dır. Paris'te kendisine misafir olacağımı söyle.

Ahmed Cemal

Berlin, 17 Kânunsânî 922

İki gözüm İsmet'im,

Mektubundan pek mütehayyir olmadım. Zaten, Heloin'in Şovalye de la Nedostri (?) olduğunu ben çoktan beri biliyordum. Fakat, Lauffray onun dostu, ahababı hattâ ortağı olduğu için onu burada Berlin'de karşımda görünce canım sıkılmış olmakla beraber bir parça ümide düşmüştüm. Hele, Tissier'yi âyândan Briand'ın dostu olduğunu bildiğim için Heloin'in şirketi ağzımın tadını kaçırmakla beraber Tissier'yi görmekten memnun olmuştum. Ben hiç kimseye karşı ne bir taahhüde girdim ve ne de birşey imza ettim. Böyle şeylerde isticâli sevmediğimi ve pek ziyade ihtiyatkâr olmak itiyadında olduğumu bilirsin. Benim Fransa'ya ve alelhusus Paris'e gelmekliğim elzemdir. Georges Rémond ile ve Franklin Bouillon ve General Gauraud ile bu meseleyi yapacak olursanız bundan son derecelerde istifade edeceğiz. Tissier'ye koyduğum şart dahi bu idi. Yani, Fransa'ya gelmedikçe hiçbirşey yapmayacağımı ihtar ettim. Georges Rémond'u gör ve onunla konuş. Kâbil'den yazdığımız makaleyi behemehal tab' ettir ve benim Fransa seyahatini temin ettir. Benim, Serdar Ahmed Cemal Han nâmına yazılmış olan pasaportum hazırdır. Gerek İsviçre'ye ve gerek Fransa'ya suhûletle seyahat edebilirim.

Afgan sefaretinin Paris'teki adresi:

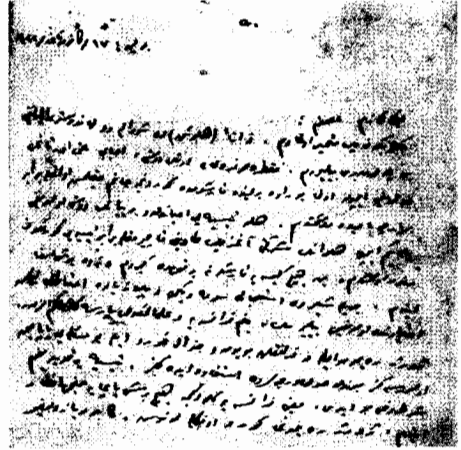
10, Avenue Camoëns. I

(Place Passy)

Paris (16)

Sefarethanede Feyiz Mehmed Han'ı görürsünüz. İllustration için eğer şimdiye kadar elli abone yazılmamış ise Feyiz Mehmed Han hemen parayı tediye edecek ve abone olunacaktır. Temps gazetesi için de dört yüz abone yazılmasını sefir Feyz Mehmed Han emretti. Georges Rémond ile görüşürseniz bunun en münasip şekilde abonesi için ne yapmak lâzım ise yaparsınız.

Ben bir haftaya kadar İsviçre'ye gideceğimi zannediyorum. Herhalde hareketten evvel yine şana yazarım. Esasen, Sarrou'ya verdiğim randevu Lozan'da Lozan Palas Oteli idi. Eğer ben şimdiden oraya gidersem iş daha kolaylaşacak. Sen hiçbir bahane ile Paris'ten ayrılma ve otelde her gün bulun ve her gün bir iş olsun veya olmasın behemehal bana iki üç satırlık mektup yaz. Madam Grabowska ile de görüşerek onunla her zaman Sarrou meselesini tâcil ettir. Franklin Bouillon ile Lauffray vasıtasıyla görüşme. Madam Grabowska veya daha mükemmeli General Gauraud vasıtasıyla görüş. Lauffray hakkında da itimadım kalmadı. Zira benim mektubumu

Heloin ve Tissier'ye göstermesi pek ziyade canımı sıktı. Allah böyle adamların belâsını versin. Mektuplarını her gün beklerim.

Harım buraya geldi. Tamamen iade-i âfiyet etmiş. Ona mektup yazmadığın için sana incinmiş.

Mahsûs gözlerini öperim evlâdım

Ahmed Cemal

Nusret de gözlerini öpüyor. Madam Grabowska'ya çok selâm söyle. Tissier işini ona izah et. Heloen'in karşıma çıkmasına çok teessûf ettiğimi söyle.

155

Berlin, 22 Kânunsâni 922

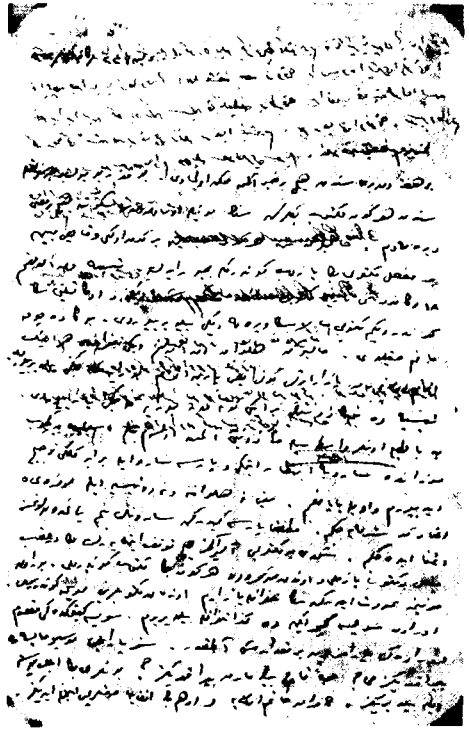
Azîzim İsmet,

Bir haftadan beri senden hiçbir haber almak mümkün olmadı. Bu kadar büyük bir sabırsızlıkla senden her gün mektup beklerken senin böyle uzun müddet sükûtuna hiçbir mânâ veremedim. Halbuki sen her gün sabahleyin bir gün evvelki vekayii mübeyyin bir mufassal mektubu bana yazıp göndermeye mecbur idin. Tissier'den aldığım 18 Kânunsâni tarihli mektupta seninle hâlâ görüşemediğini ve ona teslimen sana gönderdiğim mektubu hâlâ sana veremediğini bildiriyordu. Buna da çok canım sıkıldı. Halbuki, Heloin'den aldığım iki telgrafta her işin itmâm olunarak pazartesi günü yani yarın akşam buraya geleceğini bildiriyordu. Tissier de benim [.....]in bir iki güne kadar buraya geleceğini yazıyordu. Ben bittabû onlar vasıtasıyla me'zûniyeti almış olsam bile İsviçre'ye geçip Lozan'da Sarrou'ya intizâr etmeyi ve Paris'e Sarrou ile beraber gelmeyi tercih ediyorum ve öyle yapacağım. Yani ne Heloin'a ve ne de Tissier ile Lauffray'ye itimad göstermeyeceğim. Mutlaka, Paris'e giderken Sarrou'nun benim yanımda bulunmasına itina edeceğim. Şimdi bu mektubu alır almaz hiç tevakkuf etmeyerek bana derakab mufassal bir mektup yazmalı ve ondan sonra da her gün bana mektup göndermeli, buradan Münih'e avdet ederken sana telgrafla yazarım. O zaman mektuplarını Münih'e gönderirsin. Oradan Swiss'e geçer iken de telgrafla bildiririm. Swiss'e gitmekteki maksadım oradaki paramızdan bir miktarını almaktır. Siz parayı Mösyö Meisser'e bıraktınız mı? Cem'an kaç bin mark bıraktınız? Bunları bana ilk posta ile bildiriniz. Kâmuran Hanımefendi'ye ve Edhem Beyefendi'ye hürmetlerimi iblâğ ediniz.

Chaublier'yi ve Madam Chaublier'yi görebildiniz mi? Mektuplarım ne tesir yaptı? Madam Chaublier ne için cevap yazmadı? Allah aşkına zevke dalıp da işleri unutma! Benimle beraber iş görürken serinkanlılığı bir tarafa bırakıp gayet acûl iş görmeni senden birkaç defa rica etmiştim. Bu ricamı unutma. Mösyö ve Madam Chaublier'ye ve Mösyö ve Madam Weil'e selâmlarımı söyle. Hülâsâ bana haber ver! Ve iş yap!

Madam Grabowska'nın adresi: 3 bis Clement Marot.

Tissier'nin adresi: 7. Rue Albert de Lapparent.

Hanım selâm ediyor. İrfan ve Suad Hanımlar kezâ!

Suret-i mahsûsada gözlerini öperim azîzim.

Bizim Anadolu'ya gönderdiğimiz çocuklardan hâlâ haber yok. Bunun için çok merak ediyorum. Sen de oradan kendisine birşey yazsan!

Ahmed Cemal

156

Berlin, 28 Kânunsânî 922

İsmet'im, oğlum evlâdım!

Pek ukalâvârî yazılmış olan

mektubunuzu elhamdülillâh alabildim.

Fakat hayretsiz okudum dersem yalan
söylerim size!

A benim evlâdım! Benim Paris seyahati hakkındaki iki teşebbüsün nasıl ve kimler tarafından başlamış olduğunu sen bilmiyor musun? Ben sana uzun uzadıya mektup ile bunların ikisini de hikâye etmedim mi? Bunun birincisi yani Sarrou vasıtasıyla yapılmış olanı Madam Grabowska'nın tavassutu ile vukû bulmuş idi. Sarrou da zannedersenem Franklin Bouillon vasıtasıyla teşebbüs etmişti.

Tissier'nin teşebbüsü "Lauffray" tarafından benim mektubum kendisine gösterildikten sonra vukû buldu.

Binaenaleyh bunların ikisinde de benim ne dahlim ve ne de teşebbüsüm var. Siz ikinci kanalın âkılâne olmadığını söyledinizi ben de onun için birinci kanalın devamını münasip gördüm. Sizin Bismarklar'a lâıyk olan mişvâr-ı hakîmânenize muvafık görülmeyen teşebbüsâtımdan dolayı beni muâhazeye kalkışacağınıza, orada her gün olan biten şeyleri bana yazmış olsanız isâbet buyurursunuz.

Zannediyorum ki Paris'e sizi münhasıran bunun için göndermiştim. Her ne ise ister Tissier ister Bouillon ve ister Lauffray, hangisi olursa olsun benim iznimi alsınlar ve ben bir ayak evvel Paris'e geleyim. Ben Madam Grabowska'nın evinde kalacak değilim. Lauffray'nin evinde de kalamam. Madam Grabowska'ya bana uzak bir apartman bulmasını rica ettim. Öyle birşey bulduğunu bildirdi. Benim için o kâfidir.

İsviçre'ye gittiğim zaman paraları kimden alacağım. Bana hâlâ birşey yazmadın. Parayı benim nâmıma mı bıraktın, kendi nâmına mı? Herhalde ben suhûletle paraları alabilmeliyim. Serian bana izahat veriniz.

Sûreyya, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabını hâminen Ankara'dan hareket etmiş. Acaba İstanbul'a mı yoksa Berlin'e mi hareket etti? Bu malûm değil. Kendisine İstanbul'a bir telgraf ve bir mektup yaz da serian Münih'e gelsin. Kâmuran Hanımefendi ile Edhem Bey'e arz-ı hürmet ederim. Mösyö Weil'e benden selâm söyle. Hanım selâm ediyor. Bâkî hürmetkârâne ellerinizi ôperim efendimiz!

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a letter or document related to the main text. The text is dense and covers the right side of the page.

Ahmed Cemal

Berlin, 29 Kânunsânî 922

Oğlum İsmet'im;

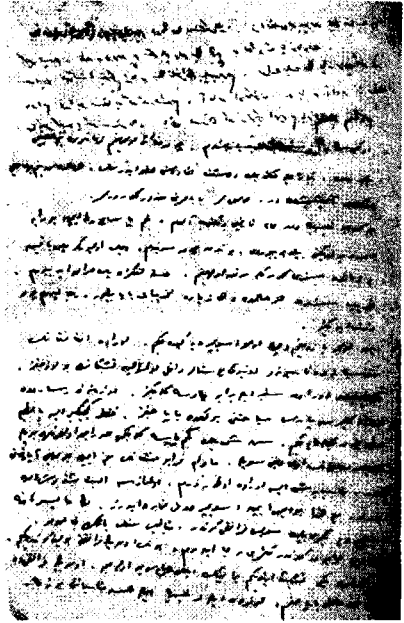
Evvelki [gün] sana biraz sitemli bir mektup yazmıştım. Çok müteessir olduğum zamanlarda benim asabiyetimi bilirsin. Binaenaleyh mektubumun dürüş ifadesini affedersin. Herhalde sen benim bu hallerime alışmışsındır. Evlâdlar babalarını mazur görürler.

Bugün, Tissier'den 27 tarihli bir mektup aldım. Benim pasaport için buraya emir verildiğini bildiriyordu. Bundan çok sevindim. Demek oluyor ki pek yakın bir zamanda sizi görmeye muvaffak olacağım. Hastalığınızı pek merak ediyorum. Grip sizde herhalde daha ziyade tahribât yapabiliyor. Rica ederim çok dikkat ediniz.

Ben evvelce yazdığım veçhile evvelâ İsviçre'ye gideceğim. Orada Afganistan'ın Sossyete de Nation ve Union Postal'e dahil olması için teşebbüsâtta bulunacağız. Oradan sefir ile beraber Paris'e geleceğiz. O zamana kadar Sarrou da Lozan'a gelirse, Paris seyahatini beraber yapacağız. Fakat gecikir ise bittabû onu çok beklemeyeceğim. Sen şimdilik benim Paris'e geleceğimi soracak olanlara böyle şeyden malûmatın olmadığını söyle. Madam Grabowska'nın benim için bulduğu apartmanı gör. Mûnasip birşey ise orada otururum. Olmazsa elbet başka birşey elde ederiz. Mâhazâ bu iş için İsviçre'den muhabere ederiz. Bana, Meisser nâmına İsviçre'ye yirmi bin Swis frangı gönder. Mütebâkisi senin yanında kalsın. Parayı çabuk göndermenizi rica ederim. Bunun on bin frangını Berlin'e göndereceğim. Burada yeni teşebbüs ettiğim bir işin ilk sermayesi bu olacak. On bin frangını da yol harçlığı yapacağım. Lauffray ile ve Tissier ile hûsn-i münâsebâtını bozma.

Bu izni Tissier aldığı için ona müteşekkirim. Franklin Bouillon ile münâsebâta giriş. Gouraud'dan ve Şerbiye'den (?) bana hiçbir havadis yazmadın.

Swiss'e hareket ettiğim zaman sana telgrafla bildiririm. Lauffray'nin bana yazdığı mektubu Madam Grabowska'ya göndermiştim. Aman o mektubu sen yanına al ve nezdinde sakla. Kimseye gösterme. Bâki, hasretle gözlerini öperim evlâdım İsmet'im!

Ahmed Cemal

158

Berlin, 30 Kânunsânî 922

İsmet Bey,
Papuçtan şimdilik vazgeçtim.
Dış patlarıyla istediğim kremi
gönderir isen daha memnun
kalacağım efendim.⁸²

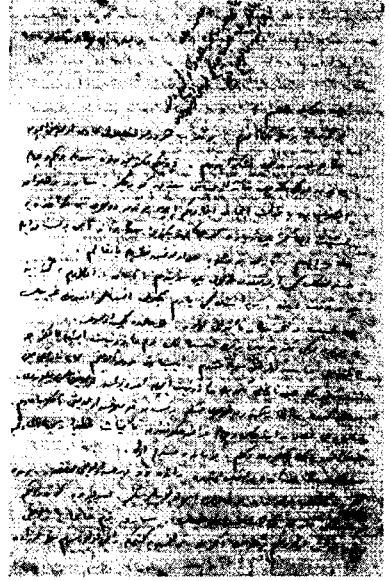
Pek sevgili İsmet'im,

Bugün yine bir mektubunu aldım. Bu mektup her türlü tafsilâtı hâvî olduğu için sana bütün ruhumla teşekkür ederim. Dünkü mektubumda da söylediğim veçhile bundan evvelki mektubumun müteessirâne lisânını mazur görünüz. Sarrou ve Heloin işlerini ben bizzat icat etmediğim için bundan dolayı beni muâhazeye teşebbüs etmeniz pek ziyade gücüme gittiğinden sana biraz acı bir lisan ile hitap ettim. Artık bu meseleye hallolunmuş nazarıyla bakalım.

Hastalığının geçmiş olduğundan dolayı pek sevindim. Aman evlâdım kendine çok dikkat et. Zira senin gibi yarım ciğerli insanlar üzerinde gribin pek garip ve tahripkâr tesirâtı olur. Herhalde geçmiş olsun.

Ben bundan evvelki mektuplarımın birinde Tissier'nin bizim me'zûniyet işiyle yalnızca iştigali münasip olacağını söylemiştim. Tissier'den dün aldığım 27 tarihli yani senin mektubunla aynı tarihli mektupta me'zûniyet için emir verilmiş olduğu bildiriliyordu. Bu hâle göre sana karşı neden dolayı başka bir lisan kullanmış olduğunu anlayamadım. Senin dahi tasavvur ettiğin veçhile Fransa hükûmetinden teminat-ı kat'îye-i resmîye almadıkça ben Fransa'ya geleceklerden değilim. Bu bâbda müsterih ol.

Sarrou'nun bana Lozan'da buluşmak üzere randevu vermiş olduğu muhakkaktır. Bunda hiçbir yanlışlık yoktur. Bu hususta emin olabilirsiniz. İsviçre'ye gönderdiğim bu bâbdaki mektubu belki almamış olacaksın. Sarrou bizim hanıma yazdığı ve benim bizzat okuduğum bir mektupta eğer ben Fransa'ya gitmeye razı olursam benimle Lozan'da birleşeceğini ve müteâkiben birlikte Paris'e gideceğimizi yazıyordu. İşte Madam Grabowska'nın bu işten haberdar olması bu suretle vâkı olmuştu. Zira Madam Grabowska, Sarrou ile aramızdaki muhabereye tavassut ediyor. Sarrou benim bu seyahatim için me'zûniyet almak meselesini Franklin Bouillon ile kararlaştırmış. İşte Franklin Bouillon'un bu işe vâkıf olması da bundan neş'et etmiş. Yani birinci inisiyatif onun tarafından geliyor. Sonra sana me'zûniyet almak için senin talebin üzerine Lauffray'ye yazdığım mektup Tissier'nin eline geçmiş. O da münhasıran benimle görüşmek

⁸² Bu not, Cemal Paşa'nın eşi Seniye Hanım'a aittir.

üzere Briand'ın emriyle Berlin'e gelmiş ve ona Heloin da refakat etmiş. Ben, Tissier'ye siyasî nukât-ı nazarımı söylediğim zaman hiçbir angajmana girişmiş olmamak için bunların hepsinin Paris'te müzakere edilmesi lâzım gelince [geldiğini] ileri sürdüm. O da bu nokta-i nazarıma iştirak ederek iş ile bizzat iştigale başladı ve ben Tissier'ye Sarrou'nun ve Franklin Bouillon'un bu işlerle iştigal etmekte olduklarından hiç bahsetmedim. Yalnız, Tissier kendi teşebbüsâtından kimsenin haberdar olmamasını ileri sürünce bunu Sarrou'dan başka hiç kimsenin bilmeyeceğini bildirdim. İşte mesele bundan ibârettir. Sen ilk mektubunda Tissier hakkındaki iştiklerini yazınca benim onun hakkındaki fikrimi teşviş ettin ve beni düşündürmeye başladın. Bilâhare sen de Tissier'nin "influant"⁸³ bir adam olduğunu haber verdiğin için ben de Tissier tarafından me'zûniyetin istihsâline mâni olmak istemedim. Heloin'ı ben gayet âkilâne bir surette savsaklayıp duruyorum. Bundan dolayı hiç merak etmeyiniz. Fakat Tissier'yi elden kaçırmayı hiçbir veçhile arzu etmiyorum. Zira bu adam bizim pek işimize yarar. Bundan evvel Madam Grabowska'ya yazdığım mektupta sefir Laurent ile mükâlemeye bulunduğumu hikâye etmiştim. O mektubu behemehal oku. Heloin'i şüphelendirmeye gelmez. Lauffray'ye de çok itimad etme. Zira onların ikisi de bir ayakkabıdırlar. Ben Paris'e gelirim herhalde hiç kimsenin tesiri altında olmadığımı harekâtımla ispat ederim. Paris seyahati meselesi bundan ibâret. Şimdi yalnız Tissier'nin teşebbüsâtına intizâr edelim. Başka birşey yapmayalım.

Benim İsviçre seyahatime gelince:

Ben bu seyahati elzem telâkkî ederim. İster Fransa'ya gideyim ister gitmeyeyim İsviçre'ye mutlaka gitmek isterim. Evvelâ Afganistan'ın Cemiyet-i Akvam'a (Société des Nations) ve Posta İttihadı'na dahil olması meselesi var.

Sâniyen, Afganistan'ın İsviçre tarafından tasdik ettirilmesi meselesi var.

Sâlisen de (bu da şimdi zuhûr etti) Afganistan'ın "Cenevre" Gêne Konferansı'na davet ettirilmesi meselesi var. Bunların hepsi fevkalâde mühim mesâil. Bunun için Afgan sefiri benim kendisiyle beraber İsviçre'ye gitmemi rica etti. Ben de muvafakat ettim. İşte İsviçre'ye bunun için gideceğim ve oraya gidersem Lozan'da değil Bern'e yakın bir kasabada oturacağım. Meisser'in arkadaşlarından birinin evinde. Eğer bu esnada Sarrou, Lozan'a gelecek olursa ve benim Paris seyahati me'zûniyeti de gelmiş bulunursa ben de Paris'e gelirim ve orada işi dallandırıp budaklandırmadan istediğim zevât ile gizlice konuşurum. Ben âdetâ orada hiçbir sosyeteye gitmemek, hiçbir yere girmemek fikrindeyim. Mâhazâ buna da Paris'te karar verilebilir.

Bu itibarla ben şimdilik gerek siyasî ve gerek endüstriyel hiç kimse ile bu mesele hakkında konuşmanızı münasip görmüyorum. Esasen görüyorum ki Fransa'da bizim sesimizi iştirmek için kulaklar pek hazırdır. Onlar mutlaka bizi Fransa'ya celbedecekler ve benimle pek ciddi konuşacaklar. Rêmond ile Curzon'un bahrî şubesi müdürü Mösyö "Bo"nun Berlin'e veya Münih'e gelmelerini de muzırr telâkkî ederim. Zira Almanlar'ın benim Fransızlar ile bu kadar temasta bulunduklarını anlamalarını istemiyorum. Ben 8 veya 10 Şubat'ta esasen İsviçre'de bulunacağım için eğer o zamana kadar

⁸³ influant: Fransızca nûfûzlu, etkili.

Paris seyahatim için me'zûniyet gelmez ise o zaman onların İsviçre'ye gelip benimle görüşmeleri daha münasip olacağı gibi eğer o zamana kadar yine me'zûniyetim gelmez ise o zaman tasavvur ettiğin siyasî ve iktisadî adamların İsviçre'de benimle mülâkâtlarını temin edersin. İşte evlâtçığım sana uzun uzadıya izahat verdim. Bâdemâ bundan ziyade birşey yazmayacağım. Madam Grabowska ile beraber bana güzel apartman tedarik etmeyi unutmayınız. Bu hususta kendi şüphesini davet etmemek için Tissier'nin re'iyine müracaat ediniz. Şöyle bilersiniz ki Tissier ile Franklin Bouillon yekdiğerini kıskanıyorlar. Biz de ikisine de birer mavi boncuk vererek ikisinin de "sucepsibilitê"sini⁸⁴ davet etmeden ikisinden de istifade etmeliyiz. Madam Grabowska bana yazdığı mektupta Franklin Bouillon'un benim için bir apartman tasarladığını yazıyordu. Eğer orasını münasip görürseniz Tissier'ye sen dersin ki "Paşa için filân tarafta bir münasip apartman bulduk. Eğer siz de paşa buraya geldiği zaman kendisiyle münâsebâtınızın idamesi için orada oturmasının münasip olmayacağı hakkında bir fikriniz yoksa bize söyleyiniz de orasını hazırlayalım" şayet Tissier bazı itirâzat dermeyân ederse sen artık talâkatini isti'mâl ederek onu iknâya çalışırsın. Eğer, Franklin Bouillon'un bulduğu yeri sen münasip görmezsen o zaman onları iknâ ederek başka bir münasip mahal tedarikine çalışırsın. Artık bu kadar talimat kâfidir değil mi yavrum! Para için bundan evvelki mektubumda yazdım. Meisser nâmına yirmi bin frank swissi gönder. Bunun on bin frangını buraya göndereceğim.

Nasıl mektubumu beğendin mi? Bundan tafsilâtlısını zor bulursun. Hanım, İrfan ve Suad Hanımlar arz-ı hürmet ediyorlar. Bâkî, gözlerini hasretle operim İsmetciğim.

Ahmed Cemal

⁸⁴ Cemal Paşa, Fransızca'da *izzet-i nefis* ve *gücenme* anlamlarına gelen *susceptibilité* kelimesini bu şekilde yanlış yazmış.

Münih, 12 Şubat 922

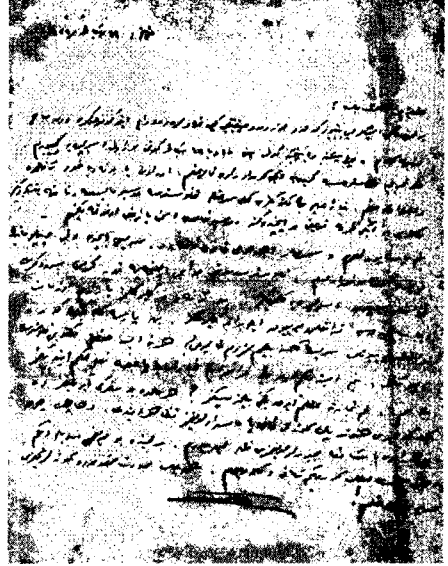
Azizim İsmet Bey,

Berlin'deki işlerimi bitirdikten ve uzun ve sıkıntılı geçen grevlere de vedâ ettikten sonra dün sabah Münih'e geldim. Çarşamba veya perşembe günü yani 15 veya 16 Şubat günü buradan İsviçre'ye geçiyorum. Doğruca Klosters'e gidip iki gün orada kalacağım. Oradan ya Bern'e veyahut Genève'ye vâsıl olacağım. Binaenaleyh bana mektubunuzu kemâl-i sūr'atle Klosters'e Mösyö Meisser nâmına yetiştiriniz. Mektubu yine iki zarfa koymayı ve içindekine Mösyö Han ismini yazmayı unutmayınız.

Benim pasaportlarım Serdar

Ahmed Cemal Han nâminadır. Swiss için dahi diplomatik vize almaya muvaffak oldum. Klosters'den benim cevabımı alıncaya kadar gerek sen ve gerek Franklin Bouillon, İsviçre'ye gelmeyiniz. Ben Genève'e gelir gelmez yazarım. O zaman icap ederse Franklin Bouillon ile beraber gelirsiniz. Ben Paris'e geleceğime göre Franklin Bouillon'un Swis'e gelmesine bilmem lüzum kalır mı. Her ne ise, mufassal mektuplarımı Klosters'den alırsın. Benim istediğim on bin frank ile ticaret yapacağıma nasıl hükmettiniz, bilemem. Benim ticarete aklım ermediğini bilmez misiniz? Herhalde bu seferki ayrılığımızda yekdiğerimizi henüz pek güzel tanıyamamış olduğumuz tezahür etti. Daha pek çok bir arada yaşamaya mecbur olduğumuzu zannediyorum. Berlin'de bulduğumu söylediğim işi sizi ilk gördüğüm zaman anlatırım. Şimdilik suret-i mahsûsada gözlerinizi öperim oğlum!

Ahmed Cemal

160

Hotel Silvretta und Kurhaus Klosters
Klosters
Winter-und Sommersport

17 Şubat 922

Sevgili İsmet,

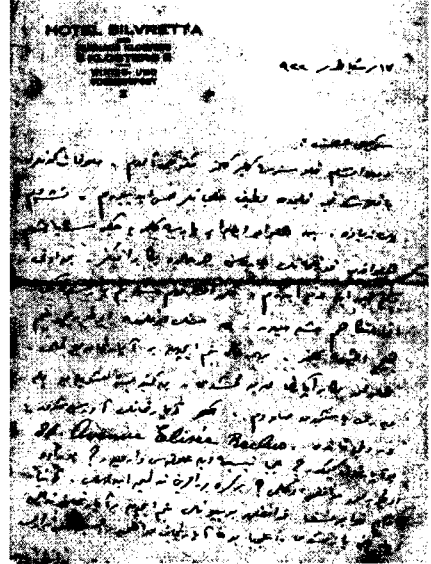
Dün akşam Klosters'e gelir gelmez mektubunu aldım. Mülâkât günleri yaklaştıkça kalbimde lâtif heyecanlar hissediyorum. Neş'em pek ziyade. Ben, Heloin ile beraber Paris'e gelmeyeceğimi sana yazmıştım. Heloin'den kurtulmanın çaresini herhalde bana bırakınız. Ben onu def-i leyyn ile defederim. Lâkin en mühim mesele benim Paris'teki ikametgâhım meselesidir. Senin otelinde oturmak benim hiç işime gelmez. Behemehal benim için bir apartman bulmalı. Heloin bana bir apartman bulmuştu. Ben kendisine şöyle böyle diyerek başımdan savdım. Apartmanın adresi şudur:

88 Avenue Elisée Reclus, dördüncü katta.

Bu apartman kimindir? Acaba, Tissier ile alâkası var mıdır? Burada oturmak muvafık mı, değil mi? Bir kere buralarını tedkik edersin. Sâniyen, Madam Grabowska, Franklin Bouillon'un benim için bir apartman tedarik ettiğini yazmıştı. Acaba bu apartman muvafık mıdır? Yoksa tedarik edilmemiş midir? Tedarik edilmemiş ise tedariki imkânı var mıdır, yok mudur? Sâlisen, Madam Grabowska kendi oturduğu evin alt katında bir apartman kiralayabileceğini yazmıştı. Acaba buna muvaffak olamadı mı? Yoksa o apartmanı muvafık görmüyor musunuz? Râbian, eğer bunların hiçbirisi olmaz ise yine ahlâkça Heloen'e nazaran ehven-i şer olan Lauffray'nin apartmanında oturmak muvafık olmaz mı?

İşte bu kadar ihtimali nazar-ı dikkate alarak güzelce tedkik etmeli ve bana behemehal bir apartmanda bir yer tedarik etmeli. Ben Paris'te mümkün olduğu kadar fazla exposé olmayarak kalmak isterim. Onun için otel, bâhusus senin otelin hiç işime gelmez.

Ben oraya geleceğim saat ve dakikayı yalnız Madam Grabowska'ya bildirmek isterim. Bunun sebebi istasyona çıktığım zaman fazla insanlar tarafından istikbal edilmemektir. Fakat söylediğim gibi eğer apartman işini tanzim edecek olursan Şerbilye'ye (?), Tissier'ye ve Lauffray'ye ve Franklin

Bouillon'a senin vasıtan ile yevm ve saat-i vürûdumun bildirilmesinde hiç mahzur görmem. Onlar istasyonda bulunsalar bile bir zarar çıkmaz. Zaten istasyona geleceklerini hiç ümid etmem ya!

Edhem Bey bittabû bizden olduğu için yevm-i vürûd bence ondan gizli olamaz. Tissier her ne olursa olsun ve ne düşünürse düşünsün elden kaçırmaya ve bâhusus gücendirmeye gelmez. Herkes babasının hayrına Türkofil olur mu zannediyorsun? Bırak, o adamcağız da bir Afgan misyonu tanzim etsin. Bir çiçekle yaz olmaz. Her ne ise, bu hususta uzun uzadıya Paris'te görüşürüz.

Georges Rémond ile birlikte Lyon'dan Paris'e kadar seyahat etmeyi pek muvafık telâkkî ederim. Sen, Georges Rémond'a hemen bir mektup yaz. Ben Genève'den hareketimden bir gün evvel kendisine bir telgraf yazarak Lyon istasyonundan saat-i mürûrumu kendisine bildiririm. Eğer o trenle benim ile beraber gelecek olursa çok memnun olacağımı mektubuna ilâve et.

Ben üç gün Klosters'te kalacağım. Oradan Zürih'e gidip bir gün kaldıktan sonra Bern'e gideceğim. Orada da iki ve nihayet üç gün kalıp Genève'e varacağım. Orada da âzamî üç gün kaldıktan sonra Paris'e hareket edeceğim. Bu hesapça on gün sonra Paris'te bulunabileceğimi zannediyorum. Sen bu mektubumun cevabını yine Klosters'e gönder. Oradan benim nerede olduğumu bilirler ve bana gönderirler.

Meisser'e yazdığın mektupta bildirdiğin Miralay Konjela (?) ile Lozan'da görüşeceğim. Bizim için pek faydalı bir adam olabileceğini ümid ederim.

Yusuf Kemal, Paris'e benden evvel gelirse onunla benim aramda bir mülâkat-ı hafiye zeminini ben gelmezden evvel ihzâr et. Sen bu hususta her türlü şerâiti haizsin.

Parayı aldım. Çok teşekkür ederim.

Artık yazacak birşey kalmadı. Karnım da acıktı. Mektubuna sabırsızlıkla muntazırım. Gözlerini öperim yavrum İsmet'im!

Ahmed Cemal

161

Bern, 23 Şubat 922

Azîzim İsmet'im;

Klosters'den yazdığım mektuba henüz cevap almadım. Fakat oraya pek çok mektuplar gelmiş olduğunu Meisser telefonla bildirdiği için senin de mektubunun onlar meyânında olduğunu zannediyorum.

Ben dün Bern'e geldim. Burada hariciye şubesi müdiri Mösyö Diniser (?) ile görüştüm. Gayet nazik bir zât. Afgan sefiri buraya gelip gelmez her işlerini derakab yapacağını vaad etti. Çok memnun oldum. Akşam bana iade-i ziyaret etti.

Ben yarın Lozan'a gidiyorum. Lozan'da Miralay Konjela ile cumartesi günü görüşeceğim. Beni telefonla cumartesi günü akşamı akşam yemeğine davet ettiği gibi bu sabah da davetini mektupla tekrar etti.

Binaenaleyh işlerin tarz-ı cereyân-ı umûmisinden memnunum. Tissier'ye bir mektup yazmıştım ve o mektubumda Heloin'ın teklif ettiği apartmanı kabul etmek istemediğimi söylemiştim. Bana cevaben yazdığı mektubu leffen gönderiyorum. İşte, Heloin meselesinden bu suretle ve kemâl-i tedbir ile kurtulmuş olduk. Mâhaza görüyorsun ya, benim [.....] etmemekliğimi Tissier de pek münasip telâkki ediyor. Bakalım şu apartman işini nasıl halledeceksin? İşte tam o zaman sana "eski Parisli" diyeceğim.

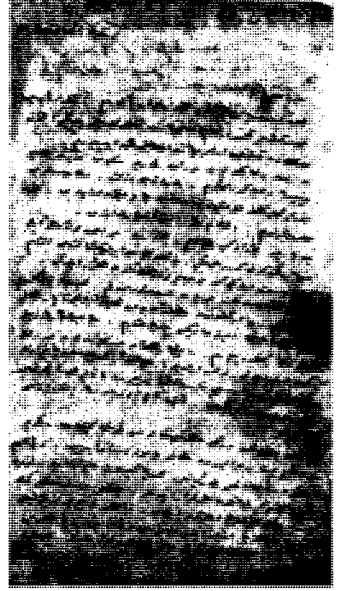
Franklin Bouillon'un dünkü Matin'deki makalesi hoşuma gitmedi. Gerçi benden hiç bahis yok ise de mütalâa yalana isnad ediyor. Zira, elyevm Ankara'da bulunanlar Türkiye'nin harbe girmesine mâni olmadılar. Onlar da tamamen harbe girmemize taraftar idiler ve bunu Mustafa Kemal Paşa alenî nutuklarıyla itirâf etti. Franklin Bouillon böyle hayâlî şeylere mantuklarını istinâd ettirirse çok aldanır. Zira hasınlarımız onun diğer güzel fikirlerini bu sayede çürütebilirler. Herhalde, Yusuf Kemal ile benim aramda bir mülâkat gizlice mutlaka vukû bulmalı. Bunu behemehal temin etmeliyiz. Göreyim seni. İşte çalışacak zamanlar.

Benim Lozan'daki adresim:

Lausanne Palace.

Genève'de Hotel de Russie'ye ineceğim. Her ikisinde de ismim: Serdar Ahmed Djemal Han'dır.

İki gün Lozan'da ve iki gün Genève'de kalacağım. Müteâkiben Paris'e hareket edeceğim. Mektuplarını ona göre gönder. Suret-i mahsûsada gözlerini öperim İsmet'im!

Ahmed Cemal

Lausanne Palace
Beau Site
et Richemont

24 Şubat 922

Sevgili İsmet'im,

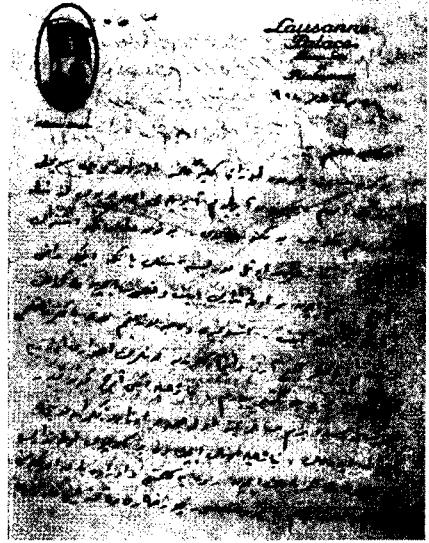
Bugün saat yarımında Lozan'a gelir gelmez uzun ve pek sevimli mektubunu aldım. Senden ayrıldım ayrılmış en büyük lezzetle okuduğum mektubun bu mektup idi. Bütün mütalââtına iştirak ettim. Binaenaleyh, Otel Moris'e, senin yanına inmeye razı oldum. Benim için bir oda tedarik et ve Nusret için de kezâlik bir oda tedarik et. İsviçre'de bulunduğum müddetçe yalnız kalmaklığımı bizim hanım ile Leylâ hiç arzu etmediklerinden onların ısrarı üzerine Nusret'i de beraberce getiriyorum. Binaenaleyh iki üç gün kadar Nusret, Paris'te bizim misafirimiz olacak ve oradan tekrar Münih'e avdet edecek. Binaenaleyh onun için de bir küçük oda tedarik edersin. Süreyya Bey için Roma'ya gelmesini ve orada benden emir beklemesini kendisine yazmış idim. Profesör Zürcher'e de kendisini Floransa'da benim oraya gideceğim zamana kadar bekletmesini yani misafir etmesini yazmış idim. Bugün ondan da cevap aldım. Bakalım, çocuğun getireceği mektupta neler yazmışlar.

Şimdi gelelim bizim Paris'e yevm-i muvâsalatımıza:

Bu iş için suret-i kat'îyyede âtideki kararı verdim:

26 Şubat pazar günü Genève'e gideceğim. 27 Şubat pazartesi günü akşam saat 9.35'te Genève -Paris trenine binerek 28 Şubat salı günü sabahleyin saat 9.30'da Paris'te bulunacağım. Doğruca seninle beraber Otel Moris'e gideceğim. Benim geleceğimi sen hiç kimseye, ama hiç kimseye haber vermezsin. Ben dahi hiç kimseye haber vermeyeceğim. Yalnız, Madam Grabowska'ya yazmamazlık edemedim. Fakat ona dahi rica ettim ki istasyona zinhar gelmesin. Paris'te bulunacağım ilk günü Madam Grabowska'ya vaad ettim. Zavallı o kadar ısrar etti ki bunu reddetmek mümkün olmadı. Binaenaleyh çarşamba günü sabahından itibaren herkes için Paris'te bulunmuş oluruz. İlk günü bu suretle istirahat hasredilmiş olur.

Şimdiye kadar işlerimizde gördüğümüz teshilat ve muvaffakiyet âtisi için büyük ümidler bahşediyor. Ben herhalde Yusuf Kemal ile aleni mülâkâtı

herşeyden ziyade arzu ediyorum. Ahmed Rıza Bey ile de ve daha sair beylerle de görüşmek ayrıca zevkimi mücib olur.

İsmetciğim! Eğer bir Allah varsa şimdi bizimle beraber olmaya başladığına hiç şüphem yok. Âtisi hayırlı olacağına benziyor!

Kemâl-i hasret ve iştîyak ile gözlerini öperim. Kâmuran Hanımefendi ile Edhem Beyefendi'ye hürmetlerimi iblâğ ediniz sevgili İsmet'im!

Ahmed Cemal

Lozan'da Lozan Palas

Genève'de Otel dô la Rusi (de la Russie)

Cevad Bey,⁸⁵ Mösyö Meisser'in konsolosluğunu⁸⁶ İstanbul'a yazmış. Kendisine de telefonla tebşir etmiş. Meisser seviniyor. Bern'de Mösyö Dinichert ile mülâkatım kendi üzerinde pek bir büyük tesirât yapmış. Dün gece hükümet tarafından Cevad Bey'in şerefine verilen resmî bir ziyâfet esnasında, Dinichert bu mülâkattan hararetle bahsetmiş. Bittabî benim Afgan ordusu müfettiş-i umûmîsi olduğumdan bahsederek eski vazifemden haberdar olmadığını izhâr etmiş. Demek adamcağız yuttu gitti. Çünkü o kendisi birşey açmadığı için ben de ona kim olduğumu bildirmeyi lüzümsüz görmüş idim. Mâhazâ yarın akşam Kolonel Konjerla ile birlikte taâm edeceğimden benim kim olduğumu Mösyö Dinichert'e bildirmesini kendisinden rica edeceğim. Konjerla, zannediyorum ki bizim pek çok işimize yarayacak. Yakın zamanda görüşmek üzere Allahımsarmaladık İsmet'im.

Ahmed Cemal

Nusret gözlerini öpüyor.

⁸⁵ Paris'teki Türk büyükelçisi.

⁸⁶ Klosters'teki 400 odalı otelin sahibi Meisser'in, Türkiye'nin Davos'taki fahri konsolosu yapılmasından bahsediliyor.

Grand Hotel de Russie
Genève

Genève, le 26 Fevrier 1922

Sevgili İsmet'im!

Şimdi Genève'e geldim. Bugün pazar olduğu için Tarzî'yi arayamadım. Yarın behemehal kendisini arayacağım. Lozan'da Kolonel Konjela ile görüştüm. Bu kadar nazik bir adama ender tesâdüf olunur. Bana söylediği şeylerden dolayı pek sevindim.

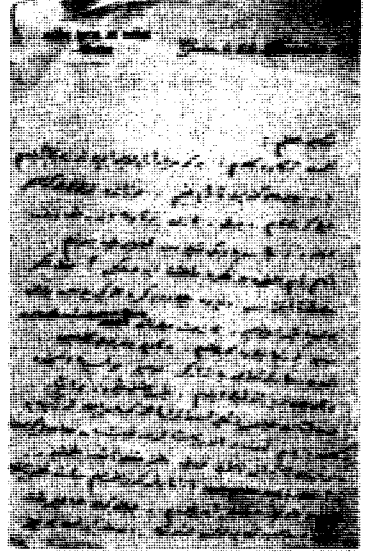
Bakalım bizim Ankara bu fikre muvafakat edecek mi? Fakat eğer muvafakat etmezse dünyada binde bir kere ele geçebilecek bir fırsatı kaybetmiş olacak. Gazette de Lausanne administratörü Mösyö Borniye (?) ile de görüştüm. Bu adam da yola gelecek. Şimdi sana şu mektubu yazarken Mösyö Bavasye (?) isminde bir adamın ziyaretini kabul ettim. Yetmiş yaşını mütecaviz bir ihtiyar. Harp esnasında

İngiliz üserâ karargâhını görmek için Türkiye'ye gelmiş. Bizim Talât ve Enver Paşalar'dan gayet bârid muameleler görmüş. Hâlâ onun tesirâtı altında. Herif milletimiz hakkında atıp tutuyor. Ben artık yarın pazartesi günü akşam saat dokuz buçukta Paris'e müteveccihen hareket ediyorum. Salı günü sabahleyin vakt-i muayyende istasyonda bulunmayı unutma. Elbet otelde yeriniz hazırlanmıştır. Rémond'a şimdi telgrafla yarın hareket edeceğimi bildirdim. Eğer [.....]'a kadar gelirse ne âlâ olacak. Ablam, İstanbul'dan hareket ederek Brindisi'ye gelmiş, oradan Münih'e gelecek. Belki bizim çocuk da beraberdir. Eğer çocuk Roma'ya gelirse hemen doğruca Münih'e gidip bize orada intizâr etmesini yazacağım. Zira İtalya'da çok masraf olacak.

Şu mektubu yazarken cumartesi günü yazdığın mektubu aldım. Bundan hiçbirşey anlamadım. Neden benim İsviçre ekspres treniyle Gar de Lyon'a gelmekliğimi istiyorsunuz? Acaba bir fenalık mı zuhûr etti? Yoksa İngiliz hafiyelerine karşı bir tedbir-i ihtiyatı mı? Yoksa Araplar'ın bir münasebetsiz nûmâyışından mı kuşkulandın? Her ne ise, seni görünce anlayacağız. Fakat pek meraklıyım. Ben inşaallah pazartesi günü mutlaka hareket ediyorum. Artık telgraf yazmaya lüzum görmüyorum. Bâri maksadın ne ise Madam Grabowska'ya da onu haber ver ki biçare kadın meraktan kurtulsun.

Mahsûsen gözlerini öperim. Nusret selâm ediyor.

Ahmed Cemal

164

CEMAL PAŞA'NIN AFGAN
EMİRİ AMANULLAH HAN'A
MEKTUBU

(1 Temmuz 922)

Cemal Paşa, bu mektubunda Amanullah Han'a Avrupa'daki temasları hakkında bilgi veriyor. Bir bölümü Paşa'nın yâveri İsmet Karadoğan'ın evrakı arasından çıkan metni, Karadoğan'ın sonraki senelerde bir dergide yayınladığı⁸⁷ metin ile birleştirerek tek bir metin haline getirdim.

Moskova, 1 Temmuz 922

Şevketmeâb efendimiz,

Kabil'i terkedeli bugün tamam dokuzuncu ay hitâm buldu.

Moskova'daki teşebbüsâtıma dair Bedri Bey bendeleri vasıtası ile takdim ettiğim arızadan sonra zât-ı şâhânelerine hiçbir mufassal arıza takdim etmedim. Benim kanaatimce uzak sahalarda iş gören bir adam işini bir netice-i kat'iyeye isâl etmedikçe, hadisâtın tesiri ile hergün tebeddüle mahkûm olan hususât hakkında bir padişah-ı zîşâna raporlar takdiminden tevakkî etmelidir.

İşte bu kanaate tâbî olarak Avrupa'nın muhtelif memleketlerinde Afganistan'ın hayır ve menfaatine teşebbüs ettiğim işlerin encâmına reside olmadan birşey yazmak istemedim.

Eğer âtiyen esbab ve ledüniyyâtını arzedeceğim veçhiyle Kâbil'e avdetim bir müddet için daha düçar-ı tehhür olmasaydı, bu arıza ile de zât-ı veliyyülniâmîlerini tâciz etmekten sarfinazar edecek ve mufassal raporumu Kâbil'e avdetimde bizzat takdim eyleyecektim.

Malûm-ı şâhâneleri buyurulduğu üzere 1921 senesi Teşrînsanisi'nin on sekizinde Moskova'ya terketmiş ve doğruca Almanya'ya gitmiştim. Evvelâ, Almanya'da bulunan aileme ait umûr ile yirmi-yirmi beş gün kadar işigal ettikten sonra Paris'ten Berlin'e gelmiş olan Vezîr Muhtar Mehmed Veli Han Hazretleri ile müştereken Afganistan işleri ile meşgul olmak üzere Berlin'e gittim.

Benim en başlıca emelim Afganistan için Almanya'dan top, tüfek vesaire gibi esliha ve teşhizat-ı harbiye satın almak ve Afganistan'da vücuda getirilmesi elzem olan şimendiferler, fabrikalar, maâdin işletilmesi gibi tesisât-ı nâfia için Alman sermayedârânı ile erbab-ı sanâyiin iştirâkini temin eylemekti.

Bunların hiçbirisinin Ruslar vasıtası ile yapılabileceğine kanî olmadığım gibi Afganistan'ın bu gibi hususâta İngilizler'i tavsit etmesi de Afganistan ile

⁸⁷ Kandemir'in "Cemal Paşa'nın Son Günleri" dizisinde, Yedigün, No: 80, 19 Eylül 1934.

âlem-i İslâm'ın zararını mücib bir hareket olmak üzere telâkki ediyorum. Almanlar'ı bu işler için en ziyade tehlikesiz ve mücib-i istifade bir vasıta olarak kabul eyliyorum.

Almanya'da bu işlere karar verebilecek başlıca iki zât vardı: Birisi meşhur Hugostines -ki Alman Erbâb-ı Sanayi İttihadı'nın reisidir-, diğeri de Alman sermayedârânının reisi addolunan ve son zamanlarda Almanya Hariciye Nezareti'ni ihrâz eden Rathenau'dur. Bundan bir hafta evvel bu zât Almanya'da imparatorluk taraftarları cânibinden katledilmiştir.

Ben de bu iki zât ile Afganistan işleri hakkında görüşmek ve onları Afganistan'a bir hey'et-i fenniye-i tedkikiye göndermeye ikna etmek istedim. Vâkî olan müracaatlarımı kabul ederek ikisi de ayrı ayrı zamanlarda benimle görüştüler.

Ayrı ayrı siyasî gruplara mensup olan ve yekdiğerine âdeta hasm-ı cân olan bu iki zâtın teklifâtına karşı verdikleri cevaplar tamamen yekdiğerlerinin aynı idi.

Dediler ki:

- Cemal Paşa, Afganistan'ın vaziyet-i coğrafiye ve siyasiyesine dair verdiği- niz izahat tamamen doğrudur ve Almanya, Afganistan'ın peydâ-yı umrân etmesine muavenet ederek iktisaden müstefid olacağı gibi Afganistan'ın kesb-i kuvvet etmesine muavenet sayesinde siyaseten de müstefid olabilir. Binaenaleyh bu işe lâıyk olduğu ehemmiyetle teşebbüs etmek her Alman için bir vecibedir.

Fakat Almanya'nın bugünkü vaziyet-i iktisadiye ve siyasiyesi buna şimdilik maatteessüf imkân bırakmaz. Evvelâ, Almanya böyle Afganistan umur-ı iktisadiyesi ile alâkadar görünmeye başlar başlamaz düşmanlarımız "Madem ki Afganistan'a sarfedecek kadar para ve vesâite maliksınız, o halde borçlarınızı niçin vermiyorsunuz?" derler ve bizi daha ziyade tazyike başlarlar.

Sâniyen; biz vaziyet-i müşkile-i hâzıramızdan kurtulmak için İngiltere'nin müzâheret-i mâneviyesine arz-ı iftikar ediyoruz. Afganistan'ın kuvvetlenmesine yardım etmek demek İngiltere'nin menfaatine muhallit hareket etmek demektir; İngiltere bizim Afganistan'la alâkadar olduğumuzu görür görmez bizi Fransa'dan daha ziyade tazyike başlar ve işte o zaman Almanya için iflâs muhakkaktır. Binaenaleyh, menhûs Versay Muahedesi'nin tâ'diline ihrâz-ı muvaffakiyet etmedikçe, Afganistan işi ile gerek doğrudan doğruya gerek bilvasıta alâkadar görünmekten tevakkâ etmeye mecburuz. Size her kim bunun hilâfına birşey söyleyecek olursa kat'iyen inanmayınız ve Almanya'dan şimdilik uzun bir zaman için hiçbirşey beklemeyiniz".

Cevabın bu kat'iyeti karşısında artık benim için yapacak birşey kalmamıştı. O zamana kadar Maysner Paşa ile Alman mühendisleri hakkında görüşmüş ve karîben kendileri ile mukavele akdi için mukarrerat ittihaz ettirmiş idim. Fakat bizim Alman mühendisleri vasıtası ile şimendifer vs. projeleri ihzâr ettirmekten maksadımız bilâhare bunları Alman sermayedârânı ve Alman sanayii vasıtası ile inşa ettirmek idi. Bunlar Afganistan'da teşebbüsât-ı sînâiye ve umrânîye ile alâkadar olmayacaklarını alenen beyân etmiş olmalarına göre, artık Alman mühendisleri celbi keyfiyeti bilâlüzum büyük bir masraf ihtiyârından başka bir faydayı müfid olamazdı.

Mehmed Veli Han ile bilmüzakere bir kere de Fransa ve İtalya sermayedârânı ve erbâb-ı sanayii ile müzakere-i keyfiyet etmeyi kararlaştırdık.

İttifakat-ı garîbeden olmak üzere o sırada fevkalme'mül bir hadise cereyan etmekte idi. Kânunsanî'nin nısf-ı evvelinde ben Berlin'de bulunduğum sırada, bir gece bir Fransız'ın Paris'ten bilhassa benimle görüşmek üzere gelmiş olduğu haber verildi.

Hemen, bulunduğu otele gittim.

Bu, Fransa meclisi âyânı âzasından Tissier isminde bir zât idi. Yanında, benim harpten evvel İstanbul'da tanışmış olduğum bir Fransız vardı. Mösyö Tissier, Fransa Başvekili Mösyö Briand tarafından bilhassa benimle görüşmek üzere gönderilmiş olduğu ve Mösyö Briand'ın benden sorduğu bazı suallere cevap vermeliğimi rica ettiğini bildirdi.

Ertesi gün erkence görüştük ve bütün suallerine cevap verdim. O gün akşam üzeri Mösyö Tissier, Paris'e avdet etti ve verdiğim cevaplara göre Mösyö Briand'ın behemehal bizzat benimle görüşmek isteyeceğini ve bunun için Paris'e kadar bir seyahat yapmakiğimi benden rica etmesi muhtemel olduğunu ilâve etti.

Fakat, Mösyö Tissier daha Paris'e muvasalat etmezden evvel Mösyö Briand başvekâletten istifasını vermiş ve yerine Mösyö Puankare geçmiş idi.

Beş-altı gün sonra Mösyö Tissier'den aldığım bir mektupta, Mösyö Briand'ın verdiğim cevapları fevkalhadd câlib-i dikkat bulduğunu ve benimle bizzat görüşmek Fransa hükûmetinin menâfi-i azimesi iktizasından bulunduğuna kanaat ettiğini ve bunun için Tissier'nin keyfiyeti Mösyö Puankare'ye söylemesi lâzımgüleceğini ve kendisinin de Mösyö Puankare'yi görerek Cemal Paşa'yı Paris'e davet etmesini tavsiye edeceğini söylediğini bildiriyordu.

Birkaç gün sonra Fransa'nın Berlin sefiri Mösyö Loran ile görüştüm ve benim Fransa'ya, Fransa hükûmetinin davet-i resmiyesi üzerine azimetim kararlaştırıldı.

Berlin'de bulunan rüfekamızın inzıamı muvafakatı ile ben de bunu kabul ettim. Puankare benim doğrudan doğruya Cemal Paşa nâmı ile seyahat etmemi istiyordu. Fakat ben bazı mülâhazâta mebnî Afgan teb'asından Serdar Ahmed Cemal Han nâmıyla seyahati tercih etmişim. İlelebet mücib-i iftihar-ı azim olan tevcih-i vecih-i şehriyârleri - ki avdetimde Afgan ordu-sunun müfettiş-i umûmiliği hizmet-i mübeccelesidir - bana Afgan teb'ası olmak hakk-ı meşrûunu da bahşediyordu. Mehmed Veli Han ile bilistişare ona göre pasaportlarımı ihzâr ettirdikten sonra şubat mâh-ı nısf-ı âhirinde evvelce İsviçre'ye ve bâdehû Paris'e gittim.

Ben, bu Paris seyahatine cidden pek büyük bir ehemmiyet veriyordum.

...Kâbil'de bulunduğum sırada defâatle hâk-i pâ-yi hümâyûn-ı şehriyarilerine arzylediğim veçhiyle Afganistan'ın Fransa, İtalya ve Amerika gibi düvel-i muazzama ile doğrudan doğruya münasebat-ı resmiye-i siyasye peydâ etmesi ve Kâbil'e o memleketler sefirlerinin de celbini temin etmek, Afganistan için hayati mesâilden idi. İşte, evvelâ Mösyö Briand'ın ve bilâhare Puankare'nin vâkî olan nazikâne vaadlerini kabul etmeliğimin sâiki, bunlardı. Bu seyahat pek büyük masrafı mücib olacaktı. Bende ise Kâbil'den hareketim sırasında ihsân buyurulmuş olan yirmi bin franktan mütebâkî paradan başka para bulunmadığından, Mehmed Veli Han'dan beş yüz İngiliz

lirası alarak yola çıktım.

...Paris'e muvasalatımdan iki gün sonra Puankare ile görüştüm. Kendisi ile cereyan eden mahremâne mükâlememizi bu mektuba dercetmekten tevakkî ederim. Bunu ancak Kâbil'e avdetimde bizzat huzur-ı şâhânelerine arz etmekliğime müsaade buyurmanızı rica ederim.

Ancak, Poincaré'den Afganistan için maddeten talep ettiğim hususâtı arz edebilirim:

Evvelâ: Kâbil'de bir Fransız sefarethanesi tesisi; sâniyen Afganistan'da şimendiferler inşâsı, madenlerin işletilmesi, arazinin iska' ve irvâ'sı nokta-i nazarından tedkikatta bulunmak üzere bir Fransız hey'et-i fenniye-i istikşâfiyesinin izamı (Bütün masârifi Fransa hükûmeti cânibinden veyahut Fransa sermayedarları tarafından temin olunmak ve netice-i keşfiyât Afgan hükûmetine bilâbedel tevdi edilmek ve bundan dolayı Afgan hükûmeti hiçbir taahhüt altına girmemek şarttır).

Sâlisen, Afganistan için Fransa'dan tedarik edilecek top, tüfek, cephane, tayyare vesaire gibi teçhizat-ı harbiyenin ihracına müsaade edilmek.

Zannediyorum ki, bu üç şeyden başka Afganistan'ın isteyeceği birşey olamazdı.

Poincaré benden Mart'ın yirmi ikisinde Paris'te in'ikad edecek olan şark-ı karib sulhu müzakerâtının nihayetine kadar intizâr etmemi rica etti. Ben de bilmecburiye bu âna kadar Paris'te kaldım, fakat vaktimi boş geçirmedim. Afganistan için ucuz fiyatlarla tüfekler tedarik ettim. Afganistan'da bir mükemmel tayyare filosu tesisi vücuda getirmek için Fransa'nın en ciddi ve en mükemmel bir şirketi ile şerâiti tesbit ettim. Krozô top fabrikasını Afganistan'da bir top ve tüfek fabrikası tesis için masârifi kendilerine ait olmak üzere tedkikatta bulunmaya razı ettim.

Ve, Afganistan'da yapılacak şimendiferler ve işletilecek madenler vesaire hakkında tedkikat-ı fenniye de bulunmak ve bunun için Afganistan'dan hiçbirşey talep etmemek üzere meşhur Fransız teşebbüsât-ı sinaiye şirketlerinden biri ile şerâiti tesbit ettim. Bu şirketin başında Fransa'nın bugünkü erbâb-ı siyasetinin en mühimlerinden addolunan Mösyö Luşör vardır.

Bundan başka Mösyö Briand, Maraşal Liyautey, General Gauraud, Mösyö Luşör, Mösyö Bompar gibi Fransız ekâbir-i ricâli ile ve İtalya'nın Paris sefiri Mösyö Sforçiya ile de görüşerek her biri ile âlem-i islâm hakkında uzun uzadıya mükâlemelerde bulundum. O sırada Paris'e gelmiş olan Ankara Hariciye Nâzırı Yusuf Kemal Bey ve İstanbul Hariciye Nâzırı İzzet Paşa ile de görüştüm.

Hülâsa, Paris'te İslâm'ın menfaatine hâdim olabilecek hiçbir fırsatı kaçırmadım.

Eğer, Mehmed Veli Han kendisine gönderileceği müteaddit defalar beyân buyurulan dört yüz bin İngiliz lirasını hâmilan Paris'e gelmiş olsaydı, arzettiğim toplar, tüfekler ve mitralyözler alınmış ve şimdi Hindistan tarîki ile Afganistan'a sevk edilmiş bulunurdu. Fakat bilmiyorum, hangi mülâhazaya mebnîdir, defâatle vâki olan iş'ârâta rağmen para gelmedi ve benim yaptığım ihzârattan da bittabû bir fâide hâsıl olmadı.

Mart ayı nihayetinde Puankare ile bir daha görüştük.

Afganistan'a şimdilik daimî bir sefir gönderemeyeceklerini fakat benim söylediğim hey'et-i fenniyenin riyâsetine Fransız erbâb-ı siyasetinden birini

tain ederek göndereceklerini ve bu suretle ilk temas hâsıl olacağı gibi benim istediğim hey'et-i fenniyenin de Fransız parası ile gönderilmiş olacağını söyledi.

İzahat-ı vâkıadan malûm-ı âli-i cenâb-ı şehriyârleri buyurulacağı veçhiyle Paris seyahatim cidden muvaffakiyetle neticelenmiştir ve zannediyorum ki bu sonbahar mevsiminde bir Fransız hey'et-i fenniyesi Kâbil'i ziyaret etmiş olacaktır. Cenâb-ı Hak'tan çok temennî ederim, bu hey'etin Kâbil'e vürûdundan evvel ben de oraya muvasalat etmiş bulunayım.

...Esasen, Almanya ve Fransa'da bulunduğum müddetçe zihin ve fikrimi her dakika işgal eden yegâne mesele, Enver Paşa'nın Şarkî Buhara'da teşebbüs ettiği işin bizim teşebbüsat-ı umûmiyemiz üzerinde icra edebileceği tesirât-ı muzır idi. Daha henüz Moskova'dan hareketimden evvel zât-ı şâhânelerine takdim ettiğim ve Bedri Bey ile gönderdiğim mektubun hâtimesinde bu husustaki endişelerimi birkaç kısa cümle ile hülâsa etmiştim.

...Ben, Kâbil'de bulunduğum sırada Enver Paşa'dan aldığım mektubun bir fıkrasında Berlin'de bulunan Talât Paşa merhumun İngilizler ile teşrik-i mesâi etmeye karar vermiş olduğu hikâye olunuyor ve bundan dolayı kendisinden külliyyen kat'ı alâka ettiği ve bu hususu resmen Rusya Hükûmeti'ne bildirdiği ilâve ediliyordu. Hattâ, Talât Paşa'nın şehâdetini müteakip Kâbil'deki bendehanede merhûm nâmına fatiha merâsimi yapılmasını zât-ı şâhânelerinden rica ettiğim sırada Enver Paşa'nın ri-vayetine atfen merhûmun son demlerinde İngilizler ile teşrik-i mesâiye başlamış olduğundan dolayı şimdi fatiha okutmak münasip olup olmayacağı benidenizden istifsâr buyrulmuş idi de, böyle birşeyin sıdkına pek de itimad edemeyeceğimi arz ederek bu bâbda müsaade-i şâhânelerinin şeref-i erzânını temine edebilmiştim.

Halbuki, Enver Paşa son hareketine teşebbüs etmeden evvel ne benim, ne de diğer arkadaşlardan hiçbirinin re'iyine müracaat etmemiş ve binaenaleyh bize karşı verdiği sözde ve aldığı taahhütte hânis olmuştur. Rusya Hükûmeti'nin emniyetini suüstimâl keyfiyetini ise izaha lüzum görmüyorum.

O, hükûmetin gösterdiği büyük bir itimad sayesinde ve onun ihzâr ettiği vesâitle Buhara'ya kadar gidiyor ve sonra da ona karşı muhasamatkâr bir vaziyet takınıyor.

İşte bu ahvâl dahilinde bendeniz de Mayıs'ın sekizinci günü Moskova'ya muvasalat ettim ve iki gün sonra Karahan ile görüştüm. Karahan'ın ifadele-rini aynen naklediyorum:

“Avrupa'dan yeni geldiğiniz için, Enver Paşa'nın son avantürü hakkında fazla malûmatınız olmasa gerek. Ben bunları size mücmelen beyân edeyim: Enver Paşa sizin de malûmunuz olan tarz-ı garipte Buhara'dan firar ettikten sonra Şarkî Buhara'daki erbâb-ı kıyâm ile teşrik-i mesâi ederek bizim aleyhimize ilân-ı harp etti. Biz bidâyette bu delice harekete inanmak istemedik. Bilhassa, Hariciye Komiserliği ile onun Türkistan ve Buhara'daki mümessilleri Enver Paşa gibi akıllı ve namuslu telâkkî olunan bir zâtın böyle bir iş yapacağına bir türlü imkân veremiyorlardı. Fakat nihayet hakikat olanca çıplaklığı ve çirkinliği ile meydana çıktı ve bizim emniyetimizi suüstimâl ederek Basmacılar'a iltihak ettiği anlaşıldı. Ve gene bizce hiç inkâr kabul etmeyecek derecelerde anlaşıldı ki, Afganistan Hükûmeti bizimle

akdettiği muâhadeye ve bize karşı verdiği müteaddit vaadlere rağmen Enver Paşa'yı himaye ediyor ve ona gerek para, gerek esliha ve cephane cihetinden yardım ediyor.

Elbette, İngilizler'in nüfuzu Afganistan'da şâyân-ı hayret bir derecede tezâyüd etmiştir. Biz, Enver Paşa'nın İngilizler'in bir âleti olarak iş görmekte olduğuna ihtimal vermiyoruz. Fakat İngilizler bu teşebbüsten âzamî surette istifade etmek çarelerini bulacaklardır ve bulmuşlardır.

Enver Paşa gibi bir adamın nasıl olup da bunu takdir edememiş ve böyle yanlış bir yola sapmış olduğunu bir türlü anlayamıyoruz.

Ben, bundan iki ay evvel Enver Paşa'ya bizim Şarkî Buhara'daki konsolosumuz vasıtası ile bir haber gönderdim ve böyle yanlış bir siyaset takip etmektense gelip bizimle konuşmasını ve ne istediğini izah etmesini teklif ettim. Bana gönderdiği cevapta Türkistan ve Buhara'daki Ruslar kâmilten oraları terk ve tahliye etmedikçe bizimle müzakereye kat'iyen yanaşamayacağını ve hiçbir yere gitmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine, Rusya hükûmeti de suret-i kat'iyyede âtideki kararı verdi:

Enver Paşa'yı ve başına topladığı âsileri Rusya ordusu vasıtası ile kâmilten mahvetmek.

Rusya hükûmetinin bu kararı kat'îdir. Bizim bunu tebdil ve tâdil etmemize imkân yoktur. Biz, Türkistan ahalisine ve bilhassa Afganistan'a anlatmak istiyoruz ki, bizim kuvvetimiz Enver Paşalar gibi delilerin tevessül edebilecekleri harekât-ı isyâniyeye karşı kâfidir. Onların akıllarını başlarına getirmeye her zaman muktediriz. Bunun için Buhara'ya ve Türkistan'a ordumuzun en güzide kıtaâtını sevkettik. Bu kıtaât içinde pekçok miktarda süvari alayları vardır. Harekât-ı askeriye pek yakın bir zamanda başlayacaktır. Neticeyi de kezâ pek yakın bir zamanda istihsâl edeceğimize şüphe etmiyoruz.

Fakat, madem ki şimdi biz Şarkî Buhara ve Fergane'de Enver Paşa ile harbediyoruz ve zannediyoruz ki Afganistan da Enver Paşa'ya yardım ediyor. Bu halde evvelce sizin tavassutunuzla Afganistan'a vermeye razı olduğumuz top, tüfek, para vesaireyi bittabü vermekten şimdilik sarf-ı nazar ettik. Size vaadettiğimiz şeylerin hiçbirisini artık vermeyeceğiz. Zira, Afganistan'daki vaziyet-i siyasîyemiz bundan bir sene evvelki hâlini iktisap etmedikçe Afganistan'a muavenette bulunmayı muzır telâkkî ediyoruz".

İfâdâtın kat'iyyeti hiçbir tereddüde mahal bırakmıyordu. Enver Paşa'nın teşebbüsünden tevellüd etmesi muhtemel bütün fenalıklar ziyadesi ile hâdis olmuştu. Ben bunları daha Moskova'dan Almanya'ya gitmezden evvel tahmin etmiş ve bütün arkadaşlarıma bu bâbdaki endişelerimi tafsilen söylediğim gibi zât-ı hümayûn-ı şehriyârilerine takdim ettiğim arize-i mufasssalının nihayetine de imâen bazı mülâhazât ilâvesine cür'et etmiştim.

Zât-ı şâhânelerini suret-i kâfiyede temin ederim ki, Avrupa'da ve Rusya'da bulunan arkadaşlarımızdan hiçbirisi Enver Paşa'nın hareket-i âhuresini siyaset-i umûmiye-i islâmîye nokta-i nazarından tasvip etmiyorlar.

"Damâd-ı Halife-i Müslimin, Emîr-i Buhara ve Leşker-i İslâm" elkabını takınmış olduğunu hayret ve istigrab ile haber aldığım Enver Paşa böyle bir harekete tasaddî' etmiş olduğuna göre bu badireden âlem-i İslâm'ın en az zararlı çıkmasını temin edecek esbâba tevessül etmek ukalâ-yi islâmın vazifeleri cümlesindendir.

Enver Paşa'ya karşı şimdi nasıl bir hatt-ı hareket takip edelim?

...Şurasını da kanaat-i kat'îyyeye müsteniden beyân edebilirim ki, Enver Paşa bu teşebbüsünde kat'îyyen muvaffak olamayacaktır. Nâhak yere binlerce Müslüman ve Türk kanı dökülmekten başka, Buharalılar ve Türkistanlılar için, hattâ mahallî bir faideyi bile mukayyed olamayacaktır.

İşte, bâlâda arzettiğim mülâhazâta mebnî, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile kat'î bir hatt-ı hareket kararlaştırmak için Afganistan'a gelmezden evvel Türkiye'ye kadar bir seyahat icrasını münasip telâkkî ettim ve iki gün sonra Tiflis'e müteveccihen harekete karar verdim. Onların kat'î karar ve tasavvurlarını aldıktan [sonra], hâkipây-i şehriyârilerine arz-ı ta'zîmât ve zât-ı şâhâneleri ile teâtî-i efkâr ve mütalâât etmek üzere Afganistan'a azîmet edeceğim.

Menhûs İngilizler ile Kâbil'de bulunan bazı İngiliz kâselîsleri düşmanlarımin benim artık Kâbil'e gelemeyeceğim havadisini neşretmekte bulunduklarını haber alıyorum.

Ben, Kâbil'de hiç kimsenin arzu ve muvafakati ile bulunmuyorum. Münhasıran taraf-ı mülûkânelerinden gördüğüm muhabbet ve teveccühât-ı bî-nihayenin minnetdârı olarak Afganistan için cansiperâne edâ-yı hizmet maksadı ile bulunuyorum. Dokuz ay evvelki mufâreketim sırasında mübarek dü-çeşm-i şâhânelerinden akan yaşlar el'ân gözümün önünden gitmiyor.

O zaman huzur-ı şâhânelerinde arzettiğim veçhile ben Afganistan'ın ve zât-ı şâhânelerinin miknet ve azametinin zirve-i bâlâterine suûdu için sonuna kadar sarf-ı mesâiden bir an hâlî kalmayacağım.

Esâfil ve edâni her ne günâ tefevvühât ve türrehâtta bulunacak olurlarsa olsunlar, ben onlara karşı cevap vermek tenezzülünde bile bulunmam. İslâm'ın hayrına mâtuf hîdemât-ı hayriye ile masrûf olan sinîn-i mâziye-i hayatiyem, hattâ en akurr düşmanlarımin gazubat ve müfteriyâtı ile bile lekedâr olmamıştır. Şimdi de Afganistan'da zuhûr etmiş bir-iki şahs-ı seflin bî-mağzâne güft ü gülârları da havale-i sem'-i itibar edecek kadar mütenezzil olmayacağım.

Evet efendimiz, Afganistan'a geleceğim ve zât-ı şâhânelerine bütün hakayık-ı ahvâli ve Müslüman âleminin kanaat-i umûmiyesini isâl eyleyeceğim.

Arızam pek uzun oldu, bunu okuduktan sonra zât-ı şâhâneleri bütün yedi aylık hadisâta tamamiyle vâkıf olacakları için bilâtereddüt arz ve takdîme cûr'et edebildim.

Ahmed Cemal

CEMAL PAŞA'DAN
FETHİ BEY'E (OKYAR)
(9 Temmuz 922)

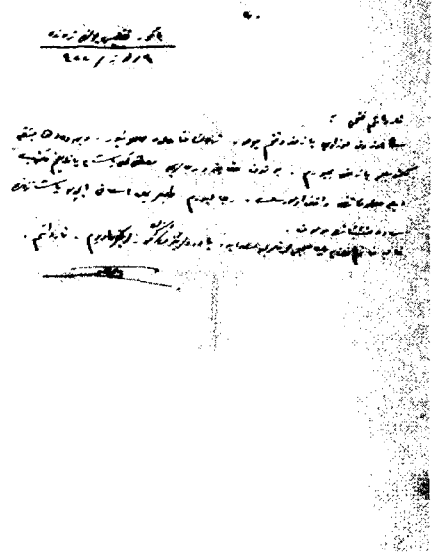
Bakü-Tiflis yolunda trende
9 Temmuz 922

Kardaşım Fethi;

Sana uzun uzadıya yazmaya vaktim yok. Tren fena halde sallanıyor ve ben de daha başka mektuplar yazmaya mecburum. Bütün hakayika ve ricalarıma Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım mektup ile melfufâtına vâkıf olursun. Rica ederim, taleplerimin is'âfı için Paşa nezdinde sen de teşebbüsâtta bulun.

Galibe Hanımefendi'ye pek samimi hürmetlerimi arzeder, yavrularınızın ve sizin güzel gözlerinden öperim kardaşım.

Ahmed Cemal

166

CEMAL PAŞA'NIN HANIMI
SENİYE CEMAL'IN
CAVİD BEY'E MEKTUPLARI
(1922-1923)

Seniye
Cemal

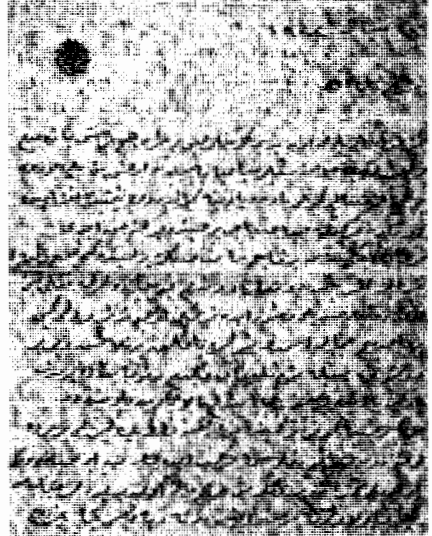
22 Nisan 1922

Muhterem beyefendi,
Sizlerden ayrılalı on yedi gün oluyor. Size hiçbirşey yazamadım. Yolcumuzun pek çok şeyler mübayâaya mecbur olması beni pek yordu. Yolcuyu salı günü Baden Baden'e gönderdik. Perşembe akşamı da oradan hareketle cuma sabahı Berlin'de bulunacak idi.

Kocamın hareketinden birkaç saat sonra Berlin'deki fecî vak'ayı haber alır almaz beynimden vurulmuşa döndüm.⁸⁸ Bu biçârelerin katli beni o kadar sarstı ki tasavvur edemezsiniz. O günden beri deli gibi bir haldeyim. Cemal isminin sizlere yanlış bir telâş verir düşüncesiyle size telgraf çektim ve kocama da bir müddet Baden-Baden'de bulunmasını rica ettim. Hâlâ, Baden-Baden'dedir.

Çarşamba günü Berlin'de bulunacak fakat pek gizli bir yerde oturup pasaportlar bitince hareket edecek. Ben artık anladım ki bu adamlar karar verdiklerini behemehal öldürüyorlar. Cenâb-ı Hakk bana ve evlâdlarıma merhamet etsin. Ne diyeceğimi şaşırdım.

Şaşkın gibi duruyorum. Berlin'den bize malûmat verdiler. Ben, Küçük Azmi ile telefonla görüştüm. Öğrendiklerimi size yazayım. Beyrut Valisi Azmi Bey, diğer Azmi Bey'in evine pek yakın oturuyordu. Vak'a gecesi biçâre Cemal Azmi, Bahâ Şakir, Resuhi, Baha Şakir'in haremi, Hayriye Hanım, Cemal Azmi'nin haremi, Cemal Azmi Bey'in ihtiyar kayınvalidesi, Azmi Bey'in evinde yemekte imişler. Saat on ikide çıkmışlar. Cemal Azmi'nin kapısına yaklaşmak üzere iken köşeden üç kişi çıkmış. O esnada Cemal Azmi Bey'in haremi kapıyı açıyormuş. Diğerleri on adım kadar geride imişler. İki kişi birden birisi Hayriye Hanım'ı, diğeri de Baha Şakir'in haremini hemen

⁸⁸ Dr. Bahaeddin Şakir ile Cemal Azmi Beyler'in 17 Nisan 1922'de Berlin'de Ermeni komitacılar tarafından katledilmelerini kastediyor.

geriye çekmişler. Birdenbire müthiş silâh sesleri başlamış. Resuhi Bey daha biraz geride imiş. Diğerleri başlarını çevirdikleri zaman Bahaeddin Bey ile Cemal Azmi'nin düştüklerini ve bir kelime söyleyerek ruh teslim ettiklerini görmüşler. Hayriye Hanım katilin birisinin arkasından koşmuş. Herif başlamış havaya silâhlar atmaya, tutamamışlar. Vak'a böyle cereyan etmiş. Allah ailelerine sabır versin.

Cemal Azmi'nin yetişmiş evlâdları var. Fakat biçâre Baha'nın küçücük iki yavrusu olmakla beraber beş paraları yok. İki gün sonra Bahaeddin Şakir'in haremının gözünün birisi kapanmış ve velhâsıl pek yürek yakacak manzaralar. Onlara acımakla beraber kendimin ne olacağını düşündükçe zihnime fenalık geliyor. Herşeyi Cenâb-ı Hakk'a bıraktım. O nasıl isterse öyle yapar. Altı hafta Nice'de sizlerle beraber gezdiğim günler ne kadar memnun idim. Buraya geldim, bu mesele beni çok üzüyor. Kocam hayırlısıyla yerine vâsıl olsa herhalde belki tehlike daha azalır diyorum. Burada kar, yağmur mütemâdiyen yağıyor. O güzelim güneşten ayrıldıktan sonra pek fena geldi. Sobaları yakıyoruz. Bizimki pasaportları biter bitmez hemen hareket edecek. İki gün sonra Berlin'de bulunacak. Dün işittiğim bir habere nazaran Enver, Buharalılarla beraber Afganlılar'ı da kandırmış. Doksan bin kişi ile Ruslar'a karşı harekât yapıyormuş. Mesele böyle olursa bizimki gidebilecek mi?

Moskova'dan aldığı haberlerde henüz birşey anlaşılmıyor. Oraya da gidemez. Buralara dönecek olursa ben çıldırırım. Hemân hakkımızda hayırlısı ne ise o olsun. Şimdilik bildiklerimi size yazdım. Aliye Hanım'a bir kart yazarak iki resim daha rica etmiş idim. Bilmem kartımı aldılar mı? Mevsume Hanım'la Aliye Hanım'ın, Âzâde'nin Ümîd'in gözlerini öperim. Size birçok hürmetler ederim efendim.

Seniye Cemal

Moskova'dan kendisine gelen mektuplarda Ruslar'ın hâlâ bizimkine karşı itimadı var gibi anlaşıyor. Herhalde bir defa oraya giderse vaziyet anlaşılabilecek.

167

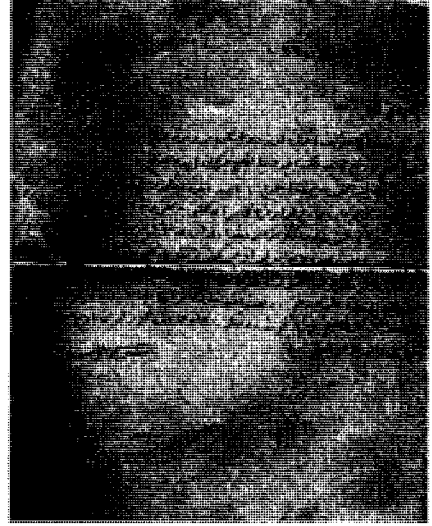
S.D.

30 Teşrînevvel 1923

Muhterem Beyefendi,

Yarın sabah hareket etmek üzere iken birden bizim karaciğer bir kriz yaptı. Sancım devam ettiği için bittabî hareket edemedim.

Kâmuran'a hastalığımdan bahsetmedim. Ümid ederim ki bir hafta sonra hareket edebileceğim. Eve para lâzım oldukça Kâmuran gelip sizden isteyecek. Lûtfen verirsiniz. Şimdilik [.....] bir miktar vardı. Bozup bozmadıklarını bilemiyorum. Bu defa müracaat ederse yüz lira veriniz. Ben yarın bir kliniğe girmek mecburiyetindeyim. Doktor otelde bırakmıyor. Herhalde büyük bir hastalık değil. Bildiğiniz rahatsızlık. Şimdilik fazla yazamayacağım. Rıfat Efendi'nin Kâmuran'a pek yardımcı olduğu için ben de telgraf yazacağım. Bern'e gönderirsiniz. Aliye Hanım'ın gözlerini operim. Çocuklar ellerinizi öperler efendim.

Seniye Cemal

168

CEMAL PAŞA'NIN YÂVERİ İSMET BEY'İN,
ENVER PAŞA'NIN MÜCADELE
ARKADAŞI DR. BEDRİ BEY'E MEKTUBU
(1922)

Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu olan Dr. Bedri Bey, İttihad ve Terakki'nin Orta Asya ve Afganistan ile bağlantılarını kuran ve Enver Paşa'nın Orta Asya macerası sırasında en yakınında bulunanlardan idi. Paşa'nın Afganistan ile ilişkilerini düzenlemek maksadıyla Kâbil'e yerleşmiş, Emir Amanullah Han tarafından saraya alınmış ve o sırada Afganistan'da bulunan Cemal Paşa ile de çalışmaya başlamıştı.

1920'de teşkil edilen Orta Asya Müslümanları Millî Avâmî İhtilâl Cemiyetleri'nin, Avrupa Mümessilleri Mustafa Çokayoğlu'na göndermek üzere Buhara Cumhuriyeti'nden temin ettikleri sekiz kilo kadar altın, İttihadçılar'ın kurduğu İhtilâl-i İslâm Cemiyeti'nin Berlin Şubesi vasıtası ile ulaştırılmak üzere 1922 Mart'ında Bedri Bey'e teslim edilmiş ama altınlar Bedri Bey'in 1923 Nisan'ında Kâbil'de zatürreeden vefat etmesi üzerine kaybolmuştu.⁸⁹

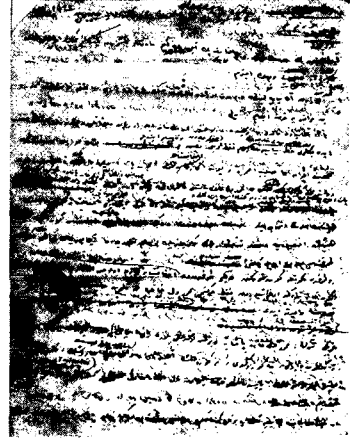
Dr. Bedri Bey'e yazılmış olan bu metni, İsmet Bey'in arşivi için kopye ettiği yine kendi elyazısı ile olan nüshadan naklediyorum.

Azizim beyim,

Ayrılmış bir sene oldu ve ve maalesef pek acı, pek elim hadiseler başımızdan geçti. Mümkün olduğu kadar muhtasaran malûmat vermek isterim.

1. Geçen sene buradan Almanya'ya gittik ve bir müddet orada kaldıktan sonra Paşa'nın Paris seyahatini hazırlamak üzere ben Fransa'ya hareket ettim.

Paşa, Almanya'da kaldı. Berlin'de vezir Muhtar Muhammed Veli Han ile uzun mülâkatlarda bulunarak müştereken takip edecekleri hatt-ı siyasiyenin ve bilhassa siyaset-i haricinin mühim noktalarını hemfikir olarak tayin ve tesbit ettiler. Bunun üzerine Cemiyet-i Akvâm'a, Salib-i Ahmer'e ve Posta İttihâd'ına Afganistan'ın duhûlû için Paşa İsviçre'ye gitti. Orada birçok zevât ile görüştü, Muhammed Veli Han'ın işini hazırladı ve bütün bu işleri beraber yapmak üzere Muhammed Veli Han, Paşa'dan sekiz gün sonra Paris'e geleceğini vaad ve sonra telgrafla da teyid etmişti.

⁸⁹ Bedri Bey hakkında Prof. Dr. A. Ahat Andican'ın "Cedidizm'den Bağımsızlığa Haricte Türkistan Mücadelesi" isimli eserine bakınız (Emre Yayınları, İstanbul 2003, sah: 126, 127, 227, 776).

Paşa, Mösyö Poincaré'nin ısrarı üzerine kendi ismi ile Paris'e geldi. İki defa resmen edildi ve ikinci mülâkatımızda Afganistan'a görütülecek hey'etin suret-i intihâbı ile Societé International Credits ve diğer bazı banka ve şirketlerin Afganistan'a göndermek istedikleri hey'et-i iktisadiye ve tedkikiyenin sekizyüz bin franklık bütçesine ikiyüz bin frank daha hükûmet tarafından ilâve edileceğini söyledi.

Bir taraftan hükûmetle görüşürken diğer taraftan da Emir hazretlerinin arzuları üzerine Afganistan'a lâzım olacak olan malzemenin ehver fiyata tedarikine uğraşıyorduk. Fakat hareketimiz Muhammed Veli Han'ın gelmesine ve tabîi onun tasvibine vâbeste idi.

Garip şey şu ki: Muhammed Veli Han, Paşa'ya vermiş olduğu söze rağmen Paşa Berlin'den ayrıldıktan sonra bir daha ne mektup yazdı, ne gözüktü, ne gözükmek istedi. Velhasıl birçok bahaneler uydurarak savuştu, kaçtı ve işler yüzüstü kaldı. Paris'ten hareket etmemizden evvel Afgan sefaretî müsteşarını chevalier d'industrielerin⁹⁰ ellerine düşmemek için görüştüğümüz bütün zevâta takdim ettik.

2 Nisan'ın bidâteyinde Almanya'ya geldik. Birkaç gün sonra Moskova'ya hareket edeceğimiz zaman Doktor Baha ile Cemal Azmi nısf-ı leyde haremli ile Azmi Bey'in evinden avdet ederken Cemal Azmi Bey'in kapısının önünde Ermeniler tarafından şehîd edilmişti. On gün sonra, yani Mayıs'ın ikinci günü biz eski bahriye yâverleri Nusret ve Süreyya Beylerle beraber Berlin'den hareket ettik.

8 Mayıs'ta Moskova'ya vâsıl olduk. Sefaretimizin karşısında bize gayet güzel bir ev hazırlamışlardı. Birkaç gün orada oturduk ve bilâhare Povarskaya'da bütün sefareterin bulunduğu bir sokakta daha güzel bir yer verdiler. Yeni siyaset-i iktisadiyeleri müsaadesi dahilinde mümkün olduğu kadar ikram ve itibar ettiler.

Hariciye Komiserliği ile görüştük ve Enver Paşa'nın hareketi tesiri altında aldığımız cevap şu idi:

Bize karşı Afganistan'ın siyaset-i dotânesi geçen senenin hâline rücû' edinceye kadar bizden maddeten ve mânen hiçbir muavenet beklemeyizin. Siz istediğiniz gibi hareket edebilirsiniz. Size karşı itimadımız berkemâldir. Nereye isterseniz gidebilirsiniz. Enver Paşa'nın avantürü bidâyette zannettiğinizden daha çabuk hallolunabileceğine kaniyiz ve ondan sonra, yani pek yakın bir zamanda tekrar sizinle teşrik-i mesâi edebileceğimizi ümid ediyoruz!

Diğer taraftan Kâbil sefirinden gelen malûmat, hariciye komiserliğinin fikrini biraz aleyhinize çevirerek ve gerek sefaret ile olan münasebâtınız ve gerekse o zamana kadar Paşa'nın takip ettiği hatt-ı siyasiyenin (bilhassa Enver Paşa'nın hadisesinde) hârice çıktığınızdan ve sefaret ile açık bir siyaset takip etmediğinizden dolayı size karşı biraz muğber olduklarını da hissettirdiler. Birkaç gün sonra İrfan Hanımefendi tarafından tarafından gönderilen bir mektupta, Afganistan'daki vaziyetinize ait olan fıkrayı Paşa hemen Hariciye Komiseri Karahan'a okudu ve hakkınızda besledikleri fikrin ne kadar yanlış olduğunu söyleyerek vaziyetinizi tashih etti. Maalesef, Yusuf Kemal Bey ile göndermiş olduğunuz mektuplar elime vâsıl olmadı. Zira, Kemal burada biraderinin şehâdetini haber alır almaz mektupları okuduktan sonra yakmış.

⁹⁰ *chevalier d'industrie*: Fransızca dolandırıcı, üçkâğıtçı.

Ben, Kemal Bey'i Trabzon'da gördüm ve mektupların münderecâtından o suretle haberdar oldum. Burada Karahan ile görüştüğüm zaman Kemal'den aldığım malûmata nazaran Afganistan'daki vaziyetinizden kendisini haberdar ederek ne kadar müşkil bir mevkide olduğunuzu söyledim. Pek yazık oldu ki, Kemal Bey'i buraya gönderirken hâmil olduğu evrakın münderecâtından ve ehemmiyetinden kendisini haberdar etmediniz.

- Biz, Tiflis'e Temmuz'un onunda vardık ve orada bir gün kaldıktan sonra ben hemen Ankara'ya hareket ettim. Paşa'nın niyeti Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp Asyâ-yı vustâda hâsıl olan yeni vaziyet-i siyasiyeye karşı müttehiden bir karar almak idi. Paris'te bulunduğumuz zaman suret-i mahsûsada oraya gönderilen Süreyya Bey vasıtası ile Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'yı görmek istediğini hissettiriyordu. Bunun üzerine Paşa vakit kaybetmemek için Trabzon'dan veya Kars'tan Mustafa Kemal Paşa ile telgraf başında ve mümkün olmadığı takdirde Ankara'ya kadar gidip orada görüşmek niyetinde idi. Maalesef, ben Ankara'ya vâsıl olmazdan evvel, yani Tiflis'e geldiğimiz onuncu günün (21 Temmuz 1922) akşamüstü Osmanlı Sefareti'nde yemek yedikten sonra saat on raddelerinde evlerine giderken تنها ve karanlık bir sokakta birkaç şahs-ı meçhul tarafından Paşa, Nusret ve Süreyya Beyler şehid edilmiştir. Katillerin tutulması için gerek Ankara hükûmeti, gerek Tiflis sefiri Muhtar Bey mümkün olduğu kadar meseleyi takip ediyorlar. Gürcü hükûmeti üç-dört yüz kişi tevkif ettikten sonra nihayet bundan bir ay evvel katiller beş kişi oldukları ve bunlar Daşnak zabitleri ve "mavzerist" oldukları tebeyyün ettiği[ni] ve isimlerini resmen hükûmetimize bildirdi. Tahkikat el'an devam etmektedir.

Tiflis'te pek büyük bir cenaze merasimi oldu. Bir Eylöl'ün bidâyetinde Erzurum'dan bir tren-i mahsûs tertip edilerek cenazeler Erzurum'a nakledilerek muvakkaten orada merasim-i mahsûs ile defnedilmiştir. Anadolu hükûmetinin niyeti, vatan uğrunda hâricte şehid olanların cenazelerini harpten sonra Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne getirmektir.

Ben, Ankara'dan Eylöl'de hareket ettim. Tiflis'e uğrayarak eşyalarımızı ve evrakımızı topladım ve Moskova'ya geldim ve Paşa'nın ailesi için muavenet talep ettim. Burada fevkalâde hüsn-i kabul gördüm ve şimdi Almanya'ya hareket ediyorum.

İşte, benim Rusya hakkında size verebileceğim malûmat.

Biraz da, arkadaşlardan haber vereyim: Almanya'da hiç Türk kalmadı denilebilir, bulunanlar hep memlekete avdet ettiler. Azmi Bey, Anadolu'da bir yerde vali tayin olundu. Esbâk emniyet-i umûmiye müdiri Aziz, kezâ Anadolu'da. Doktor Nâzım, İzmir'e gelecekti.

Halil Paşa, Almanya'da tedavide bulunuyordu. O da memlekete dönecekti. Doktor Resuhi, epey zamandır İstanbul'da.

Paşa'nın vefatını Emir hazretlerine bildirmek için suretini leffen size takdim ettiğim mektubu Moskova sefiri vasıtası ile gönderdim. Maksadım, Paşa'nın ailesine bir muavenet talep etmek ve bilhassa Behcet ile Neodet'in tahsillerini ikmâl ettirmek. Mümkün olursa Avrupa'da bulunan Afgan talebesi meyânında bu iki çocuğu da tahsil ettirmek. O suretle Emir hazretlerinin üzerine bir tesir yapabilirseniz, son derece minnetdar olurum.

(Mektupta imza yoktur)

169

CEMAL PAŞA'NIN AİLESİNE YARDIM
KONUSUNDA AFGANİSTAN EMİRİ
AMANULLAH HAN'A YAZILAN MEKTUP⁹¹
(1921)

Huzûr-ı mülûkânelerine
ma'rûzdur

Şevketmeâb efendimiz,

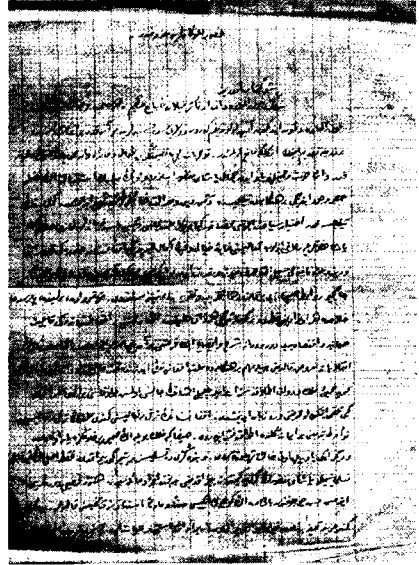
Bendenizi fevkalâde dağdâr-ı teessür
kılan ziyâ-ı azîm, her halde vicdân-ı
mülûkânenizi dahi fevkalâde dîlhûn
ettiğinden emîn bulunduğum kederden
dolayı sütte-i seniyelerine bu âna
kadar berâ-yı arz-ı tâziyet bir zerîa
takdim etmecliğime mâni olmuştur.

Teveccühât-ı cihân-kıymetinizi faal
ve fâidedâr ömrünün son demlerine
kadar daima hürmet ve muhabbetle
yâd eden Cemal Paşa-yı mağfûr,
İslâm'a ve onun mübarek istikbaline en
fazla hasr-ı vücut ettiği bir hengâmede
Tiflis'te düşmen-i din ü adalet hainler
tarafından şehid edilmiştir. Kendisinin

Tiflis'e kadar ihtiyâr-ı seyahat etmesi, mahzâ Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile mülâki olup
teâlisini gaye-i hayâl ve nuhbe-i âmâl edindiği Afganistan hakkındaki
tasavvurâtını ve dîn ü millet nâmına fisebilillâh sarf-ı gayret ve makderet
eden bu iki mübeccel memleket arasında esâsen ve tabiaten câygır revâbit-ı
samîmâneyi bir kat daha takrîb ve takviye etmek niyetine müstenid idi.

Moskova'da, Berlin'de, Paris'te, hülâsâ her uğradığı noktada görüştüğü
her zevât-ı âlikadre Afgan muhabbetini, Afganistan'daki kabiliyet-i hayatiye
ve iktisadiyeyi dîr u derâz şerh ve izah etmek fırsatını bir an bile zâyî
etmezdi. Bilhassa, dünyaların inkılâbâta maruz kaldığı böyle mühim
bir hengâmede millet-i Afganiye'nin ebed-zinde taht-ı âlibahtına zât-ı
şehriyârleri gibi bîhakın muhyî-i mülk ü devlet ıtlakına sezâ bir emîr-i
celîlû's-şânın câlis olmuş bulunmasını bir lûtf-ı mahz-ı ilâhî gibi telâkki
etmekte olduğunu vird-i zebân eylemişti.

Afganistan'ın terakkî ve teâlisini kendi milletinin terakkî ve teâlisi ile

⁹¹ Amanullah Han'a gönderilen metnin kopyası olan, Cemal Paşa'nın Afganistan'daki maiyet mensuplarından biri tarafından kaleme alınan ama altındaki imza okunamadığı için kim tarafından yazıldığı anlaşılamayan bu mektup, Paşa'nın yâveri İsmet Bey'in evrakı arasından çıktı.

tev'em tuttuğunu bir iman şeklinde etrafına neşrederdi. Hayfâ ki, felek böyle en samimi bir hâdiminize yâr olmadı ve diğer iki yavru ile onu hâk-i şehâdete serdi. Ve bendenizi de tesellisiz bir yetim gibi bıraktı. Fakat en gayr-i kabil-i teselli yetimler, paşa-yı mağfûrun geriye kimsesiz bıraktığı bedbaht efrâd-ı ailesidir. Henüz tahsîl devrelerini ikmâl etmemiş beş çocuğundan bilhassa en küçük ikisi mânen ve maddeten istinâdsız ve şefî'siz kaldılar. Pederleri kendilerine temiz bir nâmdan gayri miras bırakmadı. Zira daima istihkar-ı hayat edercesine bütün menâfi-i hususîyesini bi'l-ihmâl olanca kudret ve kabiliyetini menâfi-i umûmiye-i İslâmiye'ye hasretmek merhûmun şîârı olduğundan şahsî servet iddihârını bir an bile zihninden geçirmede.

Hayatında daima teveccühât-ı seniye'nizin edâ-yı şükrânında ızhâr-ı acz eden merhûm-ı müşârileyh, aynı cihân-kıymet nazar-ı mülûkânenizin bir şems-i ihyâkâr suretinde ailesi üstünde de müncele olduğunu duymakla ruhu şâd olacaktır. Ve bu kimsesiz çocuklar üzerinde bir mânevî peder-i âlişan gibi nüfûz-ı mülûkânenizin şeref-tulû' etmesi, kendilerinin de ebediyyen fahr ü şükrânını celbedecektir.

Bendenize gelince, sevgili memleketinizi bir vatan-ı sâni ittihâz etmiş gibi çalışıyordum. Aynı tarz-ı mesâiye dünyanın her noktasında yine devamla hazır olduğumu arzetmeyi zâid görürüm. Herhangi bir emr-i mülûkânenizi baştâcı telâkki ederek mânen ve maddeten bezl-i mesâiden hiçbir an geri kalmayacağımı tekrar tekrar arzeylerim. Ol bâbda ve katibe-i ahvâlde fermân, zât-ı şevketmeâblarınıdır.

Azizim İsmet Bey,

Vaadimi icra ediyorum. Allah yüzünüzü ve işinizi açık etsin. Aileme pâyânsız selâm ve tehassürlerimi lütfen söyleyin. Benî unutmayın. Bâki, dostluklarınıza tekrar teşekkürle arz-ı vedâ azizim.

(İmza okunamadı)

170

CEMAL PAŞA'NIN AFGANİSTAN'DAKİ
MAİYETİNDEN HAYDAR TAŞANIN
İSMET BEY'E MEKTUBU

(23 Mart 1935)

Erzurum, 23 Mart 1935

İstanbul'da Tramvay Şirketi
Müdür Muavini Bay İsmet'e,

Sayın Bay İsmet,

Size kendimi tanıtmak ve hatırlatmak için çok uğraşmadan kısa yoldan gitmeyi muvafık gördüm. Bunun için elimde mevcut çok hazin bir hatıra olan fotoğrafı kopya ettirerek gönderiyorum. Sağınızda oturan, Taşkent'te ilk defa tanış olduğunuz topçu zabiti Haydar. Zannederseniz hatırladınız değil mi?

Biraz maziden bahsedeyim. Büyük düşünce ve emelleri kökünden yıkan mâhut Ali Bey hadisesi üzerine beni de Taşkent'te 21 Haziran 922'de ÇEKA tevkif etti. Neler çektim, bütün acı haberleri, ölüm acıları ve sızları arasında duydum. Paşa'nın 11 Haziran 922 tarihli mektubunu tevkif olduğum günün sabahı almıştım. Mektupla beraber ikametgâhuma ÇEKA memurları da girdi. Öyle bir hal idi ki, nefes almak mümkün değildi. Bereket versin, yanımda hiçbir şey yoktu. Yalnız merhum Bedri Bey'den gelen bir mektup vardı, o da hep lehte yazılmıştı. Çok sorgulara maruz kaldım, çok tehditler gördüm. On-on beş gün sonra iş biraz gevşedi, nihayet tahtelhûz hudut hâricine karar verildi, 3 Birinci Teşrin 922'de Trabzon'a çıktım, orduya dahil oldum. Trabzon'a çıktığımın ikinci günü merhum Paşa'nın biraderi süvari yüzbaşısı Kemal'i gördüm, sizin birkaç gün evvel Batum tariki ile Paşa'nın işleri için Tiflis'e hareketinizi söyledi. Sizi çok aradım, hattâ 932'de İstanbul'da iki ay kadar kaldım, birçok kimselere sordum bir türlü adresinizi bulmağa muvaffak olamadım. 932 Haziran nihayetinde bir cuma günü Boğaziçi'nden avdetimde pek garip tesadûf olarak merhum Paşa'nın hanımı ile karşı karşıya geldim. Zamanın müsaadesizliği çok konuşmaya mâni oldu, çünkü hanım Üsküdar'a çıkmak mecburiyetinde idi. Benim de İstanbul'da çok kalmaya iznim müsait değildi. Bu yüzden hanımı arayıp bulamadım, çok acınırım ki böyle bir fırsatı kaçırdım. Ne yapalım, kısmet böyle imiş.

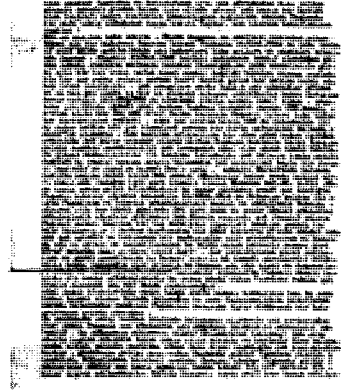
Nihayet, Merzifon'da bulunan vazifem başına avdet ettim. 934 senesi Ağustos'una kadar orada kaldım. Terfi dahilinde olduğum için geri

Erzurum, 23 Mart 1935.

İsmet Bey'e

Tramvay Şirketi Müdür Muavini Bay İsmet'e

İsmet Bey'e

hizmeti olarak Erzurum MST.MV. Ş. VII.MD'ne tayin emrim geldi. Bilir misiniz ne kadar sevindim, çünkü çok sevdiğim Paşa'nın kabrini ziyaret edecektim. 15 Ağustos 934'te Erzurum'a geldim. İlk işim Paşamız'ın ve kıymetli arkadaşlarımız Nusret ve Süreyya'nın kabrini ziyaret oldu. Her büyük günlerde, arasıra cuma ve pazartesi günleri arkadaşlarla ziyarete gidiyoruz. Kabirlerin vaziyeti çok fenadır, yalnız Paşa'nın mezarı başında bir taş kalmıştır, diğerleri kâmilten çökmüş, izi bile kalmamıştır. Kurban Bayramı'nın ilk günü ziyarete gittik, okuduk, ruhunu şâdeyledik. Bu hatıranın bir nüshasını da size gönderiyorum. Bu hususta siz ve ailesi ne düşünüyorsunuz? Bu büyük vatanperverin mezarı dört duvar arasına da mı girmeye lâıyk değil? Çok yalvarıyorum, gerek refikasına ve gerek çocuklarına bu hususu yazınız ve bana da adreslerini bildiriniz. Ben de yazacağım. Eğer onların bu hususa ait bir niyet ve düşünceleri yoksa ve bizim hareketimizden müteessir olmazlarsa, Paşa'nın mezarı başında söz veren arkadaşlarımla bu yazın büyük vatanperverin ruhunu şâdedecek derecede ona bir âbide yaptıracağız.

Sizi düşük ifadelerimle epeyi tasdi ettim. Kusura bakmayınız, ben üç sene kadar kısmet olursa burada kalacağım. Bu sene kaymakamlığımlı bekliyorum. Burada bulunduğum müddetçe Paşamız'ın mezarını kaybolmayacak bir hâle getirmeye gayret edeceğim.

Şu mektubuma cevap vermek lûtfunda bulunacak olursanız çok sevineceğim. Yedi Gün'de Paşa'nın son günlerine ait neşriyat dolayısı ile adresinizi öğrendim. Bu mecmuanın muharriri kimdir bilemiyorum, tanışmayı çok arzu ederim. Baştan nihayete kadar takip ettim, sizinle ve hanımı ile olan mülâkatında aldığı malûmat müstesna olmak üzere diğer kısımlarda çok yanlışlıklar vardır. Moskova'ya gelişi, Moskova'dan Taşkent'e gelişi, Taşkent'te yaptığı teşkilât, Afganistan'a hareketi, oradaki icraâtı, tekrar Taşkent'e gelişi, Almanya'dan avdeti, suikasta uğrayışı, bunun esbâbı hiçbir suretle iyi halde teşrih edilmemiştir. Tiflis cinayeti deyip geçiliyor. Bunun evveliyâtı vardı. Acaba muharriri bu hususta sükûta mecbur eden sebep mi vardır? Siz, Kâbil'den hareketten evvel bu iş haber alınmıştı. Bu maksatla size Herat'ta karşı gelen Sıtkı Efendi haber vermişti. Bununla şunu söylemek isterim ki, bu vak'anın şahidi olan şahısların da ömürleri hitama ermek üzeredir. Onlar da ortadan kalkınca, büyük bir Türk vatanperverinin ölümü esbâbı karanlık perdeler altında kalacaktır. Bunu her halde bu halde bırakmamalı. Kalırsa, tarih zorlukla uğraşmaya mecbur olacaktır. Ben bu hususa ait bilgilerimi, gözümle gördüklerimi, kulağımla işittiklerimi oldukça tesbit ettim; zamanında tarih seven bir ele geçerse epey faydeli mevzular teşkil edecektir.

Burada sözüme nihayet veriyor, vereceğiniz cevaba göre size daha mufassal mektuplar yazacağımı vaad ile pek samimi ve kalbî olan saygı ve duyularımı size yollarım sayın kardaşım İsmet.

*Erzurum MST.MV.
Şube Müdürü
Binbaşı Haydar Taşan*

171

SOFYA SEFİRİ FETHİ BEY'İN
CEMAL PAŞA'YA MEKTUBU

(19 Aralık 1913)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sofya Büyükelçisi ve sonraki senelerde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Fethi Bey ("Okyar", 1880-1943), Said Halim Paşa Hükûmeti'nde Bayındırlık Bakanı olan Cemal Bey'e (Cemal Paşa) Sofya'dan gönderdiği bu mektubunda bazı tavsiyelerde bulunuyor ve evlenmek istediği Mısır hanedanına mensup bir kız için aracılık etmesini istiyor.

Légation Impériale
Ottomane

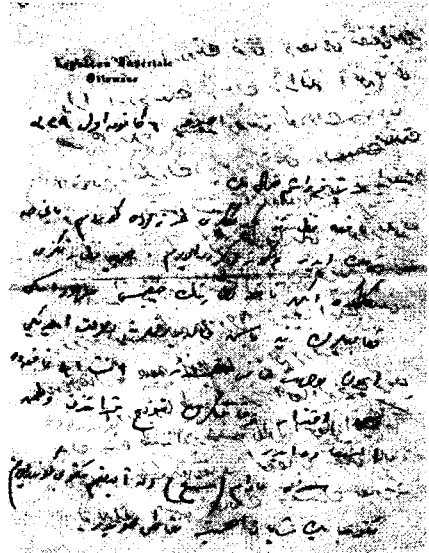
Sofya, 6 Kânunevvel 329

Aziz kardaşım Cemal Bey,
Nâfia Nezareti'ne geçtiğinizi
gazetelerde gördüm. Bilhassa tebrik
eder ve gözlerinizden öperim. Harbiye
nezaretinizi beklemekte iken Nâfia
Nezareti'nin çıkması mâhud eski
kafalıların yine başkaldırdıklarına
delâlet eylediği için bu cihet canımı
sıkıştır. İnşaaallah nâfiada dahi
iktidar ve kabiliyetinizin mütenevvi
semerâtından vatan istifade eder.

Size Madam S[.....]'den⁹² aldığım
mektubu gönderiyorum. Mektup
pek şâyân-ı ehemmiyet nukaatı
muhtevidir.

Sahte şöhretli cahil ve tenbel İzzet
Paşa ve Hâdi Paşalar'ın yediği haltlar,
yani "Alman Hey'eti" yine başımıza belâlar açmak üzeredir.

Avrupa gazetelerinin bu aralık lisanını hiç beğenmiyorum. Bu lisan,
Balkan faciası fevk-i serimizde tertip olunmakta iken kullanılan lisana
pek müşabih. Avrupa devletlerinin en başta Almanlar olmak üzere
inkırâzımızda menfaatleri vardır. Hiçbirisine emniyet etmek câiz değildir.
Almanlar'ın şimdiye kadar hiçbir meselede bize yardım ettikleri ve

⁹² Fethi Bey, büyük ihtimalle Fransızca olan bu ismi eski harflerle yazmış, okuyamadım.

körükörüne tutulduğumuz bu Alman dostluğunun bize hiçbir fayda temin etmediğinden maâdâ, ayrıca rakipleri tarafından dücâr-ı tecavüz olmamıza vesile verdiği sâbit iken yine bu meslekte devam etmek büyük gaflettir.

Bu nokta-i nazardan, âtimizi pek karanlık görüyorum. Çünkü memleketimizde asıl nereden işe başlamak lâzım geleceğini maalesef pek az kişi takdir edebiliyor. Memurine maaş vermek için mütemâdiyen Avrupa'dan istikrâz etmeye mecbur olan ve bu sebeple istiklâl-i iktisadiyesini büyük bir sür'atle düşmana kaptırmakta bulunan ricâlin hatt-ı hareketi istikbal için pek de şâyân-ı emniyet olmasa gerektir.

Bütçede mutlaka tevâzun yapılmalıdır. Aksi halde bile bile bütün menâfi-i mâliyemizi Avrupa'nın yedine teslim edeceğiz. Bu defa da Avrupa mâliye kontrolü tesis ederse memleketin ihyâsı ümidleri mahv u nâbûd olacaktır.

Buna bizlerin sebep olmaklığımız pek acıklı olur.

Bunun için ordunun kuvvetini ve masârfını tenkîs etmeliyiz. Dârâ ordusunun ne büyük rezaletle ancak kanlı hezimetlere müstaid olduğunu gördük. Şâyân-ı itimad bir çekirdek vücuda getirmeli ve memleketin müsaade-i mâliyesi nisbetinde orduyu tedricen tezyid etmelidir. Diğer cihetle yeni vergiler tarh etmeli. Bu vergileri bilhassa ticaretle iştigal eden gayrimüslim anâsırın düş-ı tahammülüne yükletecek veçhile tertip etmek, yani impôt sur le revenu yapmak lâzımdır.

Avrupa'dan talep eylediğimiz [.....]lar vesaireyi büyük şiddetle talep edip biran evvel istihsâl etmek çaresine bakmalı. Askerî tekaüd muhassesâtını tenkîs etmeli. Yolların bir kısmını ahalinin ve askerinin muavenet-i fiiliyesi ile yaptırmalı.

Mühendis mektebini tevsî ve ıslah etmeli ve her sene yüzden yukarı mühendis yetiştirecek bir hâle ifrâğ etmelidir. Birçok yerlerde ticaret mektepleri açtırmalı, İslâm ahalinin ticarete alıştırılmasını propaganda etmeli.

Başka çarelerimiz yoktur.

Heryerde çifte sefir, çifte erkân-ı harp reisi bizim fakrımızla mütenâsip değildir. Londra'da Hakkı ve Tevfik Paşa gibi iki sefir, İstanbul'da Hâdi ve Liman Paşa gibi iki erkân-ı harp reisi, bunları pek mahdûd olan bütçemiz tahammül edemez. Berlin ve Paris kezâ...

Bütün bu işleri kökten tutup başa çıkarabilmek için herşeyden evvel ordunun başına geçmek lâzımdır. Bunu da ancak sen idare edebilirsin. Böyle olmazsa yukarıda dediğim gibi âti karanlıktır.

Hidiv-i Mısır'ın biraderi İbrahim Paşa'nın bir kızı varmış, onunla teehhül etmek istiyorum. Bunun için eğer İstanbul'da ise Mısri İzzet Paşa ile görüşerek bu meseleyi açınız ve mümâileyhden alacağın cevabı bana da bildir. Rica ederim, bunu ihmâl etme. Eğer İzzet Paşa orada değilse, keyfiyeti bana bildir ve bu meseleyi başka kimseye söyleme.

Gözlerinden öperim azîz kardaşım.

Ali Fethi

Mustafa Kemal tebrik ederek gözlerinizden öper. Almanlar'ın gelmesine o dahi pek hiddetlidir.

172

SOFYA SEFİRİ FETHİ BEY'İN (OKYAR)
CEMAL PAŞA'YA MEKTUBU

(7 Ocak 1913)

Légation Impériale
Ottomane

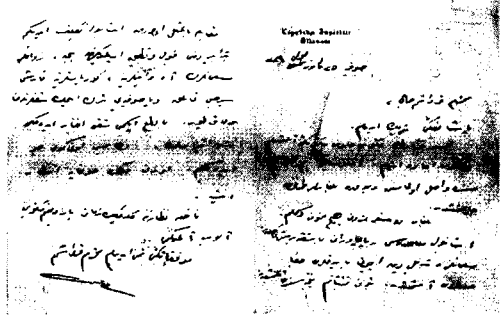
Sofya, 25 Kânunewvel 329

Muhterem kardaşım Cemal,
Paşalığını tebrik ederim.

Mahmud Muhtar'ın

mektubunu hâvi mektubunu
almıştım ve mektubu iade ettim.
Anlaşılan benim mektubum size
vâsıl olmamış ve yolda Bulgarlar
tarafından çalınmıştır.Bulgar dostlarımızdan hiç
memnun değilim. İstanbul muahedesi bir paçavradan başka birşey değildir.
Müslümanlar'a tebdîl-i din için yaptıkları cefâ hududu aşmıştır. Bütün
teşebbüsâtım neticesiz kalmıştır.Mukabele-i bi'l-misl olarak İstanbul'a teklif eylediğim tedâbir dahi kabul
ve tatbik edilmediğinden, bence zavallı Müslümanlar'ın âh u eninlerine,
gözyaşlarına karşı seyirci kalmak veya Sofya'yı terketmek şıklarından biri
kalır. Bittabî ikinci şıkkı ihtiyâr edeceğime şüphe etmezsin. Daha beş-on
gün sabredeceğim, ondan sonra kavgaya intizâr et.Nâfia Nezareti'ne geldiğin zaman yazdığım mektubu alıp almadın mı?
Muvaffakiyetini temennî ederim muhterem kardaşım.

Ali Fethi

5.

İZMİR VALİSİ
RAHİM BEYİN EVRAKI

İttihad ve Terakki'nin önemli isimlerinden olan Mustafa Rahmi Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarında Rumeli'yi fetheden akıncı ailelerden Evranosoğulları'na mensuptu.

Selânik'te 1873'te doğdu, İstanbul'da Hukuk Fakültesi'nde okudu, siyaset ile gençlik yıllarında alâkadar olmaya başladı, birkaç defa tutuklanınca Avrupa'ya gitti, yeniden Selânik'e döndü ve daha sonra İttihad ve Terakki'ye dönüşecek olan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin kurucularından oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının en önemli isimlerinden olan Enver ve Talât Paşalar'ı İttihad ve Terakki'ye katılmaya o ikna etti ve her iki paşanın yanısıra, sonraki senelerde devletin kaderine hâkim olan çok sayıda devlet adamının İttihadçı olabilmek için katıldıkları ve gözleri bağlanarak yemin ettikleri gizli toplantılar Rahmi Bey'in Selânik'teki evinde yapıldı..

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânından bir yıl sonra yapılan seçimlerde Selânik milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girdi, 1912 seçimlerinde de parlamentodaki yerini muhafaza etti. İttihad ve Terakki'nin Merkez-i Umûmî'sinde defalarca görev aldı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu görevinin yanısıra o yıllarda çok daha geniş bir alana yayılan Aydın Vilâyeti'nin başına getirildi ve İzmir Valisi oldu. Bazı durumlarda İstanbul'dan gönderilen talimatları uygulamayı reddetti, meselâ İttihad ve Terakki'nin Fethiye ile Alanya arasında yaşayan gayrimüslimler ile demiryollarının geçtiği yerlerde sâkin Rumlar'ın üç-dört gün uzaklıktaki bölgelere nakli ve bazı evlerin de işgali talimatına karşı çıktı ve uygulamayacağını bildirdi.⁹³

Rahmi Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Talât Paşa'nın isteği ile İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Lord Granville nezdinde münferit barış girişimlerinde bulundu ama başarılı olamadı. Daha sonra Mondros Mütarekesi'nin hazırlıklarını da yapan Rahmi Bey, 1916 Nisan'da İngilizler'den gelen ve İzmir'de İstanbul'a karşı bir darbe yaparak savaştan ayrılmasını teklifini ise reddetmişti.

İttihad ve Terakki'nin iktidardan ayrılmasının ardından 30 Ocak 1919'da İstanbul'da tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne kapatılan Rahmi Bey, Mart ayında birçok arkadaşıyla beraber İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü ve 30 Mayıs 1921'e kadar Malta'da tutuklu kaldı. İtalya üzerinden Türkiye'ye döndü, bir ara yeniden siyasete girmek istedi, 1924 seçimlerine katıldı ama seçilemeyince İzmir'deki çiftliğine çekildi ve daha sonra ticaret maksadıyla Rusya'ya, Fransa'ya, oradan da Fas'a gitti.

Yurtdışında ticaretle uğraştığı sırada 1926'daki İzmir suikastı girişiminden sonra İttihad ve Terakki'nin tamamen temizlenmesi maksadıyla Ankara'da açılan siyasi dâvânın sanık listesine alındı ve gıyabında on sene kalebendliğe mahkûm oldu. Kararın kaldırılmasından sonra İzmir'e döndü, hayata 1947'nin 6 Temmuz'unda veda etti ve İstanbul'da Feriköy Mezarlığı'na defnedildi.

Cumhuriyet döneminde *Arslan* soyadını alan ve son uykusunu dâva ve kader arkadaşları ile beraber uyumak isteyen akıncı ailenin ihtilâlcı çocuğu Rahmi Bey'in vasiyeti ölümünden 62 sene sonra yerine getirildi. Kemikleri torunu Melekşah Arslan'ın müracaatı üzerine İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş'ın verdiği izinle 23 Aralık 2009'da Feriköy Mezarlığı'ndaki kabrinden alınarak Şişli'deki Âbide-i Hürriyet Tepesi'ne, Enver ve Talât Paşalar ile Midhat Şükrü, Eyüb Sabri ve Atıf Beyler'in yanına defnedildi.

Valiliği sırasında aldığı ve bu bölümde alâkalı belgelerin yer aldığı

⁹³ Benim "*Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*"ne bakınız, sah: 168.

bir tedbir, Rahmi Bey'i Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluluğu sırasında büyük üzüntülere düşürecekti:

Cumaovası'nda Baron Aarnoud Jan Anne Aleid van Heemstra adında Hollandalı bir asile ait geniş, zengin bir çiftlik vardı. Çerkes Edhem'in çiftliği basıp haraç alma planı yaptığını öğrenen Rahmi Bey jandarma gönderip baskına engel oldu ve Edhem için çalıştığı bilinen birkaç kişiye de dayak attırdı.

Çerkes Edhem onurunun zedelendiğini ve Rahmi Bey'den intikam almak zorunda olduğunu hissetti ve intikamın yolunu hadiseden birkaç sene sonra buldu ve adamlarına valinin Bornova'daki bir İngiliz okuluna giden sekiz yaşındaki oğlu Alparslan'ı 12 Şubat 1919'da kaçırıp dağa kaldırttı ve o sırada Bekirağa Zindanı'nda bulunan Rahmi Bey'den fidye istedi.

Rahmi Bey'in akrabalarıyla arkadaşlarını İzmir'e göndermekten ve istenen fidyeyi bulmaya çalışmaktan başka yapabileceği birşey yoktu. Öyle yaptı ve nesi var nesi yoksa satışa çıkarttırdı.

İzmir halkı fidenin ödenebilmesi için bir yardım kampanyası başlattırken, Ege'nin önde gelen zenginlerinden de borç istendi. İzmir'in hemen her caddesine yardım sandıkları konuldu ve paranın üçte biri halktan sağlandı. Geri kalan meblâğı ise Rahmi Bey'in Mahmut ve Nazmi adında iki arkadaşıyla Bornova'da fabrikatörlük eden bir Fransız, Henri Giraud temin ettiler. Çerkes Edhem'e o zamanın parasıyla büyük bir servet olan 53 bin liralık fidye ödendi ve küçük Alparslan 6 Mart günü Salihli'de, bugünkü MİT'in atası olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinden olan Kuşçubaşı Eşref'in çiftliğine bırakıldı. Alparslan'ı içindeki herşey satılmış olan İzmir'deki evine getirenler, çocuğun annesi Nimet Hanım'ı fidenin ödenebilmesi için içerisindeki herşeyin satıldığı evin bomboş bir odasında bir üt tahtasının üzerinde uyurken buldular.

Çerkes Edhem'in adamlarının basmak istedikleri çiftliğin Hollandalı sahibinin öyküsü de enteresandır...

O senelerde Hollanda'nın Arnhem şehrinin belediye başkanı olan van Heemstra, savaştan sonra Cumaovası'ndaki çiftliğini kapatıp Türkiye ile alakasını kesti, ve Kraliçe Wilhemina tarafından Surinam'a vali tayin edildi. Ortanca kızı Ella birkaç sene sonra Joseph Victor Anthony Ruston isiminde bir İngiliz bankerle evlendi ve 1929'da onun da bir kızı oldu. İsmi Edda kuydular. Tam adı Edda Kathleen van Heemstra Hepburn-Ruston idi ama bütün dünya onu Audrey Hepburn diye tanıdı. Başrollerini oynadığı *Roma Tatili*, *Tiffani'de Kahvaltı* ve *My Fair Lady* gibi filimler sinema tarihinin gelmiş geçmiş en önemli eserlerinin başında yer aldı. Sonra oyunculuğu bıraktı, zamanını ve mesâisini dünyanın dört bir yanında sefalet çeken çocuklara ayırdı, UNICEF'in iyiniyet elçisi oldu ve bağırsak kanseri yüzünden 1993'ün 20 Ocak'ında İsviçre'de hayata veda ettiği zaman arkasından milyonlarca kişi gözyaşı döktü.

Çerkes Edhem'in küçük Alparslan için istediği fidenin bir bölümünü ödeyen Henri Giraud ise, ailesiyle beraber Türkiye'de yaşamaya devam etti. Giraud'nun torunu Caroline Mustafa Koç ile evlendi, şimdi Caroline Koç olarak biliniyor.

Ve, hadisenin küçük kahramanı Alparslan Arslan... Almanya'da okudu, Türkiye'ye dönünce arazileri ile ve atçılıkla uğraştı ve dünyadan 78 yaşında, 1988 Mayıs'ında İzmir'de ayrıldı.

Rahmi Bey, 31 Mart olayları sırasında Selânik'ten İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'nun Mahmud Şevket Paşa'dan önceki kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kızlarından Nimet Hanım ile evlenmişti. Paşa'nın iki oğlu ve bir kızı daha vardı; büyük oğlu Tahsin Bey, Türk siyasi hayatının önemli bir isminin, Türkiye İşçi Partisi'nin kurucusu ve genel

başkanı olan Mehmet Ali Aybar'ın babasıydı.

Tarih seneler sonra garip bir şekilde tecelli etti ve Nimet Hanım'la İttihadçı Rahmi Bey'in tek çocukları olan Alparslan, devrilmesinde babası Rahmi Bey ile büyükbabası Hüseyin Hüsnü Paşa'nın önemli rol oynadıkları Sultan Abdülhamid'in en yakın adamlarından olan mabeyinci İzzet Holo Paşa'nın torunu Zeynep Mümtaz ile evlendi.

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın küçük oğlu Muhsin Bey ise, Salâh Birsâl'in bir kitabıyla edebiyatımızda yer edindi: Birsâl'in *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Boğaziçi* isimli eserine ismi verilen Nono Bey, Paşa'nın küçük oğlu Muhsin Bey idi.

Paşa'nın biraz uzak da olsa, bir akrabası daha: Hüseyin Hüsnü Paşa'nın eşi Hayriye Hanım, aslen Alman olan ve Maraşlı Mehmed Ali Paşa'nın kızıydı; Hayriye Hanım'ın kızkardeşi ressam Celile Hanım, onun oğlu da Nâzım Hikmet idi.⁹⁴

⁹⁴ Rahmi Bey üzerine yapılmış yüksek lisans tezi: Ahmed Mehmetefendioğlu, *"Rahmi Arslan, Yaşamı ve İzmir Valiliği"*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990. Bu kitapta yer alan Rahmi Bey'e ait belgelerin bazıları yayınlanmamış olan bu tezde de mevcuttur.

RAHMI BEY'İN OĞLU ALPARSLAN'IN
ÇERKES EDHEM TARAFINDAN
KAÇIRILMASI İLE İLGİLİ BELGELER

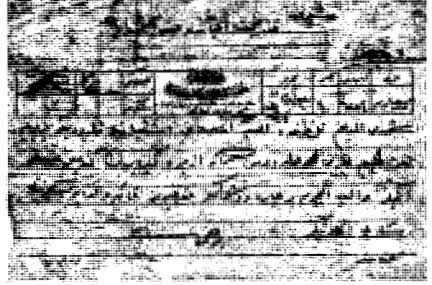
173

Müsta'celdir

Kuzguncuk'ta Âyân'dan Hüsnü
Paşa'ya,

Şimdi aldığım telgrafta Alparslan'ı
eşkıyanın kaldırdığı bildiriliyor. Nimet
tabî pek fena haldedir. Hemen İzmir'e
giderek kendisini teselli etmeniz ve Alp
için bir çare düşünmeniz muktezidir.
Kayınvâlideme sükûnetle meseleyi
anlatınız.

Rahmi

174

Müsta'celdir

İzmir'de Bornova'da Rahmi Bey'in
familyasına,

Sabr u tahammül göstermenizi,
metânetinizi muhafaza etmenizi rica
ederim. İnşallah birkaç güne kadar
sağ ve sâlim olarak avdet eder, halâs
bulur. Allah büyüktür. Bu iş için
buradan adam gönderdim.

Rahmi

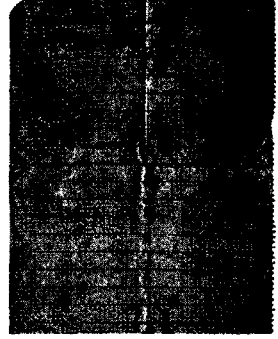

175

ALPARSLAN'IN, FİDYESİNİN ÖDENMESİ
İÇİN AİLESİNE GÖNDERDİĞİ NOT

I am gut will but you imalet saend the mainey.

Alp⁹⁵

176

Atenas dün gece çocuğu almak ve çetelerle görüşmek üzere gitmişti. Çocuk henüz gelmedi, geldiğinde arz-ı malûmat edilecektir efendim. Râşid ve Nâfi Beyler de burada, onlar da çocuğun gelmesine intizâr ediyorlar.

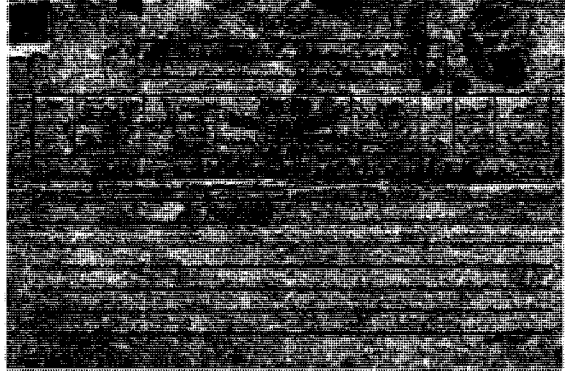
⁹⁵ Kaçırıldığı sırada sekiz yaşında olan Alp, yeni öğrenmeye başladığı İngilizce ile yazdığı ve imlâ hataları ile dolu mesajında "I am good, well but you immediately send the money" (İyiyim, fakat parayı hemen gönderin) diyor.

177

Bornova'da esbâk
vali Rahmi Beyefendi'nin
haremi hanım hazretlerine,

Arslan Bey'in kasaba
civarında sıhhatte olduğu
anlaşılmıştır, tebşîr
eylerim.

Köylü muhabiri Nesim

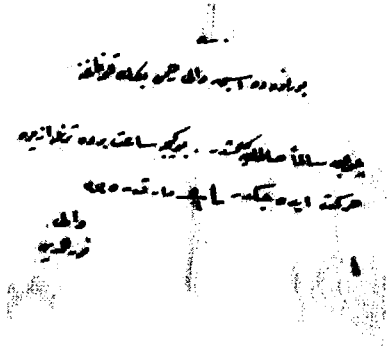

178

Bornova'da esbâk vali Rahmi
Bey'in konağına,

Çocuk sâlimen Salihli'ye gelmiştir.
Bu gece saat birde trenle İzmir'e
hareket edecektir. 5/6 Mart 335.

Vali
Nureddin

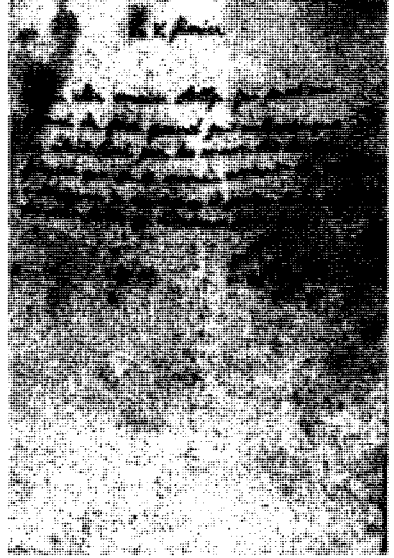
179

ALPARSLAN'IN SERBEST BIRAKILMASINDAN
SONRA KUZENİ MEHMED ALİ'NİN (AYBAR)
GÖNDERDİĞİ MEKTUP

Mon chér cousin Alp,

Jai passé une journé de joi quand jaie
entandu que tu était livré par le mains
des brigan jaisperé que je te vairai avant
de partire a etrengrange. Je tembrace
et jantend la reponce de ma letre. Je
tembrace mil fois.

Ton frere
Mehmed Aly⁹⁶

⁹⁶ Mektubu yazdığı sırada 11 yaşında olan ve imlâ hataları yapan Mehmet Ali Aybar'ın şöyle yazmaya çalışmış: "Mon cher cousin Alp, J'ai passé une journée de joie quand j'ai entendu que tu étais délivré des mains des brigand. J'espère que je te verrai avant de partir à l'étranger. Je t'embrasse et j'attends la réponse de ma lettre. Je t'embrasse mille fois. Ton frere, Mehmed Aly" (Sevgili kuzenim Alp, haydutların seni bıraktıklarını öğrendince güzel bir gün geçirdim. Dışarıya gitmeden önce seni görmeyi ümid ediyor, mektubuma cevap bekliyor, seni bin defa kucaklıyorum. Kardeşin Mehmet Ali).

180

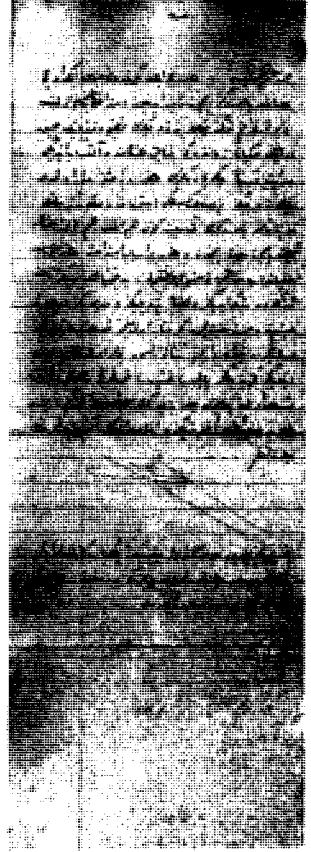
ÇERKES EDHEM'İN
RAHMÎ BEY'İN EŞİ
NİMET HANIM'A MEKTUBU 97
(Mart 1919)

Muhterem hemşire,

Hadisenin ilk günü vukû bulan iki-üç mûsademe yavrunuz için tertib edilen istirahatı temine mâni olmakla beraber, arkadaşım Şevket Bey'in yine zevcinizin tasnî' ve tertibatıyla mecbur olduğu isyan zamanındaki faaliyeti hengâmında iktisab ettiği dirâyet nisbeten ciğerpârenizin huzur ve rahatına medâr oldu. Demek zevciniz bizi ve Çerkesliği istihfaf ve mukadderât-ı milletle oynarken yavrunuzun şu musibet gününü hem ihzar, hem Alparslan'a musibet içinde bir huzur, bir esbâb-ı istirahat hazırlıyor imiş. Subhânallah men tahayyere fi sun'ihî'l-ukûl! Yine bahtiyar imişsiniz, şâyân-ı teşekkürdür. Şükrediniz ve lûtfen zevcinize söyleyiniz, iade-i haysiyet ve izzet-i nefis için giriftâr olduğumuz şu musibette biz pâyan oldukça vicdânı varsa müteessir olsun. Bizler onun teessürünü hissettikçe gezeceğimiz yalçın, haşin korkunç dağlar arasında müteselli olmaya çalışacağız.

Bâkî kemâl-i hürmetle arz-ı ihtirâm eder, yavrucağınızı âgûşunuza iade etmekle iktisâb-ı fahr ü şeref eyleriz efendim.

Şüphesiz beyhude telâş etmiş olacaksınız. Ciğerpârenizi olsa olsa kaçıktı diyemeyecek kadar kulağına bir çizgi vurmaktan başka hiçbir şeye müsaade etmezdi.

97 Alp 6 Mart 1919'da serbest bırakıldığına göre, Çerkes Edhem üzerinde tarih bulunmayan bu mektubu Nimet Hanım'a o günlerde yazmış olmalıdır.

181

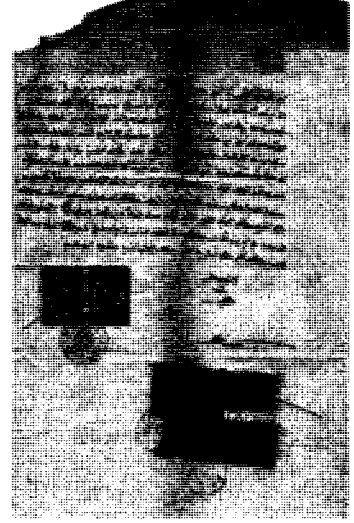
İZMİR CİNAYET MAHKEMESİ'NİN
ÇERKES EDHEM VE ARKADAŞLARI HAKKINDA
VERDİĞİ MAHKÛMİYET KARARI

(22 Temmuz 1923)

86 esas 339

114 karar 339

İzmir vali-i esbâkı Rahmi Bey'den ahz-ı intikam maksadıyle mahdumu Alparslan Bey'i dağa kaldırarak elli üç bin adet yüzlük evrak-ı nakdiye fidyeye-i necât ahzyledikleri iddiasıyla müttehimen hâl-i firârda bulunan meşhur Çerkes Edhem ve biraderi Reşid ve Manyaslı Çerkes Şevket ve bunlara yataklık ve muavenet etmek suretiyle fer'an zi-medhal olan firarî Kozma ve kolcubaşı Atanaş haklarında icra kılınan muhakeme-i giyabiye neticesinde merhumunun medâr-ı maznuniyetleri olan ef'âle mücâseretleri usulen sabit olduğundan ittihamları vechiyle mücrimiyetlerine ve bunlardan Çerkes Edhem ve Manyaslı Şevket'in hareketleri kanun-ı cezanın yüz yetmiş dördüncü maddesinin üçüncü fıkrasına muvafık bulunduğundan fıkra-i mezkûre hükmüne tevfikân merhumânın idamlarına ve diğer Reşid ve Kozma ve Atanaş'ın dahi madde-i mezkûre hükmüne tevfikân takdir olunan idam cezasının kendilerinin fer'an zi-medhal bulunmaları hasebiyle kanun-ı mezkûrun kırk beşinci maddesinin fıkra-i mahsûsasına tevfikân tevkif olunacakları tarihten itibaren onar sene müddetlerle küreğe konmalarına ve cümlesinin hukuk-ı medeniyeden bi'l-iskat emvâl ve emlâk-ı mahcûrelerinin hükûmet marifetiyle idare ettirilmesine ve hukuk-ı şahsiye olan elli üç bin adet evrak-ı nakdiyenin merhumundan müstereken tahsiliyle müdde-i şahsi Rahmi Bey'e itasına ve beşyüz kuruş masârif-i muhakemenin kendilerinden tahsiline 22 Temmuz 339 tarihinde gyaben ve müttefikân karar verildi deyu İzmir Cinayet Mahkemesi'nden sâdır olup defter-i mahsûsun yüz on yedinci sahifesinde mûnderic 22 Temmuz 339 tarih ve 114 numaralı kararın müdde-i şahsi vekîli Mustafa Nuri Bey tarafına bi'l-istidâ vâkî talep üzerine istinsâh edilen suretidir.

*Aslına mutabıktır.
Başkâtıp*

182

RAHMÎ BEY'İN ÇERKES EDHEM TARAFINDAN KAÇIRILAN OĞLU ALPARSLAN'I KURTARMAK İÇİN HAZIRLANMIŞ BİR PROJE

Çerkes Edhem'in kaçırıldığı Alparslan'ı kurtarmak maksadıyla hazırlandığı belli olan ve bir şirketin antetli kâğıdına yazılan bu proje çocuğu geri getirebilmekten ziyade Rahmi Bey ile dostlarından bir miktar para kopartmak ve temin edilecek fidyeye de mümkün olabildiği takdirde el koymak için hazırlanmış gibidir ve Rahmi Bey tarafından dikkate alınmamıştır.

ARDAHAN İŞ OCAĞI

Kuru ve yaş meyve mevâdd-ı
ibtidâiye üzerine idhâlât ve ihracat.
İzmir'de Yemişçarşısı'nda Kapancıoğlu
Hüseyin Bey Hanı.
MEHMED HÜSREV

Fatih-i merhum Yakup Cemil'e ithâfen
bi't-tesis taslak halinde sunulmuştur.

İyice mütalâası ve mahremdir.

"Vakit nakittir" fehvâsınca
muvafık ise
derhal icrası icap eder.

Pek canavarca ve alçakça kaçırılan sevgili
Alparslan'ın tahlisine ait proje:

Vaktiyle Enver Paşa tarafından şımartılmış ve Rahmi Bey'in velâyeti zamanında tuğyân-ı ihtiras ve ibtilâlarına sed çekilen Eşref -ki, kâtibi idim. Bir hayat-ı şuhût-ı âdile ile müspet şerefli bir mücadelede sonra ayrıldım- ve tevâbüünün şu devre-i kûsûfa müteakbil hareket-i vâkıa-i habîsâneleri malûmdur. Buna fikrimce İzmir'in gayrimemnun simâları dahi medhaldâr olsa gerektir. Her ne ise mâdem ki şu hareket-i nâmerdâne masum bir yavrunun hayatı üzerine vâkidir ve mütecâsirleri dahi pederlerinin âlemce mütevâtir ve kendilerince tahmîn-i servet-i külliye ve mevhum-e-i sâiyası derecesinde fidye-i necât taleb-i vahşiyânesinde bulunmaları tabûdîr. Bu ise, Rahmi Bey'in servet-i hakika-i zâtîyesinin kat be kat fevkindedir.

O halde, vârid-i hâtır-ı kemterânem olan tarihi bervech-i zîr arz ile kesb-i ifthar eylerim.

Mütecâsirleri mâhiyeten, hüviyeten iyice tanımım ve beynlerindeki rekabet ve zıddiyet ve iddia-i tahakküm ve sefahatını dahi bilirim. Bunlardan istifade mümkündür.

Madem ki bir grup nâmına mühim bir fidye-i necât talep ediliyor, itâsı da beynlerinde taksim kılınacaktır. Mutavâsıtın bununla meşgul olurken (tavassutum Allah'tan bile gizli tutularak mütecâsirin meyânında Çerkes Şevket ve İdris Çavuş ile gizliden gizliye uyuşmak istinzâcî ve hafi ve bu işte mühim birer şahsiyet olan merkurân ile Arslan'ı âğuş-ı mâdere kaçırmak mümkündür.

Tavassutumda gerek benim ve gerekse Arslan'ın hayatı tehlikededir. Mahremiyet son derece elzemdir. Zira, Reşid ve Hasan Âli duyarlarsa bana ve Arslan'a kancıklık ika ederler. Para denilen mel'ûn ve bence kıymetsiz birşey için masum hayatı heder edilmiş olur. İzmir ve havâlisi ile alâka-ı sâbika-i ticâriyemi rû'yet tarikiyle ve Afyon yoluyla gideceğim yerlerde Şevket ve İdris'e hafıyyen bi'l-mülâki -bence ve onlarca münasip tarafeyndeki samimiyet-i kadîme üzerine mahremiyet kat'îdir-. Husûl-i muvaffakiyet yüzde yüzdür. Arslan'ı şerâit-i [.....] ile canavarlar pençesinden tahlis ülâ bir tariktir. Zira haris ve kalpsiz vicdansız bir grubun mutâlebâtı gayr-i kaabil-i is'âfur. Husûl-i muvaffakiyetinde benim için yegâne şeref, Reşid ve Hasan Âli'nin karşısında bir nargile içmekten ibarettir.

Şevket ve İdris'in bunlardan pervaları yoktur. Cehl ve iddia-i kadimleri vechile uysal ve asayış için lâzımı'î-izâle birer vücut iseler de, bu emr-i ehemmdede hissiyât-ı [.....]den istifade mümkündür.

Benim bu vak'a ile iştirakim zan buyurulmasın. Bu hem bûhtan ve hem namussuzluktur. Maksadım, tehlikeli bir iş görerek ihrâz-ı şereftir. Hüsnü Paşa hazretleri İzmir'de mutavassıtın vasıtası ile uğraşmakta iken habersizce bu iş halledilirse daha iyi olur.

Zira, velveleyi mücib olan ve etrafında birçokların çirkin emelleri mündemiç bulunan bu işte benim rolüm hem tehlikeli ve hem de insanî bir harekettir. Yalnız benim ve İstanbulca muhabere edeceğim zâtın müstear -herhangi bir nâm-ı müstear ile - isimle icrası şahsiyetime itimad-ı kavî ve lâyütezelsil- husûl-i neticeye kadar mektûmiyet-i kat'îyye - Arslan'ın büyükbabası ve akrabasından birinin iki fotoğrafı (çocuğu tanıyıyorum. Gördüğümde kendisini şüphelendirmemek için bunlar ve bir de aile mektubu elzemdir), maksadım, Şevket ve İdris vasıtası ile adamları eliyle çocuğu emniyetli bir istasyonda nâm-ı müstearla teslim almaktır ve tren ile İzmir'e uğramadan doğru İstanbul'a getirmektir. Bu iş için on gün kâfidir. Şevket ve İdris'e mev'ud para, çocuğun bana teslim günü tediye edilmelidir. Bunun için bu parayı -tahmini- hâmil mutemet bir zâtın yine nâm-ı müstearla Nazilli veyahut Salihli ile Nazilli arasında emniyetli bir istasyonda bulunması meşruttur. Projem münasip ise derhal hareket edilmek üzere icra-i icabı (yedime masârif-i râhiye ve aileviyye ve fevkalâdem -işlerim yolunda olsa bundan dahi müstagniyim- verilmelidir), menut rey-i âlidir efendim.

Aciz hükûmetin bu bâbda muaveneti tehlikelidir. Gölge etmesin, ziyâya ihtiyâç yoktur.

Mehmed Hüsrev

183

İTTİHAD VE TERAKKİ MERKEZ-İ UMÛMÎ'SİNİN SELÂNİK'TEKİ SEÇMEN SAYISINI DEĞİŞTİREBİLMEK İÇİN HAZIRLAYIP RAHMİ BEY'E GÖNDERDİĞİ PROJE

(30 Ocak 1910)

İttihad ve Terakki'nin Merkez-i Umûmisi tarafından Selânik mebusu Rahmi Bey'e gönderilen bu yazıda Müslüman seçmen sayısının gayrimüslimlerden az olması sebebi ile yapılacak bir seçimde Selânik'i kaybetmemek için İttihadçı oyları artırıcı bir projeden bahsediliyor, Selânik'e 20 bin muhacir gönderilmesinin düşünüldüğü yazılarak bu iş için 300 bin lira gerektiği söyleniyor ve bu paranın bulunması isteniyor.

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ MERKEZ-İ UMÛMÎSİ Aded: 2052

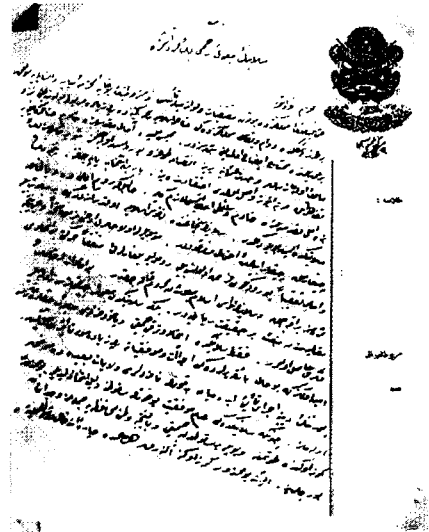
Selânik Mebusu Rahmi Bey
kardaşımıza

Muhterem kardaşımız,

Osmanlılığın memleketimizde bütün müktesebât ve levâzimiyle tesisi ve meşrutiyetin bu gaye-i muhtereme-i siyasiye ve insaniyeye muvafık bir tarz ve şekilde devam ve bekaası, memleketimizdeki anâsır-ı İslâmiye'nin kemmiyetine pek ziyâde merbût bulunduğu nezd-i biraderilerinde muhtâc-ı izah olmadığı şüphesizdir. Meclis-i millide âmâl-i mukaddesemize hâdim anâsır-ı kâfiyeye mâlik olamazsak, vahdet-i Osmaniye yerine inkısâma yürümüş olacağız.

Şu birkaç senelik tezâhüratla mertebe-i sübûta vâsil olundu itikadındayız. Yarın intihab yapacağız. Neticenin bize emel-i mukaddesemize hâdim vesâiti itâ etmesi lâzım gelir. Halbuki, Rumeli'de ve bilhassa Selânik'te iş böyle değildir. Selânik sancağında nüfus-ı İslâmiye o kadar azdır ki, bir mebus bile çıkarmak, çıkarabilmek ihtimali mefkuddur.

Museviler ile Ulahlar'ın dahi bizimle müttehiden ve aynı netice ve emeli

takiben yürüdükleri farzolunsa bile, Rumlar ile Bulgarlar'ın müttefikten hareketi bu ittihâdı semeresiz bırakacak ve Selânik livası İslâm mebustan mahrum kalacaktır. Bu ifâdât erkamın mukayesesinden münbais bir hakikat-ı ri'yâziyedir.

Belki, Selânik'ten mebus çıkmazsa ne olabilir fikri hâsıl olur. Fakat Selânik'te İttidat ve Terakki Cemiyeti veyahut Fırkası mebus çıkaramazsa, emîn olunuz ki bu hal başka yerlerdeki icraât ve muvaffakiyâta pek ziyade suitesir hâsıl eder. Burnunun dibine icra-yı tesir edemeyen bir kuvvetin namzetleri vilâyât-ı baidede muvaffak olamaz. Çünkü, Selânik'teki adem-i muvaffakiyet, bu kuvvetin sükûtuna delil ittihâz eder. Bu mahzuru gözönünde tutmaya ve böyle bir sükûtta cemiyeti ve bilhassa vatanı muhafazaya cümlemiz vicdânen borçluyuz. İşte bu mahzur gözönüne alınarak herhalde çare-i indifâi düşünölmelidir.

Eğer Selânik livasına yirmi bin muhacir yerleştirecek olur isek bu mahzur ortadan kalkmış oluyor. Bu maksat için üçyüz bin lira lâzım. Vatanın büyük bir tehlikeden tahlisi üç yüz bin liraya tevakkuf ederse, bunun diriyğ edilmeyeceğine emîn olmak bizim hakkımız ve bizi böyle bir haktan istifade ettirmek sizin gibi vatanperver kardaşların borcu olsa gerektir. Hülâsa, ne yapılırsa yapıp bu üç yüz bin lira tahsisâtın temini ve Rumeli'de her nev'i fenalığın sebebi gibi duran tefâvüt-i nüfus meselesinin [.....]i kemâl-i hürmetle rica olunur muazzez kardaş. 17 Kânunsani 326.

*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Merkez-i Umûmîsi*

Âdil

184

İNGİLİZ AMİRAL ROSSLYN WEMYSS'İN RAHMİ BEYE İZMİR'İ TESLİM ETMESİ İÇİN VERDİĞİ ÜLTİMATOM

İzmir'de, Majesteleri'nin gemisi
Euryalus'tan
9 Mart 1915
No: 1089

Aydın Valisi Beyefendi Hazretleri'ne,
1. Kalelerinizi iskat etmiş olduğum
cihetle,

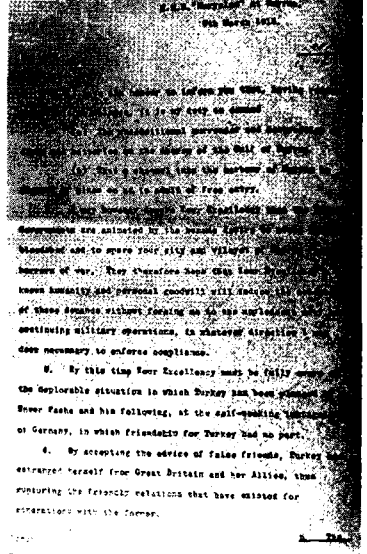
a. İzmir Körfezi sevâhilinde
bulunan bilumum kale ve
bataryaların bilâkayd ü şart teslim
ve tahribini,

b. İzmir limanına serbestçe
dahil olabilmek için mezkûr
limana kadar olan mecrânın
lâğûmlar ile torpillerden tathirini
talep etmek uhdeme mürettep
bir vazife olduğunu zât-ı âli-i
vilâyetpenâhilerine iş'âr etmekle kesb-i fahr ü şeref eylerim.

2. Maamafih, zât-ı devletlerine şurasını da temin ederim ki, müttefik
hükümetler fazla kan dökmekten içtinab ve İzmir şehri ile vilâyetini mesâib-i
harbiyeden vikaye etmek arzu-yı insaniyetperverânesi ile mütehassistirler.
Binaenaleyh, zât-ı âli-i vilâyetpenâhilerinin müslim olan insaniyet ve
temayülât-ı hayırhâhâne-i şahsiyeleri muktezasınca salîfüzzikr metâlibin
kabulünü icbâr için zarurî addedeceğim harekât-ı askeriye her hangi
cihette devam etmek vazife-i elimesine beni mecbur etmeksizin, metâlib-i
mezkûrenin kabul buyurulacağını hükûmât-ı müşarileyhim ümîd ederler.

3. Devlet-i Osmaniye'ye karşı zerre kadar dostluk perverde etmeyen
Almanya'nın tesvilât-ı hodgamânesi neticesi olarak Enver Paşa ile
hemfikirlerinin devlet-i müşârüneyhâyı ilka etmiş oldukları hal ve mevki-i
müellim hakkında zât-ı devletlerinin bu âna kadar tamamıyla vukuf peydâ
etmiş olduklarına hiç şüphe yoktur.

4. Devlet-i Osmaniye, yalancı dostlarının rey ve fikrini kabul ile kendini

İngiltere'den ve İngiltere'nin müttefiklerinden teb'îd ve bu suretle İngiltere ile asırlardan beri câygir olan münasebât-ı dostânevi kat' etmiştir.

5. İşbu hâlin neticesi, Devlet-i Osmaniye için mücib-i felâket olmuştur. Rus kuvvetleri Kafkasya'daki muzafferiyât-ı kat'ıyyeyi müteakip ilerlemektedir. Mısır'ın istilâsı teşebbüsü büsbütün duçar-ı akamet olmuştur. Hattâ, İstanbul bile müttefiklerin ellerine düşmek üzeredir.

6. Binaenaleyh, muzafferiyetin nihayetü'l-emr dünyanın her tarafında kendilerini daima İslâm'ın hakikî dostları olduklarını ispat etmiş olan müttefiklere teveccüh edeceği zât-ı vilâyetpenâhilerince şüphesiz aşikâr olmalıdır.

7. Müttefik hükümetlerin zât-ı âlilerine karşı hiçbir günâ sûniyet perverde etmediklerinin ve anîfen şerh ve izah olunan şerâitin kabul olunduktan sonra zât-ı âli-i vilâyetpenâhilerine müsait olacak surette daha birtakım müzakerâtın icrası mümkün olacağını zât-ı âlilerince anlaşılmasını arzu ederim.

8. Masum ve bîgünah ahali ile muharebe etmek müttefiklerin mesleki dahilinde değildir. Şayet muharebenin tahribatı neticesi olarak şehriniz veyahut vilâyetiniz ahalisi duçar-ı zaruret veyahut sefalet olmuş ise işbu zaruret veyahut sefaletin tehvînine sarf ve isti'mâl olunmak üzere oldukça mühim vesâite mâlik bulunduğumu zât-ı âli-i vilâyetpenâhilerine beyân ederim.

9. Maruzü'l-zıkr metâlîbe yarın, yani Mart'ın onuncu çarşamba günü sabahleyin saat ona kadar İngilizce veyahut Fransızca olarak cevap itâ buyurmalarını musırren talep ederim.

10. İhtirâmât-ı fâikamın kabulünü rica eylerim.

*Zât-ı sâmi-i vilâyetpenâhilerinin
mûti bendeleri
Vis Amiral*

İZMİR METROPOLİTİ
HRİSOSTOMOSTAN
RAHMI BEY'E
(16 Mayıs 1918)

Hrisostomos Kalafatis 1867'de şimdi Mudanya'ya bağlı olan Trilye'de doğdu, 1891'de Heybeliada'daki ruhban okulunu bitirdi, kilisede aldığı çeşitli görevlerin ardından 1902'de Drama'ya metropolit tayin edildi. Bulgar cemaati ile anlaşmazlığa düşmesi üzerine 1907'de doğum yeri olan Tirilye'ye sürgüne gönderildi ve Drama'daki vazifesine bir sene sonra, İkinci Meşrutiyet'in ilânı üzerine dönebildi. 1909'da Tirilye'de yeniden mecburi ikamete memur edildi ama 1911'de İzmir metropoliti oldu.

Türkler'e ve Bulgarlar'a karşı milliyetçi faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile 1914'te İzmir'den bu defa İstanbul'a sürgüne gönderilen Hrisostomos, İzmir'e tekrar 1918'de dönebildi.

Hrisostomos'un 14 Mayıs 1919'da İzmir'i işgale başlayan Yunan birliklerini takdis etmesi Türkler'in büyük nefretine sebep oldu. Şehrin 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarılmasının ardından ordu kumandanı Nureddin Paşa'nın emri ile tutuklandı ve linç edilerek öldürüldü.

5 Temmuz 1993'te Yunan kilisesi tarafından "Ortodoks azizi" ilân edilen Hrisostomos, Rahmi Bey'e İzmir'e dönebilmesi için tavassut ricasında bulunduğu bu mektubu mecburi ikamete tabi tutulduğu İstanbul'da yazmıştır.

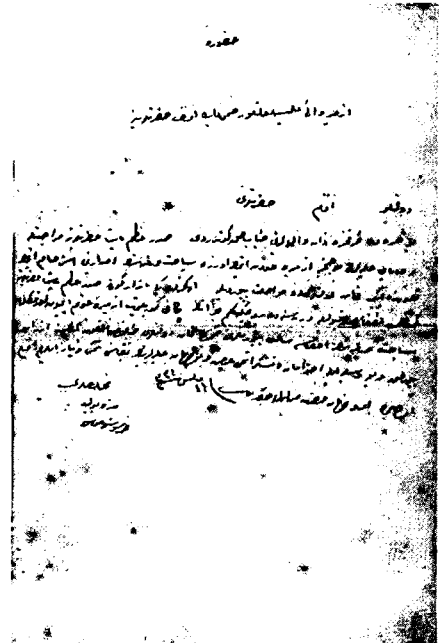
Huzûr'a

İzmir Vali-i Âlisi Devletlû Rahmi
Beyefendi Hazretleri'ne

Devletlû efendim hazretleri,

Bu sırada tarafımıza zât-ı

vâlâlarını Cenâb-ı Hakk gönderdi.
Sadrazam Paşa Hazretleri'ne
müracaatla vesâyâ-yı âlileri
mücibince İzmir'e avdet etmek
üzere seyahat varakasının ısdârını
istirhâm etmek tasavvurunda
iken zât-ı devletleri de muvasalat
buyurdular. Önümüzdeki pazar
günü Sadrazam Paşa Hazretleri'ne
gideceğimden lütfen hüsn-i kabulü
ile dört seneden beri çektiğim
cezanın kâfi görülüp İzmir'e avdetim
için lâzım gelen seyahat varakasının
itâsına müsaade buyurmaları
zımında zât-ı devletleri tarafından

telefon edilmesine erzân buyurulmak ve bu vesile ile ihtirâmât ve teşekkürâtımı arz ve teveccühât-ı âlilerinin bekaasını temennî ve niyâz eylerim efendim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehû'l-emrindir.
16 Mayıs 334.

Muhlisleri
Metropolid
Hrisostomos

186

İZMİR'DEKİ FRANSIZ KONSOLOSU
COLOMIES'NİN SAVAŞ ÖNCESİNDE
İZMİR'İ TERKEDERKEN RAHMİ BEY'E
GÖNDERDİĞİ MEKTUP

Fransa Cumhuriyeti
Fransız Başkonsolosluğu
İzmir

İzmir, 1 Kasım 1914

Ekselâns,

Mesâi arkadaşım Bay Dollot'nun sizinle görüştüğü sırada hakkımda dile getirmek lûtfunda bulunduğunuz güzel hislerinize teşekkür ederim. Aramızda her zaman vârolan mükemmel münasebetler dolayısıyla yapmayı çok arzu etmiş olduğum halde, size bizzat gelerek vedâ edemediğim için üzgünüm.

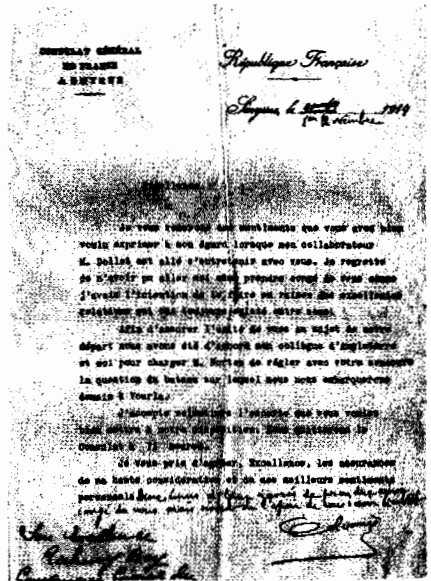
İngiliz meslekdaşım ve ben, hareketimiz konusunda görüş birliği sağlamak maksadıyla yarın Urla'dan bineceğimiz gemi meselesini sizin yardımınızla çözmesi için Bay Horton'ı görevlendirmekte mutabık kaldık.

Bizim için tahsis etmek lûtfunda bulunduğunuz eskortu memnuniyetle kabul ediyorum. Konsolosluğu yarın saat 11'de terkedeceğiz.

Ekselâns, en derin saygılarımdan ve size karşı beslediğim en iyi duygulardan emin olmanızı rica ediyorum.

Sizden bu şekilde ayrılmaktan ötürü çok üzgün ve çok sıkıntılı olarak ama sizi en kısa zamanda yeniden görebilmek ümidi ile yaşayarak...

Ekselânsları Rahmi Bey
Aydın Vilâyeti Umûmî Valisi

Colomies

187

SAVAŞ SIRASINDA İZMİR'DE
BULUNAN İNGİLİZ KOLONİSİNDEN
RAHMİ BEY'E
(9 Ekim 1915)

İzmir, 9 Ekim 1915

Ekselânsları Rahmi Bey,
Aydın Vilâyeti Genel Valisi,
İzmir

Ekselâns,

Bornova'daki İngiliz kolonosinin mensuplarını emirleriniz üzerine toplantıya çağırdığımı ve bana tevdi lûtfunda bulunduğunuz vazifeyi onlara tebliğ ettiğimi bilgilerinize sunmaktan şeref duyarım.

Hadiseleri öğrenmekten heyecan hisseden topluluk, İngilizler için yapmış olduğunuz iyilikler ve onlara tanıdığınız imkânlar kadar, sizi suçlu tarafın ismini içerisinde bulunan şartlarda bile telâffuz etmemeye yönelten davranışınızdaki büyüklüğü de gerektiği şekilde değerlendirmiş ve aşağıdaki kararları oybirliğiyle almıştır:

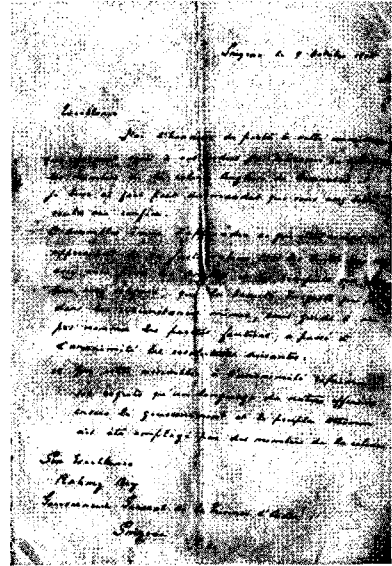
1. Kurul, Bornova'da mukim İngiliz kolonisi mensupları tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne ve halkına karşı saldırgan bir dil kullanılmış olmasından dolayı üzüntülerini oybirliğiyle ifade eder ve mensuplarının bu gibi davranışlarını şiddetle kınar.

2. Kurul, konu ile ilgili hissiyatını bu şekilde ifade etme fırsatını vermiş olmasından ötürü Ekselânsları Rahmi Bey'e derin şükranlarını sunar.

3. Kurul, işbu vesile ile Ekselânsları Rahmi Bey'in İngiliz kolonisinin bütün mensuplarına tanıdığı cömert muamele için de derin şükranlarını takdim eder.

Ekselânslarına vazifemin neticelerini bildirirken, itaatkâr hizmetkârlarının samimi bağlılığının da Ekselânsları tarafından kabul buyurulmasını istirham ederim.

Wallace H. Durrell⁹⁸

⁹⁸ İmzayı doğru okuyabildiğimden emin değilim.

188

SAVAŞ SIRASINDA İZMİR'DE
KALAN MÜTTEFİK ÜLKE
VATANDAŞLARININ
RAHMÎ BEYE MEKTUBU

İzmir, 20/2 Kasım 1914

Ekselâns,

İzmir'deki İngiliz, Fransız ve

Rus kolonilerinin delegeleri olarak, hemşehrilerimiz ve bizzat kendimiz adına, uzun bir müddetten buyana yaşadığımız misafirperver memleketin içerisinde geçtiği zor şartlar karşısında hissettiğimiz derin üzüntülerimizi size bildirmek isteriz.

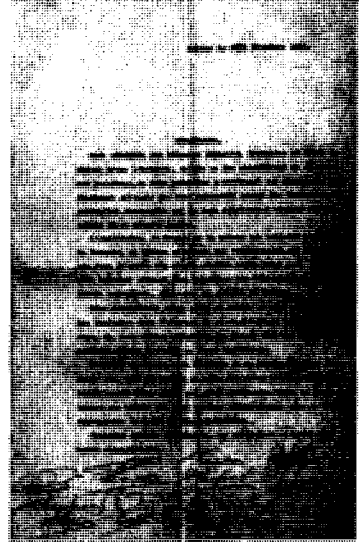
İngiltere, Fransa ve Rusya, Türkiye ile değişen şartlarda da her zaman devam eden ve ciddi hiçbir şeyin asla bozmadığı münasebetler içerisinde idiler. Bugün herkesin iradesini aşan hadiselerden dolayı ne derece endişe duyduğumuzu size ifade etmek zorundayız.

Üstlendiğiniz misyonun gerektirdiği güce ve uzak görüşlülüğünüze olan güvenimizi ifade etmeyi de vazife kabul ediyor ve menfaatlerimizin ellerinizin altında olduğu müddet boyunca her türlü endişeden âzâde kalacağına inanıyoruz.

Bu iyi niyetimiz çerçevesinde, halkınızın sükûnetini muhafaza etmesi maksadıyla vereceğiniz her türlü emre saygı gösterip itaat ederek vazifenizi kolaylaştıracığımız hususunda sizi kendi açımızdan kat'iyetle temin ederiz.

Ekselâns, en derin saygılarımızın kabulünü rica ederiz.

(İmzalar)

189

RAHMİ BEY'İN ATİNA'DAKİ
İNGİLİZ ELÇİSİ LORD GRANVILLE'E
MEKTUBU

Saygıdeğer Earl Granville
Tam yetkili elçi
vs. vs. vs.

Atina

Foça, 2 Aralık 1914

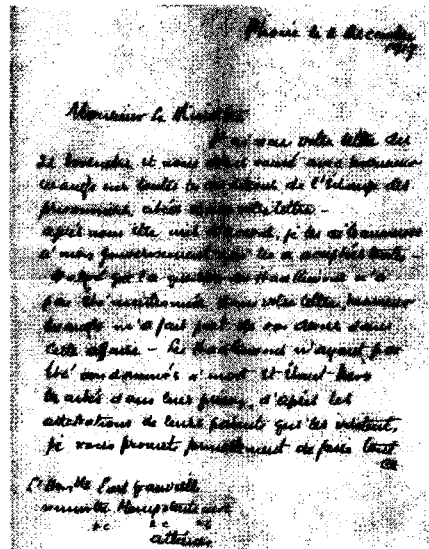
Elçi beyefendi,
22 Kasım tarihli mektubunuzu aldım ve Bay Waugh ile esirlerin mübadelesi konusunda mektubunuzda sözünü ettiğiniz şartları konuştuk. Görüş birliğine varmamızdan sonra konuyu hükümetime aktardım ve herşey kabul edildi.

Mektubunuzda, Had Kursonlar meselesine temas etmemiş olmanıza rağmen, Bay Waugh, bu hadise ile ilgili taleplerinizi bana aktardı. Had Kursonlar⁹⁹ idama mahkûm edilmedikleri ve kendilerini ziyaret eden akrabalarının da şahit oldukları üzere tutukluluklarında iyi muamele gördükleri gibi, ben de payıma düşen ve mümkün olan her şeyi yapacağıma ve halihazırda gördükleri iyi muamelenin savaşın nihayetine kadar devam edeceğine dair size şahsen söz veririm.

Elçi beyefendi, bu itibarla, Eyüb Sabri'nin vatana gönderilmesini ve Had Kurson beylerin durumu ile onun arasında bağlantı kurulmamasını istirham ederim.

En derin saygılarımın kabulünü rica ederim elçi beyefendi.

Rahmi

⁹⁹ Türkiye'de o günlerde tutuklu bulunan İngiliz vatandaşları vardır ve karşılıklı iade konusunda Türk ve İngiliz yetkililer arasında görüşmeler yapılmaktadır. Rahmi Bey'in sözünü ettiği Had Kursonlar'ın bu tutuklulardan olduğu anlaşıyor.

190

İNGİLTERE'NİN, RAHMİ BEY'E DARBE YAPARAK
TÜRKİYE'Yİ SAVAŞTAN ÇEKMESİNİ
TEKLİF MEKTUBU
(20 Nisan 1916)

Birinci Dünya Savaşı konusunda son senelerde yapılan ve İngiliz Arşivleri'ni kaynak alan bazı yayınlarda, İttihad ve Terakki'nin liderliğini Talât Paşa'nın yaptığı sivil kesiminin savaşın sonlarına doğru İngiltere ile münferit bir barış sağlanması için girişimlerde bulunduğu anlatılır.¹⁰⁰

Aynı günlerde İttihad ve Terakki'nin lider kadrosu tarafından barış için zemin hazırlama maksadıyla görevlendirildiklerini iddia eden birkaç maceracı da müttefik ülkelerin başkentlerinde kendi başlarına faaliyet göstermektedir, hattâ müttefik tarafı aldatarak yüklü paralar bile kazanmışlardır.

İttihadçılar'ın sivil kanadının barış girişimleri ile ilgili olarak son senelerdeki yayınların başında bu konudaki ilk girişimi Sadrazam Talât Paşa'nın yaptığı iddia edilir. Bu iddiaya göre İzmir Valisi Rahmi Bey, Fransız vatandaşı olan ve İzmir'in önde gelen işadamı ailelerinden birinin mensubu bulunan Charlton James Giraud (1869-1955)'yu Talât Paşa'nın teşviki ile 1917'nin sonlarına doğru Atina'daki İngiliz temsilciliğine göndererek barış görüşmelerinin başlamasını sağlamaya çalışmış, hattâ İngiltere'nin desteği ile Ege vilâyetlerinin İstanbul ile bağlantısını keserek İzmir'de hükûmran olmayı bile düşünmüş, Enver Paşa da kendisine bağlı olanları kullanarak aynı dönemde benzer temaslarda bulunmuş ama İngiliz tarafı bu teklifleri reddetmiştir.

Aşağıda yeralan belge, Osmanlı İmparatorluğu ile münferit bir barış konusundaki ilk girişimin iddia edilen tarihten bir buçuk sene kadar önce, 1916 Nisan'ında İngiliz tarafından geldiğini gösteriyor. Savaştan önce İngiltere'nin İzmir konsolosu olan Heathcote-Smith, önceki senelerden tanıdığı Rahmi Bey'e 20 Nisan 1916'da Midilli'den gönderdiği mektubunda darbe teklifi yapıyor ve gelecek hakkında bazı vaatlerde de bulunuyor.

Heathcote-Smith'in İngilizce olan mektubunun metnini Türkçe'ye naklederken paragraflara ayırdım.

Kişiyeye özel

Midilli, 20 Nisan 1916

Aziz Rahmi Bey,

Savaştan önce dost olduğumuzu söylediğim zaman hakikati ifade ettiğime inanıyordum ve şahsî duygularımın bugün de aynı olduğundan şüphe etmiyorum. Kendi inisiyatifimle yazdığım ve hiçbir resmî mahiyeti olmayan bu mektubu da size bu sebeple gönderiyorum.

¹⁰⁰ Bu konudaki son çalışmalardan biri: Jonathan Schnee: *"The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict"*, Bloomsbury Publishing, Londra 2010, özellikle 348-354 arası.

İşte size söyleyeceklerim:

Ülkelerimiz savaş halinde. Bu savaş ne Osmanlı, ne İngiliz, ne de Fransız halklarının arzusu idi. Dahası, savaşı İngiliz ve Fransız hükümetleri de istemediler ve Türkiye'deki idareci sınıfın ekseriyeti de bu savaşa karşıydı.

Savaşı kim istedi? Almanlar ve Almanlar'ın "büyük gücü" ile hipnotize olmuş bir avuç Osmanlı subayı...

Şimdi, arzu ederseniz Almanlar'ın "fethi savaşı"nın tamamen başarısızlığa uğradığını size uzun uzadıya ispat edebilirim. Almanlar bundan böyle savunmada kalmaya mecbur olacaklardır, zira biz her alanda üstün durumdayız.

Yedek insan gücü bakımından: Sadece Rusya, kısa bir müddet sonra 12 milyon kişiye sahip olacak.

Gıda bakımından: Dünyanın bütün pazarları emrimizdedir.

Cephane bakımından: Amerika gibi tarafsız ülkeler bize cephane satmak için yeni fabrikalar kurmaktalar.

Deniz gücü bakımından: Savaşın başındaki karşılıklı vaziyetleri ile kıyaslandığında, filomuz Alman filosundan nisbeten daha üstün durumdadır.

Ticarî filomuz bakımından: Alman denizaltıları tarafından batırılan her gemiye karşılık iki yeni gemi inşa etmekteyiz; nitekim 90'dan fazla düşman denizaltısını batırdık. Savaşın başlangıcından buyana, tek bir defa meydana gelmiş olanın haricinde, askerlerimizi taşıyan bir gemimiz asla batırılmadı ve denizaltılar bundan bir yıl öncesinde olduğundan çok daha önemsiz bir tehlike haline geldiler.

Mâlî bakımından: Dünyanın bütün pazarları bize açık, kambiyoumuz sağlam vaziyette. Alman parası ise yüzde 30, Avusturya parası da daha fazla değer kaybetti.

Tarafsız devletlerin kolay şekilde yakınlıklarını sağlamamız bakımından: Bizler öylesine temiz savaştık ama Almanlar öylesine kirli, barbarca ve despotça savaştılar ki, bütün tarafsızlar gerektiğinde bizim tarafımızda yer alacaklar. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri en azından Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesecek, Hollanda "Tubantia" gemisi, İspanya da bir Alman denizaltısı tarafından batırılan İspanyol transatlantığı "España" yüzünden aynı şeyi yapıyor ve bütün tarafsızlar Almanya'nın ortak düşman olduğunu hissediyorlar.

Nihayet, hepsinden de önemli olan hususta, yani birliklerimizin stratejik konumları ve moralleri bakımından da üstünlük bizdedir.

Almanya karada ve denizde geniş bir abluka altında sıkışmış durumdadır. Denizlere çıkarmaya cür'et ettiği bütün savaş gemilerini kaybetmiştir; kentlerinde yiyecek yokluğu ve Alman askerlerinin

ALMANLARIN SÖZÜ

ALMANLARIN SÖZÜ

ALMANLARIN SÖZÜ

ALMANLARIN SÖZÜ

ALMANLARIN SÖZÜ

ALMANLARIN SÖZÜ

ALMANLARIN SÖZÜ

başarısızlığa mahkûm olduğunu anladıkları bir fetih savaşındaki korkunç katliamları sebebiyle ayaklanmalar olmaktadır.

Bütün bu tablo içerisinde Türkiye'nin yeri nedir?

Galip gelmesi mümkün olmayan ama Almanya'yı kurtarmak için son Osmanlı askerini bile öldürtmekten çekinmeyecek olan Almanya tarafından feda edilecektir!

Şimdi bir hususta anlaşalım: Rusya, Türkler'in tarihî düşmanıdır; Rusya'nın Türkiye'deki zaferlerinin bedeli olarak ne isteyebileceğini tahmin edebilirsiniz: Rusya esasen Erzurum'u, Trabzon'u, Bitlis'i ve bütün İran'ı elinde tutmaktadır. Bir aya kalmadan Küçük Asya'nın bir diğer büyük parçası daha Ruslar'ın eline geçecektir ve bu gelişmeler üzerine İtilâf Devletleri de şayet bir çıkarma yapar ve size batıdan saldırırlarsa, böyle bir saldırının başlaması halinde hangi uygun şartlardan medet umulabilir?

Şahsî kanaatime göre Türkiye'nin maalesef ilerlemekte olduğu karanlık geleceğini temelinden değiştirebilmesi için elinde sadece tek bir yol bulunmaktadır: Birkaç vatansever Osmanlı'nın Almanlar'ı kovmak ve barış istemek üzere güçlü ve âni bir darbe yapması...

Bunu düşünün... Hattâ, fazlasıyla düşünün... Biz, İngiltere olarak, gerektiği takdirde savaşın devamını daha on sene bekleyebiliriz. Türkiye ve Almanya ise çabucak bitirmek ihtiyacındadır...

Daha sonra belki de başka yerde yaşanacak olan bu işi şimdi İzmir'deki birlikler ile bölgenizde yapmanız için karşınıza çıkan fırsat, çok geçmeden bir daha vârolmayacaktır.

Bu darbeyi yapacak olan şahsın öngöreceği şartlar üzerinde uzlaşılmasında elden gelen gayretin gösterilmesi için isteklerini telâffuz etmesinin yeterli olacağını ve yarının Türkiye'sindeki en önemli kişisi haline gelebileceğini size ifade etmeme gerek yoktur...

Size bu söylediklerim, şu anda şahsî görüşlerimdir: Eğer hakikaten bize karşı savaşmaktan yana iseniz yazdıklarımı unutun, mücadelemizi iyi ve dürüst savaşçılar olarak sürdürelim; ama şayet savaşmaktan yana değil iseniz, o zaman müşterek düşmanlarımızı kovun ve kendinizi bize emanet edin...

Himayeniz altında bulunan İtilâf Devletleri'nin teb'asına iyi muamele ettiğiniz, Yunanlar'a kötü davranmadığınız ve vilâyetinizdeki Ermeni katliam ve tehcirlerine meydan vermediğiniz müddetçe, İtilâf Devletleri'nin Rahmi Bey'in şahsında bir dosta güvenebileceğinden her zaman emin olacağız.

*Eski dostunuz
Heathcote-Smith*

191

RAHMİ BEY'İN MALTA'DAN¹⁰¹
EŞİ NİMET HANIM'A GÖNDERDİĞİ BEŞ
ADET KARTPOSTAL
(1920)

Sevgili Nimet'im,

Mektubunu aldım. Paşa'nın,¹⁰² validenin rahatsızlıklarına çok sıkıldım. İnşallah bunlar da geçer. Bıyıkız dostumuz bazı eşyaları satmaktaymış. Paralarını kendi parası gibi kullanması daha hayırlı olur. Mektuplarınızı eksik etmeyin. Bizim doktorun nezaketine emin ol. Ancak, senin için hiç şüphesiz başka doktora kendisi müracaat edecektir. Binaenaleyh kendisine emniyet et, kim ne derse dinleme gözüm.

Rahmi

Sevgili Nimet'im,

Alparslan'ın iki fotoğrafını ve mektubunu aldım. Paşa'nın rahatsızlığına çok canım sıkıldı. Acaba İtalya'da bir yerde tebdil-i havaya gitseniz nasıl olur? Bizim para ile farkı olmadığı gibi orada hayat da daha ucuz zannederim. Gidebilerseniz istifade edersiniz fikrindeyim. 30 Haziran 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

¹⁰¹ İngilizler tarafından Malta'ya gönderilen vre aralarında Rahmi Bey'in de bulunduğu Türkler arasında Malta sürgününü en iyi anlatan metin, kendisi de aynı adaya sürülen Süleyman Nazif'in "Malta Geceleri" başlıklı şiiridir:

"Yine meftûr-ı teessür, yine mekhûr-ı keder; / Her dakikam yine bir mahşer-i efgan oluyor. / Kimsesiz, sıtmal, hicranlı, tükenmez geceler / Ne kadar gözyaşı dökdüm, bunu yıldızlara sor!..

Bir uzak lem'a-i ümmîdi ararken gözler, / Boğulur ka'r-ı siyâhında bu gurbetgâhın. / Etmedi ufuk hayâlimden o bir kerre güzer... / Sanki sönmüş nazar-ı merhameti Allah'ın!...

Neşreder kasvet ü vahşet denizin eşkali... / -Hapsi âğuşuna almış bu hisâr-ı mâyi'-

Ademin bir mütemevvic, mütehevvir hâli, / Her ümidim olur âfâkı içinde zâyî'.

Böyle yazmışsa eğer nâsiyeme dest-i ilâh: / Bu uzak gurbet elinde öleceksem mutlak, / Acımam kendime asla... Fakat-Eyvâhl... Eyvâhl!... / Korkarım belki vatandan da nişan kalmayacak!.. (Süleyman Nazif, "Malta Geceleri", 1342-1924, sah: 4-5)

¹⁰² Rahmi Bey'in kayınpederi ve Hareket Ordusu'nun Mahmud Şevket Paşa'dan önceki kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa.

Sevgili Nimet'im,

Yazacak hiçbirşeyim yok. Ne haldesiniz? Paşa nasıldır? Geçen mektubumda İtalya'ya gitmek hakkında size bir fikir vermiştim. Maamafih orası da karıştı gibi görünüyor. Bilmem gitseniz rahat eder misiniz? Büyüklere ihtirâmlar. Senin, Muhsin'in gözlerinden öperim.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

İki gözüüm,

Hayli zamandır mektubun gelmedi. Merak ediyorum rahatsız mısınız? Alp'i teşvik edip her hafta bana bir kart yazdırsan hem âfiyet haberlerinizi almış olurum, hem de çocuğa yazı yazdırmaya vesile teşkil eder. Büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperim. 22 Temmuz 920.

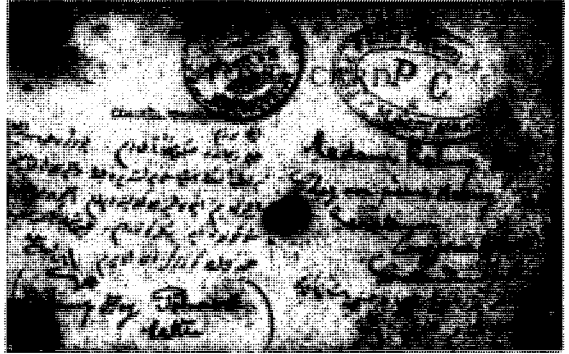
Rahmi

Rahmi Bey 2691
Malta

İki gözüüm,

Hayli zamandır mektubunu almadım. Buradan avdet eden bir arkadaşın eşyasını yerleştirecek valizi olmadığı için benim iyi valizimi kendisine verdim. Alp'e de üç kutu çikolata ile bir kemer gönderdim. Tabii şimdiye kadar almış olmalısınız. Cümlemenizin gözlerinizden öperim. 26 Temmuz 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

192

RAHMİ BEY'İN MALTA'DAN
OĞLU ALPARSLAN'A GÖNDERDİĞİ
22 ADET KARTPOSTAL
(1920)

Sevgili oğlum,

Refik Bey amcana dayınla beraber gittiğinizi amcan yazmış. Pul koleksiyonu yapıyormuşsun. Fotoğrafında seni büyümüş gördüm. Hele elinde kitabın derslerine çalıştığını gösteriyor, buna çok memnun oldum. Bana kart yaz.

Rahmi

İki gözüm Alp'im,

Kartını aldım. Seni ne kadar göreceğim geldi bilsen. Derslerine çalıştığını öğrendikçe o kadar mutlu oluyorum ki, tarif edemem. Güzel gözlerinden öperim, ruhum evlâdım.

Rahmi

Gözlerinden öperim sevgili oğlum.
29 Mart 920

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

Sevgili oğlum,

Derslerine, vazifelerine iyi çalış. Seni pekçok göreceğim geldi. Bana iki satır yazarak çalıştığını gösterebilirsin. Güzel gözlerinden öperim sevgili yavrum. 29 Mart 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691

Polverista-Malta
Sevgili Alparslanım'a buselerim.
19 Nisan 920

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

Sevgili oğlum,
Bana mektup yaz. İngilizce mi,
Türkçe mi, Fransızca mı daha iyi
öğrendin? Hangi lisan ile daha iyi
yazabilir isen o lisan ile yaz ve neler
öğrendiğini, neler çalıştığını bildir
yavrum. 6 Mayıs 920.

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Sevgili oğlum,
Fotoğraflı kartını aldım. İngilizce yazılarından memnun oldum.
Fotoğrafını da birçok öptüm. Bilmem benim fotoğrafımı da siz aldınız mı?
Bana her hafta
bir kart üzerine
birkaç satır yazarak
gönder. Beni pek
çok sevindirirsin.
Ben de sana kartlar
gönderirim. 20
Haziran 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

Sevgili Alp'im,

İki fotoğrafını aldım, öptüm, öptüm, öptüm. Birisi mektupsuz olarak bir zarf içinde geldi ve diğeri annenin mektubu içinde çıktı. Gözlerinden öperim yavrucuğum. 30 Haziran 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691

Polverista-Malta

Sevgili Alp'im,

Senden her hafta bir kart istemiştim. İki haftadır gelmedi. Bana âfiyetini, derslerine çalıştığını, anneni itâatınla, çalışkanlığıyla memnun ettiğini bildir. Gözlerinden öperim. 5 Temmuz 920.

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Sevgili yavrum,

Annene İtalya'ya gitmesi için yazmıştım. Hiç olmazsa yazı çıkarmak için birkaç ay çıkıp gezseniz. Bâhusus orası İstanbul'dan ucuz. Gözlerinden öperim. Bana kart gönder. 7 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Alp'im,

Bak, bu da senin gibi acemi binici.

Rahmi.

12 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Güzel evlâdım,
Kartını hâlâ almadım. Gözlerinden öperim. 12 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Sevgili yavrum,
Seni gördüğüm zaman derslerine çalışmış olduğunu anlayınca seni de
böyle ava götüreceğim.

Rahmi

13 Temmuz 920

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

22 Temmuz 920
Sevgili oğlum,
Sana bir meşin kemer ile üç kutu çikolata gönderdim. Buradan
gidenlerden birisi getirecektir. Gözlerinden öperim.

*Baban
Rahmi*

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Canım evlâdım,
Bana kart yazacaktın. Hâlâ gelmedi. Her hafta gözüm postada
bekliyorum. 22 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Sevgili oğlum,
Sana üç kutu çikolata ile bir kemer gönderdim. Kemer benim belimde
bile kavuşuyordu. Sana şüphesiz küçük gelmez. Güzel gözlerinden öperim

yavrucuğum. 26 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

İki gözüm Alp'im,

Bir kartını büyükannenin mektubu içinde aldım. Pek memnun oldum. Bana her hafta bir kart gönder. Gözlerinden öperim sevgili yavrum. 29 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

5 Ağustos 920

Sevgili oğlum,

Sizden hiçbir haber aldığım yok. Benim gönderdiğim kartları aldın mı? Cümlemenizin gözlerinizden öperim.

Rahmi.

İki gözüm Alp'im,

Kartını aldım. Paşa babanın hâline çok canım sıkıldı. Ama ne yapalım kader ne ise o olur. Derslerine çalıştığına çok memnun oldum. Gözlerinden öperim yavrum. Her vakit paşa babanı gidip görünüz.

Rahmi.

29 Ağustos 920

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

İki gözüm Alp'im,

Aldığımız malûmata göre, artık yakında buradan kurtulacağımızı ümîd ediyorum. Annenin, Paşa'nın, büyükannenin gözlerinden, ellerinden öperim. Elhamdülillah iyiyim. Muhsin dayının, senin de gözlerinden öperim.

Rahmi.

27 Eylül 1920

Sevgili Alp'im,

Sen de kartlarını niçin her hafta yazmıyorsun? Derslerine çalıştığına çok memnunum. Senin, Muhlis dayının gözlerinden; annelerinin, paşa babanın ellerinden öperim. 5 Teşrînevvel 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691

Polverista-Malta

Çantalarımın içerisinde bir redingot ile bir seyahat elbise takımım, senin bir kemerin, piyano için bir Karmen notası ve çikolatalar var idi. [.....] vasıtasıyla bulunursa bulunur, bulunmazsa sağlık olsun. Paşa'nın, büyükannenin, teyze ve enişterin ellerinden; annenin, Muhsin'in, senin gözlerinden öperim yavrucuğum. 25 Teşrînevvel 920.

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

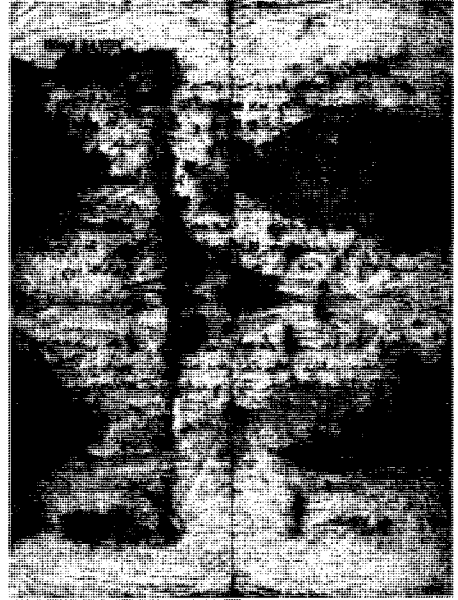
193

RAHİMİ BEY'İN, İZMİR'DEKİ SUİKAST GİRİŞİMİ
SIRASINDA EŞİ NİMET HANIM'A
GÖNDERDİĞİ MEKTUP
(Haziran 1926)

Hôtel SAVOY
Bureaubine
Moscou, Rojdestvyenca 3.

Sevgili Nimet'im,

Dün değil evvelsi gün Karabiy'e (Karabiber'e)¹⁰³ mektup yazmış, seni görmesini, lâzımsa para vermesini bildirmiştim. Dün, "Amar"ın kayınpederine bir telgraf çektim. Aldı ise belki Paris'teki buranın büyükleri ile işimi teshil edebilir. Vaziyetimde bir tahavvül yoktur. Akşama kadar bir iyi haber alabilirsem akşam yine yazacağım. Sakın sıkılma. Benim o işlerle alâkam yok.¹⁰⁴ İstanbul'a da götürseler Fuad'a, Midhat Şükrü'ye ne olaksa bana da o olur. Bunda ölüm yok ya. Çok sıkıldın ise Alp'e yaz, Paris'e gelsin. Paris'e gelmek için Kolonya'dan Fransız vizesi alabilir. Berlin'e kadar gitmesine lüzum yoktur. Ben kendisine birşey yazmadım. Elhamdülillâh âfiyettayım. Bir kartla âfiyetini bana yazarsan çok sevineceğim. Burada daha kalacaksam kartını almış olurum. Nereye gidebileceğimi hâlen

¹⁰³ İzmirli bir Ermeni olan ve sonraki senelerde Paris'e yerleşerek Fransa'nın önde gelen uluslararası ticaret avukatlarından kabul edilen Charles Karabiber.

¹⁰⁴ İngilizler'in Malta'ya sürdükleri Türk devlet adamlarının arasında bulunan Rahmi Bey, 1921'de serbest bırakılmasının ardından Türkiye'ye dönmemiş, ailesini de yanına alarak bir müddet Avrupa'da kalmış, sonra Fas'a giderek ticaret yapmış, oradan da yine Avrupa üzerinden kürk ticareti maksadı ile Moskova'ya geçmişti ve İzmir suikasti hadisesi sırasında Moskova'da idi. Moskova'da bir ara suikast ile bağlantısı olduğu iddiası ile Sovyet gizli polisi tarafından gözaltına alınan Rahmi Bey, Fransız Komünist Partisi'nin mensubu ve meşhur hukukçu Henry Torrès (1891-1966)'in girişimleri sayesinde bırakılmıştı. Rahmi Bey'in mektubunda *alâkası olmadığını* söylediği iş, İzmir suikasti teşebbüsüdür.

kestiremiyorum. Belki İstanbul'a, belki yine senin yanına. Gözlerinden öperim.

Perşembe.

Rahmi

İstanbul'a gitmek yok, senin yanına geleceğim. Fakat burada daha bir müddet kalmak lâzım gelecek. Herhalde çok sürmez, birleşiriz. Sakın merak edip sıkılma. Çık, gez, akşamları ya tiyatroya ya sinemaya git. Canını sıkma iki gözüm [.....]ım.

Perşembe akşam.

Rahmi

6.

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN
KÂTİB-İ UMÛMÎSİ
MİDHAT ŞÜKRÜ BEY'İN
MALTA MEKTUPLARI

194

MİDHAT ŞÜKRÜ BEY'İN (BLEDA)
EŞİ HADİCE HANIM'A MALTA'DAN
GÖNDERDİĞİ 18 ADET MEKTUP
(1921)

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından olan ve sonraki senelerde İttihad ve Terakki'nin kâtib-i umûmiliğini yapan Midhat Şükrü Bey (1872-1956) Selânik'te doğdu, İsviçre'de okudu, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na girdi. Mütareke sırasında İngilizler tarafından Malta'ya sürülenler arasında yer aldı, 1922'de serbest bırakılmasından sonra bir müddet Avrupa'da yaşadı, sonra İzmir'e yerleşti, 1926'da İzmir suikasti teşebbüsüne katıldığı iddiası ile diğer İttihadçı arkadaşlarıyla beraber Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp beraat etti ve 1935 ile 1950 arasında milletvekilliğinde bulundu.

Midhat Şükrü Bey'in eşi Hadice Hanım, İttihad ve Terakki'nin İzmir Valisi Rahmi Bey'in kızkardeşi idi ve Selânik'teki yıllarında cemiyetin gizli faaliyetlerinde kocası ile beraber o da rol almıştı. Aile mensupları, Midhat Şükrü Bey'in Hadice Hanım'a küçük bir tabanca verdiğini, yakalanması halinde teşkilâtın da ortaya çıkartılması ihtimalini önlemek için her gün evden çıkarken "Gece saat ona kadar gelmezsem kendini vur!" dediğini ve Hadice Hanım'ın geceleri elinde tabanca ile pencere önünde kocasının eve dönüşünü beklediğini anlatırlar.

Üzerlerindeki numaralardan ikiyüzden fazla oldukları anlaşılan mektupların, bugün maalesef aşağıda yayınlananları elimizdedir.

Numara: 182

Malta, 26 Mayıs 1337

Sevgili Hadicem,

Dün 15 Mayıs tarihli kartını aldım. 21 Nisan tarihinden beri benden mektup almadığını yazıyorsun. Defterime baktım o tarihten bugüne kadar sana sekiz mektup yazmışım. Ve hiç eksik mektup yoktur. Şimdiye kadar almadın ise numaralarına bakarak bana hangi numaralı mektupların vâsıl olmadığını bildir. Bu defa

senin mektuplarının dahi arası uzadı. Hattâ sıhhatinden merak ediyorum. Dün kartın gelince meraktan çıktım. Yeni geçtiğiniz hânenin adresini Turgut yazacaktır diyorsun. Halbuki Turgut'un kartı zuhûr etmedi. Bu kartı dahi eski adrese yazmaya mecbur oldum. Binaenaleyh ilk yazacağın karta yeni

adresinizi bana bildirmeyi unutma. Turgut'un gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm, senin de gözlerinden öperek sözümü keserim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü

Numara 184

Malta, 2 Haziran 1337

Sevgili Hadicem,

23 Mayıs tarihine kadar olan bütün kartlarını aldım. Arada hiç eksik yoktur. Benim mektuplarımın niçin sana gönderilmediğini bir türlü anlayamıyorum. Malta'da tevkif edilmediğine eminim. Olsa olsa yanlışlıkla İstanbul çantasına konuyor. Bu suretle kayboluyor demektir. Hangi numaraların eksik olduğunu bana lütfen bildir. Bizim hareketimiz hakkında sana kat'î malûmat veremeyeceğim. Bizim hareketimiz buraya değil Anadolu Hükûmeti'ne aittir. Anadolu Hükûmeti elinde olan üserâyı tahliye ettiği gibi biz de hareket edeceğiz. Binaenaleyh orada daha iyi malûmat alabilirsin. Ramazan'da oruç tuttuğunu yazıyorsun. Aferin Hadiceciğim bundan memnun oldum ancak hastalığına bir tesir yapmasın diye korkuyorum. Hem artık sen neden üzülüyorsun. Benim terhisim İngiltere Hükûmeti'nce takarrür etmiş. Mesele, kendi üserâsının da kurtarılmasıdır. Herhalde Anadolu bu üserâyı verecektir. Yalnız vakit geçiyor. Allah aşkına kalbini geniş tut. Son kartında bayıldığını ve sinirin sık sık geldiğini yazıyorsun. Çok üzüldüm. Adeta iki günden beri sersem gibiyim. Merak içindeyim. Bana her kartında sıhhatinden bahset nûr-ı aynım Hadicem.

Midhat Şükrü

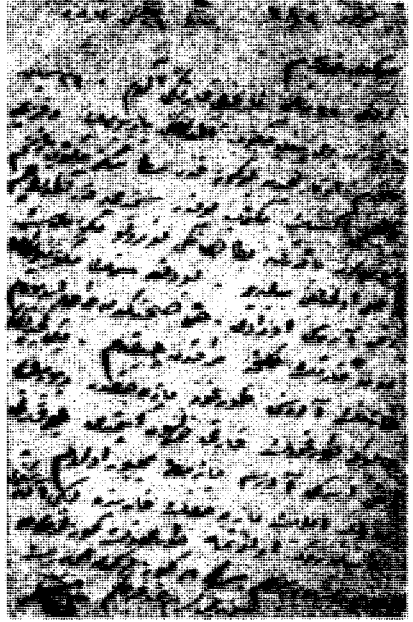
Numara 186

Malta, 9 Haziran 1337

Rûhum Hadicem,

Bu hafta senden mektup almadım. Birkaç gün sonra yine üç dört mektubunu birden alacağımı me'mul ederim. Dün bizim Polverista Kampı'nda bayram yaptık, çünkü hilâli ancak evvelsi akşam görebilmiştik. Zannederim hakikatte bayram evvelsi gün idi. Tebrik ederim. İnşaaallah Kurban Bayramı'nı artık birlikte yapacağız. Senin Malta'ya gelmekliğine müsaade olunmak için kumandanlığa tahrîren müracaat ettim. İhtimal ki daha evvelce hareketimiz emri gelir de senin buraya kadar ihtiyâr-ı zahmet etmekliğine lüzum kalmaz. Ben her türlü ihtiyata riayeten böyle bir müracaatta bulundum. Çünkü artık tahassürüne tahammülüm kalmadı.

Gerek seni, gerek evlâdımı pek çok göreceğim geldi. Ağabeyin Viyana'ya hareket etmiş. Oradan senin yanına gidecekmiş. Yolda paltosu ile para cûzdanını çaldırılmış ve pek çok zahmet çekmiş olduğunu İsmail Bey'den Rauf Bey'e gelen bir mektupta gördüm. Avrupa'da şimendifer seyahatleri eskisi gibi kolay ve rahat olmadığı anlaşılıyor. Canım Hadiceciğim, benim mektuplarımdan hangi numaraları almadın ise bildir. Mektuplarımdan sana vâsıl olmadığına hayret ediyorum. Malta'dan muntazaman sevk olunduğuna hiç şüphem yoktur. Mutlaka Almanya veyahut İtalya'da yani yolda zayı' oluyor. Hamdolsun âfiyetim ber-kemâldir. Turgutumun gözlerinden öperim. Hayriye Hanım'a hürmetler ederim. Şadiye'ye selâm. Turgutumun tatili yaklaşıyor. Artık seni her gün gezip eğlendirecektir. Siz buraya gelir veyahut ben oraya gidersem birlikte gezeriz. Bilmem sana haber vermiş mi idim? Refikasının hastahaneden çıktığına ve hâl-i nekahette bulunduğuna dair Tahsin Bey İstanbul'dan telgraf almış idi. Bâkisi, tezce mülâkat temennisidir Hadiceciğim.

Midhat Şükrü

Numara: 187

Malta, 12 Haziran 1337

Nûrum Hadicem,

1 Haziran tarihli kartını aldım. Bizim hareketimiz hakkında hiçbir haber daha yoktur. Ve bizim ne vakit hareket edebileceğimize siz daha kolay vâkıf olacaksınız. Çünkü, Anadolu Hükûmeti elinde bulunan İngiliz esirlerini bıraktığı gibi biz de serbest kalacağız. Bunu tabîi siz daha evvel haber alırsınız. Ağabeyin hâlâ Viyana'da mıdır yoksa oraya geldi mi? Turgut ne âlemdedir? Artık bana kart göndermiyor. Sonra kulaklarından çekerim. Bir de son gönderdiğin kartta Malta kelimesinin altına bir de (Valetta) ilâve etmiş. Buna lüzum yoktur. Çünkü, Valetta bizim kışanının bulunduğu yerde değildir. Hamdolsun âfiyetteyim. Şadiye'ye selâm. Senin ve Turgut'un gözlerinizden öperek sözümü keserim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Rûhum Hadicem,

Dün 4 Haziran tarihli kartını aldım. Şeytanın kulağına kurşun beş on günden beri mektupların muntazaman gelmeye başladı. Rahmî'nin oraya muvâsalatına çok sevindim. Ne kadar uzun müddet orada kalırsa senin için bâdî-i teselli olur. Naciye Hanım ve beyi ile birlikte yemek yediğimize gıpta ettim. Felek müsaade edeydi ben de şimdi birlikte olacak idim. İnşaaallah ileride telafi ederiz. Hemen Cenâb-ı Hakk sıhhat ve âfiyet ihsan buyursun. Hacı Süleyman Beyzâde Mehmed Bey'in de Berlin'e geldiğini Turgut yazıyor. Bana Selânîk'ten hediyeler getirmiş. Annenden haber aldığın için bundan da memnun olacağına şüphe yoktur. Acaba annen evleri satabilmiş mi? Daha çok müddet Selânîk'te kalacak mı? Ağabeyinin gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden öperek hatm-i kelâm ederim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

İki gözüm Hadiceciğim,

Artık mektupların muntazaman gelmeye başladı. Bu hafta da iki kartını aldım. Hemşirenin münasebetsizliğine taaccüb ettim. Bu kabalığı ondan me'mûl etmezdim. Nasıl oldu da annene böyle bir teklifte bulunduğuna taaccüb ediyorum. Bizim kurtulmamız zamanı yaklaşıyor. İnşaaallah artık bu üzüntüler de bertaraf olur. Yalnız sen sıkılma. Gönlünü ferahlı tut. Şimdi ağabeyin de oradadır. Gezip eğlenerek vakit geçir. Tahsin Bey'in haremi iyileşmiş, kendisinden mektup aldı. Ağabeyin seninle beraber mi oturuyor yoksa Berlin'de mi kaldı? Bana yaz. Ben tahlis oluncaya kadar ağabeyinin seni bırakmayacağını me'mûl ederim. Bu meselede onun da himmeti olabilir zannederim. Haber aldığuma göre İzmir'de verilen bir ziyafette kendi dostları ta'âmın nihayetinde onun da şerefine idare-i akdâh ederek harp zamanında gösterdiği insaniyetkârâne muamelelerden bahsederek birçok medâyihle bulunmuşlar. Turgut'un ve senin gözlerinizden öperim Hadicem.

Midhat Şükrü

Rûhum Hadicem!

Artık kartların sık sık geliyor çok teşekkür ederim. Ağabeyinin vefasızlık demeyeceğim ama ihmaline teessûf ettim. Berlin'e kadar gitsin de seni yalnız bir defa görsün. Ben onu Berlin'e senin için gitmiş zannediyordum,

aldanmışım. Hadiceciğim artık canın sıkılmasın. İşler yine iyileşiyor. Pek yakında görüşebileceğimizi Cenâb-ı Hakk'ın eltâfindan me'mûl ediyorum. Pek çok masrafın olduğunu yazıyorsun. Paradan dolayı sıkıntın varsa bana bildir. Belki bir çare ben sana gösterebilirim. Turgutcuğumdan da bu hafta iki kart aldım. Bugün Hacı Âdil Bey'in Roma'dan gönderdiği mektuplara cevap yazdığım için Turgut'un cevabını gelecek haftaya tehir ettim. Ağabeyin orada ise gözlerinden öptüğümü gördüğün vakit söyle. Turgut'un da gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden yanaklarından öperek hatm-i kalam ederim sevgili Hadiceciğim.

*Midhat Şükrü
Polverista (Malta)*

Numara: 191

Malta, 27 Haziran 1337

Turgut'un gözlerinden öperim

Rûhum Hadicem,

Bugün kumandanı gördüm. Senin Malta'ya gelmen için hâsıl olan neticeyi sordum. Daha bir cevap almadığını maamafih makam-ı âidine telgrafla tekid ettireceğini söyledi. Belki inşaallah Ankara elindeki esirleri bırakır da ben de hemen hareket ederim. Turgut'dan İsmail Canbulat Bey kitap istemiş idi. Ağabeyin Berlin'e giderken İsmail Bey söylemiş, belki unutmuştur diye ihtiyaten yazıyorum. İsmail Bey'in Roma'daki adresi şudur:

İsmail Canbulat Bey, 220 Vialle della Regina, Roma.

Turgut'a söyle, evvelce yazdığı kitapları satın alarak bu adrese göndersin. Esasen, İsmail'in onda parası da vardır. Yalnız kaç mark sarfettiğini Turgut bana bildirsin. İsmail'in haremî Nuriye Hanım da ameliyat yaptırmış. Bu vesile ile onun da hatırını sormuş olursunuz. Şevket'ten bu hafta mektup aldım. Hatırıma birşey geldi. Evdeki eşyayı matbaaya nakletsek ve matbaadaki kiracıları da müddetleri geldiği vakit çıkarsak nasıl olur? Beyhude birçok bedel-i icâr vermekten kurtuluruz. Ben zaten İstanbul'a gidersem artık o hânede oturmam. Yine sen bilirsin Hadiceciğim.

*Midhat Şükrü
Polverista (Malta)*

Numara 196

14 Temmuz 337

Nur-ı aynım Hadicem!

4 Temmuz tarihli kartını aldım. Ağabeyinin oraya avdet edeceğine çok

memnun oldum. Bana yazmış olduğu mektubu almadım. Bu kartın sana vâsıl olduğu vakit avdet etmiş ise gözlerinden öptüğümü ve mektubuna intizâr eylediğimi söyle. Ben hamdolsun âfiyetteyim. Dün Şevket'ten mektup aldım. Matbaadaki müsteciri çıkarmak ile meşguldür. Sen de kendisine yazacağın mektuplarda bu ciheti tekid et. Annen İstanbul'a geldiği vakit matbaaya naklederler. Geçenki kartımda senden ve Turgut'dan resim istemiş idim. İhmal etmeyip iyi bir fotoğrafçıya çıkartın ve taahhütlü mektup dahilinde bana gönderin. Artık benim için sıkılmamakta olduğunu Turgut yazıyordu. Memnun oldum. Herhalde yakın bir zamanda, Anadolu elindeki esirleri bırakacaktır. Bu işin uzun sürmeyeceğinden eminim. Bugün Turgut'a da kart yazıyorum. Şadiye'ye selâm, senin gözlerinden öperim Hadiceciğim.

*Midhat Şükrü
Polverista (Malta)*

Numara: 197

Malta, 18 Temmuz 337

Rûhum Hadicem,

8 Temmuz tarihli kartını aldım. Cenâb-ı Hakk nazardan esirgesin, kartların muntazaman geliyor. Her üç dört günde bir defa sıhhat ve âfiyet haberlerini alarak mütesellî oluyorum. Benim için en ferahlı gün mektubunun geldiği gündür. Orada havaların birdenbire soğuduğundan bahsediyorsun. Tabîi, bu muvakkat birşeydir. Şimdi yine havalar ısınmıştır. Malta da epeyce sıcak olmaya başladı. Beş on adım güneşte yürüyüp terlememek kabil değildir. Bereket versin burada ucuz birşey varsa o da araba ücretidir. Dünyanın bir yerinde araba ücretinin bu derece ehven olduğunu görmemiş idim. Ağabeyin Paris'ten avdet etti mi? Turgut'un gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm, senin de gözlerinden öperim Hadiceciğim.

*Midhat Şükrü
Polverista Malta*

Numara 198

Malta, 21 Temmuz 337

Nur-ı aynım Hadicem!

11 Temmuz tarihli kartını aldım. Eşyaları satmak için İstanbul'a

gitmeyeceğini yazıyorsun. Ben sana İstanbul'a gitmekliğin lâzımdır diye yazmadım. Sen bana yazdığın mektupta (Hayriye Hanım İstanbul'a gidiyor ben de burada çok sıkıldım. İzin versen birlikte İstanbul'a gideceğim) diye yazmış idin. Benim yegâne maksadım senin arzunu yerine getirmek olduğu için muvafakat etmiş idim. Evin müddet-i icârının hitamında eşyaların matbaaya naklini ben Şevket'e yazmış idim. Sen de yazarsan matlub hâsıl olur. Hakikaten eşya satmak için İstanbul'a gitmek doğru olmaz. Benim de tahkikime nazaran şimdi fiyatlar çok düşkün imiş. Hadiceciğim senden bir ricam var. Herşeye üzülen kendini rahatsız etmenin manası yoktur. Gezip eğlen. Bu dünya bu kadar gam ve eleme değmez. İnşallah yakın zamanda görüşeceğiz. O vakit bu üzüntülerin ne kadar boş olduğunu göreceksin. Gözlerinden öperek sözümü keserim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista Malta

Numara 199

Malta, 25 Temmuz 337

Sevgili Hadicem,

14 Temmuz tarihli ve 156 numaralı kartını aldım. Sıhhat ve âfiyette olduğuna çok memnun oldum. Şimdiye kadar ağabeyinin de oraya avdet etmesi icap eder. Yoksa hâlâ Paris'te midir, mektubunda bana bildir. Evdeki eşyalar için ben Şevket'e yazmış idim. Hânenin müddet-i icârı bittiği gibi matbaaya nakledecektir. Sen de yazsan fena olmaz. Senden fotoğraf istemiş idim. İlmâl olmuş ise bana gönder. Ben hamdolsun âfiyetteyim. Senin hasretinden başka hiçbir üzüntüm yoktur. Rica ederim Hadiceciğim sen de olur olmaz şeye bakarak beyhude yere üzülmeye. Gönlünü ferah tut, gezip eğlen. Turgutcuğuma bugün kart yazıyorum. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden yanaklarından öperim. Sevgili Hadicem.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara: 200

Malta, 28 Temmuz 337

Benim sevgili Hadiceciğim!

Evvelsi gün 18 Temmuz tarihli kartını aldım. Berlin'e gidip resmini çıkartacağını yazıyorsun. Artık sabırsızlıkla onların vürûduna intizâr ediyorum. Ağabeyin hâlâ Paris'ten avdet etmedi mi? Paris'teki adresini bilsem ona mektup yazardım. Onun mektup yazmak aklına gelmez. Annenden âfiyette olduğuna dair mektup almışsın çok sevindim. İnşallah yakında hep beraber olacağız. Geçmiş zamanların acısı çabuk unutulur. Mektup yazdığın vakit benim de ellerinden öptüğümü yazmayı unutma. Onun uzun müddet Selânik'te kaldığına ben de üzüldüyorum. Ben hamdolsun âfiyetteyim. Burada havalar da bir parça serinledi. Rüzgâr

eksik olmuyor. Maamafih saat beşe kadar sıcaktır. Onun için sinemaya gidemiyorum. Gözlerinden öperim Hadiceciğim.

*Midhat Şükrü
Polverista Malta*

Numara: 201

Malta, 1 Ağustos 337

Nûr-ı aynım Hadicem,

Malta'nın en sıcak mevsimi bu aydır. Dün gerek gündüz gerek gece o kadar sıcak oldu ki terden iki defa çamaşır değiştirmeye mecbur oldum. Ben bilirsin cereyân-ı havadan çok sakınırım. Halbuki birkaç günden beri kapı ve pencere karşılıklı açık olduğu ve üzerimde yorgan bulunmadığı halde uyuyorum. Cereyan iyi olsun diye karyolamı da odanın orta yerine çekiyorum. Maamafih bi't-tecrûbe sabittir ki bu böyle devam etmez. Birkaç gün sonra havalar yine serinler. Potsdam'da havalar bu derece sıcak olmamalıdır. Hamdolsun âfiyetteyim. Turgutcuğumun gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm, senin de gözlerinden öperim sevgili Hadicem.

*Midhat Şükrü
Polverista Malta*

Numara: 209

Malta, 29 Ağustos 1337

Nur-ı aynım Hadicem,

Bu hafta senden mektup almadım. Maamafih bugünkü postadan mektup çıkacağını me'mûl ederim. Hamdolsun âfiyetim ber-kemâldir. Burada sıcaklar da eskisi kadar şiddetli değildir. Dört gün evvel pek hafif bir yağmur yağdı. Hava epeyce serinledi. Geçen hafta İstanbul postası geldi. Şevket'ten bana da mektup çıkmadı. Sana da göndermediğine nazaran rahatsız olmasın diye merak ettim. Sen mektup aldın ise bana da malûmat ver. Kuzum Hadiceciğim. Ağabeyin hâlâ gelmedi mi?

Adresini öğrenip bana yazarsan memnun olurum. Turgutcuğumun ve senin gözlerinden öperek hatm-ı kelim eylerim sevgili Hadiceciğim.

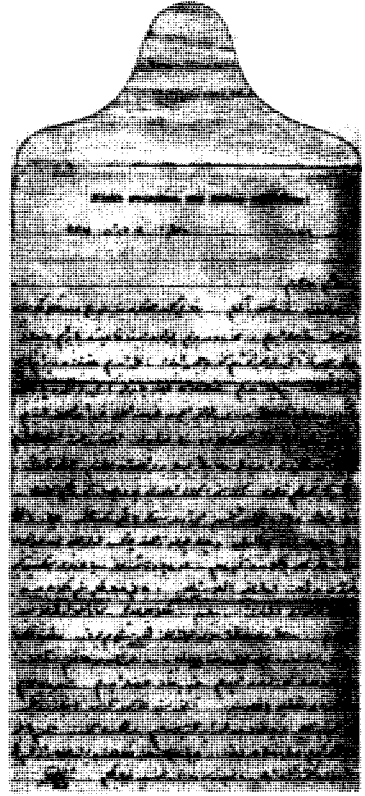
*Midhat Şükrü
Polverista Malta*

Numara: 192

Malta, 30 Haziran 1337

Sevgili Hadicem,

Bu hafta da iki kartını aldım. Sonraki 20 Haziran tarihli idi. Hayriye Hanım ile beraber İstanbul'a gitmek hususundaki fikrin doğrudur. İstanbul'a gidip evdeki eşyaların hemen de umûmunu satarsın. İki odalık eşya bırakırsın. Matbaadaki müsteciri çıkartıp oraya eşyayı naklettirirsin. Şevket de matbaada oturur. Dünya kadar hâne icârı vermekten de halâs olur. Bu suretle beş on para da eline geçmiş olur. Sen İstanbul'da iken ben serbest kalırsam sana telgraf çekerek bulunduğum yere hemen gelirsin. Biz Turgut'la beraber seni karşılarız. Yok üserâ meselesi -hilâf-ı me'mûl olarak- uzayacak olursa sen doğrudan doğruya İstanbul'dan Malta'ya gelirsin. Bu suretle işlerimiz de tesviye edilmiş olur. Bugün Şevket'e mektup yazarak matbaadaki kiracıları çıkarmasını ve oturduğu evin icârını temdîd etmemesini tekîd edeceğim. Sen de Şevket'e yaz. Hamdolsun âfiyetteyim. Necmeddin Beyefendi'ye arz-ı hürmet ederim. Turgut'un ve senin gözlerinizden öperek hatm-i kalam ederim iki gözüm nurum Hadicem.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara 194

Malta, 7 Temmuz 1337

Nûrum Hadicem,

Bir gün fasıla ile iki kartını aldım. Sonuncusunun tarihi 27 Haziran idi. Zannedirim, benim kartlarım da artık İstanbul'a gitmiyor. Doğrudan doğruya Almanya'ya gidiyor. Hadiceciğim benim için ve annen için pek çok üzülmekte olduğunu ve ağladığını yazıyorsun. Üzülmekten sıhhatine zarar vermekten başka hiçbir faydası yoktur. Üzülmekten ziyade tedbir ittihâz etmek muvafık olur. Annene yaz İstanbul'a avdet etsin, sen de İstanbul'a gidersin. Evvelce yazdığım gibi hâneyi terk edersiniz. Bütün eşyayı satarsınız. Matbaada Şevket ikamet eder, siz de annen ile birlikte

Turgut'un yanına gelip oturursunuz. Bunları yapabilmek için üzülmek değil bilâkis sıhhat ve âfiyette olmak ve gönlünü mümkün olduğu kadar ferahlı bulundurmak lâzımdır. İşte ben üzülmeyi sıhhatime muzır olacağını bildiğim için mümkün mertebe sıkılmamaya çalışıyorum. Turgut'un gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden öperim Hadiceciğim.

*Midhat Şükrü
Polverista (Malta)*

Numara: 195

Malta, 11 Temmuz 1337

Rûhum Hadicem,

1 Temmuz tarihli ve 152 numaralı kartımı evvelsi gün aldım. Artık sen de benim mektuplarımı alıyorsun, yanlışlıkla İstanbul'a göndermiyorlar. Hadiceciğim senden bir ricam var. Bu kartımı aldığın gibi Berlin'de iyi bir fotoğrafçıya gidip resmini çıkart, taahhütlü bir mektupla bana gönder. Fakat behemehal fotoğrafçıya yaptır. Evde çıkan resimler iyi olmuyor ve mümkün olduğu kadar telâssız ve hâl-i tabîde durmaya çalış. Kezalik Turgut'un da aynı günde resmini aldirt. Her ikisini de mukavvasız olarak taahhütlü bir mektuba leffen bana gönder. Seni çok göreceğim geldi. Bununla bir parça müteselli olurum. Kuzum Hadiceciğim, ihmal etme. Hamdolsun âfiyetteyim. Turgut'un gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden öperim, sevgili Hadiceciğim.

*Midhat Şükrü
Polverista Malta*

195

MİDHAT ŞÜKRÜ BEY'İN
EŞİ HADİCE HANIM'IN MALTA'YA
GÖNDERDİĞİ İKİ ADET MEKTUP
(1921)

Numara 176

30 Eylül

İki gözüm beyceğizim,
22 Eylül ve 216 tarihli
mektubunu aldım.
Gönderdiğim elli lirayı çabuk
aldığına çok memnun oldum.
İnşaallah artık pek yakında sen
de kurtulup geleceğini Cenâb-ı
Hakk'tan ümid ederim.

Bugün, Anadolu'dan beş
İngiliz esiri bırakacaklarını
gazetede görmüşler. İnşaallah sizi de
bırakacaklarını zannediyorum, çünkü öyle
yazıyor imiş. Size mukabil yirmi beş kişiye
mukabildir diye yazıyor imiş.

Beyim benim, Almanca lisan öğrendim mi
diye soruyorsun. Senin bana Turgut bir kelime
bile öğretmedi ve geldiğim günden beri. Hoca
tutacak, inşaallah sen geldiğin zaman inşaallah
beraber öğreniriz. Şevket'ten mektup aldım,
matbaaya icâra vermek üzere olduğunu yazıyor.
Bir yevmiye gazete çıkacak imiş. Turgut ve
Alp ellerinden öper, ben de sevimli gözlerinden,
ellerinden öperim benim pek kıymetli
beyceğizim.

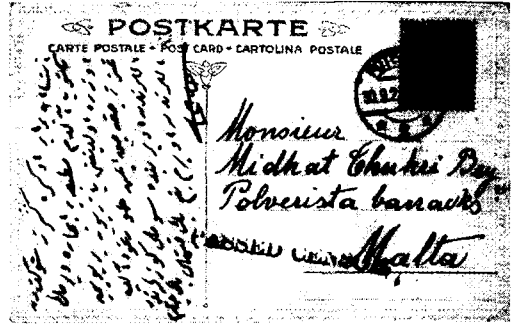
Hadice

Numara 177

3 Teşrînevvel

İki gözüm beyim,
Bu kartımı sana nasıl yazacağımı bilmiyorum. Dünya da bana pek
fena, pek acı geldi. Sana yazmak istemiyordum, lâkin nasıl ise duyacak.

Zavallı Bediacık tifo hastalığından onbeş gün yattıktan sonra vefat etmiş. Bu kartımı pek çok ağlayarak yazıyorum. Üç gündür Refik Bey bana yazdı, mektubu okuduğum zaman ne olduğumu bilmiyorum. Bir buçuk saat baygın durmuşum. Biraz da ağzımdan kan geldi. Zavallı Bediacık gençliğine doyamadı, bir güzel gün görmedi. Dün ağabeyim ile yengem gelmişlerdi. Turgut, ağabeyime söylemiş. Yengemin haberi yoktur. Ağabeyim gözlerinden öper, yengem hürmetler eder. Turgut, Alp ellerinden öper. Şimdi 26 Eylül kartını aldım. Ben de ellerinden öperim.

Hadice

7.

MÜTEFERRİK BELGELER

196

BAHRİYE NÂZIRI HASAN RÂMÎ
PAŞA'DAN SULTAN ABDÜLHAMİD'E
(15 Eylül 1907)

Sultan Abdülhamid'in Bahriye nazırlarından olan ve hakkında hayli yolsuzluk iddiası bulunan Hasan Râmi Paşa, donanmada bugün bile "Harami Paşa" diye bilinir.

Aşağıda, Hasan Râmi Paşa'nın Sultan Abdülhamid'den ihsan-ı şâhâne almasından sonra saraya yazdığı teşekkür ve İttihad ve Terakki tarafından Paşa'ya yollanan tehdit mektubu ile Paşa'nın bu tehdit üzerine istifa ettiğini bildirmek maksadıyla İttihadçılar'a gönderdiği bir başka mektubu yer alıyor.

Cenâb-ı rabb-i müteâl padişah-ı deryâ-
nevâl ve velînimet-i bi-minnet-i avâtıf-ı iştimâl
efendimiz hazretlerini müteakibü'l-eyyâm
ziynet-bahş-ı erike-i şevket-ittisâm buyursun,
âmin.

Halife-i inâyet-iktinâh ve ser-kumandan-ı meâlî-penâh efendimiz hazretlerinin bu âna kadar hakk-ı şükrân ve minneti ifâya muktedir olamayacak derece mazhariyetle kesb-i şeref-i nâmütenâhi eylediğim avâtuf-ı mâlânihâye-i cenâb-ı hilâfetpenâh-ı âzamîlerine bir lâhika-i minnet-intimâ olmak üzere inâyet ve ihsân buyurulan atıyye-i seniyye-i cenâb-ı zıllullahîlerini ser-seccâdeci-i hazret-i şehriyârî İzzet Bey kulları vasıtası ile alarak öpüp başıma koydum ve bu lûtf-ı âlî-i hazret-i tâcdârîleri ile de te'yîd-i hüsn-i musâdakat ve tecdîd-i duâ-yı bi'l-hayr-ı cenâb-ı cihân-bânîlerine mûsâraat eyledim. Olanca hissiyât-ı mûsâdefetkârâne-i âbidânemle hâkîpây-i avâtıf-ı ihtivâ-yı cenâb-ı velinimet-i biminnet-i a'zamîlerine min gayr-i haddin arz-ı vecâib-i şükrân ve minnet ederim. Ol bâbda ve katbe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsân efendimiz hazretlerindir. 7 Şaban 325.

[illegible]

*Abd-i memlûk-ı asdakları
Bahriye Nâzın
Hasan Râmi*

197

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN BAHRİYE NÂZIRI
HASAN RÂMÎ PAŞAYA GÖNDERDİĞİ
İMZASIZ TEHDİT MEKTUBU

(Temmuz 1908)

198

BAHRİYE NÂZIRI HASAN RÂMÎ
PAŞA'NIN İTTİHAD VE TERAKKİ'YE
GÖNDERDİĞİ İSTİFA MEKTUBU

(31 Temmuz 1908)

Selânîk'te Osmanlı Terakki ve İttihad
Cemiyet-i muhteremesine,

Hüccet-i mukaddese-i hürriyet olan kanun-ı esâsî ve usul-i meşveret millete ilân ve ihsan edilmeden birkaç gün evvel berriyede olduğu gibi bahriyede de üç yüz on dokuz senesine kadar haiz-i kıdem ve miralay rütbesine kadar zâbitânın birer derece terfi'-i rütbeleri için bir kıt'a defterin tanzim ve takdimi hususuna irâde-i seniyye-i pâdişâhî sudûr etmiş ve ahkâmı icra kılınmış olduğu ve bunları müteakiben bahriye gediklileri ve çarkçı sınıfından bazıları da kıdemlilerini öne sürerek atebe-i pâdişâhîyi tasdi' ve müctemian Bâbîâlî'ye müracaat edip istitâfatta bulundukları küçük bir tahkik ile tezahür eder.

Bir kısım zâbitânı terfi ettirilerek beynlerine tohm-ı fesad ve nifak ekmek gibi hâlen ve istikbalen milletin selâmet ve saadetine mugayir bir denâeti irtikâb etmeyeceğime kanun-ı esâsinin ilânına herkesten ziyade memnun ve müteşekkîr kalmış bulunduğuma namus-ı askeriye me kasemle beyân-ı teminât ederim.

Telgrafnamenizin meâl-i hamîyyet-iştîmâlini olanca şûkrân-ı kalbimle takdîr ve millet-i muhteremenin ihyâ-yı mes'ûdiyet ve teksîr-i şevketi uğrunda edilen mesâi-i mübârekeyi takdîs ederek ve muavenet-i şâhâne ile sâye-i ittihâd ve cemiyette devâm-ı muvaffakiyâtınıza dua eyleyerek Nezaret-i Bahriye'den istifamı hemen verdim.

18 Temmuz 324

Bahriye Nâzırı
Hasan Râmi

İSMAİL CANBULAT'TAN
DAHİLİYE NÂZIRI
TALÂT PAŞA'YA¹⁰⁵
(22 Nisan 1916)

ŞEHREMANETİ
UMUR-I İKTİSADİYE
MÜDİRLİYETİ
Aded
55

Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,
Şehremaneti'ne tayinimden
mukaddem emanet nâmına Avusturya-
Macaristan'dan şeker mübâyaa
edilmekte olduğunu duymuş ve
gazetelerde okumuştum. Bu hususta
vesâtet-i aliyye-i nezaretpenâhileri ile
ve hariciye nezaret-i celilesi vesâtetiyle
Viyana sefaret-i seniyyesi ile icra edilen
muhabere neticesinde Avusturya-
Macaristan Hükümeti'nden sekizyüz
otuz üç vagon miktarındaki şekerin
Şehremaneti nâmına ihrâcına müsaade-i
resmiye istihsal kılınmış olduğu mevcut
malûmat ve evrak-ı muhabereden
anlaşıyor. Bidâyet-i me'muriyetimden
beri nezd-i âli-i nezaretpenâhilerinde sebken den teşebbüsât-ı mükerrereye
rağmen, bu mesele henüz fiili bir karara iktirân etmedi.

Şekerin her ne kadar bedeli Şehremaneti tarafından itâ kılınmamış ise de,
mübâyaa ve nakil muamelesinin tamamen Şehremaneti nâm ve hesabına
icra edilmekte bulunmasına ve bu suretle memlekete idhâl edilen herhangi
bir malın ahaliye bir vesika mukabilinde tevzii keyfiyetinin de hükümet ve
belediye gibi devâire ait olması lâzım geleceği hakkındaki kanaatime mebni
bu defa tahrîren arz-ı hâle mecbur oldum.

Avusturya-Macaristan sefaret-i konsoloshanesi de dahil olduğu halde
şimdiye kadar emanete şeker metâlibesine dair müteaddit müracaatlar
vâki olmuş ve bunlara İstanbul'a gelen şekerin hâlen Şehremaneti malı

¹⁰⁵ İsmail Canbulat Bey, mektubu Talât Paşa'nın Dahiliye Nâzırı, kendisinin de müs-
teşar olduğu sırada yazmıştır.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a continuation of the letter or a related document. It includes a signature at the bottom.

olmayıp esnaf cemiyetlerinin malı olduğundan bahisle cevap verilmekte bulunulmuştur.

Mahallâta tevzi edilen şekerin bir kısmının ağırlık teşkil edecek surette kâğıt paketleri derûnunda satılmakta olması hakkında vâki olan şikâyâta karşı da emanetçe birşey yapılamıyor. Bugünlerde esnaf cemiyetleri tarafından bu hususta tevzi edilen şeker varakaları vâsi' mikyasta taklit edilmiş bulunmasına rağmen, evrak-ı mezkûrenin bir kıymet-i resmîyesi olmaması dolayısıyla bir muamele-i kanuniye ifası kabil olamıyor.

İstanbul vilâyâtı mülhâkatında da şeker tevziinin yine bazı yolsuz şekilde cereyan ettiği, şifahen dahi arzettiğim Gekbûze¹⁰⁶ kazasındaki vak'adan anlaşılıyor.

Münevver tabaka dahi dahil olduğu halde bütün halkın Şehremaneti tarafından veya hiç olmazsa nezareti altında tevzi olunduğunu zannettiği bu şeker tevziâtının bu suretle devamına müsaade etmekliğim gayr-i kabildir. Binaenaleyh, nezaret-i celilelerince mesele bu suretle kabul edilmiyor ise, herkese ilân ve ihbar edilmek üzere, şekerin kimlere ait olduğunun ve Şehremaneti'ne bu hususta hiçbir vazife düşmüyor ise onun da emr ü iş'ar buyurulmasının istizânına müsâraat kılındı.

Yalnız bu halde Rusçuk'tan şekerlerin nakli hususunun da usret peydâ edeceğine nazar-ı dikkat-i âli-i nezaretpenâhîlerine arzeylerim. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehül-emrindir.

19 Cemâziyelâhır 334

9 Nisan 332

*Şehremîni
İsmail*

200

İSMAİL CANBULAT'TAN
DAHİLİYE NÂZIRI TALÂT PAŞA'YA
(12 Mayıs 1916)

Kardeşim,

Üç-beş gün müsteşarlık vazifesini görmekliğim dün aramızda takarrür etmiş idi. Fakat yine benden bir kuvvet bu kararın icrasına maateessüf (veyahut maalmemnuniye) beni menediyor. Şehremaneti vazifesini bütün müşkilâta rağmen sizin ve merkez-i umûminin esaslar hakkındaki kararına müsteniden kabul ve deruhte etmiş idim. Bu kararın icrasına müstemiren çalıştım, takipten bir an vazgeçmedim ve sizin de tasdik ettiğiniz vechiyle tab' ve mizacıma ve esâsât-ı fikriyeme göre fevkalâde olmak üzere sabr ü tahammül ve itidalden de ayrılmadım. Sırf firkacılık muhakemesiyle olan bu sabr ü tahammüle ve hiddetli addolunan bana karşı, hiddetle ve şiddetle mukabele edildi. Vaktiyle kendilerinin teklifiyle hükûmetçe kabul edilen bir nizamnameyi tatbîken bile karşı isyan emri verildi. Ben bu aklı başka İttihad ve Terakki'nin malı addedilen bir ku Hükûmeti'ne karşı mücerret nizamın tatbîk sevki, herhalde ihtilâl değil, gayrimeşru ve . Binaenaleyh bu anarşiye bir nihayet verilmiş edenlerin hareketleri takbih ve kendileri fir menfaat-i umûmiye menâfi-i hususîyeye te memuriyetinde ve ne de fırka teşkilâtında y Sizin ber-akis olan fikir ve mütâlâanıza rağmen bi-gayr-i hakkın bir sebeb-i ciddiye müsten olduğuna da kaniyim. Şimdi sizden ve diğer ricam var. O da, şudur! Benim üzerime düs intihara sevkedersiniz.

Cuma, 29 Nisan 332.

[illegible]

Ismail

202

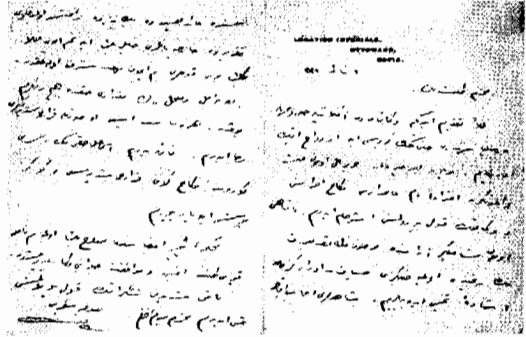
FETHİ BEY'İN (OKYAR), TALÂT PAŞA'YA
NİKÂHINDA VEKİLİ OLMASINI RİCA
MAKSADIYLA YAZDIĞI MEKTUP

(14 Şubat 1915)

Cumhuriyet Türkiye'si'nin başbakanlarından olan Fethi Okyar, Sofya Büyükelçisi iken Dahiliye Nâzırı olan Talât Paşa'ya gönderdiği bu mektubunda, yapacağı evlilik konusunda Talât Paşa'dan bazı ricalarda bulunuyor.

1 Şubat 331

Muhterem Talât Bey,
Leffen takdim ettiğim
vekâletnameden anlaşılacağı
vechile, Marsilya Şehbenderi
Hakkı Bey'in kerimesi ile
izdivac etmek üzereyim. Böyle
bir emr-i hayırda lâyezâl olan
muhabbet ve uhuvvetinize
iğtirâren nâm-ı âcizâneme
nikâh icrasını ve vekâletimin

kabul buyurulmasını istirham ederim. Nâmütenâhî olan meşgaleniz
arasında bu suretle tasdümden pek rencide olmayacağınızı hissiyât-ı
biraderânenize istinaden tahmin edebilirim. Şahidleri intihab etmek size ait
ise de, pek ziyade rahatsız olmadıkları takdirde Hariciye Nâzırı Halil Bey ile
Necmeddin Molla Bey'in bunu kabulleri benim için mücib-i şeref olacaktır.

"Mihr-i müeccel ve muaccel"ın mikdarı hakkında hiçbir fikrim yoktur.
Her ne münasip ise o suretle kararlaştırmanızı rica ederim. Kayınpederim
İsmail Hakkı Bey'e sizi görüp nikâh gününü kararlaştırmasını bugünkü
posta ile yazıyorum.

Mahkeme-i temyiz âzâsından Memduh Bey evvelce benim nâmıma kızı
talep etmiş ve muvafakat cevabını bana bildirmiştir.

Bâkî şimdiden teşekkürâtımın kabul buyurulmasını temenni ederim
muhterem mirim efendim.

Sofya Sefîri
Ali Fethi

203

SADRAZAM TALÂT PAŞA'NIN EŞİ
HAYRİYE TALÂT HANIM'IN, ALMAN
YETKİLİLER İLE YAZIŞMALARI
(1934-1935)

Almanya, Talât Paşa'nın Berlin'de 15 Mart 1921'de Sogomon Tehlirian adında bir Ermeni terorist tarafından katledilmesinden sonra, Paşa'nın eşi Hayriye Talât Hanım'a tazminat ödeme teklifinde bulunmuş ama Hayriye Talât Hanım tazminatın miktarını "*Osmanlı Devleti'nin sadrazamı ve Almanya'nın dostu olan kocasının mevkiine uygun görmediğini*" söyleyerek teklifi reddetmiş ve bir müddet sonra Türkiye'ye dönmüştü.

Talât Paşa'nın hanımı, Almanya'daki dostlarının ısrarı üzerine cinayetin üzerinden 14 sene geçtikten sonra tazminat meselesini yeniden görüşmek için 1935'te tekrar Almanya'ya gitmiş, iktidardaki Nazi hükümetinin yetkilileri ile temaslarda bulunmuş, bu temaslara Birinci Dünya Savaşı kahramanlarından General Erich Ludendorff da aracılık etmiş ama tazminat görüşmelerinden bir netice çıkmamıştı.

Berlin, 11 Mayıs 1934

Pek muhterem hanımefendi,
27 Nisan tarihli nazik
mektubunuz için defalarca
teşekkür ederim.

Çok arzu etmeme rağmen,
başgösteren bir hastalık
sebebiyle, sizinle şahsen
görüşmüş olduğumuz
meselelere zaman ayırmaya
şu ana kadar maalesef
imkân bulamadım. Bununla
beraber, bu konu ile ilgili
makamlarla bağlantı kurdum,
konu hakkında fikir edindim
ve yakında size tam olarak
bir haber verebilmeyi ümid
ediyorum.

Gönderdiğiniz selâmı, ilettim.

Sizinle yakında burada
yeniden karşılaşmak ümidi
ile en içten saygılarımı ve
selâmlarımı takdim ediyorum.

Hürmetkârınız,

Prüfer

Berlin, den 11. Mai 1934.

Hochverehrte gnädige Frau,

Für Ihr liebevollstündiges Schreiben vom 27. April d.J.

danke ich Ihnen vielmals.

Infolge einer Erkrankung habe ich leider bisher nicht die Möglichkeit gehabt, mich persönlich der mit Ihnen besprochenen Angelegenheit zu widmen, wie ich es gern gewollt hätte. Ich habe jedoch mit den zuständigen Stellen wegen der Sache Fühlung genommen und hoffe, dass ich Ihnen recht bald einen günstigen Bescheid geben kann.

Ihre Grüsse habe ich ausgerichtet.

In der Hoffnung, dass wir Sie recht bald hier begrüßen können, verbleibe ich mit den aufrichtigsten Grüßen und Empfehlungen

Ihr stets ganz ergebener

Leutkircher

Dışışleri Bakanlığı
III O 2393

Berlin, 10 Temmuz 1934

Pek muhterem hanımefendi,

Deutsche Bank'a ve Diskonto-Gesellschaft'a¹⁰⁷, sizinle ilgili meseleyi yeniden tedkik etmeleri için ricada bulundum. Banka, sizin son aylardaki en yüksek miktarda döviz kurunu elde etmenizden hareket ediyor. Daha önce kur daha yüksek iken durumunuzla ilgili olarak sizi birkaç defa görüşmeye davet etmişler ama bu davetlere maalesef cevap vermemişsiniz.

Banka, bonolarınızı son aylarda elinizden en yüksek değerden çıkarttığınızı düşünüyor. Yeni gelen bonolar konusunda sizi zorlamadı, kaybınızı azaltmak maksadıyla ve sizin için daha iyi olacağı düşüncesi ile kurun daha yükselmesini bekleme kararı verdi, İstanbul Şubesi'ne de iyi netice alınması için ricada bulundu.

Dostça hürmetler ve selâmlarımla

Hürmetkârınız,

Prüfer

Tussing, 30 Temmuz 1935

Muhterem Bay Dr. Harun;

Bayan Talât Paşa'ya verilmek üzere gönderdiğim ekte bulunan resmi kendilerine iletmenizi rica ederken, Dışışleri Bakanlığı'na yazarak Bayan Talât Paşa'yı nereye yerleştirdiğimiz konusunda bilgi verdiğimi de ifade etmek istiyorum. Dünya Savaşı'nın sevk ve idaresinde yetki sahibi olmuş bir kişi sıfatı ile Talât Paşa'nın önemli katkısını gayet iyi anlayacaklarını biliyor ve kendimi bu meselede sorumlu hissediyorum.

Ancak, Dışışleri Bakanı ile şahsî bir bağlantım bulunmadığı için kendisinin konuya nasıl yaklaşacağını tabii ki bilemiyorum.

Sizden, Bayan Talât Paşa'ya benim ve eşimin en iyi temennilerimi iletmenizi rica ediyorum. Ekselânslarını ve sizi evimizde görmekten mutluluk duydum.

Yaşasın Özgürlük!

Ludendorff

¹⁰⁷ *Diskonto-Gesellschaft*, Almanya'da 1851'de kurulan ve 1929'da Deutsche Bank'ın bünyesine alınan bir finans kuruluşudur.

Tussing, 6 Ağustos 1935

Muhterem Bay Dr. Harun;

Bay Neurath, mektubumu aldığını bildirdi. Mektubunda, Bayan Talât Paşa'nın vaktiyle bir defalığına yüksek bir tazminat almış olduğunu zannettiğini söylüyor. Bu hususu size, Bayan Talât Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı'nı konu hakkında bilgilendirmesi için yazıyorum.

Mektuplarınızın beni memnun ettiğini ifade etmek isterim.

Yaşasın Özgürlük!

Ludendorff

Dr. Ing. Harun¹⁰⁸
Berlin-Lankwitz, 8 Ağustos 1935
Kaiser Wilhelmstr. 115 a

Ekselânsları
Dışişleri Bakanı Freiherr v. Neurath
Leinsfelder Hof
Enzweihingen

Muhterem Bakan Bey!

Ekselânsları General Ludendorff'dan bugün aldığım habere göre, saygıdeğer ekselânslarının kuzenim Bayan Hayriye Talât Paşa'nın yaşadıkları ile ilgili olarak büyük bir yanlışlı içerisinde bulunduklarını öğrendim ve bu yüzden aşağıdaki satırları saygıdeğer ekselânslarına yazmaya kendimi mecbur hissettim.

Bayan Talât Paşa, 1921 senesinde kendisine ve kocasına hiçbir şahsî koruma vermemeleri yetmezmiş gibi, kocasının katilinin hakaretâmiz şekilde beraat ettirilmesi karşısında da hiçbirşey yapmayan dönemin Alman hükümetinin bir defalık özel tazminat ödenmesi teklifini şiddetle reddetmişti.

Bu hakikat herkes tarafından gayet iyi bilinmektedir ve şu anda evimde misafirim olarak bulunan Talât Paşa'nın haremi kuzenim tarafından ısrarla vurgulanmaktadır.

Reichsdrucker Amt
111 3 8963

Berlin, den 16. Juli 1935.

Kommandeur des Reichsdrucker Amt,

Ihre hohe die Deutsche Reichsdrucker-Amtsverwaltung
gütliche, Ihre Angelegenheit betreffend zu befragen.
Ich habe mich auf die Angelegenheit, dass Sie die
in den letzten Jahren beschuldigten Mann hier als
Ihre Arbeit befragt. Die Mann hat die Arbeit ge-
macht, um die Angelegenheit der Angelegenheit
zu machen zu können, die die Mann nach dem
gefragt worden sei. Die Mann jedoch der Mann
nicht nicht kommen.

Nach der Anfrage der Angelegenheit kann
habe die Mann nach dem Mann kommen, sondern
nach die Angelegenheit abwarten, die die Mann
nach dem Mann der Mann kommen Mann hat, durch
die der Mann der Mann nicht kommen
werden. Die Mann die Mann ist nicht kommen
werden, die Mann der Mann die Mann
angelegenheit zu befragen.

Die die Angelegenheit Mann nach dem Mann
verfügen ist

Der Mann der Mann

Ludendorff

¹⁰⁸ Hakkında elimizde tam bir bilgi bulunmayan Dr. Harun, büyük ihtimalle Alman istihbarat teşkilâtının mensubudur ve Orta Asya Türkleri'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da teşkil ettikleri dernekler ile grupların koordinasyonu ile alakadar olmuş, Nazi Almanyası'nın 1940'lı senelerde kendisine bağlı bir Orta Asya teşkilâtı kurma faaliyetlerinde de rol oynamıştır (Dr. Harun hakkında verdiği bu ve diğer bilgiler için Prof. Dr. A. Ahad Andican'a teşekkür ederim).

Saygıdeğer ekselânslarını satırlarımla rahatsız etmediğimi ümid ederek kendimin ve kuzenimin fevkalâde saygılarını iletiyorum.
Sadık hizmetkârınız

Bayan Hayriye Talât Paşa

Berlin-Lankwitz, 31 Ağustos 1935
Kaiser Wilhelmstr. 115 a
Dr. Harun'un nezdinde

Muhterem ekselânsları,

İki aydır Berlin'deyim fakat ne yazık ki muhterem ekselânslarını selâmlama imkânını bulamadım. Seyahatte bulunduğunuz sırada, ekselânsları General Ludendorff size yazma inceliğini göstermişti.

Kocamın trajedik akıbetine, memleketinin toprağına gömülmek yerine Hasenheide'deki mezarlıkta yatmak zorunda kalması gibi yeri bir trajedi daha ilâve edildi. Tamamen dostane fikirleri ile ve memleketinin geleceğı düşüncesi ile Dünya Savaşı'nda Almanya'nın tarafında yer aldığı için, neticede kaçak olarak Almanya'ya sığınmak zorunda kalmasının, burada korumasız bir şekilde gündüz vakti öldürülmesinin ve katilinin serbest bırakılmasının dünya tarihinde bir eşi benzeri daha yoktur. Alman hükümetinin o zaman yaptığı tazminat teklifini reddederken sadece kocamın şerefini değil, aynı zamanda Almanya'nın menfaatini de düşünmüştüm. Buraya, Almanya'nın hâlâ çok sayıda mevcut olan Türk dostlarının ısrarıyla, tazminat meselesini görüşmek için geldim. Bana teklif edilen meblâğı kabul etmem imkânsızdır; zira teklif edilen meblâğ, kocam şayet Osmanlı Devleti'nin sadrazamı ve özellikle de Almanya'nın büyük dostu değil, küçük rûtbeli bir subay olsa idi uygun düşebilecek miktardadır.

Kocamın Almanya'ya yapmış olduğu hizmetleri gayet iyi bilen Dünya Savaşı'nın büyük şahsiyetleri, General Feldmarschall von Mackensen ve General Ludendorff ile siz ekselânslarının da benimle aynı fikirde olduğundan şüphem yoktur. Bu sebeplerden dolayı, vaziyetin bir defa daha tedkik edilmesinin temini hususunda yardımlarınızı rica ediyorum.

En derin hürmetlerimle, muhterem ekselânsları.

Berlin-Lankwitz, 21 Eylül 1935
Kaiser Wilhelmstr. 115

Pek muhterem Bakan Beyefendi;

31 Ağustos tarihli mektubuma henüz bir cevap alamamış olduğum hususunu, ekselânslarının yüksek müsaadeleri ile paylaşmak isterim. Berlin'e yaptığım ziyaret ekselânslarının tatiline tesadüf ettiğinden ve

tatilin ardından parti kongresi sebebi ile Berlin'de olmamanızdan dolayı sizinle şahsen görüşme imkânı bulamadım. Bu sebeple, ekselânsları ile şahsen görüşmek yerine, ricamı yazılı olarak yeniden iletmek istiyorum. Ekselânslarının eşim ile olan samimi münasebetine dayanarak ve eşimin Almanya'ya yaptığı hizmetler de dikkate alınarak, ricamın yakın bir zamanda gerçekleşmesini ümit etmeme müsaade buyurunuz.

Cevabınızı kısa zamanda vereceğinizi ümidle beklerken hürmetlerimi takdim ediyorum.

Hayriye Talât Paşa

Berlin-Lankwitz, 15 Ekim 1935
Kaiser Wilhelmstr. 115 a.

Muhterem Doktor!

Büyük kıymet verdiğim Almanya'dan ayrılmadan önce, merhum eşime ve bana gösterdiğiniz dostluktan ve yardımlarınızdan dolayı teşekkürlerimi yazılı olarak sunmayı görev addediyorum.

Bu münasebetle, vaadetmiş olduğunuz mektubu İstanbul'daki şubenize kısa zamanda göndermenizi rica ediyor, şubenin üzerine kalın bir çizgi attığı ve tahminime göre 70 bin pound olan varlığımın tarafıma verilmesi hususunu da bilgilerinize sunuyorum.

Size ve saygıdeğer ailenize en içten dileklerimi ve selâmlarımı takdim ediyorum.

Her zaman sadık ve müteşşekir dostunuz kalacak olan,

Bayan Talât Paşa

Dr. von STAUSS
Deutsche Bank
Berlin
Mauerstr. 38/39

204

ANKARA VALİSİ MAZHAR BEY'İN
TALÂT PAŞA'YA MEKTUPLARI
(1914)

Kosova, Edirne ve Halep valiliklerinde bulunduktan sonra 1914 Şubat'ında Ankara valiliğine tayin edilen, tehcir sırasında İstanbul'dan gönderilen bazı talimatlara “Ben valiym, eşkiya değilim, bu işi yapamam, bir başkası gelir benim koltuğuma oturur, o yapar” dediği ileri sürülen ve 1915 Temmuz’unda görevden alınan Ali Mazhar Bey’in mektuplarındaki bazı ifadeler, “*Türk Schindlerleri’nden olduğu*” iddiaları ile tezat teşkil etmektedir.

Mektuplar, Ankara'nın Birinci Dünya Savaşı öncesindeki vaziyetini de açık şekilde ortaya koymaktadır.

Ankara Vilâyeti
Hususi

Kardaşım muhterem nâzır beyefendi
hazretleri,

Zât-ı sâmillerine hâfi olmayan avâz-ı aliiyyeyi daire-i ehemmiyetten uzaklaştırıp emr-i tensib-i nezaretpenâhîlerine imtisâlen Ankara'ya geldim. Etrafınızdaki cüzler arasında daha bir ferd müncezib ve samîminin mevcûdiyeti için yakınıınızda bulunmaktığı lüzumundan şimdilik -bir zaruret-i fevkalâde zuhûr etmedikçe- bahsetmeyeceğim. Çünkü bugün karşında kara bir memleket, nîm mürde bir kıta bulunuyor. Bir “entrüdüksiyon”¹⁰⁹ olan şu arızayı takdim ile beraber işe girmek istiyorum.

Vilâyet hududuna dahil ve merkeze vâsıl
olduktan sonra hissettiğim âlâm-ı rûhiyeyi tarif
edemem. İnkılâbçıların ez-kazâ veya an-gafletin
inkılâb ile âlâkadar olmayanlara bahşetmiş
olduğu serbesti-i tâmmı; onları imha için isti'mâl
eden eşirrâyı doğuran (parleman) hayatı yine
eski tarzda inkişâfa başlar ve buna istinâden münâkaşât-ı nazariye ve medlûlû
henüz meydanda olmayan kavliyat-ı kadîme-i kânûniye muhitimizde bir tutarsa
şu bedbaht cenin-i vatan mutlaka doğmadan ölür. Elyevm bulunduğum
vilâyetin vech-i seyri Meşrutîyet baharında zühür eden ervâh-ı habise mârifetiyle
kurûn-ı ibtidâîyeye doğru teveccüh edilmiştir. Heryerde olduğu gibi buralardaki
ekseriyeti gayr-i müslim, akallı-i müslim olan bu ervâh-ı habise fi nefsihim

[illegible]

kaymet ve ehemmiyetten âri olmakla beraber halkı cehl ve gafletlerinden bilistifâde tesmim etmişlerdir. O kadar ki sekene-i memlekete demir pazudan başka ne vaaz ve nasihat, ne teşvik ve tergîp, ne konferanslar, ne propagandalar tesir edemez. Onlar memnun değiller, yalnız kuvvetli hükûmete perestîş eder, öyle bir hükûmeti severler. Bu sekene maddeten ve mânen hastadır. Müessir, bazen biraz hararetili ilâçlar ile tedaviye muhtaçtır. Malûm-ı nezaretpenâhileri olduğu üzere emr-i tedavi az çok para ile olabilir.

Tecârib-i adide, hâlihazırın fayda vermediğinden başka renk ve şekilde tebeddülâta mâni olduğundan zarar tevliğ edildiğini ispat etmiştir. Memleket kara topraktan müteşekkildir. Ahaliyi sırtına bitiriyor. Yüzlerinde kan göremezsiniz. Tifo, tifüs her sene mühim miktarda mezarlar vücûda getiriyor.

Su içinde olan şehir susuzdur, bitmiştir. Değil tathîrat için, yangın itfâsına kâfi değildir. Hiç güneş görmeyen siyah ve ahırlardan nişâne hâneler, inişli yokuşlu birer metre vüs'atında zikzak sokaklar, gübre, toz, çamur, helâ akıntuları, ilââhir... Bütün bunların ıslahı için sıhhiyece takarrür eden tedâbir meyânında evvel be evvel yollar tevsi' ve tathîr olunmak, lâğûmlar tesis, şehir temiz su tevzi edilmek elzem iken, para bulmak mümkün olamıyor. Meşrutiyet demek muhassenât-ı kadîmeyi kaldırmak demek olduğuna zahib olan bazı eşîrrâ, memleketin kırk senelik duhûliye resmini -sayfiyelerde imrâr-ı hayat eden zengin Hristiyanlar'ın tahrîkiyle- lâğvetmiş kantar resmini de yine onların zalim simsarları eline tevzi eylemiştir. Bundan hâsıl olan netice kırk bin nüfuslu bir şehirde belediyenin iflâsı ve irtihâlidir.

Bu hallere nazar-ı iğmâz ile bakılamaz. Memleketin terakkîye, hayata istidâdı vardır. Binaenaleyh müsaâde-i nezaretpenâhileriyle evvelemirde duhûliye ve kantarı iade ve belediyeyi tekrar tesis edeceğiz. Memleketi temizlemeye başlayacağım. Ziraat makinelerinin, muhâcir arabalarının ta'mimine, şehirde hastahaneler tesisine, mevcutların tanzimine, İslâmlar için müessesât-ı iktisadiye ihzârına çalışacağım. İhtimal ki emr-i tedâvide bidâyeten biraz bağranlara tesâdüf ederim. Artık âcizlerine kuvvetü'z-zahr olursunuz. Mevcut muhâcirlerin de iskânına başladım.

Kantar ve duhûliye için takdîm edilen tahrîrât-ı resmîye mündericâtı noksan olmak şartıyla hakikattir. El-hâsıl her hal-i müşkilde muavenet-i sâmiyelerini istidâ ederim.

Defterdar birşeye yaramaz. Muktedir ve emraz ve ilelden sâlim bir defterdar gönderiniz. Birtakım memurîn tebdîl edilmek icap edecektir. Adliyeden herkes gayr-i memnundur. Kabil-i islâh olmayan hususâtı sırası geldikçe resmen arzederim. Mümkün olmayan birşey istemeyeceğim. Mârûzâtım mümkünata maksûd olacaktır. İs'âfi şimdiden müsted'âdır.

Size birkaç kutu bal gönderdim. Buna mukabil bendenize bir otomobil gönderiniz. Mülhâkat için vasıta-i nakliyem yoktur. Gönderdiğim şey ile istediğim şeyin arasındaki nisbeti nasıl buldunuz?!

Bataklıkların tathîri için Nâfia'dan para isteyeceğim. Cenal Paşa vaad etmişti. Maateessüf şimdi başka bir nâzır karşıındayım. İcab ederse bu hususta da tasdî' edeceğim. Bâki, baka-yı hüsn-i enzâr-ı nezaretpenâhileri ahass-ı âmâlimdir efendim hazretleri.

Fî 11 Mart sene 330

Ankara'dan

Ankara Vilâyeti Hususi

Muhterem nâzır beyefendi hazretleri,

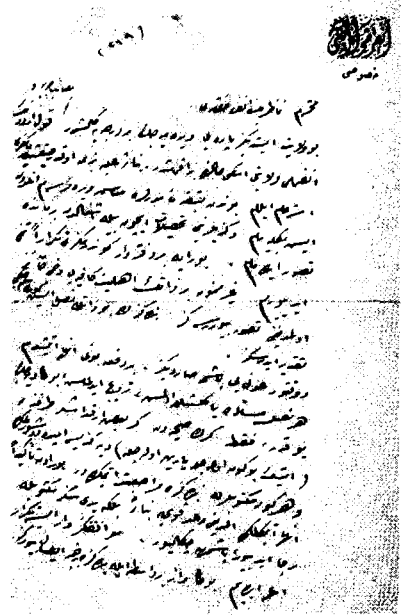
Bu vilâyet istediğiniz parayı veremeyecek bir dereceye gelmiştir. Mesâib-i harbiye ve kolordunun inzımâmı vilâyeti eski halinde bırakmıştır. Binaenaleyh bizi o kadar sıkıştırmamanızı istirhâm eylerim. Bundan başka memurlara maaş veremezsem onlardan iş bekleyemem ve kendilerini tahsilât için bile işgalden bir fayda tasavvur edemem. Buraya bir defterdar göndermenizi tekraren temenni ediyorum. Gayr-i memnun bir zâtın ehliyet-i kâfiyeyi dahi haiz olmadığını tasavvur buyurursanız bendenizin bu zâtla nasıl iş görebileceğimi takdir edersiniz.

Doktor Avni'yi başıma sardınız. Bir defa bunu inhâ etmiştim. Her nasılsa meselede yanlışlık olmuş, tervîc edilmemiş. Buna diyecek yoktur, fakat gerek sıhhiyeden ki bazı arkadaşlar tarafından "İşin bugün olacak yarın olacak" diye kendisi ümîde düşürülmekte ve her gün mektuplarla bendenize müracaat etmektedir. Buradan tekîden inhâ etmeğimi aldığı vaad-i kaviyyeye binâen belki yedi-sekiz mektupla rica ediyor, başımdan çekilmiyor. Muvafakatiniz var ise tekrar inhâ edeyim. Buna dair bir vasıta ile bendenize bir haber isâl buyurunuz.

Buraca şâyân-ı arz şimdilik birşey yoktur. Kendim de henüz mevkiin yabancısıyım. Yalnız anladığım birşey varsa o da Orman ve Ziraat Nezareti'nde komisyoncularla müşterek memurun bulunmasıdır ve nâzrın celb-i nazar-ı dikkati re'y-i âlilerine menûttur. Bâkî devâm-ı sıhhat ve âfiyetleri ahass-ı fi'z-zamîrdir efendim hazretleri

Fî 17 Mart sene 1330

Mazhar

TALÂT PAŞA'YA SUNULAN
HİLÂFET RİSÂLESİ
(Ekim 1915)

Risaleyi kaleme alan Hasan Mekki Efendi daha önce Hicaz Vilâyeti mesâlih-i cariyeh kâtibi ve Mekke'de yayınlanan Şems-i Hakikat gazetesi-nin yazarıdır. Hasan Mekki Efendi ve onunla aynı gazetede yazan Hicaz Vilâyeti muhasebe memuru Abdullah Kasım Efendi hakkında ayaklanan kabileleri isyanın devamına teşvik ettikleri ve umûmî ahlâka mugayir yazılar neşrettikleri suçlaması ile 1909'da soruşturma açılmış, önce gazete yazarlığından feragat etmeleri halinde memuriyetlerinin devamında sakınca bulunmadığına karar verilmiş ama 1910'da başka yerlere tayin edilmişler,¹¹⁰ Hasan Mekki daha sonra İstanbul'a yerleşmiştir.

Metinde geçen "...bu mefkûreleri Haremeyn muhîtinde fiilen, kalemen doğurmaya kendi kendine ibtidâr etmişti. Gazetelerimle, mekâtîbimle, ictimâî mesâmirelerimle..." şeklindeki ifadeler, Hasan Mekki'nin Şems-i Hakikat'e yazdığı ve meslekî sürgünü ile neticelenen yazılarıdır.

HİLÂFET İLE DEVLET-İ MUAZZAMA-İ OSMANİYE'NİN
HÂL VE MÜSTAKBELİNİ NİKBİN BİR MEFKÛRE İLE
TEEMMÛL EDEN BİR ÂCİZİN LÂYİHA-İ MAHSÛSASIDIR

Tahrîri:
25 Eylül sene 1331
Cumartesi günü

Bismillahirrahmânirrahîm
ve bihî nestâin

Dahiliye nâzır-ı âlî-i muhteremi; mâliye nâzır vekîl-i velîli, milletin mücâhid-i kebiri Talât Beyefendi Hazretleri'ne hediye-i nâcîzidir.

Müslümanlık sâde ibâdetle değil fen ve ilim ile kaimdir.
Ulûmun münhasıran uhrevîsi değil ancak dünyevîsi
İslâmiyet'i a'lâ eyleyebilir. Şu kadar ki İslâmiyet'te
maneviyât maddiyâtın müeyyedidir.
İslâmiyet'te hilâfet şûle-i feyz-i ümmettir.

¹¹⁰ BOA, DH.MKT., dosya 2889, gömlek 69; BEO, dosya 3719, gömlek 278924.

Mukaddime

Arz ve takdimine ibtidâr eylediğim işbu lâyhada münderic mefkûreler - makam-ı muazzam-ı hilâfetin ve hükümet-i Osmaniye'nin esbâb-ı teâlî ve tekâmülüne hâdim olmak itibariyle - rûhumdan doğmuş canlı mülâhazalardır ki bunları tahrîr ve takdimden yegâne emelim dînime, devletime, vatanıma hizmet ibrâzından ibârettir.

Osmanlı Padişahları arş-ı akdes-i hilâfeti hâmil olmak itibariyle kudsîyet ve hususîyet-i sıfat-ı alîyesini hâizdirler. Ve böyle olduğu için re's-i kâr-ı hükümetimizde bizzat dîn hâkimdir. Bundan dolayıdır ki hilâfetin hâiz bulunduğu hâkimiyet-i mânevîye-i dîniye ne kadar takviye edilirse hükümetimizin maddî kuvveti o nisbette tezâyüd eder.

Harb-i kebîr-i hâzır münasebetiyle ilân buyurulan cihâd-ı ekberin semerât-ı nâfiasını hükümetle hilâfet hâlden ziyâde istikbalde iktitâf edecek ve bugünkü ricâl-i devletin ümmet-i muazzama-i İslâmiye indinde muhalled bir kıymet-i muazzeze-i tarihiyesi olacaktır.

Cihâd-ı ekber hükümet-i hâzır-ı Osmaniye tarafından ilân buyuruluncaya kadar bütün ümem-i mesîhiye ile fi'e-i kesîre-i İslâmiye mu'tekadâtında cihâd-ı ekber demek her ferd-i müslimin rast getireceği her ferd-i nasrânîyi katl, yani her yerde nefîr-i âm halinde hurûc ve katliâma tesaddî his ve mânâsı mevcut idi.

A'sâr-ı sâbıkâ muharebelerinde ve bi'l-husus salîb muharebelerine karşı ref' edilen livâ-yı gazâlarda hükümet-i Osmaniye'nin cihâd-ı ekberi bütün manasıyla ilân edemeyişi mu'tekadât ve mülâhazât-ı mârûzaya mebnî idi. Halbuki dîn ve şeriatımız hak ve adl-i dîn şeriatıdır. Dîn ve şeriatımız hiçbir zaman "cihâd-ı ekber" mânâ-yı mübârekinden o [.....] mes'ûliyet tevli'd edemez.

Cihâd-ı ekberi ilândan maksad ve gâye hilâfet ve İslâmiyet'i mahv ve mahkûm etmek üzere tecavûze tesaddî eden bir düşmanı mahv ve perişân eylemek için umûm Müslûman kardaşları düşman-ı malûma karşı gazâ ve vegâya davet etmekten ibârettir ki davet-i vâkıya diyâneten icâbet etmeye mecbur kalacak her ferd-i Müslim mâlen ve bedenlen vazife-i dîniyesini emîr-i'l-mü'minin hey'et-i hükümetinin emir ve irâdesi altında ifaya ibtidâr eyleyecektir.

Halife-i İslâm'ın bugünkü ricâl-i hükümeti cihâd-ı ekberi mânâ-yı hakîkî-i şer'î ile ilân muvaffak olması tarihiye-i İslâmiyân'da kendileri için ebedî mefharetler, muhalled muvaffakiyetler temin etmiştir ki bunun mânâ ve kıymetini hâlde değıl istikbalde öğreneceğiz.

مقدمه
بر
تقديم
این
مذكرة
به
حضرت
امام
موسى
کاظم
علیه
السلام

قریب
به
مقدمه
موسى
کاظم
علیه
السلام

LÂYİHA

Târîh-i hayat-ı İslâmiyet'te hicret-i seniyye-i nebeviye - alâ sâhibihâ efdalü's-salât ve't-tehiyye - mebde-i târîh itibar buyurulmakla elyevm hicretin 1332 sene-i kameriyesini ikmâl etmek üzere bulunuyoruz.

Tarih-i hayat-ı İslâm peygamber efendimizin muhâceret buyurdukları sene-i kameriyeden ibtidâr ettirmek ne kadar musib ise hicretin on birinci sâlinde cenâb-ı risâlet-penâh efendimizin a'lâ-yı illiyyîne rûh-ı aksedleriyle beraber sâ'id ve Hazret-i Ebubekir efendimizin hazret-i fahr-ı âlemin arş-ı hilâfetine câlis olması itibariyle sene-i mezkûrenin mebde-i sinin-i hilâfet-i uzmâ olmak üzere kabul buyurulması bi-tariki'-şer' musib ve ahrâdır.

Malûmdur ki ahd-i nübüvvetten sonra kisve-i hilâfetle icra-yı hükümet buyuran hulefâ-yı râşidin efendilerimizi Emevîler, Abbâsîler, Osmanlılar istihlâf buyurmuşlardır. İşbu silsile-i hilâfet-i uzmâ mücebince Osmanlılar'ın bugünkü otuz beşinci padişahları bütün Müslümanlar'ın doksan altıncı halife-i âzamileridir. Yavuz Sultan Selim hazretleri hilâfet-i İslâmiye'yi Abbâsîler'den ahz ve bey'at buyurdularsa Abbâsîler'in de hilâfeti Emevîler'den ahz ve Emevîler'in de hulefâ-yı râşidine ve şehid-i said Hazret-i Hasan'ı istihlâf buyurmuş bulunduklarından Sultan Mehmed Hân-ı hâmis hazretleri ber-vech-i mârûz hulefâ-yı izâm-ı İslâmiyân'ın doksan altıncısıdır.

Bu an'ane-i dîniyenin emirü'l-mü'minin hâzır-ı ricâl-i hükümeti tarafından resmen kabul ve bütün cihân Müslümanlar'ına ol suretle bilinmesine ibzâl-i mesâi buyurulması hükümet-i Osmaniye için âti-i karîbte maddeten büyük kuvvet ve menfaatler a'dâd eyleyeceğine şüphem yoktur.

Cuma ve bayram huteb-i dîniyemizde hulefâ-yı izâm-ı râşidinden ve aşere-i mübeşşere ricâlinden ve cehâr-yâr-ı güzîn efendilerimizden sonra halife-i hâzır-ı İslâm'ı yâdetmekle iktifâ etmekteyizdir ki asırlar mahsûlû bulunan bu galat ictihâd gayr-i mahsûs bir hâlde vahdet-i İslâmiye'ye mâni olmaktadır. Lâzımdır ki hulefâ-yı Emeviyye, hulefâ-yı Abbâsiyye, hulefâ-yı Osmaniye bi-tariki'l-icmâl yâd ve onlara rahmetler talep edildikten sonra emirü'l-mü'minin-i hâzır yâd buyursun.

Mustağni-i arz ve izahtır ki câlis-i makam-ı hilâfet bulunan hükümdârân-ı İslâmiyân'dan mâadâ gelmiş, gitmiş büyük küçük pek çok padişahân ve hükümât-ı İslâmiye var idi. Bu hükümâtın birçoğu tesir-i manevî-i hilâfet altında hükümet-i Abbâsiyye'ye tâbi idiler. Hükümet-i Türkiye-i Selçukiyye, Hükümet-i Arabiyye-i Abbâsiyye'nin kudret ve şevketinde bir hükümet iken bidâyeten hulefâ-yı Abbâsiyye'nin kiyâseti sayesinde hilâfet-i uzmâ tesiri altında bayağı tâbi, hâdim bir halde idi.

Diyebilirim ki hilâfet-i İslâmiye siyaset-i maneviye-i dîniyesi vâkâfâne bir suretle hüsn-i isti'mâl buyurulursa devr-i hâzır-ı İslâm hükümât ve emâretleri ile düvel-i ecnebiye tâbiyetinde kalan Müslümanlar, Halife-i İslâm'ın menâfiine hâdim olacaklardır.

Hilâfet-i muazzama-i İslâmiye öyle bir şecere-i uzmâ-yı mübârekedir ki, furû'unda hanedanlarının değişmesi o silsileyi kat' ve fasl değil bilâkis cümlesini birbirine rabt ve vasl ederek ahd-i siddîka isâl eder. Ve bir kitle-i mâneviye halinde tecelli ettirir.

Nâm-ı bülendine "hâdimü'l-haremeyn" unvân-ı fâhirini izâfe etmek suretiyle târîh-i hayat-ı İslâmiyân'da büyük bir devre-i ittihâd ve inkılâb

küşâd etmek azm-i cihângirânesini beslediğini siyaset ve mesleğiyle ispat eden Hazret-i Yavuz'un mefkûresini ondan sonra hiçbir halife ve hiçbir racûl halife doğuramamıştı.

İtirâf edelim ki o mefkûre-i ulyâ sâhibinin haml-i sakıl-i hilâfeti tâc ve taht-ı Osmânî'ye tahmil edince nâm-ı âzamına "hâdimü'l-haremeyn" unvânını izâfe buyurmasıyla vahdet-i İslâmî'ye doğru ilk ve fakat büyük bir hatve atmıştı. Öyle bir hatve ki istinâdgâhı kuvvetli bir ordu idi.

O cihângir-i muazzam âteşin maddiyâtını nûrânî maneviyâta mezc ve dehhâş bir cihâz-ı İslâmî vücûda getirmeye müstaid idi.

Hükûmet-i Osmaniye teşekkülû itibariyle altı yüz senelik bir hükûmet ise ber-vech-i bâlâ arz ve derc eylediğim silsile-i mübârekenin mütemmimi ve elyevm hilâfet-i muazzama-i İslâmîye'nin hâris ve hâdimi bulunmak sıfatıyla bin üç yüz bu kadar senelik hilâfet-i kadîme-i İslâmîye'nin sâhibidirler.

Silsile-i uzmâ-yı hilâfeti minvâl-i mârûz veçhile ve ber-vech-i zîr zikr ve derc eyleyebilirim.

Hulefâ-yı izâm
aded

4	Hulefâ-yı râşidîn hazerâtı (rıdvânullâhı aleyhim)
1	Şehid-i saîd Hazret-i Hasan (radiyallâhu anh)
14	Hulefâ-yı Emeviyye (rahimehumullâh)
37	Hulefâ-yı Abbâsiyye, icra-yı saltanat ve hilâfet eden (aleyhim rahmetü'l bârî)
13	Kezâ hulefâ-yı Abbâsiyye, sıfat-ı ruhaniye ile yalnız icra-yı hilâfet eden (aleyhim rahmetü'l-bârî)
27	Hulefâ-yı Osmaniye, Yavuz Sultan Selim hazretlerinden bed' ile (aleyhim rahmetü'l-bârî)

96

Hiç itiraz kabul etmeyen bu silsile-i hilâfetin hükûmetimizce resmen tanınması ve ol suretle yâdedilmesi halinde ve işbu kıdem sâyesinde hükûmet-i Osmaniye'nin bütün cihân Müslümanlar'ı indinde yeniden yeniyi başka bir vaz' ve hal ahzedecektir.

Şûphe yoktur ki elyevm tarihin henüz emsâlini kaydetmediği tarihî günler geçirmektedir. Bu nâ-mesbûk tarihî hâilenin sahife-i cihân üzerinde dördüncü bir kurun târihi küşâd etmeyeceğine ve harita-i cihân üzerinde büyük tebedüller hâsıl etmeyeceğine bizi kim temin eyleyebilir. Bâhusus birçok alâim rû-nümâ iken... Tarih-i mefâhirimiz bize ihtar ediyor ki peygamberimizin nübüvveti tarih-i cihad üzerinde yeni bir teceddüd ve yeni bir safha-i tarihiye küşâd etmiştir. Hazret-i Fâtih'in feth-i mübarek-i Kostantiniyyesiyle kûrre-i cihân üzerinde üçüncü bir devre-i târihiye bârız olmuştur ki, bunun mefâhir-i târihiyesi Osmanlılar'a mahsûs kalmış ise menâfi-i azîmesi bütün ümmet-i İslâmîye'ye şamil olmuştu.

Hilâfeti, merkez-i mânevî-i ahîr-i hilâfeti -ki Mısır'dır- Haremeyn'i ahz ve feth eden cenab-ı Yavuz'un kudret-i hükûmetine nüfûz-ı hilâfeti inzımam ettirince o iki kudret-i maddiye ve mânevîye-i şekîme ile Hind ve Sind'in tâc ve tahtına sâhib olmaya doğru hatevât-ı zaferini ittihâd-ı İslâm menfaati

nâmına ileriye doğru atacağı bir zamanda o şehm-i muazzamın vukû-ı irtihâli bütün o mümkinâtı mârûz-ı tavakkuf ettirmiş idi.

Ahd-i Yavuz'dan sonra devre-i tevakkufa ve devre-i tavakkuftan sonra da inhitâtı uçurumlarına mârûz kalan hükümet-i Osmaniye'nin o asırdan beri gâib ile geldiği memâlik ve kılâ' gerçi cesîm, cesîm ülkeler vâsî kıt'alar teşkil etmekte ise de o kıtaât -ı cesîmeyi göz önüne getirip ahvâl-i coğrafiye ve târihiyelerini dahi nazar-ı itibara alır ve kavmiyet, milliyetlere hâs duyguları teemmül eder isek kaybedilen memâlikin kısm-ı âzamını cesîm devlet üzerinde birer "çıban" olmak üzere kabul etmeye mecbur oluruz.

O çıbanlar akıbet "kârha" hâline gelmiş ve tefessüh bile etmişti. Zaaf ve inhitâtımızı ganîmet addeden devlet ve milletler o afv-ı mütefessihleri cism-i hükümetten kat' ve fasl eder iken bittabî bizim için eczâ-yı mütemmîme adâdında kalması bizlere göre hayat kadar elzem bulunan kıtaâtı dahi ahz ve nez' etmişlerdi.

Bugünün ricâl-i hükümeti millet-i Osmaniye umûmiyetle millet-i müsellaha haline getirmiş, makam-ı hilâfete cihâd-ı ekberi ilân ettirmiş, emsâli gayr-i mesbûk bir harbe girişmiş, isr-i cenâb-ı Yavuz'a iktifâen Mısır seferini ihtiyâr eylemiş bulunuyorlar. Bunun netice-i zafer[.....]inde Mısır'ın fethi müyesser olunca bugünkü Halife-i İslâm'ın ahd-i hilâfetinde yeni bir safha-i tarihiye küşâd etmek -bi-avn-i yezdân- mümkün olacaktır.

Avn ve inâyet-i hazret-i Rahman ile Mısır'ın fethi müyesser olunca halife ve hakanımız Sultan Mehmed Reşad hazretlerini âlem-i İslâm'ın doksan altıncı halife-i muazzamı olmak üzere ümmet-i Mısriye'ye Mısır kıt'ası üzerinde bi'l-muvâcehe ilân ettirilmesiyle sâde ahd-i Yavuz'u değil diyebilirim ki ahd-i celîl-ı siddîki ihyâ mümkün olabilecektir.

HALİFE-İ İSLÂM İÇİN KISVE-İ İSLÂMÎYE

Saltanat-ı Osmaniye hilâfet-i muazzama-i İslâmiye ile kaim bulunduğundan hükümetimizde dîn ve şeriatımız hâkimdir. Bu itibarla emirü'l-mü'mininin kisve-i seniyyeleri daima muvafık-ı kisve-i ulemâ-yı dîn olmalıdır.

Sultan Mahmud Han devrinden sonra saltanat-ı seniyyece ihtiyâr buyurulan tebdîl-i kisve meselesinin bütün cihân Müslümanlar'ı indinde kat'iyyen hüsn-i telâkkî edilmediğini bu âciz pek iyi öğrenmişimdir. Hususiyle bütün Hindistan'da, Afgan'da, Buhara'da ve bu kabil memâlik-i İslâmiye'de...

Sinin-i sâbıkada ekâbir-i ulemâ-yı Hind'den Türk ve hilâfet muhibbi bir zât-ı zâhid ve âli-sıfatın mazhar-ı hürmet ve mülâkâtı olmuştum. Hindistan'ın o racûl sâhibü'l-kelimi bile selâtin-i Âl-i Osman'ın âhiren kisve-i İslâmiye'yi tebdîl etmiş bulunduklarından hasbe'd-diyâne müteessir bulunduğunu beyân ve tebeddül-i vâkıin İngilizler'in Hind Müslümanlar'ı arasında hilâfet ve diyânet-i İslâmiye hakkında icra ettiregeldiği mefsedetlere büyük bir vesile teşkil etmekte bulunduğunu hazin bir lisanla ifhâm buyurmuştu.

Halife-i İslâm hazretlerinin kisve-i seniyyelerini ya ecdâd-ı izâmının kisve-i âliye-i malûmeleri haline veya bugünkü şeyhülislâmlarımızın, ekâbir-i ulemâ-yı dinimizin zî ve kisveleri hâline ircâ' buyurmaları

menâfi-i mukaddese-i dîn-i devlet nâmına en zarûrî ve en nâfi' bir mesele-i hayatiyedir.

Müslümanlar'ın doksan altıncı halife ve emîrül-mü'minini merâsim-i mârûza-i dîniye ile medeniyet-i İslâmiye'yi maneviyâtıyla ihyâ buyurur ise medeniyeten, kemâlen pek geride kalan bütün Müslümanlar'ı tekâmül-i dîniyeye doğru sevketmeye muvaffak olacaklardır.

Türk imparatorluğu bidâyetten dîn-i fütûvvet ve tesir-i maneviyesiyle büyümüş ve yükselmiştir. Hükûmet-i Osmaniye hilâfet-i İslâmiye'yi âğuş-ı diyânetine ahzetmezden evvel ve sonra dîn ve İslâmiyet'e büyük, büyük hizmetler ibrâzına muvaffak olmuş bir hükûmet-i mebrûredir.

Osmanlı padişahlığının âlem-i İslâm'a sebkededen birkaç asırlık hidemat-ı aliyyesi cihân Müslümanlar'ı indinde elyevm mensî ve hattâ gayr-i malûm olup bunun böyle olması an'anât-ı maneviyâta itinâ edilmemesi ve arş-ı hilâfetin cihân Müslümanları'yla alâka-i maneviyesini rabt ve te'yid edecek avâmilin ihmâl edilmesi yüzündendir. Avâmil-i maneviye-i mezkûreyi şuracıkta kısaca ahd ve temhîr gayr-i mümkün olduğundan mâfevkten râğbet husûlünde diğer bir lâyiha ile arzetmeye beni de inşaallah hazretullah muvaffak eder.

Kisve-i hilâfet hakkındaki mûlahazât ve mârûzât-ı meşrûa-i âcizâneme nihayet vermek üzere gayr-i kabil-i itirâz bir delil arzetmek isterim: Şeyhülislâm-ı hâzırımız Hayri Efendi hazretlerinin makam-ı muallâ-yı meşihate vâsıl olmazdan mukaddem fesli, sivil bir sıfatta bulundukları malûmdur. Müşârûnileyh makam-ı meşihate is'âd buyurulunca kisve-i ilmiye-i İslâmiye'yi iktisâya mecbur olmuşlardır.

Makam-ı meşihat-ı İslâmiyemiz şeyhülislâmımızı tebdîl-i kisveye mecbur ederse makam-ı akdes-i hilâfet-i İslâmiyemiz Müslüman padişahımızın -umûm Müslümanlar muvâcehesinde- tebdîl-i kisve buyurmasını şüphesiz zarurî kılar. Çünkü emîrül-mü'minin ve imâmül-müslimindirler.

MEDENİYET-İ İSLÂMÎYE

Medeniyet, Müslümanlar'ındır. Delil ve rehberleri halifeleri ve Kur'anlardır. Ruh-ı medeniyet Kur'andır. Bu hakikatten gaflet edişimiz yüzünden cehlin hafifi derekesinde kalmamıza sebep olmuştur. Zât-ı ulûhiyet, Kur'an-ı Kerim'inde bütün mükevvenâtın nûru bizzat zât-ı rûbûbiyetleri olduklarını biz Müslümanlar'a ihtar buyurdıkları sırada -yani bin üç yüz bu kadar sene akdem- envâr-ı mânevîye-i rabbâniyelerini mufasssalar târif buyurmuşlardır.

Zât-ı ulûhiyet nûr-ı mazi-i mânevîyelerini Furkan-ı azimü's-şânlarında bizlere hakkıyla tefhîm ve telkîn buyurmuş olmak için manevî olmaktan ziyade fennî, ilmî misaller zikir buyurmuşlardır.

Furkan'da vâkî temsil envâr-ı hazret-i rûbûbiyetin fennî, ilmî bir hitâb ile şeref-vâkî olması şüphesizdir ki bütün meâlî-i dünyeviyyenin emr-i tahsilini Müslümanlar'a tahmil edilmiş olduğuna bütün berâhini ile delâlet etmektedir.

Kelâmullah -hâşâ- mânâsız değilse envâr-ı reyyâniye hakkındaki âyet-i celîlenin müstaid-i hal ve fehm-i âli fûn-ı dünyeviye ile meşhûn bulunduğuna iman getirmek iktiza eder.

Fırkanın tahsilini emir buyurmuş bulunduğ u f ün ün u vaktiyle havsalamıza s ı g d ı r m ı ş ve o sayede avâyet-i celilenin m ü f a d - ı n a z a r ı s i n d e n b i l i s t i f â d e a m e l ı s i n e m ü r a c a a t f a z ı l e t i n i k a ç ı r m ı ş , f e n n e n , i l m e n d e r e c â t - ı m e â l i y e s â ' a d o l m u ş b u l u n s a y d ı k a v â y e t - i c e l ı l e n i n m a z m ü n ü s â y e s i n d e " e l e k t r i k " f e n n v e i l m i n i n v e o c i h â z - ı b e d ' i n i b d â e t t i ğ i b ü t ü n h â r i k a l a r ı n m e v c ü d - ı y e ğ â n e s i b i z M ü s l ü m a n l a r ' ı n â l ı m v e m ü t e f e n n i n l e r i o l a c a k t ı .

Ahlâksızlı ğ a v e b i l h a s s a y a l a n c ı l ı ğ a , g a d r v e z u l m e ş i d d e t l e m â n ı b u l u n a n K u r ' â n ı m ı z t a h s i l - i m e â l i - i d ü n y e v i y e i ç i n b i z l e r i e z h e r c i h e t s e r b e s t b ı r a k ı y o r .

N e b ü y ü k b i r f a z ı l e t - i d i n i y e - i İ s l â m i y e ' d i r k i a z ı m ü ' ş - ş â n K u r ' â n ı m ı z â b ı d â t - ı n i s v â n - ı İ s l â m ' ı s e y a h a t l e r d e m ü t e v e g g i l - i z e n â n - ı İ s l â m n i s b e t i n d e m a z h a r - ı e b c â l b u y u r u y o r . Â b ı d â t i l e s â i h â t - ı z e n â n - ı İ s l â m h a k k ı n d a F u r k a n - ı k e r i m d e ş e r e f - v â k ı b u l u n a n t a k d i r â t - ı c e l ı l e - i r e y y â n i y e s e y y â n d ı r v e h e r i k i h a l - s e y a h a t l e i b â d e t - e z c ü m l e f e z â i l - i n i s v â n i y e d e n m a ' d ü d d u r .

T a b ü d i r k i i h t i y â r - ı s e y a h a t e d e c e k z e n â n - ı İ s l â m f e n v e s a n ' a t n â m ı n a i s t i h s â l e d e b i l e c e k l e r i m ü k t e s e b â t i l e i r f a n v e s e v i y e l e r i n i y ü k s e l t m i ş b u l u n a c a k l a r ı n d a n d o l a y ı n a z a r - ı F u r k a n ' d a m u a z z e z o l u y o r l a r .

B u h a k â i k - i F u r k a n i y e i s p a t e d i y o r k i İ s l â m i y e t m e n b â - ı f e y z v e m e â l ı d ı r .

E v k a t - ı ş e r ' i y e - i y e v m i y e m i z i a ' m â l v e m e s â i - i d ü n y e v i y e m i z i n t e r t ı b v e t a k s ı m ı n e e l v e r i ş l i b i r h a l d e b u l u n d u ğ u n u t e e m m ü l e d e c e k o l u r i s e k h a z r e t - i F u r k a n ' ı n v e n e b i y y - i z i ş â n ı n t a h s ı s b u y u r d u ğ u s â a t - ı i b â d e t i n d ü n y e v ı m e s â i m i z i n t a n z ı m e s â l i h b i r h a l d e b u l u n d u ğ u n a i m a n e d e r i z .

E v k a t - ı ş e r ' i y e - i y e v m i y e m i z i i r â e e d e n s â a t e g ö r e m e s â i - i y e v m i y e s i n i t a n z ı m e d e n b i r M ü s l ü m a n h e r s a b a h t e z k a l k a r v e i ş i n e , g ü c ü n e t e z b a ş l a r . M ü d d e t - i m e s â i z e v â l e k a d a r d ı r . V a k t - i z e v â l d e " k a y l ü l e " y e i b t i d â r y a n i b i r - b i r b u ç u k s a a t i s t i r â h a t e d e r .

Â l â t a r ı k ı ' l - a h k â r a r z e d e b i l i r i m k i e v k a t - ı ş e r ' i y e m i z i n m e s â i - i d ü n y e v i y e y e e l v e r i ş l i c e d v e l i n i e l y e v m b ü t ü n c i h â n - ı m e d e n i y e t k a b u l e t m i ş v e t a t b ı k e t m e k t e b u l u n m u ş t u r . B i z M ü s l ü m a n l a r i s e k e n d i m a l ı m ı z b u l u n a n o m e s â i c e d v e l i n i b â d e ' l - i n k ı l â b A l a f r a n g a e v k a t n â m ı a l t ı n d a m e d h ü l o l a r a k t a h s ı s e n d e v â i r - i h ü k ü m e t i ç i n k a b u l e d e b i l m i ş i z .

S e t r e d i l e m e y e c e k h a k a a i k - i b e d ı h ı y e d e n d i r k i c e v â m i ' v e m e s â c i d - i İ s l â m i y e m i z ' i n b u ğ ü n k ü i m a m l a r ı n ı n , b u ğ ü n k ü m ü e z z i n l e r i n i n y ü z d e d o k s a n b e ş i e v k a t - ı ş e r ' i y e m i z i i r t i f â ' a l m a k , z e v â l v a k t i n i t a y ı n e t m e k s u r e t i y l e h e s a p e d i p b u l a b i l m e k t e â c ı z d ı r .

İ k t ı z a e d e r i d i k i z e v â l ı s a a t i b ü t ü n M ü s l ü m a n l a r - k i h ı t t a - i M ı s r ı y e ' d e t a m â m e n i s t ı m â l e d e r l e r - i s t ı m â l e t s i n v e i n d e ' l - h â c e h e r h a n ğ i b i r m e s c i d i n i m â m v e y a m ü e z z i n i h e r h a n ğ i b i r M ü s l ü m a n ı n z e v â l ı v e ş e r ' ı s a a t i n i t a s h i h e k a a d ı r b u l u n s u n . D ı n - i s e r d â r - ı e k r e m i m i z , h a z r e t - i R e s ü l E f e n d i m i z i n a h d - i n ü b ü v v e t i n d e t e r t ı b b u y u r u l m u ş b u l u n a n b i r h e s a b - ı ş e r ' i y e k a r ş ı v a k t i y l e b u d e r e c e y a b a n c ı k a l ı ş ı m ı z ; z e v â l ı , ş e r ' ı M ü s l ü m a n s a a t i n e " A l a f r a n g a " n â m ı n ı - b e y n e ' l - a v â m - i t â e d i ş i m i z b i z i m i ç i n b i r n o k s a n d ı r .

İ ş b u l â y ı h a - i k e m t e r â n e m e " M e d e n i y e t - i İ s l â m i y e " s e r l e v h a s ı a l t ı n d a v e m e d h ü l b i r s u r e t t e v e b e r - v e c h - i b â l â a r z e t m e y e k e n d i m c e m e c b ü r i y e t

hissettiğim mebâhas-i şer'iyeden kasd ve murâd-ı âcizî, şeriat-ı garrâ-i İslâmiye'nin taassuptan âzâde ve hâssaten iktisab-ı meâliye âmâde bir hâlde bulunduğunun emîrül-mü'minin ricâl-i hükûmeti tarafından cihân Müslümanlar'ına ifham ve cihân Müslümanlar'ını müstaâd-ı felâh bir sıfatta vahdet-i dîniyeye davet edebilmek için medâris-i dîniyemizin turuk-ı sehile ile ve az bir müddet zarfında islâh ve tâdile mecbûriyet-i şer'îye-i medeniyeye bulunduğunu ayrıca arzede bilmektir.

Kemâl-i azm ile bu hakikatini dahi arz edeyim ki avn ve inâyet-i hazret-i hüdâ harb-i hâzır muzafferiyet-i kat'iyye ile tetevvüc ve hükûmet-i Osmaniye sahil-i selâmete vâsıl olunca kabiliyet-i dîniyemiz yani diyânete irtibâtımız sâyesinde iktisâb-ı medeniyet edeceğimize kanâ'at getirip mücahedemizi ol suretle tanzim etmeyecek olur isek bütün ümid-i teâlinin -maazallah- ufûl edeceğine şüphe edilmesin.

Ahd-i karibte Osmanlı İmparatorluğu'nun düvel-i garbiye nezdinde mekîn ve metîn bir mevkie mâlik olabilmesi için silâhı ateş püskürür, hazinesi altın saçar, muhiti meâli ve tekemmülât ibrâz eder. Ebhârı, karaları birbirine rabt edecek vesâit ibdâ' eder bir hâle gelmelidir.

Şu tâ'dâd edilen tekemmülâtın a'dâd ve ihzârını tesrî' için yeni yeni doğacak mefkûrelerin mürebbisi dîn ve ahlâk olmalıdır.

Âlem-i İslâm'da "yedullahi ma'a'l-cemâ'a" düstûrunu ahd-i ahîr-i İslâmiyân'da tecdide muvaffak-ı bi'l-hayr bulunan hükûmetin bugünkü hizb-i müşeyyedi hilâfet-i İslâmiye'yi kisve-i dîniye ile, meşihat-ı İslâmiye'yi bâlâda arz olunan his ve rûh ile ve bütün ümmeti sa'y ve amel mefkûresiyle ilâya bezl-i mücâhede buyururlarsa şüphe buyurmasınlar ki her hal ü kârda dest-i mânevî-i kudret bu ellerle beraber olacak ve muvaffakiyet husûle gelecektir.

Müslümanlık sâde ibadetle değil fen ve ilm ile kaimdir. Ulûmun münhasıran uhrevîsi değil ancak dünyevîsi İslâmiyet'i a'lâ eyleyebilir. Şu kadar ki İslâmiyet'te maneviyât maddiyâtın müeyyedidir.

Ve minallâhi't-tevfik. Fermân.

*Fî 3 Teşrînevvêl sene 331 Cumartesi
İstanbul, Sangûzel.
Hasan Mekki*

LÂHİKA

Âlem-i İslâm'ı arş-ı hilâfet altında ve bütün Müslümanlar'ın medâr-ı fahr ve istinâdı bulunan Osmanlı Hükûmeti'nin sancağı zirinde birleştirmeye kalemiyle olsun hizmet etmeye azmeden bu âciz, bu lâihayı mefkûrâtının bir mukaddemesi olmak üzere takdim eyler.

İkinci lâihamda hâdimül-haremeyn efendimizin, Hükûmet-i Osmaniye'sinin Haremeyn-i Şerifeyn'deki üç asırlık mevhûm hâkimiyetini

-evet, ihtiyâr edilegelen bunca fedâkarlıklara, ikame edilen kuvvete, Mekke-i Mükerrerme Emâreti'nin cânib-i hükümet-i Osmaniye'den azl ve nasbedilir bir emâret-i mansûbe halinde bulunmasına rağmen hâkimiyet-i Osmaniye hattâ elyevm mevhum bir haldedir- mübeddel-i miknet ve kuvvet edecek avâmil ve tedâbir-i idariye ve siyasiyeyi, mefkûrât-ı maddiye ve mânevîye ber-tafsîl arz etmek isterim.

Haremeyn-i Şerifeyn ki bütün cihân Müslûmanlar'ının merkez-i diyânetidir ve bu itibarla halife-i İslâm'ın kalbgâhıdır. Haremeyn'in Kâbe-i uzmâsına, hazret-i resûlün atebe-i ulyâsına istinâd edecek kuvvet ve avâmil-i mânevîye dest-i hilâfet-i uzmâda ve ricâl-i Hükümet-i Osmaniye yedinde müessir ve müeyyed bir vaziyette tecellî edince Hükümet-i Osmaniye tabî'atıyla bütün ümerâ-yı Arab'ın ve bütün Cezîretü'l-Arab'ın ve milyonlarca nâfi' ve istifade-bahşâ Müslûmânlar'ın hükümdâr-ı hakikisi ve Hindistan'ın hükümdâr-ı müstakîli olabilecektir.

Bu münasebetle bilâ-ihtirâz şurasını da arz edeyim ki inkılâbı müteâkip bu âciz-i pür me'âciz bu mefkûreleri Haremeyn muhîtinde fiilen, kalemen doğurmaya kendi kendine ibtidâr etmişti. Gazetelerimle, mekâtibimle, ictimâî mesâmiyelerimle mevcûdiyet-i hilâfet ve Hükümet-i Osmaniye'yi münhasıran Haremeyn-i Şerifeyn muhîtinde değil bütün âlem-i İslâm'da izhâr edecek bir çıgırcık açabilmişim.

Merkez-i hilâfet ve saltanatın müstemir gavgâ-ı mazarn, muhîtin ihtiyâcât-ı dahiliyesi, ricâl-i hükümetimizin aktâr-ı baide-i Osmaniye hakkındaki vukûf ve ihâatalarının noksanı, bütün o mesâî ve mücâhedeyi merkez-i saltanatınca gayr-i malûm bir halde bulundurmakta idi. Bundan dolayı idi ki mücâhedelerimde mağlûp olarak terk-i dâr ve diyâr ettim ve bi'n-netice ihtiyâr-ı sabr ve sükût eyledim. O zamandan beri -1325 senesinden- bâhusus iki senedir merkez-i hilâfet-i uzmâda mukîm bulunduğum halde -Hicaz'da valilikleri sebk etmiş ricâl-i kirâmın vâkî olan teklif ve taleb-i hususilerine rağmen- o muhîti mukaddesin ahvâl-i idariye ve siyasiyesi makamat-ı aliyeenin nazar-ı dikkatini celbedecek hiçbir şeyi yazmamış ve müstemirren ihtiyâr-ı sükût etmişim. Çünkü kanaat getirmiş idim ki Haremeyn ve hilâfet hakkında yazacaklarım uğraştıklarım şeyler gibi hükümsüz kalacaktır.

Vaktâ ki harb-i hâzıra iştirak ve hayat mübârezesine girildiğini müşâhede ettim. Ve hamdolsun hükümet erkân-ı kirâmının mevki ve muvaffakiyetlerinin yükseldiğini gördüm, artık kanaat getirmişim ki ricâl-i izâmımızın vukûfu tevessü etmiştir ve hayat-ı devlet ve millet nâm u menfaatine ne yazılsa vâkıfâne mütalâa ve tedkîk buyurulacaktır... İşte bu iman ve kanaat ve itimad ile ikinci lâyiha-i mutasavvere-i âcizânemi Haremeyn-i Şerifeyn'e tahsis ve âti-i karîbte takdim edeceğim. Herhalde emr u ferman evliyâ-yı umûr-ı kirâmındır.

Fî 9 Teşrînevvel sene 331, Cumartesi

*Bende
Hasan Mekki*

207

İTTİHAD VE TERAKKİ
CEMİYETİ'NİN İLK KONGRESİNDE
YAPILAN AÇILIŞ KONUŞMASI
(18 Eylül 1908)

İttihad ve Terakki, ilk kongresini henüz "cemiyet" iken 18 Eylül 1908'de Selânik'te yaptı. Aşağıda yer alan metin, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonraki bu kongrenin kim olduğunu bilmediğimiz reisi tarafından yapılan ve şapografla basılmış açılış konuşmasıdır.

5 (18) Eylül 324'te kongre reisi tarafından
kıraat olunan nutk-ı iftitâhi suretidir

Muhterem kardaşlar!

Osmanlı İttihad ve Terakki

Cemiyeti'nin nizamname mücibince 10 Temmuz'da hafı olarak icra edilecek olan ilk kongresini bugün inâyet-i samedâniye ile alenen küşad etmekle müftechir ve mübahî oluyoruz. Bize muazzez, sevgili vatanımızın âfâk-ı muhtelifesinde yaşayan ve aynı fikrin hâdisi, aynı emelin muakkibi, aynı siyasetin muharrebi olan cemiyetperver kardaşlarımızın cemiyet hakkındaki tasavvurat ve mütalââtını getiren murahhaslara arz-ı hoş-âmedi ediyoruz.

Burada ciddiyet ve samimiyet dairesinde cereyan edecek olan müzakerât ve münakaşâtımızın neticesinde büyük Osmanlı milletine şeref veren cemiyetimizin şu devre-i tecrübiyede görülen nevâkıs-ı tensikiyesini ıslah ederek millet kadar müebbed, millet gibi pâyidar olmak lâzım gelen bu cemiyeti tezelsül etmeyecek bir esâs-ı kavim ve metine raptedeceğiz. Bilirsiniz ki aziz kardaşlar, siyasi, ilmi, edebî bütün cemiyetler milletler içinde neşv ü nemâ bulur ve bir kavmin yaşadığı muhit ne kadar mütekemmil olursa, bu gibi cem'iyâtın teessüs ve ibkası da o derecede müemmen olur. Bunu tahlil edecek olursak, cem'iyât-ı müteşekkilenin muhafız ve müdâfii milletler olduğunu görürüz. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ise tarih-i âlemde bir

istisnâ-yı yegâne teşkil ederek mensup olduğu milleti inkıraz uçurumundan, içinde yaşadığı vatanı inkisâm-ı muhakkak tehlikesinden bir darbe-i sehhâr ile kurtardı ve milletin muhyî-i hakikisi ve mûnci-i bahtiyârı oldu.

Avrupa nazarında zelil ve hakîr olan, medeniyet için bir [.....]¹¹¹ gibi telâkki edilerek hükümdarı kızıl katil diye parlamentolarda yâdolan, hükümeti hırsızlıkla, riyâkârlıkla, yalancılıkla, dolandırıcılıkla, hülâsâ namus ve haysiyeti muhill bütûn fezâyih ile mülemmâ görülen, efrâdı çirkab-ı cehl ü taassub içinde galtan addedilen, Avrupa cerâidinde tasvir-i ahlâkisi siyah lekelerle yapılan bir milletin bir hamlede kurtarılacağını kim tasavvur ve tahayyül edebilirdi? Hattâ biz bile muvaffakiyetimizin bu kadar serî ve sehil olacağını zan ve tahmin edemezdik, değil mi? Fakat bu hayâl, istibdâdı idare edenlerin za'f u acz-i fevkalâdesi, hıyanetleri, cinayetleri nisbetinde korkak olmaları ve cemiyetin lisan-ı [.....] ve metânети sayesinde hakikat-pezîr oldu. Yirmi dört saat içinde vuku bulan bu inkılâb-ı azîmin esbâb-ı sahiha-i muvaffakiyeti, bu şecere-i zaferin cüzûr-ı esâsiyesini otuz senelik tarihin a'mâkında aramak, aynı inkılâbın netâyic-i hayret-bahşasını görmek için de nazarlarımızı dahilî ve haricî eskâr-ı umûmiyedeki tahavvülâta imâle eylemek lâzımdır.

Evet, otuz senelik tarihi, Osmanlı Milleti'nin otuz senelik kanlı tarihini bir sinematograf gibi gözlerimiz önünden geçirmeliyiz. Ermenistan Dağları'ndaki mukatelâtı, Kürdler'in kıyamlarını, Yemen isyanlarını, İstanbul mübârezât-ı vahşiyânesini, mahbeslerde, zindanlarda menfâlarda çürütülen zinde ve kavî efrâd-ı vatanın sergüzeşt-i elîmini, köylerimizde, şehirlerimizde payitahtımızda olan ve milletin kadın-erkek demeksizin canlarına, mallarına, ırzlarına edilen tasallutları, babaları kocaları denizlerde boğultularak yetim ve dul bırakılan çocuklarla kadınları, İstanbul âlem-i sefâhatini fazla bir revnak ve ihtişam ile parlatmak için millettten soyularak alınan paraları, sanayinin mefkut, ticaretin hasta, ziraatin malûl olduğunu, askerın aç ve çıplak bırakıldığını, ordunun levazım ve mühimmatına sarfedilecek paraların harab ve köhne bir geminin kırık dümenleri [.....] tarafından paylaşıldığını ve nihayet en son bile olmak üzere zuhûr eden memleket ve dünya ahvâlini dağlarda dolaşan anâsır-ı muhtelifeye mensup eşkiya çetelerini, memleketimizin Avrupa'daki emîn-i âhır olan Rumeli vilâyetlerini ecnebi idaresine terkeden "[.....]" mülâkatını, kendi toprağında ekilen fesad ve nifak tohumlarını ve bütûn bu seyyiât ve tahribatın üstüne bir tâc-ı siyah geçirecek olan "Reval" mukarrerâtını gözlerimiz önünden geçirmeliyiz ki milletin hâl-i ye's ve sefâletini anlayalım, muvaffakiyâtımızın anâsır-ı siyasiyesini öğrenelim. Kahır ve zulm, cevir ve istibdâd, bütûn efrâd-ı milletin henüz ölmeyen, henüz darbânı munkatî' olmayan kalplerini bir ümmîd-i durâdûr için birleştirecek bir vesile-i muzlîme teşkil ediyordu. İşte bu vesile, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tevsî-i daire-i nüfûz etmesini mücib oldu. Casuslara urulan kurşunlar bu cemiyetin kuru tehdit ile hareket eder bir müessese olmayıp her gün, her saat, her dakika, tehdidini ikaa muktedir bir kuvvete mâlik olduğunu gösterdi. Her kurşun, halktaki emniyet ve itminânı tezyid ederek cemiyete yüzlerce efrâd-ı cedide kazandırdı. Büyük Osmanlı Ordusu'nun kahraman efrâdını, ruhlarından hamiiyet ve

¹¹¹ Kağıt delinmiş, okunmuyor.

vatanperverlik fevriân eden büyük zabitlerini zaten kazanmış olan cemiyet, bu suretle gönüllerini milletin daha derin tabakalarına kadar sirayet ettirdi ve o zaman istibdâda karşı alenî mübârezesini açtı, açtı ve muvaffak oldu.

İşte, muvaffakiyetimizin esbâb-ı netâyicine gelince: Bir-iki günlük devre-i intizâr ve meşkükiyetten sonra bütün Avrupa, hayır, bütün âlem-i medeniyet, cemiyeti muhayyerü'l-ukul bir kuvvet, harikulâde bir vücud, tarihe şeref verecek bir müessese, hülâsâ tarif ve tasvir edilemez birşey, bir mucize gibi telâkki etti; millet-i Osmaniye hakkındaki efkâr ve tasavvurat, hissiyât ve teşebbüsât birdenbire değişti, yalnız bunlar değişmekle kalmadı, Avrupa siyaseti değişti, ittifak-ı düvelinin şekli değişti, kara bulutlar dolaşan Osmanlı havasında saf ve temiz, pâk ve nevâr bir sema görölmeye başladı. Batacak, mahv u harâb olacak zannedilen, zannedilen değil itikad olunan bu millet, bugün inanılıyor ki teâlî edecek şân ve şevket, satvet ve azîmet kesbeleyecek. Medid tecrübelerden sonra bizden artık müebbeden kat'-ı ümid eden İngiltere bugün bizi kucaklıyor, hürriyetimizi tebci ve takdis ediyor. Mesâil-i âhire de bizim dâvâ-yı muhikkimizi kendi dâvâsı gibi takip ve müdafâa ediyor.

Bu güzel fırsatlardan istifade etmek bizim için bir borç, ahlâkî, siyasî bir borçtur. Bu istifadeyi husûle getirmek için âfâk-ı vataniyemizde bir kevkib-i dirahşan halinde görünen cemiyetimize büyük bir vazife terettüb eder. Bu vazife de daimâ hak ve adalet dairesinde olarak hareket etmek şartıyla, daire-i ittihâdımızı tevsî' etmek, isminin üstüne küçük, pek küçük bir nokta-i siyah kondurmamak, menfaat-i umûmiye-i cemiyeti hiçbir şeye fedâ etmemek, daima mutabassır ve müteyakkoz bulunmak, alenî müdahâlât-ı bî-sûd ile sû-i misâl göstermemek, efrâdın seviye-i zihniye ve ahlâkiyesini a'lâ ve terfi için ihzâr ve [.....] eylemek, bütün kuvvetimizi, bütün hüsnüniyetimizi isti'mâl ederek anâsır-ı muhtelifeyi bize ısındırmaya çalışmak, mezâhib-i sâire efrâdına karşı muamele-i hakaret icrasına mani olmak ve daima bir merkeze, bir fikre, bir emele şiddetle, bütün ruhumuzla merbût olarak harp ve sulhde müttefik ve müttehid bulunmak ve bu ittihâd ve ittifakın vereceği kuvvetle ileri, daima ileri, maârifte, san'atta, ziraatte, ticarete, askerlikte, terbiye-i medeniye ve siyasîyede ileri gitmektir.

Bu emelleri besleyerek takip ve tatbîk ederek geçireceğimiz her sene-i hayatın nihayetinde burada veya başka bir yerde bizler bir kongrenin sînesinde toplanacağız, bizler yahut başka kardaşlarımız toplanacaktır. Fakat her kim toplanırsa toplansın, böyle bir câmianın başında darabân edecek kalpler, aynı kaside-i ittihâdın âheng-i mmuttaridini ihzâr eyleyecek ve bu manzûme-i dakaik ve itilâf bizim yerimizi işgal edecek olan evlâd ve ahfâdımız tarafından da daima tekrar, daima tezkâr olunacaktır.

Seneler ve belki asırlar geçecek fakat Osmanlı milletine can veren Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti daima pâyidar, daima müttehid, daima bir olacaktır kardaşlarımız!

208

HÜSEYİN CAHİD YALÇIN'IN,
AKRABASINDAN SAMİ ÇÖLGEÇEN'E
MEKTUBU

(Aralık 1954)

Yeni Ulus ve Halkçı gazetelerinden yayınlanan makalelerinde Başbakan Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'ye hakaret ettiği gerekçesi ile Ankara Toplu Basın Mahkemesi tarafından 26 ay 20 gün hapis ve 4444 lira para cezasına mahkûm edilen Hüseyin Cahid Yalçın, kararın Yargıtay tarafından onaylanması üzerine 1 Aralık 1954'te Üsküdar'daki Paşakapısı cezaevi'ne kapatılmıştı.

Daha önce defalarca hapse giren ve İstiklâl Mahkemeleri'nde de yargılanmış olan Hüseyin Cahid, bu son mahkûmiyetinde 79 yaşındaydı ve Türkiye'nin en yaşlı yazarı idi... Cezaevinin kapısından girerken kol saatini durdurmuş ve ancak tahliye edildiğinde kuracağını söylemişti...

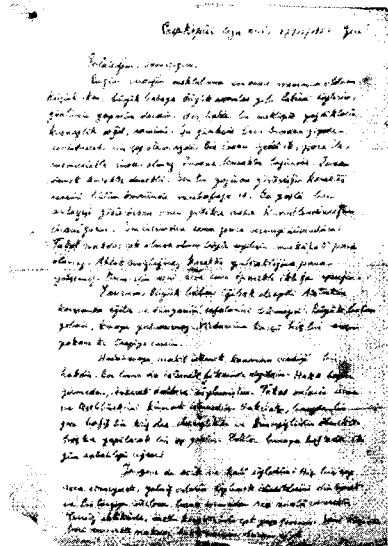
Mahkûmiyeti tepkilere sebep olan Hüseyin Cahid, karşı çıkmasına rağmen yakınları tarafından daha sonra Şişli Etfal Hastahanesi'nin ortopedi kısmına sevkettirildi, cezasının kalan kısmını burada çekmesi sağlandı ancak cezaevine girmesinden 3 ay 18 gün sonra Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından hastalığı gerekçesi ile affedilerek tahliye edildi.

Mektubun yazıldığı senelerde henüz çocuk olan Sami, Jöntürkler'den olan Abdülhamid zamanında sürgüne gönderildiği Fizan'dan cölü altı ayda tek başına yürüyerek aştığı için daha sonra "Çölgeçen" soyadını alan deniz subayı Sami Çölgeçen'in kendisi ile aynı adı taşıyan ve Türk futbol camiasının bilinen bir ismi olan torunu Sami Çölgeçen'dir.

Hastahaneye sevk edilmeden önce Paşakapısı Cezaevi'nden yazıldığı anlaşılan mektup, Hüseyin Cahid'in mücadeleci karakterini bütün açıklığı ile aksettirmektedir.

Evlâtçıgım, Samiciğim,

Bugün verdiğin mektubuna son derece memnun oldum. Küçük iken büyükbabaya büyük adamlar gibi lâkardı söylerim, gönlünü yaparım derdin. Herhalde bu mektupta yazdıkların kurnazlık değil, samimi. Şu günlerde beni bundan fazla sevindirecek birşey olamazdı. Bir insan zekâ ile, para ile, memuriyet ile insan olmaz. İnsana karakter lâzımdır. İnsan demek, karakter demektir. Sen bu yazında gösterdiğin karakter eserini bütün ömründe muhafaza et. Bu yaşta bu anlayışı gösterirsen, onu gittikçe daha kuvvetlendireceğine inanıyorum.

Sevincimden sana para vermeyi düşündüm. Fakat ne kadar çok olursa olsun, böyle şeylerin mükâfatı para olamaz. Ahlâk temizliğine, karakter yüksekliğine para yetişemez. Onun için seni seve seve öpmekle iktifa edeceğim.

Yavrum, büyükbaban eğilecek olsaydı Atatürk'ün karşısında eğilir ve dünyanın cefalarını çekmezdi. Büyükbaban geberir, kimseye yalvarmaz. Vicdanına karşı hiçbir suçu yoktur ki, tarziye versin.

Hastahaneye nakil istemek kanunun verdiği bir haktır. Ben bunu da istemek fikrinde değildim. Hattâ hapse girmeden, Ankaralı dostlara söylemiştim. Fakat onların ısrar ve teşebbüslerini kırmak istemedim. Hakikaten, bir gece burada hafif bir kriz olsa ilâçsızlıktan ve kimsesizlikten ölmekten başka yapılacak birşey yoktur. Doktor buraya haftada iki gün, sabahleyin uğrar!

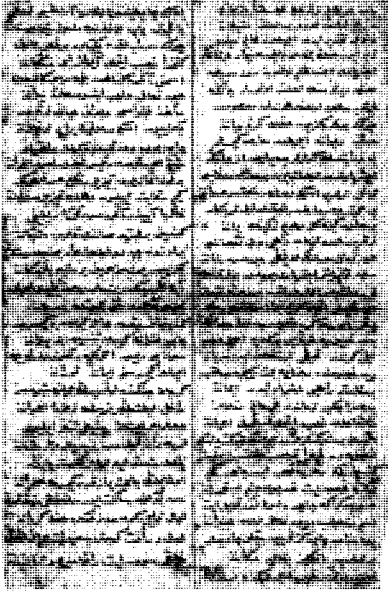
Yengene de açık ve kat'î söyledim: Hiçbirşey rica etmeyecek, yalnız onların söylemek istediklerini dinleyecek ve bir tarziye isterlerse bana sormadan red cevabı verecektir.

Temiz ahlâkınla, metin karakterinle çok yaşa yavrum. Seni küçükten beri sevmekte ne kadar haklı imişim. Annene söyle.

Cahid

209

İTTİHAD VE TERAKKİ
HAKKINDA YAZILMIŞ
SAHİBİ MEÇHUL HİCİV

Bak şu zâlim fırkanın en mutenâ erkânına
Mürşid olmuş her biri bir mel'anet şeytanına

Fırkayı takdîr eden echellere âlim denir
Zem edersen cümlesi balçık sıvar irfânına

İctihâdı mahz-ı zulm olsa yine söz söyleme
Müstebid derler senin lâ'net okurlar cânına

Fırkaya sâlik olanlar her zaman masumdur
Çünkü bunlar benziyor hakkın kerubiyânına

Müstebid, divâne, echeldir muâsız kimseler
Bî-dirâyetsin, gülerler pek yazık iz'ânına

İctihadından usandım ben bu devrin doğrusu
Kail oldum eski devrin rüşvet ü udvânına

Bî-hamiyyetsin muâırızsan aman ol tövbe-kâr
Bir muâvin gitme gel merhum Zeki'nin yanına

Fırkaya sâlik olan dâhî vü bî-noksandır
Hak teâlâ sanki lâ-yuhtî buyurmuş şânına

Sen karışma ictihâdı böyledir bu fırkanın
Garb Trablus karşılıktır bütçenin noksanına

Ey Reis-i İttihad, gerçi biraz vicdanlısın
Çıkmadın hâlâ köpek kussun fakat vicdanına

Bak, Halil Bey doğrusu mîr-i kelâm, ehl-i lisân
Elçi gönder Kıbtî istiklâl ederse yanına

Din hususunda Rıza'ya bahs açınca der-akab
Bir manastır rahibi işhâd eder imanına

Pek mizâc-gîr-i zamandır Necm-i Âlem mollamız
Dalkavuk nasbetmeli Kastamoni âyânına

Şimdi bir şevketlimizdir Hazret-i Şevket Paşa
Fazladır tuğra komak Sultan Reşad fermânına

Kendine belki mukarrib nasbeder Cahid Bey'i
Bir kere arzet Hıdiv'in çeşm-i istihsânına

Sorsanız ki Câhid'e "İsmin nedir, tahlil et"
İsm-i mefûldür diyor fâil olan ünvânına

Pek sezâdır yapsanız kırpık bıyıklı Câvid'i
Bir muhasib İngiliz bakkaliye dükkânına

Hayrı yokdur Hayri'nin Mecdî gibi insan olan
Baş eğer mi fırkanın bu zulm-i bî-pâyânına

Eski çapkındır palikarya uşağı Tal'at'ı
Bahçıvan yap Langa'nın marul biten bostanına

Çünkü serdarlıkta yektâdır murahhas Âdil'i
Kethüdâ nasbetmeli Ayvansaray sükkânına

İsmi anmak günahdır bence Musâ Kâzım'ın
Hak teâlâ hâcib etsin hufre-i nîrânına

Mehaz-ı fetvâsı, vicdânı hayatı firkadır
Benziyor eski selâtinin bir iç oğlanına

Bak bu da devr-i teceddüdde güzel bir itiyâd
Şeyhülislâmdam reis oldu Mason ihvânına

Bir utanmaz yok kızıl renkli Hasan Fehmi gibi
Kim rekabet eyliyor dehrin kızıl sultanına

Galiba âyîne de görmüş mühennâ rîşini
Kendini bir müctehid sandı klüp şübbânına

Bir uzun cüppe düşün şalvar bozuk destâr ile
Benzıyor yüz­süz herif bir Şiâ bâzergânına

Aç dururken bir zaman meb'us yaptı echeli
Çok değildir minneti cem'iyetin derbânına

Kendini tensikden âciz olan bir kimsedir
Bâb-ı fetvânın giden tensik-i bî-mizânına

Sen bu rîş-i ahmerinle bir ahund olsan bile
İstemez kimse seni İrân'ına Tûrân'ına

Kerbelâ cenginde olsaydın cihânda şüphesiz
Dahil olmuş­sun Yezid'in zümre-i a'vânına

Ca'feriler istemez Şia teneffür eyliyor
Türbedâr ol sen Yezidiler mezâristânına

Zulmile şiddet ile olmaz hükümet pâyidâr
Olmayın bâis yazıktır kimsenin hüsrânına

Sen bu gün sâkit edersen halkı seyf-i kahr ile
Ol kılıç bir gün döner sonra senin gerdânına

Adl ü refet gösterip sayd et cihânı lûtf ile
Halkı sevket dâima medh ü senâ ityânına

**İTTİHADÇI EMİN BEY'İ İHBAR
EDEN YÜZBAŞI ŞAMLI MEHMED
TEVFİK EFENDİ'NİN SORGU ZAPTI
(1901)**

Girit'in 17. asrın sonlarında Türkler tarafından fethinden sonra su-başı olarak adaya gönderilen bir Konyalı'nın soyundan gelen zeytinyağı ve sabun tüccarı Hasan Bey'in oğlu Emin Bey, 1867'de Hanya'da doğdu.

Türkler'in adayı terketmeye başladıkları 1890'lı senelerde ailesi ile beraber İstanbul'a gelen Emin Bey rüşdiye tahsilinden sonra askeri bay-tar mektebine girdi ve 1893'te birincilikle mezun oldu. Halep'e tayin edil-di, Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin 1895'te Humus, ertesi sene Hama ve 1887'de de Maarra ve Halep'te "Fırat" şubelerini kurdu. 1896'da, İzmirli arkadaşı Doktor Besim Rifat Bey ile Halep'te halka meşrutiyeti anlatmak maksadı ile gizli olarak "El Mizân" isimli Arapça haftalık bir gazete çıkart-maya başladı. Sultan Abdülhamid'in idaresi aleyhinde iki de risale yayın-ladı ve risaleler Emin Bey'in ifadesi ile Ezher ulemâsının takdîrini gördü..

El-Mizan'da çıkacak olan yazıların Arapça'ya tercümelerini, Abdül-hamid Zehrâvî yapıyordu.¹¹²

1901'de mesâi arkadaşlarından mülazım Mehmed Efendi tarafından saraya ihbar edilen Emin Bey beş subay arkadaşı ile beraber tutuklan-dı, Halep'te sorgulandı, İstanbul'da yapılan muhakemesinde Rodos'ta 15 sene kalebendliğe mahkûm edildi ama kaçma ihtimaline karşı sarayın emri ile Trablusgarp'a gönderildi ve birkaç ay buradaki hapisshanede tu-tulduktan sonra da Fizan'a sürüldü. Hayatını kalede günde yarım okka buğday ve bir testi su ile devam ettirmeye çalışırken Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'nden sürgün şeklinde Fizan mutasarrıflığına tayin edilen ve Emin Bey'in karısı Edibe Hanım'ın akrabası olan Celâl Bey'e (Kavur) kaç-mayacakları sözünü vermesi üzerine kaleden çıkma ve şehirde serbest şekilde dolaşma imkânı buldu. Sürgündeki kader arkadaşlarından biri, vahdet-i vücüt düşüncesinin Türkiye'deki önemli isimlerinden olan ve "A'mâk-ı hayâl"i kaleme alan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Bey (1865-1914) idi.

Emin Bey, Fizan'da bulunduğu senelerde Kuzey Afrika'nın islâm ev-liyasından olan ve kabri Trablus'un 150 kilometre doğusundaki Zelitan kasabasında bulunan Seyyid Abdüsselâm Esmer'e¹¹³ mânevî şekilde

¹¹² Arap milliyetçiliğinin 19. yüzyıl sonundan itibaren önde gelen isimlerinden olan Abdülhamid Zehrâvî, 1855'te Humus'ta doğdu. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Hama millet-vekili olarak Osmanlı Meclisi- Mebusanı'na, daha sonra Âyân Meclisi'ne girdi. Arap ba-ğimsizliği için faaliyet gösteren Lâ-Merkeziyye Cemiyeti'nin başkanı ve İttihad ve Terak-ki'ye karşı teşkil edilen Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucularından olan Abdülhamid Zehrâvî, Cemal Paşa'nın topladığı Aley Divân-ı Harbi'nde diğer milliyetçi Arap entellek-tüeller ile beraber ölüme mahkûm oldu ve 6 Mayıs 1916'da Şam'ın Merce Meydanı'nda idam edildi.

¹¹³ İbnü'l-Arabî'yi bütün zamanların en büyük velisi kabul eden ve 1574'te Zelitan'da vefat eden Abdüsselâm bin Selim el-Esmer el-Feytûrî, Türkiye'de de mensupları olan Arûsiye tarikatının ikinci pîridir. Abdüsselâm Esmer'in Zelitan'daki türbesi 2012 yazın-

bağlandı ve 1913'te dünyaya gelen oğluna da Abdüsselâm Esmer'in oğlu olan Umran'ın adını verdi.

1908 de İkinci Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a dönen Emin Bey'e rütbeleri iade edildi, önce itfaiye baytarlığına, 24 Haziran 1916'da da binbaşı rütbesi ile 17. Kolordu serbaytarlığına tayin edildi ve beşinci rütbeden bir de Mecidi nişan verildi. Çanakkale Savaşları'na da katılan Emin Bey, 1 Temmuz 1923'de sağlık gerekçesi ile emekliliğini istedi ve 15 Ağustos 1928'de İzmir'de vefat etti.

Ailesi sonraki senelerde Fizan sürgününden hareketle "Çölaşan" soyadını alan Emin Bey, Türkiye'de modern meteorolojinin kurucularından olan Prof. Dr. Ümran Emin Çölaşan'ın (1913-1993) babası, Emin ve Refik Çölaşan'ın da dedesidir.

Aşağıda, Emin Bey'i ihbar ederek Fizan'a sürgüne gönderilmesine sebep olan mülâzım Şamlı Mehmed Tefik Efendi'nin sorgu zaptı yer alıyor. Emin Bey'e İkinci Meşrutiyet'in ardından İstanbul'a dönüşünde bir arkadaşı tarafından verilen zabıtların orijinaleri bugün maalesef mevcut değildir, Prof. Dr. Ümran Emin Çölaşan tarafından yeni harflere nakledilen zabıtlarda bazı kelimelerin atlanmış olmasına rağmen metin anlaşılır şekildedir ve Abdülhamid dönemine ait bir sorgu zaptı, ilk defa yayınlanmaktadır.

"...Mukadderât-ı ezeliyeden olarak Halep'e geldiğim vakit, baytar yüzbaşısı Emin Efendi ile topçu yüzbaşısı Galib Bey'in iğfâlâtına kapılarak dahil olduğum cemiyet-i menfüreye zâbitân ve ahaliden kimlerin dahil olduğuna dair vâkı olan sualime karşı: "Emin Efendi kendisini dahil eden başkasını bilemez ve ben dahi bilmem" cevabında bulundu. Fakat birçoklarının vezâret-i aliyyenin dahil olduğunu söyledi. Yüzbaşı Emin Efendi bendenize Girit ve Mîzan gazetelerini irâe ile kendilerine mahsûs nizamname münderacâtına vâkıf değilim. Zira göstermediler, bilâhare göndereceklerini beyân ettiler. Cemiyet-i mezkûreye dahl için vûkelâ ve ümerâ müştereken kâffesi bu cemiyete dahildir. Yakın vakitte nâil-i emel olacaklardır, vesair buna mümasıl bir takam makalât serdi ile uruk-ı hamîyyeti tahrik edecek kelâmlar irâd ile teşvik ediyorlar ve cemiyetin esrarını fâşetmemem hiç me'mul edilmediği vakit ve zamanda cemiyet tarafından takibat icra edilerek tertib-i ceza edileceği [.....].

Bu paraların toplanmakta olduklarını Emin Efendi söylemiş ise de buna dair tafsilat vermemiştir. Fikr-i âcizâneme göre menfâ ve firarilerin iâşe ve ihtiyacına sarfolunuyor. [.....] cemiyet-i mezkûrenin Osmanlı ittihâdı üzerine [.....] olduğunu ve maksatları ise meclis-i mebusan teşkil edilerek müsavat, adalet, hâkimiyet-i milliye olduğunu Emin Efendi'nin ifadesinden anladım.

Cemiyet-i mezkûrede hiçbir muhasenât görmeyip ve hiç kimse ile istişare eylemiyerek ta'mikat ve tahkikata girişmiyerek sâika-i kaderle giriftar oldum. [.....] velinimetimiz padişah-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerine olan sadakat-i ubûdiyetim iktizasınca hakikat-i hâli arz ile evvelâ merhamet-i padişahiye, sâniyen hey'et-i âliyelerine iltica ve dahâlet eylerim efendim.

SUAL: Cemiyette bulunan zâbitânın süvari alay kâtibi Mehmed Yakup Efendi ve Halep hanedanından Mahvîzâde Abdürrahim ve Oyırizde Ahmed

da meydana gelen bir Selefî saldırısında tahrip edildi ve kütüphanesindeki çok sayıda elyazması eser de ateşe verildi.

Beyler'in evlerinde tecemmü' ettiklerini bize beyân ettiniz. Tecemmü'leri esnasında orada bulundunuz mu? Cemiyetten ahzetmiş olduğunuz semere ne kadardır? Bize bildiriniz.

CEVAP: Müddi değilim. Emîrû'l-mî'mînine ihbâratım vardır. Bu ihbarâta Kolağası Bahaeddin Bey de müşterektir. Madem ki ihbar ettiğim mel'un adamlar harfiyen ikrar etmiştir, tekrar sormaktan maksadınız nedir. Zaten muzıro olan hain adamlara müsamaha olduğunu görüyorum ve cümle fırkaca malûmdur. Hazret-i emîrû'l-mî'mînine olan sadakatlardan beni fehîm ve mahkûm tutmak istediğinizi bununla ispat edenim ki, iş bu bâki olan sualde beyân olunuyor.

SUAL: Evvelce bildirdiğiniz zevâtı tekrar bildiriniz.

CEVAP: Ben [.....] sualde bunları beyân ettiğimi tahattur edemiyorum. Madem ki ne müddei, ne muhbir bulunmadığından cevap vermekte mazurum. Lâkin, beni tehdit edip mahpus edeceksiniz. Buna esef etmem, iftihar ederim. Çünkü işitenler ta'yib etmez, takdir eder. Madem ki nân u nimeti ile perverde olduğumuz velinimetimiz padişahımız efendi hazretleri uğrunda sarfettiğim sadakat ve ibrâz ettiğim samimiyeti sûitevil ve tefsire uğratılacağı müsbettir.

SUAL: Madem ki hazret-i padişahî [.....] çalışıyorsunuz hepiniz, reis ve âzâlar neden mevcut değildir? Bu hususta emniyet münseliptir efendiler.

.....

SUAL: Mehmed Efendi, resmen ve mahremâne ihbar ettiğiniz adamlarda evrak vesair emâresi görünenler divan-ı harbe çağırılarak isticvâb ve tahkikat-ı lâzime ifa edildi ise de, henüz çağırılmayanlar hakkında tahkikata esas olmak üzere emâre bulunması muktezi olduğundan bu hey'ete cihet-i askeriye, ahali ve memurinin dahil olduğunu bildiğiniz ne kadar adam varsa hepsini ve bunlar hakkında ne gibi mahsûsât, mesmûât vg şuhâdatınız var ise kâffesini beyân ediniz.

CEVAP: Nân u nimeti ile perverde olduğumuz velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin milyunca in'âmına karşı cümlece zerre kadar ifâ-yı hizmet etmediğimiz malûmdur. Cemiyet-i müfsidenin tekeseül ettiği ve gittikçe kesb-i emniyet edeceğini keşfeder etmez Ferik saadetlû Ali Muhsin Paşa Hazretleri'ne elde ettiğimiz Mahkeme-i Kübrâ mecmuası ile itâ-yı haber etmiştim. Tahkik ve ta'mike geoeli gündüzlü hafiye getirmekliğim için emir buyurdu. Evrakın bir kısmını cemiyet reisi Galib Bey'den aldım. O günlerde Galib Bey'in ifadesine nazaran vali-i vilâyet Raif Paşa Hazretleri'nin mahdumunu elde edip cemiyete dahil ettikleri gibi ankarîb vali- müşarûnileyh dahi cemiyete dahil eder etmez hedef-i maksudlarına vâsıl olacaklarını Galib'in ağzından işitip ferîk-i müşarûnileyh hazretlerine vukû-ı hâli arzettim.

Delâil-i azîme ile ispat etmek üzere elde medâr olacak bir evrakın tutulmasına emir vermişti. O gün posta-i mahsûsları Hama'dan geleceğini haber alınması üzerine müşarûnileyh hazretlerine haber vererek âcize iki müsellâh çavuş ita ve [.....] ile Halep'in cenup cihetinde vâkî Hantuman'a gittim. Yirmi dört saat murakabeda kaldım ise de postayı elde edemedim. Velhasıl, vali paşanın mahdumu dahil olduğu Câbirizâde Nâfi Efendi ile Zeki Paşa ve biraderi Ahmed Bey'in dahil edildikleri [.....] ile evvel ve âhır arz ve beyân ettiğim adamların söylediğini işittiğim gibi ayrıca olarak Galib Bey'den

işittim.

[.....] kumandanı Halil Muhsin Paşa hazretleri, bir-iki hafta akşam-sabah hafiye olarak gezerim. Sûvari alay kâtibi Mehmet Efendinin hânesine Galib ve Emin duhûl edinceye kadar iki defa takip ettim ve gördüm. Hamrizâde Abdurrahman Efendi'nin hanesine duhûl ettikleri ve Dürriâde Ahmed Bey'in hânesine ise Emin, Galib, arzuhalci Abdülkadir'in duhullerini gördüm. Zaten, Ahmed Bey'i söylemeye lüzum yoktur. Geçenlerde hânesini bastıklarında kitap ve mekâtibi [.....] dersdest olunduğu derkâdır. Binâenaleyh arzettiğim cemiyet yedi kişi ikrar edip ve mekâtip ve evrak tutuldu. İnkâra mecalleri kalmadı. Mahremâne olarak Reis Bey'e takdîm ettiğim varakada isimleri muharrer zâbitân, cemiyetle beraber yani ikrar edenlerle ülfet ettikleri cümlelerin malûmudur ve onlardan olduklarını Galib Bey'den defâatle işittim. Lâkin bu cemiyet-i müfsâdeye dahil olmalarına sebebiyet veren Galib, bu hususda bunları asla ikrar etmez.

Şimdilik, Galib buradaki cemiyeti hafi diye söylemez. Bu cemiyeti söyleyecek olursa cemiyet dağılır, temel tutmaz. Mel'unun fikri, fesat serpmektir. Şimdilik kullandığı desâis ve hileler pek vahimdir. Cümleyi elinde tutuyor. Bunun vücudu zehir ile mülemma muzırrdır. âcizleri madem ki Hazret-i Emîrül-mü'minin uğrunda canını feda etmek niyet-i hayriyesinde bulunduğumdan mel'un Galib'i muvacehe-i âcizâne celb ile belki vâkıf olduğum cemiyeti ikrar ettiririm efendim.

**ENVER PAŞA'NIN SADRAZAM
TALÂT PAŞA'YA GAZZE'Yİ
KAYBEDİŞİMİZİ BİLDİREN TELGRAFI
(8 Kasım 1917)**

1914 Kasım'ında Birinci Dünya Savaşı'na girmemiz üzerine, Mezopotamya ve Filistin cephelerinde, karşımızda İngilizler'i bulduk. İttihad ve Terakki'nin liderliğinin yanısıra Ortadoğu'daki Dördüncü Ordu'nun da kumandanlığını yapan Cemal Paşa, Mısır'da senelerdir devam eden İngiliz işgaline son verebilmek için "Kanal Harekâtı"nı düzenlemiş ama mağlûp olmuş ve birliklerimiz 15 Mart 1917'de Süveyş Kanalı'ndan Gazze'ye çekilmişlerdi.

İngiliz saldırıları geri çekilmemizden sonra gittikçe arttı ve Gazze'de ardarda üç muharebe yaşandı...

İlk muharebe 26 Mart'ta oldu, iki gün devam etti ve kara birliklerinin yanısıra savaş gemilerinin bombardımanı ile de desteklenen İngiliz saldırısını püskürttük. İkinci saldırı 21 gün sonra geldi, 17 Nisan'da başlayan ve üç gün süren bu ikinci Gazze Muharebesi'nde de büyük kayıplar vermemize rağmen İngilizler'i yeniden geri çekilmeye mecbur bıraktık.

Üçüncü muharebe ise 1917'nin 6 Kasım'ında yaşandı ve ordu-muz İngilizler'in yanısıra Osmanlı'ya ve hilâfete başkaldıran Mekke Şerifi Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın kumandasındaki isyancı Araplar'ın saldırıları karşısında ancak bir gün dayanabildi. 7 Kasım'da Gazze'den çekilmek ve 120 kilometre geriye gidip Suriye'de bir savunma hattı kurmak zorunda kaldık.

İngilizler sonraki günlerde ilerlediler, Filistin'in tamamı elimizden çıktı, 17 Kasım'da Yafa işgal edildi ve 9 Aralık'ta tam 401 sene boyunca hâkimiyetimiz altında bulunan Kudüs de elimizden çıktı.

İstanbul, Gazze'nin artık bize ait olmadığını, o sırada Sivas'taki Üçüncü Ordu'yu teftişe gitmiş olan imparatorluğun en güçlü adamının, yani Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı olan Enver Paşa'nın 8 Kasım'da Sadrazam Talât Paşa'ya gönderdiği şifreli bir telgrafla haber aldı.

Paşa, Harbiye Nezareti'nin yani Savaş Bakanlığı'nın şifre dairesi vasıtasıyla gönderdiği dört maddelik telgrafının hemen başında Gazze'nin artık bizim olmadığını sıradan bir haber gibi bildiriyor, daha sonra diğer cephelerdeki gelişmeleri yazıyordu.

HARBİYE NEZARETİ

Tahrîrât Dairesi

Şifre Kalemî

Sivas'tan Sadrazam Paşa Hazretleri'ne mevrud şifreli telgraf:

1. İngilizler Sina Cephesi'nde taarruz etmektedir. Düşman[ın] denizden ve karadan yaptığı şiddetli topçu ateşi altında kıtaatımız emir mücibince

7/11'de Gazze'yi tahliye ettiler ve sağ cenahlarıyla takriben yedi kilometre şimal alındılar. Sol cenahta Biyri's-Sebû şimalinde muharebât devam ediyor. Takviye kâtaâtımız mütemadiyen vâsıl olmaktadır. Falkenhayn Paşa, Kudüs'te bulunmaktadır.

2. Irak Cephesi'nde İngilizler, Dicle
tarafındaki mevâzimize takarrub
ettiler. Kitaâtımız, Tikrit şimalindeki
Cebel-i Sahreyn'de hazırlanmış olan
mevziye alındılar. Düşman takip etti.

3. Üçüncü Ordu'da bugün sol
cenahta üç mühim tepe, kâtaâtımız
tarafından yapılan taarruz neticesinde
zaptolundu. Düşmandan bir miktar
esir aldılar. İki cebel topu ve üç
makineli tüfek iğtinâm eylediler.

4. Üçüncü Ordu'daki teftişi bitirdim. Şimdi, Sina Cephesi'ne hareket ediyorum. Bu şifre, 9288 numaralıdır. 8 Teşrinsâni 33.

212

ENVER PAŞA'DAN SADRAZAM TALÂT
PAŞA'YA ŞERİF HÜSEYİN'İN İSYANI
HAKKINDA ŞİFRELİ TELGRAF

(16 Kasım 1917)

Enver Paşa, Sadrazam Talât Paşa'ya Şam'dan gönderdiği bu telgraf-
ta, Şerif Hüseyin'in başlattığı Arap isyanı ve harbin safahatı ve Filistin
cephesi hakkında bilgi veriyor. Tek paragraftan ibaret olan metni, daha
kolay okunabilmesi için paragraflara ayırdım.

HARBİYE NEZARETİ

Tahrîrât Dairesi

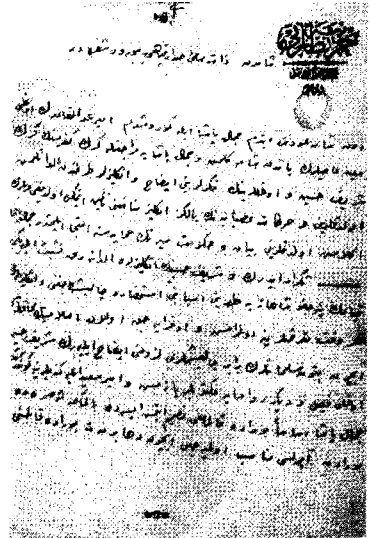
Şifre Kalemi

Şam'dan zât-ı sâmi-i sadâretpenâhiye
mevrud şifredir

Dün, Şam'a avdet ettim. Cemal Paşa ile
görüştüm. Emîr Abdülkadir'in oğlu Said,
asilerin yarından Şam'a gelmiş ve Cemal
Paşa'ya müracaatla gerek kendilerinin,
gerek Şerif Hüseyin ve oğullarının fikirlerini
izah ve İngilizler tarafından aldatılmış
olduklarını ve harekât-ı isyanîyenin yalnız
İngiliz menâfiini temin etmekte olduğunu
Araplar'ın anlamış olduklarını beyân ve
hükümet-i seniye'nin himayesine iltica
eylemiştir.

Cemal Paşa ---tekrar ederek ve Şerif
Hüseyin'in İngilizler'e aldanarak teşebbüs
eylediği kıyâmın yine aff-ı şâhâneye
mazhariyeti esbâbını istihzâra çalışacağını
ve İngilizler'in her vakit taarruzlarına uğramış ve uğrayacak olan İslâmiyet'in
muhafazası için bütün Müslümanlar'ın beraber çalışmaları lüzumunu izah
eyleyerek Şerif Hüseyin, oğlu Faysal ve diğer rüesâyâ mektuplar yazmış ve
Emîr Said ile kendilerine göndermiştir.

Cemal Paşa esasen burada kalmamayı tasmiim etmiş ise de, bilhassa şu
sırada buradan ayrılması münasip olmayacağı için daha bir müddet burada
kalmasını kendisinden rica ettim. Esasen bu cephede harekât-ı harbiyenin
mühim bir safhaya dahil olması dolayısıyla, İstanbul'a avdetimden on beş-

yirmi gün sonra karargâh-ı umûmî ile gerek Sina, gerek Irak cepheleriyle daha yakından meşgul olacağım. Çanakkale ve diğer cephelerde düşmanın esaslı bir harekette bulunacağını da tahmin etmiyorum. Halep'e avdette yine görüşülmek üzere Cemal Paşa da teklifimi kabul ile Suriye Garbi Umûm Kumandanlığı'nda kalmayı kabul eyledi. Falkenhayn Paşa ile aralarında tahassül eden ihtilâf, nukat-ı nazar her ikisi ile de görüşülerek şimdilik bertaraf edilmiştir.

Sina Cephesi'nde İngilizler kuvâ-yı külliyelerini yine sahil civarında Sekizinci Ordu karşısında topluyorlar. Bu suretle, Kudüs'ün şimaline sarkarak Yedinci Ordu'yu çekmeye mecbur etmek niyetinde olduklarını zann ediyorum. Şu bir-iki gün zarfında gerek Sekizinci, gerek Yedinci Ordu cephelerinde muharebât devam ediyor. Herhalde şimdi bulundukları Yafa-Halilü'r-Rahman hattının muhafaza edileceğini ümid ediyorum.

Irak'ta İngilizler'e karşı Tikrit şimalinde muharebe-i kat'îyyeyi kabule hazırlanmış ve kuvvetlerini toplamış olan Altıncı Ordu karşısında İngilizler tekrar Samara'ya çekildiler. Bunun üzerine ordu cenuba ilerlemesinde hiçbir mukavemete uğramadı, tekrar Samara şimalindeki mevzileri işgal etti. Ben, esasen şimdilik mühim harekâtın Irak'ta değil Suriye cephesinde olduğunu ve olacağını tahmin ediyorum. Avdetimde ahvâl ve harekât hakkında daha ziyade tafsilât arz ederim. 16 Teşrînsani 333.

Enver

213

SULTAN REŞAD'IN ALMANYA İLE
ANLAŞMA YAPMASI İÇİN SADRAZAM
SAİD HALİM PAŞA'YA VERDİĞİ
YETKİ BELGESİ

(8 Ocak 1914)

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Harbi'ne İtilâf Devletleri'ne 11 Kasım 1914'te savaş ilân ederek dahil olmuştu.

8 Ocak 1914 tarihli bu belge, savaş ilânının ardından Almanya ile yapılacak yeni askeri anlaşmalar için verilmiş olabilir.

Rahmetli Erol Şadi Erdinç'ten tenin ettiğim belge Osmanlı diplomatik yazışma kurallarına göre kaleme alınmamıştır ve bir Batı dilinde hazırlanmış olan başka bir belgenin Türkçe'ye tercümesi gibidir.

Ben, avn u
inâyet-i bârî ile bütün
Osmanlılar'ın padişahı
Mehmed Reşad Hân
beyân ederim ki:

Devlet-i Aliyye-i
Osmaniye ile Almanya
İmparatorluğu
arasındaki
münasebât-ı dostâneyi
tahkim ve takviye
maksadiyle 2 Ağustos
914 tarihinde
akdedilmiş olan
muâhedeyi tecdîd

ve tevsî' zımnında Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı Haşmetlû Wilhelm Hazretleri ile aramızda itilâf hâsıl olduğundan bu husus için murahhasımızı tâyin ve haşmetlû Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı Hazretleri'nin murahhasları Dersaadet Sefiri Baron Wangenheim cenapları ile müzakere etmek üzere devlet-i aliyemiz nâmına Sadrazam ve Hariciye Nâzırımız Said Halim Paşa'yı memur eyledim.

Murahhasımızın kendisine verdiğim talimât dairesinde icra edeceği müzakereât ve ukûdu kabul ve tasdik eylemeyi taahhüd ediyorum. Buna binâen işbu vekâletnameyi imza ve zîrine mühr-i hümayûnumu vaz'ettim.

8 Seferü'l-hayr sene 1333
ve 26 Kânunevvel 1914

Ben, avn u
inâyet-i bârî ile bütün
Osmanlılar'ın padişahı
Mehmed Reşad Hân
beyân ederim ki:
Devlet-i Aliyye-i
Osmaniye ile Almanya
İmparatorluğu
arasındaki
münasebât-ı dostâneyi
tahkim ve takviye
maksadiyle 2 Ağustos
914 tarihinde
akdedilmiş olan
muâhedeyi tecdîd
ve tevsî' zımnında
Almanya İmparatoru
ve Prusya Kralı
Haşmetlû Wilhelm
Hazretleri ile
aramızda itilâf
hâsıl olduğundan
bu husus için
murahhasımızı
tâyin ve haşmetlû
Almanya İmparatoru
ve Prusya Kralı
Hazretleri'nin
murahhasları
Dersaadet Sefiri
Baron Wangenheim
cenapları ile
müzakere etmek
üzere devlet-i
aliyemiz nâmına
Sadrazam ve
Hariciye Nâzırımız
Said Halim Paşa'yı
memur eyledim.

214

HAFİZ HAKKI PAŞA'NIN HATIRALARINDAN DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞİMİZ (1914)

1879'da Manastır'da doğan Hafız Hakkı Paşa, 23 yaşında kurmay yüzbaşı oldu, Balkanlar'daki çetelerle uğraştı, bir ara Viyana'ya askeri ataşe olarak yollandı ve 1914'te henüz yarbay iken Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na getirildi.

7 Aralık 1914'te Kafkas Cephesi'ndeki 10. Kolordu'nun kumandanı oldu ve Sarıkamış bozgunundan sonra "Paşa" yapılarak 3. Ordu'nun kumandanlığına tayin edildi. Ancak paşalığı 1,5 ay kadar sürecek, akabeti Alahuekber Dağları'nda can veren askerlerin akabetiyle aynı olacak ve tifüse yakalanan Hafız Hakkı Paşa hayata 1915'in 15 Şubat'ında, Erzurum'da veda edecekti.

Gazetelere "Vicdanî" takma adıyla çok sayıda makale yazan, "Şanlı Asker" ve "Bozgun" adında iki de kitabı olan Hafız Hakkı Paşa, Sultan Beşinci Murad'ın torunlarından Behiye Sultan ile evlenmiş ve "Dâmâd-ı Şehriyârî", yani hükümdar damadı olmuştu. Kocasının hatırasına hayatının sonuna kadar sıkı sıkıya bağlı kalan Behiye Sultan, 1924'te Osmanlı Hanedanı'nın bütün mensuplarıyla beraber Türkiye'den sürgüne gönderilecek ve hayata 1940'lı senelerde Kahire'de büyük bir yokluk içerisinde veda edecekti.

Hafız Hakkı Paşa'nın bu ifadelerini bende bulunan ve henüz yayınlanmamış olan ve Sarıkamış felâketinin bazı safhalarını da anlattığı günlüklerinden aldım. Metinde geçen nâzır sözü ile Enver Paşa kastedilmektedir.

"...Maateessüf, sabah donanmamızın düşman donanmasıyla harbe tutuştuğu haberi geldi ve hemen dönmeye mecbur olduk. Alman erkân-ı harbiyesi ile temas eden [....] mezkûr erkân-ı harbiyenin bizden şunları istediğini anladık:

Hemen Karadeniz'e hareket,

Mısır istikametinde mümkün

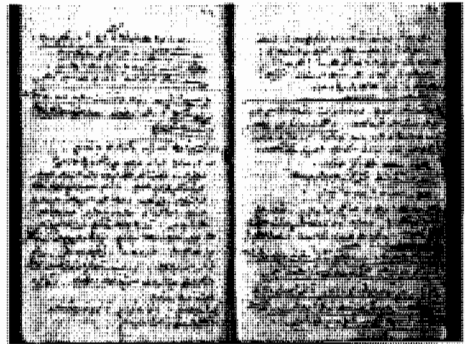
mertebe çabuk ilerlemek,

Cihad-ı mukaddes ilân etmek.

Ben bunların üçünü de saçma

addediyorum. Fakat ne yapalım, madem ki müttetik! Dik Alman kafası, lâf anlatmak da kabil değil. Bir kere de harp başlamış! Artık olacak!

Harp nasıl başladı: Donanma kumandanına şöyle bir emir hazırlanmış idi: "Rus donanmasını mahvederek Karadeniz hâkimiyetini kazanınız".

Bu emir benim kasada duruyordu. Ancak icabında ve zamanında verilecekti. Bizim hareketimizden evvel nâzır emri istedi. “Suşon’a vereceğim. Kapalı bir zarf içinde. Lâzım olduğu zaman emri aç! diyeceğim” dedi.

Ben şüphelendim. Rica ettim, dinlemedi.

Halbuki iş büsbütün başka türlü olmuş ve Suşon kendisi Alman kafasıyla açmış, yapmış, etmiş. Bizi vakitsiz bir harbe sürüklemiş. Bundan sonra artık vaziyeti selâmete çıkarmak için canla-başla çalışmak lâzım”.

REFİK HÂLİD'İN (KARAY)
 “EFENDİLER NEREYE?”
 BAŞLIKLİ MAKALESİ
 (5 Kasım 1918)

Refik Hâlid'in (1888-1965) İttihadçı liderlerden bazılarının 1 Kasım 1918 gecesi memleketi terketmeleri üzerine kaleme aldığı ve Zaman Gazetesi'nde 5 Kasım 1918'de yayınlanan bu yazısı, Türk siyasî makale literatürünün en sert örneklerinin başında gelmektedir.

Efendiler nereye?..

Ziyafet bitti, fakat ağzınızı silmeden, elinizi yıkamadan, bir de acı kahvemizi içmeden efendiler nereye?...

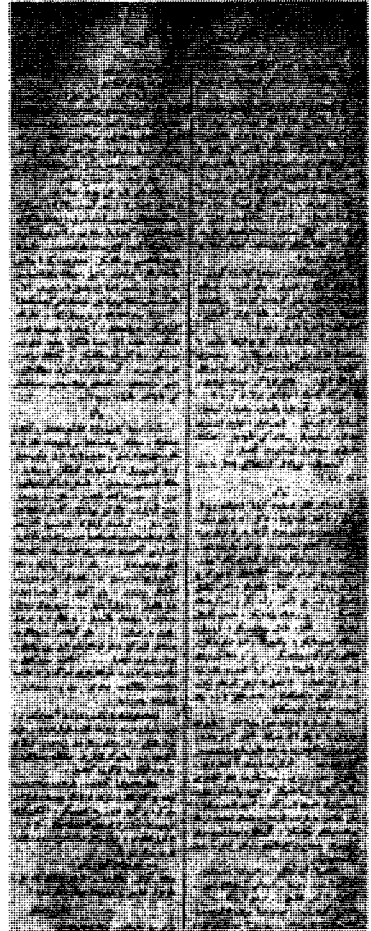
Yaz başlangıcında sırtı karnına yapışmış, sarı, sıska, cansız birtakım tahtakuruları çıkar, iğne gibi vücudumuza batarlar, derimizi haşlarlar, kanımızı emerler, sonra sabaha karşı etli, canlı, iri yarı şuraya buraya kaçarlar... Galiba şafak attı, güneş doğuyor; tahtakuruları nereye?

Ücrâ dağbaşlarında gözleri ateşli, dişleri keskin, tüyleri dimdik aç kurtlar vardır? Köpeksiz sürülere dalarlar, boyunları kaparlar, etrafa kan, kemik saçıp mideleri dolu inlerine kaçarlar. Galiba çoban göründü, köpekler hırlıyor; tok kurtlar nereye?

Kedisiz evlerde fareler vardır; kilerlere girerler, dolapları delerler, şunu, bunu kemirip, sağa sola koşuşup baş köşede gezerler, bir pırtırtı olunca deliklere girerler... Galiba koku aldınız, kedi geliyor; koca fareler nereye?

Dul annelerin haylâz çocukları vardır; sandıkları kırarlar, paraları çalarlar, bohçaları aşırıp Yahudi'ye satarlar ve sonra korkup sokak sokak kaçarlar... Galiba foyanız meydana çıktı, yakanız ele geçecek, ziyankâr evlatlar nereye?

Vurdular, kırdılar; yaktılar, yıktılar; astılar, kestiler; kastılar, kavurdular; nihayet leşimizi meydanlara sererek yılan gibi kaçtılar; memlekete

düşmanları sokarak üstümüzden aştılar...

Eli sopalı, beli palalı, gözü kanlı paşalar damdan dama nereye?

*

O zamanlar kalemler kırık, gözler yumuk, boyunlar eğili, ağzlar kilitliydi. "Gel!" diyordunuz, halk karnını yerde sürüyerek ezile-büzüle koşuyor, ayaklarının altına sokulup tir tir titriyordu. "Git!" diyordunuz, kapiya kendini zor atıyor, merdivenleri dörder dörder atlayarak canını güç kurtarıyordu. Siz nâzır değildiniz, derebeyliği yaptınız... Siz âmir olmadınız, sergerdelik ettiniz... Siz valilik yapmadınız, asesbaşılık ettiniz... Efelere taş çıkardınız; zorbalara parmak ısırttınız; Çakıcı'ya rahmet okuttunuz. Kabakçı'yı gölgede bıraktınız... Biraz daha geçseydi evliya diye "Patrona"lara türbe kurup başlarında kandil yakacaktık; "Muslı"leri kahraman bilip nâmlarına heykel dikecektik, "Sakallı"lara can verip mevkilere geçirecektik.

"Ası!" deyince sıra sıra darağaçları kurulur, "Yak!" deyince alev alev meşaleler tutuşur, "Bası!" deyince tabur tabur jandarmalar üşüşürdü... Elinizde zindan anahtarları, belinizde idam ipleri, sırtınızda darağaçları vilâyet vilâyet dolaştınız; Ali'ye çattınız, Veli'ye bastınız, Ahmed'i kastınız, Mehmed'i kavurdunuz; beş senedir her tarafta kargalara insan leşinden öbek öbek ziyafetler çektiniz; akbabaları çocuk ölüsü ile besleyip kartalları artık adam etinden tiksindirdiniz...

Muhallif mi? Al aşağı... Muharrir mi? Vur başına... Türk mü? Sür ölüme... Rum mu? İşte parasını... Ermeni mi? Kes kafasını... Arap mı? Çek ipe... Kadın mı? Gönder eve... Haydut mu? Buyurun köşeye... Külhanbeyi mi? Gelsin yanıma... Yahudi mi? Sor fikrini... Kalan kimseye at sopayı... Paraları koy cebine, işte sizin programınız bu!

Hani Karagöz'de "Kanlı Nigâr" oyunu vardır, "Urun kızlar kol demirini!" derler de kapılar kapanır, avane üşüşüp anadan doğma soyarak misafiri çırılçıplak dışarıya fırlatır... İşte siz böyle yaptınız, boğazları kapatıp içeride keyfinize gideni işlediniz, kimimizi soydunuz, kimimizi vurdunuz.

"Açılır besmeleyle her sabah dükkânımız / Cellâdbaşı Kara Ali pirimiz üstâdımız" levhasını başınızın ucuna asıp palalarla sopalara işe giriştiniz; sürülerle insanları dağ başlarına götürüp satırlardan geçirdiniz, babaları, evlâtları yoktan yere harcayarak Anadolu içerisinde dul kadından, yoksul yetimden başkasını bırakmadınız. Ne oluyordunuz? Bu kanlı işgüzarlıklar, bu canavar akını, bu fitne ve fesat siyaseti ne fayda verecekti? Ne kazanacaktık? Dünyayı mı alacak, Mısır'a sultan mı olacak, Hind'e şah mı gidecektik?

Sizin sadrazamlıkla, seraskerlikle, nâzırlıkla gözleriniz doymamıştı, a padişah heveslileri... Şam'da, Halep'te az daha nâminıza hutbe okutup, isminize sikke kestirecektiniz... Yiğitlik sizde, kahramanlık sizde, avurt zavurt sizde, caka tavrı, hepsi sizdeydi... Şimdi böyle sinsî sansar gibi tavandan tavana nereye?..

*

Evet, nereye gidiyorlar? Mahalle kahvesinden bir adımda sadârete, meyhaneye peykesinden bir basışta nezarete, tulumbacı koğuşundan bir hamlede vilâyete eren bu turediler nereye gidiyorlar? Kendileri kürklerle

büründüler, milletin derisini soydular. Kasalarına altın doldurdular, bizim cebimize kâğıt tıktılar; halk seril-sefil cami avlularında yatarken çiftlikler aldılar, kâşâneler yaptırdılar. Açlıktan ölenlerin lokmasını ağzından çalarak ha[.....]lere¹¹⁴ ziyafet çektiler; susuzluktan bunalanların destisini aşırıp havuzlarını doldurdular, içinde kayık yüzdürdüler... Han, hamam yıktılar, darağaçları kurdular; hânümanlar söndürüp memleketler yaktılar; yağ aldılar, bal sattılar, yün çaldılar, pamuk attılar... Ne çocuk dediler ne ihtiyar; ne padişah tanıdılar ne nizam; ne merhamet bildiler, ne insaf... Halk açlıktan sokaklarda pösteği kemirirken onlar konaklarında bülbül beyni yediler, kuş sütü içtiler... Anamıza sövdüler, babamızı dövdüler, tırnaklarımızı söktüler, hülâsa bacağından yakalayıp bu devleti yerden yere vurdular, paçavraya çevirdiler.

İşte milleti büsbütün öldürdüklerinden emin olsunlar; zira damarlarımızda bir damla kan, kollarımızda bir zerre kuvvet kalmış olsaydı yakalarından yapışır öcümüzü alırdık... Halbuki kollarını sallaya sallaya, yüzümüze tüküre tüküre gittiler...

Aşkolsun! At da size yaraşır, meydan da... Bizde bu ölü kan, sizde o yaman surat olduktan sonra bir gün olur yine gelirsiniz. Eteklerinizi öptürüp ciğerlerimizi söndürürsünüz. Biz size: "Kırk katır mı, kırk satır mı?" diye soramadık; yarın sizin bize:

- "Ölümlerden ölüm beğen!" demek artık hakkınızdır. Lâyıkımız olan paşalar! Topumuzun kafasını bir kılıçta çıkarmadan nereye?

Refik Hâlid

216

REFİK HÂLİD'İN (KARAY)
 “TOPUNA HOŞ-ÂMEDİ”
 BAŞLIKLİ MAKALESİ
 (2 Şubat 1920)

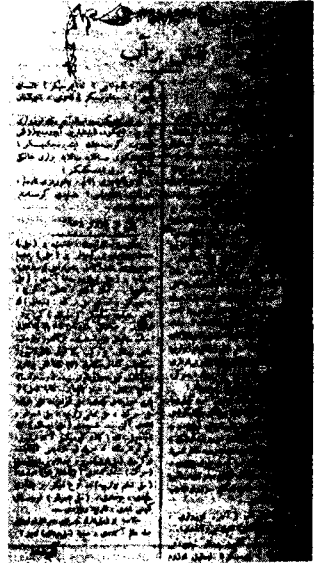
Refik Halid'in, Anadolu'dan seçilen milletvekillerinin son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katılmak için İstanbul'a gelmeleri üzerine kaleme aldığı bu yazısı da siyasi makale literatürümüzün en sert örneklerinden biridir ve Alemdar Gazetesi'nde 2 Şubat 1920'de “Nakş-ı ber-âb” sütununda yayınlanmıştır.

Yazıda geçen “Sivas kuzuları” ibâresi ile Sivas'tan milletvekili seçilen Rauf Bey (Orbay), “Ankara keçileri” sözü ile de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşen milletvekilleri kastedilmektedir. Makalenin “Yeni bir yavru daha” arabaşıklı son kısmı ise, İstiklâl Savaşı senelerinde kuvâ-yı milliye hakkında yapılmış olan en sert yorumlardan biridir.

Topuna hoş-âmedî

Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri! Ağla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çobanbaşı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı? Tüylerinizi kabartıp, boynuzlarınızı varaklayıp, sırtınızı kınalayıp bize sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da o mu taktı? Kösemeniniz kimdir? Sivas'ın şu karakeçisi mi? Yoksa Karaman “kahraman” kuzusu mu? Niye koç Ankara'da kaldı? Âdeti uzaktan mı toslamaktır? Yine bir vuruşta kabineyi düşürmek niyetinde mi? Ankara'dan sesi geliyor: Bilsek şu koçu neden gam almış? Her nâlesi kalbe dağzendir, feryâd ederek koşar nedendir? Rütbesiz, mesnedsiz mi kalmış? Dağdan dağa kaçır, rastgeleni toslar, gecegündüz meler, ne ister? Zehirli sinek mi soktu? Ey dağ keçisi, nedir bu halin? Kim oldu sebep bu infiâle? Damad vererek sana nevâle, pehlûsunu etmemiş mi baliş? Buna mı kızdın, Anadolu'nun halim-selim zavallı kuzularını bunun içinmi azdırdın, bunun için mi onları peşine takıp, dere, tepe gezdirdin, sonra irilerini seçip İstanbul'a gönderdin?

Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri! Kurban bayramı mı yaklaştı? Ecelinize ayağınızla mı geldiniz? Başbaşa vermiş fındıklı ağılında ne melersiniz, ne beklersiniz? Harp zenginliği, fabrikatörlük, tahisat-ı mestûre, nâzırlık mı? Avucunuzu yalayınız, geçti Bor'un pazarı, sür eşeği Niğde'ye... Artık Mebusan mer'ası karın doyuramaz, sizden evvelki sürü otlanıp dibine

darı ekti...

Merhaba Sivas ve Ankara kuzuları, sırtınızdaki ne kınası? Taktilden mi bulaştı?... Boynuzlarındaki altın varaklar tehcirden mi sürüldü? Ne yersiniz, fıstık, üzüm, badem mi? Adam eti mi? Ne içersiniz? İnsan kanı mı? Ne çıkarırsınız? Kanun mu, şırlağan yağı mı?

Hoşgeldiniz Sivas'ın Ankara'nın kuzuları, keçileri. İçinizde kabiliyetlilerini ayırıp bu zavallı millete yine kösemenlik ettirecek misiniz? Çingrağınızı sallaya sallaya bizleri hangi mezbahalara sevkedeceksiniz?

Ödağacımızı yakalım. Çukurumuzu kazalım. Gözümüzü bağlayalım mı? Haydi kösemenler, işbaşına!

Yeni bir yavru daha:

Bereketi bol olsun, başımıza bir "Millî" daha çıktı, geceler bir "millî daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir "millî" yavru daha attı: "Millî Mîsâk"...

Aman Allahım, telâffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayrimillî bir kelime: "Mîsâk"ın elifini hafifçe çektik mi "Misak" gibi birşey oluyor.¹¹⁵ Osmanlılık devrinden kalma baba yâdigârı ahbap Minakyan Kumpanyası'nda bir aktör vardı: Hacı Misak. Bu terkip bana onu hatırlatıyor: Mim'in "yâ"sını aşağı çekerek "sâ"nın elifini yukarı uzatarak tecvîd üzre okumak da mûmârese ve idmana muhtaç bir iş, hepimiz yapamayız.

Galiba "millî"ler yarım düzineyi geçti: Millî Kongre, Millî Blok, Millî Hareket, Millî Tâlim ve Terbiye, Millî Ahrar, etti altı... Şimdi "Millî Mîsâk" ile tam düzinenin ikmâline girdiğimiz anlaşıyor.

Millî Kongre'nin ne fırıldak olduğunu intihâbatta öğrendik. "Millî Blok" da bir nevî dalavere idi, "Millî Hareket" tebeddül etti, "kaşkariko" oldu. "Millî Tâlim ve Terbiye" de nevî- diger bir yaldızlı haptı, yutmadık, "Millî Ahrar" korsan gemisi idi, karaya vurdu...

Hülâsâ, bu "millî"lerin ne biçim marifetler olduğunu cümle âlem anladı, acaba "Millî Mîsâk" nedir?

¹¹⁵ Refik Hâlid burada eski harflerden istifade ederek kelime oyunu yapıyor, "anlaşma, sözleşme" mânâsına gelen ve "se" harfi ile yazılan "mîsâk" kelimesinin "sin" ile yazıldığı takdirde Ermenice bir erkek ismi hâlini aldığını söylüyor.

217

FALİH RIFKI'NIN (ATAY)
“ŞEHİD CEMAL PAŞA”
MAKALESİ

(30 Temmuz 1922)

Suriye Cephesi'nde Cemal Paşa'nın maiyetinde bulunan Falih Rıfka Atay (1894-1971), 1932'de yayınladığı *Zeytindağı* isimli eserinde Cemal Paşa'yı ve Suriye, Filistin ve Kudüs'ün elimizden çıkışını son derece canlı ve gerçekçi bir üslûpla anlatmıştı.

Bozgunun bir tablo gibi resmedildiği *Zeytindağı*, dil ve üslûp bakımından Türkçe nesrin önde gelen eserlerinden biri olma özelliğini hâlâ muhafaza ediyor.

Falih Rıfka'nın, Paşa'nın Tiflis'te katlinden dokuz gün sonra Akşam Gazetesi'ne yazdığı ve Suriye'nin kaybında Cemal Paşa'nın hiçbir suçu olmadığı iddiasında bulunduğu bu makalesi şimdiye kadar pek farke-dilmemiştir.

Şehid Cemal Paşa

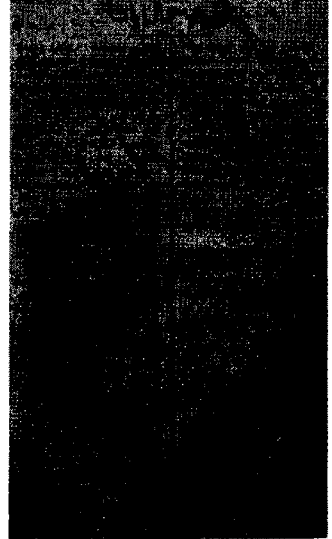
Kudüs'te, Cebel-i Zeytun üstünde büyük, sessiz ve azametli bir bina vardı. İstanbul Muhafızlığı'ndan beri Cemal Paşa ile ilk defa bu binanın loş bir odasında görüştüm. Ayrılacağımız vakit güneş batmak üzere idi. Karşımdaki pencerede, tâ derinlerde, bir sis gibi grub havasına karışan Lût Denizi ile tükenmiş bir ziyâ gibi sönen Şeria topraklarını görüyordum.

Filistin'de bu saat zamanın nihayeti gibi görünür, zevâl ve feragat hissi ruhta bütün hummâları teskîn eder.

Bilmem niçin, üç gündür Cemal Paşa'nın bütün hatıraları, içimde o son saatin hüznü ile karışıyor.

Cemal Paşa o gün şan ve şerefın efsanevî bir merhalesinde idi. Suriye büyüktü ve o Suriye ve Suriyeliler için kazâ ve kader kuvvetinde idi. Bugün Tiflis'in bir avuç toprağında yatıyor. Bir emirle yüz bir Ermeni'nin hayatını bahşeden bu adam, bir Ermeni'nin bir tek kurşunu ile vatana vedâ etti.

Beş sene kadar Cemal Paşa'nın yanında çalıştım. Bu başdöndürücü irtifâın kenarında bir hâkim, bir haken değil, bazit bir seyirci idim. Oradan hayat ve insanlar bana yeni bir şekilde göründü. Müşahadelerimi yazmak

için bir fırsat bekliyordum, bir facia geldi. Harp zamanı meddah veya mürâi, mütareke zamanı [.....]¹¹⁶ veya zebunkûş zannedilmekten korkmuştum. O kuvvetli iken zaafından, o zayıf iken kuvvetinden bahsetmek kabil değildi. Bugün ise yalnız teessürümden bahsedebilirim, zira Cemal Paşa irade, iman ve sebatan yoğrulmuş büyük bir devlet adamı idi.

Cemal Paşa ile belki yüksek bir siyasî ve emsalsiz bir asker kaybetmiyoruz. Fakat vatanın imarı ve devletin ıslahatı için o dehâ ve seciyede bir Türk'ü nadir yetiştirebiliriz. Birbirine benzemeyen iki insan vardır ki İttihad ve Terakki rüesâsı içinde yalnız onları sevmiştim, kendi kendime "Keşki bu iki adam fırkacılık içinde haşır ve neşir olmasaydı, Cemal Paşa bir vali, Ziya Gökalp bir âlim kalsaydı!" derdim. Yeni neslin biri kolu, biri kafası idi. Ziya Gökalp düşündü ve Cemal Paşa yaptı. Meşrutiyetten beri memlekette en ziyade müsbet eser bırakanlar onlardır.

Geçen gün bir bahriye kaymakamına rast geldim, bana dedi ki: "Bu ocağı o ihyâ etti!". Ve Adana'da diyorlar ki: "Bu seddi o binâ etti!". Bağdat'ta ne dediklerini bilmiyorum fakat mütarekeyi müteakip Suriye'yi ziyaret eden bir ecnebi dimişdi ki: "Her adımda Cemal Paşa'ya tesadûf ediyorum!". Yarın Asya'nın ortasından gelenler diyecekler ki: "Cemal Paşa bir gün Afganistan'da imiş!".

Kanal'ın yanından Toros mâverâlarına kadar, Sina, Filistin, Suriye ve Adana'da Cemal Paşa'nın zevâl-i nâpezîr izleri görünür. Dört sene fecirden fecire kadar çalışanbu adam, tabiatı yenmek usulünü bilen harikulâde insanlardan biri idi. İlk kanal seferinde çatlamış dudakları ile çamurlu ve kurtlu batakları emerek çölü geçenler, dört sene sonra aynı yol üstünde yalnız binlerce insan ve deveye değil, bahçeler ve sebzelikler yetiştirmeye kâfi su kuyuları ve su havzaları görmüşlerdir. Bu dört sene içinde yollar adetâ yürür gibi dağları ve beyâbanları aştı, Kudüs demiryolu Sina'nın merkezlerine kadar sokuldu. Pozantı gibi kasabalar yoktan vücuda geldi, Beyrûssebâ gibi harap köyler su ve ziya tesisatı ile, caddeleri ve binaları ile küçük birer şehir haline geldi.

Bazıları diyorlar ki: "Türk hazinesini Suriye ve Filistin'e serpmek Cemal Paşa'nın en büyük hatasıdır!". Cemal Paşa'nın en büyük fazileti bu idi, zira o hiçbir zaman Suriye'nin kaybedileceğini düşünmemiştir, zira o hiçbir an Suriye'nin Türkiye'nin bir vilâyeti olduğunu unutmamıştır.

Talih aksi gitti, bir gün Cemal Paşa'nın çölün bağrında kazdığı kuyulardan Filistin'i istilâ eden ordular su içti, dağlarda yardığı yollardan Suriye'yi zapteden ordular geçti, bedbaht kumandan dört senede halkettiğı eserin nihayet istilâyı kolaylaştırdığını gördü. O vakit cephe Alman generallerinin elinde idi. Filistin ve Suriye'yi bu generaller kaybettiler. Cemal Paşa'yı en umûmî bir tarzda bile tanımayanlar Suriye'nin ziyândan onu mesul tutuyor. Halbuki kumandanlık Cemal Paşa'da kaldığı müddetçe Filistin'e karşı bütün taarruzlar akîm kaldı, hezimet, harekâtın Almanlar elinde bulunduğu devre tesadûf eder. O zaman yalnız Türkler'in değil, çok Almanlar'ın, hattâ meşhur von Kress'in Cemal Paşa zamanını aradıklarını işitmiştik. Garazkârlar bu şehîdin hatrasını tahkir için Türk milletinin şereflerini inkâr etmemelidirler.

¹¹⁶ Kelime gazetesinin baskısında çıkmamış, okunmuyor.

Mütarekeden beri Almanlar cephelerimizdeki bütün zaferlerimizi benimsemeye, bütün hezimetleri Türk kumandanlara atfetmeye çalıştılar. Bizim Cemal Paşa ile bir dağdağımız olabilir, fakat Türk milletinin ne kabahati var? Onun kanı ile yoğurduğu ve kemikleri ile inşa ettiği büyük şerefleri bir şahsa hücum etmek için istihkar etmek cinayet değil midir? Filistin'de muvaffak olmuş müdafaalar bu milletin kumandanlarının eseri idi, son hezimetten mesûl olanlar Alman paşalarıdır. Bu muharebeler esnasında Cemal Paşa, Alman generallerin muvafakatı için kendini feda ederek âdi bir menzil müfettişli gibi olanca iradesi ile çalıştı. Fakat artık çözülmüştük, istilâ Kudüs surlarının dibinde idi.

Beni Sueyl müdafaası günlerinde karargâhtaki küçük zabitlerle beraber bir müddet nasıl ümide düştüğümüzü hatırlıyorum. Kudüs'te Ali Fuad Paşa'nın dört bin kişi ile iki fırkaya karşı mücadelesi hakiki bir destandır. Korku ve heyecanla geçirdiğimiz bu cehennemî günlerde bir sabah Cemal Paşa'nın evine gitmiştim. Odasına girince, henüz okuduğu bir şifreyi elinde buruşturduğunu gördüm. Yüzünde şiddetli bir takallüs vardı. "Kudüs mü düştü?" diye sordum. Bu takallüs yavaş yavaş açıldı ve onun ilk defa ağladığını gördüm, bu yaşlar artık kırları çoğalan sakalına karıştı ve bir öksüz çocuk gibi içini çekerek dedi ki: "Evet, Kudüs düştü!"

Ve, Cemal Paşa o gün düştü. Çünkü Cemal Paşa'nın bütün hırsı harp nihayet buluncaya kadar bu vilâyetleri imar ve müdafa etmek ve millettten aldığı emaneti daha zengin, daha güzel bir halde iade etmektir.

İstanbul'a avdet ettiğimiz vakit onun ara sıra divanhanenin bir penceresinden Haliç'e bakarak uzun uzun düşündüğünü gördüm. Cemal Paşa'yı hiç tanımayan İstanbul rivayetler, iftiralar ile dolu idi. Bu yalnızlık ve kimsesizlik arasında bir zaman mimar Zürcher'in İstanbul projeleri ile avundu ve İstanbul'u imar etmek fikrini boş kalan ruhunda yavaş yavaş bir hırs derecesine çıkardı. Eminim ki, İstanbul'u da yalnız o imar edebilecekti.

Sonra bu defa mütareke günlerinde nasıl terkedildiğine şahit oldum. Birgün Boyacıköyü'ndeki yalısına gittiğim zaman, yavruları üç günden beri kimsenin evine ayak basmadığını söylediler.

Arkadaşları, bazı kimseleri himaye ettiği için Cemal Paşa'ya daima itâbta bulunmuşlardır. Acaba bu itâb haklı mı idi? Zira yalnız onun dostları ve taraftarlarıdır ki vefasız çıktılar. Fakat Cemal Paşa derdi ki:

- Ben arkadaşlarımı müfrit buluyorum, herkesin zayıf ve kuvvetli tarafları var. Bu memlekette her iş için mükemmel bir insan bulmak imkânsızdır, hüner odur ki kullandığımız adamları iyi tanımalı, faziletlerinden istifade etmek ve zilletlerinden korunmak usullerini bilmeliyiz.

Dostları ve düşmanları tarafından en ziyade haksızlık görmüş adam Cemal Paşa'dır. İstanbul onu yalnız bir inzibat ve tedhiş âleti gibi tanıdı. Cemal Paşa'ya hücum eden muhalifler ise onun ne şahsını, ne eserini zerre kadar bilmeyenler ve yalnız kendi garazlerini teskin için yalan, iftira tezvîr ve bütün bayagi vasıtaları mübah görenlerdir.

İstanbul gazetelerinde Cemal Paşa'nın bütün Suriye'yi yağme ettiğinden bahsedildiği günlerde, düşmanlarının buhtanı ile, dört sene Suriye'de saltanat süren bu adamın ailesini Münih'e aldirtmak için eski bir ahababından yol parası istediğini bir mektubunda okumuştum. Yine o, Adanalılar tarafından umûr-ı hayriyeye ait binalar inşa etmek üzere

kendi nâmına teberru edilen elli bin lirayı Bahriye Nezareti'nden ayrıldığı gün veznede bırakmıştı, "Bu parayı Bahriye Nâzırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı olmasa idim, şüphesiz bana vermeyeceklerdi. Binaenaleyhonu kullanmak hakkı yine Bahriye Nezareti'nin olmak lâzım gelir!" demişti. Vak'ayı daha o zaman Rauf Bey'in ağzından işitmiştim. Rauf Bey ki, harbin bilhassa son senelerinde Cemal Paşa'nın en şiddetli muarızlarındandı.

Mütareke olmak üzere idi, bir perşembe günü ziyaretine gitmiştim, akşam üstü veda edeceğim vakit beni Büyükkada'da o yaz tuttuğu köşküne davet etti. Yanından çıkarken tekrar arkamdan seslendi, birşey söylemek istedi, vazgeçti, biraz sonra biraz sonra tekrar döndü, dudakları hazin bir surette kıvrıldı ve tekrar kendini zaptetti... Yalıda müphem bir hisle ayrıldım ve mülâkat akşamı Ada iskelesinde yâveri bana bir mektubunu verdi. Cemal Paşa artık Türkiye'de değildi. Bu mektubunda diyordu ki, "Vatanım serbest olduğu vakit avdet edip hesap vermek üzere İstanbul'dan gidiyorum. Başka ne yapabiliyordim? Bu hercümerc arasında evbaş elinde kalmak istemiyorum!".

Cemal Paşa'nın mütarekeden sonraki maceralarını bilmiyorum. Yalnız, Anadolu'dan ve Avrupa'dan gelen arkadaşlarımız, onun sulhe kadar Asya'da vatana ve Türklüğe faydalı olmaktan başka hiçbir emeli olmadığını söylüyorlardı. Afganistan'daki mesâisi bunu ispat etti.

Burada Cemal Paşa için bütün düşündüklerimi yazmaya imkân yok, bu facia beklediğim fırsat değildir, o fırsat geldiği vakit Suriye'nin Türk saltanatı içinde geçirdiği son senelerinde gördüğüm şeyleri neşredeceğim.

Kim derdi ki o büyük şan ve şeref birgün yabancı bir memleketin sokaklarında nâmert bir kurşunla toprata karışacaktı.

Cemal Paşa hergün kemâle eren, her gün zaaflarından birini terkeden müstesna bir kabiliyetti; Allah rahmet etsin. Zira biliyorum ki Cemal Paşa vatanın büyük kuvvetlerinden biri idi ve onda vatan muhabbeti sarsılmaz bir iman, yenilmez bir irade, korkunç bir sebat halinde adeta taazzuv etmişti.

“BOŞ HERİF”
RİSÂLESİ
(1910)

Sultan Abdülhamid zamanında 1898 ile 1908 seneleri arasında Stockholm Elçiliği yapan Şerif Paşa, yakışıklılığı sayesinde Fransızca *Beau Şerif*, yani “Güzel Şerif” diye bilinirdi ve bu lâkap daha sonra *Boş Herif*e halini aldı.

Üç defa basılan, ilk iki baskısı Bursa’da yapılan, üçüncü baskısında basım yeri yazılı olmayan risâlenin üzerinde yazar ismi yoktur, ancak Süleyman Nazif’in eseri olduğu söylenmektedir.

Boş Herifi yeni harflere naklederken ilk baskısını kullandım, ikinci baskı ile arasındaki metin farklarını da dipnotlarda gösterdim.

BOŞ HERİF
Stokholm sefir-i sâbıkı jurnalcı Şerif Paşa’nın
şahsıyla eb ü ceddinin tercüme-i hâlini
mutazammın risâledir

Aded 1
1910

Şerif Paşa (Boş Herif)

Bazı çehre ve mâhiyetler vardır ki ne kadar istitâr etmek istese yine en çirkin hutût ve eşkaliyle nümâyân olur. Koca Avrupa’nın aksâ-yı şimalinde on sene Kızıl Sultan’ı temsil etmiş olan Şerif Paşa bunlardan ve bunların en alçak ve iğrençlerindendir.

Kendi namus ve vicdânı gibi satılmış birtakım müsteâr kalemlerle Paris’ten masum vatanımıza mütevâliyen çirkâb-ı tezvîr isâle etmek isteyen bu vatanperver maskeli hafiye, devr-i sâbık enkaz-ı müdevvere ve mülevvesesinin en utanmazını teşkil eder. Bu bir acıbedir. “Namus ve hamîyyet” gibi elfâz-ı mukaddeseyi sık sık lisan ve kaleme almak sureti ile meâlî-i beşeriyeye mütevâliyen işkenceler etmekte olan bu

ucûbe-i ahlâk ve hilkatin redâet-i cibilliyetini eşkâl ve derecâtiyle tanımak için menşe'-i meş'umuyla hayat-ı rezilesinin suver-i güzârişini birer birer tedkik etmek icap eder.

Bu mahlûkun Süleymaniyeli Said Paşa nâmında bir peder-i ma'rûf ve müsecceli vardır. Fakat bu denî dünyaya kimin sulbünden geldiğini hattâ anası ve nerede doğduğunu belki babası bile bilmez.

Herkesin fârik-i nik ü bed olabileceği bir sinne pâyendâz-ı nâz olunca Şerif Paşa'yı Mekteb-i Sultânî'ye -bâ irâde-i seniyye- kaydettiler. İki sene evvele kadar bir mekteb-i leyliye irâde-i hükümdârî ile kaydolunmak fakir bir bîkesin o terbiyetgâh-ı umûmideki hak ve rızkını çalmak demek idi.

Her ay hazine-i devletten yüzlerce lira çeken pederi Said Paşa'nın senede otuz lirayı mahdumunun tahsiline fedâ etmek istemez bir hasîs ve nâ-kes olduğunu bu vâkıa ispat eder. Şerif Paşa vaktiyle Meşveret'in tab'ı için verdiği paraların makbuzuna bedel, Mekteb-i Sultânî'nin taksit ilmühaberlerini neşretseydi, lime lime olan namus-ı adem-i me'nûsuna belki küçük bir yama urabilirdi.

Bir aralık Mekteb-i Sultânî'den çıkartılması iktiza etti. Çünkü "fârik-i nîk ü bed olabileceği" o sinde ve o mahalde Şerif Paşa'nın şişkin adalâtı her türlü müşteheyât-ı şeniaya her dem küşâde bir vâsita-i teskin olup kalmıştı. Pangaltı'daki Harbiye Mektebi bu rezâlet-i müştehireyi kabul edemezdi. Peder-i derbederi o tarihte Berlin sefiri bulunuyordu. Masarif-i tahsiliyeden kurtulmak suretiyle yetiştirmek, daha doğrusu bir maaşa nâil etmek istediği oğluna askerliği Almanya'da öğretmek eshel iken kabil olmadı. Çünkü hizmet-i Osmaniye'de bulunan Prusyalı generaller, Mekteb-i Sultânî'nin bu şâkird-i sâbıkını her türlü macera-i şeniâ ile tanıdıklarından Şerif Paşa'yı o koca Potsdam Mekteb-i Harbiyesi'nin midesi hazmedemezdi. Mâhud Lökok (Le Coq) Paşa'nın delâletiyle "Sen Sir" (Saint Cyr) mektebine mâlettiler. Şerif Bey, Mekteb-i Sultânî'ye girerken avâtuf-ı asdika-nüvâzi-i pâdişâhiden rûtbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyiziyle bekâm olmuştu. Sen Sir mektebine bu rûtbenin forması veya lâkabı ile devam etti. Fazla olarak Paris Sefareti'nde de bilmem ne ataşesi idi.

Şerif Paşa'ya bu sırada "Boş Herif" lâkabı tevcih olundu. İsm-i hakikisinden ziyade iştiâr eden bu vasf-ı muhikkin tarihçesi bilinmek fena değildir. Şerif Paşa, şâhid-i esvâk u bâzâr gibi herşeyden ziyâde güzelliği ile iftihar eden bir bi-âr idi. Şimdi müze müdiri bulunan Edhem Paşazade muhterem Halil Bey bir gün Fransızca "Güzel Şerif" demek olan "Bo Şerif" terkibini lâtifeten tertib ve Türkçe'nin çevikliği de bu terkib-i tavsîfiyi "Boş Herif" suretine kalb ile mevzû-ileyhinin mâhiyetine daha güzel takrîb etti. Şerif Paşa, itikadımızca bu cinâs-ı muhikk ile herşeyden ziyade iftihar edebilir.

Şerif Paşa'nın peder-i müsecceli Said Paşa, Acem hududu kurbündeki Süleymaniye kasabasında uşaklıkla müteayyîş "Hüseyn" adlı bir herifin oğludur. Maişet-i pederin bâr-i aczini tahfif için on iki yaşında terk-i diyâr ve hâne ve aktâr-ı baidede bin şekil ve vasita ile taharrî-i âb u dâne etmeye mecbur olmuştu.

Riyâ ve tabasbus, Said Paşa'nın şîâr-ı mahsûsu idi. Heryerde etekler öpe öpe ve bazı mehâfilde meçhulâtını malûmat suretinde sata sata Trnova Mutasarrıflığı'na kadar irtika eyledi. Trnova Sancağı'nda bulunduğu avân,

93 Muharebesi'nin zaman-ı ilânına müsadiftir. Tarih der ki: "İlk görülen Rus müfrezesine vatan ve makamı gibi ırz u haremîni de teslim ederek yalınayak firâr eder".

Said Paşa, Tırnova'dan sonra Yenişehir-i Fener'e mutasarrıf oldu. Abdülhamid'e intisâbı bundan sonradır. Berlin Kongresi'nin menâfi-i memlekete hâdim bazı mukarrerâtını tatbîk veya takibe memur İngiliz Beykır Paşa, Anadolu'yu keşf ü güzâr etmeye memur olmuştu. İngilizler'den gerek müctemiân, gerek münferiden müteneffir olan hakan-ı mahlû Said Paşa'yı Beykır Paşa'nın muavinliğine, daha doğrusu ahvâl ve harekâtını tecessüs ve ihbar etmeye memur etti. Journallerinin vasıta-i takdîmî, mâhûd Hafız Behram Ağa idi. Bu hizmet-i menfûreyi galiba pek ziyade hüsn-i ifâ etmiş olmalı ki, mükâfaten Cezayir-i Bahr-ı Sefid Valiliği'ne tayin edildi. Bu yalnız bir mükâfat değil, başka sebepler de vardı. Evvelâ, merhum ve muhterem Sadık Paşa'ya halef olacak ve bu karavezirin ne kadar âsâr-ı fazâilî varsa hepsine siyah bir ridâ-yı tahrip ve nisyân çekecekti. Sâniyen, edib-i a'zâm Kemal Bey merhum o tarihte Midilli mutasarrıfı idi. Beykır Paşa'nın o sâbık mütecessisi hırs-ı akûrunun dendân-ı levs-efşânını bu kâinat-ı edebe saptırmaya da memur bulunuyordu. Said Paşa aldığı talimat-ı rezileyi harfîyyen ve hattâ fazlasıyla icra etmekte kusur etmedi. Vezâreti, bu mesâi-i müstekrehesinin mükâfatıdır. Said Paşa'yı adam zanniyle Yenişehir'den beri arkasına takılmış olan zavallı Muallim Naci -fakat maaşını mektûbî kalemi mümeyyizliğinin tahsisâtından almak şartıyla- paşanın kitâbet-i hususîyesini ifa ediyordu. Âteşpâre'de mûnderic kasîde-i ma'hûdesiyle bu vizr-i vezâreti tebrike şitâb etti. Kasîde şu bârid kıt'alarla başlar:

*Bir lûtf ile şehriyâr-ı devrân
Kıldı yine asdakayı şâdân
Bilmem ne durur sūhan-serâyân
Vâcibdir o lûtf arz-ı şûkrân*

*Âsârına zât-ı pâdişâhî
Tevcîh-i nigah-ı dikkat etti!!
Sâhib-i şeref vezâret etti
Bir zât-ı saîd ve hayırhâhı (!)*

Muallim Naci, Said Paşa dairesinden günün birinde kovuldu. Abdülhamid'in üdebâdan muhteriz ve hele şuarâdan büsbütün müteneffir bulunduğuna cemîleten bu hadise-i istiskal ve teb'îdin vukûa gelmiş olduğunu zannedenler tahminlerinde asla musib değildirlers. Bîcâre Naci'nin ikinci derbederliğine sebep "Bo Şerif" in menhûs ve mülevves gençliği olmuştu. Her iştihâya küşâde olan o hân-ı bi-imtinâna beş dakika mihmân olmak için zavallı Naci beş sene matbaadan matbaaya sefilâne koşmak suretiyle sedd-i ramak etmek gibi bir felâkete ducâr oldu. "Naci'yi, paşanın vekîlharcı istirkab etmişti" derler. Her ne ise, toprağı haber götürmesin.

Muallim Naci, Said Paşa'dan ayrıldıktan sonra paşa-i nîmet-nâ-şinâsına hitâben bir gazel inşâd eder. Bu beyitler o neşide-i mâ'nîdârın eczâsındandır:

*Görme cânîler gibi lâik bana udvânını
Bir cinayet etmedim ettimse ilâ şânını!..*

*Ben ne yazdım sen ne fehmettin garîb efsânedir
Vâhibü'l-idrâk müzdâd eylesin irfânını*

*"Can sıkar!" dersin bir âdem doğru bir söz söylese
Bir müdâhin bin yalan söyler de sıkamaz cânını*

*Olsa vicdânın şu hâlimden olurdun şerm-sâr
Dest-i istirdâd-ı hakk selbeylemiş vicdânını*

Bu gazeli Muallim'in nâzımü'l-hikemi mâ'hûd Hamdi tahmîs etmişti. Sımâh-ı umûmî huzurunda kabil-i inşâd olabilecek yalnız şu beytin musaraa'-i munzama-i selâsesini nûmune olarak buraya dercedebiliriz. Hamiyyetli Şerif Paşa'nun namuslu pederi Said Paşa'ya hitâben deniliyor ki:

*Sâye-i lûtfumda ey a'dâ-nüvâz ü bed-şîâr
Sürdüğün ezvâkı nisyân eyledin encâm-ı kâr
Az mı oğlanlar getirmiştim sana leyl ü nehâr?..
Olsa vicdânın şu halinden olurdun şerm-sâr,
Dest-i istirdâd-ı hakk selbeylemiş vicdânını!*

Boş Herif, senenin dokuz ayını İstanbul'da geçirmek suretiyle devam eden "Sen Sir" tahsilini güya hitâma kolunda üç mü, dört mü, hatırda değil fakat birçok sırmalar, göğsünde, yakasında, başında, kışında, her yerinde ve her tarafında yine birçok sırmalar olduğu halde İstanbul sokaklarını dolaşmaya başladı.

Babası da Berlin'deki sefaret-i meş'ûmesini itmâm ederek siyaset-i kadîme-i Osmaniye'ye, Abdülhamid'in keyfince yeni bir güzergâh-ı meş'ûm resmetmek için Hariciye Nezareti'nde bulunuyordu. Her gelen sefire karşı devletin hayatını, menfaatini, haysiyetini unutarak,

"Elçi Bey, sana darıldım. Hani ya benim nişan?... Elçi Bey, sana gücendim. Hani ya benim oğlanın nişanı?.." takazasını o kadar müz'ic ve muttarid surette icra eder idi ki, nihayet kendisinin de, ferzend-i hamâkatmendinin de göğüsleri muhtelif nişanlar ile doldu. İşte, Şerif Paşa'nın takdîrât-ı ecnebiyeden nasibini istifaya vasıta olan sebep ve kuvvet budur. Baba, oğul, utanmazlar ise bundan istedikleri kadar hisseyâb-ı mefharat olabilirler. Fakat utanmak öyle bir kabiliyet-i necîbedir ki, Şerif gibilerin ne âbâ ve ecdâdı mâhiyetine, ne evlâd ve ahfâdı hilkatine tenezzül-nûmâ-yı sukût olur.

Hattâ, Said Paşa'nın meşhur zelzele günü Abdülhamid'e alenen icra etmek istediği bir temellük-ı kelbânen, her türlü hasâisi hoş ve hasâisten başka herşeyi Şerif'in lâkap ve mâhiyeti gibi boş gören o tâcdâr-ı hunhâr bile iğrenmiş, vatanperver Şerif Paşa'nın pederi utanmamıştı!..

Şerif'in büyükbabası Hüseyin nâmında bir uşak olduğunu yukarıda söylemiştik. Said Paşa hariciye nâzırı iken doksan yaşındaki pederini Süleymaniye'den İstanbul'a getirtti ve sürükleyerek Abdülhamid'in huzuruna çıkardı. Süferâdan nişan dilendiği gibi, padişah'tan da babasına

paşalık istiyordu. Aklınca bu unvan, hasâset-i ırk ve nisbeti setredecekti. Abdülhamid bendegân-ı sâdıkının eb ü ceddine mir-i mirânlık vererek "Hüseyn'i" paşa yaptı. Fakat evlâd u ahfâdının urûk-ı redâetindeki hûn-ı hayat daima fûrûmâyê ve daima murdârdır!...

"Şerif Paşa" imzası ile bir müddetten beri intişâr eden müzahrefâtı okumak ve okutmak zahmetini ihtiyâr edenlere sorarız ki, bu gibi şerâit dahilinde yetişmiş olan bir adamdan ne hayır beklenebilir... Husûsiyle o adam fitraten ahlâk ve habîs de olursa!...

Şerif, gerek bey, gerek paşa ünvanlarıyla hakan-ı mahlûun yâveri (ve yâver-i harbi) iken münhasıran jurnalcilikle iştiğal ederdi. Adedi 1450'yi bulan bu mel'ânetnamelerin yalnız ikisini mir'at-ı hakayık-şuûn olan Servet-i Fünûn mecmuası fotoğrafı ile istinsâh ederek neşretti.¹¹⁷ Bu jurnaller meyânında öyle edepsizce yazılmış olanları vardır ki, aynen ve tamamen neşri kabil olamaz. Hattâ en zararsızlarından olmak üzere şu ikisini Ahmed İhsan Bey bilhassa intihâb ederek diğerleri için "Gazetemi kirletmem!" demiş, iade etmişti. Jurnallerinin hemen hepsinde o büyük Midhat Paşa'yı gayet edepsizce hedef-i şetm ve taarruz ettikten sonra İngilizler'in efendisine ihanetinden, Ermeniler'in fesadkârlığından bahseyleyerek nihayet bîtaraf bir sadrazamın lüzumunu hasbelsadaka arzeder. Sadrazamlığa peylemek istediği, babasıdır. Bugün utanmadan "Vatandaşlarımız" dediği Ermeniler -ki, Şerif gibi rezil bir münâfıkı hemşehrîler idâdında görmeye bizden ziyade mahcup ve müteessiftirler- en aziz maksad-ı millîlerinin bu kılıçlı hafîye yedinde senelerce âlet-i tezvîr ve mefâsid olduğunu unutmazlar zannederiz.

Sevk-i ihtiyaç veyâ ilcâ-yı cehl ü gaflet veyâ tekazâ-yı esbâb-ı diğerle hafîyelik etmiş olanları bile affetmek istemeyen efkâr ü ahlâk-ı münevvere-i Osmaniye, milyonlarının kütle-i muazzaması üstünden en senî jurnalleri Kızıl Sultan'a arzeden bu boş ve bomboş herifi acaba nasıl telâkkî eder?..

Şerif'in pederi Said Paşa hîn-i vefatında yüz yirmi bin lira servet terketti. Memleketinde aç kaldığı için on iki yaşında zül-sual ve belki diğer birçok mezellet-i şenâat-istimâli irtikab ile terk-i dâr ü diyâr etmiş olan bir uşak oğlunun bu mikdar-ı metrûkâtı, maaşâtının değil, irtikâbâtının semere-i tasarrufu olabilir. Hakikat budur ki, Şûrâ-yı Devlet'ten çıkan her yağlı işten reis Said Paşa yağlı bir hisse alırdı. Efendisinin kanlı elinden kabzettığı jurnal câizeleri de başka!...

Şerif'in kendi kadar budala "Fuad" adlı bir biraderi vardır ki daha on sekiz yaşında iken Abdülhamid'in ferikleri sırasına geçmiş ve Fehim ile Çerkes Mehmed'in arasında efendisine selâm durmuştu. Bu kardeşlerin böyle mütevâliyen nâil-i terfi ve taltif olmasına sebep, ailece mütevâliyen irtikâb olunan mel'ânetler idi. Yoksa, Abdülhamid, Said Paşa'nın kör gözüne âşık olmamıştı.

Şerif Paşa Stokholm'e defolup gittikten sonra mesleğinin, esasında değil, eşkalinde bazı tâdilât icra etti. Bir taraftan saraydaki nifak ve mel'ânetine devam etmekle beraber diğer taraftan Jöntürkler'i elde etmeye çalışıyordu. Ahmed Rıza Bey'e verdiği paraların makbuzlarını, hattâ terzinin faturalarına kadar ihtimâm ile hıfz ve bilâhare fotografilerini neşretmesi bu boş ve alçak herifin maksad-ı millîye ne maksatla hizmet etmiş olduğunu gösterir. Ahvâl

¹¹⁷ İkinci baskıdaki dipnot: "Âhuren iki tânesi daha 'Servet-i Fünûn' ile neşrolunmuştu".

ve vekayı-i câriyeden şu anlaşılıyor ki Şerif Paşa inkılâptan evvel iki yüzlü imiş, inkılâbı müteâkip yüz­süz olmuş. O kadar çirkin bir ibtidâyâ bu kadar iğrenç bir intihâ tabû idi.

“Revü Oksidental”e (Revue Occidental) abone olmasını şâyân-ı tâzîm bir hiss-i sâf-ı takdir ile tahsîn eden Ahmed Rıza Bey’in mektubuna terdif ettiği hâmiş, Şerif Paşa’nın pek münafık ve edepsiz bir casus olduğunu ispat eder. Riyâsız sübha-bedest olduğunu âlem-i İslâm’a ifhâm etmek isteyen Şerif Paşa yüz­süz ve namussuzuna sorarız ki Ahmed Rıza Bey’in “Revü Oksidental” mecmuasını okuması mı âdâb-ı İslâmiye’ye mugayirdir, yoksa Madam Şerif Paşa’nın on sene Stokholm ziyafet ve işrethanelerinde bâzîçe-i huzûzât ve hevesât olması mı?... Fakat kadıncağzın bilâhare düşmüş olduğu “mezbele”ye değil, aslen mensup bulunduğu aileye hürmeten bu ciheti sükût ile geçelim.

Şerif Paşa münâfığının İttihad ve Terakki Cemiyeti’nden sebab-i infikâki Londra Sefareti’ne tayin olunamamasıdır. Rifat Paşa’nın Hariciye Nezareti’ne vuku bulan memuriyetini müteakip Şerif Paşa mukaddemâ “Meşveret” için vermiş olduğu birkaç kuruş nâmına Londra Sefareti’ne tayin olunmasını cemiyetin delâletinden talep eder. Cemiyet, bu gibi icraât-ı devlete karışmak istemiyordu. Karışsa bile, Şerif gibi bir herifi Londra Sefareti’ne tayin ettirmek nasıl kabil ve münasip olur ki, hakan-ı menkûba verdiği jurnallerde daima İngiltere’yi ve İngilizler’i mevzû-ı tezvîr ederdi. Böyle mülevves bir mahlûku o mühim makama çıkarmak, ümmet-i Osmaniye’nin şân ve haysiyetini cihânın merkez-i siyasetinde tahkîr ve tezlîl etmekte. O koca İngiltere’de ve hattâ bî-hadd ü bî-pâyân olan müstemlekâtında bir adam tasavvur olunamaz ki Şerif Paşa’nın dest-i mülevvesini güderiden değil, zırhlı eldivenler içinde bile tutmak istesin, cemiyet bu kadar büyük bir mes’ûliyeti kabul edemezdi.

Şerif Paşa bunun üzerine kızdı, coştı, köpürdü. Kudurdu ve... Kaçtı. 31 Mart hâdise-i irticâyesinde Şerif’in fiilen ve nakden çalışmış olduğu muhakkaktır. Basılmamak ve asılmamak için İstanbul’a gelemiyor, fakat emîn olsun ki ufk-ı istikbalinde daima bir darağacının zıll-ı mürtesîmi duracaktır.

Şerif Paşa ne istiyor?.. Midhat Paşa gibi bu ümmetin en büyük âdemine -hâşâ sümme hâşâ- “Hâin-i devlet ü millet ü memleket” diyen bir hâin-i devlet ü millet ü memleket, bir hafiye, bir alçak nazar-ı ümmette kızıl Abdülhamid’den, yağız Tahsin’den, cânî Fehim’den, Çerkes Mehmed’den daha mı temizdir?...

Vaktiyle Ahmed Rıza Bey ile olan münasebet-i münâfıkanesini çehre-i makaasıda setre ittihâz ettiği gibi, şimdi de Nâzım Paşa ile olan muârefe-i gayr-i samîmiyesini simâ-yı riyâyâ perde etmek istiyor. Nâzım Paşa, hakikaten namuslu bir askerdir. Vatan ve vazife nâmına tehlike ve eziyetten korkmadığı kadar, casusluktan istikrah eder. Jurnallerinin neşrinden sonra da Şerif Paşa’ya selâm vermek ve hattâ tahattür etmek tenezzülünde bulunacağını Boş Herif’in en ahmak yardakları bile ümid etmemelidirler.¹¹⁸

¹¹⁸ Bu paragraf, ikinci baskıda şu şekildedir:

“...Vaktiyle Ahmed Rıza Bey ile olan münasebet-i münâfıkanesini çehre-i makaasıda setre ittihâz ettiği gibi, şimdi de Nâzım Paşa ile olan muârefesinden bir âlet-i tezkiye çıkarmak istiyor. Nâzım Paşa, dostlarının iddia ettiği gibi filhakika namuslu bir adam ise, şe-

Süleymaniyeli Said ve Mısırlı Halim Paşalar'ın tilâl-i serveti üstünden cihâna hutbe-perdâz-ı hamîyyet olan sâbık Stokholm Sefîri'nin Paris'te kendi gibi serserilere paralar vererek yazdırdığı hem müstekreh, hem gülünç hezeyannamelerin birinde, nesl-i hâzırdan kat'iyen nevmid olduğunu itiraf ile ensâl-i âtiyye evlâdına hitâb etmek istiyor. Şaşkın herif bilmiyor ki nesl-i hâzıra mensup olanlar fenalıkları yakından göre göre ve Şerif Paşa gibi heriflere köprü ve tûnel gibi yerlerde omuz ve dirsek vura vura kanıksamışlar ve tevekkül ve tahammül etmeye uzun bir idman ile alışmışlardır. Bu sebeple "Şerif" nâm-ı mülevvesine karşı daha az çîn-i istikrah gösterebilirler. Fakat bundan sonra doğacak olanlar başka tıynet ve terbiyededir. Bu iki yüzlü hafiyenin akli varsa bir nisyân-ı müebbedin ka'r-ı siyâhına iltica etmeye çalışsın. Yoksa, muhakkak bilsin ki ensâl-i âtiyye evlâdının efvâh-ı lâ'netinde tükürükten başka birşey olamaz.

refine iras halel etmiş olması lâzım gelen Şerif Paşa'nın dostluğundan istiâzelerle teberrâ etmeli ve Harbiye Nâzırı olduğu günlerde Boş Herif'in bin türlü şenâyi-i siyasiye ve rezâil-i ahlâkiyeye cây-ı tahaddüs olan Şişli'deki mâ'hud hânesinde ikamet etmiş olması talih ve tesadüfün kendisince pek elîm bir eseri bulunduğunu ilân ile yârânının iddiasını ispat etmeye mûsâraat eylemelidir".

ŞEKİB ARSLAN'DAN
ENVER PAŞA'YA
(11 Aralık 1919)

Önde gelen bir Dürzi ailesine mensup olan Emir Şekib Arslan, 1869'da Lübnan'da doğdu. Jöntürkler'i, ardından da İttihad ve Terakki'yi destekledi. 1911'de Arap mücahidler ile beraber savaşmak amacıyla İtalyan işgaline uğrayan Libya'ya gitti, burada tanıştığı Enver Paşa ile yakın bir dostluk kurdu. İttihad ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra yeni rejimin Arap dünyasındaki sözcüsü gibi oldu. İmparatorluğun parçalanması halinde Avrupa'nın eline geçeceğine inanıyor, bu yüzden Arapçılık hareketleri yerine Osmanlıcılık düşüncesinin hâkim olması için mücadele ediyordu.

31 Mart isyanı sırasında Hüseyin Cahid Bey zannedilerek öldürülen Lâzkiye Milletvekili Emir Arslan'ın kuzeni olan Emir Şekib Arslan, 1914'te Havran mebusu olarak Osmanlı Meclisi'ne girdi, Cemal Paşa'nın Kanal Harekâtına da bir Dürzi birliği ile beraber katıldı, Paşa'nın Suriye'de uyguladığı sert politikaya ve idamlara karşı çıkmaması üzerine Arap aydınlarının tepkisini çekmesine rağmen İttihadçılar'a verdiği destekten vazgeçmedi ve bu yüzden "Osmanlı'dan daha fazla Osmanlı olmak istemekle" suçlandı. Bir ara Mersin'de yaşadı, bir Türk-Arap federasyonunun kurulması için çaba gösterdi, uzun yıllarını İsviçre'de sürgünde Arap ülkelerinin bağımsızlığı için faaliyette bulunarak geçirdi ve hayatının son günlerinde gittiği Beyrut'ta 9 Aralık 1946'da vefat etti.

Arap dünyasının geleceği ile ilgili tahminlerinin çoğu sonraki senelerde çıkan, modern Arap Edebiyatı'nın en önemli isimlerinden olan ve "belâğatin prensi" denen Emir Şekib Arslan, Lübnanlı Dürziler'in lideri Kemal Canbulat'ın kayınpederi ve Dürziler'in şu andaki lideri Velid Canbulat'ın da büyükbabası idi.

1917 sonlarında Enver Paşa tarafından vazife ile Almanya'ya gönderilen Emir Şekib Arslan, bu mektubunda Avrupa'daki faaliyetlerini ve karşılaştığı hâdiseleri anlatmaktadır.

Türkçesi kırık olan Şebip Arslan'ın imlâsını ve ifadelerini aynen bıraktım ancak mektubu paragraflara ayırdım.

11 Desembr 1919

Nûr-ı uyûnum paşam efendim hazretleri,

Asdak bendegânınız Şekib Arslan işbu arızayı hâkipâ-yı devletinize takdim ediyor:

Geçen sene felâketimiz olur olmaz sizden Dersaadet'e dönmek zımında bir telgrafname aldığıma binâen Berlin'den ayrılarak Romanya tariki ile Dersaadet'e geliyor idim. Bindığım vapur denizde iki gece kaldıktan sonra bir emre binâen Odesa'ya geldi. Orada İstanbul'a gidecek bir vapur buldum. Şu kadar ki, vapur hareket eder iken Şeyh Sâlih el-Tunûsî, Şeyh Abdülâziz

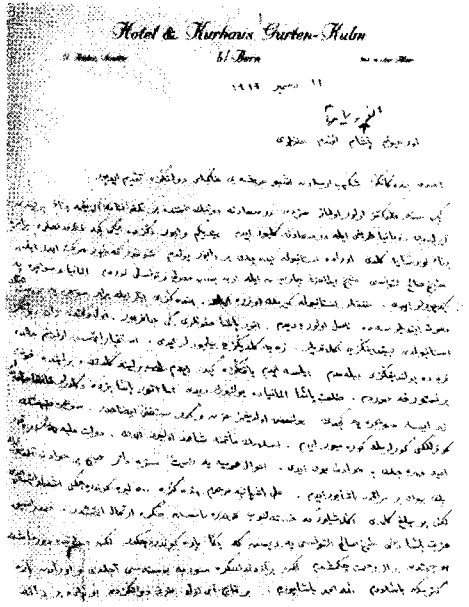
Çavuş ile on beş Mısırlı ve Tunuslu gördüm. Almanya ve Sviçre'ye gidiyorlardı. Müttefikler İstanbul'a girmek üzere idiler. Bendenizi onlar ile beraber Sviçre'ye azimet etmeye davet ettilerse de 'Nasıl olur?' dedim. 'Enver Paşa Hazretleri beni çağırıyor'. Ol vakitte zât-ı devletiniz İstanbul'dan çıktığınızı anlattılar. Nereye geldiğinizi bilmiyorlar idi. İstihbâr etmiş olduğum halde nerede bulunduğunuzu bilemedim. Bilsen idim yanınıza gider idim.

Ne ise, Berlin'e geldik. Berlin'de Kont Brunstorfa sordum. Talât Paşa Almanya'da bulunuyorlar dedi ama Enver Paşa bizde değildir, Kafkasya'dadırlar. Ne ise, Sviçre'ye geçtik. Bulunmuş olduğumuz hüzün ve keder, müstagnî-i izahdır. Sviçre[de] tabiatın güzelliğini gözlerimle göremiyor idim. İslâm'ın matemine şahid oluyor idik. Devlet-i aliyyeye zerre kadar ümid verecek bir havadis yok idi. Ahvâl-i umûmiyeye zamimeten size dair hiçbir havadis alamıyor idik. Pek büyük bir merakta yaşıyor idim.

Ali Başhamba merhum bendenize 500 lira göndereceğini iş'âr etmiş idi, lâkin bu meblâğ gelmedi. Anlaşıyor ki hastalanıp gönderememiş, sonra irtihâl etmiştir. Sadr-ı esbâk İzzet Paşa dahi Şeyh Salih el-Tunusi'ye demiş ki, "Bana para gönderecektir". Lâkin sadarete durmamıştır. Bu cihetten biraz zahmet çekmiştim. Lâkin birazdan sonra Suriye postası açıldı ve oradan para getirmeye başladım. Lillâhi'l-hamd yaşıyorum.

Birkaç ay evvel taraf-ı devletinizden burada bir zâta bir mektup geldiğini pek gizlide istihbâr ettim. Nereden? Hangi memleketten? Bilemedim. Maamaafih sıhhat ve âfiyette bulunduğunuzu anladığımdan bu haber bana büyük bir müjde oldu.

Birazdan sonra General Denikin bir gazeteciye verdiği bazı beyânatta dedi ki: "Sovyet kumandanlarından Enver Paşa ile Von Bulow mevcuttur. Enver Paşa ise 70 bin Türk ve Ş[Ç]inli başında bulunuyorlar". Bu beyâna binâen anladık ki siz Rusya'dasınız ve ekseriya Türkistan'da mevcutsunuz. Sonra diğer rivayetler geldi: "Hayır, Türkistan'da değildirler, Azerbaycan'dadırlar". Times neşretti ki, Kafkasya'da Enver Paşa bulunduğu tahakkuk etti. Bilâhare diğer havadis çıktı ki, siz Türkistan'dasınız ve [.....]'ı en ziyade sıkıştıran ordunuzdur. Afganistan'ın İngiliz ile muharebesini bazı gazeteler size azvettiler. İngiliz gazeteleri herşeyi size isnâd ederler. Mısır ihtilâlini Câmiü'l-Ezher ile münasebetiniz vasıtasıyla icad ettiniz, Kürdistan'da siz ahaliyi iğtişâşa teşvik ediyorsunuz, Anadolu'daki hareket yine sizin teşvikâtınız üzere oldular, bütûn Asya-yı Vustâ'daki Bolşevikî propagandası sizin vasitanız ile oluyor. Bunun için Bolşevikler ile akvâm-ı

İslâmiye arasındaki âlâkattan dolayı hükûmât-ı garbiye ve ale'l-husus İngiltere titriyorlar. Daima bu bahis gazetelerinde geçiyor.

Buna mukabil Mısır'da, Hindistan'da, Türkiye'de, bütün memâlik-i İslâmiye'de Bolşevikiler'in muvaffakiyet ve muzaferiyetlerini arzu ediyorlar. Zira İngiltere ile Fransa bunlara da galip gelirlerse akvâm-ı İslâmiye'yi daha ziyade zelil ve makhûr ederler. Nefs-i Suriye'de bunu anlamaya başladılar. Rusya'da ve Rusya'nın Müslûmanları başında bulunmanızı bütün İslâm, kemâl-i memnuniyet ile istihbâr ediyorlar. Mısır'dan, sizden müstahber çok mektuplar alıyoruz. Heryerden yapmakta bulunduğunuza dair isti'lâm vardır. Mekhûr milel-i İslâmiye her taraftan harekât ve sekenâtınıza bakarak nefes-i hayat tenessüm ediyorlar.

Devlet-i aliyyenin felâketinden sonra hemen Rusya'ya gidip çalışmaya başlamanız şahsınız için çok iyi oldu. Bu vasıta ile pek çok telâfi ettiniz. Devlet-i Osmaniye'nin felâketini tehvîn edecek ve İslâmiyet'in istikbaline büyük bir hizmet teşkil eyleyecek bir sa'y olduğunu herkes teslim ediyor. Bendeniz filvâkî tamamıyla nerede bulunduğunuzu bilmiyorum. Bir aydanberi birisi dâmâd-ı âliniz Nâzım Beyefendi'nin Berlin'de adresini verdi. Müşârûnileyhe zât-ı devletinize kadar bir arıza gönderilmesi imkânından sordum, evet mümkündür, yazdılar. Bana yazdığı gibi işbu arızayı takdim etmeye mübâderet ettim. Yol açık olsa idi size kadar bizzat gider idim. Yüzünüzü görmemeye dayanamıyorum. Yolların açılmalarını sabırsızlıkla bekliyorum ki ziyaretinizi ifa edeyim. Geçen sene İstanbul'dan ayrıldığınız sırada denizde bir fırtınaya tesadûf ettiniz ve hasta düştünüz ve yatakta iki ay kaldığınızı işitmiştik. Ama pek sonra ve iade-i âfiyet buyurulduğu zaman bunu işittik. Tuhaftr ki Mısır'dan bana yazıyorlar ki, ben Türkistan'da yahud Afganistan'da Enver Paşa hazretleri ile beraber bulunduğum şâyî idi. Vâkıa cismen gidemedim, lâkin rûhen daima maiyetinizdeyim.

Bir seneden aşağıda Suriye'de ve Arabistan umûmunda büyük tebeddülât husûle geldi. Zaten en ziyade Türkler'den nefret Suriye'de ve ikinci derecede Irak'ta idi. Siz bilirsiniz ki, ben Araplar'ı bu nefrette bütün bütün haksız görmüyorum. Bazı Türk memurlar ve zâbitânı bed muamele ile Araplar'ı muamele ediyorlar idi. İstanbul'daki son siyaset yani siyaset-i Tûrâniye, Araplar ile Türkler arasında bir fâsıla-i kübrâ teşkil etti. Maamafih, Araplar'a diyor idim "Az bir vakitten sonra ağlayarak Türkler'i arayacaksınız. Çünkü biliyorum ki Fransa Suriye'yi işgal edecek ve Müslûmanlar zelil ve muhakkar olacaklardır. İngilizler, Filistin'i Yahudiler'e verecektir, Irak'ı alacaktır ilh". Böyle oldu. Lâkin bendeniz bu kadar sür'at ile İtilâf Devletleri Araplar'a karşı [.....]yâtını göstereceklerini zannetmiyordum idim. Dört beş sene kadar iş süreceğini zannediyor idim. Hayır, bir seneden aşağıda hissiyât tamamıyla değişti. Fransa hakkında değişmedi. Çünkü İslâm-ı Arap hiçbir vakit Fransa'yı sevmediler. Yalnız ne kadar vaktiyle bağurdık ki "Yâhu, İngiltere'ye itimad etmeyiniz. İngiltere, Türkler'den ziyade Araplar'ın düşmanıdır. İngiltere, Bahr-ı Ahmer sevâhilinde hiçbir vakit bir istiklâl-i Arabî çekemez ilh...", dinlemediler. İngiltere'nin muavenetiyle mutlaka Araplar eski saltanatlarını iade edeceklerin kanaatinde idiler. Mahsûs edilleimizi mantıklı sözlerimizi o zamanda tedkik etmek istemediler.

Lâkin birkaç aydan [buyana] Şerif Hüseyin ile evlâdı Emîr Faysal, İngiltere ile münakaşada bulunuyorlar. İngiltere, Şerif Hüseyin'e verdiği

taahhüdâtı unutupyor. Başka bir surette te'vîl ediyor. "Fransa'nın menâfiine muhîl olmayan yerlerde Araplar'a istiklâl vereceğiz dedik" diyor. Filistin kıt'asını İngiltere kendi himâyesi altında Yahudiler'in vatan-ı kavmisini yapmak istiyor. Suriye'nin sevâhili yalnız değil nefs-i Şam ve Halep, Fransa'nın muntkasında dahîl add ediyor. Irak'a gelince: İngiltere, bu memlekette Musul'dan Basra'ya hâkim kalacağını kararlaştırdı. Yani, Şerif Hüseyin kazandığı şey Hicaz'da müstakil olmak (ve bu şimdilik) ve Suriye'de Fransa'nın hükmü altında evlâdı Faysal'ı emir yapmaktır. Bittabû bundan kimse râzî olmadı.

Emir Faysal, Suriye'den büyük bir hey'et getirerek Londra'ya gelmiştir. Hey'ette ammizâde Emin Arslan Bey mevcuttur. İngiliz ile ittifak edemediler. Lloyd George, Faysal'ı tehdit ettiğine karşı Faysal cevap vermiş ki "Ben Hicaz'a döneceğim". Ancak, Suriyeliler istiklâl-i tâmlarını silâh ile ölünceye kadar müdafaa edecekler. Bilâhare İngiltere Fransa'yı iş'âr etmiştir ki, Faysal ile ittifak etsin. Fransa, Suriye'ye 30 bin asker göndermesine mebnî Faysal'a karşı evveleminde hiç tesâhül göstermedi. İki ay sürdü, iki taraftan ısrar oldu. Bu esnâda Suriye'ye muhâberâtın hakikati aksetti. Suriyeliler öyle bir inkisâr-ı hayâle uğramışlar ki, kâmilten ayaklandılar. Cebel-i Lübnan'daki Marunîler'den maâda İslâm'ın cümlesi ile Hristiyan Ortodokslar protestolar ile iktifa etmeyip hergün binlerce gönüllü kaydolunuyorlar. Heyecan, Fransa aleyhinde yalnız değil, İngiltere aleyhinde dahi oluyor. Fransızlar, Bekaa kazasına tecavüz etmek istememişler iseler de, Şam'dan üç bin asker-i Arabî iki günde gelmiş ve Fransızlar'ı Bekaa'dan taretmişlerdir. Cebel-i Lübnan'da Dürziler ile Fransızlar arasında kanlı müsâdemât vuku bulmuştur. Lâzkiye'de Nusayrî tâifesiyle Fransızlar ile dahi diğer vak'alar oldu. Fransızlar Beyrut'ta vesair sevâhilde öyle bir idare yapmışlar ki, nefs-i Hristiyanlar "Türkler'e Allah razı olsun" söylemeye başlamışlar. İrtikab, zulüm, gadr, usulsüzlük, azamet, ilh. Suriye sevâhilindeki Fransız idaresinde hükümfermâ oluyor. Halbuki, Şam hükümet-i arabîyesinde yüz kat daha iyidir. Asayiş büsbütün Fransa'nın muntkasında mefkuddur. Şam idaresinde mevcuttur.

Maamafih, Fransa Şam'a ilerlemek istiyor. İngiltere ve alelhusus Allenby, Fransa'ya samimâne muavenet ediyor. Çünkü, İngiliz bakıyorlar ki bu gidiş ile Suriye yalnız değil, Irak da istiklâl edecektir. Cezîretü'l-Arab, İngiltere'nin zir-i saltanatına düşmeyecektir. Şimdiden nefs-i Şam'dan bu istiklâl tohumunu kaldırmak istiyor. Şam hükümeti 20 bin munzam asker Iraklı kaymakam Yasin Bey marifetiyle tanzim etmiştir. Ordu-yı Osmanî'den evlâd-ı Arap zâbitân kâmilten çıkmamışlar ise de onlardan 800 zabıt Suriye hükümet-i arabîyesine iltihak etmişlerdir. Orada ne kadar Türkler silâh, cephane, mühimmat terk etmişler ise, Araplar almışlardır. Dürziler, Şiiler, Nusayriler, Kürdler, Çerkesler ile kabâil-i bedeviyenin ekserisi müsellâhdırlar ve kâmilten istiklâllerine musırrdırlar. Yasin Bey (şimdi Paşa) bu heyecanın ruhu olduğu için Maraşal Allenby'yi ib'ad etmiştir. Buna binâen 60 bin kişi Şam'da nümayiş yapmışlardır, protesto etmişlerdir ve her gün ordu-yı Arabî tehaşşüd ediyor. Gazetelerde Araplar'ın prensibi: Ya istiklâl, ya mevt. Vakıa, Beyrut gazeteleri o kadar yazamıyorlar. Zira, Fransızlar gazeteleri tatil ediyor. Karâin-i ahvâle nazaran Fransa ile Suriye Araplarıyla muharebe lâbüddür. Herkes bunu diyor. Suriye'de Mustafa

Kemal Paşa'nın harekâtını alkışlıyorlar. Belki muhabere vardır. Yani, Türkler ile Araplar arasında sabık uhuvvet, İngiltere ile Fransa siyaset-i gaddarânesi sayesinde yavaş yavaş dönüyor. Nefs-i Şerif Hüseyin ile evlâdı içlerinde İngiliz'in düşmanları oldular. Ancak şimdilik ketmediyorlar. Fırsatları bekliyorlar. İngiltere de Şerif Hüseyin'in itmâ-ı istilâcüyânesine bir hadd koymak için düşmanı İbn Suud'a çok yüz veriyor. İbn Suud ile İbn Sabah, son günlerde Londra'ya İngiliz'in davetleri üzerine birer hey'et göndermişlerdir. Kral ile mülâkat etmişlerdir. Hep Şerif Hüseyin kuvvetini zayıf etmek içindir. Tekmil şimdiki görmekte bulunduğu siyaset İngilizya'ya harp esnasında öyle gösterdim. Ne kadar pişman olacağını makalelerimde yalnız değil oğlu Şerif Ali'ye açık bir mektupta yazdım. Bu sefer Faysal maiyetinde bulunan bir zât Paris'ten bana yazar ki, ancak Türkler bed muamelesi Araplar'ı bu siyasete soktu. Cevaben lâzım her şeyi söyledim. Türkler'in cehennemi, Frenkler'in cennetinden daha mahmuldür dedim. Ne kadar söyledik, dinlemediniz dedim. İngiliz[ler'in], Kuds-i Şerif'e girmelerine Şerif Hüseyin tebrik etti. Hâlâ Türkler yüzümüze bunu ta'yib ederek söylüyorlar. Müslümanlar bir dere kadar kan döktükleri yerin Hristiyanlar'a avdeti için, Resulullah oğlu Hristiyanlar'a tebrik ediyor idi... Bu surette Kudüs'ü Araplar'a vereceklerin ümidinde idi ise? Ne kadar budalalıktır! El-hâsıl, kalbimde ne kadar h[.....] var ise yazdım. Çünkü, Faysal bu mektubu okuyacaktır. Müşârûnileyh, benim biraderim Adil'i Şam'a geldiği gibi Şam'a çağırıp hükümet-i Arabiye'nin hâkim-i askerisi muavin-i mülkisi yapmıştır. Yani bize yaklaşmak istiyor. Hakkında daima sitayiş ile söylüyor. Suriye'ye avdet etmeye teklif edildim, lâkin istinkaf ettim, "Bu ahvâli göremiyorum" dedim. Zaten, Şam'ın istiklâline inanmıyorum. İngilizler ile Fransızlar tam istiklâl-i Arabî aleyhindedirler ve Araplar gerek Suriye'de, gerek Irak'ta, gerek Yemen'de her tarafta İngiliz ile Fransa'ya karşı kıyam edecekleri ve Türkler ile bi'l-muhabere tevhid-i harekât eyleyecekleri iki ve iki dört yapar derecesine bence muhakkaktır. Dört-beş günden [buyana] Paris'teki hey'et-i Arabiye'den mühim bir zat bana mahsûs uğradı. Ahvâli bana serdetti. Sonra, İstanbul'a azîmet etmek zımında çabuk gitti. Mustafa Kemal ile Rauf ile görüşmek istiyor. Cephane meselesi Araplar'ı merak ettiriyor. Muharebe için kâfi tüfenkler varsa da diyor, yani 200 bin tüfenk Şam'da varsa, ancak fişenk kâfi değildir. Suriye'de 10 milyondan ziyade yoktur. Hicaz'da 60 milyon fişenk vardır, lâkin Hicaz muhafazası da lâzımdır. Hattâ şu zat "Rusya'da Bolşevikî hükümeti ile alâka mümkün ise biz hazırız" dedi. Ancak acaba bize Anadolu tariki ile silâh cephane yetiştirebilirler mi?

Bu meseleyi bendeniz de zât-ı devletinize arz ediyorum. Mütalâanız nedir? Bendeniz görüyorum ki, Suriye ve Irak ahalisi İngiliz ve Fransız ile tutuşacaklardır. Sizin vasitanızla bunlar silâh cephane meselesini bir dereceye kadar temin edebilirlerse tekrar Araplar ile Türkler'in ittihâdı pek mümkündür. Bu ders, Araplar'a kâfi oldu. Devlet-i Osmaniye'nin Arabistan'da tarafdârânı gün be gün, saat be saat çoğalıyorlar. İngiltere ve Fransa'nın aleyhinde cereyân-ı umûmî oluyor. En muannid, en mükâbir teslim etti ki: İngiliz ve Fransız'ın rekabetleri Türkler'de münhasır değildir, umûm İslâm'a şâmilidir. Şimdi, Araplar Anadolu'ya bakıyorlar. Mustafa Kemal'in teşkilâtını alkışlıyorlar. Sizin de havadisinizi Suriye gazetelerinde takip ediyorlar. Demek ki bu iki milletin tekrar ittihâdı her vakitten ziyade

taahhüdâtı unutupyor. Başka bir surette te'vîl ediyor. "Fransa'nın menâfiine muhîl olmayan yerlerde Araplar'a istiklâl vereceğiz dedik" diyor. Filistin kıt'asını İngiltere kendi himâyesi altında Yahudiler'in vatan-ı kavmisini yapmak istiyor. Suriye'nin sevâhili yalnız değil nefs-i Şam ve Halep, Fransa'nın muntıkasında dahîl addediyor. Irak'a gelince: İngiltere, bu memlekette Musul'dan Basra'ya hâkim kalacağını kararlaştırdı. Yani, Şerif Hüseyin kazandığı şey Hicaz'da müstakil olmak (ve bu şimdilik) ve Suriye'de Fransa'nın hükmü altında evlâdı Faysal'ı emir yapmaktır. Bittabû bundan kimse râzî olmadı.

Emir Faysal, Suriye'den büyük bir hey'et getirerek Londra'ya gelmiştir. Hey'ette ammizâde Emin Arslan Bey mevcuttur. İngiliz ile ittifak edemediler. Lloyd George, Faysal'ı tehdit ettiğine karşı Faysal cevap vermiş ki "Ben Hicaz'a döneceğim". Ancak, Suriyeliler istiklâl-i tâmlarını silâh ile ölünceye kadar müdafaa edecekler. Bilâhare İngiltere Fransa'yı iş'âr etmiştir ki, Faysal ile ittifak etsin. Fransa, Suriye'ye 30 bin asker göndermesine mebnî Faysal'a karşı evveleminde hiç tesâhül göstermedi. İki ay sürdü, iki taraftan ısrar oldu. Bu esnâda Suriye'ye muhâberâtın hakikati aksetti. Suriyeliler öyle bir inkisâr-ı hayâle uğramışlar ki, kâmilên ayaklandılar. Cebel-i Lübnan'daki Marunîler'den maâda İslâm'ın cümlesi ile Hristiyan Ortodokslar protestolar ile iktifa etmeyip hergün binlerce gönüllü kaydolunuyorlar. Heyecan, Fransa aleyhinde yalnız değil, İngiltere aleyhinde dahi oluyor. Fransızlar, Bekaa kazasına tecavüz etmek istememişler iseler de, Şam'dan üç bin asker-i Arabî iki günde gelmiş ve Fransızlar'ı Bekaa'dan tardedmişlerdir. Cebel-i Lübnan'da Dürziler ile Fransızlar arasında kanlı müsâdemât vuku bulmuştur. Lâzkiye'de Nusayrî tâifesiyile Fransızlar ile dahi diğer vak'alar oldu. Fransızlar Beyrut'ta vesair sevâhilde öyle bir idare yapmışlar ki, nefs-i Hristiyanlar "Türkler'e Allah razı olsun" söylemeye başlamışlar. İrtikab, zulüm, gadr, usulsüzlük, azamet, ilh. Suriye sevâhilindeki Fransız idaresinde hükümfermâ oluyor. Halbuki, Şam hükümet-i arabîyesinde yüz kat daha iyidir. Asayiş büsbütün Fransa'nın muntıkasında mefkuddur. Şam idaresinde mevcuttur.

Maamafih, Fransa Şam'a ilerlemek istiyor. İngiltere ve alelhusus Allenby, Fransa'ya samimâne muavenet ediyor. Çünkü, İngiliz bakıyorlar ki bu gidiş ile Suriye yalnız değil, Irak da istiklâl edecektir. Cezîretü'l-Arab, İngiltere'nin zir-i saltanatına düşmeyecektir. Şimdiden nefs-i Şam'dan bu istiklâl tohumunu kaldırmak istiyor. Şam hükümeti 20 bin munzam asker Iraklı kaymakam Yasin Bey marifetiyle tanzim etmiştir. Ordu-yı Osmanî'den evlâd-ı Arap zâbitân kâmilên çıkmamışlar ise de onlardan 800 zabıt Suriye hükümet-i arabîyesine iltihak etmişlerdir. Orada ne kadar Türkler silâh, cephane, mühimmat terk etmişler ise, Araplar almışlardır. Dürziler, Şüiler, Nusayriler, Kürdler, Çerkesler ile kabâil-i bedeviyenin ekserisi müsellâhdırlar ve kâmilên istiklâllerine musırdırlar. Yasin Bey (şimdi Paşa) bu heyecanın ruhu olduğu için Maraşal Allenby'yi ib'ad etmiştir. Buna binâen 60 bin kişi Şam'da nümayiş yapmışlardır, protesto etmişlerdir ve her gün ordu-yı Arabî tehaşşüd ediyor. Gazetelerde Araplar'ın prensibi: Ya istiklâl, ya mevt. Vakıa, Beyrut gazeteleri o kadar yazamıyorlar. Zira, Fransızlar gazeteleri tatil ediyor. Karâin-i ahvâle nazaran Fransa ile Suriye Araplarıyla muharebe lâbüddür. Herkes bunu diyor. Suriye'de Mustafa

Kemal Paşa'nın harekâtını alkışlıyorlar. Belki muhabere vardır. Yani, Türkler ile Araplar arasında sabık uhuvvet, İngiltere ile Fransa siyaset-i gaddarânesi sayesinde yavaş yavaş dönüyor. Nefs-i Şerif Hüseyin ile evlâdı içlerinde İngiliz'in düşmanları oldular. Ancak şimdilik ketmediyorlar. Fırsatları bekliyorlar. İngiltere de Şerif Hüseyin'in itmâ-ı istilâcüyânesine bir hadd koymak için düşmanı İbn Suud'a çok yüz veriyor. İbn Suud ile İbn Sabah, son günlerde Londra'ya İngiliz'in davetleri üzerine birer hey'et göndermişlerdir. Kral ile mülâkat etmişlerdir. Hep Şerif Hüseyin kuvvetini zayıf etmek içindir. Tekmil şimdiki görmekte bulunduğu siyaset İngilizya'ya harp esnasında öyle gösterdim. Ne kadar pişman olacağını makalelerimde yalnız değil oğlu Şerif Ali'ye açık bir mektupta yazdım. Bu sefer Faysal maiyetinde bulunan bir zât Paris'ten bana yazar ki, ancak Türkler bed muamelesi Araplar'ı bu siyasete soktu. Cevaben lâzım her şeyi söyledim. Türkler'in cehennemi, Frenkler'in cennetinden daha mahmuldür dedim. Ne kadar söyledik, dinlemediniz dedim. İngiliz[ler'in], Kuds-i Şerife girmelerine Şerif Hüseyin tebrik etti. Hâlâ Türkler yüzümüze bunu ta'yib ederek söylüyorlar. Müslümanlar bir dere kadar kan döktükleri yerin Hristiyanlar'a avdeti için, Resulullah oğlu Hristiyanlar'a tebrik ediyor idi... Bu surette Kudüs'ü Araplar'a vereceklerin ümidinde idi ise? Ne kadar budalalıktır! El-hâsıl, kalbimde ne kadar h[.....] var ise yazdım. Çünkü, Faysal bu mektubu okuyacaktır. Müşârünileyh, benim biraderim Adil'i Şam'a geldiği gibi Şam'a çağırıp hükümet-i Arabiye'nin hâkim-i askerisi muavin-i mülkisi yapmıştır. Yani bize yaklaşmak istiyor. Hakkında daima sitayiş ile söylüyor. Suriye'ye avdet etmeye teklif edildim, lâkin istinkaf ettim, "Bu ahvâli göremiyorum" dedim. Zaten, Şam'ın istiklâline inanmıyorum. İngilizler ile Fransızlar tam istiklâl-i Arabî aleyhindedirler ve Araplar gerek Suriye'de, gerek Irak'ta, gerek Yemen'de her tarafta İngiliz ile Fransa'ya karşı kıyam edecekleri ve Türkler ile bi'l-muhabere tevhid-i harekât eyleyecekleri iki ve iki dört yapar derecesine bence muhakkaktır. Dört-beş günden [buyana] Paris'teki hey'et-i Arabiye'den mühim bir zat bana mahsûs uğradı. Ahvâli bana serdetti. Sonra, İstanbul'a azîmet etmek zımında çabuk gitti. Mustafa Kemal ile Rauf ile görüşmek istiyor. Cephane meselesi Araplar'ı merak ettiriyor. Muharebe için kâfi tüfenkler varsa da diyor, yani 200 bin tüfenk Şam'da varsa, ancak fişenk kâfi değildir. Suriye'de 10 milyondan ziyade yoktur. Hicaz'da 60 milyon fişenk vardır, lâkin Hicaz muhafazası da lâzımdır. Hattâ şu zat "Rusya'da Bolşevikî hükûmeti ile alâka mümkün ise biz hazırız" dedi. Ancak acaba bize Anadolu tariki ile silâh cephane yetiştirebilirler mi?

Bu meseleyi bendeniz de zât-ı devletinize arz ediyorum. Mütalâanız nedir? Bendeniz görüyorum ki, Suriye ve Irak ahalisi İngiliz ve Fransız ile tutuşacaklardır. Sizin vasitanızla bunlar silâh cephane meselesini bir dereceye kadar temin edebilirlerse tekrar Araplar ile Türkler'in ittihâdı pek mümkündür. Bu ders, Araplar'a kâfi oldu. Devlet-i Osmaniye'nin Arabistan'da tarafdârânı gün be gün, saat be saat çoğalıyorlar. İngiltere ve Fransa'nın aleyhinde cereyân-ı umûmî oluyor. En muannid, en mükâbir teslim etti ki: İngiliz ve Fransız'ın rekabetleri Türkler'de münhasır değildir, umûm İslâm'a şâmilidir. Şimdi, Araplar Anadolu'ya bakıyorlar. Mustafa Kemal'in teşkilâtını alkışlıyorlar. Sizin de havadisinizi Suriye gazetelerinde takip ediyorlar. Demek ki bu iki milletin tekrar ittihâdı her vakitten ziyade

mümkün oldu. Ancak, Almanya eski şekli yahud Avusturya ile Macaristan hükmü gibi olmalıdır. Netice itibariyle bu şekil eski şekil gibidir, lâkin her memleket kendi dahilinde müstakil kalması iki milletin muhâdenetleri için daha müsaittir. Bu silâh ve cephanenin meselesine dair cevâb-ı devletinizi bekliyorum.

Yine başka bir çare vardır: Rusya yahud Almanya'dan fişenk imâlâtı için lâzımgelen makineler ve ustaların getirilmesidir. Arzu ederim ki siz bunu yaptırırınız ki evlâd-ı Arap anlasınlar ki Enver Paşa Enver Paşa'dır, herşeyden evvel İslâm'dır ve âlem-i İslâm onun şahsına bu kadar meftûn ise haklıdır. Ordu-yı Arabî'nin zâbitânı 800 kişi, sizin muhiblerindendir. Hattâ içlerinde Arapça tekellüm eden Türkler vardır.

Sviçre'ye geleli tam bir sene oldu. Her zamanda ve otuz üç seneden beri kalbim devlet ve milletin müdafaasında fütur etmedi. Ama bu sene zarfında her zamandan fazla çalıştım. Ne kadar yazdık, ne kadar nutuk yaptık, ne kadar muhabere ettik, size arz etmek pek uzundur. Buranın en muhteşem otelinde ikamet ettim ve Berlin'de yaptığım gibi burada yapıyorum. Ricâl-i siyasiyeye ziyafetler, gazetelerin muharrirlerine mümkün olduğu kadar hediyeler, kendi şân ve haysiyetime lâyık ve maslahat-ı İslâmiye'ye muvafık bir surette yaşadım. Ne çare ki, Sviçre'nin Fransız gazeteleri, cümlesi aleyhimizdedirler. Feuille Gazetesi, yalnız bizi sâir mağluplar gibi müdafaa ediyor ve biz bu gazeteye risaleler gönderiyoruz. Bu gazete çok ehemmiyet alıyor. Fransa hükûmeti onu menediyor. Lâkin bu memnuiyete rağmen Fransa'ya giriyor. Bern şehrinde Congrès Pacifiste in'ikad etmişti. Her milletten mümessiller vardı. O kongrede üç nutuk yaptım ve gayet şiddetli söyledim ve alkışladılar. Şeyh Çâviş de iki defa söyledi. Reşid Savfet Bey de bir defa söyledi. Ne ise, hukuk-ı Osmaniye ve İslâmiye'yi müdafaa edebildik.

Bern'de dahi geçen kışta Beynelmîl Sosyalist Kongresi in'ikad etmiştir. 15 gün devam etmiş ve biz devam ediyorduk. Sosyalist olmadığımız için nutuklar söyleyemedik lâkin raporlar verdik ve akvâm-ı İslâmiye'nin istiklâlini hâvî mühim karârât istihsâl ettik. Zaten konferansın en meşhur âzâsı, Fransa sosyalist rüesâsı Mösyö Kasin, Mösyö Longe, Mösyö Mistral vesaire, vesaire daima bendeniz ile beraber idiler. Hollanda sosyalist reisi Mösyö Terulstra dahi benim ahabım oldu. İngiliz sosyalist rüesâsı ile alelhusus Handerson, Ramsey McDonald ile görüşüyor idik. Humanite gazetesi, yani Fransa Sosyalist Fırkası lisanı ve Mösyö Kasin gazetesi bulunan ceride, Türkiye'nin istiklâlini defaatle müdafaa etti.

Ağustos ayında işbu konferans Lusern'de yine toplanmıştır. Yine gittik. Mısırlılar'dan Şeyh Çâviş, Abdülhamid Said Bey, merhum Mehmed Ferid Bey (bir ay evvel irtihâl etti), Türkler'den Reşid Savfet, Halil Hâlid Beyler, Hindliler'den Vâhîd, Osmanlı Araplar'dan bendeniz. [....]larına yine ziyafetler verdim. Konferansın âzâsıyla bulunuyordum ve bu sefer bendeniz ile Reşid Savfet Bey mesâisi ile konferanstan İzmir vilâyetinden Rumlar'ın ihracı, memâlik-i Osmaniye'yi mütteliklerin orduları tahliyeleri zımnında mutantan bir karar aldık. Bu kararı Mösyö Longe tahrir etmiştir. Bir fıkrada diyor: "Türkler'i nereye taretmek istiyorlar, bunların memleketi Anadolu'dur. Anadolu'dan dahi çıkarmak istiyorlar mı? Âlem-i İslâm cümlesi dünyanın eczâsına mütemmimdir. Niçin adaletten mahrum olsun? Ermeniler'in can ve mallarını vikaye etmek için lâzımgelen tedâbirin ittihazı

ile beraber Türkler ekseriyeti teşkil ettikleri yerlerde müstakil olmalıdırlar, ilh...". Şeyh Salih el Tunusî daima bizimle bulunuyor.

Cenevre'de birkaç ay evvel hukuk-ı Osmaniye'nin müdafaası için bir cemiyet teşkil edilmiş idi. Esbâk şeyhülislâm oğlu Muhtar Bey, bu hususta çalışmıştı. Bendenizi davet ettiler. Gittim ve cemiyetin dâim komisyonu âzâsından intihab edildim. Rûfekam Mahmud Muhtar Paşa, Münir Paşa, Muhtar Bey, dahiliye nâzır-ı esbâkî Reşid Bey, Doktor Cemil Paşa, İkdâm sahibi Cevdet Bey, Reşid Savfet Bey idiler. Teşkilinden sonra Fransa sefaretinde iştirilmiş ki Şekib Arslan, Enver ve Talât tarafından geliyor ve Türkler'in arasında te'lif-i zâtû'l-beyn ediyor. Bu cemiyetin teşkili onun eseridir. Binaenaleyh, Reşid Bey ve İtilâf hükümetlerine mensup diğer rûfeka korkarak istifa etmişlerdir. Bendeniz, işi bozmamak için zâhiren çekildim, maamafih çalışmaya devam ettik.

Malta'da rûfekamızdan 60 zât kadar vardır. Salâh Cimcoz Bey ile muhabere ediyorum. Muhterem peder-i devletinize gönderdim şöyle: "Dites a Hadji Ahmed Pacha [.....]". Gelecek cevapta mühim bir muhabere varsa arzederim. Zaten siyasi şeyler olmayacaktır, sansür vardır.

Şimdi bendenize buyurula[cak] cevapta siyasi şeyler ve silâha ait mütalâât ayrı bir kâğıt üzerine olsun, yazınızdan olmasın, imzanız bulunmasın. Ancak sıhhat ve âfiyet-i devletinizi mutazammın emirnamede imzanızı görmek istirham ederim.

Her emre hazırım. Yollar açılacakları vakit gözlerinizden öpmek, ellerinizi bûs etmek maksadı ile bulunduğunuz yere kadar gitmek niyetimde bulunduğum mârûzdur velinimetim Paşam efendim.

Şekib Arslan

Paris'te iken Mister Wilson'a iki mektup gönderdim. Arabistan'ın hâkimiyet-i padişahî altında kalmak üzere istiklâl-i dahiliyesini istedim. Mister Wilson iki mektuba iki cevap verdi. Mütalââtımı kemâl-i ehemmiyet ile okudu diyor ve sulh müzakeresinde mütalââtımı mevki-i müzakerede koyacaktır. Ancak, Mister Wilson bu meselede yalnız değil. Tekmil dermeyeran ettiği nukaatı bırakmıştır ve teknil akvâmın nazarından düşmüştür. Şimdi Amerika, Versay muahedesini reddediyor.

220

ENVER PAŞA'NIN, HANIMI
NACİYE SULTAN'A ORTA ASYA'DAN
GÖNDERDİĞİ SON MEKTUP

(25 Temmuz 1922)

Enver Paşa, bu mektubu yazmasından on gün sonra, 4 Ağustos 1922 sabahı, şimdi Tacikistan'ın sınırları içerisinde bulunan Çegan Tepesi'nde Sovyet askerleri ile girdiği çatışmada can verecektir.

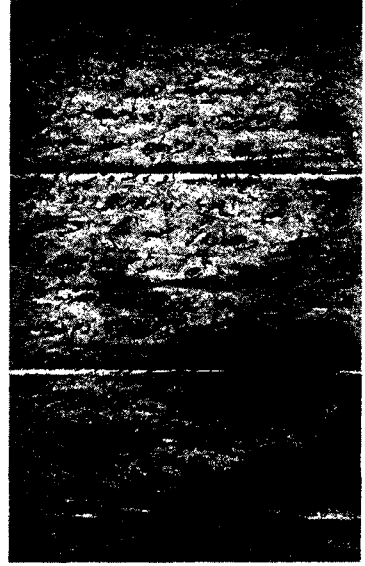
25 Temmuz 1922,
Satılmış¹¹⁹

Naciyecığım! Sevgili sultanım, cici efendiciğim!

Bugün pek sıkıntılı bir hava, tuhaf bir sis, güneş görünmüyor. Düşmandan bir hareket yok fakat henüz sabahtır. Hastalarımı geri gönderdim ve Afgan Emiri'nin askerin ve muavenetin çekilmesinin iyi olmadığını ve Bolşevikler'e emniyet câiz olamayacağını bildirdim ve hiç olmazsa eczâ-yı tıbbiye vesair malzemesinin iadesini istedim. Bakalım ne olacak? Bir de Hacı Sami ve diğer arkadaşların bu tarafa geçmesine müsaade olunmasını talep ettim. İşte efendiciğim, hemân şu satırları yazarak mektubumu kapatıyorum ve içine hergün sana topladığım buranın yabancı çiçeklerinden maâdâ kaç gecedir altında yattığım karaağaçtan kopardığım ufak bir dalı leffediyorum. Seni öper, sever, kucaklar, bu mevcudiyet-i maddiyemle, aşk ve iştîyâkımla sarılarak canını yakar, Hüdâ'nın birliğine yavrularıyla beraber emanet ederim rûhum efendiciğim.

Karaağaca çakımla ismini yazdım.

Enver'in

¹¹⁹ *Satılmış*, Pamir Dağları'ndaki kışlaklardan birinin adıdır.

Dizin

A

- Aarnoud Jan Anne Aleid van Heemstra 362
Abbas Hilmi Paşa 10, 160, 199, 202, 207, 227
Abdullah Avni Bey 27, 30
Abdullah Bey 36
Abdurrahman Şeref Bey 22, 88, 89
Abdülkadir Efendi (Bahriye Yüzbaşısı Fethi Bey'in babası) 28
Abdülaziz Çaviş 471, 476
Abdülbaki Gölpınarlı 14
Abdülezel Paşa 28
Abdülhalik Renda 8
Abdülhamid Said Bey 476
Abdülhamid Zehrâvi 444
Abdülkadir Muhyiddin (Buharalı nâzır) 106
Abdüsselâm bin Selim el-Esmer el-Feytûrî 444
Acemî Paşa 28
Acemistan 122, 124
Adana 7, 62, 130, 135, 183, 237, 258, 274, 276, 461
Adnan Bey (Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in oğlu) 33, 34, 37
Adnan Adıvar 125, 130, 136, 216
Adnan Menderes 439
Afganistan 90, 102, 167, 175, 179, 200, 218, 229, 312, 314, 316, 326, 328, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 348, 349, 350, 351, 354, 461, 463, 472, 473
Afrika 11, 191, 274, 317, 444
Afyonkarahisar 177, 181
Âgâh Bey 251
Ağa Han 186, 279, 287
Ahat Andican 348
Ahmed Bey (Cemal Azmi Bey'in oğlu) 41
Ahmed Cevad Bey (Giritli, muallim) 110
Ahmed Cevdet Bey 83, 168
Ahmed Emin Yalman 234
Ahmed Ertuğrul Bey (İsmail Mahir Efendi'nin oğlu) 29
Ahmed Hâşim 22, 78
Ahmed Hilmi Bey 444
Ahmed İhsan Bey 168, 468
Ahmed Mehmetefendioğlu 363
Ahmed Naci Bey 166
Ahmed Nami Bey 171
Ahmed Nesîmî Bey 196, 198, 264
Ahmed Remzi Bey 7
Ahmed Reşad Efendi (Reşad Hikmet Bey'in oğlu) 29
Ahmed Reşid Bey (Dahiliye Nâzırı) 215, 477
Ahmed Rıza Bey 102, 131, 155, 159, 160, 167, 170, 181, 186, 281, 287, 305, 335, 442, 468, 469
Ahmed Rüstem Bey 156, 159, 182
Ahmed Rüşdü Bey (Cemal Paşa'nın oğlu) 44

- Akagündüz (Enis Avni) 22, 81, 82
 Akdağmadeni 29
 Âkıl Bey (Bekir Sami Bey'in kâtibi) 171
 Âlâeddin Efendi (İsmail Mâhir Efendi'nin oğlu) 29
 Alahuekber Dağları 453
 Ali Başhamba 472
 Ali Bey (Enver Paşa) 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 189, 353
 Ali Cezmi Bey (Cemal Azmi Bey'in oğlu) 41
 Ali Çavuş 101
 Ali Fethi Bey (Okyar) 23, 24, 356, 357, 418
 Ali Fuad Paşa 99, 313, 462
 Ali Kemal 22, 83, 84, 209, 211, 214, 251, 289
 Ali Mazhar Bey 24, 424
 Ali Merdan 103
 Ali Muhsin Paşa 446
 Ali Rıfat Bey 45
 Ali Sâi (Talât Paşa) 9
 Ali Süavi 13
 Aliye Hanım 81, 259, 346, 346, 347
 Alparslan Arslan 23, 24, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 407, 408
 Alp Bey (Bahaeddin Şakir Bey'in oğlu) 38, 55
 Amanullah Han 23, 337, 348, 351
 Amerika 9, 85, 130, 135, 149, 155, 191, 223, 339, 383, 477
 Ankara 10, 21, 22, 24, 27, 30, 34, 43, 62, 81, 82, 88, 89, 99, 100, 125, 132, 133, 146, 153, 154, 158, 160, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 179, 189, 196, 200, 203, 209, 211, 212, 213, 214, 217, 219, 222, 224, 225, 226, 227, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 244, 245, 246, 253, 254, 255, 257, 258, 264, 299, 300, 302, 313, 314, 315, 316, 317, 325, 333, 336, 340, 350, 361, 397, 401, 424, 425, 426, 439, 458, 459
 Aram Fındıklıyan 31
 Ârâmüddeve 207
 Aram Yerganyan 30
 Arap Şeyh 14
 Ardahan 370
 Arif Bey ((Ömer Naci Bey'in oğlu) 28
 Aristide Briand 200, 316, 317
 Arnavutluk 118, 185
 Arşavir Şiragyan 30
 Arzu Enver Erogan 17
 Âsım Bey 13, 85
 Atatürk 3, 7, 8, 27, 47, 316, 363, 440
 Âtîfet Hanım 206
 Atina 169, 173, 195, 257, 361, 381, 382
 Atiye Hanım (Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'nın kızı) 28
 Audrey Hepburn 362
 Auguste Sarrou 317, 319, 321, 323, 325, 326, 327, 328
 Avni Paşa 215
 Avusturya 96, 97, 227, 247, 248, 383, 414, 476
 Ayıntab 133
 Ayşe Ferihan Hanım (İsmail Mahir Efendi'nin kızı) 29
 Ayşegül Bafra 16
 Ayşe Hanım (Karamağara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in kızı) 29
 Ayşe Hanım (Maraşlı muallim Hayrullah Efendi'nin zevcesi) 29
 Ayşe Mekik 17

Ayşe Sıdika Hanım (Cemal Paşa'nın kızkardeşi) 44
 Ayşe Sultan 171
 Azerbaycan 27, 163, 472
 Aziz Akpınarlı 11
 Aziz Nihad Bey (Cemal Paşa'nın yaveri Nusret Bey'in kardeşi) 45
 Azmi Özcan 130

B

Bafra 253, 256
 Bahaeddin Şakir Bey (Baha Bey, Dr. Baha Bey) 21, 27, 29, 30, 36, 38, 55, 171, 177, 179,
 192, 252, 345, 346, 249
 Bahaeddin Bey (Kolağası) 446
 Bakim Efendi 44
 Bâkire Hanım (Cemal Paşa'nın kızkardeşi) 44
 Bakû 123, 124, 132, 314, 344
 Balfour 278, 382
 Batum 10, 98, 102, 112, 192, 205, 209, 311, 353
 Bedii Bey 287
 Bedri Bey 23, 201, 229, 251, 337, 341, 348, 353
 Bedros Bogosyan 30
 Behbud Han Cevanşir 27
 Behiye Sultan 453
 Bekir Gündüz Efendi (İsmail Mahir Efendi'nin oğlu) 29
 Bekir Sami Bey 152, 153, 155, 166, 171, 172, 173, 177, 200, 203, 214, 216, 219, 223,
 224, 226, 228, 229, 244, 245, 246, 249, 251, 253, 255
 Bekirağa Bölüğü 30, 47, 361, 362
 Belgrad 12
 Belkıs Hanım (Mehmed Ali Bey'in hanımı) 28
 Berlin 8, 9, 10, 29, 30, 103, 141, 151, 165, 166, 179, 205, 209, 211, 216, 220, 231, 251,
 317, 318, 319, 320, 321, 323, 325, 326, 327, 328, 330, 337, 339, 341, 345, 346,
 348, 349, 351, 356, 393, 400, 401, 403, 406, 419, 420, 421, 422, 423, 465, 466,
 467, 471, 472, 473, 476
 Bern 158, 166, 177, 194, 196, 198, 199, 200, 202, 220, 227, 257, 260, 261, 262, 328,
 330, 332, 333, 335, 347, 476
 Berthelot 152, 153, 278, 287
 Besim Rifat (Doktor) 444
 Beşiktaş 13, 30
 Beyoğlu 41, 44, 45, 47, 56, 85, 86, 129
 Beyrut 63, 125, 128, 345, 471, 474
 Beyrüsebâ 461
 Binnaz Hanım (Şehid Muhtar Bey'in kızkardeşi) 28
 Bitlis 8, 277, 384
 Boğazhyan 27, 30, 33, 34, 36, 37
 Boğos 55
 Boğos Nubar Paşa 269
 Bolayır 62
 Bolu 132
 Bonomi 212
 Boris Johnson 83
 Bornova 362, 364, 366, 379
 Bosna 96
 Britanya 149, 271, 273, 274, 275, 276
 Brüksel 79, 249
 Buhara 102, 103, 104, 105, 106, 112, 218, 311, 312, 341, 342, 348, 431

Buket Gongu 17
 Bulgaristan 69, 70, 96, 97, 138, 179
 Burhaneddin Efendi 81, 198, 259
 Bursa 17, 30, 71, 132, 139, 464
 Bükreş 228
 Büyük Britanya 273, 275

C

Cafer Bey (Tiflis Şehbenderi) 123
 Cafer Seydahmed Kırırmer 22, 166, 171, 188, 189
 Calust Gülbenkian 22, 190, 191
 Câmî Bey 137, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 162, 166, 168, 169, 171, 172, 174, 203, 214
 Carlsbad 294, 295, 304
 Caroline Koç 362
 Catanzaro 270
 Cavid Bey 8, 9, 10, 11, 16, 17, 19, 22, 23, 57, 59, 65, 71, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 88, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 105, 107, 117, 118, 120, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 151, 153, 155, 157, 158, 161, 165, 166, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 188, 190, 192, 193, 195, 197, 199, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 212, 214, 215, 217, 219, 221, 223, 225, 227, 228, 232, 234, 236, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 258, 260, 263, 264, 265, 270, 278, 296, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 345, 442,
 Cehri Efendi (Vali Reşid Bey'in oğlu) 28
 Celâl Bayar 439
 Celâl Kavur 444
 Celâleddin Arif Bey 165, 171, 172, 173, 179, 214, 216, 217, 219, 222, 224, 227, 249, 251
 Celâleddin Efendi (Maraşlı muallim Hayrullah Efendi'nin oğlu) 29
 Celâl Nuri (İleri) 22, 85, 87,
 Celâl Sahir (Erozan) 79, 143, 205
 Celâsın Bey (Bahaeddin Şakir Bey'in oğlu) 38, 55
 Celile Hanım (Nazım Hikmet'in annesi) 363
 Cemal Azmi Bey 21, 27, 29, 30, 36, 41, 319, 345, 349, 350
 Cemal Paşa 8, 11, 19, 21, 23, 24, 27, 29, 30, 36, 44, 45, 49, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 125, 128, 129, 175, 179, 202, 205, 207, 209, 211, 213, 218, 221, 231, 251, 311, 313, 316, 317, 318, 327, 329, 337, 338, 339, 348, 350, 351, 355, 425, 444, 448, 450, 451, 460, 461, 462, 463, 471
 Cemil Molla 215
 Cenân Hanım (Bahaeddin Şakir Bey'in hanımı) 38, 55
 Cengiz Efendi (Denizli Komiseri Hamdi Bey'in oğlu) 29
 Cenova 110, 112, 165, 263
 Cevad Bey 154, 158, 168, 177, 196, 200, 220, 227, 228, 250, 265, 335
 Cevdet Tahir (Belbez) 258
 Cezmi Efendi (Vali Reşid Bey'in oğlu) 28
 Charles Karabiber 393
 Charles Laurent 317
 Charlton James Giraud 382
 Churchill 278
 Claude Farrère 290
 Colomiès 378

Ç

Çakırcalı Efe 312
 Çanakkale 62, 133, 273, 317, 445, 451
 Çatalca 62, 67, 279

Çerkes Edhem 23, 362, 364, 368, 369, 370
 Çerkes Mehmed 94, 468, 469
 Çerkes Sami 102
 Çerkes Şevket 369, 371
 Çiçerin 102, 219

D

Dağıstan 15, 124
 Damad Ferid Paşa 27, 132, 135, 185, 186, 248, 257, 273, 281, 282
 Damad Fuad Bey 198
 Damad Salih Paşa 94
 Davidof 160, 209
 Davos 192, 260, 262, 317, 335
 Denikin 108, 472
 Dicle 449
 Didar Hanım (Karamağara Nahiye Müdürü Tevfik Bey'in kızı) 29
 Dilşad Hanım (Mahmud Şevket Paşa'nın hanımı) 28
 Dimitrios Gunaris 195
 Diyarbakır 12, 28, 30, 62, 444
 Doktor Avni Bey 426
 Drama 376
 Dürrizade Ahmed Bey 447
 Düzce 132, 133

E

Ebuzziya Tevfik Bey 22, 73, 74, 75, 76, 77,
 Edda Kathleen van Heemstra Hepburn-Ruston 362
 Edibe Hanım 444
 Edip Tümerkan 90
 Edirne 61, 62, 66, 237, 259, 272, 274, 276, 278, 279, 283, 424
 Edmond Lefebvre du Prey 317
 Edmund Allenby 317
 Elmas Perinan Hanım (Cemal Paşa'nın yaveri Nusret Bey'in hanımı) 45
 Emin Bey (Hanyalı, İttihadçı) 17, 444, 445
 Emin Bey (avukat)
 Emin Çölaşan 17, 445
 Emine Adeviye Hanım (Ömer Naci Bey'in hanımı) 28
 Emîr Abdülkadir 450
 Emîr Arslan 471
 Emîr Faysal 473
 Enis Avni (Akagündüz) 81
 Enver Efendi (Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in oğlu) 29
 Enver Paşa 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 23, 24, 28, 29, 98, 102, 103, 104, 105, 110,
 112, 151, 166, 169, 175, 179, 188, 192, 202, 203, 205, 207, 209, 211, 213, 216,
 218, 229, 234, 311, 312, 313, 314, 336, 341, 342, 343, 346, 348, 349, 361, 370,
 374, 382, 448, 449, 450, 452, 453, 471, 472, 473, 476, 477, 478
 Erdal Açıkse 27
 Erhan Afyoncu 17
 Erich Ludendorff 419
 Erol Şadi Erdinç 17, 452
 Ertuğrul Efendi (Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey'in oğlu) 29
 Erzincan 27, 30, 60
 Erzurum 60, 67, 236, 237, 350, 353, 354, 384, 453
 Esad Fuad Bey 156

Eskişehir 151, 195, 314
Eşina 43
Eyüb Sabri 216, 251, 361, 381

F

Fahreddin Bey 211
Fahreddin Efendi (Şehzade) 81
Faik Nüzhet 194, 199, 200, 203, 225, 233, 235
Falih Rıfka Atay 5, 12, 24, 47, 78, 460
Fanni Kaplân 109
Faruk Kardiçalı 17
Fas 317, 361, 393
Fatali Han Hoyski 27
Fatma Hanım (Abdülezel Paşa'nın hanımı) 28
Fatma Hanım (Abdülezel Paşa'nın kızı) 28
Fatma Hanım (İsmail Mahir Efendi'nin hanımı) 29
Fatma İffet Hanım (İsmail Mahir Efendi'nin kızı) 29
Fatma Hanım (Gazi Osman Paşa'nın hanımı) 28
Fatma Memduha Hanım (Midhat Paşa'nın kızı) 28
Fatma Mihriban Hanım (Mehmed Ali Bey'in kızı) 28
Fazıl Ahmed (Aykaç) 22, 80
Feride Hanım (Niyazi Bey'in hanımı) 28, 72
Feriköyü 44, 51
Fethi Bey (Bahriye yüzbaşısı) 28
Fethi Bey (Ali Fethi Okyar) 23, 24, 200, 225, 226, 235, 344, 355, 356, 357, 418
Fevziye Hanım (Denizli Komiseri Hamdi Bey'in hanımı) 29
Feyiz Mehmed Han 321
Feyzi Bey 160
Fikret Hanım (Vali Reşid Bey'in kızı) 28
Filibeli Ahmed Hilmi 444
Filistin 274, 448, 450, 460, 461, 462, 473, 474
Firdes Hanım (Denizli Komiseri Hamdi Bey'in annesi) 29
Fizan 17, 439, 444, 445
Foça 381
Franklin Buillon 153, 177, 317, 321, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333
Fransa 8, 9, 98, 135, 152, 153, 160, 169, 170, 175, 194, 196, 200, 203, 206, 213, 221, 222, 227, 263, 278, 279, 286, 289, 290, 299, 305, 316, 317, 318, 321, 327, 328, 338, 339, 340, 341, 348, 361, 378, 380, 393, 473, 474, 475, 476, 477
Friedrich Kress von Kressenstein 317
Frew (İngiliz rahip) 135
Fuad Köprülü 439
Fulya (Beşiktaş'ın mahallesi) 30

G

Galata 41, 94
Galib Bahtiyar 177
Galib Bey (Makedonya delegesi) 177, 187
Galib Bey (Şerif Paşa'nın sekreteri) 281, 286, 287, 288
Galib Bey (Topçu yüzbaşısı) 445, 446, 447
Galib Kemalî Bey 22, 159, 183, 216, 228, 245, 257
Gazi Osman Paşa 28
Gazze 24, 448, 449
Gelibolu 62, 67
General Denikin 472

General Vrangeli 176
Georges R mond 317, 321, 332
Giresun 253
Girit 12, 444, 445
G  e oğlu Avram 50
Grasse 78
Gurten 192, 194, 196, 262, 263
Gümüşhane 29, 225
Güney Amerika 191
Gürcistan 15, 109

H

Hab be Hanım ( sma l Hakk  Paşa'nın annesi) 28
Hacı Adil Bey 225, 263, 264, 401
Hadice Hanım (Kaymakam Kemal Bey'in hanımı) 33, 34, 37
Hadice Hanım (Midhat Şükrü Bey'in hanımı) 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408
Hadice Müzeyyen Hanım (Cemal Azmi Bey'in hanımı) 41
Had Kursonlar 381
Haf z Abdullah Avni Bey 27, 30
Haf z Behram A a 466
Haf z Hakk  Paşa 24, 453
Haf ze Hanım (Karama ara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in hanımı) 29
Haim Efendi 200, 225
Hakk  Behiç Bey (Denizli Mebusu) 29
Hakk  Bey ( eyh lisl m Hayri Efendi'nin oğlu) 28
Hakk  Bey (Marsilya  ehbenderi) 418
Halep 8, 71, 424, 444, 445, 446, 451, 456, 474
Halide Edib 22, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 283
Halil Bey 168, 169, 175
Halil Bey (Edhem Pa azade) 465
Halil Bey (Halil Mente , Hariciye Nazırı) 198, 200, 225, 418, 442
Halil Halid Bey 155, 476
Halil Muhsin Paşa 447
Halil Paşa (Halil Kut) 15, 28, 99, 100, 105, 350
Hallaçyan 203, 205
Hamdi Bey (Doktor N zım Bey) 98, 106, 117
Hamdi Bey (Cafer Seydahmed'in kardeşi) 189
Hamdi Bey (Denizli komiseri) 29, 143, 181
Hamdi Bey (Telgraf Ba m d r ) 143, 181
H mid Bey (H l l-I Ahmer Reisi) 257, 304
H mi Efendi (Karama ara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in oğlu) 29
Hamr z de Abdurrahman Efendi 447
Handerson 476
Hanya 444
Harun Ali e 146, 152, 154, 156, 157, 159, 160, 162, 165, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 189, 220, 224, 227
Harun Bey 189
Hasan A a 203, 210
Hasan Ali 371
Hasan Behcet Bey (Cemal Paşa'nın oğlu) 44
Hasan Bey ( ttihad ı Emin Bey'in babası, sabun tüccarı) 444
Hasan Fehmi Bey (Kastamonu Milletvekili) 22, 90

Hasan Fehmi Ataç 225
Hasan Mekki Efendi 427
Hasan Necdet Bey (Cemal Paşa'nın oğlu) 44
Hasan Râmi 24, 411, 412, 413
Hasan Tahsin 235
Haydar Taan 23, 354
Hayreddin Paşa 94
Hayri Efendi (eyh lisl m) 28, 432, 442
Hayri Bey 244, 258
Hayriye Hanım (Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in hanımı) 52
Hayriye Tal t Hanım (Hayriye Tal t Bafralı, Tal t Paşa'nın hanımı) 16, 17, 24, 31, 48, 50,
53, 55, 56, 201, 205, 208, 209, 210, 211, 213, 231, 233, 345, 346, 363, 399, 403,
405, 419, 421, 422, 423
Hayrullah Efendi (Maralı muallim) 29
H zum Bey 306
Heathcote-Smith 382, 384
Helena Willman-Grabowska 317
Henri Giraud 362
Henri Joseph Eug ne Gouraud 317
Henry Franklin-Bouillon 317
Henry Torr s 393
Hersek 96
Heybeliada 376
Hicaz 14, 63, 274, 276, 427, 435, 474, 475
Hikmet Bey (Yaver) 196,
Hikmet Hanım (ehid Yüzbaşı Y r k Selim Bey'in hanımı) 28
Hikmet Paşa 222
Hindistan 100, 130, 274, 279, 283, 287, 340, 431, 435, 473
Hive 103, 105
Hocapaa 53, 54
Hokayan Vien 51
Hollanda 362, 383, 476
Hrisostomos Kalafatis 376
Humus 444
Hurid Paşa 195, 196
Hüseyin Ağa 204
Hüseyin Cahid Yalçın 258, 301, 439, 471
Hüseyin H ki Efendi 233
Hüseyin Hilmi 64, 96
Hüseyin Hüsnü Paşa 23, 362, 363, 385
Hüseyin Kazım 215
Hüseyin Ragıp Bey 91, 160
Hüseyin Suad 157, 162
Hüseyin Tosun 244
Hüsnü 14, 23, 83, 118, 125, 186, 257, 362, 363, 364, 371, 385
Hüsnü Ceyhun Sarier 14
Hüsrev Gerede 257

I-İ

Irak 15, 28, 247, 248, 269, 449, 451, 473, 474, 475
İbni Suud 475
İbnül-Arab  444

- İbrahim Edhem Paşa 316
 İbrahim Fevzi 47
 İbrahim Paşa 356
 İdris Çavuş 371
 İnebolu 199, 264, 311
 İngiltere 22, 23, 60, 69, 83, 101, 125, 130, 135, 169, 191, 195, 196, 224, 227, 247, 270, 271, 272, 274, 275, 287, 338, 361, 375, 380, 382, 384, 398, 438, 469, 473, 474, 475
 İran 15, 122, 166, 314, 384
 İrfan Efendi (Karamağara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in oğlu) 29
 İsmail Bey (avukat) 191
 İsmail Canbulat 8, 9, 10, 22, 24, 28, 29, 192, 196, 199, 217, 243, 245, 249, 250, 252, 254, 256, 257, 260, 399, 401, 414, 415, 416, 417, 471
 İsmail Derviş 22, 183, 184, 185, 187
 İsmail Hakkı Bey 418
 İsmail Hakkı Paşa 28, 196
 İsmail Mahir Efendi 29
 İsmet Bey (İsmet Karadoğan) 23, 100, 311, 312, 314, 315, 316, 318, 321, 323, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 348, 351, 352, 353, 354
 İsmet Hanım (Vali Reşid Bey'in kızı) 28
 İsmet İnönü (İsmet Paşa, İnönü) 3, 21, 25, 31, 53, 54, 55, 56, 230, 239
 İspanya 383
 İstanbul 5, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 21, 24, 27, 30, 33, 34, 37, 38, 41, 43, 45, 47, 50, 51, 53, 54, 62, 66, 67, 68, 69, 71, 79, 81, 86, 88, 89, 90, 94, 106, 110, 118, 119, 120, 123, 125, 128, 129, 130, 131, 135, 136, 143, 146, 156, 157, 159, 160, 173, 174, 177, 181, 182, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 196, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 210, 211, 213, 215, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 245, 247, 249, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 263, 265, 269, 270, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 283, 285, 287, 288, 289, 297, 305, 316, 317, 318, 325, 335, 336, 339, 340, 348, 350, 353, 356, 357, 361, 362, 371, 375, 376, 382, 389, 393, 394, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 414, 415, 420, 423, 424, 427, 434, 437, 444, 445, 448, 450, 458, 460, 462, 463, 467, 469, 471, 472, 473, 475
 İsviçre 146, 155, 156, 161, 168, 174, 177, 188, 192, 196, 198, 199, 201, 202, 203, 215, 220, 226, 257, 258, 260, 261, 263, 316, 317, 321, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 334, 336, 339, 348, 362, 397, 471
 İşkodra 61, 62, 66
 İtalya 9, 71, 91, 151, 169, 171, 175, 199, 201, 212, 216, 227, 249, 269, 336, 339, 340, 361, 385, 386, 389, 399
 İzmir 5, 12, 17, 19, 23, 62, 67, 81, 91, 146, 151, 161, 183, 191, 212, 222, 235, 249, 259, 272, 274, 276, 278, 283, 350, 361, 362, 363, 364, 366, 369, 370, 371, 374, 376, 378, 379, 380, 382, 384, 393, 397, 400, 445, 476
 İzmit 83, 133, 234
 İzzet Bey (Serseccadeci) 411
 İzzet Holo Paşa 363
 İzzet Melih 207, 215, 225, 233, 259
 İzzet Paşa 134, 157, 219, 222, 249, 340, 355, 472

J

- Jonathan Schneer 382
 Joseph Joffre 317
 Joseph Victor Anthony Ruston 362

K

Kâbil 102, 321, 337, 339, 340, 341, 343, 348, 349, 354
Kafkasya 11, 15, 116, 120, 122, 123, 124, 317, 375, 472
Kâmil Paşa 22, 96, 97
Kâmile Hanım (Talât Paşa'nın kızkardeşi) 50, 53, 56
Kâmuran Hanım (Cemal Paşa'nın kızı) 44, 323, 325, 335, 347
Kâmuran Bey (Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in oğlu) 29, 41
Kara Kemal Bey 196, 198, 200, 350, 466
Kara Vâsıf Bey 192, 196, 199
Karadağ 85
Karamağara 29
Kars 100, 314, 315, 350
Kazan 120, 123
Kâzım Bey (Cavid Bey'in kardeşi) 189
Kâzım Esad Bey (Doktor) 158, 182
Kâzım Paşa (İzmit kumandanı) 234
Kemal Bey (Boğazlıyan Kaymakamı) 21, 27, 30, 33, 34, 36, 37
Kemal Canbulat 471
Kemaleddin Efendi (Maraşlı Muallim Hayrullah Efendi'nin oğlu) 29
Kemal Midhat 201
Kerenski 107
Kıbrıs 274, 276
Kılıç Ali Paşa 43
Kırım 11, 22, 113, 115, 120, 163, 188
Kırkkilise 62, 66
Kidwai 279
Kilikya 133
Kirkor Esmeryan 45
Kont Brunstorf 472
Konya 12, 136, 177
Köçeoğlu Andon Aram 43
Kraliçe Wilhemina 362
Kravfort 65
Kudûs 448, 449, 451, 460, 461, 462, 475
Kurbanbaba 133
Kuzey Amerika 191
Kuzguncuk 364
Küçük Talât Bey 28

L

Lausanne 148, 151, 153, 155, 158, 161, 163, 164, 166, 167, 169, 171, 173, 175, 177,
179, 181, 333, 334, 336
Lenin 107, 109, 110
Libya 13, 317, 471
Lineviç 121
Lis Fray 125
Livorno 171
Lloyd George 149, 165, 195, 278, 299, 474
Locarno 226, 227
Londra 23, 60, 83, 97, 125, 130, 135, 136, 160, 173, 181, 182, 183, 195, 203, 206, 211,
222, 257, 269, 271, 279, 280, 287, 291, 292, 319, 356, 382, 469, 474, 475
Lord Curzon 22, 270, 271, 279, 280, 299

Lord Granville 361
 Lothrop Stoddard 11
 Louis Hubert Gonzalve Lyautey 317
 Louis Mallet 280
 Lozan 22, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 157, 160, 161, 163, 164, 169, 174, 179, 181,
 182, 184, 202, 246, 318, 319, 321, 323, 326, 327, 328, 332, 333, 334, 335, 336
 Lumbardo 95
 Lüt Denizi 460
 Lûtfiye Hanım (Niyazi Bey'in kızkardeşi) 28
 Lübnan 128, 171, 212, 471, 474
 Lygues 289

M

Maarra 444
 Macaristan 163, 247, 248, 414, 476
 Madam Golis 171
 Madam Grabowska 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 334,
 336
 Mahmud Muhtar Paşa 155, 159, 162, 166, 179, 181, 182, 211, 215, 217, 259, 357
 Mahmut Şevket Paşa 22, 28, 59, 64, 69, 94, 362, 385
 Mahvîzâde Abdürrahim 445
 Makedonya 15, 118, 123, 177, 317
 Malta 17, 19, 24, 27, 30, 81, 90, 162, 192, 194, 199, 201, 246, 257, 258, 260, 263, 264,
 265, 361, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 397, 398, 399, 400, 401,
 402, 403, 404, 405, 406, 407, 477
 Manastır 62, 66, 453
 Maraş 29, 133, 317
 Marsilya 198, 200, 203, 418
 Mâsume Hanım 261, 262, 264
 Maurice Bompard 318
 Mazlum Efendi (Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in oğlu) 29, 48
 Mazlume Hanım (Vali Reşid Bey'in hanımı) 28
 Medine 12, 274
 Mehmed Âkif 13
 Mehmed Ali Aybar 23, 363, 367
 Mehmed Ali Bey (şehid) 28
 Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 269
 Mehmed Ali Paşa (Maraşlı) 363
 Mehmed Bahaeddin Efendi (Mehmed Ali Bey'in oğlu) 28
 Mehmed Celâsın 38
 Mehmed Efendi 444, 446
 Mehmed Fahreddin Efendi (Şehzade) 81
 Mehmed Ferid Bey 476
 Mehmed Hüsrev 371
 Mehmed Rıfat 72
 Mehmed Tevfik Efendi (Yüzbaşı, jurnalcı) 24, 444, 445
 Mehmed Yakup Efendi 445
 Mehmet Ali Aybar 363, 367
 Mehmet Bahaeddin Efendi 29
 Meisser 317, 323, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 335
 Mekke 11, 274, 427, 435, 448
 Melâhat Hanım (Yüzbaşı Yörük Selim Bey'in kızı) 28
 Melekşah Arslan 17, 361
 Memduh Bey 418

- Memnune Hanım (Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey'in hanımı) 29
 Menâse 219, 220, 249
 Menemenlizade Rifat Bey 22, 72
 Meran 196, 198, 215
 Mersin 471
 Merzifon 353
 Mesrûre Hanım (Midhat Paşa'nın kızı) 28
 Mevlânzade Rifat 22, 71
 Mevsume Hanım 194, 228, 346
 Mevsume Hanım 194, 228, 346
 Mezopotamya 274, 276, 448
 Mısır 10, 30, 71, 269, 271, 274, 276, 287, 299, 302, 355, 375, 430, 431, 448, 453, 456, 472, 473
 Mısri İzzet Paşa 356
 Midhat Efendi (Niyazi Bey'in oğlu) 28
 Midhat Paşa 28, 468, 469
 Midhat Şükrü Bey 17, 19, 24, 192, 194, 205, 213, 231, 233, 257, 361, 265, 393, 395, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407
 Mihran Bezaryan 45
 Mihrûnnisa Hanım (Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey'in kızı) 29
 Milyukov 108
 Miralay Norman 133
 Mirza Rıza Dâniş Han 207
 Monte Carlo 201, 207, 265, 269, 281, 282, 283, 286, 287, 293, 300, 303
 Moskova 10, 11, 15, 22, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 179, 205, 257, 273, 313, 314, 316, 337, 341, 342, 346, 349, 350, 351, 354, 393
 Muallim Naci 466
 Muammer Hanım Efendi (Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in kızı) 29
 Muhammed Veli Han 348, 349
 Muhiddin Birgen 5, 128
 Muhsin Bey 363
 Muhtar Bey (Binbaşı) 28
 Muhtar Bey (Esbak şeyhülislâmın oğlu) 477
 Muhtar Bey (Tiflis sefiri) 243, 315, 350, 477
 Muhtar Mehmed (Muhammed) Veli Han (Afgan sefiri) 337, 348
 Muhyiddin Bey (ihtiyat mülâzımı) 102
 Munise Hanım (Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin hanımı) 28
 Musa Kâzım Efendi 442
 Muslihiddin Âdil Bey 200
 Mustafa Arif 215
 Mustafa Hâlik Bey 242
 Mustafa Kemal (Mustafa Kemal Paşa, Reiscumhur, Atatürk) 7, 8, 9, 10, 21, 23, 25, 27, 31, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 100, 131, 155, 193, 201, 205, 207, 209, 211, 222, 223, 224, 226, 234, 235, 249, 257, 311, 313, 316, 317, 325, 333, 343, 344, 350, 351, 356, 363, 440, 458, 475, 476
 Mustafa Kemal Bey (Cemal Azmi Bey'in oğlu) 41
 Mustafa Koç 362
 Mustafa Necip Bey 29
 Mustafa Rahmi Bey 361
 Musul 229, 269, 474
 Muş 21, 29, 30, 36, 41
 Mûfide Hanım 155
 Münib Bey (Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin oğlu) 28
 Münih 160, 162, 175, 179, 182, 194, 205, 207, 209, 216, 220, 231, 257, 263, 319, 323,

325, 328, 330, 334, 336, 462

Münire Hanım (Cemal Paşa'nın yaveri Nusret Bey'in kızkardeşi) 45

Münire Sultan 94

Münir Paşa 229, 477

Müntekim Efendi (Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in oğlu) 29

Müşerref Hanım (Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in kızı) 37

Müveddet Hanım (Adliye Nâzırı Refik Bey'in hanımı) 28

Müzehher Hanım (Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in kızı) 37

Müzeyyen Hanım (Ömer Naci Bey'in kızı) 28

Müzeyyen Hanım (Cemal Azmi Bey'in hanımı) 28, 41

N

Nabi Bey 227

Naciye Hanım (Abdülezel Paşa'nın kızı) 28

Naciye Hanım (öğretmen) 127

Naciye Sultan (Enver Paşa'nın hanımı) 10, 24, 478

Nâdir Efendi (Karamağara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in oğlu) 29

Nâfi Bey (Câbirizâde Nâfi Efendi? 365, 446

Naim Bey 306

Namık Kemal 72, 467

Napoli 228, 262

Nasûhi Bey 48

Nâzım Bey (Doktor Nâzım) 10, 22, 28, 94, 98, 109, 179, 192, 202, 204, 205, 207, 234, 246, 285, 305, 350, 473

Nazım Hikmet 363

Nâzım Paşa 28, 94, 469

Nazire Hanım 233

Nebiye Hanım (Cemal Paşa'nın yaveri Nusret Bey'in kızkardeşi) 45

Necmeddin Molla 211, 215, 232, 418

Nemrud Mustafa Paşa 27, 30

Neriman Hanım (Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in kızı) 29

Neslişah Osmanoglu 286

Neuchatel 168

Nihad Reşad Bey 130, 133, 134, 151, 153, 155, 160, 167, 169, 170, 183, 186, 286, 289, 290, 299

Nilüfer Hanım (Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey'in kızı) 29

Nimet Hanım (Rahmi Bey'in hanımı) 362, 363, 368, 385, 393

Niş 12

Niyazi Bey (Resneli) 28

Nono Bey 363

Noradunkyan Efendi 85

Nöşatel 146

Numan Menemencioğlu 72

Nuri Bey 80, 90, 192, 197, 204, 205, 206, 208, 210, 217, 218, 221, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 231, 233, 250

Nuri Bey (Tayyareci) 28

Nuri Bey (Yüzbaşı) 29

Nuri Paşa (Nuri Killigil) 168, 169

Nuriye Hanım 198, 199, 219, 226, 231, 235, 244, 245, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 401

Nusret Bey (Cemal Paşa'nın yaveri) 21, 27, 30, 36, 45, 101, 315, 322, 335336, 349, 350

Nusret Bey (Urfa Mutasarrıfı) 21, 27, 29, 30, 36, 47, 52,

Nyon 194

O-Ö

Odesa 119, 471
 Ordu 10, 28, 125, 181, 448, 449, 451, 453, 463, 474, 476
 Orenburg 120
 Orhan Bey (Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in oğlu) 29, 41
 Oskan Efendi 206
 Osman Ertuğrul (Şehzade) 81
 Osmaniye 62, 269, 372, 374, 375, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 438, 452, 465, 467,
 468, 469, 473, 475, 476, 477
 Osman Kemal 83
 Osman Mayatepek 13, 17
 Osman Nizâmi Paşa 9, 223
 Oyrizade Ahmed Bey 445
 Ömer Fuad Efendi (Reşad Hikmet Bey'in oğlu) 29
 Ömer Naci Bey 28
 Özbekistan 112

P

Pangaltı 56, 269, 465
 Paris 8, 9, 22, 59, 60, 65, 102, 132, 146, 151, 153, 155, 157, 159, 160, 166, 167, 170,
 171, 175, 179, 183, 185, 186, 190, 198, 200, 203, 204, 205, 212, 213, 216, 218,
 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 233, 249, 251, 252, 261, 262, 269,
 270, 271, 277, 278, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294,
 295, 296, 297, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 316, 318, 319, 320, 321, 323, 325,
 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 348,
 349, 350, 351, 356, 393, 402, 403, 464, 465, 470, 475, 477
 Peira-Cava Dağı 226
 Perihan Hanım (Denizli Komiseri Hamdi Bey'in kızı) 29
 Petersburg 60, 109, 111, 115, 118, 119, 123, 124
 Pozantı 461
 Prag 304

R

Ragıb Bey 175
 Rahmi Bey (Rahmi Arslan) 17, 19, 23, 24, 151, 262, 265, 359, 361, 362, 363, 364, 366,
 369, 370, 372, 374, 376, 378, 379, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390,
 391, 392, 393, 394, 395, 397, 400
 Raif Paşa 446
 Ramsey McDonald 476
 Rana Bey 249, 251
 Râşid Bey 365
 Rauf Bey (Matbuat-ı ecnebiye müdürü) 85, 86
 Rauf Bey (Orbay) 189, 192, 196, 199, 201, 203, 216, 217, 232, 234, 246, 399, 458, 463,
 475
 Raymond Poincaré 318
 Refet Paşa 230, 234
 Refia Sultan 198
 Refika Hanım 205
 Refik Bey (Adliye Nâzırı) 28
 Refik Bey 387, 408
 Refik Çölaşan 17, 445
 Refik Halid Karay 5, 209, 458
 Refik Nevzad Bey 186, 287

Reşad Halis 281
Reşad Hikmet Bey 29
Reşid Bey (Vali) 21, 28, 30, 36, 43, 51, 114,
Reşid Mûmtaz Paşa 204
Reşid Sadi Bey 200
Reşid Saffet Bey 174, 182, 476, 477
Reyhan Hanım 41
Rıfat Efendi 347
Rıfat Paşa 60, 64, 85, 469
Rıza Bey 94, 245
Robert Vansittart 280
Roma 7, 9, 30, 153, 155, 158, 159, 160, 162, 166, 171, 174, 181, 192, 194, 196, 197, 198,
199, 203, 205, 211, 213, 216, 218, 219, 220, 224, 226, 227, 232, 249, 251, 252,
257, 258, 259, 262, 265, 334, 336, 362, 401
Romanya 71, 471
Rosşlyn Wemyss 23, 374
Rumeli 62, 63, 65, 66, 130, 133, 179, 247, 248, 361, 372, 373, 437
Ruşçuk 415
Rusya 11, 15, 24, 59, 60, 62, 63, 66, 86, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 106, 107, 109, 110,
112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 128, 146, 222, 272, 273, 311,
312, 313, 314, 341, 342, 350, 361, 380, 383, 384, 472, 473, 475, 476

S

Saadet Hanım 207
Sabiha Hanım 205, 206, 208, 210, 215, 225, 231, 233
Sabri Bey 251
Sabri Hoca 217
Sadık Bey 126
Sadık Paşa 466
Safvet 157, 162, 165, 174, 182
Said Halim Paşa 9, 24, 27, 30, 36, 86, 105, 176, 192, 198, 203, 205, 207, 209, 212, 214,
217, 231, 259, 355, 452
Said Paşa (Hariciye Nazırı) 269, 465, 466, 467, 468
Sakarya 102
Salâh Birsell 363
Salâh Cimcoz Bey 477
Salem 65, 76
Salih Çavuş 99, 101
Salihli 362, 366, 371
Salih Bey 287
Salih el-Tunusî 471, 472, 477
Salih Paşa 172, 192, 195, 196, 201
Salih Paşa (Damad) 94, 172, 192,
Salim Hüsnü Bey 125, 137
Sami Çölgeçen 439
Samsun 11, 229, 245, 253, 254, 255, 256, 257
Sâniye Hanım (Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in hanımı) 41
San Remo 131, 194, 213
Sarıkamış 453
Sarkis Gülbenkian 190
Sazanof 118, 119, 121, 122
Seher Hanım (Tayyareci Nuri Bey'in annesi) 28
Selânik 11, 21, 23, 53, 61, 62, 66, 76, 91, 200, 234, 361, 362, 372, 373, 397, 400, 403,
413, 436

Selim Hüsni 83
 Selma Hanım 83
 Semih Bey 204
 Seniha Hanım (İzzet Melih'in hanımı) 211, 215, 216, 228
 Seniye Cemal Hanım 23, 44, 327, 345, 347
 Serdar Ahmed Cemal Han 321, 330, 339
 Serpuhi 43
 Servet Bey (Muş Mutasarrıfı) 21, 29, 30, 36, 41
 Seyyid Abdülkadir 306, 307
 Seyyid Abdüsselâm Esmer 444
 Seyyid Bey 108
 Sırrı Beyzâde 171
 Sıtkı Efendi 354
 Sina Cephesi 448, 449, 451, 461
 Sinop 14
 Sivas 10, 236, 448, 458, 459
 Sofya 138, 192, 355, 357, 418
 Sogomon Tehliryan 30
 Srepan Cagigyan 30
 Stockholm 257, 269, 464
 Suad Bey 28, 157, 162
 Subhi Bey 255
 Sultan Abdülhamid 12, 13, 14, 15, 17, 22, 24, 59, 73, 74, 75, 81, 94, 130, 171, 316, 363, 411, 439, 444, 445, 464, 466, 467, 468, 469
 Sultan Abdülmecid 94
 Sultan Reşad (Mehmed Reşad, Reşad-ı Hâmis) 213, 429, 431, 442, 452
 Sultan Vahideddin 171, 303
 Surinam 362
 Suriye 64, 71, 101, 125, 128, 129, 171, 231, 234, 247, 248, 274, 276, 316, 317, 448, 451, 460, 461, 462, 463, 471, 472, 473, 474, 475
 Süleyman Asım Efendi (Niyazi Bey'in oğlu) 28
 Süleyman Delvina 185
 Süleyman Nazif 5, 199, 300, 385, 464
 Süleyman Numan Paşa 89, 192, 194, 258
 Süleyman Şefik 133
 Süreyya Bey (Cemal Paşa'nın yaveri) 21, 30, 36, 49, 101, 315, 325, 334, 349, 350, 354
 Süreyya Bursa 17

Ş

Şam 125, 128, 129, 171, 444, 450, 456, 474, 475
 Şaziye Hanım (Cemal Paşa'nın kızkardeşi) 44
 Şefika Osman 320
 Şekib Arslan 11, 24, 471, 477
 Şenol Kantarcı 7, 27
 Şeref Bey 169
 Şerif Hüseyin 24, 450, 473, 474, 475
 Şerif Paşa 19, 22, 23, 183, 185, 186, 187, 207, 228, 267, 269, 270, 275, 278, 279, 286, 291, 464, 465, 467, 468, 469, 470
 Şevket Süreyya Aydemir 15
 Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvâi 130, 283
 Şeyh Sâlih el-Tunûsî 471
 Şeyhülislâm Hayri Efendi 28
 Şiar (Yalçın) 81, 146, 244
 Şinasi Efendi (Vali Reşid Bey'in oğlu) 28

Şişli 38, 129, 217, 361, 439, 470
Şobra 270
Şükrü Bey (Maarif Nâzırı) 200, 243
Şükrü Mehmed Sekban (Doktor) 305
Şükrü Kaya 7

T

Tahir Bey (Akdağmadeni Kaymakamı) 29
Tahire Hanım 29
Tahsin Bey 216, 243, 399, 400,
Tahsin Bey (Hüseyin Hüsnü Paşa'nın oğlu) 362
Tahsin Paşa 469
Thataburunyan 51
Talât Paşa 5, 6, 9, 10, 11, 16, 17, 21, 22, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 50, 53, 54, 56, 76,
95, 105, 106, 127, 128, 138, 151, 208, 209, 210, 216, 229, 231, 233, 297, 336,
341, 361, 382, 414, 416, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 427, 448, 450, 472, 477
Tank Efendi (Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in oğlu) 29, 48
Tanık Zafer Tunaya 81
Taşkent 104, 113, 116, 353, 354
Tavariş Gobner 105
Tavariş Soris 98
Tayyareci Nuri Bey 28
Tekfurdağı 62, 66, 67
Tevfik Bey (Karamağara Nahiyesi Müdürü) 29
Tevfik Fikret 259
Tevfik Paşa 27, 212, 248, 356
Tevfik Rüşdü (Aras) 91
Thun 202
Tiflis 30, 100, 101, 105, 113, 123, 124, 311, 314, 316, 343, 344, 350, 351, 353, 354, 460
Tirilye 376
Tissier 316, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 339
Topalyan Karnik 53
Torretta 212
Trablus 11, 12, 442, 444
Trablusgarb 15, 118
Trabzon 21, 29, 30, 41, 124, 253, 258, 314, 350, 353, 384
Trakya 161, 177, 192, 229
Tulon 203
Tunus 15, 106
Turhan Hüsnü Paşa 118
Tülin Ayanlar 17
Türkistan 11, 15, 103, 104, 123, 209, 211, 218, 312, 341, 342, 348, 472, 473

U-Ü

Urfa 21, 27, 29, 30, 36, 47, 52, 133
Ümran Emin Çölaşan 445
Üsküdar 14, 190, 233, 269, 353, 439
Üsküp 62, 66

V

Van 258, 277
van Heemstra 362
Vardar 12, 200
Vehbi Bey 235
Velid Canbulat 471
Venedik 172, 211, 224, 243
Victor Berard 183
Victor Weil 95, 317
Viçen Hokuçyan 44
Vişana 213, 228, 399, 414, 453
Von Bulow 472
Vrangel 108, 115, 176

W

Wallace H. Durrell 379
Wangenheim 452
Wier 60

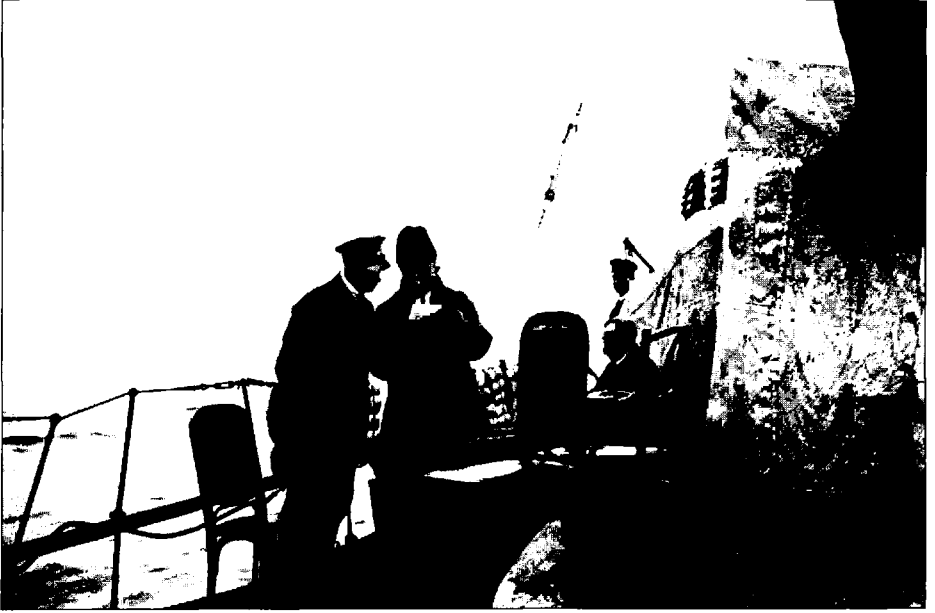
Y

Yadigâr Hanım Efendi (Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in kızı) 29
Yakub Kadri 209
Yakup Cemil 370
Yanya 60, 61, 62, 66
Yasin Bey 474
Yavuz Sultan Selim 429, 430
Yedi-Sekiz Hasan Paşa 13
Yorukof 177
Yozgat 27, 30
Yörük Selim Bey (Yüzbaşı) 28
Yunanistan 65, 66, 71, 161, 175, 178, 191, 195, 247, 259, 283
Yunus Emre 14
Yusuf Kemal (Tengirşenk) 173, 179, 203, 213, 217, 249, 332, 333, 334, 340, 349
Yusuf Ziya Bey (Hariciye Mektupçusu) 222

Z

Zafer Hanım (Yüzbaşı Yörük Selim Bey'in kızı) 28
Zeki Bey 99
Zeki Paşa 207, 446
Zeki Paşa Biraderi Ahmed Bey 446
Zelitan 444
Zeynep Mümtaz 363
Ziya Bey 171, 181, 194, 195, 203, 219, 246, 252Ziya Bey (Gümüşhane Mebusu) 29
Ziya Bey (İzmirli) 108
Ziya Gökalp 125, 146, 461
Zümrüt Efendi (Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in oğlu) 29
Zürcher 318, 334, 462
Zürh 161, 168, 199, 202, 227, 260, 262, 332

İTTİHAD VE TERAKKİ
ALBÜMÜ

İttihadçılar'ın sürgününden ilk defa yayınlanan fotoğraflar: Enver Paşa (ayakta, gözlüklü), 2 Kasım 1918 sabahı İttihad ve Terakki'nin lider kadrosunu taşıyan Alman torpidosu R-01'in güvertesinde, Kırım'ın Evpatorya limanı yolunda. Sağ arkada sandalyede oturan kişi, Trabzon'un eski valisi Cemal Azmi Bey'dir.

Talât Paşa (sağ başta), R-01'in güvertesinde Cemal Azmi Bey (soldan ikinci) ile.

Enver Paşa, 29 Ekim 1921 günü Buhara'da mahalli giysilerle. Paşa, fotoğrafı hanımı Naciye Sultan'a imzalamış.

Enver Paşa, hanımı Naciye Sultan, büyük kızı Mahpeyker ve kayınbiraderi Şehzade Abdülhalim Efendi. Paşa, fotoğrafı Naciye Sultan ile beraber 1918 Eylül'ünde annesi Ayşe Hanım'a imzalamış.

Enver Bey, Paşa olmadan önce sivil kıyafetle.
Fotoğrafi 1917 Aralık'ında hanımı Naciye Sultan'a imzalamış.

Enver Paşa, Almanya'dan gelen yeni bir silâhı deniyor.

Alman İmparatoru İkinci Wilhelm (miğferli), 1917'deki İstanbul ziyareti sırasında Enver Paşa (sırtı dönük) ve Sultan Reşad (ikisinin ortasında) ile.

Enver Paşa ve Alman İmparatoru İkinci Wilhelm
(otomobilin arkasında), 1917'de Gelibolu'da,

Talât (önde) ve İsmail Canbolat Beyler, 1913'te.

Talât Paşa (ortada) ve Dr. Nazım Bey (solda), dünya savaşı sonrasında Almanya'da.

Midhat Şükrü Bey ve Talât Paşa (sağdan ikinci ve üçüncü), Yeşilköy Tayyare Mektebi'ni ziyarette.

Talât Paşa (ortada), Almanya'daki sürgün günlerinde.
Yanında eşi Hayriye Talât Hanım var.

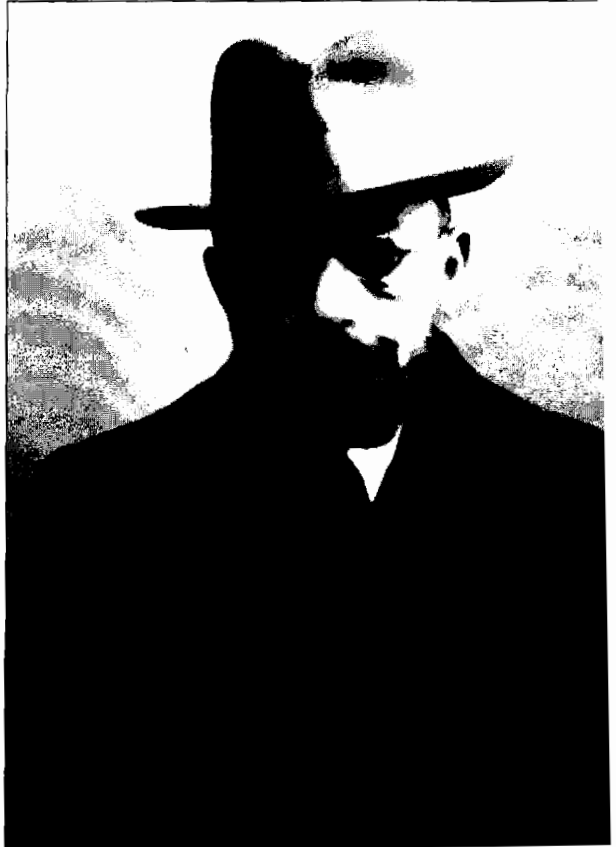
Talât Paşa (ortada) dünya savaşından sonra, Almanya'daki sürgün günlerinde.

Talât Paşa'nın eşi Hayriye Talât Bafra vefatından bir sene önce, 1982'de, İstanbul'daki evinde.

General Erich Ludendorff ve
eşi Margarethe, 1930'ların
başında.

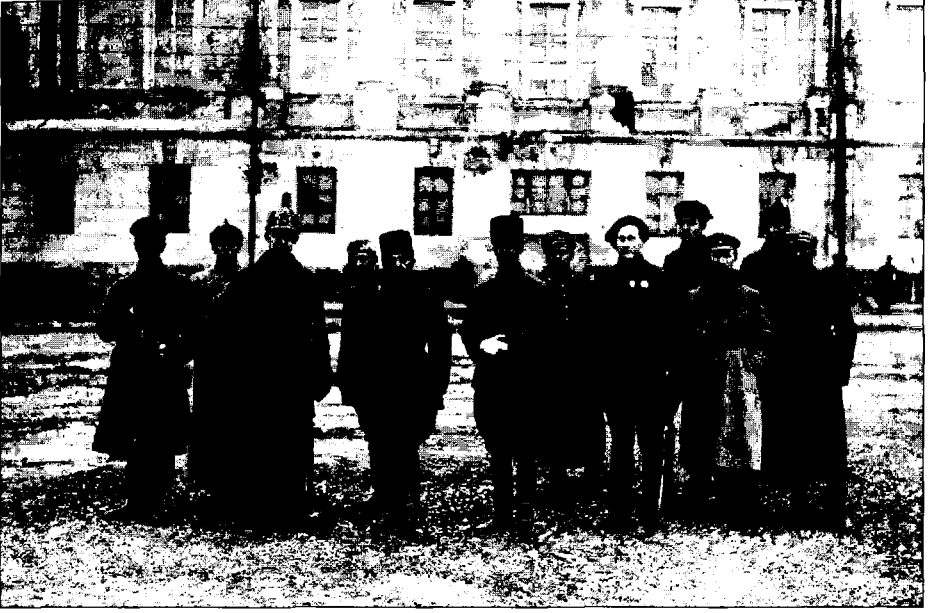
Cemal Paşa,
Avrupa'daki sürgün
günlerinde. Paşa,
tanınmamak için
gözlük takmış.

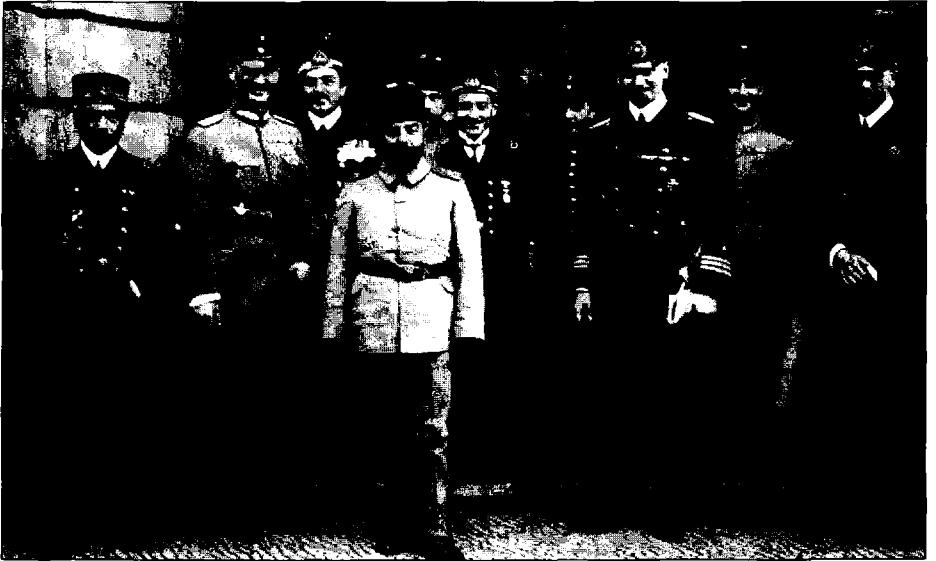
Cemal Paşa'nın
Talât Paşa'ya 15
Mayıs 1916'da
Kudüs'ten
gönderdiği ve
"Kardeşim
Talât'a" diye
imzaladığı
fotoğrafı.

Cemal Paşa,
Avrupa'daki
sürgününde
tanınmamak için
bu defa sakalını
kesmiş.

Cemal Paşa, Moskova'da süvari okulunda. Paşa'nın sağında yâveri İsmet Bey var.

Cemal Paşa, 1917'deki Almanya ziyaretinde Türk ve Alman subaylarla.

Cemal Paşa ve sağında Halide Edib Hanım (Adıvar).

Cemal Paşa (sağdan ikinci), Kanal Harekâtı sırasında sahra çadırında.

Cemal Paşa, Dördüncü Ordu Kumandanı iken teftişte.

Cemal Paşa ve maiyeti, Afganistan'da eğittikleri birliklerin resmigeçidinde.

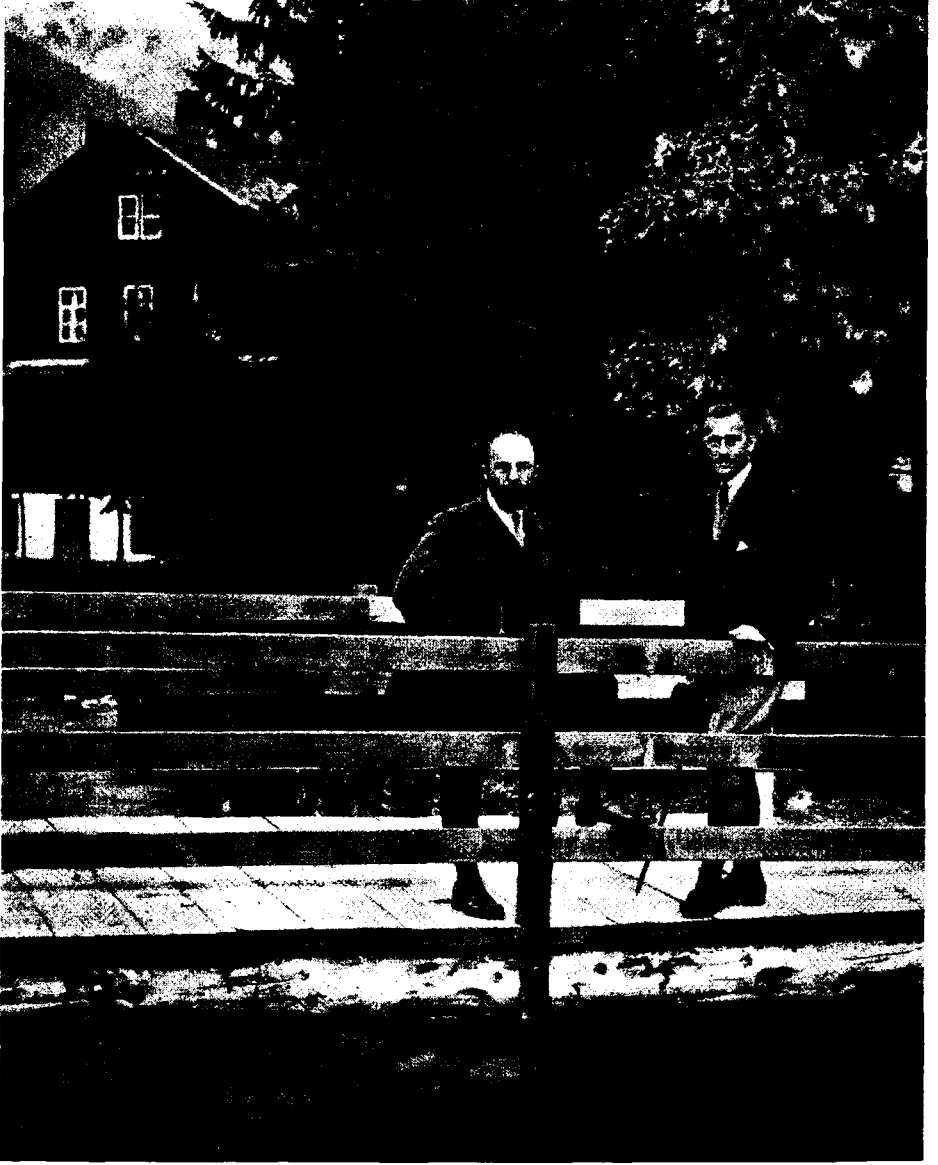
Cemal Paşa ve maiyeti, Kabil'de Ankara Hükümeti'nin temsilcileri ile.

Cemal Paşa (tüfekli), yâverleri Süreyya ve İsmet Beyler ile 10 Ağustos 1921 günü Kâbil'de, fil üzerinde.

Cemal Paşa ile maiyetindeki subayların eğittiği Afgan birlikleri tatbikat sırasında.

Cemal Paşa (solda) ve yâveri İsmet Bey (Karadoğan), İsviçre'nin Klosters kasabasında.

Cemal Paşa, Berlin'de ailesi ile beraber.

Cemal Paşa, çocukları ile İsviçre'de.

Cemal Paşa (ortada), Kâbil'de yâverleri ile: (Soldan) Nusret Bey, İsmet Bey, Cemal Paşa, bir diğer yâver ve Süreyya Bey. Nusret ve Süreyya Beyler, Paşa ile beraber katledileceklerdir.

Cemal Paşa'nın yâveri İsmet Karadoğan (solda), Kâbil'de Afgan ordusuna askeri eğitim verdikleri günlerde traş oluyor.

Cemal Paşa'nın
cenazesi Tiflis'te
otopsideken sonra
götürüldüğü morgda.

Cemal Paşa'nın yâveri Süreyya Bey'in cenazesi Tiflis'te morgda.

Cemal Paşa'nın yâveri Süreyya Bey'in cenazesi Tiflis'te morgda.

İsmet
Karadoğan,
1922'de
Moskova'da.

15 Mart 1935'te, kurban bayramının ilk günü Cemal Paşa'nın Erzurum'daki mezarı başında (soldan): Topçu Binbaşı Kadri, Binbaşı Haydar Taşan, H. Görtuna, bir asker ve emniyet müfettişi Kemal Beyler.

فصل: ۵ - خردش

۱۳۳۶

شماره: ۲۴

Cavid Bey, Resimli
Kitap'ın Eylül 1910
tarihli sayısının
kapağında.

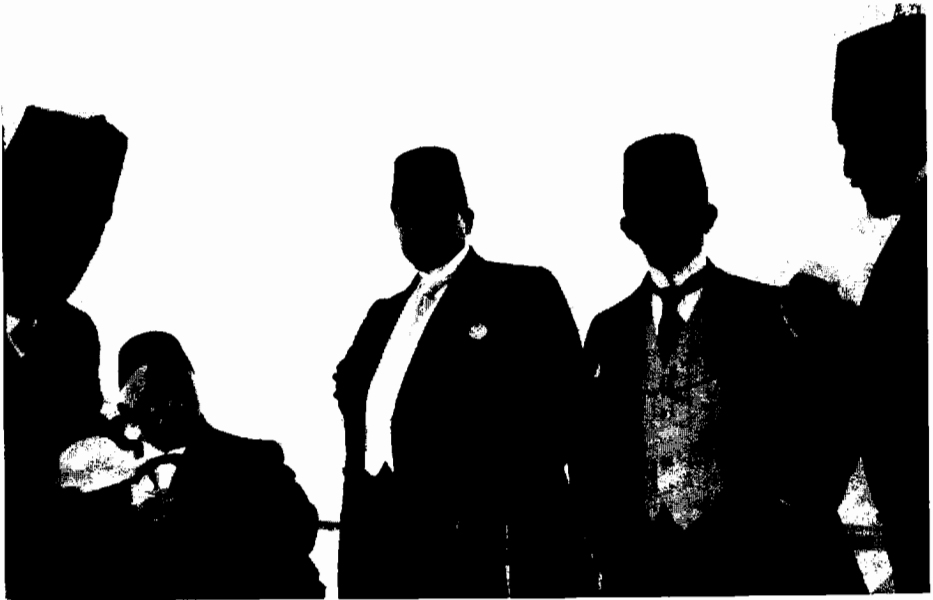

Prix 5 Bastras

Septembre 1910

No. 24

© 1910 by the Ministry of Finance, Tehran. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced without the permission of the Ministry of Finance.

Talât Paşa (ortada) ve yanında Cavid Bey.

Cavid Bey, eşi Aliye Hanım ve oğulları Osman Şiar, 1925'de
Büyüka'da Devlet Bey Köşkü'nde.

عاشق
عاشق
عاشق

Cavid Bey'in eşi Aliye Şöhret Hanım, 1932 Eylül'ünde.

Rahmi Bey, İngilizler tarafından savaş suçlusu olarak götürüldüğü Malta'da.

Rahmi Bey,
İstiklâl
Mahkemesi'da
gyabında
hapise mahkûm
olmasından
sonra
Moskova'da.

Rahmi Bey'in
oğlu Alparslan,
Çerkes Edhem
tarafından
kaçındığı
günlerde.

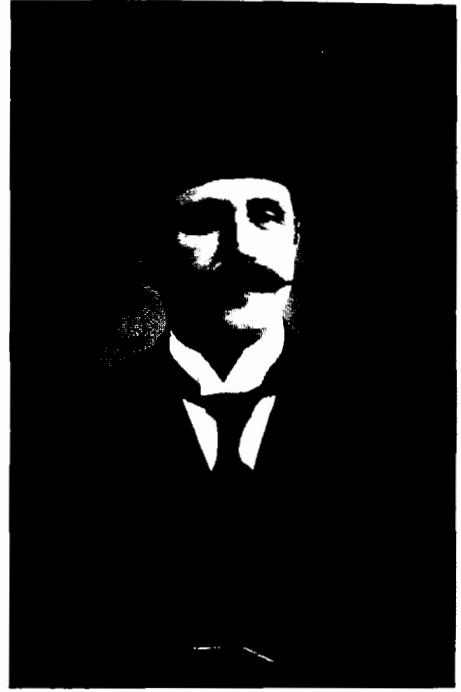
Rahmi Bey'in 2009 Aralık'ının son haftasında Feriköy Mezarlığı'ndaki kabrinden çıkartılıp cenaze torbasına konan kemikleri, bir otomobilin arka koltuğuna yerleştirilerek Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne götürüldü.

Rahmi Bey'in kemikleri, torunu Melekşah Arslan ve dostları ile beraber, 2009 Aralık'ında Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ndeki yeni mezarına indiriliyor.

Hareket Ordusu'nun ilk kumandanı
Hüseyin Hüsnü Paşa.

Midhat Şükrü Bey (Bleda).

Sultan
Abdülhamid'in
mabeyincisi
"Arap" İzzet
Holo Paşa.

Malta sürgünlerinden bir grup: (Ön sıra soldan) İsmail Canbulat, Fethi Bey (Okyar), İzmir Valisi Rahmi Bey, Ubeydullah Efendi, (arka sıra soldan) valilerden Cevdet Bey, Hammal Ferid Bey, Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimi Bey ve Ziraat Vekili Sabri Bey.

Aralarında Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimi Bey, Ağaoğlu Ahmed Bey, Meclis Reisi Halil Bey, Hacı Âdil Bey, Ziya Gökalp, Salâh Bey (Cimcoz), Şükrü Bey (Kaya), Adliye Nâzırı İbrahim Bey, Midhat Şükrü Bey ve Ali İhsan Paşa (Sabis)'nın bulunduğu İttihad ve Terakki erkânından bazıları Malta sürgününde.

Malta sürgünlerinin kurduğu tenis takımı: (Ayaktakiler, soldan sağa) Vali Cevdet Bey, Süleyman Sudi Bey, Salâh Bey (Cimcoz), Hüseyin Cahid Bey (Yalçın), Süleyman Numan Paşa, Ubeydullah Efendi, Şükrü Bey (Kaya). Önde oturan, Adliye Nâzırı İbrahim Bey.

Kara Vasıf Bey, İngilizler tarafından savaş suçlusı olarak götürüldüğü Malta'da.

Malta'daki Türk gazeteciler (oturanlar, soldan) Celâl Nuri (İleri), Velid Ebuzziya, Süleyman Nazif ve Ahmed Emin (Yalman).

Talât Paşa (solda) ve İsmail Canbulat.

Bahaeddin Şakir Bey (solda), oğlu Gökâlþ ve Talât Paþa, Berlin'de.

İttihad ve Terakki erkânından bazıları ve yâverleri, bir kır yemeğinden sonra.

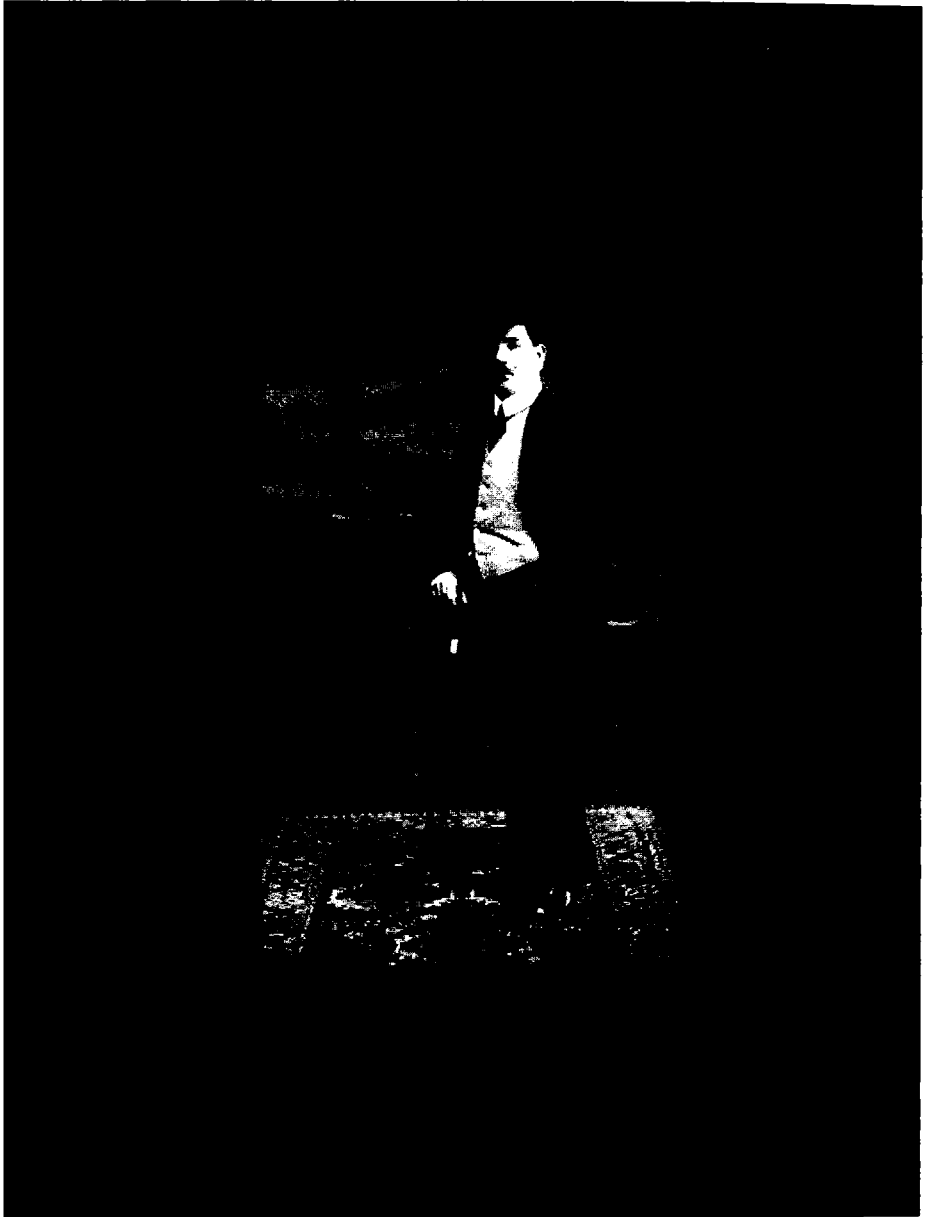
Şerif Paşa, Stockholm Sefiri iken.

Şerif Paşa.

Osmanlı milletvekilleri, 1909'da İngiltere'ye yaptıkları ziyarette Cambridge Üniversitesi'nde. Arkadan ikinci sırada sağdan dördüncü İsmail Canbulat Bey, üçüncü sırada sağdan dördüncü Talât Bey (Paşa), en önde sağda Rıza Tevfik Bey (Bölükbaşı).

Ali Fuad Bey (Cebesoy), 15 Kasım 1910'da İstanbul'da.

Hafız Hakkı Bey.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey.

10 Nisan 1919'da idam edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in babası Arif Bey ve Arif Bey'in damadı İhsan Bey, cenazeyi motorla Sirkeci'den Kadıköy'e geçiriyor.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in cenazesi, teyzesi İsmet Hanım'ın Kadıköy Mühürdar'daki evinden Kuşdili'ndeki Mahmutbaba Mezarlığı'na götürülüyor.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in cenazesi, Mühürdar'dan Kuşdili'ndeki Mahmutbaba Mezarlığı'na eller üzerinde taşıyor.

موقاريدە : قە كمال قە ھاقىقەتە قادۇش قەدەمەدە ھەركەت مەدە قە نەتەك اوزەنە خەسەسى فەلەھە فەھەك آدەنى رەم
 كەفەدە : قە كالك ائەدەكى فەت مەھەمەتە قەشەيدە پەنى يەھەلەدەنى فەھە و كەزەك المەندەكى شەنەكە

İntihar eden Kara Kemal Bey'in morga kaldırılan
 cenazesinin gazetelerde yayınlanan fotoğrafı.

فره كالك آرقاسه صافونوب انصار ابتدی طادوق كوسی

Kara Kemal Bey'in intihar ettiği tavuk kümesi.

İttihadçı Emin Bey (solda), Fizan'da sürgünde sürgün arkadaşlarından biri ile.

İttihadçı Emin Bey'in Fizan'a sürgüne giderken yanında götürdüğü Fransızca-Türkçe sözlük. Emin Bey, Şemseddin Sami Bey'in sözlüğünün iç kapağına "Şiddetli susuzluğa tutulduk. Bu da, sevgimize memur olan Şeyh Ali ile devecilerin suikası veya cehaletinden ileri geliyor. Baki iman. 14 Temmuz 319 (27 Temmuz 1903). Tıbbiye talebesi Emin" yazmış.

Sami Çölgeçen, çocukluğunda Hüseyin Cahid Yalçın ile.

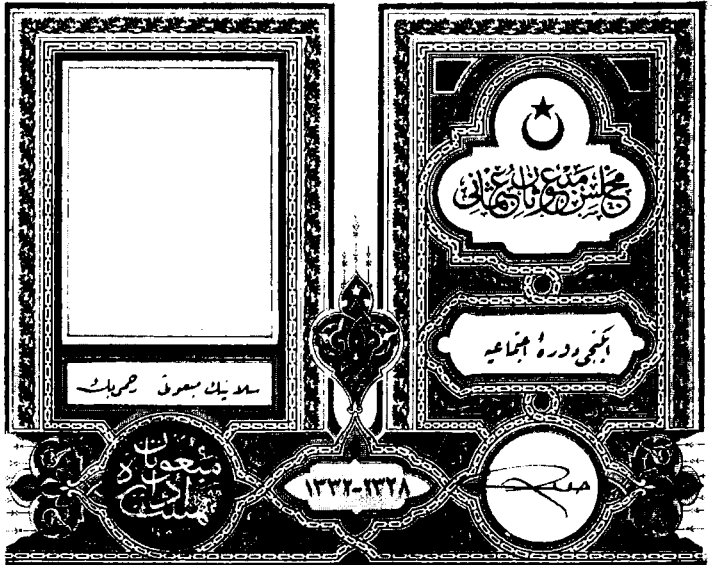
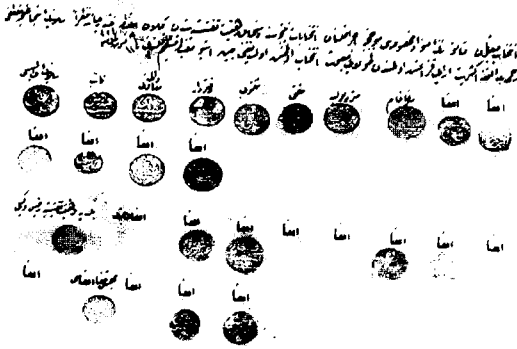
Talât (ortada, sivil) ve Enver Paşa (elinde kırbaç olan), bir törende.

Osmanlı İttihad
ve Terakki
Cemiyeti Merkez-i
Umûmisi'nin
üzerinde cemiyet
armasının
bulunduğu anteti.

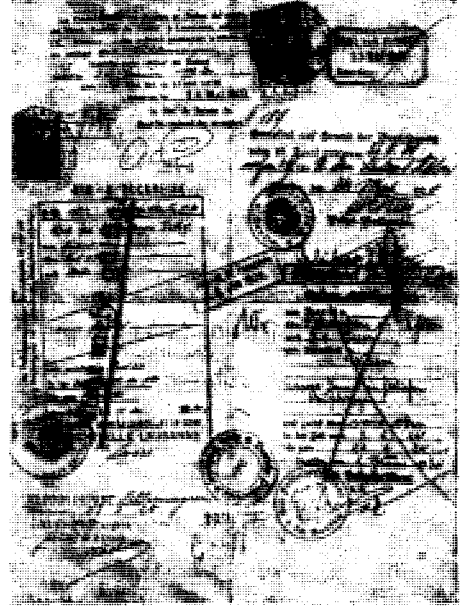
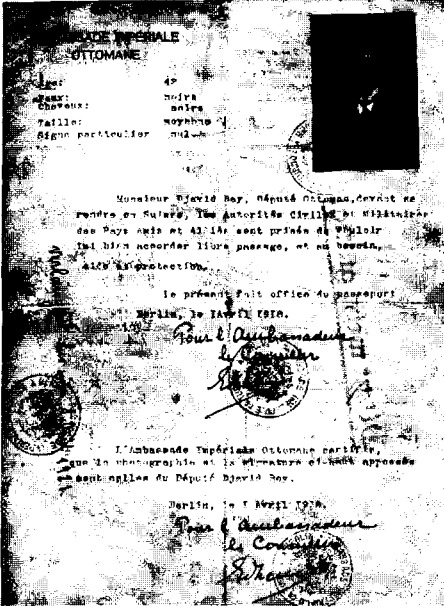

Osmanlı İttihad
ve Terakki
Cemiyeti Merkez-i
Umûmisi'nin
mührü.

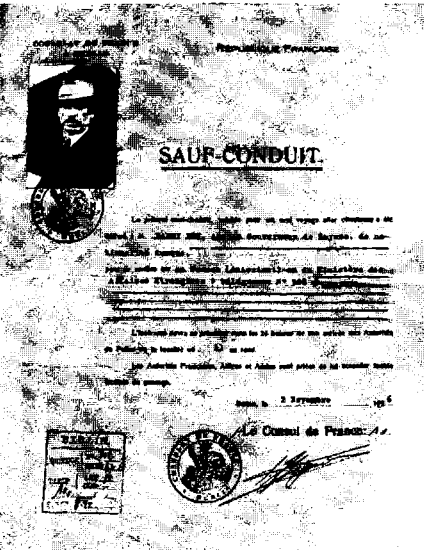
Rahmi
Bey'in 1908
seimlerinde
Selânik'ten
Meclis-i
Mebusan'a
seçildiğini
gösteren
mazbata.

Selânik Mebusu
Rahmi Bey'in
1328-1332
(1912-1916)
devresi Meclis-i
Mebusan kimliği.

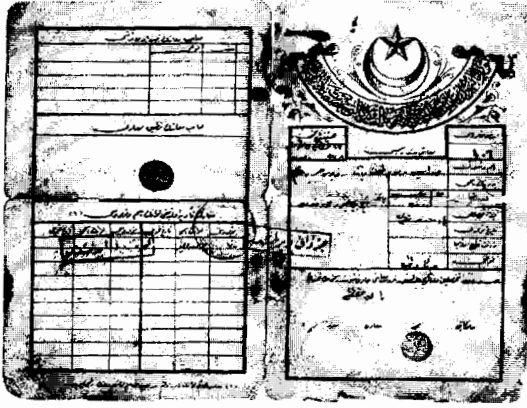
Cavid Bey'e Berlin'deki Osmanlı Sefareti tarafından resmî makamların kolaylık sağlanmasını rica maksadı ile verilen pasaport benzeri belge ve Cavid Bey'in savaş sonrasında Avrupa'da bulunduğu sırada aldığı vizeler ile oturma izinleri.

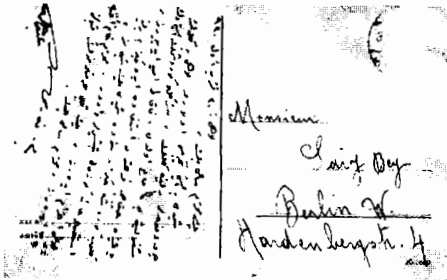
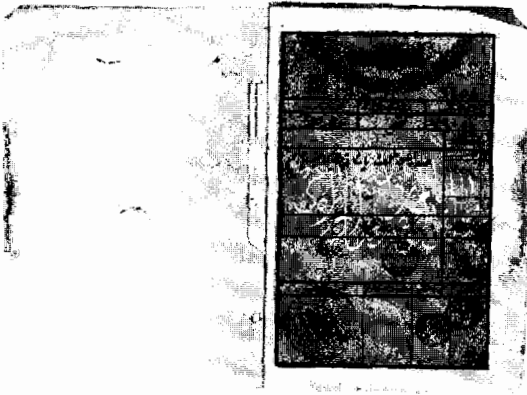
Rahmi Bey'in 1926'daki İzmir suikasti davasında gyabında mahkûm olmasından sonra Berlin'deki Fransız Konsolosluğu'ndan aldığı, bir çeşit güvenli ikamet ve geçiş belgesi olan "sauf-conduit (safe conduct)".

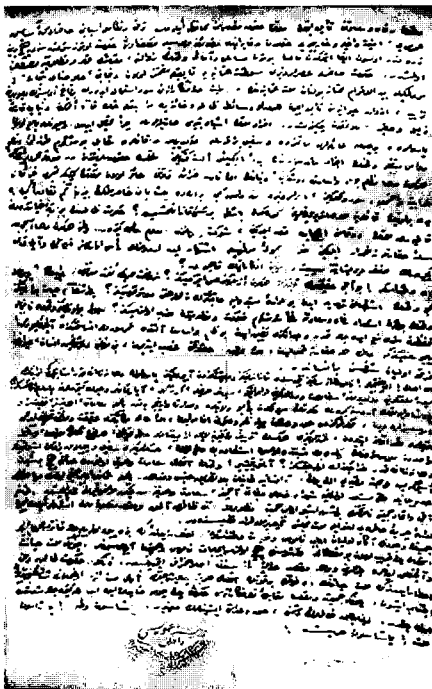
Sovyetler'in 1926'daki İzmir suikasti davası sonrasında Rahmi Bey'e verdikleri oturma izni.

Talât Paşa'nın eşi Hayriye Talât Hanım'ın vatani hizmet aylığı defterleri.

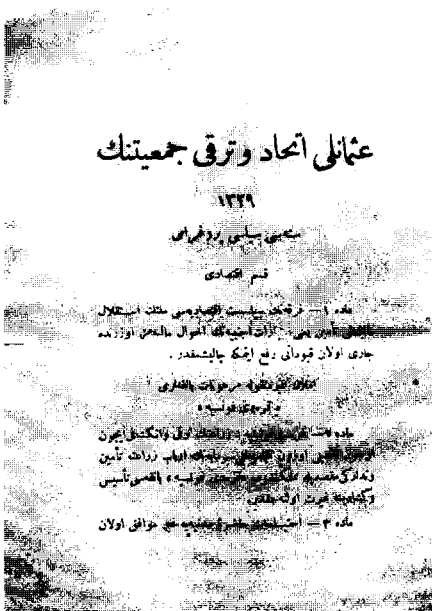
Dünya Savaşı sonrasında sürgüne giden İttihadçılar'ın şahsi güvenliklerini ihmal edişlerine bir örnek: Mısır'ın Son Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, Almanya'da "Ali Sâi" adını kullanan Talât Paşa'ya gönderdiği kartpostala bu ismi yazıyor (solda); Cavid Bey ise Paşa'nın hanımına yolladığı kartpostalın adres kısmında "Madame Talat Pacha" diyor (sağda).

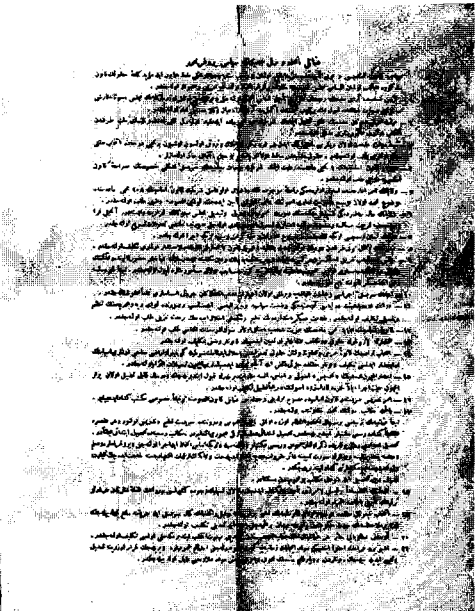
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, Meşrutiyet'in ilânından önce gizlice dağıttığı bildirilerden biri.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 25 Teşrinsani 1324 (8 Kasım 1914) tarihli nizamname-i umûmisi'.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1329 (1913) senesi siyasi programı.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'de kabul ettiği siyasi programı.